॥ अर्हम् ॥

कलिकालसर्वज्ञ-श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचिते

श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासने अज्ञातकर्तृका ढुण्ढिका ॥

[षष्ठो विभागः]

[षष्ठाध्यायस्य प्रथमपादत आरभ्य षष्ठाध्यायस्य चतुर्थपादपर्यन्तम्]

सम्पादकः

आचार्य-श्रीविजयशीलचन्द्रसूरि-शिष्यः

मुनि-विमलकीर्तिविजयः

प्रकाशकः

कलिकालसर्वज्ञ श्रीहेमचन्द्राचार्य नवम जन्मशताब्दी

स्मृति संस्कार शिक्षणनिधि - अहमदाबाद.

ई. २०१३ ● वि.सं. २०७०

श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासने अज्ञातकर्तृका ढुण्ढिका (षष्ठो विभागः)

सम्पादकः **मुनि-विमलकीर्तिविजयः ।**

प्रकाशकः **कलिकालसर्वज्ञ श्रीहेमचन्द्राचार्य नवम जन्मशताब्दी स्मृति संस्कार शिक्षणनिधि**
अहमदाबाद

प्रथमावृत्तिः ई.स. २०१३ | वि.सं. २०७० | वीर नि.सं. २५४०

प्रतयः २५०

पृष्ठानि २० + ४२४ = ४४४

प्राप्तिस्थानः (१) श्रीविजयनेमिसूरीश्वरजी स्वाध्याय मंदिर,
१२, भगतबाग, नवा शारदामंदिर रोड, शेठ आणंदजी कल्याणजीनी पेढी पासे,
पालडी, अहमदाबाद-३८०००७. फोन : २६६२२४६५

(२) सरस्वती पुस्तक भण्डार
११२, हाथीखाना, रतनपोल, अहमदाबाद-३८०००१.
फोन : २५३५६६९२

मूल्यम् ₹ ४००/-

मुद्रकः किरीट ग्राफिक्स,
४१६, वृंदावन शोपींग सेन्टर, रतनपोल, अहमदाबाद-१
दूरभाष : ०७९-२५३३००९५

<u>श्रुतभक्ति</u>

आ ग्रंथना प्रकाशनमां शासनसम्राटश्रीना समुदायना साध्वीजी श्रीविनयलत्ताश्रीजीनी प्रेरणाथी साध्वीजी श्रीनिसर्गप्रज्ञाश्रीजीना व्याकरणना अध्ययननी अनुमोदनार्थे

जैन मर्चन्ट सोसायटीना संघनी श्राविका बहेनोए

ज्ञानखातानी उपजमांथी लाभ लीधो छे. तेमनी श्रुतभक्तिनी अनुमोदना.

પ્રકાશકીય નિવેદન...

પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયસૂર્યોદયસૂરીશ્વરજી મહારાજની શુભ ભાવના તેમજ પ્રેરણાથી વિ.સં. ૨૦૪૫ના વર્ષે સ્થપાયેલ, કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય ભગવંતના નામ સાથે જોડાયેલ આ ટ્રસ્ટે, પૂજ્ય આચાર્યશ્રીના શિષ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયશીલચન્દ્રસૂરિજી મહારાજના માર્ગદર્શનમાં અનેક સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓ કરી છે. તેમાં આપણા મૂર્ધન્ય વિદ્વજ્જનોને 'શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય ચન્દ્રક' અર્પણ કરી તેમનું બહુમાન કરવામાં આવે છે. વિદ્વજ્જનોને આમંત્રણ આપીને વિવિધ વિષયો પર પરિસંવાદ અને સંગોષ્ઠીનું આયોજન થાય છે અને પ્રાચીન સાહિત્યના ગ્રંથોનું સંશોધન-સંપાદન કરાવવાપૂર્વક તેનું પ્રકાશન કરવામાં આવે છે. આજ પર્યંત આ ટ્રસ્ટના આશ્રયે આવા અનેક ગ્રંથોનું પ્રકાશન થયેલ છે, જે જૈન સંઘમાં જ નહિ પણ દેશ-વિદેશના અસંખ્ય વિદ્વાનોમાં પણ પ્રશંસાપાત્ર તથા ઉપાદેય બનેલા છે. 'अनुसन्धान' નામે એક શોધપત્રિકા પણ આ ટ્રસ્ટના ઉપક્રમે પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે, જેના અદ્યાવધિમાં ૬૨ અંકો થઈ ચૂક્યા છે.

આજે આ ટ્રસ્ટના ઉપક્રમે શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યના सिद्धहेमव्याकरण ઉપર લખાયેલા ढुण्ढिका નામના અપ્રગટ વિવરણનો છઠ્ઠો ભાગ (અધ્યાય ૬/૧ થી ૬/૪) પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે, જેનો અમને આનંદ છે. આ ગ્રંથનું હસ્તલિખિત પ્રતિઓ પરથી પ્રતિલિપિ-લેખન તેમજ સંપાદન, પૂજ્ય આ.શ્રીવિજયશીલચન્દ્રસૂરિ મહારાજના શિષ્ય મુનિરાજ શ્રીવિમલકીર્તિવિજયજી મહારાજે કરેલ છે. આવું સરસ કાર્ય કરવા બદલ તેઓ અભિનંદનના અધિકારી છે.

શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યના ગ્રંથ પરની અપ્રકાશિત ટીકાના ગ્રંથના પાંચમા ભાગનું પ્રકાશન થઈ ગયેલ છે. છઠ્ઠા ભાગનું પ્રકાશન કરવાનો લાભ અમારા ટ્રસ્ટને સાંપડ્યો, તે અમારું સદ્ભાગ્ય છે. અમો આશા રાખીએ છીએ કે બાકીના ભાગ પણ આ જ રીતે તૈયાર થશે અને તેના પ્રકાશનનો લાભ પણ અમોને-અમારા ટ્રસ્ટને જ પ્રાપ્ત થશે. ગ્રંથનું સુંદર અક્ષરાંકન-મુદ્રણ કરી આપવા બદલ શ્રી કિરીટ ગ્રાફિક્સ (અમદાવાદ)ને ધન્યવાદ.

લિ.

માગસર સુદ-૬, વિ.સં. ૨૦૭૦

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય નવમજન્મ
શતાબ્દી સ્મૃતિ સંસ્કાર-શિક્ષણનિધિ
અમદાવાદ

સંપાદકીય નિવેદન...

ગૂર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિંહની વિનંતીથી કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યે વિ.સં. ૧૧૯૪ આસપાસ પંચાંગી સિદ્ધહેમચન્દ્રશબ્દાનુશાસન નામના વ્યાકરણની રચના કરી હતી. તે વ્યાકરણની સ્વોપજ્ઞ તત્ત્વપ્રકાશિકા નામની બૃહદ્વૃત્તિ ઉપર ઢુંઢિકાની રચના થઈ હતી. જેમાં વ્યાકરણના દરેક સૂત્રની વૃત્તિમાં આવતાં ઉદાહરણો-પ્રત્યુદાહરણોની સાધનિકા આપવામાં આવી છે, તે ટીકામાંથી તદ્ધિત પ્રકરણ - છઠ્ઠા અધ્યાયનું સંપાદન કર્યું છે. શેષ બાકી રહેલ તદ્ધિત પ્રકરણ - સાતમો અધ્યાય હવે પ્રકાશિત કરવામાં આવશે.

ટિપ્પણમાં શબ્દમહાર્ણવન્યાસ-મધ્યમવૃત્તિ-હેમપ્રકાશવ્યાકરણાદિ અનેકવિધ ગ્રંથોનાં ઉદ્ધરણો આપવામાં આવ્યા છે. અધ્યયન-અધ્યાપનમાં સુગમતા રહે તે હેતુથી બે પરિશિષ્ટો આપ્યા છે. પ્રથમ પરિશિષ્ટમાં अण् - इकण् આદિ લગભગ ૧૦૦ પ્રત્યયોની સૂચિ આપી છે. તેમાં ક્યા સૂત્રથી - કઇ વિભક્તિવાળા ક્યા ક્યા શબ્દોને - ક્યા ક્યા અર્થમાં - ક્યા ક્યા પ્રત્યયો થાય તેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. અનુબંધ સહિતના પ્રત્યયો BOLD ટાઈપમાં આપ્યા છે. અનુબંધ રહિત પ્રત્યયો કૌંસમાં આપ્યા છે. બીજા પરિશિષ્ટમાં ઉદાહરણ-પ્રત્યુદાહરણોની સૂચિ આપી છે. સૂત્રોના ગણપાઠમાં રહેલ શબ્દોમાંથી અમુક અમુક શબ્દોની પણ સાધનિકા ઢુંઢિકામાં આપી છે, તે શબ્દો પણ ઉદાહરણની સૂચિમાં દર્શાવ્યા છે. જેમ કે 'गर्गादेर्यञ्' ॥૬।૧।૪૨॥ સૂત્રમાં ગર્ગાદિ ગણમાં આપેલ वाज - अज - संकृति વિગેરે શબ્દો.

શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમંદિર-પાટણના જ્ઞાનભંડારમાં રહેલી "શ્રીસિદ્ધહેમચન્દ્રશબ્દાનુશાસન ષષ્ઠ-સપ્તમાધ્યાય ઢુંઢિકા વૃત્તિ (તદ્ધિતવૃત્તિ ઢુંઢિકા)" પત્ર ૨૪૪, ડા. નંબર-૮૮, પ્રતિનંબર ૨૧૬૬ હસ્તપ્રતિને આધારે પ્રસ્તુત છઠ્ઠા ભાગનું સંપાદન કર્યું છે.

બાલબ્રહ્મચારી તપાગચ્છાધિપતિ શાસનસમ્રાટ આચાર્ય શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના સમુદાયના પ્રવચન પ્રભાવક તેજોમૂર્તિ પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયસૂર્યોદયસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના શિષ્યરત્ન વિદ્વદ્વર્ય પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયશીલચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની પ્રેરણા-આશીર્વાદથી જ આ સંપાદન કાર્ય થયું છે.

સંપાદન કાર્યમાં શંકાસ્પદ સ્થાનોનું સમાધાન કરી આપવા બદલ મુનિ ત્રૈલોક્યમંડનવિજયજી મહારાજનો ઘણો આભાર.

ગ્રંથનું સંપાદન કરતાં કોઈ પણ ક્ષતિ રહી ગઈ હોય તો વિદ્વાનોને તે અંગે ધ્યાન દોરવા વિનંતી.

મુનિ વિમલકીર્તિવિજય

સમર્પણ

વર્તમાનકાળમાં શ્રીસિદ્ધહેમચન્દ્રશબ્દાનુશાસનના
અધ્યયન - અધ્યાપનનો નાદ જગાડનાર
શાસનસમ્રાટ શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના
સમગ્ર સમુદાયને.

॥ सम्पादनोपयुक्तग्रन्थसूचिः ॥

(१) सिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासन-स्वोपज्ञबृहद्वृत्ति-बृहन्न्याससंवलितं-षष्ठोऽध्यायः ।
कर्त्तारः- कलिकालसर्वज्ञ-श्रीहेमचन्द्रसूरयः ।
बृहन्न्यासानुसन्धानकाराः- सम्पादकाश्च श्रीमद्विजयलावण्यसूरयः ।
प्रकाशिका- श्रीसिद्धहेमप्रकाशनसमिति-बोटाद (सौराष्ट्र) । वि० सं० २०३९ ।

(२) सिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनं-मध्यमवृत्त्यवचूरिसंवलितं-तृतीयो विभागः ।
कर्त्तारः- कलिकालसर्वज्ञ-श्रीहेमचन्द्राचार्याः ।
सम्पादकाः संशोधकाश्च-श्रीराजशेखरसूरयः ।
प्रकाशकः- अरिहंत आराधक ट्रस्ट-भीवंडी । वि० सं० २०५५ ।

(३) हैमव्याकरणसत्का उणादिगणविवृतिः ।
कर्त्तारः- कलिकालसर्वज्ञ-श्रीहेमचन्द्रसूरिभगवन्तः ।
सम्पादकः- श्रीविजयलावण्यसूरि-शिष्यः मुनि-मनोहरविजयः ।
प्रकाशकः- श्रीविजयलावण्यसूरीश्वरज्ञानमन्दिर-बोटाद । वि० सं० २०२४ ।

(४) धातुरत्नाकरः प्रथमो विभागः ।
प्रणेतारः- श्रीमद्विजयलावण्यसूरीश्वराः ।
सम्पादकः- पंन्यास-श्रीसुशीलविजयो गणी ।
प्रकाशकः- श्रीविजयलावण्यसूरीश्वरज्ञानमन्दिर-बोटाद । वि० सं० २०१० ।

(५) हैमप्रकाशमहाव्याकरणम् ।
कर्त्तारः- महामहोपाध्याय-श्रीविनयविजयगणिनः ।
सम्पादकः- उपाध्याय-क्षमाविजयगणी ।
प्रकाशकः- शाह हीरालाल सोमचन्द, कोट-मुम्बई । वि० सं० १९९४ ।

(६) अभिधानचिन्तामणिनाममाला ।
कर्त्तारः- कलिकालसर्वज्ञ-श्रीहेमचन्द्रसूरीश्वराः ।
सम्पादकः संशोधकश्च- उपाध्याय-श्रीहेमचन्द्रविजयो गणी । (वर्त्तमान-विजयहेमचन्द्रसूरीश्वरः) ।
प्रकाशिका- जैनसाहित्यवर्धकसभा-अहमदाबाद । वि० सं० २०३२ ।

(७) न्यायसंग्रहः ।
कर्त्तारः- श्रीहेमहंसगणिनः ।

(८) सिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासने लिङ्गानुशासनम् ।
कर्त्तारः- कलिकालसर्वज्ञ-श्रीहेमचन्द्रसूरयः ।
सम्पादकः- मुनि-वज्रसेनविजयः । (वर्त्तमान-पंन्यास-वज्रसेनविजयो गणी) ।
प्रकाशकः- भेरुलाल कन्हैयालाल रिलिजीयस ट्रस्ट-मुम्बई । वि० सं० २०४२ ।

(९) शब्दरत्नमहोदधिः भाग : १-२ ।
संग्राहकः- पंन्यास-मुक्तिविजयो गणी ।
प्रकाशकः- शेठ भोगीलाल सांकलचन्द, गांधी रोड, अमदावाद । वि० सं० १९९७ ।

॥ संक्षेपतो विषयानुक्रमः ॥

षष्ठाध्यायस्य प्रथमः पादः । तद्धितप्रकरणम् । सूत्रसंख्या-१४३ । पत्राङ्कः १-१०७

विषयः	सूत्राङ्कः	पत्राङ्कः
तद्धितसंज्ञाविधानम्।	६।१।१	१
वृद्धिसंज्ञाविधानम्।	६।१।२	१
युवासंज्ञाविधानम्।	६।१।३-६।१।५	२-३
दुसंज्ञाविधानम्।	६।१।६-६।१।१०	४
वा-ऽऽद्ययोरधिकारविधानम् ।	६।१।११	८
गोत्रप्रत्ययान्तोत्तरपदात् गोत्रप्रत्ययान्तादिव प्रत्ययविधानम्।	६।१।१२	८
प्राग्जितीये **अण्**(अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।१३, ६।१।१४	१०
प्राग्जितीये-अनिदम्यणपवादे च **ञ्य**(-य)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।१५, ६।१।१६	१२
प्राग्जितीये-अनिदम्यणपवादे च **टीकण्**(-ईक)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।१६	१३
प्राग्जितीये-अनिदम्यणपवादे च **एयण्**(-एय)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।१७	१४
प्राग्जितीये-अनिदम्यणपवादे च **ञ**(-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।१८	१४
प्राग्जितीये-अनिदम्यणपवादे च **अञ्**(-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।१८-६।१।२१	१४
प्राग्जितीये-अनिदम्यणपवादे च **यञ्**(-य)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।२१	१६
प्राग्जितीये-अनिदम्यणपवादे च **अ**प्रत्ययविधानम् ।	६।१।२२	१७
प्राग्जितीये बह्वपत्यार्थे **अ**प्रत्ययविधानम् ।	६।१।२३	१७
अनपत्ये प्राग्जितीये यादि-स्वरादिप्रत्यय**लुब्**विधानम् ।	६।१।२४	१७
स्त्री-पुंसाभ्यां **नञ्**(-न)-**स्नञ्**(-स्न)प्रत्ययविधानम्।	६।१।२५, ६।१।२६	१८
स्वरादितद्धितप्राप्तौ **य**प्रत्ययविधानम् ।	६।१।२७	१९
अपत्ये यथाविहितं [**अणादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।१।२८	१९
अपत्ये **अण्**(-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।६०-६।१।६८, ६।१।९४ ६।१।९५, ६।१।११६	४२-४८, ५९, ६०, ७५

विषयः	सूत्राङ्कः	पत्राङ्कः
अपत्ये **इञ्**(-इ)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।३१-६।१।३८, ६।१।१०२	२१-२७, ६३
	६।१।११७	७६
अपत्ये **अञ्**(-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।३९-६।१।४१, ६।१।९९,	२८, ६१, ७३, ७४
	६।१।११४, ६।१।११५	
अपत्ये **यञ्**(-य)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।४२-६।१।४५	३०-३४
अपत्ये **यञ्**(-य)प्रत्ययलुब्विधानम् ।	६।१।४६	३५
अपत्ये **ञायन्य**(-आयन्य)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।४७	३५
अपत्ये **आयनञ्** (-आयन)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।४८-६।१।५२	३६-३८
अपत्ये **आयनण्** (-आयन)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।५३-६।१।५९	३८-४२
अपत्ये **एयण्** (-एय)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।६९-६।१।७८, ६।१।८५,	४९-५३, ५६,
	६।१।९८	६१
अपत्ये **णैर** (-ऐर)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।७९	५३
अपत्ये **एरण्** (-एर)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।८०, ६।१।८१	५४
अपत्ये **णार** (-आर)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।८१, ६।१।८२	५४
अपत्ये **एयञ्** (-एय)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।८३-६।१।८५	५५
अपत्ये **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।८६, ६।१।८७, ६।१।१०५,	५६, ५७, ६५,
	६।१।१०६	६६
अपत्ये **ण**(-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।८७, ६।१।१०४	५७, ६५
अपत्ये **व्य**प्रत्ययविधानम् ।	६।१।८८	५७
अपत्ये **ईय**प्रत्ययविधानम् ।	६।१।८९, ६।१।१०६	५८, ६६
अपत्ये **डेयण्** (-एय)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।९०	५८
अपत्ये **ईयण्** (-ईय)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।९०	५८
अपत्ये **य**प्रत्ययविधानम् ।	६।१।९१, ६।१।९२, ६।१।९४, ६।१।९७	५८, ५९, ६१
अपत्ये **इय**प्रत्ययविधानम् ।	६।१।९३	५९
अपत्ये **ईन**प्रत्ययविधानम् ।	६।१।९६	६०
अपत्ये **एयकञ्** (-एयक)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।९७	६१
अपत्ये **ईनञ्** (-ईन)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।९९	६१
अपत्ये **ञ्य** (-य)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।१००-६।१।१०२, ६।१।११८	६२, ६३, ७८
अपत्ये **आयनिञ्** (-आयनि)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।१०३, ६।१।१०४, ६।१।१०७	६४, ६५, ६७
	६।१।१०९-६।१।११२	६८-७१
अपत्ये **यायनिञ्** (-यायनि)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।१०८	६८
अपत्ये **आयनि**प्रत्ययविधानम् ।	६।१।११३	७२
अपत्ये **ड्यण्** (-य)प्रत्ययविधानम् ।	६।१।११९	८०
द्रिसंज्ञकादिप्रत्यय**लब्**विधानम् ।	६।१।१२०-६।१।१३४	८१-९८

विषयः	सूत्राङ्कः	पत्राङ्कः
प्राग्जितीये प्रत्ययलुब्निषेधविधानम् ।	६।१।१३५, ६।१।१३६	९९, १०१
युवार्थप्रत्यय**लुब्**विधानम् ।	६।१।१३७-६।१।१४३	१०१-१०७

षष्ठाध्यायस्य द्वितीयः पादः । तद्धितप्रकरणम् । सूत्रसंख्या-१४५ । पत्राङ्कः १०८-१८५

विषयः	सूत्राङ्कः	पत्राङ्कः
तेन रक्ते यथाविहितं [**अण्**]प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१	१०८
तेन रक्ते **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।२, ६।२।३	१०९
तेन रक्ते **अ**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।४	१०९
तेन रक्ते **क**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।४	१०९
तेन युक्तेऽब्दे यथाविहितं [**अण्**]प्रत्ययविधानम् ।	६।२।५	११०
तेन युक्ते काले यथाविहितं [**अण्**]प्रत्ययविधानम् ।	६।२।६	११०
तेन युक्ते काले **ईय**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।७	११२
तेन युक्ते काले **अ**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।८	११३
षष्ठ्याः समूहे यथाविहितं [**अणादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।२।९	११३
षष्ठ्याः समूहे यथाविहितं [-**अण्**]प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१०, ६।२।११	११४, ११५
षष्ठ्याः समूहे **अकञ्** (-अक)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१२, ६।२।१३	११५, ११६
षष्ठ्याः समूहे **ण्य** (-य)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१३, ६।२।१७, ६।२।१८	११६, ११८, ११९
षष्ठ्याः समूहे **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१४, ६।२।१५	११७
षष्ठ्याः समूहे **य**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१६, ६।२।२२	११८, ११९
षष्ठ्याः समूहे **ईय**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१९	११९
षष्ठ्याः समूहे **ड्वण्** (-व)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।२०	११९
षष्ठ्याः समूहे **ईन**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।२१	११९
षष्ठ्याः समूहे **त्रल्** (-त्र)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।२४	१२१
षष्ठ्याः समूहे **कट्यल्** (-कट्य)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।२४	१२१
षष्ठ्याः समूहे **ऊल**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।२४	१२१
षष्ठ्याः समूहे **ल्य** (-य)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।२५	१२१
षष्ठ्याः समूहे **अञ्** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।२६	१२१
षष्ठ्याः समूहे **लिन्**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।२७	१२२
षष्ठ्याः समूहे **तल्** (-त)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।२८	१२२
षष्ठ्याः समूहे-कृत-हित-वध-विकारेषु च **एयञ्**(-एय) प्रत्ययविधानम् ।	६।२।२९	१२२
षष्ठ्या विकारे यथाविहितं [**अण्**]प्रत्ययविधानम् ।	६।२।३०, ६।२।४०, ६।२।४२	१२३, १२७, १२८
षष्ठ्या विकारे **अण्**(-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।३२, ६।२।३३	१२५
षष्ठ्या विकारे **य**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।३५	१२६

विषयः	सूत्राङ्कः	पत्राङ्कः
षष्ठ्या विकारे **एयञ्**(-एय)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।३९	१२७
षष्ठ्या विकारे **ञ्य**(-य)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।४१	१२८
षष्ठ्या विकारे **वय**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।४३	१२८
षष्ठ्या विकारे **मयट्**(-मय)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।५०, ६।२।५१, ६।२।५३	१३३, १३४
षष्ठ्या विकारे **क**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।५४	१३४
षष्ठ्या विकारे **ईनञ्**(-ईन)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।५५	१३४
षष्ठ्या विकारे **यञ्**(-य)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।५६	१३४
षष्ठ्या विकारेऽवयवे च **अण्**(-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।३१, ६।२।३४, ६।२।५९, ६।२।६०	१२४, १२६, १३८, १३९
षष्ठ्या विकारेऽवयवे च **अकञ्**(-अक)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।३६, ६।२।३७	१२६
षष्ठ्या विकारेऽवयवे च **एयञ्**(-एय)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।३८	१२७
षष्ठ्या विकारेऽवयवे च **अञ्**(-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।४५	१२९
षष्ठ्या विकारेऽवयवे च **मयट्**-(-मय)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।४६-६।२।४९, ६।२।५२	१३०-१३२, १३३
षष्ठ्याः पुष्पे-मूले-फले च [**अणादि**] प्रत्ययलुब्विधानम् ।	६।२।५७, ६।२।५८	१३५, १३६
षष्ठ्या भ्रातरि **व्य-डुल**(-उल) प्रत्ययविधानम् ।	६।२।६२	१४०
षष्ठ्याः पित्रोर्**डामहट्**(-आमह)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।६३	१४०
षष्ठ्या दुग्धे **सोढ-दूस-मरीस**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।६४	१४१
षष्ठ्या राष्ट्रे **अण्**(-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।६५	१४१
षष्ठ्या राष्ट्रे **अकञ्** (-अक)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।६६, ६।२।६७	१४१, १४२
षष्ठ्या राष्ट्रे **विध-भक्त**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।६८	१४२
षष्ठ्या निवासा-ऽदूरभवयोः **अण्** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।६९	१४५
तदत्रार्थे **अण्**(-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।७०	१४७
तेन निवृत्ते **अण्**(-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।७१	१४८
निवासाद्यर्थचतुष्के **मतु** (-मत्)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।७२-६।२।७४	१४८-१५०
निवासाद्यर्थचतुष्के **वल**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।७५, ६।२।७६	१५१
निवासाद्यर्थचतुष्के **इक**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।७७, ६।२।७८, ६।२।९६	१५१, १५९
निवासाद्यर्थचतुष्के **कण्** (-क)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।७७, ६।२।७८, ६।२।९५	१५१, १५८
निवासाद्यर्थचतुष्के **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।७८, ६।२।९७	१५१, १५९
निवासाद्यर्थचतुष्के **ईय**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।७८, ६।२।९१	१५१, १५७
निवासाद्यर्थचतुष्के **अण्** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।७८	१५१
निवासाद्यर्थचतुष्के **र**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।७९	१५२
निवासाद्यर्थचतुष्के **इन्**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।८०	१५२
निवासाद्यर्थचतुष्के **सल्** (-स)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।८१	१५२

विषयः	सूत्राङ्कः	पत्राङ्कः
निवासाद्यर्थचतुष्के **इल**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।८२	१५२
निवासाद्यर्थचतुष्के **अकण्**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।८३	१५३
निवासाद्यर्थचतुष्के **ञ्य**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।८४	१५३
निवासाद्यर्थचतुष्के **इञ्**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।८५	१५४
निवासाद्यर्थचतुष्के **य**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।८६	१५४
निवासाद्यर्थचतुष्के **अञ्** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।८७	१५४
निवासाद्यर्थचतुष्के **एयण्**(-एय)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।८८	१५५
निवासाद्यर्थचतुष्के **आयनण्** (-आयन)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।८९	१५५
निवासाद्यर्थचतुष्के **आयनिञ्** (-आयन)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।९०	१५७
निवासाद्यर्थचतुष्के **कीय**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।९२	१५७
निवासाद्यर्थचतुष्के **ईयण्** (-ईय)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।९३	१५८
निवासाद्यर्थचतुष्के **क**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।९४	१५८
साऽस्य पौर्णमासीविषये यथाविहितं [**अण्**] प्रत्ययविधानम् ।	६।२।९८	१५९
साऽस्य पौर्णमासीविषये **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।९९, ६।२।१००	१६०, १६१
साऽस्य देवताविषये यथाविहितं [**अणादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१०१	१६१
साऽस्य देवताविषये **य**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१०८, ६।२।१०९	१६४, १६५
साऽस्य देवताविषये **ईय**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१०२, ६।२।१०४-६।२।१०६, ६।२।१०८	१६२-१६४
साऽस्य देवताविषये **इय**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१०३-६।२।१०६	१६३
साऽस्य देवताविषये **ट्यण्** (-य)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१०७	१६४
साऽस्य देवताविषये **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।११०	१६५
साऽस्य देवताविषये [**इकणादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१११	१६५
साऽस्य प्रगाथे यथाविहितं [**अण्**]प्रत्ययविधानम् ।	६।२।११२	१६६
साऽस्य युद्धे यथाविहितं [**अणादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।२।११३	१६६
साऽस्यां **ण**(-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।११४, ६।२।११५	१६७
साऽस्यां क्रीडायां **ण**(-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।११६	१६८
तद्वेत्त्यधीते यथाविहितं [**अण्**]प्रत्ययविधानम् ।	६।२।११७	१६८
तद्वेत्त्यधीते **इकण्**(-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।११८-६।२।१२२	१६९-१७२
तद्वेत्त्यधीते **इन्**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१२३	१७३
तद्वेत्त्यधीते **इकट्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१२४	१७३
तद्वेत्त्यधीते **इक**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१२५	१७४
तद्वेत्त्यधीते **अक**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१२६	१७४
तद्वेत्त्यधीते **अण्-इकणादिप्रत्ययलुब्**विधानम् ।	६।२।१२७-६।२।१२९	१७५-१७७
तेन छन्ने रथे यथाविहितं [**अण्**]प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१३१	१७९

विषयः	सूत्राङ्कः	पत्राङ्कः
तेन छन्ने रथे **इन्**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१३२	१८०
तेन दृष्टे साम्नि यथाविहितं [**अण्**]प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१३३, ६।२।१३६	१८०, १८२
तेन दृष्टे साम्नि **अकञ्**(-अक)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१३४	१८१
तेन दृष्टे साम्नि **य**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१३५	१८१
तत्रोद्धृते यथाविहितं [**अण्**]प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१३८	१८२
तत्र शेते व्रतीत्यर्थे यथाविहितं [**अण्**]प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१३९	१८३
तत्र संस्कृते भक्ष्ये यथाविहितं [**अण्**]प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१४०	१८३
तत्र संस्कृते भक्ष्ये **य**प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१४१	१८३
तत्र संस्कृते भक्ष्ये **एयण्**(-एय)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१४२	१८३
तत्र संस्कृते भक्ष्ये **इकण्**(-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१४३, ६।२।१४४	१८४
अपत्याद् भिन्नार्थे यथाविहितं [-**अण्**]प्रत्ययविधानम् ।	६।२।१४५	१८४

षष्ठाध्यायस्य तृतीयः पादः । तद्धितप्रकरणम् । सूत्रसंख्या-२१९ । पत्राङ्कः १८६-३०३

विषयः	सूत्राङ्कः	पत्राङ्कः
शेषे **एयण्**(-एय)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।२	१८६
शेषे **इय**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।३	१८६
शेषे **एत्य**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।४	१८७
शेषे **आहञ्**(-आह)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।५	१८७
शेषे **ईन**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।६, ६।३।७	१८७
शेषे **य**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।८, ६।३।९, ६।३।६९, ६।३।७१, ६।३।७३	१८८, २२४, २२५
शेषे **ईनञ्** (-इन)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।९, ६।३।६७	१८८, २२२
शेषे **एयकञ्** (-एयक)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१०-६।३।१२	१८८-१९०
शेषे **त्यण्** (-य)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१३	१९०
शेषे **टायनण्** (-आयन)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१४, ६।३।१५	१९१
शेषे **त्यच्** (-य)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१६-६।३।१९	१९२, १९३
शेषे **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।२०, ६।३।३०, ६।३।३४-६।३।३७, ६।३।३९, ६।३।४०, ६।३।७०-६।३।७२, ६।३।७८-६।३।८३	१९३, १९९, २०१-२०४, २०६, २२४, २२५, २२७-२३०
शेषे **अकञ्** (-अक)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।२१, ६।३।४१-६।३।५५	१९३, २०७-२१५
शेषे **ण** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।२२, ६।३।२३	१९३, १९४
शेषे **अञ्** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।२४-६।३।२८, ६।३।६७	१९५-१९८, २२२
शेषे **ईयस्** (-ईय)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।३०	१९९

विषयः	सूत्राङ्कः	पत्राङ्कः
शेषे **अकीय**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।३१	१९९
शेषे **ईय**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।३२, ६।३।३३, ६।३।५७-६।३।६४	२००, २०१, २१७-२२१
शेषे **णिक** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।३४-६।३।३७	२०१-२०४
शेषे **क**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।३८	२०५
शेषे **अण्** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।५६, ६।३।६५, ६।३।७२, ६।३।८९-६।३।९१	२१६, २२१, २२५, २३२, २३३
शेषे **ईयण्** (-ईय)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।६६	२२१
शेषे **ण्य** (-य)प्रत्ययविधानम् ।	६।२।६८	२२३
शेषे **अम**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।७४	२२५
शेषे **इम**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।७५	२२६
शेषे **म**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।७६	२२६
शेषे **अ**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।७७	२२६
शेषे **तिकण्** (-तिक)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।८४	२३०
शेषे **त्न**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।८५	२३०
शेषे **न**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।८६	२३०
शेषे **तनट्** (-तन)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।८७, ६।३।८८	२३१
शेषे **एण्य**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।९२	२३४
शैषिक [**अ-अण्**]प्रत्यय**लुब्**विधानम् ।	६।३।९३	२३४
तत्र कृत-लब्ध-क्रीत-सम्भूते यथायोगं[**अणादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।३।९४	२३५
तत्र कुशले यथाविहितं [-**अणादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।३।९५	२३६
तत्र कुशले **अक**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।९६	२३६
तत्र कुशले **क**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।९७	२३६
तत्र जाते यथाविहितं [**अणादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।३।९८	२३६
तत्र जाते **इक**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।९९	२३७
तत्र जाते नाम्नि **अकञ्** (-अक)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१००	२३८
तत्र जाते नाम्नि **क-अण्** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१०१	२३८
तत्र जाते नाम्नि **अक**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१०२-६।३।१०४	२३८-२४०
तत्र जाते नाम्नि **अ**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१०४, ६।३।१०५	२४०
तत्र जाते नाम्नि **ईयण्** (-ईय)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१०५	२४०
तत्र जाते नाम्नि **ट**(-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१०६	२४१
तत्र जाते नाम्नि **अणप्रत्ययलुब्**विधानम् ।	६।३।१०७-६।३।१११	२४१-२४५
सोदर्य-समानोदर्यौ **य**प्रत्ययान्तौ निपात्येते ।	६।३।११२	२४५
तत्र देये ऋणे यथाविहितं **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।११३	२४६

विषयः	सूत्राङ्कः	पत्राङ्कः
तत्र देये ऋणे **अक**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।११४	२४६
तत्र देये ऋणे **अकञ्** (-अक)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।११५, ६।३।११६	२४७
तत्र देये ऋणे **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।११६	२४७
तत्र साधौ पुष्यति पच्यमाने यथाविहितं [**अणादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।३।११७	२४७
तत्र उप्ते यथाविहितं [**अण्**]प्रत्ययविधानम् ।	६।३।११८	२४८
तत्र उप्ते **अकञ्** (-अक)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।११९, ६।३।१२०	२४८
तत्र व्याहरति मृगे यथाविहितं [**इकणादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१२१	२४९
तत्र जयिनि यथाविहितं [**इकणादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१२२	२४९
तत्र भवे यथाविहितं [**अणादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१२३	२५०
तत्र भवे **य**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१२४, ६।३।१२५, ६।३।१२९	२५०-२५२
तत्र भवे **दिनण्** (-दिन)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१२६	२५१
तत्र भवे **ण** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१२६	२५१
तत्र भवे **ईय**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१२६, ६।३।१२९	२५१, २५२
तत्र भवे **ईन**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१२९	२५२
तत्र भवे **एयण्** (-एय)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१३०-६।३।१३२	२५३, २५४
तत्र भवे **अण्** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१३२, ६।३।१३३	२५४
तत्र भवे **ञ्य** (-य)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१३४-६।३।१३६	२५४, २५५
तत्र भवे **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१३७-६।३।१३९	२५६, २५७
तत्र भवे **इक**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१४०	२५८
तत्र भवे **कल्** (-क)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१४१	२५८
तत्र भवे-तस्य व्याख्याने च यथाविहितं [**अणादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१४२	२५९
तत्र भवे-तस्य व्याख्याने च **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१४३-६।३।१४५	२५९-२६२
तत्र भवे-तस्य व्याख्याने च **इक**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१४६	२६२
तत्र भवे-तस्य व्याख्याने च **इकट्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१४६	२६२
तत्र भवे-तस्य व्याख्याने च **य**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१४७	२६३
तत्र भवे-तस्य व्याख्याने च **अण्** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१४८	२६३
तत आगते यथाविहितं [**अणादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१४९	२६३
तत आगते **अकञ्** (-अक)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१५०, ६।३।१५५	२६४, २६६
तत आगते **य**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१५१	२६५
तत आगते **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१५२, ६।३।१५३	२६५
तत आगते **अण्** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१५४, ६।३।१५५	२६६
तत आगते **रूप्य-मयट्** (-मय)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१५६	२६८
ततः प्रभवति यथाविहितं [**अण्**]प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१५७	२६९

विषयः	सूत्राङ्कः	पत्राङ्कः
ततः प्रभवति **ञ्य** (–य)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१५८	२६९
ततः प्रभवति **मयट्** (–मय)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१५९	२६९
तस्येदमित्यर्थे यथाविहितं [**अणादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१६०	२६९
तस्येदमित्यर्थे **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१६१	२७१
तस्येदमित्यर्थे **टेन्यण्** (–एन्य)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१६२	२७१
तस्येदमित्यर्थे **अकल्** (–अक)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१६३, ६।३।१६४	२७१, २७२
तस्येदमित्यर्थे **ञ्य** (–य)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१६५, ६।३।१६६	२७३
तस्येदमित्यर्थे **अण्** (–अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१६७, ६।३।१७१–६।३।१७३	२७४, २७८, २७९
तस्येदमित्यर्थे **अकञ्** (–अक)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१६८, ६।३।१६९, ६।३।१७३	२७५, २७६, २७९
तस्येदमित्यर्थे **ईय**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१७०	२७७
तस्येदमित्यर्थे **रण्** (–र)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१७४	२७९
तस्येदमित्यर्थे **अञ्** (–अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१७७, ६।३।१७८, ६।३।१८०	२८०–२८२
तस्येदमित्यर्थे **य**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१७६	२८०
तेन प्रोक्ते यथाविहितं [**अणादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१८१	२८२
तेन प्रोक्ते **अण्** (–अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१८२	२८३
तेन प्रोक्ते **ईयण्** (–ईय)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१८४	२८४
तेन प्रोक्ते **णेयिन्** (–एयिन्)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१८५	२८४
तेन प्रोक्ते **णिन्** (–इन्)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१८६–६।३।१८९	२८५–२८८
तेन प्रोक्ते **इन्**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१९०	२८८
तेन उपज्ञाते यथाविहितं [**ईयादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१९१	२८९
तेन कृते यथाविहितं [**अणादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१९२, ६।३।१९३	२८९, २९०
तेन कृते **अकञ्** (–अक)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१९४	२९१
तेन कृते **ईन**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१९५	२९१
तेन कृते **ईनञ्** (–ईन)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१९५	२९१
तेन कृते **य**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१९६, ६।३।१९७	२९१
तेन कृते **अण्** (–अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१९६	२९१
अमोऽधिकृत्य ग्रन्थे यथाविहितं [**अण्**]प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१९८	२९२
अमोऽधिकृत्य ग्रन्थे **अण्** (–अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।१९९	२९२
अमोऽधिकृत्य ग्रन्थे **ईय**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।२००, ६।३।२०१	२९२, २९३
अभिनिष्क्रामति द्वारे यथाविहितं [**अणादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।३।२०२	२९३
अमो गच्छति पथिदूते यथाविहितं [**अणादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।३।२०३	२९४
अमो भजति यथाविहितं [**अणादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।३।२०४	२९४
अमो भजति **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।२०५, ६।३।२०६	२९४, २९५

विषयः	सूत्राङ्कः	पत्राङ्कः
अमो भजति **अक**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।२०७	२९५
अमो भजति **अकञ्** (-अक)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।२०८	२९६
टस्तुल्यदिशि यथाविहितं [**अण्**]प्रत्ययविधानम् ।	६।३।२१०	२९९
टस्तुल्यदिशि **तसि** (-तस्)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।२११, ६।३।२१२	२९९, ३००
टस्तुल्यदिशि **य**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।२१२	३००
सेरस्यार्थे यथाविहितं [**अणादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।३।२१३, ६।३।२१४	३००, ३०१
सेरस्यार्थे **ण्य**(-य)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।२१५	३०१
सेरस्यार्थे **अञ्** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।२१६	३०१
सेरस्यार्थे **ईयण्** (-ईय)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।२१७	३०२
सेरस्यार्थे **एयण्** (-एय)प्रत्ययविधानम् ।	६।३।२१८	३०२
सेरस्यार्थे **ईय**प्रत्ययविधानम् ।	६।३।२१९	३०२

षष्ठाध्यायस्य चतुर्थः पादः । तद्धितप्रकरणम् । सूत्रसंख्या-१८५ । पत्राङ्कः ३०४-३८७

विषयः	सूत्राङ्कः	पत्राङ्कः
इकण्प्रत्ययाधिकारविधानम् ।	६।४।१	३०४
तेन जित-जयत्-दीव्यत्-खनत्सु **इकण्**(-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।२	३०४
तेन संस्कृते **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।३	३०५
तेन संस्कृते **अण्** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।४	३०५
तेन संसृष्टे **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।५	३०६
तेन संसृष्टे **अ**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।६	३०६
तेन संसृष्टे **इन्**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।७	३०६
तेन संसृष्टे **अण्** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।७	३०६
तेन उपसिक्ते **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।८	३०७
तेन तरति **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।९	३०७
तेन तरति **इक**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१०	३०८
तेन चरति **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।११	३०८
तेन चरति **इकट्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१२-६।४।१४	३०८, ३०९
तेन जीवति **इकट्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१५	३०९
तेन जीवति **इक**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१६-६।४।१८	३०९, ३१०
तेन जीवति **ईय**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१८	३१०
तेन जीवति **ईनञ्** (-ईन)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१९	३१०
तेन निर्वृत्ते **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।२०	३११
तेन निर्वृत्ते **इम**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।२१	३११
तेन निर्वृत्ते **कण्** (-क)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।२२	३११

विषयः	सूत्राङ्कः	पत्राङ्कः
तेन हरति **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।२३, ६।४।२५	३११, ३१२
तेन हरति **इकट्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।२४, ६।४।२५	३१२
तेन हरति **अण्** (–अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।२६	३१३
तेन वर्त्तते **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।२७	३१३
तं वर्त्तते **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।२८, ६।४।२९	३१३, ३१४
तं रक्षति **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।३०	३१५
तं उञ्छति **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।३०	३१५
तं घ्नति **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।३१, ६।४।३२	३१५, ३१६
तं तिष्ठति **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।३२, ६।४।३३	३१६
तं गृह्णति गर्ह्ये **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।३४	३१६
तं गृह्णति गर्ह्ये **इकट्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।३५, ६।४।३६	३१७
तं गृह्णति गर्ह्ये **इक**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।३६	३१७
तं गृह्णति **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।३७	३१७
तं गच्छति **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।३८, ६।४।३९	३१८, ३१९
तं गच्छति **इक**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।३९	३१९
तं धावति **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।४०, ६।४।४१	३१९, ३२०
तं पृच्छति **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।४२	३२०
ब्रुवति **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।४३, ६।४।४४	३२०, ३२१
शाब्दिकादयः प्रसिद्धेऽर्थविशेषे **इकण**न्ता निपात्यन्ते ।	६।४।४५	३२१
तं समवेते **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।४६	३२२
तं समवेते **ण्य** (–य)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।४७, ६।४।४८	३२२, ३२३
तं चरति **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।४९	३२३
षष्ठ्या धर्म्ये **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।५०	३२३
षष्ठ्या धर्म्ये **अण्** (–अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।५१, ६।४।५२	३२३, ३२४
षष्ठ्या अवक्रये **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।५३	३२५
तदस्य पण्यमिति विषये **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।५४	३२५
तदस्य पण्यमिति विषये **इकट्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।५५, ६।४।५६	३२६
तदस्य शिल्पमिति विषये **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।५७	३२६
तदस्य शिल्पमिति विषये **अण्** (–अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।५८	३२७
तदस्य शीलमिति विषये **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।५९	३२७
तदस्य शीलमिति विषये **अञ्** (–अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।६०	३२८
तदस्य शीलमिति विषये **क**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।६१	३२९
तदस्य प्रहरणे **इकण्** (–इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।६२	३३०

विषयः	सूत्राङ्कः	पत्राङ्कः
तदस्य प्रहरणे **अण्** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।६३	३३०
तदस्य प्रहरणे **टीकण्** (-ईक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।६४, ६।४।६५	३३०, ३३१
नास्तिकादयः शब्दा **इकण्**प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते ।	६।४।६६	३३१
तदस्य अनुयोगे **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।६७	३३२
तदस्य अनुयोगे **इक**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।६८	३३२
तदस्मै भक्ष्यं हितमिति विषये **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।६९	३३३
तदस्मै नियुक्तं दीयते विषये **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।७०	३३३
तदस्मै नियुक्तं दीयते विषये **इक**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।७१	३३४
तदस्मै नियुक्तं दीयते विषये **अण्** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।७२	३३४
तदस्मै नियुक्तं दीयते विषये **इकट्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।७२	३३४
तदस्मिन् वर्त्तन्ते **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।७३	३३४
तत्र नियुक्ते **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।७४	३३५
तत्र नियुक्ते **इक**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।७५	३३५
तत्र अध्यायिनि **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।७६	३३५
तत्र वसति **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।७७	३३६
तत्र वसति **य**प्रत्ययान्तः **सतीर्थ्यो** निपात्यते ।	६।४।७८	३३७
तत्र व्यवहरति **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।७९	३३७
षष्ठ्या ब्रह्मचर्ये **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।८१	३३८
तं चरति **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।८२	३३९
तं चरति **डिन्** (-इन्)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।८३-६।४।८५	३३९, ३४०
तं चरति **डक** (-अक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।८४, ६।४।८५	३३९, ३४०
डस्यन्तादभिगमार्हे **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।८६	३४०
तद् याति **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।८७	३४१
तद् याति **इकट्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।८८	३४१
तद् नित्यं याति **ण**(-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।८९	३४१
तेन याति आहृते च **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।९०	३४२
तेन आहृते **अण्** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।९१	३४३
तं यजमानेऽधीयाने च **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।९२	३४३
तं प्राप्ते ज्ञेये **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।९३	३४३
तस्मै शक्ते **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।९४	३४४
तस्मै शक्ते **य-उकञ्** (-उक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।९५	३४४
षष्ठ्या दक्षिणायां **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।९६	३४४
तेषु देये **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।९७	३४५

विषयः	सूत्राङ्कः	पत्राङ्कः
तेषु देये कार्ये च भववत् [**इकणादि**]प्रत्ययविधानम् ।	६।४।९८	३४५
तेषु देये कार्ये च **अण्** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।९९	३४७
तेषु देये कार्ये च **ण**(-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१००	३४७
तेन देये कार्ये च **य**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१०१	३४७
तेन शोभमाने **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१०२	३४८
तेन शोभमाने **य**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१०३	३४८
तेन परिजय्य-लभ्य-कार्य-सुकरेषु **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१०४	३४८
तेन निर्वृत्ते **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१०५	३४९
तं भाविनि भूते च **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१०६	३४९
तस्मै भृते अधीष्टे च **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१०७	३५०
तेन निर्वृत्तेत्यादिपञ्चकार्थेऽवयसि **ण्य**(-य)-**इक**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१०८	३५०
तेन निर्वृत्तेत्यादिपञ्चकार्थे **ईन**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१०९-६।४।१११	३५०, ३५१
तेन निर्वृत्तेत्यादिपञ्चकार्थे **अ**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१११	३५१
भूते प्राणिनि **अ**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।११२	३५२
भूते वयसि **य**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।११३-६।४।११५	३५२, ३५३
भूते वयसि **ईनञ्** (-ईन)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।११४	३५३
भूते वयसि **यण्** (-य)-**इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।११५	३५३
सोऽस्य ब्रह्मचर्ये तद्वति च **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।११६	३५३
सोऽस्य प्रयोजने **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।११७, ६।४।११८	३५४
सोऽस्य प्रयोजने **अण्** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।११९, ६।४।१२०	३५५
सोऽस्य प्रयोजने **ईय**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१२१, ६।४।१२२	३५५, ३५६
सोऽस्य प्रयोजने **य**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१२३	३५७
सोऽस्य प्राप्ते **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१२४, ६।४।१२७	३५८
सोऽस्य प्राप्ते **अण्** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१२५	३५८
सोऽस्य प्राप्ते **य**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१२६	३५८
आद्यन्ते आकालिक **इक-इकण्** (-इक)प्रत्ययान्तं निपात्यते ।	६।४।१२८	३५९
आर्हदर्थे **डक** (-अक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१२९	३५९
आर्हदर्थे **क**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१३०	३६०
आर्हदर्थे **य**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१३१, ६।४।१४५-६।४।१४८	३६१, ३६७, ३६८
आर्हदर्थे **इक**प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१३१, ६।४।१३२	३६१
आर्हदर्थे **इकट्** (-इक)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१३३-६।४।१३५	३६२, ३६३
आर्हदर्थे **अण्** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१३६, ६।४।१४७	३६३, ३६८
आर्हदर्थे **अञ्** (-अ)प्रत्ययविधानम् ।	६।४।१३७-६।४।१३९	३६३
आर्हदर्थे **ईन**प्रत्ययविधानम् ।	३।४।१४०	३६४

विषयः	सूत्राङ्कः	पत्राङ्कः
आर्हदर्थे **कच्** (-क)प्रत्ययविधानम्।	६।४।१४९	३६९
आर्हदर्थे जातस्य [**इकट्-इकणादि**]प्रत्ययस्य लुब्विधानम्।	६।४।१४१-६।४।१४८	३६४-३६८
मूल्यैः क्रीते यथाविहितं [**इकणादि**]प्रत्ययविधानम्।	६।४।१५०	३६९
तस्य वापे यथाविहितं [**इकणादि**]प्रत्ययविधानम्।	६।४।१५१	३७०
तस्य शमने कोपने च यथाविहितं **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम्।	६।४।१५२	३७१
तस्य हैतो (संयोगे उत्पाते वा) यथाविहितं [**इकणादि**]प्रत्ययविधानम्।	६।४।१५३	३७१
तस्य हेतौ (संयोगे उत्पाते वा) **य**प्रत्ययविधानम्।	६।४।१५४, ३।४।१५५	३७२
तस्य हेतौ (संयोगे उत्पाते वा) **ईय**प्रत्ययविधानम्।	६।४।१५४	३७२
तस्य हेतौ (संयोगे उत्पाते वा) **अञ्** (-अ)प्रत्ययविधानम्।	६।४।१५६	३७३
षष्ठ्या ईश-ज्ञातयोः **अञ्** (-अ)प्रत्ययविधानम्।	६।४।१५६	३७३
षष्ठ्या ज्ञाते यथाविहितं [**इकण्-(इक)**]प्रत्ययविधानम्।	६।४।१५७	३७४
तदत्रास्मै वा वृद्ध्यादिषु यथाविहितं [**-य-इकादि**]प्रत्ययविधानम्।	६।४।१५८, ६।४।१५९	३७४, ३७५
तदत्रास्मै वा वृद्ध्याद्यन्यतमे देये **य-इक**प्रत्ययविधानम्।	६।४।१६०	३७६
तं पचति **अञ्** (-अ)प्रत्ययविधानम्।	६।४।१६१	३७६
तं पचत्सम्भवदवहरदर्थेषु यथाविहितं [**इकणादि**]प्रत्ययविधानम्।	६।४।१६२	३७६
तं पचत्सम्भवदवहरदर्थेषु **ईन**प्रत्ययविधानम्।	६।४।१६३-६।४।१६५	३७७, ३७८
तं पचत्सम्भवदवहरदर्थेषु **इकट्** (इक)प्रत्ययविधानम्।	६।४।१६४, ६।४।१६५	३७७, ३७८
तं हरद्वहदावहदर्थेषु **इकण्** (-इक)प्रत्ययविधानम्।	६।४।१६६	३७८
तं हरद्वहदावहदर्थेषु **क-इक**प्रत्ययविधानम्।	६।४।१६७	३७९
सोऽस्य भृत्याद्यर्थेषु यथाविहितं [**क-इकणादि**]प्रत्ययविधानम्।	६।४।१६८	३७९
सोऽस्य माने यथोक्तं [**इकणादि**]प्रत्ययविधानम्।	६।४।१६९-६।४।१७२	३७९-३८२
सोऽस्य माने विंशत्यादयः शब्दाः [**शत्-शदादयः**] प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते।	६।४।१७३	३८२
सोऽस्य माने त्रैंश-चात्वारिंश **डण्** (-अ)प्रत्ययान्तो निपात्यते।	६।४।१७४	३८४
सोऽस्य माने वर्गे पञ्चत्-दशत् **अत्**प्रत्ययान्तौ निपात्येते।	६।४।१७५	३८४
सोऽस्य माने स्तोमे **डट्** (-अ)प्रत्ययविधानम्।	६।४।१७६	३८४
तमर्हति यथोक्तं [**इकणादि**]प्रत्ययविधानम्।	६।४।१७७	३८४
तमर्हति **य**प्रत्ययविधानम्।	६।४।१७८, ६।४।१८०, ६।४।१८१	३८५, ३८६
तमर्हति **इय**प्रत्ययविधानम्।	६।४।१७९, ६।४।१८०	३८५
तमर्हति **ईय**प्रत्ययविधानम्।	६।४।१८१	३८६
तं नित्यमर्हति यथोक्तं [**इकण्**]प्रत्ययविधानम्।	६।४।१८२, ६।४।१८३	३८६
तं नित्यमर्हति **य**प्रत्ययविधानम्।	६।४।१८४	३८६
तमर्हति शालीनादयः शब्दा **ईनञ्** (-ईन)प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते।	६।४।१८५	३८७

• • •

॥ अर्हम् ॥

कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्राचार्यविरचितं श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनम् ॥

श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासने अज्ञातकर्तृका ढुण्ढिका ॥

॥ अथ षष्ठाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

तद्धितोऽणादिः ॥ ६।१।१ ॥

[तद्धितः] तस्मै = लौकिक - वैदिकशब्दसंदर्भाय हितः । ताभ्यः प्रकृति-वृत्तिभ्यो हितः = तद्धितः । आद्यं मतं जैनेन्द्रस्य, द्वितीयमुत्पलस्य । 'हितादिभिः' (३।१।७१) इति समासः ।

[अणादिः] अण् आदिर्यस्याऽसौ अणादिः ।

[औपगवः] उप-गो । उपगतो गौर्येन सः = उपगुः । 'गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ' (२।४।९६) ह्रस्वत्वम् । उपगोरपत्यम् = औपगवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) उकारस्य अव् सर्वत्र ।

[कापटवः] कपटु । केन शिरसा ब्रह्मणा आत्मना वा खेन वा पटुः = कपटुः । कपटोरपत्यं = कापटवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ॥छ॥

पौत्रादि वृद्धम् ॥ ६।१।२ ॥

[पौत्रादि] पुत्रस्याऽपत्यमनन्तरं = पौत्रः । 'पुनर्भू-पुत्र-दुहितृ-ननान्दुरनन्तरेऽञ्' (६।१।३९) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति'० (७।४।१) वृ० पौ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । पौत्र आदिर्यस्य तत् = पौत्रादि । प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलुप् ।

[वृद्धम्] 'वृधूङ् वृद्धौ' (९५७) वृध् । वर्धते स्म = वृद्धम् । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (३।१।७९) त० → ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) ध० → द० । सि-अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

अपत्यवत इति विशेष्यम्, परमप्रकृति(ते)रिति विशेषणम्, अन्यथा स्त्रीत्वम् ।

[गार्ग्यः] गर्ग । गर्गस्याऽपत्यं पौत्रादि वृद्धं = गार्ग्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वात्स्यः] वत्स । वत्सस्याऽपत्यं युवा = वात्स्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते विसर्गस्तयोः' (१।३।५३) विसर्गः ।

[गार्गिः] गर्गस्याऽपत्यमनन्तरं = गार्गिः ।

[वात्सिः] वत्सस्याऽपत्यमनन्तरं = वात्स्यः(त्सिः) । अत इञो बाधक इति 'ऋषि वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण्प्राप्नोति तद्बाधनाय 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते'० (१।३।५३) विसर्गः ।

पोत्रस्याऽपत्यत्वादाद्यपत्यमेव विज्ञायते न तु भ्रात्रादि ॥छ॥

वंश्य-ज्यायोभ्रात्रोर्जीवति प्रपौत्राद्यस्त्री युवा ॥ ६।१।३ ॥

[वंश्यज्यायोभ्रात्रोः] वंशे भवः = वंश्यः । 'दिगादिदेहांशाद् यः' (६।३।१२४) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वयोर्मध्ये प्रकृष्टो वृद्धः = ज्यायान् । 'गुणाङ्गाद् वेष्ठेयसू' (७।३।९) ईयसुप्र० → ईयस् । 'वृद्धस्य च ज्यः' (७।४।३५) वृद्ध० → "ज्य" आदेशः - ईकारस्य आ । 'समानानां तेन दीर्घः' (१।२।१) दीर्घः । ज्यायांश्चासौ भ्राता च = ज्यायोभ्राता । वंश्यश्च ज्यायोभ्राता च = वंश्यज्यायोभ्रातरौ, तयोः = वंश्यज्यायोभ्रात्रोः । सप्तमी ओस् ।

[जीवति] जीवतीति जीवन्, तस्मिन् । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । सप्तमी ङि ।

[प्रपौत्रादि] प्रपन्नः पौत्रं जनकत्वेन - प्रपौत्र आदिर्यस्य तत् ।

[अस्त्री] न स्त्री = अस्त्री । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्-व्यञ्जनात् सेः' (१।४।४५) सिलुक् ।

[युवा] युवन् प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्-व्यञ्जनात् सेः' (१।४।४५) सिलुक् । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् ।

वंशे भवः = वंश्यः, पित्रादिरात्मनः कारणम् । ज्यायान् भ्राता वयोऽधिक एकपितृक एकमातृको वा । प्रपौत्रः पोत्रापत्यं परमप्रकृतेश्चतुर्थः । जीवतीति वचनभेदः पृथग्निमित्तत्वद्योतनार्थः, तेन एकस्मिन्नपि जीवति प्रत्ययो भवतीत्यर्थः ।

[गार्ग्यायणः] गार्ग्य । गार्ग्यस्याऽपत्यं युवा = गार्ग्यायणः । 'यञिञः' (६।१।५४) इत्यायनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'र-षृवर्णान्नो ण एकपदेऽनन्त्यस्या-ऽल-च-ट-तवर्ग-श-सान्तरे' (२।३।६३) न० → ण० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते'० (१।३।५३) विसर्गः ।

[वात्स्यायनः] वात्स्य । वात्स्यस्याऽपत्यं युवा = वात्स्यायनः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते'० (१।३।५३) विसर्गः ।

[अन्यस्मिन् जीवति गार्ग्यः] अन्यस्मिन्-उपाध्यायादौ जीवति, गार्ग्यस्यापत्यं = गार्ग्यः । प्रत्ययो नागच्छति ।

[कनीयसि भ्रातरि गार्ग्यः] कनीयसि भ्रातरि, गार्ग्यस्यापत्यं = गार्ग्यः । प्रत्ययो न ।

[गार्गी] गार्ग्य-स्त्री चेत् गार्गी । 'यञो डायन् च वा' (२।४।६७) ङीप्र० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलुक् ॥छ॥

सपिण्डे वयः-स्थानाधिके जीवद्वा ॥ ६।१।४ ॥

[सपिण्डे] समानः पिण्डः सप्तमः पुरुषो यस्याऽसौ सपिण्डः, तस्मिन् । 'समानस्य०' (३।२।१४९) समान० → स० ।

[वयःस्थानाधिके] वयश्च स्थानं च = वयःस्थाने, वयःस्थानाभ्यामधिकं = वयःस्थानाधिकम्, तस्मिन् ।

[जीवत्] जीवत् प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलुप् ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

ययोरेकः पूर्वः सप्तमः पुरुषस्तावन्योऽन्यस्य सपिण्डौ, वयो यौवनादि, स्थानं पिता पुत्र इत्यादि, न वाच्यं पितृव्ये वाच्ये वंश्यद्वारे पूर्वेणैव भविष्यति, पितृव्यस्य वंश्यताया अभावात्, पित्रादिरात्मनः कारणमिति ह्युक्तम् ।

[गार्ग्यः, गार्ग्यायणो वा] गर्गस्यापत्यं वृद्धं = गार्ग्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । जीवत् गार्ग्यस्यापत्यं = गार्ग्यायणः-गार्ग्यो वा । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वात्स्यः, वात्स्यायनो वा] वात्स्यः पूर्ववत् । जीवत् वात्स्यस्यापत्यं = वात्स्यः-वात्स्यायनो वा । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[अन्यत्र गार्ग्यः] अन्यत्र-मातुलादौ, जीवत् गर्गस्यापत्यं = गार्ग्यः । प्रत्ययोऽत्र न ।

[द्वाभ्यामन्यतरेण वा न्यूने गार्ग्यः] लघौ पितृव्यजे द्वाभ्यां वयः-स्थानाभ्यां न्यूनत्वं लघौ पितृव्ये जीवत्यन्यतरेण न्यूनत्वं जीवन् तत्र गार्ग्यस्यापत्यं = गार्ग्यः । प्रत्ययो न ।

[पौत्रो गार्ग्यः] गर्गस्यापत्यमनन्तरमपि वृद्धत्वोपचारात् गार्ग्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । तस्यापत्यं युवेति कृते गार्ग्यायण इति प्राप्नोति, तन्न भवति ।

[स्त्री गार्गी] गार्गी पूर्ववत् ॥छ॥

युव-वृद्धं कुत्साऽर्चे वा ॥ ६।१।५ ॥

[युववृद्धम्] युवा च वृद्धं च = युववृद्धम् ।

[कुत्साऽर्चे] कुत्सा च अर्चा च = कुत्साऽर्चम्, तस्मिन् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वत्वम् ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

'वंश्य-ज्यायो'० (६।१।३) इत्यनेन नित्यं प्राप्तमनेन पक्षे निवार्यते ।

[गार्ग्यः, गार्ग्यायणो वा जाल्मः] गार्ग्यः पूर्ववत् । गार्ग्यस्यापत्यं युवा कुत्सितो गार्ग्यः, गार्ग्यायणः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । जाल्म प्रथमा सि । गुर्वायत्तो भूत्वा स्वतन्त्रो यः स एवमुच्यते ।

कुत्साया अन्यत्र- **[गार्ग्यायणः]** गार्ग्यस्यापत्यं युवा । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[गार्ग्यायणः, गार्ग्यो वा] गर्गस्यापत्यं वृद्धमर्चितं तत्रभवान् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । गार्ग्यस्यापत्यं युवा । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । विकल्पेन वृद्धस्य युवा ।

अर्चाया अन्यत्र-**[गार्ग्यः]** गर्गस्यापत्यं युवापत्यं = गार्ग्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[गार्गी] गर्गस्यापत्यं पौत्रादि स्त्री = गार्गी । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'यञो डायन् च वा' (२।४।६७) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलुक् ॥छ॥

संज्ञा दुर्वा ॥ ६।१।६ ॥

[संज्ञा] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा, सम्पूर्व० । संज्ञायतेऽनया इति संज्ञा । 'स्थादिभ्यः कः' (५।३।८२) कप्र० → अ । यद्वा संज्ञानं = संज्ञा । 'उपसर्गादातः' (५।३।११०) अङ्प्र० → अ । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलुक् । कान्तस्य बाहुलकात् स्त्रीत्वं आप् ।

[दुः] दु प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

हठात् संज्ञा-स्वेच्छा संज्ञा इत्यर्थः ।

[देवदत्तीयाः, दैवदत्ताः] देवदत्त । देवदत्तस्येमे = देवदत्तीयाः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे'० (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् ।

[सिद्धसेनीयाः, सैद्धसेनाः] सिद्धसेनदिवाकरस्येमे । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । शेषं पूर्ववत् ॥छ॥

त्यदादिः ॥ ६।१।७ ॥

[त्यदादिः] त्यद् आदिर्यस्य सः = त्यदादिः ।

[त्यदीयम्] त्यद् । त्यस्येदं = त्यदीयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० ।

[तदीयम्] तद् । तस्येदं = तदीयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० ।

[यदीयम्] यद् । यस्येदं = यदीयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० ।

[इदमीयम्] इदम् । अस्येदं = इदमीयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० ।

[अदसीयम्] अदस् । अमुष्येदं = अदसीयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० ।

[एतदीयम्] एतद् । एतस्येदं = एतदीयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० ।

[एकीयम्] एक । एकस्येदं = एकीयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[द्वीयम्] द्वि । द्वयोरिदं = द्वीयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[युष्मदीयम्] युष्मद् । युष्माकं-युवयोर्वा इदं = युष्मदीयम् । द्व्यर्थवृत्तावपि स्यादावित्युक्ते, 'मन्तस्य युवाऽऽवौ द्वयोः' (२।१।१०) इति युवादेशो न । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० ।

[अस्मदीयम्] अस्मद् । अस्माकं-आवयोर्वा इदम् = अस्मदीयम् । द्व्यर्थवृत्तावपि स्यादावित्युक्ते, 'मन्तस्य युवाऽऽवौ द्वयोः' (२।१।१०) इति आवादेशो न । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० ।

भवदन्यैर्नोदाहृत इत्यस्माभिरपि नोदाहृतः, प्रयोगस्तु भावतायनिः ।

[किमीयम्] किम् । कस्येदं = किमीयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । सर्वत्र सि-अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलुक् ।

[त्यादायनिः] त्यस्यापत्यं = त्यादायनिः । 'अवृद्धाद् दोर्नवा' (६।१।११०) आयनिञ्प्र० → आयनि । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते विसर्गस्तयोः (१।३।५३) विसर्गः ।

[यादायनिः] यद् । यस्यापत्यं = यादायनिः । 'अवृद्धाद् दोर्नवा' (६।१।११०) आयनिञ्प्र० → आयनि । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते'० (१।३।५३) विसर्गः ।।छ।।

वृद्धिर्यस्य स्वरेष्वादिः ॥ ६।१।८ ॥

[वृद्धिः] वृद्धि प्रथमा सि ।

[यस्य] यद् । षष्ठी ङस् । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) द० → अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक् । 'लोकात्' (१।१।३) य० । 'टा-ङसोरिन-स्यौ' (१।४।५) ङस्० → स्य० ।

[स्वरेषु] स्वरश्च स्वरश्च = स्वरौ, स्वरौ च स्वराश्च = स्वरास्तेषु । 'स्यादावसंख्येयः' (३।१।११९) एकशेषः ।

[आदिः] आदि प्रथमा सि ।

[आम्रगुप्तायनिः] आम्र 'गुपौ रक्षणे' (३३२) गुप् । आम्रैर्गुप्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । आम्रगुप्तस्यापत्यम् = आम्रगुप्तायनिः । 'अवृद्धाद् दोनर्वा' (६।११।१०) आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ ।

[शालगुप्तायनिः] शाल 'गुपौ रक्षणे' (३३२) गुप् । शालैर्गुप्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । शालगुप्तस्यापत्यं = शालगुप्तायनिः । 'अवृद्धाद् दोर्नवा' (६।१।११०) आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ ।

[आम्बष्ठ्यः] आम्ब 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभावः' (न्या० सं० वक्ष० (१)/सूत्र (२९)) स्था । आम्बे तिष्ठतीति । 'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० → अ । 'इडेत्-पुसि'० (४।३।९४) आलुक् । 'गो-ऽम्बा-ऽऽम्ब-सव्या-ऽप-द्वि-त्रि-भूम्यग्नि-शेकु-शङ्कु-क्वङ्गु-मञ्जि-पुञ्जि-बर्हिः-परमे-दिवेः स्थस्य' (२।३।३०) षत्वम् । आम्बष्ठानां राष्ट्रस्य राजा, आम्बष्ठस्य राज्ञोऽपत्यं वा । 'दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाञ्ञ्यः' (६।१।११८) ञ्यप्र० → य । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[शालीयः] शाला । शालायां भवो जातो वा = शालीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[मालीयः] माला । मालायां भवो जातो वा = मालीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[ऐतिकायनीयः] इत(ति)कस्यापत्यं वृद्धम् । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० ऐ । ऐत(ति)कायनस्यापत्यं छात्रः इति कृते 'गोत्राददण्डमाणव-शिष्ये' (६।३।१६९) अकञ्प्र० न शिष्यवर्जनात्, ततो 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[औपगवीयः] गौः(गोः) समीपम् = उपगुः । 'गोश्चान्ते'० (२।४।९६) ह्रस्वः । उपगोरपत्यम् । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । औपगवस्याऽयम् = औपगवीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[दात्ताः] दत्तस्येमे = दात्ताः । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । प्रथमा सि । अत्र स्वरेषु हि आदौ अकारः स चात्रास्ति इति दुसंज्ञा स्यात् ।

शालीया इत्यादिषु तु आदिस्वरोऽकारो नास्ति किन्तु द्वितीय आकार इति न स्यात् । यस्येति संज्ञिनिर्देशार्थम् । अनेन यच्छब्देन हि स इत्याक्षिप्यते । स्वरेष्विति व्यञ्जनानपेक्षया वृद्धिनिःकृष्टस्वरसंनिवेशापेक्षमादित्वं यथा विज्ञायेतेत्येवमर्थम् । तेन व्यञ्जनादेरपि दुसंज्ञा सिद्धा भवति ।

[साभासन्नयनः] सभा-सन्नयन । सभायाः सन्नयनं = सभासन्नयनम्, सभासन्नयने भवः = साभासन्नयनः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते'० (१।३।५३) विसर्गः ॥छा॥

एदोद्देश एवेयादौ ॥ ६।१।९ ॥

[एदोत्] एच्च ओच्च = एदोत् । प्रथमा सि ।

[देशे] देश सप्तमी ङि ।

[एव] एव प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलुप् ।

[ईयादौ] ईय आदिर्यस्य सः = ईयादिः, तस्मिन् = ईयादौ ।

'ईयः स्वसुश्च' (६।१।८९) - 'जातेरीयः सामान्यवति' (७।३।१३९) इत्यादेरीयस्य न ग्रहणं तेषु दुसंज्ञानिबन्धनकार्याभावात्।

[सैपुरिका, सैपुरिकी] 'षिंग्ट् बन्धने' (१२८७) षि । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सि । सिन्वन्तीति सयः । मन्-वन्-क्वनिप्-विच् क्वचित्' (५।१।१४७) विच्प्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) विच्लोपः । से - पुर । सयां पुरं = सेपुरम् । सेपुरे भवा = सैपुरिका-सैपुरिकी । 'व्यादिभ्यो णिकेकणौ' (६।३।३४) इत्यधिकारे 'वाहीकेषु ग्रामात्' (६।३।३६) णिकप्र० → इक-इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्'(२।४।८६) अलुक् ।

[स्कौनगरिका, स्कौनगरिकी] 'स्कुंग्श् आप्रवणे' (१५१४) स्कु । स्कुनन्तीति स्कवः । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच् क्वचित्' (५।१।१४७) विच्प्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ओ । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) विच्लोपः । स्कवां नगरं = स्कोनगरम् । स्कोनगरे भवा = स्कौनगरिका-स्कौनगरिकी । 'वाहीकेषु ग्रामात्' (६।३।३६) णिकप्र० → इक-इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अणञेयेकण्'० (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

सेपुरं स्कोनगरं च वाहीकग्रामौ ।

[दैववाचकं नन्द्यध्ययनम्] देव 'वचंक् भाषणे' (१०९६) वच् । देवान् वक्तीति देववाचकः । बाहुलकाण्णकप्र० → अक । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः आ । देववाचकेन कृतं प्रोक्तं वा = दैववाचकम् । 'कृते' (६।३।१९२) 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) वा अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । सि-अम् । नन्दिनो नन्देर्वा अध्ययनं = नन्द्यध्ययनम् । सि-अम् ।

[क्रौडः] क्रोडं नाम उदग्ग्रामस्तत्र भवः = क्रौडः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

क्रोडशब्दः स्वाङ्गेऽपि वर्त्तते ।

[दैवदत्तः] देवदत्तं नाम वाहीकग्रामस्तत्र भवः = दैवदत्तः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

देवदत्तशब्दः पुंस्यपि क्रियाशब्दश्च ।

उपचारात् सेपुरस्थे(स्थः) पुरुषोऽपि सेपुरस्तस्यापत्यम् । 'अवृद्धाद्'० (६।१।११०) आयनिञ् न च वक्तव्यं देशे एव न वर्त्तते इति मुख्याभिधेयापेक्षया देशे एव वर्त्तते इत्युक्तमन्यथा सर्वेऽपि शब्दा उपचारेण स्वार्थं त्यजन्त्येव ॥छ॥

प्राग्देशे ॥ ६।१।१० ॥

[प्राग्देशे] प्राचां देशः = प्राग्देशः । प्राङ् चासौ देशश्च = प्राग्देशः, तस्मिन् ।

शर । शरा अस्यां सन्ति = शरावती । 'नद्यां मतुः' (६।२।७२) मतुप्र० → मत् । 'मावर्णान्तोपान्तापञ्चमवर्गान् मतोर्मो वः' (२।१।९४) मस्य व० । 'अनजिरादिबहुस्वर-शरादीनां मतौ' (३।२।७८) दीर्घः । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङी । कः पुनः प्राग्देशः ? यः शरावत्या सरितः पूर्वोत्तरेण वहन्त्याः पूर्वतो दक्षिणतो वा भवति स प्राग्देशः स्यात् । यस्तु पश्चिमत उत्तरतो वा स उदग्देशः ।

[एणीपचनीयः] एत । 'श्येतैत-हरित-भरत-रोहिताद् वर्णात् तो नश्च' (२।४।३६) ङी-तस्य नत्वं च । 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । एण्यः पच्यन्ते यत्र । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । एणीपचने भवः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[गोनर्दीयः] गो 'नर्द शब्दे'(३०२) नर्द् । गावो नर्दत्यस्मिन्निति गोनर्दः । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र० → अ । यद्वा नर्दन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । गां नर्दयतीति गोनर्दः । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । गोनर्दे भवः = गोनर्दीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[भोजकटीयः] भोज अट (१९४) - पट (१९५) - इट (१९६) - किट (१९७) - 'कट गतौ' (१९८) कट् । भोजं-राजविशेषं कटति = भोजकटः । 'लिहादिभ्यः' (५।१।५०) अच्प्र० → अ । भोजकटे भवः = भोजकटीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कोशवृक्षीयः] कोश-वृक्ष । कोशप्रधाना वृक्षा यत्र । कोशहेतुभूता वृक्षा यत्र । कोशवृक्षे भवः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[गोमयह्रदीयाः] गोभिर्निर्वृत्तम् । 'नृ--हेतुभ्यो रूप्य-मयटौ वा' (६।३।१५६) मयट्प्र० → मय । गोमयस्य ह्रदः । गोमयश्चासौ ह्रदश्च । गोमयह्रदे भवः । 'वाहीकेषु'० (६।३।३६) बाधकः 'क-खोपान्त्य-कन्था-पलद-नगर-ग्राम-ह्रदोत्तरपदाद् दोः' (६।३।५९) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[ऐकचक्रकः] एक-चक्र । एकं चक्रं यत्र तत् = एकचक्रम् । एकचक्रे भवः = ऐकचक्रकः । 'रोपान्त्यात्' (६।३।४२) अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति'० (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[क्रोडीयः] क्रोड । क्रोडं नाम प्राग्ग्रामस्तत्र भवः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[दैवदत्तिका, दैवदत्तिकी] देवदत्तं नाम प्राग्ग्रामस्तत्र भवा = दैवदत्तिका-दैवदत्तिकी । 'काश्यादेः' (६।३।३५) णिकप्र० → इक-इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति'० (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अणञेयेकण्'० (२।४।२०) ङी ।

ननु प्राचीति क्रियतां देशाधिकारे सति किं देशग्रहणेन ? इत्याह - तदनुवृत्तौ हि एवकारोऽप्यनुवर्त्तेत, तन्निवृत्त्यर्थं वचनमित्यर्थः ॥छ॥

वाऽऽद्यात् ॥ ६।१।११ ॥

[वाऽऽद्यात्] वाश्च आद्याच्च = वाऽऽद्यात् । प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलुप् ।

विकल्पाधिकार-आद्यात् इत्यधिकारो द्वयं वेदितव्यम्, नन्वत्र वक्ष्यमाणतद्धितप्रत्ययानां विकल्पनात् पक्षे वाक्यसमासौ दर्श्येते तथा कथमपवादप्रत्ययानां विकल्पेन पक्षे नोत्सर्गप्रत्ययः ? इत्याह-उत्सर्गरूपस्तु तद्धितोऽपवादविषये 'पीला-साल्वा-मण्डूकाद्वा' (६।१।६८) इत्यादौ वाग्रहणान्न भवति । आद्यादिति विना तु अस्येति देवतार्थे इत्यपि स्यात् ।

[ऐन्द्रं हविः] इन्द्र । इन्द्रो देवताऽस्य । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति'० (७।४।१) वृ० ऐ । सि-अम् । हविस् ।

[ऐन्द्रो मन्त्रः] इन्द्र । इन्द्रो देवताऽस्य । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति'० (७।४।१) वृ० ऐ । प्रथमा सि । मन्त्रः ॥छ॥

गोत्रोत्तरपदाद् गोत्रादिवाऽजिह्वाकात्य-हरितकात्यात् ॥ ६।१।१२ ॥

[गोत्रोत्तरपदात्] गोत्रं च उत्तरपदं च = गोत्रोत्तरपदम्, तस्मात् ।

[गोत्रात्] गोत्र पञ्चमी ङसि ।

[इव] इव प्रथमा सि ।

[अजिह्वाकात्यहरितकात्यात्] जिह्वाकात्यश्च हरितकात्यश्च = जिह्वाकात्यहरितकात्यम्, न जिह्वाकात्यहरित-कात्यम् = अजिह्वाकात्यहरितकात्यम्, तस्मात् ।

[चारायणीयाः] चरस्यापत्यम् । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । चारायणस्येमे । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । प्रथमा जस् ।

[पाणिनीयाः] पणनं = पणः । 'पणेर्माने' (५।३।३२) अल्प्र० → अ । पणोऽस्यास्तीति । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । पणिनोऽपत्यं वृद्धम् । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । पाणिनस्यापत्यं युवा = पाणिनिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । पाणिनेरिमे च्छात्राः । 'वृद्धेञः' (६।३।२८) इति विषये 'यूनि लुप्' (६।१।१३७) इति युवार्थे इञ्लुप् ततो 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । प्रथमा जस् ।

[जैमिनीयाः] चमू (३८०) - छमू (३८१) - जमू (३८२) - झमू (३८३) - 'जिमू अदने' (३८४) जिम् । जेमन्तीति । क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लुक् । अग्रे इन् । जेमामिनः = जेमिनः । जेमिनस्यापत्यं युवा = जैमिनिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । जैमिनेरिमे च्छात्राः = जैमिनीयाः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'यूनि लुप्' (६।१।१३७) इञ्लुप् । प्रथमा जस् ।

[रौढीयाः] 'रुहं जन्मनि' (९८८) रुह् । रुह्यते स्म । क्तप्र० → त । 'हो धुट्-पदान्ते' (२।१।८२) ह० → ढ० । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त० → ध० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग'० (१।३।६०) ध० → ढ० । 'ढस्तड्ढे' (१।३।४२) ढलोपः - पूर्व उकारस्य दीर्घः । रूढस्यापत्यं = रौढिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० औ । रौढेरिमे च्छात्राः = रौढीयाः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'यूनि लुप्' (६।१।१३७) इञ्लुप् ।

[कम्बलचारायणीयाः] कम्बलप्रधानः चारायणः = कम्बलचारायणः । कम्बलचारायणस्येमे च्छात्राः = कम्बलचारायणीयाः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । प्रथमा जस् ।

[ओदनपाणिनीयाः] ओदन पणनं = पणः । 'पणेर्माने' (५।३।३२) अल्प्र० → अ । पणोऽस्यास्तीति । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । पणिनोऽपत्यं वृद्धम् । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । पाणिनस्यापत्यं युवा । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । ओदनभक्ष्यः पाणिनिः-ओदनप्रधानो वा पाणिनिः । 'मयूरव्यंसकेत्यादयः' (३।१।११६) मध्यमपदलोपीसमासः । ओदनपाणिनेरिमे च्छात्राः = ओदनपाणिनीयाः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । शेषं पूर्ववत् ।

[कडारजैमिनीयाः] कडारप्रधानो जैमिनिः = कडारजैमिनिः । कडारजैमिनेरिमे च्छात्राः = कडारजैमिनीयाः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । शेषं पूर्ववत् ।

[घृतरौढीयाः] घृतभक्ष्यो रौढिः = घृतरौढिः । घृतरौढेरिमे च्छात्राः = घृतरौढीयाः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । शेषं पूर्ववत् । प्रथमा जस् ।

[शाकलाः] शकल । शकलस्यापत्यं वृद्धं = शाकल्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । शाकल्यस्येमे च्छात्राः = शाकलाः । 'शकलादेर्यञः' (६।३।२७) अञ्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् । प्रथमा जस् ।

[काण्वाः] कण्व । कण्वस्यापत्यं वृद्धं = काण्व्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । काण्व्यस्येमे च्छात्राः = काण्वाः । 'शकलादेर्यञः' (६।३।२७) अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् । प्रथमा जस् ।

[दाक्षाः] दक्ष । दक्षस्यापत्यं युवा = दाक्षिः । 'अत इञ्' (६।१।४२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । दाक्षेरिमे च्छात्राः = दाक्षाः । 'वृद्धेञः' (६।३।२८) अञ्प्र० । 'यूनि लुप्' (६।१।१३७) इञ्लुप् । प्रथमा जस् ।

[पान्नागाराः] पन्न-अगार । पन्नं-पतितमगारं यस्य सः=पन्नागारः । पन्नागारस्यापत्यं वृद्धम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । पान्नागारेरिमे च्छात्राः = पान्नागाराः । 'वृद्धेञः' (६।३।२८) अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा जस् ।

[व्रैहिशाकलाः] व्रीहिभक्ष्यः शाकल्यः = व्रीहिशाकल्यः । व्रीहिशाकल्यस्य इमे च्छात्राः । 'शकलादेर्यञः' (६।३।२७) अञ्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० ऐ । प्रथमा जस् ।

[पैङ्गलकाण्वाः] पिङ्गलेन उपलक्षितः काण्व्यः = पिङ्गलकाण्व्यः । पिङ्गलकाण्व्यस्येमे च्छात्राः = पैङ्गलकाण्वाः । 'शकलादेर्यञः' (६।३।२७) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् । प्रथमा जस् ।

[कापिलदाक्षाः] कपिलेन उपलक्षितो दाक्षिः = कपिलदाक्षिः । कपिलदाक्षेरिमे च्छात्राः = कापिलदाक्षाः । 'वृद्धेञः' (६।३।२८) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । प्रथमा जस् ।

[क्षैरपान्नागाराः] क्षीरभक्षः पान्नागारि(ः) = क्षीरपान्नागारिः । क्षीरपान्नागारेरिमे च्छात्राः = क्षैरपान्नागाराः । 'वृद्धेञः' (६।३।२८) अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० ऐ ।   प्रथमा जस् ।

[कातीयाः] कत । कतस्याऽपत्यं वृद्धम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । कात्यस्येमे च्छात्राः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् । प्रथमा जस् ।

[जैह्वाकाताः] कात्यः पूर्ववत् । जिह्वाचपलः कात्यः = जिह्वाकात्यः । जिह्वाकात्यस्येमे च्छात्राः = जैह्वाकाताः । अत्र ईयप्रत्ययो न भवति किन्तु 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् । प्रथमा जस् ।

[हारितकाताः] हरित 'भक्षण् अदने' (१७१७) भक्ष् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । हरितं भक्षयतीति हरितभक्षः । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लुक् । हरितभक्षः कात्यः = हरितकात्यः । हरितकात्यस्येमे च्छात्राः = हारितकाताः । अत्र ईयप्रत्ययो न भवति किन्तु'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् । प्रथमा जस् ।।छ।।

प्राग् जितादण् ॥ ६।१।१३ ॥

[प्राक्] प्राक् प्रथमा सि ।

[जितात्] जित पञ्चमी ङसि ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

[औपगवः] उप-गो । उपगतो गौर्येन सः=उपगुः । 'गोश्चान्ते'० (२।४।९६) ह्रस्वः । उपगोरपत्यम् = औपगवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) उकारस्य अव् ।

[माञ्जिष्ठम्] मञ्जि 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभावः' (न्या० सं० वक्ष० (१)/सूत्र(२९)) स्था । मञ्जौ तिष्ठति । 'स्था-पा-स्ना-त्रः कः'(५।१।१४२) कप्र० → अ । 'गो-ऽम्बा-ऽऽम्ब-सव्या-ऽप-द्वि-त्रि-भूम्यग्नि-शेकु-शङ्कु-क्वङ्गु-मञ्जि-पुञ्जि-बर्हिः-परमे-दिवेः स्थस्य' (२।३।३०) षत्वम् । मञ्जिष्ठया रक्तं वस्त्रं = माञ्जिष्ठम् । 'तवर्गस्य श्चवर्ग'० (१।३।६०) थ० → ठ० । 'रागाट्टो रक्ते' (६।२।१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[भैक्षम्] भिक्षा । भिक्षाणां समूहः = भैक्षम् । औत्सर्गिकाणो बाधकस्य, 'कवचि-हस्त्यचित्ताच्चेकण्' (६।२।१४) इतीकण्बाधको 'भिक्षाऽऽदेः' (६।२।१०) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[आश्मः] अश्मन् । अश्मनो विकारः = आश्मः । 'विकारे' (६।२।३०) अण्प्र० → अ । 'वाऽश्मनो विकारे' (७।४।६३) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[स्रौघ्नः] स्रुघ्न । स्रुघ्ने भवः = स्रौघ्नः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते विसर्गस्तयोः' (१।३।५३) विसर्गः ।

प्राग्जितोऽयं अधिकारः परिभाषा-विधिर्वा न्यायसूत्रम् ॥छा॥

धनादेः पत्युः ॥ ६।१।१४ ॥

[धनादेः] धनं आदिर्यस्य सः = धनादिः, तस्मात् ।

[पत्युः] पति पञ्चमी ङसि । 'इवर्णादेरस्वे स्वरे य-व-र-लम्' (१।२।२१) यत्वम् । 'रिव-ति-खी-तीय उर्' (१।४।३६) ङसिस्थाने उर् ।

[धानपतः] धनपति । धनपतेरपत्यं = धानपतः । अनेन विहितः 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । धनपतौ भवः = धानपतः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । धनपतेरागतः । 'तत आगते' (६।३।१४९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[आश्वपतः] अश्वपति । अश्वपतेरपत्यम् = आश्वपतः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । अश्वपतौ भवः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । अश्वपतेरागतः । 'तत आगते' (६।३।१४९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[राष्ट्रपतम्] राष्ट्रपति । राष्ट्रपतेरिदम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ।

[धान्यपतम्] धान्यपति । धान्यपतेरिदम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ।

[प्राणपतम्] प्राणपति । प्राणपतेरिदम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ।

[गार्हपत्यम्] गृहपति । गृहपतेरिदं = गार्हपत्यम् । मतान्तरे 'अनिदम्यणपवादे च दित्यदित्यादित्य-यमपत्युत्तरपदाञ्ञ्यः' (६।१।१५) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ।

[सैनापत्यम्] सेनापति । सेनापतेरिदं=सैनापत्यम् । 'अनिदम्यणपवादे'० (६।१।१५) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ।

पत्युत्तरपदलक्षणस्य ञ्यस्य राष्ट्रादिषु त्रिषु शब्देषु 'दोरीयः' (६।३।३२) इतीयस्य चापवादोऽयम् ॥छ॥

अनिदम्यणपवादे च दित्यदित्यादित्य-यमपत्युत्तरपदाञ्ञ्यः ॥ ६।१।१५ ॥

[अनिदमि] न इदम् = अनिदम् । 'अन् स्वरे' (३।२।१२९) अन्, तस्मिन् ।

[अणपवादे] अणोऽपवादः = अणपवादस्तस्मिन् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[दित्यदित्यादित्ययमपत्युत्तरपदात्] पतिः उत्तरपदं यस्य सः = पत्युत्तरपदः । दितिश्च अदितिश्च आदित्यश्च यमपत्युत्तरपदश्च = दित्यदित्यादित्ययमपत्युत्तरपदम्, तस्मात् ।

[ञ्यः] ञ्य प्रथमा सि ।

[दैत्यः] दिति । दितेरपत्यं = दैत्यः । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा सि ।

[आदित्यः] अदिति । अदितेरपत्यमादित्यः । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । प्रथमा सि ।

[दैत्यम्] दितिर्देवताऽस्य = दैत्यम् । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । सि-अम् ।

[आदित्यम्] अदितिर्देवताऽस्य = आदित्यम् । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । सि-अम् ।

[आदित्य्यम्] अदितेरपत्यम् । आदित्यो देवताऽस्य । ञ्यः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलोपः । 'ततोऽस्याः' (१।३।३४) द्वित्वम् । अथवा अदितिर्देवताऽस्य । ञ्यः । आदित्यो देवताऽस्य । ञ्यः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् तदा यस्य लुप् न भवति अनपत्यत्वात् । सि-अम् ।

[याम्यम्] यमस्याऽपत्यं=याम्यम् । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ ।

[बार्हस्पत्यः] बृहत्-पति । बृहतां पतिः । 'वर्चस्कादिष्ववस्करादयः' (३।४।४८) तस्य स० । बृहस्पतेरपत्यं = बार्हस्पत्यः । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे'० (७।४।१) वृ० आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । सि-अम् ।

[बार्हस्पत्यम्] बृहस्पतिर्देवताऽस्य = बार्हस्पत्यम् । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेञ्णिति'० (७।४।१) वृ० आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । सि-अम् ।

[प्राजापत्यम्] प्रजापतिर्देवताऽस्य = प्राजापत्यम् । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः ।

[आदित्यः] आदित्य । आदित्यस्यापत्यम् = आदित्यः । अनेन ञ्यः । 'अवृद्धाद् दोर्नवा' (६।१।११०) इत्यायनिञः पक्षे इञ् प्राप्नोति सोऽनेन ञ्यप्रत्ययेन बाध्यते वृद्धिरपि । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलोपः । 'ततोऽस्याः' (१।३।३४) द्वित्वम् ।

[याम्यः] यमस्यापत्यं = याम्यः । अनेन ञ्यः । शेषं पूर्ववत् ।

अत्र परत्वात् 'अत इञ्' (६।१।३१) इतीञ् स्यात् ।

[वानस्पत्यम्] वनस्पति । वनस्पतीनां समूहः = वानस्पत्यम् । अनेन ञ्यः । अत्राचित्तलक्षणः 'षष्ठ्याः समूहे' (६।२।९) इति अणो बाधक इकण् स्यात्, तस्याऽपि बाधकोऽयं ञ्यो हि प्राग्जितीयमणं बाधित्वा सावकाश इत्यणोऽपवादग्रहणमन्यथा अण्विषये एव स्यात्, न अणोऽपवादविषये ।

[वास्तोष्पत्यभार्यः] वास्तोष्पतिर्देवताऽस्याः । 'द्यावापृथिवी-शुनासीरा-ऽग्नीषोम-मरुत्वद्-वास्तोष्वति-गृहमेधादीय-यौ' (६।२।१०८) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । वास्तोष्पत्या भार्या यस्य सः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । 'परतः स्त्री०' (३।२।४९) पुंवद्भावः प्रथमपदे ।

[आदितीयम्] आदित्य । आदित्यस्येदम् = आदितीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलोपः । सि-अम् ।

[औष्ट्रपतम्] उष्ट्रपतिर्नाम वाहनं तस्येदम् = औष्ट्रपतम् । 'वाहनात्' (६।३।१७८) अञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । सि-अम् ।

ञकारस्य वृद्धिः 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) इति च प्रयोजनम् ।

[याम्यः] यम । यमस्यापत्यं वृद्धं = याम्यः । अनेन ञ्यप्र० । वृद्धिः । यामस्यापत्यं युवा । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) इति इञो लोपे याम्यः पिता पुत्रश्च ॥छ॥

बहिषष्टीकण् च ॥ ६।१।१६ ॥

[बहिषः] बहिस् पञ्चमी ङसि । 'नाम्यन्तस्था'० (२।३।१५) षत्वम् ।

[टीकण्] टीकण् प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[बाहीकः] बहिर्जातः = बाहीकः । अनेन टीकण्प्र० → ईक जातेऽर्थे, भवे तु 'यज्ञे ञ्यः' (६।३।१३४) इत्यधिकारे 'गम्भीर-पञ्चजन-बहिर्देवात्' (६।३।१३५) ञ्य एव स्यात् न टीकण्, ञ्योऽप्यत्र जात एव भवे तु सिद्धत्वात् ।

[बाह्यः] बहिर्जातः = बाह्यः । अनेन ञ्यप्र० → य । 'प्रायोऽव्ययस्य' (७।४।६५) इस्लोपः । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ ।

टकारो ङ्यर्थः ।

[बाहीकी] बाहीक 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

णकारो णित्कार्यार्थः ॥छ॥

कल्यग्नेरेयण् ॥ ६।१।१७ ॥

[कल्यग्नेः] कलिश्च अग्निश्च = कल्यग्नि, तस्मात् ।

[एयण्] एयण् प्रथमा सि ।

[कालेयम्, आग्नेयम्] कलि-अग्नि । कलिर्देवताऽस्य = कालेयम् । अग्निर्देवताऽस्य = आग्नेयम् । कलौ भवं = कालेयम् । अग्नौ भवम् = आग्नेयम् । कलिना दृष्टं साम = कालेयम् । अग्निना दृष्टं साम = आग्नेयम् । कलेरिदं = कालेयम् । अग्नेरिदम् = आग्नेयम् । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः ।

अणपवादे च कलेरागतं = कालेयम् । अग्नेरागतम् = आग्नेयम् । 'तत आगते' (६।३।१४९) इत्यणो बाधको अत्र 'नृ-हेतुभ्यो रूप्य-मयटौ वा' (६।३।१५६) इत्यादिना रूप्य-मयटौ स्याताम्, तयोर्बाधकोऽनेन एयण्प्र० → एय । वृद्धिः ।

कलये हितं = कालेयम् । अग्नये हितम् = आग्नेयम् । अनेनैव मतान्तरे एयण्प्र० → एय । स्वमते तु 'तस्मै हिते' (७।१।३५) यप्र० । सि-अम् ।

[कालेयः, आग्नेयः] कलेर्निमित्तमुत्पातः संयोगो वा = कालेयः । अग्नेर्निमित्तमुत्पातः संयोगो वा = आग्नेयः । सिद्धान्ते तु अत्र 'हेतौ संयोगोत्पाते' (६।४।१५३) इतीकण्बाधकोऽनेन एयण्प्र० → एय । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते'० (१।३।५३) विसर्गः ॥छ॥

पृथिव्या ञा-ऽञ् ॥ ६।३।१८ ॥

[पृथिव्याः] पृथिवी पञ्चमी ङसि ।

[ञाऽञ्] ञश्च अञ् च = ञाऽञ् । प्रथमा सि ।

[पार्थिवः, पार्थिवा, पार्थिवी] पृथिवी । पृथिव्यां भवः = पार्थिवः । अनेन ञ-अञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति'० (७।४।१) वृ० आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलोपः । ञाऽञोः स्त्रियां विशेषः प्रथमे ञ । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । अञ् इत्यत्र 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

अणपवादे च पृथिव्या अपत्यं = पार्थिवः । अनेन ञ-अञ्प्र० । 'वृद्धिः । शेषं पूर्ववत् । अत्र 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) इत्यनेन एयण् स्यात् । पृथिव्या अपत्यानि । अञो लुपि पृथिवीनां सङ्घादिविवक्षायां 'गोत्राददण्डमाणव-शिष्ये' (६।३।१६९) अकञ्विषये 'न प्राग्जितीये स्वरे' (६।१।१३५) इति अञो लुबभावे अकञ्बाधके 'सङ्घ-घोषा-ऽङ्क-लक्षणेऽञ्-यञिञः' (६।३।१७२) इत्यणि पार्थिवः । एताषामर्थे...... श्च अञ्विधानस्य प्रयोजनम् ॥छ॥

उत्सादेरञ् ॥ ६।१।१९ ॥

[उत्सादेः] उत्स आदिर्यस्य सः = उत्सादिः, तस्मात् ।

[अञ्] अञ् प्रथमा सि ।

[औत्सम्] उत्स । उत्सस्येदम् = औत्सम् । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[औदपानम्] उदक 'पां पाने' (२) पा । उदकं पीयतेऽस्मिन्निति । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र० → अन । 'नाम्न्युत्तरपदस्य च' (३।२।१०७) उदकस्य उदभावः । उदपानस्येदम् = औदपानम् । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

अणपवादे च –**[औत्सः]** उत्सस्यापत्यम् = औत्सः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[औदपानः] उदपानस्यापत्यम् = औदपानः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[तारुणः, तालुनः] तरुण 'वयस्यनन्त्ये' (२।४।२१) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । तरुण्या अपत्यं = तारुणः-तालुनः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । 'ऋफिडादीनां डश्च लः' (२।३।१०४) लत्वं विकल्पेन ।

[पाञ्चालः] पञ्चाल । पञ्चालेषु भवः = पाञ्चालः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्। प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

औत्स इति 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ् प्राप्नोति, तारुण इति 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) इत्यस्य बाधको 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) इत्येयण् । पाञ्चाल इति 'ईतोऽकञ्' (६।३।४१) इत्यधिकारे भवार्थे 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) इत्यकञ् प्राप्नोति ।

ननु यद्यणपवादेऽप्यञ् भवति कथं तर्हि कौरव्य इति ? इत्याह - कुरोरपत्यं = कोरव्यं(व्यः) । राष्ट्रक्षत्रियवाचकस्य 'दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाञ्ञ्यः' (६।१।११८) ब्राह्मणवाचकस्य 'कुरोर्वा' (६।१।१२२) ('कुर्वादेर्ञ्यः') (६।१।१००) ञ्यप्र० । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् इति ञ्यविधौ कुरुशब्दस्योपादानस्यानवकाशत्वात् भवति ।

[कौरवः] कुरोरपत्यं = कौरवः । अत्र अर्थविवक्षायां अनेनैव अञ् भवति । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति'० (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

उत्तरत्र बष्कयशब्दस्य समासे प्रतिषेधादुत्साद्यन्तस्यापीह प्रत्ययः, तेन -

[गौधेनवम्] गावश्च ता धेनवश्च = गोधनवः । 'पोटा-युवति-स्तोक-कतिपय-गृष्टि-धेनु-वशा-वेहद्-बष्कयणी-प्रवक्तृ-श्रोत्रिया-ऽध्यापक-धूर्त्त-प्रशंसारूढैर्जातिः' (३।१।१११) कर्मधारयः । गोधेनुभ्य आगतं = गौधेनवम् । 'तत आगते' (६।३।१४९) इति अणप्राप्तोऽनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । सि-अम् । अन्यथा रूप्यमयटौ स्याताम् । 'नृ-हेतुभ्यो रूप्य-मयटौ वा' (६।३।१५६) इत्यनेन ।

अच्छन्दसीत्यादयो ग्रीष्मादीनामर्थनिर्देशार्थः सप्तम्यन्ताः ।

[भल्लकीयः] भलि (८१२) - 'भल्लि परिभाषण-हिंसा-दानेषु' (८१३) भल्ल् । भल्लते इति भल्लकः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । भल्लकाय हितः । 'तस्मै हिते' (७।१।३५) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[रथन्तरं साम] रथ 'तॄ प्लवन-तरणयोः' (२७) तॄ । रथान् तरतीति । 'भृ-वृ-जि-तॄ-तप-दमेश्च नाम्नि' (५।१।११२) खप्र० → अ । 'खित्यनव्ययाऽरुषो मोऽन्तो ह्रस्वश्च' (३।२।१११) मोऽन्तः । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् ।

[मध्यन्दिनम्] मध्यं दिनस्य = मध्यन्दिनम् । 'लोकम्पृण-मध्यन्दिना'० (३।२।११३) मोऽन्तः ।

[महिमन्] महिमन् । महिम्नां भावः । 'पृथ्वादेरिमन् वा' (७।१।५८) इमन्प्र० । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) इति (अन्त्यस्वरादिः) लोपः ।

[मिहत्] 'मिहं सेचने' (५५१) मिह् । मेहतीति । उणादयः इत(अ)प्र० । मिह । मिह इवाचरति । 'कर्तुः क्विप्०' (३।४।२५) । क्विप्प्र० । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । इत्यपि केचित् ।

पञ्चाल इति – 'अमद्रस्य दिशः' (७।४।१६) – 'मद्रादञ्' (६।३।२४) इत्येतयोः सूत्रयोर्यानि सुपाञ्चालकादीनि दर्शितानि तानि मतान्तरेण, ते हि उत्सादौ ब्राह्मणवाचिनं पञ्चालं शब्दं पठन्ति । राष्ट्रवचनात्त्वकञेव, स्वमते त्वकञ् च प्राप्नुवन्तीति भणनाद् राष्ट्राकञ(?) 'उष्ट्रादकञ्' (६।२।३६) प्राप्तौ उत्सादिपाठे इति अकञ् न स्यादेव ॥छ॥

बष्कयादसमासे ॥ ६।१।२० ॥

[बष्कयात्] बष्कय पञ्चमी ङसि ।

[असमासे] समस्यन्ते नामानि अत्रेति समासः । न समासः = असमासः, तस्मिन् ।

[बाष्कयः] वस्कते गोर्दूरम् । 'गय-हृदयादयः' (उणा० ३७०) किद् अयप्र०-वस्कयः । ककुङ् (६२२) - श्वकुङ् (६२३) - त्रकुङ् (६२४) - श्रकुङ् (६२५) - श्लकुङ् (६२६) - ढौकृङ् (६२७) - त्रौकृङ् (६२८) - ष्वष्कि (६२९) - 'वस्कि गतौ' (६३०) 'वस्क्' । वस्कतेऽल्पक्षीरतां इति वस्का । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० । पृषोदरादित्वात् षत्वम् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । वष्कां यातीति । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'ङ्यापो बहुलं नाम्नि' (२।४।९९) ह्रस्वः। वष्कयस्यापत्यम् । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सौबष्कयिः] सोभनो वष्कयः = सुवष्कयः । सुवष्कयस्यापत्यं = सौवष्कयिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते'० (१।३।५३) विसर्गः ॥छ॥

देवाद् यञ् च ॥ ६।१।२१ ॥

[देवात्] 'दिवूच् क्रीडा-जयेच्छा-पणि-द्युति-स्तुति-गतिषु' (११४४) दिव् । दीव्यतीति देवः । 'नाम्युपान्त्य-प्री-कृ-गृ-ज्ञः कः' (५।१।५४) बाधको 'लिहादिभ्यः' (५।१।५०) अच्प्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । पञ्चमी ङसि ।

[यञ्] यञ् प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[दैव्यम्, दैवम्] देवस्येदम्, देवादागतं वा = दैव्यम्-दैवम् । अनेन यञ्प्र० → य - अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे'० (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[दैवी, दैव्यायनी वाक्] देवस्येयं = दैवी - दैव्यायनी इत्यपि । अनेन यञ्-अञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङी । 'यञो डायन् च वा' (२।४।६७) ङी - डायन् इति अन्ते आयन् । वाक् प्रथमा सि ॥छ॥

अः स्थाम्नः ॥ ६।१।२२ ॥

[अः] अ प्रथमा सि ।

[स्थाम्नः] स्थामन् पञ्चमी ङसि । 'अनोऽस्य'(२।१।१०८) अलोपः ।

[अश्वत्थामः] अश्व 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताभावे'० (न्या० सं० वक्ष० (१)/सूत्र(२९)) स्था । अश्व इव तिष्ठति = अश्वत्थामा । 卐'मन्' (उणा० ९११) मन्प्र० । पृषोदरादित्वात् सस्य त० । 'एकदेशविकृतमनन्यवत्' (न्या० सं० वक्ष० (१)/सूत्र(७)) स्थानित्वम् । अश्वत्थाम्नोऽपत्यम् । अनेन अप्र० । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः । प्रथमा सि ॥छ॥

लोम्नोऽपत्येषु ॥ ६।१।२३ ॥

[लोम्नः] लोमन् पञ्चमी ङसि ।

[अपत्येषु] न 'पत्लृ गतौ' (९६२) पत् । न पतन्ति येन जातेन पूर्वजनकादिषु तद् = अपत्यम्, तेषु । 'नञो हलि-पतेः' (उणा० ३५८) यप्र० । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० ।

[उडुलोमाः, उडुलोमैः] उडु-लोमन् । उडुवल्लोमानि यस्य सः = उडुलोमा । उडुलोम्नोऽपत्यानि = उडुलोमाः । अनेन अप्र० । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः । प्रथमा जस् । तृतीया भिस् ।

[शरलोमाः, शरलोमैः] शर-लोमन् । शरवल्लोमानि यस्य सः = शरलोमा । शरलोम्नोऽपत्यानि = शरलोमाः । अनेन अप्र० । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः । प्रथमा जस् । तृतीया भिस् ।

[औडुलोमिना] उडुलोम्नोऽपत्यम् = औडुलोमिः, तेन । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति'० (७।४।१) वृ० औ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः । तृतीया टा ।

[औडुलोमिभ्याम्] उडुलोम्नोऽपत्ये = औडुलोमौ, ताभ्याम् । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० औ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः । तृतीया भ्याम् ॥छ॥

द्विगोरनपत्ये य-स्वराऽऽदेर्लुबद्विः ॥ ६।१।२४ ॥

[द्विगोः] द्वौ गावौ यस्य सः = द्विगुः, तस्मात् ।

[अनपत्ये] न अपत्यम् = अनपत्यम्, तस्मिन् ।

[यस्वराऽऽदेः] यश्च स्वरश्च = यस्वरौ, यस्वरावादी यस्य सः = यस्वरादिः, तस्य ।

[लुप्] लोपनं = लुप् । 'क्रुत्-संपदादिभ्यः क्विप् (५।३।११४) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्-लोपः ।

[अद्विः] द्वौ वारौ यस्येति द्विः । 'द्वि-त्रि-चतुरः सुच्' (७।२।११०) सुच्प्र० । न द्विः = अद्विः । 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् ।

卐 श० म० न्यासानुसन्धाने - मध्यमवृत्तौ-हैमप्रकाशे-'मन्-वन्-क्वनिप्०' (५।१।१४७) मन्प्र० ।

[द्विरथः] द्वि-रथ । द्वयो रथयोर्वोढा, द्विरथ्या वोढा वा । 'रथात् साऽऽदेश्च वोढ्रङ्गे' (६।३।१७५) इत्यर्थे 'यः' (६।३।१७६) यप्र० । अनेन यलुप् । यदा द्वयो रथयोर्वोढा इति वाक्यं तदा तद्धितविषये द्विगुः । यथा(दा) द्विरथ्या वोढा वेति तदा समाहारविषये द्विगुः । यथासंभवं 'ङ्यादेगौणस्याक्विपस्तद्धितलुक्यगोणी-सूच्योः' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः ।

[पञ्चकपालः] पञ्चसु कपालेषु - पञ्चकपाल्यां वा संस्कृतः = पञ्चकपालः । 'संस्कृते भक्ष्ये' (६।२।१४०) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[पञ्चेन्द्रः] पञ्चानामिन्द्राणीनां समाहारः = पञ्चेन्द्राणि । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । पञ्चेन्द्राणि-पञ्चेन्द्राण्यो वा देवताऽस्य । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० । अनेन लुपि ह्रस्वस्यापि स्थानित्वे ङीनिवृत्तौ आनोऽपि निवृत्तिः ।

[चतुरनुयोगः] चतुर्-अनुयोग । चतुरोऽनुयोगान् अधीते-卐चतुरनुयोगीं वा अधीते । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[त्रिवेदः] त्रि-वेद । त्रीन् वेदान् अधीते - त्रिवेदीं वा अधीते । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[पौर्वशालः] पूर्वा-शाला । पूर्वा चासौ शाला (च) । 'परतः स्त्री पुम्वत् स्त्र्येकार्थेऽनूङ्' (३।२।४९) पुंवत् । 'पूर्वा-ऽपर-प्रथम-चरम-जघन्य-समान-मध्य-मध्यम-वीरम्' (३।१।१०३) इति समासः । ततः पूर्वशालायां भवः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । यदा तु पूर्वस्यां शालायां भवः तदा 'दिक्पूर्वादनाम्नः' (६।३।२३) णप्र० । 'दिगधिकं संज्ञातद्धितोत्तरपदे' (३।१।९८) इति समासः ।

[त्रैविद्यः] त्र्यवयवा विद्या = त्रिविद्या । 'मयूरव्यंसकेत्यादयः' (३।१।११६) मध्यमपदलोपः । त्रिविद्यामधीते = त्रैविद्यः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ॥छा॥

प्राग्वतः स्त्री-पुंसात् नञ्-स्नञ् ॥ ६।१।२५ ॥

[प्राग्वतः] वत्प्रत्ययात् प्राक् = प्राग्वत्, तस्मात् ।

[स्त्रीपुंसात्] स्त्री च पुमान् च = स्त्रीपुंसम्, तस्मात् । 'स्त्रियाः पुंसो द्वन्द्वाच्च' (७।३।९६) अत्समासान्तः ।

[नञ्स्नञ्] नञ् च स्नञ् च = नञ्स्नञ् ।

[स्त्रैणः] स्त्री । स्त्रिया अपत्यं = स्त्रैणः । अनेन नञ्प्र० → न । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[पौंस्नः] पुम्स् । पुंसोऽपत्यं = पौंस्नः । अनेन स्नञ्प्र० → स्न । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० औ । 'पदस्य' (२।१।८९) सलोपः । 'शिड्-हेऽनुस्वारः' (१।३।४०) अनुस्वारः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छा॥

त्वे वा ॥ ६।१।२६ ॥

[त्वे] त्व सप्तमी ङि ।

[वा] वा प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलुप् ।

卐 हैमप्रकाशे - चतुरनुयोगं वा अधीते ।

[स्त्रैणम्, स्त्रीत्वम्, स्त्रीता] स्त्री । स्त्रिया भावः = स्त्रैणम्, स्त्रीत्वम्, स्त्रीता । अनेन विकल्पे नञ्प्र० → न । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । पक्षे-त्व-तल्प्र० → त । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[पौंस्नम्, पुंस्त्वम्, पुंस्ता] पुम्स् । पुंसो भावः = पौंस्नम्, पुंस्त्वम्, पुंस्ता । अनेन विकल्पे स्नञ्प्र० → स्न । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । पक्षे-त्व-तल्प्र० → त । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'पदस्य' (२।१।८९) सलुक् । 'शिड्-हेऽनुस्वारः' (१।३।४०) अनुस्वारः ॥छ॥

गोः स्वरे यः ॥ ६।१।२७ ॥

[गोः] गो पञ्चमी ङसि । 'एदोद्भ्यां ङसि०' (१।४।३५) ङसि० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[स्वरे] स्वर सप्तमी ङि ।

[यः] य प्रथमा सि ।

[गव्यम्] गो । गोरिदं = गव्यम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्राप्तौ अनेन यप्र० । 'य्यक्ये' (१।२।२५) गो० → गव्० ।

[गव्यः] गो । गोरपत्यं = गव्यः । 'चतुष्पाद्भ्य एयञ्' (६।१।८३) एयञ्प्राप्तौ अनेन यप्र० । 'य्यक्ये' (१।२।२५) गो० → गव्० ।

[गव्यम्] गो । गवि भवं = गव्यम् । 'भवे' (६।३।१२३) अण् - एयण्प्राप्तौ अनेन यप्र० । 'य्यक्ये' (१।२।२५) गो० → गव्० ।

[गव्यः] गो । गौर्देवताऽस्य = गव्यः । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्राप्तौ अनेन यप्र० । 'य्यक्ये' (१।२।२५) गो० → गव्० ।

[गव्यः] गो । गवा चरति = गव्यः । 'चरति' (६।१।११) इकण्प्राप्तौ अनेन यप्र० । 'य्यक्ये' (१।२।२५) गो० → गव्० ।

[गोरूप्यम्] गो । गोभ्यो हेतुभ्य आगतं = गोरूप्यम् । 'नृ-हेतुभ्यो रूप्य-मयटौ वा' (६।३।१५६) रूप्यप्र० ।

[गोमयम्] गो । गोभ्यो हेतुभ्य आगतं = गोमयम् । 'नृ-हेतुभ्यो रूप्य-मयटौ वा' (६।३।१५६) मयट्प्र० → मय ॥छ॥

ङसोऽपत्ये ॥ ६।१।२८ ॥

[ङसोऽपत्ये] ङस् षष्ठी ङस्(पञ्चमी ङसि) । अपत्य सप्तमी ङि ।

[भानवीयः] भानु । भानोरयं = भानवीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[श्यामगवीयः] श्याम-गो । श्यामा गौर्यस्य सः = श्यामगुः । 'गोश्चान्ते'० (२।४।९६) ह्रस्वः । 'परतः स्त्री पुम्वत् स्त्र्येकार्थेऽनूङ्' (३।२।४९) पुंवत् । श्यामगोरयं = श्यामगवीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

'तस्येदम्' (६।३।१६०) इत्येवाणादिसिद्धौ अपत्यविवक्षायां तदपवादबाधनार्थं वचनम्, तेन -

[भानवः] भानोरपत्यं = भानवः ।

[श्यामगवः] श्यामगोरपत्यं = श्यामगवः । अत्र 'दोरीयः' (६।३।३२) इतीयो न भवति । अनेन अण्प्र० । वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

अयमर्थः - उपगोरित्यस्य कम्बलेन संबद्धत्वान्न तत्संबन्धित्वेनापत्यं वक्तुमण्प्रत्ययः समर्थः ।।छ।।

आद्यात् ।। ६।१।२९ ।।

[आद्यात्] आद्य पञ्चमी ङसि । आदि । आदौ भवः = आद्यः । 'दिगादि-देहांशाद् यः' (६।३।१२४) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः, तस्मात् ।

आद्यात् परमप्रकृतेरेवेति कोऽर्थः ? गर्गादिरूपात् न गार्गिरित्यादिरूपादित्यर्थः ।

[औपगवः] उपगोरपत्यमनन्तरं-वृद्धं वा = औपगवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । औपगवस्यापत्यमौपगवः । पुनरपि 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । आद्यात्-परमप्रकृतेरेवेति भणनात् प्रथमप्रत्ययस्याऽणो निवृत्तिरुक्ता नैमित्तिकाभावश्च अनेनैव सूत्रैण अतो(तः) पुनरपि वृद्धिरवादिकं कार्यम् । औपगवस्यापत्यं युवा = औपगविः । 'वृद्धाद् यूनि' (६।१।३०) इत्यस्यापवादः 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । औपगवेरपत्यमौपगवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) पुनरपि अण् । आद्यात् इत्यनेन इतरप्रत्ययविषयेऽग्रेतनयोरण्-इञौ प्रत्यययोर्निवृत्तिः क्रियते इत्यर्थः ।

[गार्ग्यः] गर्ग । गर्गस्यापत्यं पौत्रमनन्तरं = गार्ग्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । गार्ग्यस्यापत्यं = गार्गिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । अग्रेतनयञ्लोपे इञ्प्र० → इ । गार्गि(र्गे)रपत्यं = गार्ग्यः । पुनः 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० । अनेन अग्रेतन इञ्निवृत्तिः । गार्ग्यस्यापत्यं = गार्ग्यः । पुनरपि यञ् । यद्वा गार्ग्यस्यापत्यं युवा । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । गार्ग्यायणस्यापत्यम् । पुनरपि यञ् । अनेन इतरप्रत्ययविषये अग्रेतनयोर्यञ्-आयनणौ निवृत्तिः क्रियते इत्यर्थः ।

अनन्तरादयोऽपि परमप्रकृतिरूपेणैवापत्ये प्रत्ययमुत्पादयन्ति ।।छ।।

वृद्धाद् यूनि ।। ६।१।३० ।।

[वृद्धात्] वृद्ध पञ्चमी ङसि ।

[यूनि] युवन् सप्तमी ङि । 'श्वन्-युवन्-मघोनो ङी-स्याद्यघुट्स्वरे व उः' (२।१।१०६) व० → उ० । 'समानानां तेन दीर्घः' (१।२।१) दीर्घः ।

[गार्ग्यायणः] गर्ग । गर्गस्यायपत्यं वृद्धं = गार्ग्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । गार्ग्यस्यापत्यं युवा = गार्ग्यायणः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[दाक्षायणः] दक्ष । दक्षस्यापत्यं पौत्रमनन्तरम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । दाक्षेरपत्यं युवा । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[नाडायनिः] नड । नडस्यापत्यं वृद्धं = नाडायनः । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र० → आयन। 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । नाडायनस्यापत्यं युवा । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।।छ।।

अत इञ् ॥ ६।१।३१ ॥

[अतः] अत् पञ्चमी ङसि ।

[इञ्] इञ् प्रथमा सि ।

'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) इति वर्त्तते । अणोऽपवादः ।

[दाक्षिः] दक्षस्यापत्यम् । अनेन इञ्प्र० → इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ ।

[इः] अ । अस्य-विष्णोरपत्यम् = इः-कामः । अनेन इञ्प्र० → इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शौभंयः] शुभ 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । शुभं यातीति । 'मन् - वन-क्वनिप्-विच् क्वचित्' (५।१।१४७) विच्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) विच्लोपः । शुभंयोऽपत्यं = शौभंयः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः ।

[कैलालपः] कीलाल 'पां पाने' (२) पा । कीलालं पिबतीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच् क्वचित्' (५।१।१४७) विच्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) विच्लोपः । कीलालपोऽपत्यम् । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

त्यजस्व कोपं कुलकीर्तिनाशनम्, भजस्व धर्मं कुलकीर्तिवर्धनम् ।
प्रसीद जीवेम सबान्धवा वयम्, प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली ॥ १ ॥

[मैथिली] मिथिला । मिथिलाया अयं स्वामी । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । तस्यापत्यम् । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण्प्र० → अ । मिथिलस्य राज्ञोऽपत्यं वा । 'राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्रिरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णलोपः । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[दाशरथिः] दशरथस्यापत्यं = दाशरथिः । अनेन इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

यतः सर्वोऽपि लोकः कालं दृष्ट्वा काकमित्येव व्यवहरति, न काकापत्यमिति काकाद्यपत्यविवक्षायां भवत्येव ।

[कुतश्चरति मायूरिः, केन कापिञ्जलिः कृशः] मयूरी । मयूर्या अपत्यम् । कपिञ्जलि । कपिञ्जलेरपत्यम् । अनेन इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।८) ई-इलुक् ।

एतेन काक्यादिभ्य एयणादयोऽपि विशेषप्रतीतौ व्याख्याताः, अन्यत्र जात्याभिहितत्वात् भवन्तीत्यर्थः ।

[क्रौञ्चः] क्रुञ्च् । 'अजादेः' (२।४।१६) व्यञ्जनान्तादाप् । क्रुञ्चाया अपत्यम् । 'शिवादेरण्' (६।१।६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[कौकिलः] कोकिलाया अपत्यम् । 'शिवादेरण्' (६।१।६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[गौधेरः] गोधा । गोधाया अपत्यम् । 'गोधाया दुष्टे णारश्च' (६।१।८१) एरण्प्र० → एर । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[चाटकैरः] चटका । चटकाया अपत्यम् । 'चटकाण्णैरः स्त्रियां तु लुप्' (६।१।७९) णैरप्र० → ऐर । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[क्षत्रं क्षत्रियः] 'क्षणूग् हिंसायाम्' (१५०१) क्षण् । क्षणनं = क्षत् । क्विप्र० । गमां क्वौ (४।२।५८) इति न्लोपे 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । देंङ् (६०४) - 'त्रैंङ् पालने' (६०५) त्रै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) त्रा । क्षतस्त्रायते = क्षत्रः । क्षणनं = क्षतम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र० → त । 'यमि-नमि-गमि-हनि-मनि-वनति-तनादेर्धुटि क्ङिति' (४।२।५५) न्लोपः । क्षतात् त्रायते । 'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० → अ । उभयत्र 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलुक् । पृषोदरादित्वात् निपातः । यद्वा क्षदि हिंसार्थः सौत्रो धातुः, क्षद् । क्षदते-हिनस्ति-वधयति सर्वान् शत्रून् = क्षत्रः । 'हु-या-मा-श्रु-वसि-भसि-गु-वी-पचि-वचि-धृ-यम्यमि-मनि-तनि-सदि-छादि-क्षि-क्षदि-लुपि-पति-धूभ्यस्त्रः' (उणा० ४५१) त्रप्र० । पृषोदरादित्वात् द्लोपः । क्षत्रस्यापत्यं = क्षत्रियः । 'क्षत्रादियः' (६।१।९३) इयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[राजन्यः] राजन् । राज्ञोऽपत्यं = राजन्यः । 'जातौ राज्ञः' (६।१।९२) ञ्यप्र० → य ।

[मनुष्यः, मानुषः] मनु । मनोरपत्यं = मनुष्यः-मानुषः । 'मनोर्याऽणौ षश्चान्तः' (६।१।९४) य - अण्प्र० → अ, षोऽन्तश्च । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । यत्र अण् तत्र वृद्धिः ॥छ॥

बाह्वादिभ्यो गोत्रे ॥ ६।१।३२ ॥

[बाह्वादिभ्यः] बाहुरादिर्येषां ते = बाह्वादयस्तेभ्यः ।

[गोत्रे] गोत्र सप्तमी ङि ।

स्वापत्यसन्तानस्य स्वव्यपदेशकारणमृषिरनृषिर्वा यः प्रथमः पुरुषस्तदपत्यं गोत्रम् ।

अनकारान्तार्थो बाधकबाधनार्थ आरम्भः ।

[बाहविः] बाहु । 'बाहोरपत्यं = बाहविः । अनेन इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[औपचाकविः] उप-चाकु । चाकोः समीपम् = उपचाकुः । उपचाकोरपत्यम् = औपचाकविः । अनेन इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[औदञ्चिः] उत् 'अञ्चू गतौ च' (१०५) अञ्च् । उदञ्चतीति क्विप् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । उदञ्चोऽपत्यम् । अनेन इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० औ । इहोदञ्चिति पैलादिषु चोदञ्चीति सनकारस्य पाठादनर्चायामपि नलोपाभावः ।

[बाहवः] योऽद्यत्वे बाहुर्नाम तस्यापत्यं = बाहवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७)) अव् ।

संभवापेक्षं च गोत्रग्रहणम्, तेन -

[पाञ्चिः] पञ्चानामपत्यं = पाञ्चिः ।

[साप्तिः] सप्तानामपत्यं = साप्तिः ।

[आष्टिः] अष्टानामपत्यमाष्टिः । अनेन इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'नोऽपदस्य तद्धिते'० (७।४।६१) अन्लोपः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

उपचाकुरित्यत्र 'उपसर्गाच्चेर्डित्' (उणा० ७५४) डिद् आकुप्र० ।

निवा(चा)कुरित्यत्र 'उपसर्गाच्चेर्डित्' (उणा० ७५४) डिद् आकुप्र० ।

चटाकुरित्यत्र 'चटि-कठि-पर्दिभ्य आकुः' (उणा० ७५२) आकुप्र० ।

चाटाकुरित्यत्र बाहुलकात् दीर्घः ।

उप-समीपे बिन्दुर्यस्य स **उपबिन्दुः** ।

कृ**कला** शिरो ग्रीवा ।

सो(शो)भनं मित्रं यस्याः सा **सुमित्रा** ।

रामादयः सा(शा)म्बपर्यन्ताः वृष्णयः ।

सुधावत् इत्यत्र मत्प्र० । **स्वधावत्** इत्यत्रापि ।

卐अनुरहत् इत्यत्र शतृप्र० ।

शृङ्खलतोदिन् इत्यत्र शिखादित्वादिन्प्र० ।

खरनादिन् इत्यत्र गणपाठात् 'पूर्वपदस्था'० (२।३।६४) इति न णत्वम् ।

इन्द्रशर्मन् - इन्द्र एनं शीर्यात् ।

मद्रशर्मन् - मद्र एनं शीर्यात् ।

अ**ग्निशर्मन्** - अग्निरेनं शीर्यात् ।

दे**वशर्मन्** - देवमेनं शीर्यात् । सर्वत्र 'तिक्कृतौ नाम्नि' (५।१।७१) मन्प्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् ।

उदञ्च - उदञ्चति क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः ।

[हास्तिशीर्षिः] हस्तिन्-शिरस् । हस्तिशिरसोऽपत्यं = हास्तिशीर्षिः । अनेन इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'शीर्षः स्वरे तद्धिते' (३।२।१०३) शिरस्० → शीर्षादेशः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[औडुलोमिः] उडुवल्लोमानि यस्य सः = उडुलोमा । । उडुलोम्नोऽपत्यम् = औडुलोमिः । अनेन इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० औ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः ।

[शारलोमिः] भा(शा)रभूतानि लोमानि यस्य सः = भा(शा)रलोमा । भा(शा)रलोम्नोऽपत्यम् । अनेन इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृद्धिः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः ।

[साखिः] सखि । सख्युरपत्यं = साखिः । अनेन इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः ।

[सांवेशिः] संवेशिन् । संवेशिनोऽपत्यं = सांवेशिः । अनेन इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ ।

[औदङ्किः] उद्गतोऽङ्कात् = उदङ्कः । उदङ्कस्याऽपत्यम् = औदङ्किः । अनेन इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

卐 हैमप्रकाशे - अनुहरत् ।

[औद्दालकिः] 'दल विशरणे' (४१३) दल्, उत्पूर्व० । ऊर्ध्वं दलतीति उद्दालकः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । उद्दालकस्यापत्यम् = औद्दालकिः । अनेन इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० औ। 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक ।

[वाल्मीकिः] वल्मीकस्यापत्यं = वाल्मीकिः । अनेन इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० आ। 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक ।

[आरुणिः] अरुणस्यापत्यम् = आरुणिः । अनेन इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे'० (७।४।१) वृ० आ। 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक । सर्वत्र प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । रः पदान्ते'० (१।३।५३) विसर्गः ।

उक्तार्थादन्यत्रेति कोऽर्थः ? वृद्धार्थादन्यत्राकारान्तानां विदादीनां 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक'० (६।१।६१) इत्यनेनाण् स्यात्, सोऽनेन बाध्यते ।

[वैदिः] विद । विदस्यापत्यमनन्तरं = वैदिः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ् प्राप्नोति सोऽनेन बाध्यते । अनेन इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति० (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक ।

[और्विः] उर्व । उर्वस्यापत्यमनन्तरम् = और्विः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ् प्राप्नोति सोऽनेन बाध्यते । अनेन इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे'० (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक ।

[गार्गिः] गर्ग । गर्गस्यापत्यमनन्तरम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ् प्राप्नोति सोऽनेन बाध्यते । अनेनैव इञ्प्र० → इ ।

[वात्सिः] वत्स । वत्सस्यापत्यमनन्तरम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ् प्राप्नोति सोऽनेन बाध्यते । अनेनैव इञ्प्र० ।

[कौञ्जिः] कुञ्ज । कुञ्जस्यापत्यं = कौञ्जिः । 'कुञ्जादेर्ञायन्यः' (६।१।४७) इत्यस्य प्राप्तौ अनेन इञ्प्र० ।

[ब्राध्निः] ब्रध्न । ब्रध्नस्यापत्यं = ब्राध्निः । 'कुञ्जादेर्ञायन्यः' (६।१।४७) इत्यस्य प्राप्तौ अनेन इञ्प्र० ।

[आश्विः] अश्व । अश्वस्यापत्यम् = आश्विः । 'अश्वादेः' (६।१।४९) आयनञ् इत्यस्य प्राप्तौ अनेन इञ्प्र० ।

[आर्किः] अर्क । अर्कस्यापत्यम् = आर्किः । 'अश्वादेः' (६।१।४९) आयनञ् इत्यस्य प्राप्तौ अनेन इञ्प्र० ।

[नाडिः] नड । नडस्यापत्यं = नाडिः । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) इत्यस्य प्राप्तौ अनेन इञ्प्र० ।

[मौञ्जिः] मुञ्ज । मुञ्जस्यापत्यं = मौञ्जिः । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) इत्यस्य प्राप्तौ अनेन इञ्प्र० ।

[औपमन्यवः] 卐उप-समीपे मन्युर्यस्य सः = उपमन्युः । उपमन्योरपत्यम् = औपमन्यवः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) इत्यस्य प्राप्तौ 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अणप्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७००) अव् ।

[जामदग्नः] जमदग्नेरपत्यम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) इत्यस्य प्राप्तौ 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अणप्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[भास्मः] भस्मन् । भस्मनोऽपत्यम् । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अणप्र० । 'अणि' (७।४।५२) इति प्रतिषेधे 'अवर्मणो मनोऽपत्ये' (७।४।५९) इत्यनेन अन्त्यस्वरादिलोपः - अन्लोपः । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ ।

卐 हैमप्रकाशे - उपगतो मन्युम् = उपमन्युः ।

[सौमनसः] सुष्ठु मनो यस्य सः = सुमनाः । सुमनसोऽपत्यं = सौमनसः । 'अश्वादेः' (६।१।४९) इत्यस्य प्राप्तौ 'ऋषि-वृष्ण्य०' (६।१।६१) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ ।

[लौगवः] लिगु । लिगोरपत्यम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) इत्यस्य प्राप्तौ 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण्प्र०।

[शारद्वतः] शरद्वत् । शरद्वतोऽपत्यम् । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) इत्यस्य प्राप्तौ 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण्प्र० ।

इतः प्रभृति गोत्र इत्यधिकाराद् गोत्रे संभवति ततोऽन्यत्र प्रतिषेधः ।

अयमर्थः - ये शब्दा गोत्रेऽगोत्रे च वर्त्तन्ते तेभ्यो गोत्र एव प्रत्ययो भवति, न त्वगोत्रे, ये च गोत्रार्थे न संभाव्यन्ते ततोऽगोत्रार्थेऽपीञ् भवत्येव ॥छ॥

वर्मणोऽचक्रात् ॥ ६।१।३३ ॥

[वर्मणः] वर्मन् पञ्चमी ङसि ।

[अचक्रात्] न चक्रम् = अचक्रम्, तस्मात् ।

[ऐन्द्रवर्मिः] इन्द्र 'वृग्ट् वरणे' (१२९४) वृ । इन्द्र एनं वृषीष्ट । 'तिक्कृतौ नाम्नि' (५।१।७१) मन्प्र०। 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । इन्द्रवर्मणोऽपत्यम् = ऐन्द्रवर्मिः । अनेन इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अन्लोपः ।

[चाक्रवर्मणः] चक्रं एनं वृषीष्ट । 'तिक्कृतौ नाम्नि' (५।१।७१) मन्प्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । चक्रं वर्म यस्य । चक्रवर्मणोऽपत्यं = चाक्रवर्मणः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० - अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्मणो मनोऽपत्ये' (७।४।५९) इति वर्मणो वर्जनात् अनो न लुक् ॥ छ ॥

अजादिभ्यो धेनोः ॥ ६।१।३४ ॥

[अजादिभ्यः] 卐 अज आदिर्येषां ते = अजादयः, तेभ्यः ।

[धेनोः] धेनु पञ्चमी ङसि ।

[आजधेनविः] अजा चासौ धेनुश्चेति कार्यम् । 'पोटा - युवति - स्तोक-कतिपय - गृष्टि - धेनु - वशा - वेहद् - बष्कयणी - प्रवक्तृ - श्रोत्रिया-ऽध्यापक - धूर्त्त - प्रशंसारूढैर्जातिः' (३।१।१११) इति समासः । न तु अजा एव धेनवो यस्येति । तदा 'स्वाङ्गान्ङीर्जातिश्चाऽमानिनि' (३।२।५६) इति पुंवन्निषेधः स्यात् । अजधेनु । अजधेनोरपत्यम् = आजधेनविः । अनेन इञ्प्र०→ इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[बाष्कधेनविः] बष्कधेनोरपत्यं = बाष्कधेनविः । अनेन इञ्प्र०→ इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ॥ छ ॥

ब्राह्मणाद्वा ॥ ६।१।३५ ॥

[ब्राह्मणात्] ब्राह्मण पञ्चमी ङसि ।

卐 श० म० न्या० - अजा शब्द आदिर्यस्य गणस्य सोऽयमजादिः । अथवा अजाशब्द आदौ येषां शब्दानां ते अजादयः शब्दाः, तेभ्यः ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[ब्राह्मणधेनविः, ब्राह्मणधेनवः] ब्राह्मणधेनोरपत्यम् । अनेन विकल्पेन इञ्प्र० → इ । 卐卐 पक्षे - 'उत्सादेरञ्' (६।१।१९) अञ्प्र० → अ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ॥ छ ॥

भूयः-सम्भूयो-ऽम्भो-ऽमितौजसः स्लुक् च ॥ ६।१।३६ ॥

[भूयःसम्भूयोऽम्भोऽमितौजसः] भूयश्च सम्भूयश्च अम्भश्च अमितौजश्च = भूयःसम्भूयोऽम्भोऽमितौजस्, तस्मात् ।

[स्लुक्] सो लुक् = स्लुक् । प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[भौयिः] अयं बहुः (२) । द्वयोर्मध्येऽतिशयेन बहुः = भूयान् । 'गुणाङ्गा०' (७।३।९) ईयसुप्र० → ईयस् । 'भूर्लुक् चेवर्णस्य' (७।४।४१) भूरादेशः - ईकारलोपश्च । भूयस् । भूयसोऽपत्यं = भौयिः । अनेन इञ्प्र० → इ - सलुक् च । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[साम्भूयिः] 卐 सङ्गतो भूयान् = सम्भूयः । प्रादिसमासः । सम्भूयसोऽपत्यं = साम्भूयिः । अनेन इञ्प्र० → इ - सलुक् च । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आम्भिः] अम्भस् । अम्भसोऽपत्यम् = आम्भिः । अनेन इञ्प्र० → इ - सलुक् च । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आमितौजिः] 'मांक् माने' (१०७३) मा । मीयते स्म = मितः । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'दो-सो-मा-स्थ इः' (४।४।११) इ । न मितं ओजो यस्यासौ अमितौजाः । अमितौजसोऽपत्यम् = आमितौजिः । अनेन इञ्प्र० → इ - सलुक् च । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आकतिः] अक 'तसूच् उपक्षये' (१२२४) तस् । अकं तस्यति । 'क्विप्' (५।१।१४८) क्विप्प्र० । अकतसोऽपत्यम् = आकतिः । मतान्तरेऽनेन इञ्प्र० → इ - सलुक् च । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ ॥ छ ॥

शालङ्क्यौदि-षाडि-वाड्वलि ॥ ६।१।३७ ॥

[शालङ्क्यौदिषाडिवाड्वलि] शालङ्किश्च औदिश्च षाडिश्च वाड्वलिश्च = शालङ्क्यौदिषाडिवाड्वलि । प्र० सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलुप् ।

[शालङ्किः] शलङ्कु । शलङ्कोरपत्यं = शालङ्किः । अनेन इञ्प्र० → इ - उकारलोपश्च निपात्यते । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ ।

[औदिः] उदक । उदकस्यापत्यम् = औदिः । अनेन इञ्प्र० → इ - कलोपश्च निपात्यते । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ ।

[षाडिः] षष् । षण्णामपत्यं = षाडिः । अनेन इञ्प्र० → इ - ष० → डत्वं च निपात्यते । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ ।

卐卐 श० म० न्या० - पक्षे औत्सर्गिके 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अणि अवादेशे ब्राह्मणधेनवः इति ।

卐 म० वृ० - भूयोभिः सङ्गतः ।

[वाड्वलिः] वाच् 'वद व्यक्तायां वाचि' (९९८) वद् । वाचं वदति = वाग्वादः । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः आ । वाग्वादस्यापत्यं = वाड्वलिः । अनेन इञ्प्र० → इ - वाचोऽन्तस्य डत्वं - वल भावश्चोत्तरपदस्य ॥ छ ॥

व्यास-वरुट-सुधातृ-निषाद-बिम्ब-卐卐चण्डालादन्तस्य चाक् ॥ ६।१।३८ ॥

[व्यासवरुटसुधातृनिषादबिम्बचण्डालात्] व्यासश्च वरुटश्च सुधाता च निषादश्च बिम्बश्च चण्डालश्च = व्यासवरुटसुधातृनिषादबिम्बचण्डालम्, तस्मात् ।

[अन्तस्य] अन्त षष्ठी ङस् ।

[च] च प्रथमा सि

[अक्] अक् प्रथमा सि ।

यद्यन्तग्रहणं न स्यात् तदा 'अनेकवर्णः सर्वस्य' (७।४।१०७) स्यात् ।

[वैयासकिः] वि 'आसिक् उपवेशने' (१११९) आस् । 卐 विशिष्टमास्ते = व्यासः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । विविधमासयति वा = व्यासः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । वि 'असूच् क्षेपणे' (१२२१) अस् । विशेषेण अस्यते = व्यासः । कर्मणि घञ्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । व्यासस्यापत्यं = वैयासकिः । अनेन इञ्प्र० → इ - अन्तस्याकारस्य अक् च । 'लोकात्' (१।१।३) व् पाठउ विश्लेषियइ । 'य्वः पदान्तात् प्रागैदौत्' (७।४।५) ऐ० - वै० ।

[वारुटकिः] वरुट । वरुटस्यापत्यम् । अनेन इञ्प्र० → इ - अन्तस्याकारस्य अक् च । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ ।

[सौधातकिः] सुधातृ । सुधातुरपत्यम् । अनेन इञ्प्र० → इ - अन्त ऋकारस्य अक् च । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ ।

[नैषादकिः] नि 'षद्लृं विशरण-गत्यवसादनेषु' (९६६) षद् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सद् । निषीदन्तीत्यत्र । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'सदोऽप्रतेः परोक्षायां त्वादेः' (२।३।४४) इति षत्वम् । निषादस्यापत्यम् । अनेन इञ्प्र० → इ - अन्तस्याकारस्य अक् च । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० ऐ ।

[नैषादः] निषादस्यापत्यं वृद्धं = नैषादः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[बैम्बकिः] बिम्बस्यापत्यं = बैम्बकिः । अनेन इञ्प्र० → इ - अन्तस्याकारस्य अक् च । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० ऐ ।

[चाण्डालकिः] चण्डालस्यापत्यं = चाण्डालकिः । अनेन इञ्प्र० → इ - अन्तस्याकारस्य अक् च । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।६१) वृ० आ ।

सुधातृ-व्यासाभ्यां 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) इत्यनेन अणोऽपवादः । वरुटात् 'सेनान्त०' (६।१।१०२) इति कारुलक्षणस्य ञ्यस्यापवादः । शेषेभ्योऽपि 'अत इञ्' (६।१।३१) इत्यनेन इजि प्रा-र्थं वचनम् ॥ छ ॥

卐 श० म० न्या० - व्यस्यति - विस्तारयति वाचमिति व्यासः ।

卐卐 लघु-मध्यम-बृहद्वृत्त्यादिषु तथा हैमप्रकाशे च **चण्डालादन्त्यस्य** इत्येवं पाठोऽस्ति ।

पुनर्भू-पुत्र-दुहितृ-ननान्दुरनन्तरेऽञ् ॥ ६।१।३९ ॥

[पुनर्भूपुत्रदुहितृननान्दुः] पुनर्भूश्च पुत्रश्च दुहितृश्च(दुहिता च) ननान्दृश्च(ननान्दा च) = पुनर्भूपुत्रदुहितृननान्दृ, तस्मात् ।

[अनन्तरे] न विद्यते अन्तरं - विधानं(व्यवधानं) यत्र तत् = अनन्तरम्, तस्मिन् ।

[अञ्] अञ् प्रथमा सि ।

[पौनर्भवः, पौनर्भवौ, पौनर्भवाः] पुनर्भवति । क्विप्प्र० । पुनर्भू । पुनर्भ्वा अनन्तरमपत्यं = पौनर्भवः । पुनर्भ्वा अनन्तरेऽपत्ये - पौनर्भवौ । पुनर्भ्वा अनन्तराण्यपत्यानि = पौनर्भवाः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । सि - औ - जस् ।

[पौत्रः] पुत्र । पुत्रस्यानन्तरमपत्यं = पौत्रः । वृद्धापत्ये पौत्रिरेव । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[दौहित्रः] दुहितृ । दुहितुरनन्तरमपत्यं = दौहित्रः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) र० ।

[नानान्द्रः] ननान्दृ । ननान्दुरपत्यमनन्तरं = नानान्द्रः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) र० ।

[वैदः] विद । विदस्यापत्यं वृद्धं = वैदः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि ।

[वैदौ] विद । विदस्यापत्ये वृद्धे = वैदौ । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा औ ।

[विदाः] विदस्यापत्यानि = विदाः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'यञञोऽश्यापर्णान्त - गोपवनादेः' (६।१।१२६) अञ्लुप् । प्रथमा जस् ।

[वैदम्] विदस्यापत्यानि । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० । 'यञञोऽश्यापर्णान्त०' (६।१।१२६) अञ्लुप् । विदानां सङ्घादिः । 'सङ्घ-घोषा-ऽङ्क-लक्षणेऽञ्-यञिञः' (६।३।१७२) अण्प्र० । 'न प्राग्जितीये स्वरे' (६।१।१३५) इति अण्विषये लुप्तप्रत्ययस्याञो लोपाभावः । कोऽर्थः ? पुनरपि निवर्त्तते । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - अम् ।

[औपगवाः] उपगोरपत्यानि = औपगवाः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । प्रथमा जस् ।

[औपगवकम्] औपगवानां सङ्घः । 'चरणादकञ्' (६।३।१६८) इत्यधिकारः 'गोत्राददण्डमाणव-शिष्ये' (६।३।१६९) इति अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पौत्रः] पुत्र । पुत्रस्यानन्तरमपत्यम् । 'पुनर्भू-पुत्र-दुहितृ-ननान्दुरनन्तरेऽञ्' (६।१।३९) अञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः पु० → पौ० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । पौत्रस्यापत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) इञो लुप् ।

[कार्त्रायणिः] कर्तृ । कर्तुरपत्यं = कार्त्रः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'इवर्णादिरस्वे०' (१।२।२१) रत्वम् । कार्त्रस्यापत्यम् । 'द्विस्वरादणः' (६।१।१०९) आयनिञ्प्र० → आयनि । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अस्य च ब्राह्मणत्वात् 'अब्राह्मणात्' (६।१।१४१) इति न लुप् । उच्यते - पुनर्भ्वाद्यपत्यस्यागोत्रत्वाद् गोत्राधिकारे विहिता लुप् संघाद्यण् च न भविष्यति ।

पौत्रशब्दाच्चावृद्धप्रत्ययान्तत्वादञ्यणि च इञ् आयनिञ् च न भविष्यतीति । विशेषाभाव एव ॥छ॥

परस्त्रियाः परशुश्चासावर्ण्ये ॥ ६।१।४० ॥

[परस्त्रियाः] परा-स्त्री । परा-पुरुषाद्भिन्नवर्णा स्त्री = परस्त्री । 'परतः स्त्री पुम्वत् स्त्र्येकार्थेऽनूङ्' (३।२।४९) पुंवत्, तस्याः = परस्त्रियाः । 'स्त्रीदूतः' (१।४।२९) दास्० → आस्० । इय् ।

[परशुः] परशु प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[असावर्ण्ये] समानो वर्णो यस्याः सा = सवर्णा । 'समानस्य धर्मादिषु' (३।२।१४९) समान० → स० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । सवर्णाया भावः = सावर्ण्यम् । 'पति-राजान्त-गुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । न सावर्ण्यम् = असावर्ण्यम्, तस्मिन् = असावर्ण्ये ।

[पारशवः] पर-स्त्री । परात् पुरुषाद्भिन्नवर्णा स्त्री = परस्त्री, तस्या अनन्तरापत्यं = पारशवः । अनेन अञ्प्र० → अ - परस्त्री → परशुरादेशश्च । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । यो ब्राह्मणेन शूद्रयोषिति जातः सः पारशवः । वारडः प्राकृतभाषयोच्यते ।

[पारस्त्रैणेयः] परस्य स्त्री = परस्त्री, तस्या अनन्तरापत्यं = पारस्त्रैणेयः । 'कल्याण्यादेरिन् चाऽन्तस्य' (६।१।७७) एयण्प्र० → एय - ईकारस्य इनादेशः । 'अनुशतिकादीनाम्' (७।४।२७) उभयपदवृद्धिः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । जारजातः कथ्यते ॥छ॥

विदादेर्वृद्धे ॥ ६।१।४१ ॥

[विदादेः] विद आदिर्यस्य सः = विदादिः, तस्मात् ।

[वृद्धे] वृद्ध सप्तमी ङि ।

[वैदः, वैदौ, विदाः] विद । विदस्यापत्यं वृद्धं = वैदः । विदस्यापत्ये वृद्धे = वैदौ । विदस्यापत्यानि वृद्धानि = विदाः । अनेन त्रिषु अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । बहुवचनं यत्र दीयते तत्र 'यञञोऽश्यापर्णान्त - गोपवनादेः' (६।१।१२६) अञ्लुप् । सि-औ-जस् ।

[और्वः, और्वौ, उर्वाः] उर्व । उर्वस्यापत्यं वृद्धम् = और्वः । उर्वस्यापत्ये वृद्धे = और्वौ । उर्वस्यापत्यानि वृद्धानि = उर्वाः । अनेन अञ्प्र० → अ । बहुवचनं यत्र दीयते तत्र 'यञञोऽश्यापर्णान्त०' (६।१।१२६) अञ्लुप् । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-औ-जस् ।

[काश्यपः, काश्यपौ, कश्यपाः] कशामर्हति । 'दण्डादेर्यः' (६।४।१७८) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । 'पां पाने' (२) पा । कश्यं पिबतीति कश्यपः । 'आतो डो-ऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः (२।१।११४) आलुक् । कश्यपस्यापत्यं वृद्धं = काश्यपः । कश्यपस्यापत्ये वृद्धे = काश्यपौ ।

कश्यपस्यापत्यानि वृद्धानि = कश्यपाः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । यत्र जस् तत्र 'यञञोऽश्यापर्णान्त'० (६।१।१२६) अञ्लुप् । सि-औ- जस् ।

[भारद्वाजः, भारद्वाजौ, भरद्वाजाः] 'भृंग् भरणे' (८८६) भृ । भरतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । धृज (१३०) - धृजु (१३१) - ध्वज (१३२) - ध्वजु (१३३) - ध्रज (१३४) - ध्रजु (१३५) - 'वज गतौ' (१३६) वज् । वजनं = वाजः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः आ । भरन् वाजोऽस्य सः = भरद्वाजः । यद्वा भरन्तं वजति - वाजयति वा = भरद्वाजः । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः आ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लुक् । भरद्वाजस्यापत्यं वृद्धं = भारद्वाजः । भरद्वाजस्यापत्ये वृद्धे = भारद्वाजौ । भरद्वाजस्यापत्यानि वृद्धानि = भरद्वाजाः । अनेन अञ्प्र० → अ । यत्र जस् तत्र 'यञञोऽश्यापर्णान्त०' (६।१।१२६) अञ्लुप् । अन्यत्र 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-औ-जस् ।

[अथेन्द्रहूः सप्तमः काश्यपानाम्, भारद्वाजानां कतमोऽसि]

[काश्यपानाम्] कश्यप । कश्यपस्य इमे = काश्यपाः । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्, तेषाम् ।

[भारद्वाजानाम्] भरद्वाजस्य इमे = भारद्वाजाः । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्, तेषाम् ।

कश्यपस्यापत्यानि इत्यत्र कश्यपेन सर्वेषां सम्बन्धोऽस्ति, पारम्पर्येण सम्बन्धात् । इदमर्थे तु एकस्यैव कश्यपेन सम्बन्धभूतोऽर्थेभेदो भवेदित्याह - **सर्वेषामपि हि पितरोऽभेदोपचारेण कश्यपाः ।**

[बभ्रुः] बभ्रु । बभ्रोरपत्यं वृद्धम् । न केवलं 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) ।

[मण्डुः] मण्डोरपत्यं वृद्धम् । न केवलं 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) ।

[लमकः] लमकस्यापत्यं वृद्धं = लमकः । न केवलं 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) ।

[वैदिः] विद । विदस्यापत्यमनन्तरं = वैदिः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) इत्यण्बाधकः 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[विश्वानर] 'नरे' (३।२।८०) दीर्घत्वम् ।

[ऋष्टिषेण] 'एत्यकः' (२।३।२६) षत्वम् ।

[माठर्यः, माठर्यौ] मठर । मठरस्यापत्यं = माठर्यः । मठरस्यापत्ये = माठर्यौ । मतान्तरे यकारादि - अञ्प्र० - वृद्धिश्च । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-औ ।

[मठराः] बहुवचनेषु 'यञञोऽश्यापर्णान्त-गोपवनादेः' (६।१।१२६) अञ्लुप् । यस्यापि निवृत्तौ मठरा निष्पद्यते ॥छ॥

गर्गादेर्यञ् ॥ ६।१।४२ ॥

[गर्गादेः] गर्ग आदिर्यस्य सः = गर्गादिस्तस्मात् ।

[यञ्] यञ् प्रथमा सि ।

[गार्ग्यः] 'गॄत् निगरणे' (१३३५) गॄ । गिरति निरवद्यमिति गर्गः । 'गम्यमि - रम्यजि-गद्यदि-छाग-डि-खडि-गॄ-भॄ-वृ-स्वृभ्यो गः' (उणा० ९२) गप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । गर्गस्यापत्यं वृद्धं = गार्ग्यः । अनेन यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वात्स्यः] 'वद व्यक्तायां वाचि' (९९८) वद् । वदति मातरं दृष्ट्वा निरवद्यमिति वत्सः । 'मा-वा-वद्यमि-कमि-हनि-मानि-कष्यशि-पचि-मुचि-यजि-वृ-तृभ्यः सः' (उणा० ५६४) सप्र० । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) द० → त । वत्सस्यापत्यं वृद्धं = वात्स्यः । अनेन यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[गार्गिः] गर्गस्यापत्यमनन्तरं = गार्गिः । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[गार्गिः] गर्गो नाम कश्चित्, तस्यापत्यं वृद्धं = गार्गिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[मानव्यायनी] मनु । मनोरपत्यं वृद्धम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'लोहितादिशकलान्तात्' (२।४।६८) ङी-डायन्० → आयन्० च । 'डित्यन्त्यस्वरादेः (२।१।११८) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[मानवी प्रजा] मनु । मनोरपत्यं = मानवी प्रजा । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । उभयत्र सि ।

[रामो जामदग्न्यः] राम । प्रथमा सि । जमदग्नि । जमदग्नेरपत्यमनन्तरमपि वृद्धम् । अनेन यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[व्यासः पाराशर्यः] व्यास प्रथमा सि । पर कॄ (१५२९) - मॄ (१५३०) - 'शॄश् हिंसायाम्' (१५३१) शॄ, आङ्पूर्व० । परान् आशृणातीति पराशरः । 'लिहादिभ्यः' (५।१।५०) अच्प्र० → अ । 'नामिनो०' (४।३।१) गु० अर् । पराशरस्यापत्यमनन्तरमपि वृद्धं = पाराशर्यः । अनेन यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

पुत्रेऽपि पौत्रादिकार्यकरणात् तथोच्यते -

[जामदग्नः] जमदग्नेरपत्यमनन्तरं = जामदग्नः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[पाराशरिः] पराशरस्यापत्यं = पाराशरिः । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कथं पाराशरः ?] पा(प)राशरस्यायं = पाराशरः । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) । अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वाज] 'वज मार्गणसंस्कारगत्योः' (१५९०) वज् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः आ । वाजयतीति वाजः । अच्प्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लुक् ।

[अज] न जायते = अजः । 'क्वचित्' (५।१।१७१) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्लुक् ।

[संकृति] संकृतीत्यत्र गणपाठात् सडभावः ।

[व्याघ्रपात्] व्याघ्रस्येव पादौ यस्यासौ व्याघ्रपात् । 'सु-संख्यात्' (७।३।१५०) पाद० → पात् ।

[वि(वे)दभृत्] 'टुडुभृंग्क् पोषणे च' (११४०) भृ ।★ वेदं बिभर्ति = वेदभृत् । क्विप्प्र० । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः ।

[पितृबध्] पितृ 'बन्धंश् बन्धने' (१५५२) बन्ध् । पितरं बध्नाति । क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः ।

[प्राचीनयोग] प्राचीनो योगो यस्य सः = प्राचीनयोगः ।

[पुलस्ति] 卐 'पुलण् समुच्छ्राये' (१६८९) पुल् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । पोलयतीति पुलस्तिः । 'अगि-विलि-पुलि क्षिपेरस्तिक्' (उणा० ६६०) किद् अस्तिप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लुक् ।

[रेभ] 'रेभृङ् शब्दे' (७७५) रेभ् । रेभते । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ ।

[अग्निवेश] अग्नि 'विशंत् प्रवेशने' (१४१५) विश् । अग्निमपि विशति = अग्निवेशः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए ।

[शङ्ख] 'शमूच् उपशमे' (१२३०) शम् । शाम्यत्युपसर्गाणीति शङ्खः । 'शमि-मनिभ्यां खः' (उणा० ८४) खप्र० ।

[विश्वावसु] विश्व-वसु । विश्वस्मिन् वसूनि यस्य सः = विश्वावसुः । 'वसु-राटोः' (३।२।८१) दीर्घत्वम् ।

[कुरुकत] 'कैं शब्दे' (३६) कै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) का । 'पृषि-रञ्जि-सिकि-का-ला-वृभ्यः कित्' (उणा० २०८) किद् अतप्र० । 'इडेत्-पुसि-चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलुक् । कुरूणां कतः = कुरुकतः ।

[लोहित] 'रुहं जन्मनि' (९८८) रुह् । 'हृ-श्या-रुहि-शोणि-पलिभ्य इतः' (उणा० २१०) इतप्र० - रोहितः - लत्वे लोहितः ।

[बभ्रु, बभ्लु] 'टुडुभृंग्क् पोषणे च' (११४०) भृ । 'भृंग् भरणे' (८८६) भृ वा । 'हनि-या-कृ-भृ-पॄ-तॄ-त्रो द्वे च' (उणा० ७३३) किद् उप्र० - द्वित्वं च बभ्रुः - लत्वे बभ्लुः ।

[मण्डु] 卐卐 'मडु भूषायाम्' (२३१) मड् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) मण्ड् । मण्डते(ति) । 'भृ-मृ-तॄ-त्सरि-तनि-धन्यनि-मनि-मस्जि-शी-वटि-कटि-पटि-गडि-चञ्च्यसि-वसि-त्रपि-शॄ-स्वृ-स्निहि-क्लिदि-कन्दीन्दि-विन्द्यन्धि-बन्ध्यणि-लोष्टि-कुन्थिभ्य उः' (उणा० ७१६) उप्र० ।

[मङ्खु] उख (६३) - नख (६४) - णख (६५) - वख (६६) - मख (६७) - रख (६८) - लख (६९) 'मखु गतौ' (७०) मख् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) मङ्ख् । मङ्खतीति मङ्खुः । 'भृ-मृ-तॄ-त्सरि-तनि-धन्यनि-मनि-मस्जि-शी-वटि-कटि-पटि-गडि-चञ्च्यसि-वसि-त्रपि-शॄ-स्वृ-स्निहि-क्लिदी-कन्दीन्दि-विन्द्यन्धि-बन्ध्यणि-लोष्टि-कुन्थिभ्य उः' (उणा० ७१६) उप्र० ।

[गूहलु] 'गुहौग् संवरणे' (९३५) गुह् । गोहतीति । 'गूहलु-गुग्गुलु-कमण्डलवः' (उणा० ८२४) 'गूहलु' निपातः ।

[तलुक्ष] तरु 'क्षि क्षये' (१०) क्षि । तरून् क्षयतीति । 'क्वचित्' (५।१।१७१) डप्र० । लत्वे कृते तलुक्ष ।

卐 उणादौ - 'पुल महत्त्वे' ।

卐卐 उणादौ - 'मनिंच् ज्ञाने' (१२६३) मन् । 'तमि-मनि-कणिभ्यो डुः' (७६५) डुप्र० । मण्डुः - ऋषिः ।

★ हैमप्रकाशे - विदं बिभर्ति = विदभृत् ।

[कुण्डिनी] 'कुडुङ् दाहे' (६९०) कुड् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) कुण्ड् । अवश्यं कुण्डते । 'णिन् चाऽऽवश्यकाऽधमर्ण्ये' (५।४।३६) णिन्प्र० → इन् । 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्ङीः' (२।४।१) ङी ।

[यज्ञवल्क] यज्ञो वल्कोऽस्य सः ।

[मुद्गर, मुद्गल] मुदि गिरति = मुद्गर । 'मुदि-गूरिभ्यां टिद् गजौ चान्तौ' (उणा० ४०४) टिद् अरप्र० - लत्वे मुद्गल ।

[मुसर] मुस 'रांक् दाने' (१०६९) रा । मुसं रातीति ।'क्वचित्' (५।१।१७१) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलुक् ।

[मुसल] मुस 'लांक् आदाने' (१०६८) ला । मुसं लातीति । 'क्वचित्' (५।१।१७१) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्य०' (२।१।११४) आलुक् । अथवा 'मुसच् खण्डने' (१२२८) मुस् । 'तृपि-वपि-कुपि-कुशि-कुटि-वृषि-मुसिभ्यः कित्' (उणा० ४६८) किद् अलप्र० ।

[मन्द्रित] मन्द्रो गंभीरः शब्दः, सोऽस्यास्ति । इतप्र० । मन्द्रं करोति वा । क्तप्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् ।

[पिङ्गल] पिङ्गं लातीति पिङ्गलः । 'क्वचित्' (५।१।१७१) डप्र० ।

[गोलुन्द] गां लुनाति । 'कुमुद-बुद्बुदादयः' (उणा० २४४) । उदप्र० निपातः ।

[उलूक] उलिः सौत्रो धातुः - उल् । ओलति । 'शम्बूक-शाम्बूक-वृधूक-मधूकोलूकोरुबूक-वरुकादयः' (उणा० ६१) इति 'उलूक' निपातः ।

[भिष] भिषि सौत्रो धातुः - भिष् । भिषते । 'नाम्युपान्त्य - प्री - कृ-गृ-ज्ञः कः' (५।१।५४) कप्र० - भिषः ।

[भिषज, भिष्णाज] भिषि सौत्रो धातुः । 'भिषेर्भिष-भिष्णौ च वा' (उणा० १३१) किद् अजप्र० - निपात्यते ।

[वृहलू] वृहं लुनाति - वृहलू ।

[पप्फलू] 卐पुष्पाणि लुनाति । 'क्विप्' (५।१।१७१) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः ।

इति गर्गादिः ॥ब॥

मधु-बभ्रोर्ब्राह्मण-कौशिके ॥ ६।१।४३ ॥

[मधुबभ्रोः] + मधुश्च बभ्रुश्च = तत्, तस्मात् ।

[ब्राह्मणकौशिके] ब्राह्मणश्च कौशिकश्च = ब्राह्मणकौशिकम्, तस्मिन् ।

[माधव्यो ब्राह्मणः] मधु । मधोरपत्यं वृद्धं ब्राह्मणः = माधव्यः । अनेन यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[माधवोऽन्यः] मधोरपत्यं = माधवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

卐 हैमप्रकाशे - फलानि लुनाति । पृषोदरादित्वात् पप्फलूः ।

+ श० म० न्या० - मधुश्च बभ्रुश्चैतयोः समाहारो मधुबभ्रू, तस्मात् = मधुबभ्रोरिति । यद्यपि समाहारे क्लीबत्वमुचितमिति मधुबभ्रुणोरिति पाठो युक्तः, तथापि सौत्रत्वाल्लाघवार्थं च प्रकृतनिर्देश इति विज्ञेयम् ।

[बाभ्रव्यः कौशिकः] बभ्रु । बभ्रोरपत्यं वृद्धं कौशिकः = बाभ्रव्यः । अनेन यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[बाभ्रवोऽन्यः] बभ्रोरपत्यं = बाभ्रवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

बभ्रोर्गर्गादिपाठाद्यञि सिद्धे कौशिके नियमार्थं वचनम् । गर्गादिपाठस्तु लोहितादिकार्यार्थः, तेन-

[बाभ्रव्यायणी] बभ्रोरपत्यं वृद्धं स्त्री कौशिकी । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'यञो डायन् च वा' (२।४।६७) ङी - डायन्० → आयन्० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अलुक् । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) णत्वम् ॥छ॥

कपि-बोधादाङ्गिरसे ॥ ६।१।४४ ॥

[कपिबोधात्] कपिश्च बोधश्च = कपिबोधम्, तस्मात् ।

[आङ्गिरसे] अङ्गिरसोऽपत्यमाङ्गिरसः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ, तस्मिन् ।

[काप्यः] कपि । कपेरपत्यं वृद्धमाङ्गिरसः = काप्यः । अनेन यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ। 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[बौध्यः] बोध । बोधस्यापत्यं वृद्धमाङ्गिरसः = बौध्यः । अनेन यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कापेयः] कपेरपत्यं वृद्धम् । 'इतोऽनिञः' (६।१।७२) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) । वृ० आ। 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[बौधिः] बोधस्यापत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

कपिशब्दो गर्गादिषु पठ्यते, तस्येहोपादानं नियमार्थम्-**आङ्गिरस एव यञ् नान्यत्रेति** । लोहितादिकार्यार्थश्च गणपाठः ।

[काप्यायनी] कपेरपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । 'लोहितादिशकलान्तात्' (२।४।६८) ङी० → ई० - डायन्० → आयन्० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अलुक् ।

[माधवी, माधव्यायनी] मधोरपत्यं वृद्धं स्त्री ब्राह्मणी = माधवी - माधव्यायनी । अनेनैव पदेन साध्यः । 'यञो डायन् च वा' (२।४।६७) ङी - डायन्० → आयन्० विकल्पेन । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलुक् ।

[बौधी, बौध्यायनी] बोधस्यापत्यं वृद्धं स्त्री = बौधी-बौध्यायनी । अनेनैव पदेन साध्यः । 'यञो डायन् च वा' (२।४।६७) ङी० - डायन्० → आयन्० विकल्पेन । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलुक् ॥छ॥

वतण्डात् ॥ ६।१।४५ ॥

[वतण्डात्] 'वन भक्तौ' (३२९) वन् । वन्यते-सेव्यते = वतण्डः । 'वनेस्त च' (उणा० १७५) अण्डप्र० - न० → त०, तस्मात् ।

[वातण्ड्यः] वतण्ड । वतण्डस्यापत्यं वृद्धमाङ्गिरसः = वातण्ड्यः । अनेनैव यञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

आङ्गिरसादन्यत्र - **(वातण्ड्यः, वातण्डः)** वतण्डस्यापत्यं वृद्धम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'शिवादेरण्' (६।१।६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

गर्गादिपाठादेव यञि सिद्धे वचनमाङ्गिरसे शिवाद्यण् बाधनार्थम् । ननु यः शिवादौ अण् सोऽपत्यमात्रे विहितो गर्गादौ तु यञ् वृद्धापत्ये तस्माद् विशेषविधानादेव आङ्गिरसेऽन्यत्रापि च यञ् सिद्धौ किमर्थं सूत्रम् ? इत्याशङ्का । शिवादिपाठोऽप्यस्य वृद्ध एवाण्विधानार्थः । अन्यत्र अनन्तरापत्ये हि ऋषित्वादेव अण् सिद्धः ॥छ॥

स्त्रियां लुप् ॥ ६।१।४६ ॥

[स्त्रियाम्] स्त्री सप्तमी ङि । 'स्त्रीदूतः' (१।४।२९)ङि० → दाम्० → आम्० । 'स्त्रियाः' (२।१।५४) इय् ।

[लुप्] लुप् प्रथमा सि ।

[वतण्डी] वतण्डस्यापत्यं वृद्धं स्त्री आङ्गिरसी । 'वतण्डात्' (६।१।४५) यञ्प्र० । अनेन यञ्लुप् । 'जातेरयान्त-नित्यस्त्री-शूद्रात्' (२।४।५४) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[वातण्डी] वतण्डस्यापत्यं वृद्धम् । 'शिवादेरण्' (६।१।६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ। 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[वातण्ड्यायनी] वतण्डस्यापत्यं वृद्धम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'लोहितादिशकलान्तात्' (२।४।६८) ङी० → ई० - डायन्० → आयन्० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ॥छ॥

कुञ्जादेर्ञायन्यः ॥ ६।१।४७ ॥

[कुञ्जादेः] कुञ्ज आदिर्यस्य सः = कुञ्जादिः, तस्मात् ।

[ञायन्यः] ञायन्य प्रथमा सि ।

[कौञ्जायन्यः] टुक्षु (१०८४) - रु (१०८५) - 卐 'कुंक् शब्दे' (१०८६) कु । कौति = कुञ्जः । 'कुवः कुब् - कुनौ च' (उणा० १२९) कुञ्जनिपातः । कुञ्जस्यापत्यं वृद्धम् । अनेन ञायन्यप्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कौञ्जायन्यौ] कुञ्जस्यापत्ये वृद्धे = कौञ्जायन्यौ । शेषं पूर्ववत् ।

[ब्राध्नायन्यः] 'वृधूङ् वृद्धौ' (९५७) वृध् । वर्धते गुणैः । 'दिन-नग्न - फेन - चिह्न - ब्रध्न - धेन - स्तेन - च्यौक्नादयः' (उणा० २६८) नप्र० - ब्रध्ननिपातः । ब्रध्नस्यापत्यमनन्तरम् । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक - कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । ब्राध्नस्यापत्यं वृद्धम् । अनेन ञायन्यप्र० ।

[ब्राध्नायन्यौ] ब्राध्नस्यापत्यं(त्ये) वृद्धे । अनेन ञायन्यप्र० । शेषं पूर्ववत् ।

卐 उणादौ - 'कुङ् शब्दे' ।

[कौञ्जिः] कुञ्जस्यापत्यमनन्तरं = कौञ्जिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

ञकारो ञित्कार्यार्थः । ।।छा।

स्त्रीबहुष्वायनञ् ॥ ६।१।४८ ॥

[स्त्रीबहुषु] स्त्री च बहुश्च = स्त्रीबहवस्तेषु ।

[आयनञ्] आयनञ् प्रथमा सि ।

[कौञ्जायनी] कुञ्जस्यापत्यं वृद्धं स्त्री = कौञ्जायनी । अनेन आयनञ्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'जातेरयान्त०' (२।४।५४) ङी ।

[ब्राध्नायनी] ब्रध्नस्यापत्यं वृद्धं स्त्री । अनेन आयनञ्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'जातेरयान्त०' (२।४।५४) ङी ।

[कौञ्जायनाः] कुञ्जस्यापत्यानि वृद्धानि । अनेन आयनञ्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । प्रथमा जस् ।

[ब्राध्नायनाः] ब्रध्नस्यापत्यानि वृद्धानि । अनेन आयनञ्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । प्रथमा जस् ।।छा।

अश्वादेः ॥ ६।१।४९ ॥

[अश्वादेः] अश्व आदिर्यस्य सः = अश्वादिः, तस्मात् ।

[आश्वायनः] अश्वस्यापत्यं वृद्धम् । अनेन आयनञ्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शाङ्खायनः] शङ्खस्यापत्यं वृद्धम् । अनेन आयनञ्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ। 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आश्विः] अश्वस्यापत्यम् । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आश्विः] अश्वो नाम कश्चित्, तस्यापत्यं वृद्धम् = आश्विः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वैल्य] विलि । विलेरपत्यम् । 'दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाञ्ञ्यः' (६।१।११८) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[रामोद] रामं उदकं यस्य । 'नाम्न्युत्तरपदस्य च' (३।२।१०७) उदक० → उद० ।

[रामोदक्ष] रामा उद्गतेऽक्षिणी यस्य = रामोदक्ष ।

[गोल] कैं (३६) 'गैं शब्दे' (३७) गै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) गा । गायतीति । 'ग्रह्याद्भ्यः कित्' (उणा० ४९४) किद् ओलप्र० । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलुक् ।

[पावितृ] पवितृ बाहुलकाद् दीर्घः ।

[आनडुह्य] अनडुह् । अनडुहोरपत्यं वृद्धम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ ।

[आनडुह्यायन] आनडुह्यस्यापत्यं युवा = आनडुह्यायनः । अनेन आयनञ्प्र० → आयन । यथा आनडुह्यायनस्यायं शिष्यः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्रत्ययविषये 'यूनि लुप् (६।१।१३७) आयनञ्लुप् । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलुक् । आनडुहीयेत्येवं भवति । अन्यथा 'वायनणायनिञोः' (६।१।१३८) विकल्पेन स्यात् इति शेषः ।

[आश्वः, आश्वायनः] अश्वस्यापत्यं वृद्धम् । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । अनेन आयनञ्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ ।

[शाङ्खः, शाङ्ख्यः, शाङ्खायन्यः, शाङ्खायनः] शङ्खस्यापत्यं वृद्धम् । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'कुञ्जादेर्ञायन्यः' (६।१।४७) ञायन्यप्र० → आयन्य । अनेन आयनञ्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[जानायनिः, जानायनो युवा] जन । जनस्यापत्यं वृद्धम् । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । जानायनस्यापत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । अनेन अथवा आयनञ्प्र० । वृद्धिः । जानायनस्यापत्यं युवा । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) इञ्लुप् ।

[औत्सायनः] उत्स । उत्सस्यापत्यं वृद्धम् । अनेन आयनञ्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ ।

[ग्रैष्मायणः] ग्रीष्म । ग्रीष्मस्यापत्यं वृद्धम् । अनेन आयनञ्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'र-षृवर्णान्नो ण एकपदेऽनन्त्यस्या-ऽल - च - ट - तवर्ग - श-सान्तरे' (२।३।६३) न० → ण० ।

[आर्जुनायनः] अर्जुनस्यापत्यं वृद्धम् । अनेन आयनञ्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ ।

[वैल्यायनो युवा] वैल्यस्यापत्यं युवा । अनेन आयनञ्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छा॥

शप-भरद्वाजादात्रेये ॥ ६।१।५० ॥

[शपभरद्वाजात्] शपश्च भरद्वाजश्च = शपभरद्वाजम्, तस्मात् ।

[आत्रेये] अत्रेरपत्यम् । 'इतोऽनिञः' (६।१।७२) एयण्प्र० → एय । 'अवर्णे०' (७।४।६८) इलुक् । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।६८) वृद्धिः । आत्रेय सप्तमी ङि ।

[शापायनः आत्रेयश्चेत्] शपस्यापत्यं वृद्धमात्रेयः = शापायनः । अनेन आयनञ्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ ।

[भारद्वाजायनः आत्रेयश्चेत्] 'टुडुभृंग्क् पोषणे च' (११४०) भृ । भरतीति(बिभर्तीति) भरत् । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । 'वज मार्गणसंस्कारगत्योः' (१५९०) वज् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः आ । भरतं वाजयतीति

भरद्वाजः । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लुक् । भा(भ)रद्वाजस्यापत्यं वृद्धमात्रेयः । अनेन आयनञ्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ ।

[शापिः] शप । शपस्यापत्यं वृद्धम् । 卐'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[भारद्वाजः] भरद्वाजस्यापत्यं वृद्धम् । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

भर्गात् त्रैगर्त्ते ॥ ६।१।५१ ॥

[भर्गात्] भर्ग पञ्चमी ङसि ।

[त्रैगर्त्ते] तिस्रो गर्त्ता यस्य सः = त्रिगर्त्तः । त्रिगर्त्तस्यापत्यं = त्रैगर्त्तः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्, तस्मिन् ।

[भार्गायणस्त्रैगर्त्तश्चेत्] भर्ग । भर्गस्यापत्यं वृद्धं = भार्गायणः । अनेन आयनञ्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[भार्गिः] भर्गस्यापत्यम् । 卐卐'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

आत्रेयाद् भारद्वाजे ॥ ६।१।५२ ॥

[आत्रेयात्] अत्रि । अत्रेरपत्यम् = आत्रेयः । 'इतोऽनिञः' (६।१।७२) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक्, तस्मात् ।

[भारद्वाजे] भरद्वाजस्यापत्यं वृद्धम् = भारद्वाजः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्, तस्मिन् ।

[आत्रेयायणो भारद्वाजो युवा] अत्रि । अत्रेरपत्यं वृद्धम् । 'इतोऽनिञः' (६।१।७२) एयण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । आत्रेयस्यापत्यं युवा = आत्रेयायणः । अनेन आयनञ्प्र० → आयन ।

[आत्रेयोऽन्यः] आत्रेय । आत्रेयस्यापत्यम् । +'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) इञ्लुप् । अन्य प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ॥छ॥

नडादिभ्य आयनण् ॥ ६।१।५३ ॥

[नडादिभ्य आयनण्] नड आदिर्येषां ते = नडादयः, तेभ्यः । आयनण् प्रथमा सि । 'रोर्यः' (१।३।२६) र० → य० । 'स्वरे वा' (१।३।२४) यलुक् ।

[नाडायनः] नड । नडस्यापत्यं वृद्धं = नाडायनः । अनेन आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[चारायणः] चा(च)र । चरस्यापत्यं वृद्धं = चारायणः । अनेन आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'र-षृवर्णा०' (२।३।६३) न० → ण० ।

卐 श० म० न्या० 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 卐卐 श० म० न्या० - 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० ।
\+ श० म० न्या० '-अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० ।

[नाडिः] नडस्यापत्यमनन्तरं = नाडिः । 卐'बाह्वादिभ्याो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

णकारो वृद्ध्यर्थः ।

द्वीपा इति स्त्रीलिङ्गपाठः । पुल्लिङ्गेऽयं चरितार्थः ।

एयणा बाध्येत इति तद्बाधनार्थः ।

अन्यच्च 'नामग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणम् (न्या० सं० वक्ष० (१) सूत्र (१६)) इति परिभाषया अन्येषां स्त्रीलिङ्गे प्राप्तस्य निषेधः, तेनान्येषां स्त्रीलिङ्गे यथाप्राप्तमेव ।

[मिमत] मीश्चासौ मतश्च = मिमतः । बहुलं ह्रस्वः ।।छ।।

यञिञः ॥ ६।१।५४ ॥

[यञिञः] यञ् च इञ् च = यञिञ्, तस्मात् ।

'वृद्धाद् यूनि' (६।१।३०) इति वचनाद् यूनीति लभ्यते ।

[गार्ग्यायणः] गर्ग । गर्गस्यापत्यं वृद्धं = गार्ग्यः । 'गर्गादिर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्। गार्ग्यस्यापत्यं युवा = गार्ग्यायणः । अनेन आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वात्स्यायनः] वत्स । वत्सस्यापत्यं वृद्धम् । 'गर्गादिर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वात्स्यस्यापत्यं युवा = वात्स्यायनः । अनेन आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[दाक्षायणः] दक्ष । दक्षस्यापत्यं वृद्धं = दाक्षिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । दाक्षेरपत्यं युवा = दाक्षायणः । अनेन आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[प्लाक्षायणः] प्लक्ष । प्लक्षस्यापत्यं वृद्धं - प्लाक्षिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । प्लाक्षेरपत्यं युवा = प्लाक्षायणः । अनेन आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[औदुम्बरायणः] उदुम्बर । उदुम्बरस्य राज्ञोऽपत्यं वृद्धम् = औदुम्बरिः । 'साल्वांश - प्रत्यग्रथ-कलकूटाश्मकादिञ्' (६।१।११७) इञ्प्र० → इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । औदुम्बरेरपत्यं युवा = औदुम्बरायणः। अनेन आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[तैलखलायनः] तिलखल । तिलखलस्य राज्ञोऽपत्यं वृद्धं = तैलखलिः । 'साल्वांश-प्रत्यग्रथ०' (६।१।११७) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । तैलखलेरपत्यं युवा = तैलखलायनः । अनेन आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

वृद्धविहितस्येञो ग्रहणादिह न भवति-

卐 श० म० न्या० - 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० ।

[औदुम्बरः, औदुम्बरायणिः] उदुम्बराणां राजा = औदुम्बरिः । 'साल्वांश-प्रत्यग्रथ०' (६।१।११७) इञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । औदुम्बरेरपत्यम् = औदुम्बरः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । 'अवृद्धाद् दोर्नवा' (६।१।११०) द्वितीये आयनिञ्प्र० → आयनि । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[गार्गेयः] गर्ग । गर्गस्यापत्यं वृद्धम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'यञो डायन् च वा' (२।४।६७) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलुक् । गार्ग्या अपत्यं = गार्गेयः । 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र० → एय । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[दाक्षेयः] दक्षस्यापत्यं वृद्धम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे.' (७।४।१) वृ० आ । 'नुर्जातेः' (२।४।७२) ङी । ('इञ इतः' (२।४।७१) ङी) । दाक्ष्या अपत्यं = दाक्षेयः । 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र० → एय । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ॥छ॥

हरितादेरञः ॥ ६।१।५५ ॥

[हरितादेः] 卐हरित आदिर्यस्य सः = हरितादिः, तस्मात् ।

[अञ्] अञ् प्रथमा सि ।

विदाद्यन्तर्गणो हरितादिः ।

[हारितायनः] हरितस्यापत्यं वृद्धं = हारितः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । हारितस्यापत्यं युवा = हारितायनः । अनेन आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कैन्दासायनः] 卐卐कुत्सितो दासः = किन्दासः । किन्दासस्यापत्यं वृद्धं = कैन्दासः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । कैन्दासस्यापत्यं युवा । अनेन आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्।

[वैदः] विद । विदस्यापत्यं वृद्धं = वैदः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१)अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वैदस्यापत्यं युवा = वैदः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) इञ्लुप् ।

[हारितः] हरितस्यापत्यं वृद्धं = हारितः । अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । यूनीति अर्थ उभयपदे स्थितः ॥छ॥

कोष्टृ-शलङ्कोर्लुक् च ॥ ६।१।५६ ॥

[क्रोष्टृशलङ्कोः] क्रोष्टा च शलङ्कुश्च = कोष्टृशलङ्कु, तस्मात् ।

[लुक्] लुक् प्रथमा सि ।

卐 श० म० न्या० - हरित आदौ यस्य सोऽयं गणो हरितादिः ।

卐卐 हैमप्रकाशे - किमपि दासते ।

[च] च प्रथमा सि ।

[क्रौष्टायनः] 'क्रुशं आह्वान-रोदनयोः' (९८६) क्रुश् । क्रोशतीति । 'कृ-सि-कम्यमि-गमि-तनि-मनि-जन्यसि-मसि-सच्यवि-भा-धा-गा-ग्ला-म्ला-हनि-हा-या-हि-क्रुशि-पूभ्यस्तुन्' (उणा० ७७३) तुन्प्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । 'यज - सृज - मृज - राज - भ्राज - भ्रस्ज - व्रस्च - परिव्राजः शः षः' (२।१।८७) श० → ष० । 'क्रुशस्तुनस्तृच् पुंसि' (१।४।९१) तुन् → तृजादेशः । क्रोष्टुरपत्यं वृद्धं = क्रौष्टायनः । अनेन आयनण्प्र० → आयन - अन्तस्य ऋकारस्य च लुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[शालङ्कायनः] शलङ्कु । शलङ्कोरपत्यं वृद्धम् । अनेन आयनण्प्र० → आयन-अन्तस्य उकारस्य च लुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ॥छ॥

दर्भ-कृष्णा-ऽग्निशर्म-रण-शरद्वच्छुनकादाग्रायण-ब्राह्मण-वार्षगण्य-वाशिष्ठ-भार्गव-वात्स्ये ॥६।१।५७॥

[दर्भकृष्णाऽग्निशर्मरणशरद्वच्छुनकात्] दर्भश्च कृष्णश्च अग्निशर्मा च रणश्च शरद्वच्च शुनकश्च = दर्भकृष्णाऽग्निशर्मरणशरद्वच्छुनकम्, तस्मात् ।

[आग्रायणब्राह्मणवार्षगण्यवाशिष्ठभार्गववात्स्ये] आग्रायणश्च ब्राह्मणश्च वार्षगण्यश्च वाशिष्ठश्च भार्गवश्च वात्स्यश्च = आग्रायणब्राह्मणवार्षगण्यवाशिष्ठभार्गववात्स्यम्, तस्मिन् ।

[दार्भायण आग्रायणश्चेत्] दर्भ । दर्भस्यापत्यं वृद्धं आग्रायणश्चेत् = दार्भायणः । अनेन आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[दार्भिरन्यः] दर्भस्यापत्यं = दार्भिः । दर्भादिभ्यः पक्षे卐 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० सर्वत्र । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) । वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कार्ष्णायनो ब्राह्मणः] कृष्णस्यापत्यं वृद्धं ब्राह्मणश्चेत् = कार्ष्णायनः । अनेन आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कार्ष्णिरन्यः] कृष्णस्यापत्यं = कार्ष्णिः । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० ।

[आग्निशर्मायणो वार्षगण्यः] अग्निशर्मन् । अग्निशर्मणोऽपत्यं वृद्धं वार्षगण्यश्चेत् = आग्निशर्मायणः । अनेन आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लुक् । वृषगणस्यापत्यं वृद्धं = वार्षगण्यः। 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आग्निशर्मिरन्यः] अग्निशर्मणोऽपत्यम् । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० । शेषं पूर्ववत् ।

[राणायनो वासिष्ठः] रण । रणस्यापत्यं वृद्धं वासिष्ठश्चेत् = राणायनः । अनेन आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वसिष्ठस्यापत्यं = वासिष्ठः । 'ऋषि - वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० → अ ।

[राणिरन्यः] रणस्यापत्यं = राणिः । 'बाह्वादि०' (६।१।३२) इञ्प्र० ।

卐 श० म० न्या० - 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० ।

[शारद्वतायनो भार्गवः] शरद्वत् । शरद्वतोऽपत्यं वृद्धं भार्गवश्चेत् = शारद्वतायनः । अनेन आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आ । भृगोरपत्यं = भागर्वः । 'ऋषि-वृष्ण्य०' (६।१।६१) अण्प्र० → अ ।

[शारद्वतोऽन्यः] शरद्वतोऽपत्यं वृद्धं = शारद्वतः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आ ।

[शौनकायनो वात्स्यः] शुनकस्यापत्यं वृद्धं वात्स्यश्चेत् = शौनकायनः । अनेन आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वत्सस्यापत्यं वृद्धं = वात्स्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य ।

[शौनकोऽन्यः] शुनकस्यापत्यं वृद्धम् । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छा॥

जीवन्त-पर्वताद्वा ॥ ६।१।५८ ॥

[जीवन्तपर्वतात्] जीवन्तश्च पर्वतश्च = जीवन्तपर्वतम्, तस्मात् ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[जैवन्तायनः] जीवन्तस्यापत्यं वृद्धं = जैवन्तायनः । अनेन आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[जैवन्तिः] जीवन्तस्यापत्यम् । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पार्वतायानः] पर्वन् । पर्वाण्यत्र सन्ति । 'मरुत् - पर्वणस्तः' (७।२।१५) तप्र० । पर्वतस्यापत्यं वृद्धम् । अनेन आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पार्वतिः] पर्वतस्यापत्यम् । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ ॥छा॥

द्रोणाद्वा ॥ ६।१।५९ ॥

[द्रोणात्] द्रोण पञ्चमी ङसि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

योगविभागाद्वृद्ध इति निवृत्तम् ।

[द्रौणायनः, द्रौणिः] द्रोणस्यापत्यं = द्रौणायनः । अनेन आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । अन्यत्र 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छा॥

शिवादेरण् ॥ ६।१।६० ॥

[शिवादेः] शिव आदिर्यस्य सः = शिवादिः, तस्मात् ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

[शैवः] शिवस्यापत्यं = शैवः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[प्रौष्ठः] 卐प्रोष्ठस्यापत्यं = प्रौष्ठः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[प्रौष्ठिकः] 卐卐प्र - ओष्ठ । प्रवृद्धावोष्ठौ यस्य सः = प्रौष्ठः । 'वौष्ठौतौ समासे' (१।२।१७) अलुक् । प्रोष्ठावस्य स्तः = प्रोष्ठिकः । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इकप्र० । प्रोष्ठिकस्यापत्यं = प्रौष्ठिकः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[जम्ब] 'जनैचि प्रादुर्भावे' (१२६५) जन् । जायते = जम्ब । 'तुम्ब-स्तम्बादयः' (उणा० ३२०) 'जम्ब'निपातः ।

[कुथार] कुथ 'ॠंक् गतौ' (११३५) ऋ । कुथमियर्त्ति = कुथारः । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । 'नामिनोऽकलि - हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । 'समानानां तेन दीर्घः' (१।२।१) दीर्घः ।

[ककुस्थ] कु । 'अव्ययस्य को द् च' (७।३।३१) इति अक्प्र० - ककु । कुत्सितं तिष्ठन्ति विपक्षा अस्मिन् = ककुस्थः । 'आतो डोऽह्वा - वा - मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । ' डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलुक् ।

[कहूय] क 'ह्वेंग् स्पर्धा - शब्दयोः' (९९४) ह्वे । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) ह्वा । कं ह्वयतीति क्विप् । यजादि - वचेः किति (४।१।१०९) य्वृत् व० → उ० । 'दीर्घमवोऽन्त्यम्' (४।१।१०३) दीर्घः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । कहूं यातीति कहूयः । 'आतो डोऽह्वा - वा - मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्य०' (२।१।११४) आलुक् ॥छा।

ऋषि - वृष्ण्यन्धक - कुरुभ्यः ॥ ६।१।६१ ॥

[ऋषिवृष्ण्यन्धककुरुभ्यः] ऋषयश्च वृष्णयश्च अन्धकाश्च कुरवश्च = ऋषिवृष्ण्यन्धककुरवः, तेभ्यः । ऋषयो लौकिका वसिष्ठादयः अपत्ययोगात् । वृष्णयः - अन्धकाः - कुरवश्च प्रसिद्धा वंशाख्याः क्षत्रियाः । वंशेन आख्या येषां ते ।

अत इञोऽपवादः ।

ऋषि - **[वासिष्ठः]** वसिष्ठस्यापत्यं = वासिष्ठः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वैश्वामित्रः] विश्वामित्रस्यापत्यं = वैश्वामित्रः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[गौतमः] गो 'तमूच् काङ्क्षायाम्' (१२३२) तम् । गास्ताम्यतीति गौतमः । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'अमोऽकम्यमि - चमः' (४।२।२६) ह्रस्वः । गोतमस्यापत्यं = गौतमः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

वृष्णि - **[वासुदेवः]** वसुदेवस्यापत्यं = वासुदेवः ।

[आनिरुद्धः] न निरुध्यते स्म । 'क्त - क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः (२।१।७९) त० → ध० । 'तृतीयस्तृतीय - चतुर्थे' (१।३।४९) ध० → द० । अनिरुद्धस्यापत्यम् = आनिरुद्धः ।

[वाज्रः] वज्रस्यापत्यं = वाज्रः ।

卐 शिवादिगणे प्रौष्ठशब्दोऽस्ति । श० म० न्या०- प्रगतौ प्रवृद्धौ वौष्ठौ यस्य सोऽयं प्रौष्ठस्तस्यापत्यमपि प्रौष्ठः ।

卐卐 शिवादिगणे पौष्ठिकशब्दोऽस्ति । श० म० न्या० - प्रवृद्धावोष्ठौ यस्य सोऽयं प्रौष्ठिकस्तस्यापत्यमपि प्रौष्ठिकः ।

[प्रातिवाहनः] प्रतिवाहनस्यापत्यं = प्रातिवाहनः ।

[औदारः] उदारस्यापत्यम् = औदारः । अनेन अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

अन्धक - **[श्वाफल्कः]** श्वफल्कस्यापत्यं = श्वाफल्कः ।

[रान्ध्रसः] रन्ध्र 'षोंच् अन्तकर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोष्ट्यै - ष्ठिव - ष्वष्कः' (२।३।९८) सो । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) सा । रन्ध्राणि स्यति - अन्तं नयति । 'आतो डोऽह्वा - वा - मः' (५।१।७६) डप्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलुक् । रन्ध्रसोऽपत्यं = रान्ध्रसः ।

[चैत्रकः] चित्रकस्यापत्यं = चैत्रकः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

कुरु - **[नाकुलः]** न विद्यते कुलमस्य । 'नखादयः' (३।२।१२८) नकुलनिपातः । नकुलस्यापत्यं = नाकुलः ।

[साहदेवः] सह 'दिवूच् क्रीडा - जयेच्छा - पणि - द्युति - स्तुति - गतिषु' (११४४) दिव् । कुलेन सह दीव्यतीति सहदेवः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । सहदेवस्यापत्यं = साहदेवः ।

[दौःशासनः] दुर् 'शासूक् अनुशिष्टौ' (१०९५) शास् । दुःखेन शास्यते । शासू - युधि - दृशि - धृषि - मृषा-ऽऽतोऽनः' (५।३।१४१) अनप्र० । दुःशासनस्यापत्यं = दौःशासनः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[दौर्योधनः] दुर् 'युधिंच् सम्प्रहारे' (१२६०) युध् । दुःखेन युध्यते । 'शासू - युधि०' (५।३।१४१) अनप्र० । 'लघोरुपा०' (४।३।४) गु० ओ । दुर्योधनस्यापत्यं = दौर्योधनः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आत्रेयः] अत्रि । अत्रेरपत्यम् = आत्रेयः । 'इतोऽनिञः' (६।१।७२) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[जातसेन्यः, जातसेनिः] जातां सेनायां यः सः = जातसेनः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । जातसेनस्यापत्यम् । 'सेनान्त - कारु-लक्ष्मणादिञ् च' (६।१।१०२) ञ्यप्र० → य - इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[औग्रसेन्यः, औग्रसेनिः] उग्रा सेना यस्य सः = उग्रसेनः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । उग्रसेनस्यापत्यम् = औग्रसेन्यः - औग्रसेनिः । 'सेनान्त०' (६।१।१०२) ञ्यप्र० → य - इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

वृष्णि - **[वैष्वक्सेन्यः, वैष्वक्सेनिः]** विष्वक् सेनायां यस्य सः = विष्वक्सेनः । विष्वक्सेनस्यापत्यं = वैष्वक्सेन्यः, वैष्वक्सेनिः । 'सेनान्त - कारु०' (६।१।१०२) ञ्यप्र० → य - इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे० (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

कुरु - **[भैमसेन्यः, भैमसेनिः]** भीमा सेना यस्य सः = भीमसेनः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । भीमसेनस्यापत्यं = भैमसेन्यः - भैमसेनिः । 'सेनान्त - कारु०' (६।१।१०२) ञ्यप्र० → य - इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[दौर्योधनिः] दुःखेन युध्यते । 'शासू - युधि०' (५।३।१४१) अनप्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । दुर्योधनस्यापत्यं = दौर्योधनिः । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[यौधिष्ठिरिः] युधिष्ठिरस्यापत्यं = यौधिष्ठिरिः । 'बाह्वादि०' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[आर्जुनिः] अर्जुनस्यापत्यम् = आर्जुनिः । 'बाह्वादि०' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।।छ।।

कन्या - त्रिवेण्याः कनीन - त्रिवणं च ॥ ६।१।६२ ॥

[कन्यात्रिवेण्याः] कन्या च त्रिवेणी च = कन्यात्रिवेणी, तस्याः = कन्यात्रिवेण्याः । 'स्त्रीदूतः' (१।४।२९) ङसि० → दास्० → आस्० ।

[कनीनत्रिवणम्] कनीनश्च त्रिवणश्च = कनीनत्रिवणम् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[कानीनो व्यासः, कर्णश्च] कन्याया अपत्यं = कानीनः । अनेन अण्प्र० → अ - कन्या → कनीनादेशः । उपचारात् देवताप्रभावाद्वा कन्याया अपि कदापि अपत्यसम्भवो घटते ।

[त्रैवणः] त्रिवेणी । त्रिवेण्या अपत्यं = त्रैवणः । अनेन अण्प्र० → अ - त्रिवेणी → त्रिवणादेशः ।

'ङ्याप्त्यूङ :' (६।१।७०) एयणोऽपवादः ।।छ।।

शुङ्गाभ्यां भारद्वाजे ॥ ६।१।६३ ॥

[शुङ्गाभ्याम्] शुङ्गश्च शुङ्गा च = शुङ्गौ, ताभ्याम् = शुङ्गाभ्याम् । 'पुरुषः स्त्रिया' (३।१।१२६) पुरुषः शिष्यते ।

[भारद्वाजे] भारद्वाज सप्तमी ङि ।

[शौङ्गो भारद्वाजः] शुङ्गस्य शुङ्गाया वा अपत्यं = शौङ्गः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अ-आलुक् । भरद्वाजस्यापत्यं = भारद्वाजः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शौङ्गिः, शौङ्गेयश्चान्यः] शुङ्ग - शुङ्गा । शुङ्गस्य शुङ्गाया अपत्यं = शौङ्गिः - शौङ्गेयः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'द्विस्वरादनद्याः' (६।१।७१) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अ - आलुक् ।

'नामग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणम्' (न्या० सं० वक्ष० (१)/सूत्र (१६)) इति सिद्धे परत्वात् 'द्विस्वरादनद्याः' (६।१।७१) इत्येयण् प्राप्नोति, तद्बाधनार्थं द्विवचनेन स्त्रीलिङ्गः शुङ्गाशब्द उपादीयते ।।छ।।

विकर्णच्छगलाद्वात्स्या-ऽऽत्रेये ॥ ६।१।६४ ॥

[विकर्णच्छगलात्] विकर्णश्च छगलश्च = विकर्णच्छगलम् तस्मात् ।

[वात्स्याऽऽत्रेये] वात्स्यश्च आत्रेयश्च = वात्स्याऽऽत्रेयम्, तस्मिन् ।

[वैकर्णो वात्स्यः] विशिष्टौ कर्णौ यस्य सः = विकर्णः । विकर्णस्यापत्यं = वैकर्णः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वैकर्णिरन्यः] विकर्णस्यापत्यमनन्तरं = वैकर्णिः । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[छागल आत्रेयः] छगलस्यापत्यं = छागलः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अत्रेरपत्यम् = आत्रेयः । 'इतोऽनिञः' (६।१।७२) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[छागलिरन्यः] छगलस्यापत्यमनन्तरम् । ऋषित्वेऽपि व्यावृत्तिबलात् 'अत इञ्' (६।१।३१) - बाह्वादित्वाद्वा इञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

णश्च विश्रवसो विश्लुक् च वा ॥ ६।१।६५ ॥

[णश्च] ण प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । च प्रथमा सि ।

[विश्रवसः] विश्रवस् पञ्चमी ङसि - षष्ठी ङस् वा ।

[विश्लुक्] विशो लुक् = विश्लुक् । प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[वैश्रवणः] विश्रवस् । विश्रवसोऽपत्यं = वैश्रवणः । अनेन अण्प्र० → अ - स्० → ण्० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० ऐ ।

[रावणः] विश्रवसोऽपत्यम् । अनेन अण्प्र० → अ -स्० → ण्० - विश्लुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

अण् सिद्ध एवादेशार्थं वचनम् । एवमुत्तरत्र ॥छ॥

सङ्ख्या-सं-भद्रान्मातुर्मातुर्च ॥ ६।१।६६ ॥

[सङ्ख्यासंभद्रात्] सङ्ख्या च सम् च भद्रश्च = सङ्ख्यासंभद्रम् , तस्मात् ।

[मातुः] मातृ पञ्चमी ङसि - षष्ठी ङस् वा । 'ऋतो डुर्' (१।४।३७) ङसि० - ङस्० → डुर्० → उर्० ।

[मातुर्] मातुर् प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब् - व्यञ्जनात् सेः' (१।४।४५) सिलुक् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[द्वैमातुरः] द्वि - मातृ । द्वयोर्मात्रोरपत्यं = द्वैमातुरः । 'संख्या समाहारे०' (३।१।९९) तद्धितविषये द्विगुः । अनेन अण्प्र० → अ - मातृ → मातुरादेशश्च । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० ऐ ।

[षाण्मातुरः] षष् - मातृ । षण्णां मातृणामपत्यम् । अनेन अण्प्र० → अ - मातुरादेशश्च । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ ।धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) ष्० → ड्० । तृतीयस्य पञ्चमे' (१।३।१) ड्स्थान्यासन्नाः ण्० ।

[शातमातुरो भरतः] शत - मातृ । शतस्य माता = शतमाता, तस्या अपत्यं = शातमातुरः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । भरत प्रथमा सि ।

[सांमातुरः] सम् - मातृ । सङ्गता माता = संमाता । 'प्रात्यव०' (३।१।४७) समासः । संमातुरपत्यं = सांमातुरः । अनेन अण्प्र० → अ - ''मातुर्'' देशश्च । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ ।

[भाद्रमातुरः] भद्राया भद्रस्य वा माता = भद्रमाता । 'परतः स्त्री पुम्वत् स्त्र्येकार्थेऽनूङ्' (३।२।४९) पुंवत् । भद्रमातुरपत्यं = भाद्रमातुरः । अनेन अण्प्र० → अ - ''मातुर्'' देशश्च । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ ।

[द्वैमात्रः] द्वि - मातृ । द्वयोर्मात्रोरपत्यं = द्वैमात्रः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । रत्वम् । नन्वत्र ञ्णिति तद्धिते 'नामिनोऽकलि - हलेः' (४।३।५१) इति वृद्धिः कथं न भवति ? उच्यते - तक्रकौण्डिन्यन्यायेन ञ्णिति तद्धिते स्वर इति आदेरेव वृद्धिः, न तु 'नामिनोऽकलि - हलेः (४।३।५१) इत्यन्तस्य । यद्वा आख्यात - कृत्प्रकरणमेकमेव तत्साहचर्यादत्र प्रकरणे यत्सूत्रं तद्विहितप्रत्ययो गृह्यते, अयं तु भिन्नप्रकरणविहितः ।

[सौमात्रः] सुष्ठु - शोभना माता = सुमाता, सुमातुरपत्यं = सौमात्रः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । रत्वम् ।

[वैमात्रेयः] विमातुरपत्यं = वैमात्रेयः । 'शुभ्रादिभ्यः' (६।१।७३) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । रत्वम् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

अदोर्नदी - मानुषीनाम्नः ॥ ६।१।६७ ॥

[अदोः] न दुः = अदुः । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्मात् ।

[नदीमानुषीनाम्नः] नदी च मानुषी च = नदीमानुष्यौ, तयोर्नाम = नदीमानुषीनाम, तस्मात् । 'अनोऽस्य' (२।१।१०९) अलुक् ।

एयणोऽपवादः ।

[यामुनः प्रणेता] यमुना । यमुनाया अपत्यं = यामुनः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रणयतीति प्रणेता - ह्रदस्य नाम ।

[ऐरावतः उद्ध्यः] इरा । इरा जलमत्रास्ति = इरावती । नद्यां मतुः' (६।२।७२) मतुप्र० → मत् । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङी । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । उद्ध्य प्रथमा सि ।

[वैतस्तः पलालशिराः] वि 'तसूच् उपक्षये' (१२२८) तस् । वितस्यति पापम् । 'दम्यमि - तमि - मा - वा - पू - धू - गृ - जृ - हसि - वस्यसि - वितसि - मसीण्भ्यस्तः ' (उणा० २००) तप्र० । वितस्ताया अपत्यं = वैतस्तः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । पलालवच्छिरोऽस्य स धवलत्वात् । प्रथमा सि । 'अभ्वादेरत्वसः सौ' (१।४।९०) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब् - व्यञ्जनात् सेः' (१।४।४५) सिलुक् । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[नार्मदो नीलः] नर्मन् 'दोंच् छेदने' (११४८) दो । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) दा । नर्माणि द्यति - खण्डयति । 'आतो डोऽह्वा - वा - मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११८) अन्त्यस्वरादिलोपः । नर्मदाया अपत्यं = नार्मदः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । नील प्रथमा सि ।

मानुषी - **[दैवदत्तः]** देवदत्त 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । देवदत्ताया अपत्यं = दैवदत्तः ।

[सौदर्शनः] शोभनं दर्शनं यस्याः सा = सुदर्शना । सुदर्शनाया अपत्यं = सौदर्शनः ।

[सौतारः] शोभना तारा - कनीनिका यस्याः सा = सुतारा, तस्या अपत्यं = सौतारः ।

[स्वायम्प्रभः] स्वयं - आत्मना प्रकर्षेण भातीति स्वयम्प्रभा । 'आतो डोऽह्वा- वा - मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११८) आलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । स्वयम्प्रभाया अपत्यं = स्वायम्प्रभः ।

[चैन्तितः] 'चितुण् स्मृत्याम्' (१६४५) चित् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० → इ । चिन्त्यते स्म । 'क्त - क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् → इ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लुक । चिन्तिताया अपत्यं = चैन्तितः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[शैक्षितः] 'शिक्षि विद्योपादाने (८७९) शिक्ष् । शिक्षते स्म । 'क्त - क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । शिक्षिताया अपत्यं = शैक्षितः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

दैवदत्त इति अदोरेवेति सावधारणव्याख्यानात् या नित्यं दुसंज्ञा सैवात्र गृह्यते, न 'संज्ञा दुर्वा' (६।१।६) इति वैकल्पिकी, तेन दे(दै)वदत्त इत्यादि सिद्धम्, अन्यथा सन्देहः स्यात् । अत एव व्यावृत्त्युदाहरणे नित्या दुसंज्ञा उदाहृता ।

[चान्द्रभागेयः] चन्द्रस्य - पर्वतस्य भागः = चन्द्रभागः । चन्द्रभागादागता । 'तत आगते' (६।३।१४९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् । 'नवा शोणादेः' (२।४।३१) ङीर्वा । चान्द्रभाग्याः - चान्द्रभागाया वा अपत्यं = चान्द्रभागेयः । 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य - इवर्णस्य च लुक् ।

[वासवदत्तेयः] वासवदत्ताया अपत्यम् । 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[सौपर्णेयः] सुपर्ण्याः - सुपर्णाया वा अपत्यं = सौपर्णेयः । 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ई - आलुक् ।

[वैनतेयः] विनताया अपत्यं = वैनतेयः । 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

सुपर्णा - विनताशब्दयोरेक एवार्थस्तत्कथं देव्याविति द्विवचनम् ? उच्यते - शब्दभेदादर्थभेदो भवतीत्याश्रयणात् ।

[शौभनेयः] शोभना । शोभनाया अपत्यं = शौभनेयः । 'द्विस्वरादनद्याः' (६।१।७१) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

शोभनाशब्दो नद्यां म(मा)नुष्यां च वर्तते, न तु नामधेयत्वेन, गुणशब्दत्वात् ॥छ॥

पीला-साल्वा-मण्डूकाद्वा ॥ ६।१।६८ ॥

[पीलासाल्वामण्डूकात्] पीला च साल्वा च मण्डूकश्च = पीलासाल्वामण्डूकम्, तस्मात् ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[पैलः, पैलेयः] पीला । पीलाया अपत्यं = पैलः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । अग्रेतने 'द्विस्वरादनद्याः' (६।१।७१) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[साल्वः, साल्वेयः] साल्वा । साल्वाया अपत्यं = साल्वः, साल्वेयः । अनेन अण्प्र० → अ । 'द्विस्वरादनद्याः' (६।१।७१) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[माण्डूकः, माण्डूकिः] मण्डूक । मण्डूकस्यापत्यं = माण्डूकः, माण्डूकिः । अनेन अण्प्र० → अ । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ ।'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

वाग्रहणं मण्डूकस्येञर्थम् ॥छ॥

दितेश्चैयण् वा ॥ ६।१।६९ ॥

[दितेश्चैयण्] दिति पञ्चमी ङसि । च प्रथमा सि । एयण् प्रथमा सि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[दैतेयः, दैत्यः] दिति । दितेरपत्यम् । अनेन एयण्प्र० → एय । 'अनिदम्यणपवादे च दित्यदित्यादित्य - यमपत्युत्तरपदाञ्ञ्यः' (६।१।१५) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[माण्डूकेयः, माण्डूकिः] मण्डूक । मण्डूकस्यापत्यं = माण्डूकः, माण्डूकिः । अनेन एयण्प्र० → एय । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ ।'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

चकारो मण्डूकार्थः । अत्र वाग्रहणं विनापि पूर्वसूत्रे वाग्रहणेन मण्डूकेऽणिञोः सिद्धत्वात् , अनेन च एयण्विधानात् त्रैरूप्यं सिद्धमित्यर्थः । वाग्रहणं दितेर्ञ्यार्थम् ॥छ॥

ङ्याप्त्यूङः ॥ ६।१।७० ॥

[ङ्याप्त्यूङः] ङी च आप् च तिश्च ऊङ् च = ङ्याप्त्यूङ्, तस्मात् ।

[सौपर्णेयः] सु-पर्ण । शोभनानि पर्णानि यस्याः सा = सुपर्णा । 'पाक-कर्ण-पर्ण-वालान्तात्' (२।४।५५) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक् ' (२।४।८६) अलुक् । सुपर्ण्या अपत्यं = सौपर्णेयः । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[वैनतेयः] विनताया अपत्यं = वैनतेयः । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[यौवतेयः] युवन् 'यूनस्तिः' (२।४।७७) तिप्र० । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः । युवतेरपत्यं = यौवतेयः । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[कामण्डलेयः] कमण्डलु 'बाह्वन्त - कद्रु - कमण्डलोर्नाम्नि' (२।४।७८) ऊङ्प्र० → ऊ । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अकद्रु - पाण्ड्वोरुवर्णस्यैये' (७।४।६९) ऊलोपः ॥छ॥

द्विस्वरादनद्याः ॥ ६।१।७१ ॥

[द्विस्वरात्] द्वौ स्वरौ यत्र तत् = द्विस्वरम् , तस्मात् ।

[अनद्याः] न नदी = अनदी, तस्याः = अनद्याः । पञ्चमी ङसि । 'स्त्रीदूतः' (१।४।२९) ङसि० → दास्० → आस्०

[दात्तेयः] 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । दीयते स्म । 'क्त - क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'दत्' (४।४।१०) दा० → दत्० । दत्ताया अपत्यं = दात्तेयः । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) इत्येयणो बाधकस्य 'अदोर्नदी०' (६।१।६७) इत्यणो बाधक एयण् ।

[गौप्तेयः] गुपौ रक्षणे (३३२) गुप् । गुप्यते स्म । 'क्त - क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । गुप्ताया अपत्यं = गौप्तेयः । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[सैतः] सीताया अपत्यं = सैतः ।

[सान्ध्यः] सन्ध्या । सन्ध्याया अपत्यं = सान्ध्यः ।

[वैण्णः] वेण्णा । वेण्णाया अपत्यं = वैण्णः ।

[सैप्रः] सप(र्प)ति समुद्रेण । 'खुर - क्षुर - दूर - गौर - विप्र - कुप्र - श्वभ्राभ्र - धूम्रान्ध्र०' (उणा० ३९६) सिप्रनिपातः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । सिप्राया अपत्यं = सैप्रः ।

[रैवः] 'रेवृङ् गतौ' (८२८) रेव् । रेवते - पवित्रीकरोति जनमिति रेवः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । रेवाया अपत्यं = रैवः ।

[शौद्धः] शुद्धा । शुद्धाया अपत्यं = शौद्धः ।

[कौलः] कु 'लांक् आदाने' (१०६८) ला । कुं-पृथ्वीं लाति = कुला । 'क्विप्' (५।१।१४८) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । कुलाया अपत्यं = कौलः ।

[माहः] मही । मह्या अपत्यं = माहः ।

सीतादयो नद्यः । 'अदोर्नदी - मानुषीनाम्नः' (६।१।६७) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आ - ईलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते विसर्गस्तयोः' (१।३।५३) विसर्गः ॥छ॥

इतोऽनिञः ॥ ६।१।७२ ॥

[इतः] इत् पञ्चमी ङसि ।

[अनिञः] न इञ् = अनिञ् । 'अन् स्वरे' (३।२।१२९) अन् । तस्मात् ।

[नाभेयः] 'णहींच् बन्धने' (१२८५) णह् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नह् । नह्यति सदाचारं लोकेषु । 'नहेर्भ च' (उणा० ६२१) नाभिनिपातः । नाभेरपत्यं = नाभेयः ।

[आत्रेयः] अत्रि । अत्रेरपत्यम् = आत्रेयः ।

[आहेयः] अहि । अहेरपत्यम् = आहेयः ।

[दौलेयः] दुल्यते पूरेण । 'नाम्युपान्त्य - कृ०' (उणा० ६०९) इप्र० कित् । दुलेरपत्यं = दौलेयः ।

[वालेयः] वलि । वलेरपत्यं = वालेयः ।

[नैधेयः] निधि । निधेरपत्यं = नैधेयः । सर्वत्र अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[दाक्षिः] दक्ष । दक्षस्यापत्यं वृद्धं = दाक्षिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[दाक्षायणः] दक्ष । दक्षस्यापत्यं वृद्धं = दाक्षिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । दाक्षेरपत्यं युवा = दाक्षायणः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[मारीचः] मरीचि । मरीचेरपत्यं = मारीचः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[शाकन्धेयः] शक । शकस्य राज्ञोऽपत्यानि = शकाः । 'राष्ट्र - क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्रिरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अञ्लुप् । 'अन्धण् दृष्ट्युपसंहारे' (१८८४) अन्ध् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । शकानन्धयति शकन्धिनिपातः । शकन्धेरपत्यं = शाकन्धेयः ।

[पारिधेयः] परिधि । परिधेरपत्यं = पारिधेयः ।

[शाकुनेयः] शकुनेरपत्यं = शाकुनेयः ।

[आतिथेयः] अतिथेरपत्यम् = आतिथेयः । 'शुभ्रादिभ्यः' (६।१।७३) सर्वेषु एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । ॥छ॥

शुभ्रादिभ्यः ॥ ६।१।७३ ॥

[शुभ्रादिभ्यः] शुभ्र आदिर्येषां ते = शुभ्रादयः, तेभ्यः ।

[शौभ्रेयः] शुभ्रस्यापत्यं = शौभ्रेयः । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वैष्टपुरेयः] विशिष्टानि निवेशितानि प्रविष्टानि वा पुराणि यत् तद् = विष्टपुरम् । विष्टपुरस्यापत्यं = वैष्टपुरेयः । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

मखण्ड्वादीनां विमात्रन्तानां 'शिवादेरण्' (६।१।६०) - 'अदोर्नदी - मानुषीनाम्नः' (६।१।६७) - 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अणोऽपवादः । विधवायाः 'क्षुद्राभ्य एरण् वा' (६।१।८०) एरणोऽपवादः । सुदामन् - सुनाम्नोः बाह्वादित्वात् इञा समावेशार्थः , शुभ्रस्य तु ज्येन समावेशार्थः पाठः ॥छ॥

श्याम-लक्षणाद् वासिष्ठे ॥ ६।१।७४ ॥

[श्यामलक्षणात्] श्यामश्च लक्षणश्च = श्यामलक्षणम्, तस्मात् ।

[वासिष्ठे] वासिष्ठ सप्तमी ङि ।

[श्यामेयो वासिष्ठः] श्याम । श्यामस्यापत्यं = श्यामेयः । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[श्यामायनोऽन्यः] श्यामस्यापत्यं = श्यामायनः । 'अश्वादेः' (६।१।४९) आयनञ्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[श्यामिः] श्यामस्यापत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ ।

[लाक्षणेयो वासिष्ठः] लक्षणस्यापत्यं = लाक्षणेयः । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[लाक्षणिरन्यः] लक्षणस्यापत्यं = लाक्षणिः । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अन्य प्रथमा सि ॥छ॥

विकर्ण-कुषीतकात् काश्यपे ॥ ६।१।७५ ॥

[विकर्णकुषीतकात्] विकर्णश्च कुषीतकश्च = विकर्णकुषीतकम्, तस्मात् ।

[काश्यपे] काश्यप सप्तमी ङि ।

[वैकर्णेयः काश्पयः] विकर्णस्यापत्यं = वैकर्णेयः । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वैकर्णिरन्यः] विकर्णस्यापत्यम् । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कौषीतकेयः काश्यपः] कुषीतकस्यापत्यं = कौषीतकेयः । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कौषीतकिरन्यः] कुषीतकस्यापत्यम् । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ ॥छ॥

भ्रुवो भ्रुव् च ॥ ६।१।७६ ॥

[भ्रुवः] भ्रू पञ्चमी ङसि । 'भ्रू-श्नोः' (२।१।५३) उव् ।

[भ्रुव्] भ्रुव् प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब् - व्यञ्जनात् सेः' (१।४।४५) सिलुक् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[भ्रौवेयः] भ्रू । भ्रुवोरपत्यम् । यथा चुलुकस्यापत्यसंभवः तथा भ्रुवोऽपि । अनेन एयण्प्र० → एय - ''भ्रुव्'' आदेशश्च । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

कल्याण्यादेरिन् चान्तस्य ॥ ६।१।७७ ॥

[कल्याण्यादेः] कल्याणी आदिर्यस्य सः = कल्याण्यादिः, तस्मात् ।

[इन्] इन् प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब् - व्यञ्जनात् सेः' (१।४।४५) सिलुक् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[अन्तस्य] अन्त षष्ठी ङस् ।

[काल्याणिनेयः] कल्याण 'नवा शोणादेः' (२।४।३१) ङी । कल्याण्या अपत्यं = काल्याणिनेयः । अनेन एयण्प्र० → एय - अन्तस्य ई → इन्देशः । वृद्धिः ।

[सौभागिनेयः] शोभनो भगो यस्याः सा = सुभगा । सुभगाया अपत्यं = सौभागिनेयः । अनेन एयण्प्र० → एय - आकारस्य इन्देशः । 'हृद्-भग-सिन्धोः' (७।४।२५) उभयपदवृद्धिः ॥छ॥

कुलटाया वा ॥ ६।१।७८ ॥

[कुलटाया वा] कुलटा पञ्चमी ङसि । 'आपो ङितां यै - यास् - यास् - याम्' (१।४।१७) ङसि० → यास् । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'अवर्ण - भो - भगो०' (१।३।२२) रलुक् । वा प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलुप् ।

आबन्तत्वादेयण् सिद्धः, आदेशार्थं वचनम्, अत एवादेशस्यैव विकल्पः, न त्वेयणः ।

[कौलटिनेयः, कौलटेयः] कुलानि अटति = कुलटा । कुलटाया अपत्यं = कौलटिनेयः । अनेन एयण्प्र० → एय - आकारस्य इन्देशो विकल्पेन अनेनैव । एवम् - कौलटेयः । 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र० → एय ।

[कौलटेरः] कुलटाया अपत्यं = कौलटेरः । 'क्षुद्राभ्य एरण् वा' (६।१।८०) एरण्प्र० → एर । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । या स्त्री कुलान्यटन्ती, शीलं भिनत्ति, सा कुलटा - असती, तस्याः पुत्रः = कौलटेरः ॥छ॥

चटकाण्णैरः स्त्रियां तु लुप् ॥ ६।१।७९ ॥

[चटकात्] चटक पञ्चमी ङसि । 'ङे-ङस्योर्या-ऽऽतौ' (१।४।६) ङसि० → आत् ।

[णैरः] णैर प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (२।१।७२) विसर्गः ।

[स्त्रियाम्] स्त्री सप्तमी ङि । 'स्त्रीदूतः' (१।४।२९) ङि० → दाम्० → आम्० ।

[तु] तु प्रथमा सि ।

[लुप्] लुप् प्रथमा सि ।

[चाटकैरः] चटक । चटकस्यापत्यं = चाटकैरः । अनेन णैरप्र० → ऐर । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । नामग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणात् चटकाया अपत्यं = चाटकैरः । अनेन णैरप्र० → ऐर ।'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । स्त्रियां तु -

[चटका] चटकस्य चटकाया वा अपत्यं स्त्री । अनेन णैरप्र० । अनेनैव लुप् । 'अजादेः' (२।४।१६) आप्प्र० → आ ।

चटकेति जातिशब्दोऽस्त्येव, स्त्रियामपत्ये प्रत्ययाश्रवणार्थं लुब्वचनम् ।

अस्त्रियामित्येव सिद्धे प्रत्ययान्तरबाधनार्थं णैरविधानम् ॥छ॥

क्षुद्राभ्य एरण् वा ॥ ६।१।८० ॥

[क्षुद्राभ्यः] क्षुद्रा पञ्चमी भ्यस् ।

[एरण्] एरण् प्रथमा सि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

क्षुद्रा अङ्गहीना = अङ्गेन चक्षुरादिना विकला - अनियतपुंस्का वा स्त्रियः । अनियत(ः) पुमान् यासां ताः । 'पुमनडुन्नौ - पयो - लक्ष्म्या एकत्वे' (७।३।१७३) कच्प्र० → क ।

बहुवचनं क्षुद्रार्थपरिग्रहार्थम् । मानुषीनामत्वविवक्षायां 'अदोर्नदी - मानुषीनाम्नः' (६।१।६७) अण् - 'द्विस्वरादनद्याः' (६।१।७१) - 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) इत्याभ्यामेयण्, तयोरपवादः ।

[काणेरः, काणेयः] काणा । काणाया अपत्यं = काणेरः । अनेन एरण्प्र० → एर । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । द्वितीये उदाहरणे 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ।

[दासेरः, दासेयः] दासी । दास्या अपत्यम् । अनेन एरण्प्र० → एर । 'द्विस्वरादनद्याः' (६।१।७१) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[नाटेरः, नाटेयः] नटी । नट्या अपत्यं = नाटेरः । अनेन एरण्प्र० → एर । 'द्विस्वरादनद्याः' (६।१।७१) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[कार्दनेरः, कार्दनेयः] कर्दना । कर्दनाया अपत्यं = कार्दनेरः । अनेन एरण्प्र० → एर । 'द्विस्वरादनद्याः' (६।१।७१) ? ('ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०)) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

अत्र एकमुदाहरणमङ्गहीनायाः, अपराणि त्रीणि शीलहीनायाः । वंशोपरिनर्त्तना भण्डिनी च उच्यते ॥छ॥

गोधाया दुष्टे णारश्च ॥ ६।१।८१ ॥

[गोधाया दुष्टे] गोधा पञ्चमी ङसि । 'आपो ङितां०' (१।४।१७) ङसि० → यास्० । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । दुष्ट सप्तमी ङि । 'अवर्ण - भो०' (१।३।२२) रलुक् ।

[णारः] णार प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[गौधारः, गौधेरः] गोधा । गोधाया अपत्यं दुष्टं = गौधारः । अनेन णारप्र० → आर - एरण्प्र० → एर च । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । योऽहिना गोधायां जन्यते स गौधारः गौधेरः कथ्यते ।

[गौधेयोऽन्यः] गोधाया अपत्यं = गौधेयः । 'शुभ्रादिभ्यः' (६।१।७३) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । अन्य प्रथमा सि ॥छ॥

जण्ट - पण्टात् ॥ ६।१।८२ ॥

[जण्टपण्टात्] 'जनैचि प्रादुर्भावे' (१२६५) जन् । जन्यते = जण्टः । 'पणि व्यवहार- स्तुत्योः' (७१०) पण् । पणाय्यते = पण्टः । 'जनि - पणि - किजुभ्यो दीर्घश्च' (उणा०१४०) इति टप्र० - बाहुलकाद् दीर्घाभावः इति न्यासकारः । पक्षिवाचकाविमौ शब्दौ । जण्टश्च पण्टश्च = जण्टपण्टम्, तस्मात् ।

[जाण्टारः] जण्टस्यापत्यं = जाण्टारः । अनेन णारप्र० → आर । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पाण्टारः] पण्टस्यापत्यं = पाण्टारः । अनेन णारप्र० → आर । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

चतुष्पाद्भ्य एयञ् ॥ ६।१।८३ ॥

[चतुष्पाद्भ्यः] चत्वारः पादा यासां ताः = चतुष्पादः , ताभ्यः = चतुष्पाद्भ्यः । 'सु - संख्यात्' (७।३।१५०) पाद० → पात्० ।

[एयञ्] एयञ् प्रथमा सि ।

[कामण्डलेयः] कमण्डलु । 'बाह्वन्त - कद्रु - कमण्डलोर्नाम्नि' (२।४।७४) ऊङ्प्र० → ऊ । 'समानानां तेन दीर्घः' (१।२।१) दीर्घः । कमण्डल्वा अपत्यं = कामण्डलेयः । अनेन एयञ्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अकद्रु - पाण्ड्वोरुवर्णस्यैये' (७।४।६९) ऊलोपः ।

[शैतिबाहेयः] शिती बाहू यस्याः सा = शितिबाहू । 'बाह्वन्त - कद्रु - कमण्डलोर्नाम्नि' (२।४।७४) ऊङ्प्र० → ऊ । शितिबाह्वा अपत्यं = शैतिबाहेयः । अनेन एयञ्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अकद्रू - पाण्ड्वोरुवर्णस्यैये' (७।४।६९) ऊलोपः ।

[माद्रबाहेयः] मद्राकारौ बाहू यस्याः सा = मद्रबाहू । 'बाह्वन्त०' (२।४।७४) ऊङ्प्र० → ऊ । मद्रबाह्वा अपत्यं = माद्रबाहेयः । अनेन एयञ्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अकद्रू - पाण्ड्वोरुवर्णस्यैये' (७।४।६९) ऊलोपः ।

[जाम्बेयः] जम्बू । जम्ब्वा अपत्यं = जाम्बेयः । अनेन एयञ्प्र० → एय । शेषं पूर्ववत् ।

[शाबलेयः] शबलाया अपत्यं = शाबलेयः ।

[बाहुलेयः] बहुलाया अपत्यं = बाहुलेयः ।

[सौरभेयः] सुरभि । सुरभेरपत्यं = सौरभेयः । अनेन एयञ्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६९) इलुक् ॥छ॥

गृष्ट्यादेः ॥ ६।१।८४ ॥

[गृष्ट्यादेः] गृष्टिरादिर्यस्य सः = गृष्ट्यादिः, तस्मात् = गृष्टयादेः । पञ्चमी ङसि ।'ङित्यदिति' (१।४।२३) दि० → दे० । 'एदोद्भ्यां०' (१।४।३५) ङसि० → र० ।

[गार्ष्टेयः] गृष्टि । गृष्टेरपत्यं = गार्ष्टेयः ।

[हार्ष्टेयः] हृष्टेरपत्यं = हार्ष्टेयः ।'ऋषि - वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) इत्यण् बाधकस्य 'इतोऽनिञः' (६।१।७२) एयणः । अनेन एयञ्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

गृष्टिशब्दो यश्चतुष्पाद्वचनस्ततः पूर्वेणैव सिद्धे अचतुष्पादर्थमुपादानम् ।

[विश्रि] विशंत् प्रवेशने' (१४१५) विश् । विशा विशा विशतीति । 'भू - सू - कुशि - विशि - शुभिभ्यः कित्' (उणा० ६९३) किद् रिप्र० ।

[कुद्रि] कु 'डुदांग्क् दाने (११३८) दा । कु ददाति = कुद्रि । 'कुब्द्रि - कुद्र्यादयः' (उणा० ६९५) कुद्रिनिपातः । ञकारस्य ञित्कार्यार्थत्वात् -

[मैत्रेयः पुत्रः] मित्रयु । मित्रयोरपत्यम् । अनेन एयञ्प्र० → एय । 'सारवैक्ष्वाक - मैत्रेय - भ्रौणहत्य - धैवत्य - हिरण्मयम्' (७।४।३०) युलोपः । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । मैत्रेयस्यापत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) इञ्लोपः ॥छ॥

वाडवेयो वृषे ॥ ६।१।८५ ॥

[वाडवेयः] वाडवेय प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[वृषे] वृष सप्तमी ङि ।

[वाडवेयः] जिषू (५२२) - विषू (५२३) - मिषू (५२४) - निषू (५२५) - पृषू (५२६) - 'वृषू सेचने' (५२७) वृष् । वर्षतीति । 'नाम्युपान्त्य - प्री - कृ - गृ - ज्ञः कः' (५।१।५४) कप्र० → अ । वृषो यो गर्भे बीजं निषिञ्चति । वडवा । वडवाया वृषः = वाडवेयः । अनेन एयञ् - एयण् वा प्र० → एय । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[वाडवः] उपचारात् सोऽपि बीजं निषिञ्चति । वडवाया अपत्यम् । अस्मादेव भणनात् 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) एयण्बाधित्वा 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अणेव भवति । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

निपातनमेयणेयञोरुभयोरपि वृषे स्थापनार्थं, अन्यथा अन्यतरोऽपत्ये 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) एयण्, 'चतुष्पाद्भ्य एयञ्' (६।१।८३) एयञ् प्रसज्येत ॥छ॥

रेवत्यादेरिकण् ॥ ६।१।८६ ॥

[रेवत्यादेरिकण्] रेवती आदिर्यस्य सः = रेवत्यादिः , तस्मात् । 'ङित्यदिति' (१।४।२३) दि० → दे० । 'एदोद्भ्यां०' (१।४।३५) ङसि० → र० । इकण् प्रथमा सि ।

[रैवतिकः] रेवत । 'रेवत - रोहिणाद् भे' (२।४।२६) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । रेवत्या चन्द्रयुक्तया युक्तः कालोऽपि रेवती । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० - ''लुप् त्वप्रयुक्ते'' अण्लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विपस्तद्धितलुक्यगोणी - सूच्योः' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । पुनर्ङीः । रेवत्यां जाता । 'भर्तु - सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । 'चित्रा - रेवती -रोहिण्याः स्त्रियाम्' (६।३।१०८) अण्लुप् - ङीनिवृत्तिः । पुनर्ङीः । रेवत्या अपत्यं = रैवतिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'जातिश्च णि - तद्धितय - स्वरे' (३।२।५१) पुंवत् । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णे०' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् ।

[आश्वपालिकः] अश्व 'पलण् रक्षणे' (१६९९) पल् । 'चुरादिभ्यो०' (३।४।१७) णिच्प्र० → इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः आ । अश्वान् पालयति स्त्री चेत् । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । 'णेरनिटि'

(४।३।८३) णिच्लुक् । 'अणञेयेकण् - नञ्०' (२।४।२०) ङी । अश्वपाल्या अपत्यम् = आश्वपालिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'जातिश्च णि - तद्धितय - स्वरे' (३।२।५१) पुंवत् । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ ।

द्वारपाल्यन्तानामेयणोऽपवादः , यदि मानुषीनाम तदा 'अदोर्नदी०' (६।१।६७) अणोऽपि, वृकवञ्चिनो 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्, शेषाणां 'अत इञ्' (६।१।३१) इतीञोऽपवादः ॥छा॥

वृद्धस्त्रियाः क्षेपे णश्च ॥ ६।१।८७ ॥

[वृद्धस्त्रियाः] वृद्धं वृद्धा वा चासौ स्त्री च = वृद्धस्त्री, तस्याः = वृद्धस्त्रियाः । 'स्त्रीदूतः' (१।४।२९) ङसि० → दास्० → आस्० । 'स्त्रियाः' (२।१।५४) इय् ।

[क्षेपे] क्षेप सप्तमी ङि ।

[णश्च] ण प्रथमा सि । च प्रथमा सि ।

पितुरसंविज्ञाने मात्रा व्यपदेशोऽपत्यस्य क्षेपः ।

[गार्गः, गार्गिको वा जाल्मः] गर्ग । गर्गस्यापत्यं वृद्धं स्त्री गर्गः(गार्गी) । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'यञो डायन् च वा' (२।४।६७) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् । गार्ग्या अपत्यं युवा = गार्गः - गार्गिको वा । अनेन णप्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । एवं अनेन इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । प्रथमं प्रत्यये गते 'जातिश्च णि - तद्धितय - स्वरे' (३।२।५१) पुंवद्भावे 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् ।

[ग्लौचुकायनो ग्लौचुकायनिको वा जाल्मः] ग्लुचुक । ग्लुचुकस्यापत्यं वृद्धं = ग्लुचुकायनी । 'अदोरायनिः प्रायः' (६।१।११३) आयनिप्र० । 'नुर्जातेः' (२।४।७२) ङी । ग्लुचुकायन्या अपत्यं युवा । अनेन णप्र० । 'जातिश्च०' (३।२।५१) पुंवत् - ङीनिवृत्तौ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । अनेनैव इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'वृद्धाद् यूनि' (६।१।३०) इति यूनीमौ प्रत्ययौ ।

[कारिकेयो जाल्मः] कारिका । कारिकाया अपत्यं = कारिकेयः । 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र० → एय। 'तद्धिताऽककोपान्त्य - पूरण्याख्याः' (३।२।५४) पुंवद्भावनिषेधः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[औपगविर्जाल्मः] गोः समीपम् । 'गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ (२।४।९६) ह्रस्वः । उपगोरपत्यम् = औपगवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । औपगवस्यापत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[गार्गेयो माणवकः] गार्गी । गार्ग्या अपत्यं = गार्गेयः । 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र० → एय । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । माणवकः । मातुः संविज्ञानार्थमिदमुच्यते ॥छा॥

भ्रातुर्व्यः ॥ ६।१।८८ ॥

[भ्रातुर्व्यः] भ्रातृ पञ्चमी ङसि । 'ऋतो डुर्' (१।४।३७) ङसि० → डुर्० → उर्० । व्य प्रथमा सि ।

[भ्रातृव्यः] भ्रातृ । भ्रातुरपत्यं = भ्रातृव्यः । अनेन व्यप्र० । शत्रुरपि भ्रातृव्य उच्यते स उपचारात् । एकद्रव्याभिलाषश्चोपचारनिमित्तम् ॥छ॥

ईयः स्वसुश्च ॥ ६।१।८९ ॥

[ईयः] ईय प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[स्वसुः] स्वसृ पञ्चमी ङसि । 'ऋतो डुर्' (१।४।३७) ङसि० → डुर्० → उर्० ।

[च] च प्रथमा सि ।

[भ्रात्रीयः] भ्रातृ । भ्रातुरपत्यं = भ्रात्रीयः । अनेन ईयप्र० । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) रत्वम् ।

[स्वस्त्रीयः] स्वसृ । स्वसुरपत्यं = स्वस्त्रीयः । अनेन ईयप्र० । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) रत्वम् ॥छ॥

मातृ - पित्रादेर्डेयणीयणौ ॥ ६।१।९० ॥

[मातृपित्रादेः] माता च पिता च = मातृपितरौ, तावादी यस्य । शब्दप्राधान्याश्रयणात् 'आ द्वन्द्वे' (३।२।३९) न आत्वं योनिसंबन्धाभावात्, तस्मात् ।

[डेयणीयणौ] डेयण् च ईयण् च = डेयणीयणौ ।

[मातृष्वसेयः, मातृष्वस्त्रीयः] मातृ - स्वसृ । मातुः स्वसा = मातृष्वसा । 'मातृ - पितुः स्वसुः' (२।३।१८) षत्वम् । मातृष्वसुरपत्यं = मातृष्वसेयः, मातृष्वस्त्रीयः । अनेन डेयण्प्र० → एयण् - ईयण्प्र० → ईय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) रत्वम् ।

[पैतृष्वसेयः, पैतृष्वस्त्रीयः] पितुः स्वसा = पितृष्वसा । 'मातृ - पितुः स्वसुः' (२।३।१८) षत्वम् । पितृष्वसुरपत्यं = पैतृष्वसेयः, पैतृष्वस्त्रीयः । अनेन डेयण्प्र० → एय - ईयण्प्र० → ईय । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) रत्वम् ।

[परममातृष्वसुरपत्यम्] मातुः स्वसा = मातृष्वसा । परमा चासौ मातृष्वसा च, तस्या अपत्यम् ।

[परमपितृष्वसुरपत्यम्] पितुः स्वसा = पितृष्वसा । परमा चासौ पितृष्वसा च, तस्या अपत्यम् ।

यथाप्राप्तोऽणपि भवति पक्षे -

[मातुःस्वस्त्रः, मातुःष्वस्त्रः] मातुः स्वसा (२) । मातुः स्वसुरपत्यम् । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ। 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) रत्वम् । 'स्वसृ - पत्योर्वा' (३।२।३८) अलुप्समासः । अलुपि वा (२।३।१९) विकल्पेन षत्वम् ।

[पैतुःस्वस्त्रः, पैतुःष्वस्त्रः] पितुः स्वसा (२) । पितुः स्वसुरपत्यम् । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ। 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) रत्वम् । 'स्वसृ - पत्योर्वा' (३।२।३८) अलुप्समासः । 'अलुपि वा' (२।३।१९) विकल्पेन षत्वम् ॥छ॥

श्वशुराद् यः ॥ ६।१।९१ ॥

[श्वशुरात्] श्वशुर पञ्चमी ङसि ।

[यः] य प्रथमा सि ।

[श्वशुर्यः] श्वशुर । श्वशुरस्यापत्यं = श्वशुर्यः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[श्वाशुरिः] श्वशुरो नाम कश्चित् तस्यापत्यं = श्वाशुरिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ॥छ॥

जातौ राज्ञः ॥ ६।१।९२ ॥

[जातौ] जाति सप्तमी ङि । 'ङिर्डौ' (१।४।२५) ङि० → डौ० → औ० ।

[राज्ञः] राजन् पञ्चमी ङसि । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलुक् ।

[राजन्यः क्षत्रियजातिश्चेत्] राजन् । राज्ञोऽपत्यं = राजन्यः । अनेन यप्र० । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इति नस्य लोपो न 'अनोऽट्ये ये' (७।४।५१) इत्यनेन अन्त्यस्वरादिलोपनिषेधात् । क्षत्रियजातिश्चेत् ।

[राजनोऽन्यः] राज्ञोऽपत्यं = राजनः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अणि' (७।४।५२) इत्यनेन अन्त्यस्वरादिलोपनिषेधः । अन्य प्रथमा सि ॥छ॥

क्षत्रादियः ॥ ६।१।९३ ॥

[क्षत्रात्] क्षत्र पञ्चमी ङसि ।

[इयः] इय प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[क्षत्रियः जातिश्चेत्] क्षत्रस्यापत्यं = क्षत्रियः । अनेन इयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । क्षत्रियजातिश्चेत् ।

[क्षात्रिरन्यः] यदि जातिरपत्यस्य न गम्यते, किंतु क्षत्रस्यापत्यं इत्येतावदेव तत इयाभावे 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वा०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अन्य प्रथमा सि ॥छ॥

मनोर्याणौ षश्चान्तः ॥ ६।१।९४ ॥

[मनोः] मनु पञ्चमी ङसि । 'ङित्यदिति' (१।४।२३) ओ । 'एदोद्भ्यां ङसि - ङसो रः' (१।४।३५) ङसि० → र० ।

[याणौ] यश्च अण् च = याणौ ।

[षश्च] ष प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । च प्रथमा सि ।

[अन्तः] अन्त प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[मनुष्याः, मानुषाः] मनु । मनोरपत्यानि = मनुष्याः, मानुषाः । अनेन य - अण्प्र० → अ - षोऽन्तश्च । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । प्रथमा जस् ।

[मनुषी, मानुषी] मनोरपत्यं स्त्री = मनुषी, मानुषी । अनेन य - अण्प्र० → अ - षोऽन्तश्च । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । प्रथमे 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलोपः । द्वितीये 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[मानवः] मनोरपत्यं = मानवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । प्रथमा सि ।

[मानवाः] मनोरपत्यानि = मानवाः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । प्रथमा जस् ।

[मानवीः प्रजाः पश्य] मनोरपत्यानि स्त्रियश्चेत् मानव्यः प्रजाः तां (ताः) = मानवीः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । अत्र हि मनोरपत्यमित्येतावानेवार्थो विवक्षितो न जातिः, तेन षोऽन्तो न भवति ।

[मानव्यः] मनोरपत्यं वृद्धं = मानव्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[मानव्यौ] मनोरपत्ये वृद्धे = मानव्यौ । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[मनवः] मनोरपत्यानि वृद्धानि = मनवः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'यञञोऽश्या०' (६।१।१२६) यञ्लुप् । प्रथमा जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[मानव्यायनी] मनु । मनोरपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'लोहितादिशकलान्तात्' (२।४।६८) ङी - डायन्० → आयन्० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११८) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'स्त्रियां नृतोऽस्व०' (२।४।१) ङी । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् ॥छ॥

माणवः कुत्सायाम् ॥ ६।१।९५ ॥

[माणवः] माणव प्रथमा सि ।

[कुत्सायाम्] कुत्सा सप्तमी ङि । 'आपो ङितां यै०' (१।४।१७) ङि ० → याम्० ।

[माणवः] मनु । मनोरपत्यं कुत्सितं मूढं = माणवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ - न० → णश्च । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ॥छ॥

कुलादीनः ॥ ६।१।९६ ॥

[कुलात्] कुल पञ्चमी ङसि । 'ङे-ङस्योर्या-ऽऽतौ' (१।४।६) ङसि० → आत् ।

[ईनः] ईन प्रथमा सि ।

[कुलीनः] कुलस्यापत्यं = कुलीनः । अनेन ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[बहुकुलीनः] ईषदपरिसमाप्तं कुलं = बहुकुलम्, तस्यापत्यं = बहुकुलीनः । 'नाम्नः प्राग्बहुर्वा' (७।३।१२) बहुशब्दस्य पूर्वनिपातः । अनेन ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[क्षत्रियकुलीनः] क्षत्रियस्य कुलं = क्षत्रियकुलम्, क्षत्रियकुलस्यापत्यं = क्षत्रियकुलीनः । अनेन ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

एषु अत इञः अदोरायनेश्चापवादः ।

[आढ्यकुलीनः] आढ्यं च तत् कुलं च = आढ्यकुलम्, आढ्यकुलस्यापत्यम् = आढ्यकुलीनः ।

[राजकुलीनः] राज्ञः कुलं = राजकुलम्, राजकुलस्यापत्यं = राजकुलीनः । अत्र 'अवृद्धाद् दोर्नवा' (६।१।११०) इत्यायनिञो 'अत इञ्' (६।१।३१) इञश्चापवादोऽनेन ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

उत्तरसूत्रे समासे प्रतिषेधादिह कुलान्तः केवलश्च गृह्यते ॥छ॥

यैयकञावसमासे वा ॥ ६।१।९७ ॥

[यैयकञौ] यश्च एयकञ् च = यैयकञौ ।

[असमासे] न समासः = असमासस्तस्मिन् । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[कुल्यः, कौलेयकः, कुलीनः] कुलस्यापत्यं = कुल्यः, कौलेयकः । अनेन य - एयकञ्प्र० → एयक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । एवम् - कुलीनः । 'कुलादीनः' (६।१।९६) ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[बहुकुल्यः, बाहुकुलेयकः, बहुकुलीनः] ईषदपरिसमाप्तं कुलं = बहुकुलम् । 'नाम्नः प्राग्बहुर्वा' (७।३।१२) बहुशब्दस्य पूर्वनिपातः । बहुकुलस्यापत्यं = बहुकुल्यः, बाहुकुलेयकः । अनेन य - एयकञ्प्र० → एयक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । एवम् - बहुकुलीनः । 'कुलादीनः (६।१।९६) ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आढ्यकुलीनः] आढ्यं च तत् कुलं च = आढ्यकुलम्, तस्यापत्यम् = आढ्यकुलीनः । 'कुलादीनः' (६।१।९६) ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

दुष्कुलादेयण् वा ॥ ६।१।९८ ॥

[दुष्कुलात्] दुष्कुल पञ्चमी ङसि ।

[एयण्] एयण् प्रथमा सि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[दौष्कुलेयः, दुष्कुलीनः] दुष्टं कुलं = दुष्कुलम् । 'निर्दुर्बहिरा०' (२।३।९) षत्वम् । दुष्कुलस्यापत्यं = दौष्कुलेयः । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । एवम् - दुष्कुलीनः । 'कुलादीनः' (६।१।९६) ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

महाकुलाद् वाऽञीनञौ ॥ ६।१।९९ ॥

[महाकुलात्] महत् - कुल । महच्च तत् कुलं च = महाकुलम्, तस्मात् । जातीयैकार्थेऽच्वेः' (३।२।७०) डा । 'सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टं पूजायाम्' (३।१।१०७) समासः । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अत्लोपः ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[अञीनञौ] अञ् च ईनञ् च = अञीनञौ ।

[माहाकुलः, माहाकुलीनः, महाकुलीनः] महाकुल । महाकुलस्यापत्यं = माहाकुलः, माहाकुलीनः । अनेन अञ्प्र० → अ - ईनञ्प्र० → ईन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । एवम् - महाकुलीनः । 'कुलादीनः' (६।१।९६) ईनप्र० ।

[महत्कुलीनः] महतां कुलं = महत्कुलम्, तस्यापत्यं = महत्कुलीनः । 'कुलादीनः' (६।१।९६) ईनप्र० ॥छ॥

कुर्वादेर्ञ्यः ॥ ६।१।१०० ॥

[कुर्वादेः] कुरुरादिर्यस्य सः = कुर्वादिः, तस्मात् ।

[ञ्यः] ञ्य प्रथमा सि ।

[कौरव्यः] कुरु । कुरोर्ब्राह्मणस्यापत्यं = कौरव्यः । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।६८) अव् । अक्षत्रियवचनस्येह कुरोर्ग्रहणम् ।

क्षत्रियवचनात् तु 'दु - नादि - कुर्वित् - कोशला - ऽजादाञ्ञ्यः' (६।१।११८) ञ्यः । अयं च अनयोर्विशेषः । तस्य द्रिसंज्ञत्वात् बहुषु लुप् -

[कुरवः] कुरोरपत्यानि = कौ(कु)रवः । 'दु - नादि - कुर्वित्०' (६।१।११८) ञ्यप्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) ञ्यलुप् । प्रथमा जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

अस्य तु द्रिसंज्ञाया अभावात् -

[कौरव्याः] कुरोर्ब्राह्मणस्यापत्यानि = कौरव्याः । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । प्रथमा जस् ।

[कौरव्यायणिः] कुरोः क्षत्रियस्यापत्यं = कौरव्यः । 'दु - नादि - कुर्वित्०' (६।१।११८) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । कौरव्यस्यापत्यं युवा = कौरव्यायणिः । 'तिकादेरायनिञ्' (६।१।१०७) आयनिञ्प्र० → आयनि । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

अस्माच्चात इञ् -

[कौरव्यः] कुरोर्ब्राह्मणस्यापत्यं = कौरव्यः । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' ७।४।७०) अव् । कौरव्यस्यापत्यं = कौरव्यः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) इञ्लुप् ।

कुरुशब्दश्च तिकादिष्वपि पठ्यते -

[कौरवायणिः] कुरोरपत्यं = कौरवायणिः । 'तिकादेरायनिञ्' (६।१।१०७) आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[शाङ्कव्यः] शङ्कु । शङ्कोरपत्यं = शाङ्कव्यः । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[शाङ्कव्याः] शङ्कोरपत्यानि = शाङ्कव्याः । अनेन ञ्यप्र० । अस्य द्रिसंज्ञाया अभावान्न 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) लुप् । प्रथमा जस् ।

[शाङ्कव्यः] शङ्कोरपत्यं वृद्धं = शाङ्कव्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[शङ्कवः] शङ्कोरपत्यानि वृद्धानि = शङ्कवः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० । 'यञञोऽश्यापर्णान्त - गोपवनादेः' (६।१।१२६) यञ्लुप् । प्रथमा जस् ।

[शाङ्कव्यायनी] शाङ्कव्यस्यापत्यं युवा स्त्री चेत् । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'लोहितादि०' (२।४।६८) ङी ।

ऐन्द्रजाले: कापिञ्जलादेरपत्यं युवेत्यादौ कृते 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण् प्राप्तः स वार्यते इत्यर्थः ॥छ॥

सम्राजः क्षत्रिये ॥ ६।१।१०१ ॥

[सम्राजः] सम्राज् पञ्चमी ङसि ।

[क्षत्रिये] क्षत्रिय सप्तमी ङि ।

[साम्राज्यः क्षत्रियश्चेत्] सम् 'राजृग् दीप्तौ' (८९३) राज् । सम्राजते । क्विप्प्र० । 'सम्राट्' (१।३।१६) इत्यनेन सम्राज् निपात्यते । सम्राजोऽपत्यं = साम्राज्यः । अनेन ञ्यप्र० → य, क्षत्रियश्चेत् ।

[साम्राजः] सम्राजोऽपत्यम् । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ ।

[सामाज्रिः] सम्राजोऽपत्यम् । मतान्तरे 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आ ॥छ॥

सेनान्त-कारु-लक्ष्मणादिञ् च ॥ ६।१।१०२ ॥

[सेनान्तकारुलक्ष्मणात्] 卐सेना अन्ते येषां ते = सेनान्ताः । सेनान्ताश्च कारवश्च लक्ष्मणश्च = सेनान्तकारुलक्ष्मणम्, तस्मात् ।

[इञ्] इञ् प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[हारिषेणिः, हारिषेण्यः] हरयः सेनायां यस्य सः = हरिषेणः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । 'एत्यकः' (२।३।२६) षत्वम् । हरिषेणस्यापत्यं = हारिषेणिः, हारिषेण्यः । अनेन इञ्प्र० → इ - ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वारिषेणिः, वारिषेण्यः] वारि-जलं सेनायां यस्य सः = वारिषेणः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । 'एत्यकः' (२।३।२६) षत्वम् । वारिषेणस्यापत्यम् । अनेन इञ्प्र० → इ - ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[तान्तुवायिः, तान्तुवाय्यः] तन्तु 'वेंग् तन्तुसन्ताने' (९९२) वे । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) वा । तन्तून् वयति = तन्तुवायः । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । 'आत ऐः कृञ्ञौ' (४।३।५३) आ० → ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । तन्तुवायस्यापत्यम् । अनेन इञ्प्र० → इ - ञ्यप्र० → य ।

[तौन्नवायिः, तौन्नवाय्यः] तुन्नं वयति = तुन्नवायः । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । 'आत ऐः कृञ्ञौ' (४।३।५३) आ० → ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । तुन्नवायस्यापत्यम् । अनेन इञ्प्र० → इ - ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

卐 श० म० न्या० - सेन शब्दोऽन्ते येषां ते = सेनान्ताः ।

[वार्धकिः, वार्धक्यः] 卐 'वृधूङ् वृद्धौ' (९५७) वृध् । 卐卐वर्धते सूत्रधारणादिज्ञानमिति वर्धकिः । 'वर्द्धेरकिः' (उणा० ६२४) अकिप्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् । *वर्धकेरपत्यम् । अनेन इञ्प्र० → इ - ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ ।

[कौम्भकारिः, कौम्भकार्यः] कुम्भकारस्य कुम्भकार्या वा अपत्यम् । भाष्यकारस्तु स्त्रियां कौम्भकारेय इति मन्यते । अनेन इञ्प्र० → इ - ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अ-ईलुक् ।

रथकारादिञपीत्येके रथकारशब्दोऽजातिवाची चास्ति इत्याह ।

[लाक्ष्मणिः, लाक्ष्मण्यः] लक्ष्मीरस्यास्ति पुण्यातिशयेन = लक्ष्मणः । 'लक्ष्म्या अनः' (७।२।३२) अनप्र० । लक्ष्मणस्यापत्यम् । अनेन इञ्प्र० → इ - ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्योऽण्, ङ्याप्त्यूङन्तेभ्यस्तु एयण् परत्वादाभ्यामिञ्-ञ्याभ्यां बाध्यते ।

[जातसेनिः, जातसेन्यः] जातसेनस्यापत्यम् । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण्प्राप्तेऽनेन इञ्प्र० → इ - ञ्यश्चप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वैष्वक्सेनिः, वैष्वक्सेन्यः] विषूची सेना यस्य सः = विष्वक्सेनः नारायणः । विष्वक्सेनस्यापत्यं = वैष्वक्सेनिः, वैष्वक्सेन्यः । अनेन इञ् - ञ्यप्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ ।

[औग्रसेनिः, औग्रसेन्यः] उग्रा सेना यस्य सः = उग्रसेनः । उग्रसेनस्यापत्यम् । अनेन इञ् - ञ्यप्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ ।

[भैमसेनिः, भैमसेन्यः] भीमा सेना यस्य सः = भीमसेनः । भीमसेनस्यापत्यम् । अनेन इञ् - ञ्यश्च । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ ।

[तान्तुवायिः, तान्तुवाय्यः] तन्तुवाय 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । तन्तुवाय्या अपत्यम् । अनेन इञ् - ञ्यश्च । 'जातिश्च णि-तद्धितय-स्वरे' (३।२।५१) पुंवत् । शेषं पूर्ववत् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

सुयाम्नः सौवीरेष्वायनिञ् ॥ ६।१।१०३ ॥

[सुयाम्नः] सुयामन् पञ्चमी ङसि । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलुक् ।

[सौवीरेषु] शोभनो वीरो यस्य सः = सुवीरः । सुवीरस्याऽयम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० । सौवीरस्यापत्यानि । 'दु-नादि०' (६।१।११८) ञ्यप्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) ञ्यलुप् । सौवीर सप्तमी सुप् । 'एद् बहुस्भोसि' (१।४।४) र० → रे० ।

[आयनिञ्] आयनिञ् प्रथमा सि ।

[सौयामायनिः, सौयामः] सुयामन् । सुयाम्नः सौवीरदेशस्थापत्यं = सौयामायनिः । अनेन आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः । अन्यत्र 'ङसोऽपत्ये'

卐 उणादौ - 'वर्धण् छेदन-पूरणयोः' । * श० म० न्या० - वर्धकः काष्ठशिल्पी, तस्यापत्यम् ।

卐卐 अभिधानचिन्तामणिनाममालायाम् - वर्धयति- छिनत्ति = वर्धकिः ।

(६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'अवर्मणो मनोऽपत्ये' (७।४।९) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ ॥छ॥

पाण्टाहृति-मिमताण्णश्च ॥ ६।१।१०४ ॥

[पाण्टाहृतिमिमतात्] पुण्टा(पाण्टा)हृतिश्च मिमतश्च = पाण्टाहृतिमिमतम्, तस्मात् ।

[णश्च] ण प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । च प्रथमा सि ।

[पाण्टाहृतः, पाण्टाहृतायनिर्वा] पुण्ट(पाण्ट) 'हृंग् हरणे' (८८५) हृ, आङ्पूर्व० । पुण्टेन(पाण्टेन) आह्रियते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । पाण्टाहृतस्यापत्यं = पाण्टाहृतिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । पाण्टाहृतेरपत्यं युवा सौवीरगोत्रः । अनेन णप्र० → अकारः । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । अनेन आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[मैमतः, मैमतायनिर्वा] मिमत । मिमतस्यापत्यं सौवीरगोत्रः । अनेन णप्र० → अ - आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पाण्टाहृतायनः] पण्टेनाह्रियते स्म । शाकटस्तु पाण्टेनानायाससाध्येनाह्रियते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । तस्यापत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । पाण्टाहृतेरपत्यं वृद्धम् । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[मैमतायनः] 'मांङ्क् मान-शब्दयोः' (११३७) मा । मीयते-परिच्छिद्यते ऋषित्वेन । 'पुत-पित्त-निमित्तोत-शुक्त-तिक्त-लिप्त-सूरत-मुहूर्तादयः' (उणा० २०४) कित् तप्र० निपातः । मा बुधिं (१२६२) - 'मनिंच् ज्ञाने' (१२६३) मन् । मया-लक्ष्म्या मन्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'यमि-रमि-नमि-गमि-हनि-मनि०' (४।२।५५) नलोपः । 'पृषोदरादयः' (३।२।१५५) मिमतनिपातो वा । मिमतस्यापत्यं वृद्धम् । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[मैमतिः] मिमत । मिमतस्यापत्यमनन्तरं = मैमतिः । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

भागवित्ति-तार्णविन्दवा-ऽऽकशापेयान्निन्दायामिकण् वा ॥ ६।१।१०५ ॥

[भागवित्तितार्णविन्दवाऽऽकशापेयात्] भागवित्तिश्च तार्णविन्दवश्च आकशापेयश्च = भागवित्तितार्णविन्दवाऽऽकशा-पेयम्, तस्मात् ।

[निन्दायाम्] निन्दा सप्तमी ङि ।

[इकण्] इकण् प्रथमा सि

[वा] वा प्रथमा सि ।

[भागवित्तिकः, भागवित्तायनो वा जाल्मः] भगेन-ज्ञानेन वित्तः-प्रसिद्धः, तस्यापत्यं वृद्धम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अथवा भग 'विद्लृंती लाभे' (१३२२) विद् । भगेन-ज्ञानेन विद्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'अघोषे

प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) द० → त०, तस्यापत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । भागवित्तेरपत्यं युवा निन्दितः = भागवित्तिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । 'अन्यत्र 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वा०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[तार्णविन्दविकः, तार्णविन्दविर्वा] तृणविन्दु । तृणविन्दोरपत्यं वृद्धम् । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आर् । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'तार्णविन्दवस्यापत्यं युवा निन्दितः । अनेन इकण्प्र० → इक । अन्यत्र 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आकशापेयिकः, आकशापेयिर्वा] अकं = दुःखं शपति = अकशापः । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः आ । अकशापस्यापत्यं वृद्धम् = आकशापेयः । 'शुभ्रादिभ्यः' (६।१।७२) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । आकशापेयस्यापत्यं युवा निन्दितः = आकशापेयिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अन्यत्र 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ ।

[भागवित्तायनः] भागवित्तेरपत्यं वृद्धं = भागवित्तायनः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन ।

[तार्णविन्दविः] तार्णविन्दवस्यापत्यं = तार्णविन्दविः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आकशापेयिः] आकशापेयस्यापत्यम् = आकशापेयिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

सौयामायनि-यामुन्दायनि-वार्ष्यायणेरीयश्च वा ॥ ६।१।१०६ ॥

[सौयामायनियामुन्दायनिवार्ष्यायणेः] सौयामायनिश्च यामुन्दायनिश्च वार्ष्यायणिश्च = सौयामायनियामुन्दायनिवार्ष्यायणि, तस्मात् ।

[ईयश्च] ईय प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । च प्रथमा सि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[सौयामायनीयः, सौयामायनिकः, सौयामायनिर्वा] सुयामन् । सुयाम्नोऽपत्यं = सौयामायनिः । 'सुयाम्नः सौवीरेष्वायनिञ्' (६।१।१०३) आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः । सौयामायनेरपत्यं युवा निन्दितः = सौयामायनीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । अनेन इकण्प्र० → इक । एवम्-सौयामायनिः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) अण्लुप् ।

[यामुन्दायनीयः, यामुन्दायनिकः, यामुन्दायनिर्वा] यमुन्द । यमुन्दस्यापत्यं वृद्धं = यामुन्दायनिः । 'तिकादेरायनिञ्' (६।१।१०७) आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । यामुन्दायनेरपत्यं युवा निन्दितः । अनेन ईय-इकण्प्र० → इक । एवम्-यामुन्दायनिः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) अण्लुप् ।

[वार्ष्यायणीयः, वार्ष्यायणिकः, वार्ष्यायणिर्वा] वृषस्यापत्यं वृद्धं = वार्ष्यायणिः । 'दगु-कोशल-कर्मार-च्छाग-वृषाद् यादिः' (६।१।१०८) यकारादिरायनिञ्प्र० → यायनि । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वार्ष्यायणेरपत्यं युवा निन्दितः । अनेन ईय-इकण्प्र० → इक । एवम्-वार्ष्यायणिः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) अण्लुप् ।

[तैकायनीयः] तिक । तिकस्यापत्यं = तैकायनिः । 'तिकादेरायनिञ्' (६।१।१०७) आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । तैकायनेरपत्यं युवा = तैकायनीयः । मतान्तरे अनेनैव ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[सौयामायनिः] सौयामायनेरपत्यम् । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) अण्लुप् ।

[यामुन्दायनिः] यामुन्दायनेरपत्यम् । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) अण्लुप् ।

[वार्ष्यायणिः] वार्ष्यायणेरपत्यम् । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) अण्लुप् ॥छ॥

तिकादेरायनिञ् ॥ ६।१।१०७ ॥

[तिकादेः]卐 तिक आदिर्यस्य सः=तिकादिः, तस्मात् ।

[आयनिञ्] आयनिञ् प्रथमा सि ।

[तैकायनिः] तिकस्यापत्यं = तैकायनिः । अनेन आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कैतवायनिः] कितव । कितवस्यापत्यं = कैतवायनिः । अनेन आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सैन्धव] सिन्धु । सिन्धुषु भवः = सैन्धवः । 'कोपान्त्याच्चाऽण्' (६।३।५६) अण्प्र० । नृ-नृस्थाभ्यामन्यः नृ(नरि)-नृस्थे तु विशेषविधानात् कच्छादित्वादकञ् स्यात् । सिन्धुराभिजनो निवासोऽस्य । 'सिन्ध्वादेरञ्' (६।३।२१६) अञ् वा ।

[आरथ्य] रथाय हिता = रथ्या । 'तस्मै हिते' (७।१।३५) - 'प्राण्यङ्ग०' (७।१।३७) यप्र० । रथ्याया आगतः ।

[शाट्यायनिः] शट । शटस्यापत्यं वृद्धम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । अथवा 'शट रुजाविशरणगत्यवशातनेषु' (१७५) शट् । शट्यते = शाट्यः । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र० → य । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । शाट्यस्यापत्यं = शाट्यायनिः । अनेन आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शाट्यायनः] 'शट रुजाविशरणगत्यवशातनेषु' (१७५) शट् । शटते(ति)=शटः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । शटस्यापत्यं वृद्धम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । शाट्यस्यापत्यं=शाट्यायनः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

卐 श० म० न्या० - तिकशब्द आदौ यस्य, तस्मात् ।

[औरश] 'उरिः सौत्रो धातुर्गत्यर्थः'-उर् । उरति प्रतिष्ठाम् = उरशः । 'उरेरशक्' (उणा० ५३१) अशक्प्र० → अश । उरशस्यापत्यम् = औरशः । 'राष्ट्र-क्षत्रियात्०' (६।१।११४) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कौरव्यशब्दः] कुरु । कुरूणां राजा-कुरो राज्ञोऽपत्यं वा = कौरव्यः । 'दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाञ्ञ्यः' (६।१।११८) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । शब्दः । क्षत्रियप्रत्ययान्त एव गृह्यते, अन्यस्मात् ब्राह्मणवाचिनः इञेव तस्य च 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) इति लुप् ।

[कौरव्यः पिता, कौरव्यः पुत्रः] कुरोर्ब्राह्मणस्यापत्यं वृद्धं = कौरव्यः । 'कुर्वादेर्ञ्यः' (६।१।१००) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव्, तस्यापत्यं युवा । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) इञ्लुप् । अनेन विहितस्य आयनिञस्तु 'अब्राह्मणात्' (६।१।१४१) इति सूत्रेण प्राप्तापि लुप् न भवति विधानसामर्थ्याद् । लुपि हि सति अक्षत्रियवचनस्य कौरव्यशब्दस्य परिहारे फलं न स्यात् । नहीञ आयनिञो वा लुपि कश्चिद्विशेषः—

[कौरव्यः पिता, कौरव्यायणिः पुत्रः] कुरोरपत्यं = कौरव्यः । 'दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाञ्ञ्यः' (६।१।११८) ञ्यप्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव्, तस्यापत्यं युवा । 'तिकादेरायनिञ्' (६।१।१०७) आयनिञ्प्र० → आयनि । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

दगु-कोशल-कर्मार-च्छाग-वृषाद् यादिः ॥ ६।१।१०८ ॥

[दगुकोशलकर्मारच्छागवृषात्] दगुश्च कोशलश्च कर्मारश्च छागश्च वृषश्च = दगुकोशलकर्मारच्छागवृषम्, तस्मात् ।

[यादिः] य आदिर्यस्य सः = यादिः ।

[दागव्यायनिः] दगु । दगोरपत्यं = दागव्यायनिः । अनेन आयनिञ्प्र० - यकारादिः । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[कौशल्यायनिः] कोशलस्यापत्यं = कौशल्यायनिः । अनेन आयनिञ्प्र० - यकारादिः । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कौशल्यः] येन केनैव शब्देन देशा राजानश्च उच्यन्ते तेभ्यो 'दु-नादि०' (६।१।११८) इत्यादिना ञ्यः । कोस(श)लानां देशानां राजा, कोशलराज्ञोऽपत्यं वा । 'दु-नादि-कुर्वित्०' (६।१।११८) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कार्मार्यायणिः] कर्मार । कर्मारस्यापत्यं = कार्मार्यायणिः । अनेन आयनिञ्प्र० - यकारादिः । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[छाग्यायनिः] छाग । छागस्यापत्यं = छाग्यायनिः । अनेन आयनिञ्प्र० - यकारादिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वार्ष्यायणिः] वृष । वृषस्यापत्यं = वार्ष्यायणिः । अनेन आयनिञ्प्र० - यकारादिः । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

द्विस्वरादणः ॥ ६।१।१०९ ॥

[द्विस्वरात्] द्वौ स्वरौ यत्र तत् = द्विस्वरम्, तस्मात् ।

[अणः] अण् पञ्चमी ङसि ।

[कार्त्रायणिः] कर्तृ । कर्तुरपत्यं वृद्धं = कार्त्रः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) र० । कार्त्रस्यापत्यं युवा = कार्त्रायणिः । अनेन आयनिञ्प्र० → आयनि । ब्राह्मणत्वात् सर्वेषु 'अब्राह्मणात्' (६।१।१४१) इति न लुप् ।

[हार्त्रायणिः] हर्तृ । हर्तुरपत्यं वृद्धम् । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) रत्वम् । हार्त्रस्यापत्यं = हार्त्रायणिः । अनेन आयनिञ्प्र० → आयनि ।

[पौत्रायणिः] पोतृ । 卐पोतुरपत्यं वृद्धं = पौत्रम् । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) रत्वम् । पौत्रस्यापत्यं युवा = पौत्रायणिः । अनेन आयनिञ्प्र० → आयनि । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) सर्वत्र णत्वम् ।

[यास्कायनिः] यस्क । यस्कस्यापत्यं वृद्धम् । 'शिवादेरण्' (६।१।६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । यास्कस्यापत्यं युवा = यास्कायनिः । अनेन आयनिञ्प्र० → आयनि । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[औपगविः] औपगव । औपगवस्यापत्यम् = औपगविः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । ब्राह्मणत्वात् इञ् न लुप् ।

[दाक्षायणः] दक्ष । दक्षस्यापत्यं = दाक्षिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । दाक्षेरपत्यं वृद्धम् । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[आङ्गिः, आङ्गायनिर्वा] अङ्ग । अङ्गानां राजा = आङ्गः । 'पुरु-मगध०' (६।१।११६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । आङ्गस्यापत्यम् = आङ्गिः, आङ्गायनिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'अवृद्धाद् दोर्नवा' (६।१।११०) आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छा॥

अवृद्धाद् दोर्नवा ॥ ६।१।११० ॥

[अवृद्धात्] न वृद्धम् = अवृद्धम्, तस्मात् ।

[दोः] दु पञ्चमी ङसि ।

[नवा] नवा प्रथमा सि ।

[आम्रगुप्तायनिः, आम्रगुप्तिः] आम्रगुप्तस्यापत्यम् = आम्रगुप्तायनिः । अनेन आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । एवम्-आम्रगुप्तिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० ।

[शालगुप्तायनिः, शालगुप्तिः] सा(शा)लगुप्तस्यापत्यं = सा(शा)लगुप्तायनिः । अनेन आयनिञ्प्र० → आयनि । एवम्-सा(शा)लगुप्तिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ।

[वायुरथायनिः, वायुरथिः] वायुरथ । वायुरथस्यापत्यं = वायुरथायनिः । अनेन आयनिञ्प्र० → आयनि । एवम् - वायुरथिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।६८) वृद्धिः ।

卐 श० म० न्या० - पुत्रस्यापत्यं पौत्रः ।

[पाञ्चालायनिः, पाञ्चालिः] पञ्चाल । पञ्चालानां राजा = पाञ्चालः । 'राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्रिरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । पाञ्चालस्यापत्यं = पाञ्चालायनिः । अनेन आयनिञ्प्र० → आयनि । एवम्-पाञ्चालिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ।

[नापितायनिः, नापित्यः] नापित । नापितस्यापत्यं = नापितायनिः । अनेन आयनिञ्प्र० → आयनि । एवम् - नापित्यः । 'कुर्वादेर्ञ्यः' (६।१।१००) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[दाक्षायणः] दक्षस्यापत्यं = दाक्षिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । दाक्षेरपत्यम् । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[प्लाक्षायणः] प्लक्षस्यापत्यं = प्लाक्षिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्लाक्षेरपत्यम् । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[आकम्पनिः] अकम्पन । अकम्पनस्यापत्यम् = आकम्पनिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छा।

पुत्रान्तात् ॥ ६।१।१११ ॥

[पुत्रान्तात्] पुत्रोऽन्ते यस्य तत् = पुत्रान्तम्, तस्मात् ।

[गार्गीपुत्रायणिः, गार्गीपुत्रिः] गर्ग । गर्गस्यापत्यं वृद्धं = गार्ग्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'यञो डायन् च वा' (२।४।६७) ङी० → ई० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलुक् । गार्ग्याः पुत्रः = गार्गीपुत्रः । गार्गीपुत्रस्यापत्यं = गार्गीपुत्रायणिः । अनेन आयनिञ्प्र० → आयनि । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । एवम् - गार्गीपुत्रिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० ।

[वासवदत्तापुत्रायणिः, वासवदत्तापुत्रिः] वासवदत्तायाः पुत्रः = वासवदत्तापुत्रः । वासवदत्तापुत्रस्यापत्यं = वासवदत्तापुत्रायणिः । अनेन आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० । एवम् - वासवदत्तापुत्रिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० ।

पूर्वेणायनिञि सिद्धे वचनमिदमुत्तरसूत्रप्राप्तकागमाभावार्थम् ।

[गार्गीपुत्रकायणिः] गार्गीपुत्रस्यापत्यं = गार्गीपुत्रकायणिः । 'चर्मि-वर्मि-गारेट-कार्कट्य-काक-लङ्का-वाकिनाच्च कश्चान्तोऽन्त्यस्वरात्' (६।१।११२) आयनिञ्प्र० - अन्त्यस्वरात् परः क गच्छति । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

इति **तार्तीयीकमपि** रूपं भवति

[तार्तीयीकम्] तृतीय । तृतीयमेव = तार्तीयीकम् । 'तीयाट्टीकण्, न विद्या चेत्' (७।२।१५३) टीकण्प्र० → ईक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छा।

चर्मि-वर्मि-गारेट-कार्कट्य-काक-लङ्का-वाकिनाच्च कश्चान्तोऽन्त्यस्वरात् ॥ ६।१।११२ ॥

[चर्मिवर्मिगारेटकार्कट्यकाकलङ्कावाकिनात्] चर्मी च वर्मी च गारेटश्च कार्कट्यश्च काकश्च लङ्का च वाकिनश्च = चर्मिवर्मिगारेटकार्कट्यकाकलङ्कावाकिनम्, तस्मात् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[कश्च] क प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । च प्रथमा सि ।

[अन्तः] अन्त प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[अन्त्यस्वरात्] अन्त(न्त्य)श्चासौ स्वरश्च = अन्त्यस्वरम्, तस्मात् ।

[चार्मिकायणिः, चार्मिणः] चर्मन् । चर्म अस्यास्ति = चर्मिन् । 'शिखादिभ्य इन्' (७।२।४) इन्प्र० । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः । 'चर्मिणोऽपत्यं = चार्मिकायणिः । अनेन आयनिञ्प्र०- नात् पूर्वं कागमे सति 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्त्यस्वरलुक् वर्त्तते । एवम् = चार्मिणः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'संयोगादिनः' (७।४।५३) अन्त्यस्वरादिलोपाभावः ।

[वार्मिकायणिः, वार्मिणः] वर्मन् । वर्म अस्यास्ति = वर्मिन् । 'शिखादिभ्य इन्' (७।२।४) इन्प्र० । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः । वर्मिणोऽपत्यं = वार्मिकायणिः । अनेन आयनिञ्प्र० → आयनि-कश्च । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्त्यस्वरलुक् वर्त्तते । एवम्-वार्मिणः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'संयोगादिनः' (७।४।५३) अन्त्यस्वरादिलोपाभावः ।

[गारेटकायनिः, गारेटिः] 'गॄश् शब्दे' (१५३८) गॄ । गृणाति तत्त्वमिति गारेटः । 'ग्रो णित्' (उणा० १५९) णित् एटप्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । गारेटस्यापत्यं = गारेटकायनिः । अनेन आयनिञ्प्र० → आयनि-कश्चान्ते । एवम्-गारेटिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कार्कट्यकायनिः, कार्कट्यायनः] कर्कट । कर्कटस्यापत्यं वृद्धं = कार्कट्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । कार्कट्यस्यापत्यं = कार्कट्यकायनिः । अनेन आयनिञ्प्र० - कश्च । एवम्-कार्कट्यायनः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

यदा त्वव्युत्पन्नः कार्कट्यशब्दस्तदा पक्षे-

[कार्कट्यिः] कार्कट्यस्यापत्यं = कार्कट्यिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[काककायनिः, काकिः] काक ऋषिविशेषः । काकस्यापत्यं = काककायनिः । अनेन आयनिञ्प्र० - कश्च । एवम् - काकिः । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वृद्धिः ।

[लाङ्ककायनिः, लाङ्केयः] लङ्काया अपत्यं = लाङ्ककायनिः । अनेन आयनिञ्प्र० - कश्च । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । एवम्-लाङ्केयः । 'द्विस्वरादनद्याः' (६।१।७१) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[लाङ्ककायनिः, लाङ्किः] लङ्क । लङ्कस्यापत्यम् । मतान्तरेऽनेनैव आयनिञ्प्र० - कश्च । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । एवम् - लाङ्किः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वाकिनकायनिः, वाकिनिः] 'वचंक् भाषणे' (१०९६) वच् । वक्तीति । 'विपिना०' (उणा० २८४) वाकिननिपात्यते । वाकिनस्यापत्यं = वाकिनकायनिः । अनेन आयनिञ्प्र० - कश्च । एवम्-वाकिनिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः ।

[गार्गीपुत्रकायणिः] पूर्ववत् (६।१।१११) ।

[गार्गीपुत्रिः] पूर्ववत् (६।१।१११) ।

ककारस्यान्त्यस्वरात् परतो विधानं चर्मि- वर्मिणोर्नकारस्य लोपार्थम् । यद्येवं परादिरेव क्रियेत । नैवम् । तथा सति प्रत्ययस्य व्यञ्जनादित्वात् पुंवद्भावो न सिध्येत् ।

[चार्मिकायणिः] चर्मिण्या अपत्यं = चार्मिकायणिः ।

[वार्मिकायणिः] वर्मिण्या अपत्यं = वार्मिकायणिः ॥छ॥

अदोरायनिः प्रायः ॥ ६।१।११३ ॥

[अदोः] न दुरदुः, तस्मात् ।

[आयनिः] आयनि प्रथमा सि ।

[प्रायः] प्रायस् तृतीया टा । 'अव्ययस्य' (३।२।७) टालुप् ।

[ग्लुचुकायनिः, ग्लौचुकिः] ग्लुचुक । ग्लुचुकस्यापत्यं = ग्लुचुकायनिः । अनेन आयनिप्र० । एवम् - ग्लौचुकिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[म्लुचुकायनिः, म्लौचुकिः] म्लुचुक । म्लुचुकस्यापत्यं = म्लुचुकायनिः । अनेन आयनिप्र० । एवम् - म्लौचुकिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[अहिचुम्बकायनिः, आहिचुम्बकिः] अहीनां चुम्बकः = अहिचुम्बकः, तस्यापत्यम् = अहिचुम्बकायनिः । अनेन आयनिप्र० । एवम् - आहिचुम्बकिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[त्रिपृष्ठायनिः, त्रैपृष्ठिः] त्रीणि पृष्ठानि यस्य सः = त्रिपृष्ठः, तस्यापत्यं = त्रिपृष्ठायनिः । अनेन आयनिप्र० । एवम् - त्रैपृष्ठिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[श्रीविजयायनिः, श्रैविजयिः] श्रिया विजयः = श्रीविजयः, तस्यापत्यं = श्रीविजयायनिः । अनेन आयनिप्र० । एवम् - श्रैविजयिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[औपगविः] उपगोरपत्यम् = औपगव इति वाक्येऽनेन प्रत्ययो न भवति प्रायोग्रहणात् । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । औपगवस्यापत्यं युवा । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[रामदत्तिः] रामदत्तस्यापत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[रामदत्तायनिः पिता-पुत्रः] रामदत्तस्यापत्यम् । 'अवृद्धाद् दोर्नवा' (६।१।११०) आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । रामदत्तायनेरपत्यं युवा = रामदत्तायनिः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) अण्लुप् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[दाक्षिः] दक्षस्यापत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । दाक्षेरपत्यम् । प्रायोग्रहणादत्र प्रत्ययो न भवति ।

[प्लाक्षिः] प्लक्षस्यापत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्लाक्षेरपत्यम् । प्रायोग्रहणादत्र प्रत्ययो न भवति ॥छ॥

राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्रिरञ् ॥ ६।१।११४ ॥

[राष्ट्रक्षत्रियात्] राष्ट्रं च क्षत्रियश्च = राष्ट्रक्षत्रियम्, तस्मात् ।

[सरूपात्] समानं रूपं यस्य तत् = सरूपम्, तस्मात् । 'समानस्य धर्माऽऽदिषु' (३।२।१४९) समानस्य सभावः । स इति क्रियते इत्यर्थः ।

[राजाऽपत्ये] राजा च अपत्यं च, राजानश्च अपत्यानि च वा = राजाऽपत्यम्, तस्मिन् ।

[द्रिः] द्रि प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[अञ्] अञ् प्रथमा सि ।

वेति निवृत्तम् । अपत्य इत्यनुवर्त्तमाने राजेत्यधिकार्थस्य भणनात् ।

[वैदेहः, वैदेहौ, विदेहाः] विदेह । विदेहानां राष्ट्रस्य राजा = वैदेहः । विदेहानां राष्ट्रस्य राजानौ = वैदेहौ । विदेहानां राष्ट्रस्य राजानः = विदेहाः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-औ-जस् । बहुत्वे 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अञ्लुप् ।

[वैदेहः, वैदेहौ, विदेहाः] विदेहस्य राज्ञोऽपत्यं = वैदेहः । विदेहस्य राज्ञोऽपत्ये = वैदेहौ । विदेहस्य राज्ञोऽपत्यानि = विदेहाः । अनेन अञ्प्र० → अ । सि-औ-जस् । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अञ्लुप् ।

[ऐक्ष्वाकः, ऐक्ष्वाकौ, इक्ष्वाकवः] इक्ष्वाकु । इक्ष्वाकूणां राष्ट्रस्य राजा, इक्ष्वाकोरपत्यं वा = ऐक्ष्वाकः । इक्ष्वाकूणां राष्ट्रस्य राजानौ, इक्ष्वाकोरपत्ये वा = ऐक्ष्वाकौ । इक्ष्वाकूणां राष्ट्रस्य राजानः, इक्ष्वाकोरपत्यानि वा = इक्ष्वाकवः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'सारवैक्ष्वाक-मैत्रेय-भ्रौणहत्य-धैवत्य-हिरण्मयम्' (७।४।३०) उलोपः । बहुत्वे 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अञ्लुप् । सि-औ-जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[पाञ्चालः, पाञ्चालौ, पञ्चालाः] पञ्चालानां राष्ट्रस्य राजा, पञ्चालस्यापत्यं वा । अनेन अञ्प्र० । यत्र जस् तत्र 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अञ्लुप् । अन्यत्र वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-औ-जस् ।

[पाञ्चालः] पञ्चालस्य ब्राह्मणस्य राजा ।

[सौराष्ट्रकः] सुराष्ट्राणां राजा = सौराष्ट्रकः । 'राष्ट्रेभ्यः' (६।३।४४) अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आदर्शकः] आदर्शस्य राष्ट्रस्य राजा = आदर्शकः । 'राष्ट्रेभ्यः' (६।३।४४) अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

सुराष्ट्र-आदर्शशब्दौ देश एव वर्त्तेते ।

[दाशरथिः] दशरथस्य क्षत्रियस्यापत्यं = दाशरथिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[त्रैपृष्टिः] त्रिपृष्टस्य क्षत्रियस्यापत्यं = त्रैपृष्टिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

नात्र राष्ट्रस्या(स्य)वाचिनौ दशरथ-त्रिपृष्टशब्दौ किन्तु राजन्येव वर्त्तेते ॥छ॥

गान्धारि-साल्वेयाभ्याम् ॥ ६।१।११५ ॥

[गान्धारिसाल्वेयाभ्याम्] गान्धारिश्च साल्वेयश्च = गान्धारिसाल्वेयौ, ताभ्याम् ।

[गान्धारः, गान्धारौ, गान्धारयः] गन्धारस्यापत्यं वृद्धं = गान्धारिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । गान्धारीणां राजा, गान्धारे राज्ञोऽपत्यं वा । अनेन अञ्प्र० । गान्धारीणां राजानौ, गान्धारे राज्ञोऽपत्ये वा । गान्धारीणां राष्ट्रस्य राजानः, गान्धारे राज्ञोऽपत्यानि वा = गान्धारयः । अनेन अञ्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अञ्लुप् । सि-औ-जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) इ० → ए० । एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

ननु दुलक्षणञ्यस्य बाधनेन विधानमिदं चरितार्थमिति कुतो विधानसामर्थ्यादित्युक्तम् ? ग(गा)न्धारे राज्ञोऽपत्यमिति पूर्वेणाञ् तथा च सति 'अब्राह्मणात्' (६।१।१४१) इति लोपो न भवति विधानसामर्थ्यादिति विशेषः । ननु गान्धार इत्यत्र लुग(ब)भावे फलमस्ति, लुप्ते गान्धारिरिति स्यात्, स्थिते तु गान्धारः । साल्वेयस्य किं फलम् ? उच्यते-अत्र तु किं कृते अकञ्स्थिते सङ्घादिविवक्षायां 'सङ्घ-घोषा-ऽङ्क०' (६।३।१७२) इति अण् भवति इति विशेषः ।

[साल्वेयः, साल्वेयौ, साल्वेयाः] साल्वा । साल्वाया अपत्यम् । 'द्विस्वरादनद्याः' (६।१।७१) एयणप्र० → एय । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । साल्वेयानां राजा, साल्वेयस्यापत्यं युवा वा । अनेन अञ्प्र० → अ । साल्वेयानां राष्ट्रस्य राजानौ, साल्वेयस्याऽपत्ये वा = साल्वेयौ । साल्वेयानां राष्ट्रस्य राजानः, साल्वेयस्याऽपत्यानि वा । अनेन अञ्प्र० । यत्र जस् तत्र 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अञ्लुप् ।

एकत्वद्वित्वयोस्त्वपत्यार्थविवक्षायां 'अब्राह्मणात्' (६।१।१४१) इति लुप् न भवति विधानसामर्थ्यात् । अन्यथा ञ्यविधावेवानयोः प्रतिषेधः क्रियेत, तथा च पूर्वेणैवाञ् सिध्यति ॥छ॥

पुरु-मगध-कलिङ्ग-सूरमस-द्विस्वरादण् ॥ ६।१।११६ ॥

[पुरुमगधकलिङ्गसूरमसद्विस्वरात्] द्वौ स्वरौ यस्य सः = द्विस्वरः । पुरुश्च मगधश्च कलिङ्गश्च सूरमसश्च द्विस्वरश्च = पुरुमगधकलिङ्गसूरमसद्विस्वरम्, तस्मात् ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

पुरोरन्यत्र अञोऽपवादोऽयमण् सः पुरुशब्दो न राष्ट्रक्षत्रियस्वरूपः किन्तु क्षत्रियवाची ।

[पौरवः, पौरवौ, पुरवः] पुरु । पुरोरपत्यं = पौरवः । पुरोरपत्ये = पौरवौ । पुरोरपत्यानि = पुरवः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । यत्र जस् तत्र 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) सर्वत्र अण्लुप् । सि–औ–जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

गन्धारशब्दोऽपि राष्ट्रक्षत्रियवचनो विद्यते ततः परेणेञ् पूर्वेणाञा बाधितत्वात्, अञ् तु गन्धमियर्त्ति इति व्युत्पत्तिप्रधानादेवापत्येऽञ्, उपचारात् निवासोऽपि गान्धारयः ।

[मागधः, मागधौ, मगधाः] मगधानां राजा, मगधस्यापत्यं वा = मागधः । मगधानां राजानौ, मगधस्यापत्ये वा । मगधानां राजानः, मगधस्यापत्यानि वा । अनेन अण्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । यत्र जस् तत्र 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अण्लुप् । सि–औ–जस् ।

[कालिङ्गः, कालिङ्गौ, कलिङ्गाः] कलिङ्गानां राष्ट्रस्य राजा, कलिङ्गस्य राज्ञोऽपत्यं वा = कालिङ्गः । कलिङ्गानां राष्ट्रस्य राजानौ, कलिङ्गस्य राज्ञोऽपत्ये वा = कालिङ्गौ । कलिङ्गानां राष्ट्रस्य राजानः, कलिङ्गस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = कलिङ्गाः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । यत्र जस् तत्र 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अण्लुप् । सि–औ–जस् ।

[सौरमसः, सौरमसौ, सूरमसाः] सूरमसानां राष्ट्रस्य राजा, सूरमसस्य राज्ञोऽपत्यं वा = सौरमसः । सूरमसानां राष्ट्रस्य राजानौ, सूरमसस्य राज्ञोऽपत्ये वा = सौरमसौ । सूरमसानां राष्ट्रस्य राजानः, सूरमसस्य राज्ञोऽपत्यानि वा । सुरमसाः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः । यत्र जस् तत्र 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अण्लुप् ।

[आङ्गः] अङ्गानां राष्ट्रस्य राजा, अङ्गस्य राज्ञोऽपत्यं वा = आङ्गः ।

[अङ्गाः] अङ्गानां राष्ट्रस्य राजानः, अङ्गस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = अङ्गाः ।

[वाङ्गः] वङ्गानां राष्ट्रस्य राजा, वङ्गस्य राज्ञोऽपत्यं वा = वाङ्गः ।

[वङ्गाः] वङ्गानां राष्ट्रस्य राजानः, वङ्गस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = वङ्गाः ।

[सौह्मः] सुह्मानां राष्ट्रस्य राजा, सुह्मस्य राज्ञोऽपत्यं वा = सौह्मः ।

[सुह्माः] सुह्मानां राष्ट्रस्य राजानः, सुह्मस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = सुह्माः ।

[पौण्ड्रः] पुण्ड्रानां राष्ट्रस्य राजा, पुण्ड्रस्य राज्ञोऽपत्यं वा = पौण्ड्रः ।

[पुण्ड्राः] पुण्ड्रानां राष्ट्रस्य राजानः, पुण्ड्रस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = पुण्ड्राः ।

[दारदः] दरदानां राष्ट्रस्य राजा, दरदस्य राज्ञोऽपत्यं वा = दारदः ।

[दरदाः] दरदानां राष्ट्रस्य राजानः, दरदस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = दरदाः ।

[भार्गः] भर्गाणां राष्ट्रस्य राजा, भर्गस्य राज्ञोऽपत्यं वा = भार्गः ।

[भर्गाः] भर्गस्य राज्ञोऽपत्यानि, भर्गाणां राष्ट्रस्य राजानो वा = भर्गाः ।

[साल्वः] साल्वानां राष्ट्रस्य राजा, साल्वस्य राज्ञोऽपत्यं वा = साल्वः ।

[साल्वाः] साल्वानां राष्ट्रस्य राजानः, साल्वस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = साल्वाः । सर्वत्र अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् । यत्र जस् तत्र 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अण्लुप्।

पुरुग्रहणमराष्ट्रसरूपार्थम् । अस्ति राजा पुरुर्नाम न तु राष्ट्रम् । तस्यौत्सर्गिकेणैवाणा सिद्धे बहुषु लुबर्थमिदमण्विधानम् । अत्रैव सिद्धेऽण्विधानं सङ्घाद्यण्बाधनार्थम् । तेनाकञ् भवति-

[पौरवकम्] पुरोरपत्यानि = पुरवः । अनेन अण्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अण्लुप् । पुरूणां सङ्घादिः । 'गोत्राददण्डमाणव-शिष्ये' (६।३।१६९) अकञ्प्र० विषये 'न प्राग्जितीये स्वरे' (६।१।१३५) इति लुप्तस्यापि निवृत्तिः । अकप्र० । वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[मागधकम्] मगधस्यापत्यानि = मगधाः । अनेन अण्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अण्लुप् । मगधानां सङ्घादिः । 'गोत्राददण्डमाणव-शिष्ये' (६।३।१६९) अकञ्प्र० विषये 'न प्राग्जितीये स्वरे' (६।१।१३५) लुप्तस्यापि निवृत्तिः । अकप्र० । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कालिङ्गकम्] कलिङ्गस्य अपत्यानि । अनेन अण्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अण्लुप् । कलिङ्गानां सङ्घादिः । 'गोत्राददण्डमाणव-शिष्ये' (६।३।१६९) अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलुक् ।

[सौरमसकम्] सूरमसस्य अपत्यानि । अनेन अण्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अण्लुप् । सूरमसानां सङ्घादिः । 'गोत्राददण्डमाणव-शिष्ये' (६।३।१६९) अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलुक् ।

[आङ्गकम्] अङ्गस्य अपत्यानि । अनेन अण्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अण्लुप् । अङ्गानां सङ्घादिः । 'गोत्राददण्डमाणव-शिष्ये' (६।३।१६९) अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलुक् ।

[वाङ्गकम्] वङ्गस्य अपत्यानि । अनेन अण्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अण्लुप् । वङ्गानां सङ्घादिः । 'गोत्राददण्डमाणव-शिष्ये' (६।३।१६९) अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलुक् ।

अञन्ताद्धि गोत्रात् अञ्यञिञः (६।३।१७२) इत्यण्बाधकः स्यात् । अयमर्थः - 'गोत्राददण्ड०' (६।३।१६९) इति विहितस्य अकञो बाधकः 'सङ्घ-घोषा-ऽङ्क०' (६।३।१७२) इत्यण् स्यात् ॥छ॥

साल्वांश-प्रत्यग्रथ-कलकूटाऽश्मकादिञ् ॥ ६।१।११७ ॥

[साल्वांशप्रत्यग्रथकलकूटाऽश्मकात्] साल्वानामंशाः = साल्वांशाः । साल्वांशाश्च प्रत्यग्रथश्च कलकूटश्च अश्मकश्च = साल्वांशप्रत्यग्रथकलकूटाऽश्मकम, तस्मात् ।

[इञ्] इञ् प्रथमा सि ।

[औदुम्बरिः] उदुम्बराणां राजा, उदुम्बरस्य राज्ञोऽपत्यं वा = औदुम्बरिः । अनेन इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[उदुम्बराः] उदुम्बराणां राजानः, उदुम्बरस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = उदुम्बराः । अनेन इञ्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) इञ्लुप् । प्र० जस् ।

[तैलखलिः] तिलखलानां राष्ट्रस्य राजा, तिलखलस्य राज्ञोऽपत्यं वा = तैलखलिः । अनेन इञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० ऐ ।

[तिलखलाः] तिलखलानां राष्ट्रस्य राजानः, तिलखलस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = तिलखलाः । अनेन इञ्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) इञ्लुप् ।

[माद्रकारिः] मद्रकाराणां राष्ट्रस्य राजा, मद्रकारस्य राज्ञोऽपत्यं वा = माद्रकारिः ।

[मद्रकाराः] मद्रकाराणां राष्ट्रस्य राजानः, मद्रकारस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = मद्रकाराः ।

[यौगन्धरिः] युग 'धृंग् धारणे' (८८७) धृ । धरन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । युगं धारयतीति युगन्धरः । 'धारेर्धर्च' (५।१।११३) खप्र० → अ - धारि० → धर्० । 'खित्यनव्ययाऽरुषो मोऽन्तो ह्रस्वश्च' (३।२।१११) मोऽन्तः । युगन्धराणां राष्ट्रस्य राजा, युगन्धरस्य राज्ञोऽपत्यं वा = यौगन्धरिः ।

[युगन्धराः] युगन्धराणां राष्ट्रस्य राजानः, युगन्धरस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = युगन्धराः ।

[भौलिङ्गिः] भुलिङ्गानां राष्ट्रस्य राजा, भुलिङ्गस्य राज्ञोऽपत्यं वा = भौलिङ्गिः ।

[भुलिङ्गाः] भुलिङ्गानां राष्ट्रस्य राजानः, भुलिङ्गस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = भुलिङ्गाः ।

[शारदण्डिः] 'दण्डण् दण्डनिपातने' (१८६८) दण्ड् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० → इ । शरैर्दण्डयति = शरदण्डः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । शरदण्डानां राष्ट्रस्य राजा, शरदण्डस्य राज्ञोऽपत्यं वा = शारदण्डिः ।

[शरदण्डाः] शरदण्डानां राष्ट्रस्य राजानः, शरदण्डस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = शरदण्डाः ।

[आजमीढिः] अजेन मिह्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'हो धुट्-पदान्ते' (२।१।८२) ह० → ढ० । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त० → ध० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग-ष्टवर्गाभ्यां योगे च-टवर्गौ' (१।३।६०) ध० → ढ० । 'ढस्तड्ढे' (१।३।४२) ढलोपः-पूर्वस्वरश्च दीर्घः । अजमीढानां राष्ट्रस्य राजा, अजमीढस्य राज्ञोऽपत्यं वा = आजमीढिः ।

[अजमीढाः] अजमीढानां राष्ट्रस्य राजानः, अजमीढस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = अजमीढाः ।

[आजकुन्दिः] अजानां कुन्दा येषु तानि । अजकुन्दानां राष्ट्रस्य राजा, अजकुन्दस्य राज्ञोऽपत्यं वा = आजकुन्दिः ।

[अजकुन्दाः] अजकुन्दानां राष्ट्रस्य राजानः, अजकुन्दस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = अजकुन्दाः ।

[बौधिः] 'बुधिं ज्ञाने' (१२६२) बुध् । बुध्यते इति बुधः । 'नाम्युपान्त्य-प्री-कृ-गृ-ज्ञः कः' (५।१।५४) कप्र० → अ । बुधानां राष्ट्रस्य राजा, बुधस्य राज्ञोऽपत्यं वा = बौधिः ।

[बुधाः] बुधानां राष्ट्रस्य राजानः, बुधस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = बुधाः । सर्वत्र अनेन इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । यत्र जस् तत्र 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) इञ्लुप् ।

[प्रात्यग्रथिः] प्रत्यग्रथानां राष्ट्रस्य राजा, प्रत्यग्रथस्य राज्ञोऽपत्यं वा = प्रात्यग्रथिः ।

[प्रत्यग्रथाः] प्रत्यग्रथानां राष्ट्रस्य राजानः, प्रत्यग्रथस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = प्रत्यग्रथाः ।

[कालकूटिः] 'कूटिण् अप्रमादे' (१८२०) कूट् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । कूटयन्ति(न्ते) = कूटाः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । कला मनोज्ञा(:) कूटा राशयो यत्र । का(क)लकूटानां राष्ट्रस्य राजा, का(क)लकूटस्य राज्ञोऽपत्यं वा = कालकूटिः ।

[कलकूटाः] कलकूटानां राष्ट्रस्य राजानः, कलकूटस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = कलकूटाः ।

[आश्मकिः] अश्मन् 'कैं शब्दे' (३६) कै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) का । अश्मानं कायतीति अश्मकः । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । अश्मकानां राष्ट्रस्य राजा, अश्मकस्य राज्ञोऽपत्यं वा = आश्मकिः ।

[अश्मकाः] अश्मकानां राष्ट्रस्य राजानः, अश्मकस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = अश्मकाः । अनेन इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । यत्र जस् तत्र 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) इञ्लुप् । सर्वत्र प्र० जस् ।

अजमीढाजकुन्द-बुधास्तूदुम्बरादिविशेषाः, तेऽपि साल्वांशा एव । **प्रत्यग्रथादिग्रहणमसाल्वांशार्थम्** ।।छा।

दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाञ्ज्यः ॥ ६।१।११८ ॥

[दुनादिकुर्वित्कोशलाऽजादात्] 卐 न आदिर्येषां ते = नादयः । दुश्च नादयश्च कुरवश्च इच्च कोस(श)लश्च अजादश्च = दुनादिकुर्वित्कोस(श)लाऽजादम्, तस्मात् ।

[ञ्यः] ञ्य प्रथमा सि ।

[आम्बष्ठ्यः] अम्बायां भवः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । आम्ब 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभावः' (न्या० सं० वक्ष०(१)/सूत्र(२९) स्था । आम्बे तिष्ठन्तीति आम्बष्ठाः । 'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० → अ । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलुक् । आम्बष्ठानां राष्ट्रस्य राजा, आम्बष्ठस्य राज्ञोऽपत्यं वा । अनेन ञ्यप्र० → य । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आम्बष्ठाः] आम्बष्ठानां राष्ट्रस्य राजानः, आम्बष्ठस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = आम्बष्ठाः । अनेन ञ्यप्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) ञ्यलुप् ।

[सौवीर्यः] सुवीर । सुवीरा अत्र सन्ति = सौवीराः । 'तदत्राऽस्ति' (६।२।७०) अण्प्र० । सुवीराणामिमे = सौवीराः । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सौवीराणां राष्ट्रस्य राजा, सौवीरस्य राज्ञोऽपत्यं वा = सौवीर्यः ।

[सौवीराः] सौवीराणां राष्ट्रस्य राजानः, सौवीरस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = सौवीराः ।

卐 श० म० न्या० - नकार आदौ येषां राष्ट्राणां क्षत्रियाणां च ते = नकारादयः ।

[काम्बव्यः] कम्बु । कम्बुर्देवता एषाम् । कम्बोरिमे वा । कम्बुरेवात्रास्ति । 'तदत्राऽस्ति' (६।२।७०) अण्प्र० । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० । वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । काम्बवानां राष्ट्रस्य राजा, काम्बवस्य राज्ञोऽपत्यं वा = काम्बव्यः ।

[काम्बवाः] काम्बवानां राष्ट्रस्य राजानः, काम्बवस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = काम्बवाः ।

[दार्व्यः] 'दृश् विदारणे' (१५३५) दृ । दृणन्तीति । 'प्रह्वा-ह्वाय-ह्वा०' (उणा० ५१४) दार्वनिपातः । दार्वाणां राष्ट्रस्य राजा, दार्वस्य राज्ञोऽपत्यं वा = दार्व्यः ।

[दार्वाः] दार्वाणां राष्ट्रस्य राजानः, दार्वस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = दार्वाः । अनेन ञ्यप्र० → य । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । यत्र जस् तत्र 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) ञ्यलुप् ।

द्विस्वरलक्षणोऽण् परत्वादनेन बाध्यते ।

[नैषध्यः] 'षोंच् अन्तकर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सो । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) सा, निपूर्व० । निष्यन्ति अरिवर्गं = निषधः । 'नेः स्यतेरधक्' (उणा० २५२) अधक्प्र० → अध । निषधानां राष्ट्रस्य राजा, निषधस्य राज्ञोऽपत्यं वा = नैषध्यः ।

[निषधाः] निषधानां राष्ट्रस्य राजानः, निषधस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = निषधाः । अनेन ञ्यप्र० ।

[नैचक्यः] नि 'चकि तृप्ति-प्रतीघातयोः' (६२१) चक् । निचकन्ते = निचकाः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० । निचकानां राष्ट्रस्य राजा, निचकस्य राज्ञोऽपत्यं वा = नैचक्यः ।

[निचकाः] निचकानां राष्ट्रस्य राजानः, निचकस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = निचकाः ।

[नैप्यः] नियतां आपो यत्र तत् = नीपः(पम्) । 'णींग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७)नी । नयन्ति प्राणिगणमाश्वसनमिति । 'नियो वा' (उणा० ३०२) कित् पप्र० । नीपानां राष्ट्रस्य राजा, नीपस्य राज्ञोऽपत्यं वा = नैप्यः । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[नीपाः] नीपानां राष्ट्रस्य राजानः, नीपस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = नीपाः । अनेन ञ्यप्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) ञ्यलुप् । प्र० जस् ।

[कौरव्यः] कुरु । कुरूणां राष्ट्रस्य राजा, कुरोः राज्ञोऽपत्यं वा = कौरव्यः । अनेन ञ्यप्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[कुरवः] कुरूणां राष्ट्रस्य राजानः, कुरोः राज्ञोऽपत्यानि वा = कुरवः । अनेन ञ्यप्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) ञ्यलुप् ।

इत् दर्शयति—

[आवन्त्यः] अवन्तीनां राष्ट्रस्य राजा, अवन्तेः राज्ञोऽपत्यं वा = आवन्त्यः । अनेन ञ्यप्र० । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इवर्णस्य लुक् ।

[अवन्तयः] अवन्तीनां राष्ट्रस्य राजानः, अवन्तेः राज्ञोऽपत्यानि वा = अवन्तयः ।

[कौन्त्यः] 'कुङ्त् शब्दे' (१४६२) कु । कूयते उपादेयतया = कुन्तिः । 'कु-च्योर्नोऽन्तश्च' (उणा० ६५२) कुन्तिनिपातः । कुन्तीनां राष्ट्रस्य राजा, कुन्तेः राज्ञोऽपत्यं वा = कौन्त्यः ।

[कुन्तयः] कुन्तीनां राष्ट्रस्य राजानः, कुन्तेः राज्ञोऽपत्यानि वा = कुन्तयः ।

[वासात्यः] 'वसं निवासे' (९९९) वस् । वसतीति । 'वस्यर्तिभ्यामातिः' (उणा० ६६२) आतिप्र० । वसातीनां राष्ट्रस्य राजा, वसातेः राज्ञोऽपत्यं वा = वासात्यः ।

[वसातयः] वसातीनां राष्ट्रस्य राजानः, वसातेः राज्ञोऽपत्यानि वा = वसातयः ।

[चैद्यः] 'चदु दीप्त्याह्लादयोः' (३१३) चद् । चन्द्यते व्यवहारिभिः = चेदयः । 'पदि-पठि-पचि०' (उणा० ६०७) इप्र० । बाहुलकात् अस्य एत् । चेदीनां राष्ट्रस्य राजा, चेदेः राज्ञोऽपत्यं वा = चैद्यः ।

[चेदयः] चेदीनां राष्ट्रस्य राजानः, चेदेः राज्ञोऽपत्यानि वा = चेदयः ।

[काश्यः] 'काशृङ् दीप्तौ' (८३०) काश् । काश्यन्ते व्यवहारिभिः । 'पदि-पठि-पचि-स्थलि-हलि-कलि-बलि-वलि-वल्लि-पल्लि-कटि-चटि-वटि-वधि-गाध्यर्चि-वन्दि-नन्द्यवि-वशि-वाशि-काशि-छर्दि-तन्त्रि-मन्त्रि-खण्डि-मण्डि-चण्डि-यत्यञ्जि-मस्यसि-वनि-ध्वनि-सनि-गमि-तमि-ग्रन्थि-श्रन्थि-जनि-मण्यादिभ्यः' (उणा० ६०७) इप्र० । काशीनां राष्ट्रस्य राजा, काशेः राज्ञोऽपत्यं वा = काश्यः ।

[काशयः] काशीनां राष्ट्रस्य राजानः, काशेः राज्ञोऽपत्यानि वा = काशयः ।

[कौशल्यः] कोशल । कोशलानां राष्ट्रस्य राजा, कोशलस्य राज्ञोऽपत्यं वा = कौशल्यः ।

[कोशलाः] कोशलानां राष्ट्रस्य राजानः, कोशलस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = कोशलाः ।

[आजाद्यः] अजा 'दोंच् छेदने' (११४८) दो । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) दा । अजां द्यन्ति(ति) = अजादः । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । अजादानां राष्ट्रस्य राजा, अजादस्य राज्ञोऽपत्यं वा = आजाद्यः ।

[अजादाः] अजादानां राष्ट्रस्य राजानः, अजादस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = अजादाः । सर्वेषु अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्ण-इवर्णलुक् । यत्र जस् तत्र 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) ञ्यलुप् । प्र० जस् ।

[कौमारः] कुमार 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी० → ई० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । कुमारीणां राष्ट्रस्य राजा, कुमार्या राज्ञोऽपत्यं वा = कौमारः । 'राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्रिरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

'नामग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणम्' (न्या० सं० वक्ष० (१) / सूत्र (१६)) इति न्यायात् क्षत्रियासरूपस्यापि परिग्रहः ॥छ॥

पाण्डोर्ड्यण् ॥ ६।१।११९ ॥

[पाण्डोः] पाण्डु पञ्चमी ङसि ।

[ड्यण्] ड्यण् प्रथमा सि ।

[पाण्ड्यः] 'पनि स्तुतौ' (७४८) पन् । पन्यन्ते । 'पनेर्दीर्घश्च' (उणा० ७६६) डुप्र० - दीर्घश्च । पाण्डूनां राष्ट्रस्य राजा, पाण्डोः राज्ञोऽपत्यं वा = पाण्ड्यः । अनेन ड्यण्प्र० → य । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) उलोपः ।

[पाण्ड्यौ] पाण्डूनां राष्ट्रस्य राजानौ, पाण्डोः राज्ञोऽपत्ये वा = पाण्ड्यौ ।

[पाण्डवः] पाण्डूनां राष्ट्रस्य राजानः, पाण्डोः राज्ञोऽपत्यानि वा = पाण्डवः । अनेन ड्यण्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) ड्यण्लुप् । प्र० जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[पाण्डवाः यस्य दासाः] पाण्डोरपत्यानि = पाण्डवाः । 'शुभ्रादिभ्यः' (६।१।७३) एयण्बाधकः 'शिवादेरण्' (६।१।६०) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । प्र० जस् ।

अत्र तु कुरवो जनपदस्तस्य राजा पाण्डुरिति शिवाद्यण् भवति ।

अयमर्थः - पाण्डुदेशस्तस्यैव देशस्य सम्बन्धीनि राज्ञि वाच्ये ड्यण् भवति । यत्रान्यदेशसम्बन्धी राजा भवति पाण्डुर्नाम अन्यत्र च देशोऽप्यस्ति पाण्डुर्नाम तत्र न भवतीति भावार्थः । यदि स एव राजा स एव देशः स्यात् तदैव स्यादित्याशयः ।

डकारोऽन्त्यस्वरादिलोपार्थः । णकारो वृद्धिनिमित्तपुंवद्भावनिषेधार्थः ।

[पाण्ड्याभार्यः] पाण्डूनां राज्ञी = पाण्ड्या । पूर्ववत् आप् । पाण्ड्या भार्या यस्य सः = पाण्ड्याभार्यः । 'गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ' (२।४।९६) ह्रस्वः । 'परतः स्त्री०' (३।२।४९) पुंवद्भावे प्राप्ते 'तद्धित०' (३।२।५५) इति निषेधः ॥छ॥

शकादिभ्यो द्रेर्लुप् ॥ ६।१।१२० ॥

[शकादिभ्यः] शक आदिर्येषां ते = शकादयः, तेभ्यः = शकादिभ्यः । पञ्चमी भ्यस् ।

[द्रेः] द्रि षष्ठी ङस् ।

[लुप्] लुप् प्रथमा सि ।

[शकः] शक । शकानां राष्ट्रस्य राजा, शकस्य राज्ञोऽपत्यं वा = शकः । 'पुरु-मगध-कलिङ्ग०' (६।१।११६) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[यवनः] यवनानां राष्ट्रस्य राजा, यवनस्य राज्ञोऽपत्यं वा = यवनः ।

[जर्त्तः] जर्त्तानां राष्ट्रस्य राजा, जर्त्तस्य राज्ञोऽपत्यं वा = जर्त्तः ।

[कम्बोजः] कम्बोजानां राष्ट्रस्य राजा, कम्बोजस्य राज्ञोऽपत्यं वा = कम्बोजः ।

[चोलः] चोलानां राष्ट्रस्य राजा, चोलस्य राज्ञोऽपत्यं वा = चोलः । 'राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्रिरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० । अनेन लुप् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[केरलः] 'कॄत् विक्षेपे' (१३३४) कॄ । किरन्ति सदाचारमिति केरलः । 'मुरलोरल-विरल-केरल-कपिञ्जल-कज्जलेज्जल-कोमल-भृमल-सिंहल-काहल-शूकल-पाकल-युगल-भगल-विदल-कुन्तलोत्पलादयः' (उणा० ४७४) केरलनिपातः । केरलानां राष्ट्रस्य राजा, केरलस्य राज्ञोऽपत्यं वा = केरलः ।

[आधारयः] आधार 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । आधारं यातीति । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलुक् । आधारयाणां राजा, आधारयस्य राज्ञोऽपत्यं वा = आधारयः । 'दु-नादि-कुर्वित्०' (६।१।११८) ञ्यप्र० । अनेन लुप् ।

[विधारयः] 'धृंग् धारणे' (८८७) धृ । धरन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । धारयतीति धारयः । 'साहि-साति-वेद्युदेजि-धारि-पारि-चेतेरनुपसर्गात्'

(५।१।५९) शप्र० → अ । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । विशिष्टा धारया येषु ते = विधारयाः । विधारयाणां राष्ट्रस्य राजा, विधारयस्य राज्ञोऽपत्यं वा = विधारयः ।

[उपधारयः] उपगता धारया यैः = उपधारयाः । उपधारयाणां राष्ट्रस्य राजा, उपधारयस्य राज्ञोऽपत्यं वा = उपधारयः ।

[अपधारयः] अपगता धारयात् = अपधारयः । अपधारयाणां राष्ट्रस्य राजा, अपधारयस्य राज्ञोऽपत्यं वा = अपधारयः ।

[मुरलः] मुरलानां राष्ट्रस्य राजा, मुरलस्य राज्ञोऽपत्यं वा = मुरलः ।

[खसः] ख 'षोंच् अन्तकर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सो । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) सा । खं स्यति = खसः । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । यद्वा खेन स्यति = खसः । खसानां राष्ट्रस्य राजा, खसस्य राज्ञोऽपत्यं वा = खसः । सर्वत्र 'राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्रिरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० । अनेन लुप् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते विसर्गस्तयोः' (१।३।५३) विसर्गः ॥छ॥

कुन्त्यवन्तेः स्त्रियाम् ॥ ६।१।१२१ ॥

[कुन्त्यवन्तेः] कुन्तिश्च अवन्तिश्च = कुन्त्यवन्ति, तस्मात् ।

[स्त्रियाम्] स्त्री सप्तमी ङि । 'स्त्रीदूतः' (१।४।२९) ङि० → दाम्० → आम्० । 'स्त्रियाः' (२।१।५४) इय् ।

[कुन्ती] कुन्ति । कुन्तेरपत्यं स्त्री = कुन्ती । 'दु-नादि-कुर्वित्०' (६।१।११८) ञ्यप्र० । अनेन लुप् । 'नुर्जातेः' (२।४।७२) ङी । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ।

[अवन्ती] अवन्ति । अवन्तेरपत्यं स्त्री = अवन्ती । 'दु-नादि-कुर्वित्०' (६।१।११८) ञ्यप्र० । अनेन लुप् । 'नुर्जातेः' (२।४।७२) ङी ।

[कौन्त्यः] कुन्तेरपत्यं = कौन्त्यः । 'दु - नादि - कुर्वित्०' (६।१।११८) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[आवन्त्यः] अवन्तेरपत्यम् = आवन्त्यः । 'दु - नादि - कुर्वित्०' (६।१।११८) ञ्यप्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[कौन्ती] कौन्तीति कुन्तेरपत्यानि बहवो माणवकाः । 'दु - नादि - कुर्वित्०' (६।१।६८) ञ्यप्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२८) लुप् । ते एव शस्त्रजीविसङ्घः स्त्रीत्वविशिष्टो विवक्षितः । 'पूगादमुख्यकाञ्ञ्यो द्रिः' (७।३।६०) इत्यधिकारे 'शस्त्रजीविसङ्घाञ्ञ्यड् वा' (७।३।६२) ञ्यट्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इवर्णस्य लुक् । ततो 'अणञेयेकण् - नञ् - स्नञ् - टिताम्' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । 'व्यञ्जानात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलुक् । यद्वा कुन्तेरपत्यं बहवो माणवकास्ते शस्त्रजीविसङ्घः स्त्रीत्वविशिष्टो विवक्षितः । 'दु - नादि - कुर्वित्०' (६।१।११८) ञ्यप्र० । अनेन लुप् । 'नुर्जातेः' (२।४।७२) ङी । ततः 'शस्त्रजीविसङ्घाञ्ञ्यड् वा' (७।३।६२) ञ्यट्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलोपः । 'वृद्धिः स्वरेः' (७।४।१) । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलुक् ॥छ॥

कुरोर्वा ॥ ६।१।१२२ ॥

[कुरोः] कुरु पञ्चमी ङसि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[कुरूः,कौरव्यायणी] कुरु । कुरोरपत्यं स्त्री । 'दु - नादि - कुर्वित्०' (६।१।११८) ञ्यप्र० । अनेन लुप् । 'उतोऽप्राणिनश्चाऽयु - रज्ज्वादिभ्य ऊङ्' (२।४।७३) ऊङ्प्र० → ऊ । 'समानानां तेन दीर्घः' (१।२।१) दीर्घः । कुरूणां राष्ट्रस्य राज्ञी, कुरोः राज्ञोऽपत्यं स्त्री वा = कौरव्यायणी । 'दु - नादि - कुर्वित्०' (६।१।११८) ञ्यप्र० → य । यत्र न लुप् तत्र 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'कौरव्य - माण्डूका - ऽऽसुरेः' (२।४।७०) ङी० - डायन्० → आयन्० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) णत्वम् ॥छ॥

द्रेरञणोऽप्राच्य-भर्गादेः ॥ ६।१।१२३ ॥

[द्रेः] द्रि षष्ठी ङस् ।

[अञणः] अञ् च अण् च = अञण्, तस्य ।

[अप्राच्यभर्गादेः] प्राच्याश्च भर्गादयश्च = प्राच्यभर्गादि, न प्राच्यभर्गादि = अप्राच्यभर्गादि, तस्मात् ।

卐**[सूरसेनी]** सूरसेन । सूराः सेना यस्य सः = सूरसेनः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । सूरसेनस्याऽपत्यं स्त्री = सूरसेनी । 'राष्ट्र-क्षत्रियात्०' (६।१।११४) अञ्प्र० । अनेन लुप् । 'जातेरयान्त-नित्यस्त्री-शूद्रात्' (२।४।५४) ङी । 'अस्य ङ्यां०' (२।४।८६) अलुक् ।

[अपाच्या] 'अञ्चूग् गतौ च' (८९०) अञ्च्, अपपूर्व० । अपाञ्चतीति अपाच्(क्) । 'क्विप्' (५।१।१४८) क्विप्प्र० । 'अञ्चोऽनर्चायाम्' (४।२।४६) नलोपः । अपाचि भवः = अपाच्यः । 'द्यु-प्रागपागुदक्-प्रतीचो यः' (६।३।८) यप्र० । 'अच्च् प्राग् दीर्घश्च' (२।१।१०४) अच्० → च्० - पूर्वस्य अकारस्य दीर्घः । अपाच्यस्य राज्ञोऽपत्यं स्त्री । 'राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद्०' (६।१।११४) अञ्प्र० । अनेन लुप् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[मद्री] मद्राणां राष्ट्रस्य राज्ञी = मद्री । 'पुरु-मगध-कलिङ्ग०' (६।१।११६) अण्प्र० । अनेन लुप् । 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी । ('जाते०' (२।४।५४) ङी) ।

[दरत्] दरदानां(दां) राष्ट्रस्य राजा, दरदस्य(दा) राज्ञोऽपत्यं वा = दरदः । 'पुरु-मगध-कलिङ्ग०' (६।१।११६) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[मत्सी] मत्स्य । मत्स्यस्यापत्यं स्त्री = मत्सी । 'पुरु-मगध-कलिङ्ग०' (६।१।११६) अण्प्र० । अनेन लुप् । 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । 'मत्स्यस्य यः' (२।४।८७) यलोपः ।

[औत्सी] उत्स । उत्सस्यापत्यं स्त्री । 'उत्सादेरञ्' (६।१।१९) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्-नञ्०' (२।४।२०) ङी ।

[औपगवी] उपगोरपत्यं स्त्री = औपगवी । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'अणञेयेकण्-नञ्०' (२।४।२०) ङी ।

卐 बृहद्वृत्तौ - शूरसेनी ।

द्रावनुवर्त्तमाने पुनर्द्रिग्रहणं भिन्नप्रकरणस्यापि द्रेर्लुबर्थम् । यथा–

[पर्शूः] पर्शु । पर्शोरपत्यं बहवो माणवकाः । 'पुरु-मगध-कलिङ्ग०' (६।१।११६) अण्प्र० । 'शकादिभ्यो द्रेर्लुप्' (६।१।१२०) अण्लुप् । ते एव शस्त्रजीव(वि)सङ्घः स्त्रीत्वविशिष्टो विवक्षितः । 'पर्श्वादिरण्' (७।३।६६) अण्प्र० । अनेन लुप् । 'उतोऽप्राणिनश्चाऽयु-रज्ज्वादिभ्य ऊङ्' (२।४।७३) ऊङ् । 'समानानां तेन०' (१।२।१) दीर्घः ।

[रक्षाः] रक्षस् । रक्षसोऽपत्यं बहवो माणवकाः । 'पुरु - मगध - कलिङ्ग०' (६।१।११६) अण्प्र० । 'शकादिभ्यो द्रेर्लुप्' (६।१।१२०) अण्लुप् । ते एव शस्त्रभाव(जीवि)सङ्घः स्त्रीत्वविशिष्टो विवक्षितः । 'पर्श्वादिरण्' (७।३।६६) अण्प्र० → अ । अनेन लुप् । प्रथमा सि । 'अभ्वादेरत्वसः सौ' (१।४।९०) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[असुरी] असुरस्यापत्यं बहवो माणवकाः । 'पुरु - मगध - कलिङ्ग०' (६।१।११६) अण्प्र० । 'शकादिभ्यो द्रेर्लुप्' (६।१।१२०) अण्लुप् । ते एव शस्त्रजीव(वि)सङ्घः स्त्रीत्वविशिष्टो विवक्षितः । 'पर्श्वादिरण्'(७।३।६६) अण्प्र० । अनेन लुप् । 'जातेरयान्त०' (२।४।५४) ङीप्र० → ई । 'अस्य ङ्यां लुक् (२।४।८६) अलुक् ।

[औदुम्बरी] उदुम्बराणां राष्ट्रस्य राज्ञी । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ।'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'इञ इतः' (२।४।७१) ङी । उदुम्बरस्य राज्ञोऽपत्यं स्त्री । 'साल्वांश - प्रत्यग्रथ - कलकूटाश्मकादिञ्' (६।१।११७) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'नुर्जातेः' (२।४।७२) ङी । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ।

[पाञ्चाली] पञ्चाल । पञ्चालस्य राज्ञोऽपत्यं स्त्री = पाञ्चाली । 'राष्ट्र - क्षत्रियात्०' (६।१।११४) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वैदेही] विदेह । विदेहस्य राज्ञोऽपत्यं स्त्री = वैदेही । 'राष्ट्र - क्षत्रियात्०' (६।१।११४) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पैप्पली] पिप्पल । पिप्पलस्य राज्ञोऽपत्यं स्त्री = पैप्पली । 'राष्ट्र - क्षत्रियात्०' (६।१।११४) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[मागधी] मगधस्य राज्ञोऽपत्यं स्त्री = मागधी । 'पुरु - मगध - कलिङ्ग०' (६।१।११६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य०' (२।४।८६) अलुक् ।

[कालिङ्गी] कलिङ्ग । कलिङ्गस्य राज्ञोऽपत्यं स्त्री = कालिङ्गी । 'पुरु - मगध - कलिङ्ग०' (६।१।११६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वैदर्भी] विदर्भस्य राज्ञोऽपत्यं स्त्री = वैदर्भी । 'राष्ट्र - क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्रिरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आङ्गी] अङ्गस्य राज्ञोऽपत्यं स्त्री = आङ्गी ।

[वाङ्गी] वङ्गस्य राज्ञोऽपत्यं स्त्री = वाङ्गी ।

[सौह्मी] सुह्मस्य राज्ञोऽपत्यं स्त्री = सौह्मी ।

[पौण्ड्री] पुण्ड्रस्य राज्ञोऽपत्यं स्त्री = पौण्ड्री ।

[सौरमसी] सूरमसस्य राज्ञोऽपत्यं स्त्री = सौरमसी । सर्वत्र 'पुरु - मगध - कलिङ्ग - सूरमस - द्विस्वरादण्' (६।१।११६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक । 'अणञेयेकण् - नञ्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

प(पा)ञ्चालादयः प्राच्या राष्ट्रसरूपा क्षत्रियाः । भर्गादिः -

[भार्गी] भर्गाणां राष्ट्रस्य राज्ञी, भर्गस्य राज्ञोऽपत्यं वा स्त्री = भार्गी ।

[कारूपी] करूपाणां राष्ट्रस्य राज्ञी, करूपस्य राज्ञोऽपत्यं वा स्त्री । 'राष्ट्र - क्षत्रियात् सरूपाद्०' (६।१।११४) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'नुर्जातेः' (२।४।७२) ङी ।

[यौधेयी] युधा । युधाया अपत्यं = यौधेयः । 'द्विस्वरादनद्याः' (६।१।७१) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । ते एव शस्त्रजीव(वि)सङ्घः स्त्रीत्वविशिष्टो विवक्षितः । यौधेयादेरञ्' (७।३।६५) अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

भरतोशीनरशब्दौ उत्सादिषु पठ्येते , तयोरिहोपादानात् सत्यप्यणपवादे चेत्यस्मिन् उत्साद्यञं बाधित्वा द्रिसंज्ञक एवाञ् भवतीति ज्ञाप्यते, तेन -

[भरताः] भरतानां राष्ट्रस्य राजानः = भरताः ।

[उशीनराः] उशीनराणां राष्ट्रस्य राजानः = उशीनराः । 'राष्ट्र - क्षत्रियात्०' (६।१।११४) अञ्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अञ्लुप् । प्र० जस् ।

उत्साद्यञस्तु द्रिसंज्ञाया अभावान्न स्यात् । नापि 'यञञोऽश्यापर्णान्त - गोपवनादेः' (६।१।१२६) इत्यादिना प्राप्तिः , राज्ञामगोत्रत्वात् ॥छ॥

बहुष्वस्त्रियाम् ॥ ६।१।१२४ ॥

[बहुषु] बहु सप्तमी सुप् ।

[अस्त्रियाम्] न स्त्री = अस्त्री, तस्याम् । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० । 'स्त्रीदूतः' (१।४।२९) ङि० → दाम्० → आम्० । 'स्त्रियाः' (२।१।५४) इय् ।

[पञ्चालाः] पञ्चालानां राष्ट्रस्य राजानः, पञ्चालस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = पञ्चालाः । 'राष्ट्र - क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्रिरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० । अनेन अञ्लुप् । प्र० जस् ।

[पुरवः] पुरूणां राष्ट्रस्य राजानः, पुरो राज्ञोऽपत्यानि वा = पुरवः । 'पुरु - मगध - कलिङ्ग - सूरमस - द्विस्वरादण्' (६।१।११६) अण्प्र० । अनेन अण्लुप् । प्र० जस् ।

[अङ्गाः] अङ्गानां राष्ट्रस्य राजानः, अङ्गस्य राज्ञोऽपत्यानि वा = अङ्गाः । 'पुरु - मगध - कलिङ्ग - सूरमस - द्विस्वरादण्' (६।१।११६) अण्प्र० । अनेन अण्लुप् । प्र० जस् ।

[लौहध्वज्यः] लोहध्वज । लोहध्वज एव = लौहध्वज्यः । 'पूगादमुख्यकाञ्ज्यो द्रिः' (७।३।६०) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[लौहध्वज्यौ] लोहध्वजावेव = लौहध्वज्यौ । 'पूगादमुख्यकाञ्ज्यो द्रिः' (७।३।६०) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । औ ।

[लोहध्वजाः] लोहध्वजा एव = लोहध्वजाः । 'पूगादमुख्यकाञ्ज्यो द्रिः' (७।३।६०) ञ्यप्र० → य । अनेन ञ्यलुप् । प्र० जस् ।

[पञ्चालनिवासः] पञ्चालस्य राज्ञोऽपत्यानि = पञ्चालाः , तेषाम् । 'राष्ट्र - क्षत्रियात्०' (६।१।११४) अञ्प्र० । अनेन अञ्लुप् । पञ्चालानां निवासः = पञ्चालनिवासः ।

[प्रियवङ्गः] वङ्ग । वङ्गस्य राज्ञोऽपत्यानि = वङ्गाः । 'पुरु - मगध०' (६।१।११६) अण्प्र० । अनेन अण्लुप् । प्रिया वङ्गा यस्य सः = प्रियवङ्गः ।

[अत्यङ्गः] अङ्गानतिक्रान्तः ।

बहुषु वर्त्तमानोऽञ्प्रत्ययान्तः पञ्चालशब्दः ज्ञातव्यः -

[पञ्चालमयम्] पञ्चालेभ्य आगतं = पञ्चालमयम् । 'नृ - हेतुभ्यो रूप्य - मयटौ वा' (६।३।१५६) मयट्प्र० → मय । सि - अम् ।

[पञ्चालरूप्यम्] पञ्चालेभ्य आगतं = पञ्चालरूप्यम् । 'नृ - हेतुभ्यो०' (६।३।१५६) रूप्यप्र० । सि - अम् ।

[लोहध्वजमयम्] लोहध्वजा एव = लोहध्वजाः । 'पूगादमुख्यकाञ्ज्यो द्रिः' (७।३।६०) ञ्यप्र० । अनेन ञ्यलुप् । लोहध्वजेभ्य आगतं = लोहध्वजमयम् । 'नृ - हेतुभ्यो रूप्य - मयटौ वा' (६।३।१५६) मयट्प्र० → मय । सि - अम् ।

[लोहध्वजरूप्यम्] लोहध्वजेभ्य आगतं = लोहध्वजरूप्यम् । 'नृ - हेतुभ्यो रूप्य०' (६।३।१५६) रूप्यप्र० । सि - अम् । इत्यादौ अनुक्रमेण अञ् आम् निवास इत्यादि स्थिते अन्तरङ्गानपि विधीन् बहिरङ्गा लुग्(प्) बाधते इति बहुवचनस्य लुपि द्रेर्लुप् न स्यात् । यदि बहुवचनं निमित्तं तदा द्रेर्लुप् स्यात्, परं अत्र बहुवचनं निमित्तं ज्ञेयम् -

[पाञ्चालः] पञ्चालस्य राज्ञोऽपत्यं = पाञ्चालः । 'राष्ट्र - क्षत्रियात्०' (६।१।११४) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[लौहध्वज्यः] लोहध्वज एव = लौहध्वज्यः । 'पूगादमुख्यकाञ्ज्यो द्रिः' (७।३।६०) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[प्रियवाङ्गाः] वङ्गस्य राज्ञोऽपत्यं = वाङ्गः । 'पुरु - मगध०' (६।१।११६) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रियो वाङ्गो येषां ते = प्रियवाङ्गाः इत्यत्र न द्र्यन्तं बहुषु किन्तु समास इति लुप् न भवति ।

[पाञ्चाल्यः] पञ्चालस्यापत्यानि स्त्रियः = पाञ्चाल्यः । 'राष्ट्र - क्षत्रियात्०' (६।१।११४) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । प्रथमा जस् ।

[लौहध्वज्याः स्त्रियः] लोहध्वज एव स्त्रीविशिष्टाः सङ्घाः = लौहध्वज्याः । 'पूगादमु०' (७।३।६०) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । प्रथमा जस् ।

[पञ्चपाञ्चालः] पञ्चभिः पाञ्चालीभिः क्रीतः = पञ्चपाञ्चालः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लुप् । 'क्यङ् - मानि - पित्तद्धिते' (३।२।५०) पुवंद्भावः - ङीनिवृत्तिरित्यर्थः ॥छ॥

यस्कादेर्गोत्रे ॥ ६।१।१२५ ॥

[यस्कादेः] यस्क आदिर्यस्य सः = यस्कादिः , तस्मात् ।

[गोत्रे] गोत्र सप्तमी ङि ।

[यास्कः, यास्कौ, यस्काः] यस्क । यस्कस्यापत्यं = यास्कः । यस्कस्यापत्ये वृद्धे = यास्कौ । यस्कस्यापत्यानि वृद्धानि = यस्काः । 'शिवादेरण्' (६।१।६०) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । यत्र जस् तत्र अनेन अण्लुप् ।

[लाह्यः, लाह्यौ, लह्याः] लहिः सौत्रो धातुः । लह्यते = लह्यः । 'शिक्यास्याढ्य - मध्य - विन्ध्य - धिष्ण्याघ्न्य - हर्म्य - सत्य - नित्यादयः' (उणा० ३६४) यप्र० । लह्यस्यापत्यं = लाह्यः । लह्यस्यापत्ये = लाह्यौ । लह्यस्यापत्यानि = लह्याः । 'शिवादेरण्' (६।१।६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अनेन यत्र जस् तत्र अण्लुप् ।

[औपगवः, औपगवौ, औपगवाः] उपगोरपत्यम् = औपगवः । उपगोरपत्ये = औपगवौ । उपगोरपत्यानि = औपगवाः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । सि - औ - जस् ।

[यास्कायनयः] यस्कस्यापत्यं वृद्धं = यास्कः । 'शिवादेरण्' (६।१।६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । यास्कस्यापत्यानि युवानः । शिवाद्यणन्तत्वात् 'द्विस्वरादणः' (६।१।१०९) आयनिञ्प्र० → आयनि । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[लाह्यायनयः] लह्यस्यापत्यं = लाह्यः । 'शिवादेरण्' (६।१।६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । लाह्यस्यापत्यानि युवानः । 'द्विस्वरादणः' (६।१।१०९) आयनिञ्प्र० → आयनि । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[यास्काश्छात्राः] यस्कस्य इमे = यास्काः । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् । छात्र प्र० जस् ।

[यस्काः] यस्कस्यापत्यानि = यस्काः । 'शिवादेरण्' (६।१।६०) अण्प्र० → अ । अनेन अण्लुप् । अण्प्रत्ययस्य अलोपे तु तत्प्रतिकृतयो यास्का इत्यत्र गोत्रे उत्पन्नस्यापि प्रत्ययस्यासांप्रतं न गोत्रे वर्त्तमानः किन्तु प्रतिकृतिषु वर्त्तमानं इति लुप् न भवति । अत्र यदि गोत्रे उत्पन्नस्य प्रत्ययस्य लुबिति व्याख्यायते तदाऽत्रापि प्राप्नोति गोत्रे प्रत्ययस्योत्पन्नत्वात्, न त्वेवं व्याख्यायतेऽपि तु प्रत्ययान्तस्य गोत्रे बहुषु वर्तमानस्येति, ततश्च नेहं प्रत्ययान्तं गोत्रबहुत्वे, किं तर्हि प्रकृतिबहुत्व इति ॥छा॥

यञञोऽश्यापर्णान्त - गोपवनादेः ॥ ६।१।१२६ ॥

[यञञः] यञ् च अञ् च = यञञ् , तस्य ।

[अश्यापर्णान्तगोपवनादेः] श्यापर्णो अन्ते यस्य सः = श्यापर्णान्तः । गोपवन आदिर्यस्य सः = गोपवनादिः । श्यापर्णान्तश्चासौ गोपवनादिश्च = श्यापर्णान्तगोपवनादि, न श्यापर्णान्तगोपवनादि = अश्यापर्णान्तगोपवनादि, तस्मात् ।

गोपवनादिर्विदाद्यन्तर्गणः ।

[गार्ग्यः, गार्ग्यौ, गर्गाः] गर्गस्यापत्यं वृद्धं = गार्ग्यः । गर्गस्यापत्ये वृद्धे = गार्ग्यौ । गर्गस्यापत्यानि वृद्धानि = गर्गाः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - औ । यत्र बहुवचनं जस् दृश्यते तत्र अनेन यञ्लोपः । प्र० जस् ।

[वात्स्यः, वात्स्यौ, वत्साः] वत्स । वत्सस्यापत्यं वृद्धं = वात्स्यः । वत्सस्यापत्ये वृद्धे = वात्स्यौ । वत्सस्यापत्यानि वृद्धानि = वत्साः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - औ । बहुत्वे अनेन यञ्लुप् । प्र० जस् ।

[वैदः, वैदौ, विदाः] विदस्यापत्यं वृद्धं = वैदः । विदस्यापत्ये वृद्धे = वैदौ । विदस्यापत्यानि वृद्धानि = विदाः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - औ । बहुत्वे अनेन अञ्लुप् । प्र० जस् ।

[और्वः, और्वौ, उर्वाः] उर्व । उर्वस्यापत्यं वृद्धम् = और्वः । उर्वस्यापत्ये वृद्धे = और्वौ । उर्वस्यापत्यानि वृद्धानि = उर्वाः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - औ । बहुत्वे अनेन अञ्लुप् । प्र० जस् ।

[गर्गमयम्] गर्ग । गर्गस्यापत्यानि वृद्धानि = गर्गाः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० । अनेन यञ्लुप् । गर्गेभ्य आगतम् । 'नृ - हेतुभ्यो रूप्य - मयटौ वा' (६।३।१५६) मयट्प्र० → मय । सि - अम् ।

[गर्गरूप्यम्] गर्ग । गर्गस्यापत्यानि वृद्धानि = गर्गाः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० । अनेन यञ्लुप् । गर्गेभ्य आगतम् । 'नृ - हेतुभ्यो रूप्य - मयटौ वा' (६।३।१५६) रूप्यप्र० । सि - अम् ।

[गौपवनाः] गोपवनस्यापत्यानि वृद्धानि = गौपवनाः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् ।

[शैग्रवाः] शिग्रु । शिग्रोरपत्यानि वृद्धानि = शैग्रवाः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । प्र० जस् ।

[बैन्दवाः] बिन्दु । बिन्दोरपत्यानि वृद्धानि । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अस्वयम्भुवोऽव् (७।४।७०) अव् । प्र० जस् ।

[ताजमाः] ताजम । ताजमस्यापत्यानि वृद्धानि । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् ।

[श्यामाकाः] श्यामाकस्यापत्यानि वृद्धानि = श्यामाकाः ।

[श्यापर्णाः] श्यापर्णस्यापत्यानि वृद्धानि = श्यापर्णाः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् ।

[माठराः] मठरस्यापत्यानि वृद्धानि । मतान्तरे 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् ।

[आश्वाः] अश्वस्यापत्यानि वृद्धानि । मतान्तरे 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् ।

[आवतानाः] अवतानस्यापत्यानि वृद्धानि । मतान्तरे 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् ।

[हारितः, हारितौ, हरिताः] हरितस्यापत्यं वृद्धं = हारितः । हरितस्यापत्ये वृद्धे = हारितौ । हरितस्यापत्यानि = हरिताः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० । बहुत्वे अनेन अञ्लुप् । प्र० जस् ।

[धैनवः, धैनवौ, धेनवः] धेनु । धेनोरपत्यं वृद्धं = धैनवः । धेनोरपत्ये वृद्धे = धैनवौ । धेनोरपत्यानि = धेनवः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । यत्र जस् तत्र अनेन अञ्लुप् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् । प्र० जस् ।

[गार्ग्यः] गर्गस्यापत्यं वृद्धं = गार्ग्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वैदः] विदस्यापत्यं वृद्धं = वैदः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[विदाः] वैद मण्ड्यते । वैदस्य वैदयोर्वाऽपत्यानि युवानः = विदाः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) इञ्लुप् । अनेन अञ्प्रत्ययलुप् । प्र० जस् ।

[विदाः] विद । विदस्यापत्यानि वृद्धानि = विदाः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । अनेन अञ्लुप् ।

[वैदौ] विदानामपत्ये युवानौ = वैदो । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) इञ्लुप । न च बहुषु इति लुप् न भवति । इञ्प्रत्ययविषयेऽप्यञो लुप् न भवति । 'न प्राग्जितीये स्वरे' (६।१।१३५) इति निषेधात् ।

[विदाः] विदस्यापत्यानि = विदाः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० । अनेन अञ्लुप् । प्र० जस् ।

[विदाः] विदानामपत्यं युवानो माणवकाः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) इञ्लुप् ततो 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० । बहुत्वे अनेन अञ्लुप् । प्र० जस् ।

[गार्ग्यः स्त्रियः] गर्ग । गर्गस्यापत्यानि स्त्रियः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'यञो डायन् च वा' (२।४।६७) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलुक् । प्र० जस् ।

[वैद्यः स्त्रियः] विदस्यापत्यानि वृद्धानि स्त्रियः = वैद्यः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।४।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक् '(२।४।८६) अलुक् । प्र० जस् ।

[पञ्चगर्गः पटः] गर्गस्यापत्यानि वृद्धानि स्त्रियः = गार्ग्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'यञो डायन् च वा' (२।४।६७) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलुक् । पञ्चभिर्गार्गीभिः क्रीतः = पञ्चगा(ग)र्गः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लुप् । 'क्यङ् - मानि - पित्तद्धिते' (३।२।५०) पुंवद्भावः - ङीनिवृत्तिरित्यर्थः । यञ् पुनरेवागतः सो यञ् अनेन लुप् ।

[दशगर्गः पटः] गर्गस्यापत्यानि वृद्धानि स्त्रियः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'यञो डायन्०' (२।४।६७) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलुक् । दशभिर्गार्गीभिः क्रीतः = दशगा(ग)र्गः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लुप् । 'क्यङ् - मानि०' (३।२।५०) पुंवद्भावः - ङीनिवृत्तिरित्यर्थः । यञ् पुनरेवागतः सो यञ् अनेन लुप् ।

[औत्साच्छात्राः] उत्सस्य इमे छात्राः = औत्साच्छात्राः । 'उत्सादेरञ्' (६।१।१९) अञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् । छात्र प्र० जस् ।

[पौनर्भवाः] पुनर्भू । पुनर्भ्वा अपत्यानि अनन्तराणि = पौनर्भवाः । 'पुनर्भू - पुत्र - दुहितृ - ननान्दुरनन्तरेऽञ्' (६।१।३९) अञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । प्र० जस् ।

[पौत्राः] पुत्र । पुत्रस्यापत्यानि अनन्तराणि = पौत्राः । 'पुनर्भू - पुत्र०' (६।१।३९) अञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् ।

[दौहित्राः] दुहितृ । दुहितुरपत्यानि अनन्तराणि = दौहित्राः । 'पुनर्भू - पुत्र - दुहितृ०' ((६।१।३९) अञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'इवर्णादिरस्वे०' (१।२।२१) तृ० → त्र० । प्र० जस् ।

[नानान्द्राः] ननान्दृ । ननान्दुरपत्यानि अनन्तराणि = नानान्द्राः । 'पुनर्भू-पुत्र-दुहितृ-ननान्दु०' (६।१।३९) अञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आ । 'इवर्णादिरस्वे०' (१।२।२१) दृ० → द्र० । प्र० जस् ।

[पारशवाः] पर-स्त्री । परात् = परपुरुषाद्भिन्ना स्त्री = परस्त्री । परस्त्रिया अनन्तरापत्यानि = पारशवः(वाः) । 'परस्त्रियाः परशुश्चाऽसावर्ण्ये' (६।१।४०) अञ्प्र० - परस्त्रीशब्दस्य परशुदेशश्च । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । प्रथमा सि(जस्) । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[प्रियगार्ग्याः] प्रिय-गर्ग । गर्गस्यापत्यं = गार्ग्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अन्यत्र स्त्रियश्चेत् गार्ग्यः' । 'यञो डायन् च वा' (२।४।६७) ङी । 'अस्य०' (२।४।८६) अलुक् । 'व्यञ्जनात्०' (२।४।८८) यलोपः । प्र० जस् । 'इवर्णादिरस्वे०' (१।२।२१) य० । सांप्रतं वाक्यम्-प्रियो गार्ग्यो गार्ग्यो वा येषां ते = प्रियगार्ग्याः । प्र० जस् । अत्र हि यञन्तस्य बहुविषयत्वात् लुप् प्राप्नोति ? नैवम् - न यञन्तं बहुषु, किं तर्हि समासः ? स च 'प्रत्ययः प्रकृत्यादेः' (७।४।११५) इति नियमात् यञन्तो न भवतीति लुप् न भवति ।

[प्रियगर्गाः] गर्गस्यापत्यानि वृद्धानि = गर्गाः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० । अनेन यञ्लुप् । प्रिया गर्गा यस्य सः = प्रियगर्गः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ॥छ॥

कौण्डिन्या-ऽऽगस्त्ययोः कुण्डिना-ऽगस्ती च ॥ ६।१।१२७ ॥

[कौण्डिन्याऽऽगस्त्ययोः] कौण्डिन्यश्च आगस्त्यश्च = कौण्डिन्याऽऽगस्त्यौ, तयोः = कौण्डिन्याऽऽगस्त्ययोः । षष्ठी ओस् ।

[कुण्डिनाऽगस्ती] कुण्डिनश्च अगस्तिश्च = कुण्डिनाऽगस्ती । प्रथमा औ । 'इदुतोऽस्त्रेरीदूत्' (१।४।२१) औ० → ई० ।

[च] च प्रथमा सि ।

[कौण्डिन्यः, कौण्डिन्यौ, कुण्डिनाः] कुण्ड । कुण्डमस्यास्ति । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्ङीः' (२।४।१) ङी । कुण्डिन्या अपत्यानि वृद्धानि =

कुण्डिनाः । 'गर्गादिर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । अत एव निर्देशात् 'जातिश्च णि-तद्धितय-स्वरे' (३।२।५१) इत्यनेन पुंवद्भावाभावः । अन्यथा पुंवद्भावे सति ङीनिवृत्तौ यञि 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इत्यादिना इन्लोपे कौण्ड्य इति स्यात् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलोपः । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । यत्र जस् दृश्यते तत्र अनेन यञ्लुप्-कुण्डिनी० → कुण्डिनदेशश्च । कुण्डिन्या अपत्यं वृद्धं = कौण्डिन्यः । कुण्डिन्या अपत्ये वृद्धे = कौण्डिन्यौ । एकवचने द्विवचने च अयं समासो ज्ञेयः ।

[आगस्त्यः, आगस्त्यौ, अगस्तयः] अग 'स्तम्भू सौत्रो धातुः' (१९८५) स्तम्भ् । अगं-पर्वतं स्तभ्नाति = अगस्त्यः । 'अग-पुलाभ्यां स्तम्भेर्डित्' (उणा० ३६३) डित् यप्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । अगस्त(स्त्य)स्यापत्यम् = आगस्त्यः । अगस्त(स्त्य)स्यापत्ये = आगस्त्यौ । अगस्त(स्त्य)स्यापत्यानि = अगस्तयः । अपत्ये 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्राप्तः, तद्बाधकः 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्, तस्यापि बाधकः 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण् आगच्छति अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-औ । यत्र जस् तत्र अनेन अण्लुप् - अगस्तिरादेशश्च । प्र० जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[आगस्तीयाः] अगस्त(स्त्य)स्यापत्यानि । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अगस्तीनामिमे = आगस्तीयाः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'सूर्या-ऽऽगस्त्ययोरीये च' (२।४।८९) यलुक् ।

कुण्डिनीशब्दे प्रत्ययलुके(पि) आदेशविधाने न कश्चिद्विशेषः । प्रत्ययान्तादेशे हि कुण्डिनशब्दात् अदुसंज्ञकात् 'तस्येदम्' (६।३।१६०) इत्यणा भवितव्यम् । प्रत्ययस्य तु लुपि आदेशविधाने 'न प्राग्जितीये स्वरे' (६।१।१३५) इति लुप्प्रतिषेधे सत्यामपि दुसंज्ञायामीयप्रत्ययापवादः ।

[कौण्डिन्यः स्त्रियः] कुण्डिन्या अपत्यानि स्त्रियः = कौण्डिन्यः । 'गर्गादिर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । 'यञो डायन्०' (२।४।६७) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । 'व्यञ्जनात्०' (२।४।८८) यलुक् । प्र० जस् । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) य० ।

[आगस्त्यः स्त्रियः] अगस्त्य । अगस्त्यस्यापत्यानि स्त्रियः = आगस्त्यः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्-नञ्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । 'सूर्या-ऽऽगस्त्ययोरीये च' (२।४।८९) यलोपः । प्र० जस् । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) य० ॥छा॥

भृग्वङ्गिरस्-कुत्स-वसिष्ठ-गोतमा-ऽत्रेः ॥ ६।१।१२८ ॥

[भृग्वङ्गिरस्कुत्सवसिष्ठगोतमाऽत्रेः] भृगुश्च अङ्गिराश्च कुत्सश्च वसिष्ठश्च गौ(गो)तमश्च अत्रिश्च = भृग्वङ्गिरस्कुत्सवसिष्ठगोतमाऽत्रि, तस्मात् ।

[भार्गवः, भार्गवौ, भृगवः] भृगु । भृगोरपत्यं = भार्गवः । भृगोरपत्ये = भार्गवौ । भृगोरपत्यानि = भृगवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'ऋषि-वृष्ण्य०' (६।१।६१) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आर् । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । यत्र जस् तत्र अनेन अण्लुप् । प्र० जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[अङ्गिरसः] अङ्गिरस् । अङ्गिरसोऽपत्यानि = अङ्गिरसः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण्प्र० । अनेन अण्लुप् । प्र० जस् ।

[कुत्साः] कुत्सस्यापत्यानि = कुत्साः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० । अनेन अण्लुप् । प्र० जस् ।

[वसिष्ठाः] वसिष्ठस्यापत्यानि = वसिष्ठाः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० । अनेन अण्लुप् । प्र० जस् ।

[गोतमाः] गोतमस्यापत्यानि = गोतमाः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० । अनेन अण्लुप् । प्र० जस् ।

[अत्रयः] अत्रि । अत्रेरपत्यानि = अत्रयः । 'इतोऽनिञः' (६।१।७२) एयण्प्र० । अनेन एयण्लुप् । प्र० जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[भार्गव्यः स्त्रियः] भृगोरपत्यानि स्त्रियः = भार्गव्यः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'ऋषि-वृष्ण्य०' (६।१।६१) अण्प्र० । वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'अणञेयेकण्-नञ्०' (२।४।२०) ङी । प्र० जस् । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) य० ।

[आङ्गिरस्यः स्त्रियः] अङ्गिरसोऽपत्यानि स्त्रियः = आङ्गिरस्यः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'ऋषि-वृष्ण्य०' (६।१।६१) अण्प्र० । वृद्धिः । 'अणञेयेकण्-नञ्०' (२।४।२०) ङी । प्र० जस् । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) य० ।

[आत्रेय्यः स्त्रियः] अत्रेरपत्यानि स्त्रियः = आत्रेय्यः । 'इतोऽनिञः' (६।१।७२) एयण्प्र० → एय । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । 'अणञेयेकण्-नञ्०' (२।४।२०) ङी । प्र० जस् । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) य० ।

[भार्गवः] भृगोरपत्यं = भार्गवः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० । शेषं पूर्ववत् ।

[आत्रेयः] अत्रेरपत्यम् = आत्रेयः । 'इतोऽनिञः' (६।१।७२) एयण्प्र० → एय । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[भार्गवाश्छात्राः] भृगोरिमे = भार्गवाः । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । प्र० जस् ।

[भृगुकुलम्, भार्गवकुलम्] भृगु । भृगोरपत्यमपत्ये वा = भार्गवः - भार्गवौ । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । भार्गवस्य भार्गवयोर्वा कुलं = भृगुकुलम् - भार्गवकुलम् । 'द्व्येकेषु षष्ठ्यास्तत्पुरुषे यञादेर्वा' (६।१।१३४) विकल्पेन अण्लोपः । सि-अम् ॥छ॥

प्राग्भरते बहुस्वरादिञः ॥ ६।१।१२९ ॥

[प्राग्भरते] प्राक्(ङ्) च भरतश्च = प्राक्(ग्)भरतम्, तस्मिन् ।

[बहुस्वरात्] बहवः स्वरा यत्र तत् = बहुस्वरम्, तस्मात् ।

[इञः] इञ् षष्ठी ङस् ।

[क्षैरकलम्भिः, क्षैरकलम्भी, क्षीरकलम्भाः] क्षीरमिश्रं कं लम्भयति । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । यद्वा **करम्भो दधिसक्तवः** (अमरकोषे-१८०२) ततः क्षीरप्रधानः करम्भः । ऋफिडात् 'ऋफिडादीनां डश्च लः' (२।३।१०४) लत्वम् । क्षीरं कमिव लम्भयति । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । लभ्यं क्षीरं = क्षीरकम्, तत् लम्भयति । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० । क्षीरकलम्भस्यापत्यं-अपत्ये-अपत्यानि वा । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-औ । बहुवचने अनेन इञ्लुप् । प्र० जस् ।

[पान्नागारिः, पान्नागारी, पन्नागाराः] पन्नं-पतितमगारं-गृहं यस्य सः = पन्नागारः । पन्नागारस्यापत्यं-अपत्ये-अपत्यानि वा । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-औ । यत्र जस् तत्र अनेन इञ्लुप् । प्र० जस् ।

[मान्थरेषणिः, मान्थरेषणी, मन्थरेषणाः] मन्थरेषणस्यापत्यं-अपत्ये-अपत्यानि वा = मान्थरेषणिः, मान्थरेषणी, मन्थरेषणाः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'सि-औ । यत्र जस् तत्र अनेन इञ्लुप् । प्र० जस् ।

भरत-**[यौधिष्ठिरिः, यौधिष्ठिरी, युधिष्ठिराः]** युधिष्ठिरस्यापत्यं-अपत्ये-अपत्यानि वा = यौधिष्ठिरिः, यौधिष्ठिरी, युधिष्ठिराः । 'बाह्वादि०' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'सि-औ । यत्र जस् तत्र अनेन इञ्लुप् । प्र० जस् ।

[आर्जुनिः, आर्जुनी, अर्जुनाः] अर्जुन । अर्जुनस्यापत्यं-अपत्ये-अपत्यानि वा = आर्जुनिः, आर्जुनी, अर्जुनाः । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'सि-औ । यत्र जस् तत्र अनेन इञ्लुप् । प्र० जस् ।

[औद्दालकिः, औद्दालकी, उद्दालकाः] उद्दालकस्यापत्यम् । उद्दालकस्यापत्ये । उद्दालकस्यापत्यानि वा । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-औ । यत्र जस् तत्र अनेन इञ्लुप् । प्र० जस् ।

[बालाकयः] बलाकाया अपत्यानि = बालाकयः । 'बाह्वादिभ्यो०' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्र० जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[हास्तिदासयः] हस्तिदासस्यापत्यानि = हास्तिदासयः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[तौल्वलयः] तुल्वलस्यापत्यानि = तौल्वलयः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[तैल्वलयः] तिल्वलस्यापत्यानि = तैल्वलयः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[तैल्वकयः] तिल्वकस्यापत्यानि = तैल्वकयः । 'अत इञ्' (६।१।३१) । इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[यौधिष्ठिरायणः पुत्रः] युधिष्ठिरस्यापत्यं = यौधिष्ठिरिः । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । यौधिष्ठिरेरपत्यं = यौधिष्ठिरायणः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । पुत्र प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र०, इत्यत्र 'प्राच्येजोऽतोल्वल्यादेः' (६।१।१४३) इति लुप् न भवति । प्राच्या भरता द्वेधा-वैश्या राजानश्च । ततो वैश्येषु वाच्येषु लुप् भवति, न राजसु । उदीच्यभरता राजान एवोच्यन्ते, तेषु प्राग्ग्रहणान्न लुप् ।

[मारसम्बन्धयः] 'मृंत् प्राणत्यागे' (१३३३) मृ । मरणं = मारः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । सम् 'बन्धंश् बन्धने' (१५५२) बन्ध् । मारं सम्बध्नाति = मारसम्बन्धः ।

'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । मारसम्बन्धस्यापत्यानि = मारसम्बन्धयः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[भागवित्तयः] भाग 'विद्लृंती लाभे' (१३२२) विद् । भागेन विद्यते-प्रतीयते स्म = भागवित्तः । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'अघोषे०' (१।३।५०) द० → त० । भागवित्तस्यापत्यानि = भागवित्तयः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[चैङ्कयः] चिङ्कस्य चिङ्काया वा अपत्यानि = चैङ्कयः । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अ-आलुक् । प्र० जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[पौष्पयः] पुष्पस्य पुष्पाया वा अपत्यानि = पौष्पयः । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अ-आलुक् । प्र० जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[काशयः] काशस्यापत्यानि = काशयः । 'बाह्वादि०' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[शा(सा)न्तनवाः] सान्तनु । सान्तनोरपत्यानि = सान्तनवाः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । प्र० जस् ।।छा।

वोपकादेः ॥ ६।१।१३० ॥

[वा] वा प्रथमा सि ।

[उपकादेः] उपक आदिर्यस्य सः = उपकादिः, तस्मात् ।

[उपकाः, औपकायनाः] उपकस्यापत्यानि वृद्धानि = उपकाः - औपकायनाः । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र० → आयन । प्रथमे अनेन विकल्पेन आयनण्लुप् । अन्यत्र वृद्धिः । प्र० जस् ।

[लमकाः, लामकायनाः] लमकस्यापत्यानि वृद्धानि = लमकाः - लामकायनाः । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र० → आयन । प्रथमे अनेन विकल्पेन आयनण्लुप् । अन्यत्र वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् ।

[औपकायन्यः स्त्रियः] उपकस्यापत्यानि वृद्धानि स्त्रियः । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र० → आयन । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'जातेरयान्त०' (२।४।५४) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । प्र० जस् । 'इवर्णादेरस्वे स्वरे०' (१।२।२१) य० ।

[पर्णक] पर्णकशब्दस्य ऋषिवचनस्य शिवादौ पाठात् क्रियावचनादिञेवेत्याह-अत एव पर्णानि करोतीति । 'क्वचित्' (५।१।१७१) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) ऋलोपः । यद्वा 'पर्णण् हरितभावे' (१८७१) पर्ण् । 'चुरादिभ्यो०' (३।४।१७) णिच्प्र० । पर्णयतीति पर्णकः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः ।।छा।

तिककितवाऽऽदौ द्वन्द्वे ॥ ६।१।१३१ ॥

[तिककितवाऽऽदौ] तिककितव आदिर्यस्य सः = तिककितवाऽऽदिः, तस्मिन् ।

[द्वन्द्वे] द्वन्द्व सप्तमी ङि ।

[तिककितवाः] तिक । तिकस्यापत्यानि = तैकायनयः । 'तिकादेरायनिञ्' (६।१।१०७) आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । कितवस्यापत्यानि = कैतवायनयः । 'तिकादेरायनिञ्' (६।१।१०७) आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । तैकायनयश्च कैतवायनयश्च = तिककितवाः । अनेन द्वयोरायनिञोः लोपः ।

[उब्जककुभाः] उब्जस्यापत्यानि = औब्जयः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (६।१।३१) वृ० औ । ककुभस्यापत्यानि = काकुभाः । 'शिवादेरण्' (६।१।६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । औब्जयश्च काकुभाश्च = उब्जककुभाः । अनेन इञ्-अणोर्लोपः । प्र० जस् ।

[उरशलङ्कटाः] उरशस्यापत्यानि = औरशायनयः । 'तिकादेरायनिञ्' (६।१।१०७) आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । लङ्कटस्यापत्यानि = लाङ्कटयः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । औरशायनयश्च लाङ्कटयश्च = उरशलङ्कटाः । अनेन आयनिञ्-इञोर्लोपः । प्र० जस् ।

[अग्निवेशदशेरकाः] अग्निवेशस्यापत्यानि वृद्धानि । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० । 'यञञोऽश्या०' (६।१।१२६) यञ्लुप् । दशेरकस्यापत्यानि = दाशेरकयः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । समाससाधनीकृताः । अग्निवेशाश्च दाशेरकयश्च = अग्निवेशदशेरकाः । अनेन इञ्लोपः । प्र० जस् ।

[शण्डिलकशकृत्स्नाः(साः)] शण्डिलस्यापत्यानि = शण्डिलाः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० । 'यञञोऽश्या०' (६।१।१२६) यञ्लुप् । प्र० जस् । कस(श) 'कृतैत् छेदने' (१३२५) कृत् । कशाः कृन्तति(न्ति) । 'ऋजि-रिषि-कुषि-कृति-व्रश्च्युन्दि-शृभ्यः कित्' (उणा० ५६७) कित् सप्र० । कस(श)कृत्सस्यापत्यानि = काशकृत्सयः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । शण्डिलाश्च काशकृत्सयश्च = शण्डिलकस(श)कृत्साः । अनेन इञ्लोपः । प्र० जस् ।

[उपकलमकाः] उपकस्यापत्यानि वृद्धानि = औपकायनाः । लमकस्यापत्यानि वृद्धानि = लामकायनाः । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ-आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । औपकायनाश्च लामकायनाश्च = उपकलमकाः । अनेन उभयत्र आयनण्लोपः । प्र० जस् ।

[भ्रष्ट्रककपिष्ठलाः] भ्रा(भ्र)ष्ट्रकस्यापत्यानि = भ्राष्ट्रकयः । कपिष्ठलस्यापत्यानि = कापिष्ठलयः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । भ्राष्ट्रकयश्च कापिष्ठलयश्च = भ्रा(भ्र)ष्टककपिष्ठलाः । अनेन इञ्लुप् । प्र० जस् ।

[कृष्णाजिनकृष्णसुन्दराः] कृष्णाजिनस्यापत्यानि = कार्ष्णाजिनयः । कृष्णसुन्दरस्यापत्यानि = कार्ष्णसुन्दरयः । उभयत्र 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । कार्ष्णाजिनयश्च कार्ष्णसुन्दरयश्च = कृष्णाजिनकृष्णसुन्दराः । अनेन इञ्लोपः । प्र० जस् ।

[वङ्खरभण्डीरथाः] अण (२५९) - रण (२६०) - वण (२६१) - व्रण (२६२) बण (२६३) - 'भण शब्दे' (२६४) भण् । भणति यदपि तदपि भण्डी । 'पञ्चमात् डः' (उणा० १६८) डप्र० । तद्वत् रथो यस्य सः = भण्डीरथः । वङ्खरस्यापत्यानि = वाङ्खरयः । भण्डीरथस्यापत्यानि = भाण्डीरथयः । 'अत इञ्' (६।१।३१)

इञ्प्र० → इ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । वाङ्खरयश्च भाण्डीरथयश्च = वङ्खरभण्डीरथाः । अनेन इञ्लुप् । प्र० जस् ।

[पहकनरकाः] पहकस्यापत्यानि = पाहकयः । नरकस्यापत्यानि = नारकयः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । पाहकयश्च नारकयश्च = पहकनरकाः । अनेन इञ्लोपः । प्र० जस् ।

[वकनखस्वगुदपरिणद्धाः] वकनखस्यापत्यानि = वाकनखयः । स्वगुदपरिणद्धस्यापत्यानि = स्वागुदपारिणद्धयः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 卐वाकनखयश्च स्वागुदप(पा)-रिणद्धयश्च = वकनखस्वगुदपरिणद्धाः । अनेन इञ्लोपः । प्र० जस् ।

[लङ्कशान्तमुखाः] लङ्कस्यापत्यानि = लाङ्कयः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । शान्तमुखस्यापत्यानि = शान्तमुखयः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । लाङ्कयश्च शान्तमुखयश्च = लङ्कशान्तमुखाः । अनेन इञ्लोपः । प्र० जस् ।

इति तिककितवादिः ॥छ॥

द्व्यादेस्तथा ॥ ६।१।१३२ ॥

[द्व्यादेः] द्विरादिर्यस्य सः = द्व्यादिः, तस्य ।

[तथा] तथा प्रथमा सि ।

'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) इत्यारभ्य ये केचन लोपनीयाः प्रत्ययास्ते द्व्यादयो ज्ञेयाः ।

[वृकलोहध्वजकुण्डीवृशाः] वृक एव = वार्केण्यः । 'वृकाट्टेण्यण्' (७।३।६४) टेण्यण्प्र० → एण्य । वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । लोहध्वज एव = लौहध्वज्यः । 'पूगादमुख्यकाञ्ञ्यो द्रिः' (७।३।६०) ञ्यप्र० → य । वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । कुण्डीवृस(श) एव = कौण्डीवृस्यः(श्यः) । 'वाहीकेष्वब्राह्मण-राजन्येभ्यः' (७।३।६३) ञ्यट्प्र० → य । वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । वार्केण्यश्च लौहध्वज्यश्च कौण्डीवृश्यश्च = वृकलोहध्वजकुण्डीवृशाः । अनेन त्रयाणां प्रत्ययानां लुप् । प्र० जस् ।

[अङ्गवङ्गसुह्माः] अङ्गानां राजा, अङ्गस्य राज्ञोऽपत्यं वा = आङ्गः । वङ्गस्यापत्यं-वङ्गानां राजा वा । सुह्मानां राष्ट्रस्य राजा, सुह्मस्य राज्ञोऽपत्यं वा । 'पुरु-मगध-कलिङ्ग-सूरमस-द्विस्वरादण्' (६।१।११६) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ-औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । आङ्गश्च वाङ्गश्च सौह्मश्च = अङ्गवङ्गसुह्माः । अनेन अण्लोपः । प्र० जस्।

[गर्गवत्सवाजाः] गर्गस्य वत्सस्य वाजस्य वाऽपत्यं = गार्ग्यः-वात्स्यः-वाज्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । गार्ग्यश्च वात्स्यश्च वाज्यश्च = गर्गवत्सवाजाः । अनेन यञ्लोपः । प्र० जस् ।

[विदगर्गयस्काः] विदस्यापत्यं वृद्धम् । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । गार्ग्यः पूर्ववत् । यस्कस्यापत्यं = यास्कः । 'शिवादेरण्' (६।१।६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । वैदश्च गार्ग्यश्च यास्कश्च = विदगर्गयस्काः । अनेन त्रयाणां प्रत्ययानां लुप् । प्र० जस् ।

卐 श० म० न्या० - वाकनखयश्च स्वागुदपारिणद्धयश्चेति - अत्र स्वमते द्विपदो द्वन्द्वोऽन्येषां मते त्रिपद इत्यग्रे उक्तम् । तथा च वाकनखयश्च स्वागुदपरिणद्धयश्चेति रूपेण विग्रह उचितः स्वागुदपरिणद्धय इति - उभयपदादिवृद्धियुक्तः पाठः प्रामादिको वाऽनुशतिकादित्वकल्पनया वेति न निश्चिनुमः । त्रिपदे द्वन्द्वे च न कोऽपि सन्देहः ।

[यास्कलाह्याश्छात्राः] यस्कस्य इमे छात्राः = यास्काः । लह्यस्य इमे छात्राः = लाह्याः । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । यास्काश्च लाह्याश्च = यास्कलाह्याः । प्र० जस् । अत्र अणो लुप् न भवति । 'यस्कोदेर्गोत्रे' (६।१।१२५) इत्यत्र गोत्रे उत्पन्नस्येति प्रत्ययस्य विशेषणात् ।

[गार्गीवत्सवाजाः] गर्गस्यापत्यं वृद्धं स्त्री = गार्गी । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'यञो डायन् च वा' (२।४।६७) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलुक् । वत्सस्य वाजस्य वाऽपत्यम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । गार्गी च वात्स्यश्च वाज्यश्च = गार्गीवत्सवाजाः । अनेन वत्स-वाजयोरेव यञो लुप्, न गार्गी इत्यत्र, तत्रास्त्रियामिति प्रतिषेधात् ।

[शैग्रवगौपवनाः] शिग्रु । शिग्रोरपत्यं वृद्धं = शैग्रवः । गोपवनस्यापत्यं वृद्धं = गौपवनः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ-औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । शैग्रवश्च गौपवनश्च = शैग्रवगौपवनाः । प्र० जस् । अत्र अश्यापर्णान्त-गोपवनादेरिति प्रतिषेधात् अञो लुप् न भवति ।

[बालाकिहास्तिदासयः] बलाकाया अपत्यं = बालाकिः । हस्तिदासस्यापत्यं = हास्तिदासिः । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आ-अलुक् । बालाकिश्च हास्तिदासिश्च = बालाकिहास्तिदासयः । प्र० जस् । अत्र प्राग्भरतेति वचनात् अप्राग्भरते न भवति ।

ह्यादिग्रहणमगोत्रेऽपि यथा स्यादित्येवमर्थम् । अबह्वर्थं वचनम् । पूर्वसूत्रेषु बहुत्वे उत्पन्नस्य प्रत्ययस्य लुब् भवति । अत्र तु द्वन्द्वश्चेद्बहुत्वे वर्त्तते तदा प्रत्ययस्यैकत्वेऽप्युत्पन्नस्य लुप् न भवतीत्यर्थः ॥छ॥

वाऽन्येन ॥ ६।१।१३३ ॥

[वा] वा प्रथमा सि ।

[अन्येन] अन्य तृतीया टा ।

[अङ्गवङ्गदाक्षयः, आङ्गवाङ्गदाक्षयः] आङ्ग-वाङ्ग पूर्ववत् । दक्षस्यापत्यं = दाक्षिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । आङ्गश्च वाङ्गश्च दाक्षिश्च = अङ्गवङ्गदाक्षयः - आङ्गवाङ्गदाक्षयः । अनेन विकल्पेन अण्लोपः, न तु इञो द्रिसंज्ञाकरणाभावात् । प्र० जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[गर्गवत्सौपगवाः, गार्ग्यवात्स्यौपगवाः] गार्ग्यश्च वात्स्यश्च औपगवश्च = गर्गवत्सौपगवाः - गार्ग्यवात्स्यौपगवाः । अनेन विकल्पेन यञ्लुप् । प्र० जस् ।

[भृगुवत्साग्रायणाः, भार्गववात्स्याग्रायणाः] भृगोरपत्यं = भार्गवः । भार्गवश्च वात्स्यश्च आग्रायणश्च = भृगुवत्साग्रायणाः - भार्गववात्स्याग्रायणाः । अनेन विकल्पेन अण्-यञ्लुप् । प्र० जस् ।

[गर्गकश्यपगालवाः, गार्ग्यकाश्यपगालवाः] कश्यपस्यापत्यं वृद्धं = काश्यपः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । गलव । गलवस्यापत्यानि = गालवाः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । गार्ग्यश्च काश्यपश्च गालवाश्च = गर्गकश्यपगालवाः - गार्ग्यकाश्यपगालवाः । अनेन यञ्-अञ्लुप् ।

पूर्वेण नित्यं प्राप्ते विकल्पार्थं वचनम् ॥छ॥

द्व्येकेषु षष्ठ्यास्तत्पुरुषे यञादेर्वा ॥ ६।१।१३४ ॥

[द्व्येकेषु] द्वौ च एकश्च = द्व्येके, तेषु = द्व्येकेषु ।

[षष्ठ्याः] षष्ठी षष्ठी ङस् ।

[तत्पुरुषे] स चासौ पुरुषश्च = तत्पुरुषः, तस्मिन् ।

[यञादेः] यञ् आदिर्यस्य सः = यञादिः, तस्य ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[गर्गकुलम्, गार्ग्यकुलम्] गर्गस्यापत्यं वृद्धं, गर्गस्यापत्ये वृद्धे वा । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । गार्ग्यस्य गार्ग्ययोर्वा कुलं = गर्गकुलम्, गार्ग्यकुलम् । अनेन विकल्पेन यञ्लुप् ।

[विदकुलम्, वैदकुलम्] विदस्यापत्यं वृद्धं, विदस्यापत्ये वृद्धे वा । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वैदस्य वैदयोर्वा कुलं = विदकुलम् - वैदकुलम् । अनेन विकल्पेन अञ्लुप् ।

[अगस्तिकुलम्, आगस्त्यकुलम्] अगस्त्यस्यापत्यं-अपत्ये वा । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । आगस्त्यस्य आगस्त्ययोर्वा कुलमिति समासे सति 'कौण्डिन्या-ऽऽगस्त्ययोः कुण्डिनाऽगस्ती च' (६।१।१२७) इत्यणो लुप् - अगस्तिरादेशश्च ।

[भृगुकुलम्, भार्गवकुलम्] भृगोरपत्यं = भार्गवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'ऋषि-वृष्ण्य०' (६।१।६१) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आर् । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । भार्गवस्य भार्गवयोर्वा कुलं = भृगुकुलम् - भार्गवकुलम् । अनेन वा अण्लुप् ।

[गर्गकुलम्] गर्गाणां कुलं = गर्गकुलम् ।

[गार्ग्यहितम्] गार्ग्याय गार्ग्याभ्यां वा हितं = गार्ग्यहितम् । सर्वत्र सि-अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अम्सम्बन्धिनोऽस्य लुक् ।

[अन्तर्गार्ग्यः] गार्गस्य(गार्ग्यस्य) गार्ग्ययोर्वा अन्तर्गतः = अन्तर्गार्ग्यः । 'प्रात्यव-परि-निरादयो गत-क्रान्त-क्रुष्ट-ग्लान-क्रान्ताद्यर्थाः प्रथमाद्यन्तैः' (३।१।४७) इत्यादिना बाहुलकात् समासः ।

[देवदत्तगार्ग्यः] देवदत्तस्य गार्ग्यः = देवदत्तगार्ग्यः ।

[देवदत्तगार्ग्यौ] देवदत्तस्य गार्ग्यौ = देवदत्तगार्ग्यौ ।

[उपगार्ग्यम्] गार्ग्यस्य समीपमुपगार्ग्यम् । सि-अम् ।

[आङ्गकुलम्] अङ्गानां राष्ट्रस्य राजा, अङ्गस्य राज्ञोऽपत्यं वा = आङ्गः । 'पुरु-मगध-कलिङ्ग-सूरमस०' (६।१।११६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । आङ्गस्य कुलम् = आङ्गकुलम् । सि-अम् ।

[यास्ककुलम्] यस्कस्यापत्यं = यास्कः । 'शिवादेरण्' (६।१।६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । यास्कस्य कुलं = यास्ककुलम् । सि-अम् ॥छा॥

न प्राग्जितीये स्वरे ॥ ६।१।१३५ ॥

[न] न प्रथमा सि ।

[प्राग्जितीये] जितात् प्राक् = प्राग्जितम्, तत्र भवः = प्राग्जितीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः, तस्मिन् ।

[स्वरे] स्वर सप्तमी ङि ।

[गार्गीयाः] गर्ग । गर्गस्यापत्यानि वृद्धानि = गर्गाः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । गर्गाणामिमे छात्राः = गार्गीयाः । 'यञञोऽश्यापर्णान्त-गोपवनादेः' (६।१।१२६) इत्यादिना यञ्लुप्प्राप्ताऽनेन निषिध्यते । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलोपः । प्र० जस् । यदि अत्र इदमर्थविवक्षैव क्रियते तच्छात्रविवक्षा तदा 'गोत्राददण्डमाणव-शिष्ये' (६।३।१६९) इत्यकञेव स्यात् ।

[वात्सीयाः] वत्सस्यापत्यानि वृद्धानि = वत्साः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वत्सानामिमे छात्राः = वात्सीयाः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलोपः । प्र० जस् ।

[आत्रेयीयाः] अत्रि । अत्रेरपत्यानि । 'इतोऽनिञः' (६।१।७२) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । अत्रेया(अत्री)णामिमे छात्राः = आत्रेयीयाः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् । 'भृग्वङ्गिरस्-कुत्स-वसिष्ठ-गोतमा-ऽत्रेः' (६।१।१२८) इत्यनेन एयण्लोपप्राप्तावनेन प्रतिषिध्यते ।

[आगस्तीयाः] अगस्त्य । 卐अगस्त्यस्यापत्यानि । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अगस्तीनामिमे छात्राः = आगस्तीयाः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । कौण्डिन्या-ऽऽगस्त्ययोः कुण्डिना-ऽगस्ती च' (६।१।१२७) इत्यादिना अण्लुप्प्राप्ताऽनेन निषेधः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'सूर्या-ऽऽगस्त्ययोरीये च' (२।४।८६) यलोपः ।

[खारपायणीयाः] खरपस्यापत्यानि = खारपायणः । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । खरपायाणामिमे छात्राः = खारपायणीयाः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'यस्कादेर्गोत्रे' (६।१।१२५) इत्यनेन आयनण्लुप्प्राप्ताऽनेन निषिध्यते ।

[हारितीयाः] हरितस्यापत्यानि वृद्धानि । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । हरितानामिमे छात्राः = हारितीयाः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'यञञोऽश्यापर्णान्त-गोपवनादेः' (६।१।१२६) इत्यादिना अञ्लुप्प्राप्ताऽनेन निषिध्यते । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् सर्वत्र ।

[अत्रीयः] अत्रि । अत्रेरपत्यानि = अत्रेयः । 'इतोऽनिञः' (६।१।७२) एयण्प्र० । 'भृग्वङ्गिरस्-कुत्स-वसिष्ठ-गोतमा-ऽत्रेः' (६।१।१२८) इत्यादिना एयण्लोपः । अत्रिभ्यो हितः = अत्रीयः । 'तस्मै हिते' (७।१।३५) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः ।

[अगस्तीयः] अगस्त्यस्यापत्यानि = अगस्तयः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण्प्र० । 'कौण्डिन्या-ऽऽगस्त्ययोः कुण्डिना-ऽगस्ती च' (६।१।१२७) अण्लोपः-अगस्तिरादेशश्च । अगस्तिभ्यो हितः । 'तस्मै हिते' (७।१।३५) ईयप्र० । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ।

卐 मध्यमवृत्तौ - अगस्तेरपत्यानि ।

[गर्गीयः] गर्गस्यापत्यानि वृद्धानि = गर्गाः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'यञञोऽश्यापर्णान्त०' (६।१।१२६) यञ्लुप् । गर्गेभ्यो हितः = गा(ग)र्गीयः । 'तस्मै हिते' (७।१।३५) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[वत्सीयः] वत्सस्यापत्यानि वृद्धानि = वत्साः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० । 'यञञोऽश्यापर्णान्त०' (६।१।१२६) यञ्लुप् । वत्सेभ्यो हितः = वा(व)त्सीयः । 'तस्मै हिते' (७।१।३५) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[वैदः, वैदौ] विदस्यापत्यानि वृद्धानि । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० । 'यञञोऽश्यापर्णान्त०' (६।१।१२६) अञ्लुप् । विदानामपत्यं - अपत्ये युवा । यदि(दा) अञ् गच्छति तदा अञ्(इञ्) विषये भूतेऽनेन प्रतिषेधः । पुनरेव अञ् वर्त्तते - अप्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[विदाः] विदस्यापत्यानि वृद्धानि । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'यञञोऽश्यापर्णान्त०' (६।१।१२६) अञ्लुप् । विदानामपत्यानि = विदाः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) इञ्लोपः ।

अथेह कस्मान्न भवति आशङ्का । उच्यते-प्रत्यासत्तेर्यस्य प्रत्ययस्य लुप् प्रतिषिध्यते तल्लोपिप्रत्ययान्तादेव विधीयमाने स्वरादौ प्रतिषेधः । अत्र तु द्वन्द्वात् विधीयते न तल्लोपिप्रत्ययान्तादिति प्रतिषेधो न भवति ।

[अत्रिभरद्वाजिका] अत्रि । अत्रेरपत्यानि वृद्धानि । 'इतोऽनिञः' (६।१।७२) एयण्प्र० । अत्रीणामपत्यानि युवानः । 'भृग्वङ्गिरस्-कुत्स-वसिष्ठ-गोतमा-ऽत्रेः' (६।१।१२८) एयण्लोपः - ततो द्वितीयवाक्यः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) इञ्लुप् । अत्रीणां भरद्वाजानां च विवाहः = अत्रिभरद्वाजिका । 'विवाहे द्वन्द्वादकल्' (६।३।१६३) अकल्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ० । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्-व्यञ्जनात् सेः' (१।४।४५) सिलुक् ।

[वसिष्ठकश्यपिका] वसिष्ठस्यापत्यानि । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० । 'भृग्वङ्गिरस्-कुत्स-वसिष्ठ-गोतमा-ऽत्रेः' (६।१।१२८) इत्यादिना अण्लुप् । कश्यपस्यापत्यानि वृद्धानि । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० । 'यञञोऽश्यापर्णान्त०' (६।१।१२६) अञ्लुप् । कश्यपानामपत्यानि युवानः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) इञ्लुप् । वसिष्ठानां कश्यपानां च विवाहः । 'विवाहे द्वन्द्वादकल्' (६।३।१६३) अकल्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ० । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् ।

[भृग्वङ्गिरसिका] भृगोरपत्यानि । अङ्गिरसोऽपत्यानि । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'भृग्वङ्गिरस्०' (६।१।१२८) इत्यादिना अण्लुप् । भृगूणां अङ्गिरसां च विवाहः । 'विवाहे द्वन्द्वादकल्' (६।३।१६३) अकल्प्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ० । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् ।

[कुत्सकुशिकिका] कुत्सस्यापत्यानि वृद्धानि । कुशिकस्यापत्यानि वृद्धानि । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० । 'यञञोऽश्यापर्णान्त-गोपवनादेः' (६।१।१२६) अञ्लोपः । कुत्सानां कुशिकानां च विवाहः । 'विवाहे द्वन्द्वादकल्' (६।३।१६३) अकल्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ० । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्-व्यञ्जनात् सेः' (१।४।४५) सिलुक् ।

[गर्गभार्गविका] गर्गस्यापत्यानि वृद्धानि । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० । 'यञञोऽश्यापर्णान्त०' (६।१।१२६) यञ्लुप् । भृगोरपत्यानि वृद्धानि । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० । गर्गाणां वृद्धानां-भृगूणां वृद्धानां यूनां च विवाहः = गर्गभार्गविका । 'विवाहे द्वन्द्वादकल्' (६।३।१६३) अकल्प्र० → अक । 'भृग्वङ्गिरस्-कुत्स०' (६।१।१२८) अण्लोपप्राप्तिर्निषिध्यते 'गर्ग-भार्गविका' (६।१।१३६) इत्यनेन ।

गर्गभार्गविकाया अन्यत्र द्वन्द्वे वृद्धे यूनि वा प्रतिषेधो न भवति ।

[कौवलम्] कुवल 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । कुवल्याः फलं = कुवलम् । 'हेमादिभ्योऽञ्' (६।२।४५) अञ्प्र० । 'फले' (६।२।५८) अञ्लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विपस्तद्धितलुक्यगोणी-सूच्योः' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । कुवलस्य इदं = कौवलम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

गर्गभार्गविका ॥ ६।१।१३६ ॥

[गर्गभार्गविका] गर्गभार्गविका प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्-व्यञ्जनात् सेः' (१।४।४५) सिलुक् ।

[गर्गभार्गविका] गर्गस्यापत्यानि वृद्धानि = गर्गाः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० । 'यञञोऽश्यापर्णान्त०' (६।१।१२६) यञ्लोपः । भृगोरपत्यानि = भार्गवः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आर् । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । गर्गाणां वृद्धानां - भृगूणां च वृद्धानां यूनां च विवाहः = गर्गभार्गविका । 'विवाहे द्वन्द्वादकल्' (६।३।१६३) अकल्प्र० → अक । अनेन 'भृग्वङ्गिर०' (६।१।१२८) इत्यस्याण्लोपप्राप्तिर्निषिध्यते निपातनात् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ० ॥छ॥

यूनि लुप् ॥ ६।१।१३७ ॥

[यूनि] युवन् सप्तमी ङि । 'श्वन्-युवन्-मघोनो ङी-स्याद्यघुट्स्वरे व उः' (२।१।१०६) व० → उ० । 'समानानां तेन०' (१।२।१) दीर्घः ।

[लुप्] लुप् प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्-व्यञ्जनात् सेः' (१।४।४५) सिलुक् ।

[पाण्टाहृताः] पण्ट 'हृंग् हरणे' (८८५) हृ, आङ्पूर्व० । पण्टेनाह्रियते स्म = पण्टाहृतः । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । पण्टाहृतस्यापत्यं वृद्धं = पाण्टाहृतिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । पाण्टाहृतेरपत्यं युवा सौवीरगोत्रः । 'पाण्टाहृति-मिमताण्णश्च' (६।१।१०४) णप्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । पाण्टाहृतस्य इमे छात्राः = पाण्टाहृताः । 'दोरीयः' (६।३।३२) इत्यस्य विषये 'वृद्धेञः' (६।३।२८) इति अञ्प्र० । अनेन णलोपः । प्र० जस् ।

[भागवित्ताः] भगवित्तस्यापत्यं = भागवित्तिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । भागवित्तेरपत्यं युवा = भागवित्तिकः । 'भागवित्ति-तार्णविन्दवाऽऽकशापेयान्निन्दायामिकण् वा' (६।१।१०५) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । भागवित्ताः । 'वृद्धेञः' (६।३।२८) अञ्प्र० । अनेन इकण्लोपः । प्र० जस् ।

[वार्ष्यायणीयाः] वृष । वृषस्यापत्यं = वार्ष्यायणिः । 'दगु-कोशल-कर्मार-च्छाग-वृषाद् यादिः' (६।१।१०८) यकारादिरायनिञ्प्र० → यायनि । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आर् । वार्ष्यायणेरपत्यं युवा =

वार्ष्यायणीयः । 'सौयामायनि-यामुन्दायनि-वार्ष्यायणेरीयश्च वा' (६।१।१०६) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । वार्ष्यायणीयस्य इमे छात्राः । अनेन ईयलुप् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । प्र० जस् ।

[कापिञ्जलादाः] कपिञ्जलानादत्ते । 'दश्चाऽऽङः' (५।१।७८) डप्र० । कपिञ्जल 'अदंक् भक्षणे' (१०५९) अद् । कपिञ्जलमत्ति । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।२।५०) उपान्त्यवृद्धिः आ । कपिञ्जलादस्यापत्यं = कापिञ्जलादिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । कापिञ्जलादेरपत्यं युवा = कापिञ्जलाद्यः । 'कुर्वादेर्ञ्यः' (६।१।१००) ञ्यप्र० । कापिञ्जलाद्यस्य इमे छात्राः । ञ्यस्य लुपि 'वृद्धेञः' (६।३।२८) अञ्प्र० → अ । प्रथमा जस् ।

अञन्तं प्रकृतिरूपं ततो 'अवर्णेव०' (७।४।६८) इति भावार्थः ।

[ग्लौचुकायनाः] ग्लुचुकस्यापत्यं = ग्लुचुकायनिः । 'अदोरायनिः प्रायः' (६।१।११३) आयनिप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । ग्लुचुकायनेरपत्यं युवा = ग्लौचुकायनः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ। 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । ग्लौचुकायनस्य इमे छात्राः = ग्लौचुकायनाः । अनेन अणो लुपि आयनि अन्तं संपन्नं शेषे अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । प्रथमा जस् ।

[पाण्टाहृतमयम्] पण्टाहृतस्यापत्यं = पाण्टाहृतिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । पाण्टाहृतेरपत्यं युवा = पाण्टाहृतः । 'पाण्टाहृति-मिमताण्णश्च' (६।१।१०४) णप्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । पाण्टाहृतादागतम् । 'नृ-हेतुभ्यो रूप्य-मयटौ वा' (६।३।१५६) मयट्प्र० → मय । सि-अम् ।

[वार्ष्यायणीयरूप्यम्] वृषस्यापत्यं = वार्ष्यायणिः । 'दगु-कोशल-कर्मार-च्छाग-वृषाद् यादिः' (६।१।१०८) आयनिञ्प्र० यकारादिः । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आर् । वार्ष्यायणेरपत्यं युवा = वार्ष्यायणीयः । 'सौयामायनि-यामुन्दायनि०' (६।१।१०६) ईयप्र० । 'समानानां तेन०' (१।२।१) दीर्घः । वार्ष्यायणीयादागतं = वार्ष्यायणीयरूप्यम् । 'नृ-हेतुभ्यो०' (६।३।१५६) रूप्यप्र० । सि-अम् ।

[भागवित्तिकीयम्] भगवित्तस्यापत्यं = भागवित्तिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । भागवित्तेरपत्यं युवा = भागवित्तिकः । 'भागवित्ति-तार्णविन्दवा-ऽऽकशापेयान्निन्दायामिकण् वा' (६।१।१०५) इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । वृद्धिः । भागवित्तिकाय हितं = भागवित्तिकीयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । ('तस्मै हिते' (७।१।३५) ईयप्र०) । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

वायनणायनिञोः ॥ ६।१।१३८ ॥

[वा] वा प्रथमा सि ।

[आयनणायनिञोः] आयनण् च आयनिञ् च = आयनणायनिञौ, तयोः ।

[गार्गीयाः, गार्ग्यायणीया वा] गर्गस्यापत्यं वृद्धं = गार्ग्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । गार्ग्यस्यापत्यं युवा = गार्ग्यायणः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । गार्ग्यायणस्य इमे छात्राः । अनेन विकल्पेन आयनण्लोपः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलोपः ।

[चैङ्कीयाः, चैङ्कायनीया वा] चिङ्कस्य चिङ्काया वा अपत्यं = चैङ्किः । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । चैङ्केरपत्यं युवा = चैङ्कायनः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । चैङ्कायनस्य इमे छात्राः । अनेन विकल्पेन आयनण्लोपः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[हौत्रीयाः, हौत्रायणीया वा] होतृ । होतुरपत्यं = हौत्रः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) रत्वम् । हौत्रस्यापत्यं युवा = हौत्रायणिः । 'द्विस्वरादणः' (६।१।१०९) आयनिञ्प्र० → आयनि । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । हौत्रायणेरिमे च्छात्राः = हौत्रीयाः - हौत्रायणीयाः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्रत्ययविषये अनेन आयनिञ् विकल्पेन लोपः । प्र० जस् ।

[आत्रेयीयाः] अत्रि । अत्रेरपत्यं वृद्धम् = आत्रेयः । 'इतोऽनिञः' (६।१।७२) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । आत्रेयस्यापत्यं भारद्वाजो युवा = आत्रेयायणः । 'आत्रेयाद्भारद्वाजे' (६।१।५२) आयनञ्प्र० → आयन । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । आत्रेयायणस्य इमे च्छात्राः । 'दोरीयः' (६।३।३२) इत्यस्य विषये 'यूनि लुप्' (६।१।१३७) आयनञ्लुप् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् ॥छ॥

द्रीञो वा ॥ ६।१।१३९ ॥

[द्रीञः] द्रिश्चासौ इञ् च = द्रीञ्, तस्मात् ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

प्रागजितीये स्वर इति निवृत्तम्, अस्य सूत्रस्य करणात् । द्रीञः पञ्चम्यन्तोपादानाव(त्) वा ।

[औदुम्बरिः, औदुम्बरायणो वा] उदुम्बरस्यापत्यं वृद्धम् । 'साल्वांश-प्रत्यग्रथ-कलकूटाऽश्मकादिञ्' (६।१।११७) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । औदुम्बरेरपत्यं युवा = औदुम्बरायणः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० । अनेन लोपो विकल्पेन औदुम्बरि इति स्थितम्, औदुम्बरायणः ।

[दाक्षायणः] दक्षस्यापत्यं = दाक्षिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । दाक्षेरपत्यं = दाक्षायणः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[आङ्गः पिता-पुत्रः] अङ्गस्यापत्यम् = आङ्गः । 'पुरु-मगध-कलिङ्ग-सूरमस-'द्विस्वरादण्' (६।१।११६) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । आङ्गस्यापत्यम् । 'द्विस्वरादणः' (६।१।१०९) आयनिञ्प्र० । 'अब्राह्मणात्' (६।१।१४१) आयनिञ्लुप् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

'अब्राह्मणात्' (६।१।१४१) इति नित्यं लुपि प्राप्तायां विकल्पार्थं वचनम् ॥छ॥

ञिदार्षादणिञोः ॥ ६।१।१४० ॥

[ञिदार्षात्] ञिच्च आर्षश्च = ञिदार्षम्, तस्मात् ।

[अणिञोः] अण् च इञ् च = अणिञौ, तयोः ।

ञित् - **[तैकायनिः पिता-पुत्रः]** तिकस्यापत्यं वृद्धं = तैकायनिः । 'तिकादेरायनिञ्' (६।१।१०७) आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । तैकायनेरपत्यं युवा = तैकायनिः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । अनेन अण्लुप् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[वैदः पिता-पुत्रः] विदस्यापत्यं वृद्धं = वैदः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वैदस्यापत्यं युवा । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । अनेन इञ्लुप् ।

[कौरव्यः पिता-पुत्रः] कुरोः ब्राह्मणस्यापत्यं = कौरव्यः । 'कुर्वादेर्ञ्यः' (६।१।१००) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । कौरव्यस्यापत्यं = कौरव्यः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । अनेन इञ्लुप् । अत्र ब्राह्मणगोत्रत्वात् आयनिञ् न भवति । क्षत्रियगोत्रवृत्तौ आयनिञ् भवत्येव ।

आर्षात् - **[वासिष्ठः पिता-पुत्रः]** वसिष्ठस्यापत्यं = वासिष्ठः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वैश्वामित्रः पिता-पुत्रः] विश्वं मित्रमस्य = विश्वामित्रः । 'ऋषौ विश्वस्य मित्रे' (३।२।७९) दीर्घः । विश्वामित्रस्यापत्यं = वैश्वामित्रः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वैश्वामित्रस्यापत्यं = वैश्वामित्रः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । अनेन इञ्लुप् ।

[आत्रेयः पिता-पुत्रः] अत्रेरपत्यम् = आत्रेयः । 'इतोऽनिञः' (६।१।७२) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । आत्रेयस्यापत्यम् = आत्रेयः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । अनेन इञ्लुप् ।

[औपगवः पिता, औपगविः पुत्रः] उपगोरपत्यम् = औपगवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । औपगवस्यापत्यम् = औपगविः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[कौहडः पिता, कौहडिः पुत्रः] 卐कुहर(ड) । कुहर(ड)स्यापत्यं = कौहरः(डः) । 'शिवादेरण्' (६।१।६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । कौहर(ड)स्यापत्यं = कौहरिः(डिः) । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ ।

[दाक्षायणः] पूर्ववत् (६।१।१३९) ॥छ॥

अब्राह्मणात् ॥ ६।१।१४१ ॥

[अब्राह्मणात्] न ब्राह्मणः = अब्राह्मणस्तस्मात् । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० ।

[आङ्गः पिता-पुत्रः] अङ्गस्यापत्यं वृद्धम् = आङ्गः । 'पुरु-मगध-कलिङ्ग-सूरमस-द्विस्वरादण्' (६।१।११६) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । पितुः आङ्गस्यापत्यं युवा = आङ्गः पुत्रः । 'द्विस्वरादणः' (६।१।१०९) आयनिञ्प्र० । अनेन आयनिञ्लुप् ।

[सौह्मः पिता-पुत्रः] सुह्मस्यापत्यं वृद्धं = सौह्मः । 'पुरु-मगध०' (६।१।११६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सौह्मस्यापत्यं = सौह्मः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । अनेन इञ्लुप् ।

卐 शिवादिगणे - कोहड ।

[मागधः पिता-पुत्रः] मगधस्यापत्यं = मागधः । 'पुरु-मगध०' (६।१।११६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । मागधस्यापत्यं युवा = मागधः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । अनेन इञ्लुप् ।

[कालिङ्गः पिता-पुत्रः] कलिङ्गस्यापत्यं वृद्धं = कालिङ्गः । 'पुरु-मगध-कलिङ्ग-सूरमस०' (६।१।११६) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।८) अलुक् । कालिङ्गस्यापत्यं युवा = कालिङ्गः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । अनेन इञ्लुप् ।

[सौरमसः पिता-पुत्रः] सूरमसस्यापत्यं वृद्धं = सौरमसः । 'पुरु-मगध-कलिङ्ग-सूरमस०' (६।१।११६) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । सौरमसस्यापत्यं युवा = सौरमसः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । अनेन इञ्लुप् ।

[नाकुलः पिता-पुत्रः] नकुलस्यापत्यं वृद्धं = नाकुलः । कुरुत्वात् 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । नाकुलस्यापत्यं युवा = नाकुलः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । अनेन इञ्लुप् ।

[साहदेवः पिता-पुत्रः] नकुलेन (सह) दीव्यतीति = सहदेवः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । 'सहदेवस्यापत्यं वृद्धं = साहदेवः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । साहदेवस्यापत्यं युवा । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । अनेन इञ्लुप् ।

[वासुदेवः पिता-पुत्रः] वसुदेवस्यापत्यं वृद्धं = वासुदेवः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वासुदेवस्यापत्यं युवा । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । अनेन इञ्लुप् । पुत्र प्रथमा सि ।

[आनिरुद्धः पिता-पुत्रः] अनिरुद्धस्यापत्यं वृद्धम् = आनिरुद्धः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । आनिरुद्धस्यापत्यं युवा । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । अनेन इञ्लुप् । पुत्र प्रथमा सि ।

[रान्ध्रसः पिता-पुत्रः] रन्ध्रसस्यापत्यं वृद्धं = रान्ध्रसः । 'पुरु-मगध०' (६।१।११६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । रान्ध्रसस्यापत्यं युवा पुत्रः = रान्ध्रसः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । अनेन इञ्लुप् ।

[श्वाफल्कः पिता-पुत्रः] श्वफल्कस्यापत्यं = श्वाफल्कः । 'पुरु-मगध०' (६।१।११६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । श्वाफल्कस्यापत्यं = श्वाफल्कः पुत्रः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । अनेन इञ्लुप् ।

卐**[भाण्डिजङ्घिः पिता-पुत्रः]** भण्ड । भण्डस्यापत्यं = भाण्डिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । नुर्जातेः' (२।४।७२) ङी । अण (२५९) रण (२६०) - वण (२६१) - व्रण (२६२) - बण (२६३) - 'भण शब्दे' (२६४) भण् । भणति यत् किञ्चित् = भण्डम्(ण्डः) । 'पञ्चमात् डः' (उणा० १६८) डप्र० । भण्डस्य भार्या = भण्डी । 'धवाद् योगादपालकान्तात्' (२।४।५९) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । भण्ड्या इव जङ्घे यस्य सः । भाण्ड्या इव जङ्घे यस्य सः ।

卐 हैमप्रकाशे - भाण्डिजाङ्घिः ।

भाण्डीजङ्घस्यापत्यं वृद्धं = भाण्डीजङ्घिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः । भाण्डीजङ्घेरपत्यं युवा = भाण्डिजङ्घिः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० । अनेन आयनण्लुप् ।

[कार्णखारिः पिता-पुत्रः] खरस्येदं = खारं ध्वन्यादिः । कर्णे खारं यस्य सः । कर्णस्य खम् । 'ऋंक् गतौ' (११३५) ऋ । कर्णखमियर्त्ति = कर्णखारः । द्वारशृङ्गारे निपातः । कर्णखारस्यापत्यं = कार्णखारिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । कार्णखारेरपत्यं = कार्णखारिः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० । अनेन आयनण्लुप् । पुत्र प्रथमा सि ।

[श्वशुर्यः पिता-पुत्रः] श्वशुरस्यापत्यं वृद्धं = श्वशुर्यः । 'श्वशुराद् यः' (६।१।९१) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । श्वशुर्यस्यापत्यं युवा = श्वशुर्यः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । अनेन इञ्लुप् ।

[कुलीनः पिता-पुत्रः] कुलस्यापत्यं वृद्धम् । 'कुलादीनः' (६।१।९६) ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । कुलीनस्यापत्यं युवा = कुलीनः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । अनेन इञ्लुप् ।

[गार्ग्यः पिता, गार्ग्यायणः पुत्रः] गर्गस्यापत्यं वृद्धम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । गार्ग्यस्यापत्यं युवा = गार्ग्यायणः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

पैलादेः ॥ ६।१।१४२ ॥

[पैलादेः] पैल आदिर्यस्य सः = पैलादिः, तस्मात् ।

[पैलः पिता-पुत्रः] पीलाया अपत्यं = पैलः । 'पीला-साल्वा-मण्डूकाद् वा' (६।१।६८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । पैलस्यापत्यं युवा । 'द्विस्वरादणः' (६।१।१०९) आयनिञ्प्र० । अनेन आयनिञ्लुप् । पुत्र प्रथमा सि ।

[शालङ्किः पिता-पुत्रः] शलङ्कु । शलङ्कोरपत्यं = शालङ्किः । 'शालङ्क्यौदि-षाडि-वाड्वलि' (६।१।३७) शालङ्किनिपातः । शालङ्केरपत्यं युवा पुत्रः = शालङ्किः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० । अनेन आयनण्लुप् ।

[औदन्यि] उदकमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) क्यन्प्र० → य । 'क्षुत्-तृड्-गर्द्धेऽशनायोदन्य-धनायम्' (४।३।११३) उदक० → उदन्यनिपातः । उदन्यतीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । उदन्याया भावः = औदन्यि । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । उदन्यशब्दः पुल्लिङ्गः तदा सत्यपि तिकादित्वे अपवादविषये क्वचिदुत्सर्गोऽपीति इञेव ।

[औज्जिहानि] 'ओहांङ्क् गतौ' (११३६) हा, उत्पूर्व० । उज्जिहीते = उज्जिहानः । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) आनश्प्र० → आन । 'हवः शिति' (४।१।१२) ''हा''द्विः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'पृ-भृ-मा-हाङामिः' (४।१।५८) इत्यादिना इकारः । 'ग-होर्जः' (४।१।४०) ह० → ज० । उज्जिहानस्यापत्यम् = औज्जिहानिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[औज्जहानि] 'ओहांक् त्यागे' (११३१) हा, उत्पूर्व० । उज्जहाति = उज्जहानः । 'वयः-शक्ति-शीले' (५।२।२४) शानप्र० → आन । 'हवः शिति' (४।१।१२) ''हा''द्विः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'ग-होर्जः' (४।१।४०) ह० → ज० । उज्जहानस्यापत्यम् = औज्जहानिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य (७।४।६८) अलुक् ।

इति पैलादिगणः ॥छ॥

प्राच्येञोऽतौल्वल्यादेः ॥ ६।१।१४३ ॥

[प्राच्येञः] प्राच्ये प्राच्याद्वा इञ् = पाच्येञ्, तस्मात् ।

[अतौल्वल्यादेः] तौल्वलिरादिर्यस्य सः = तौल्वल्यादिः । न तौल्वल्यादिः = अतौल्वल्यादिः, तस्मात् ।

ब्राह्मणार्थं वचनम् ।

[पान्नागारिः पिता-पुत्रः] पन्नं-पतितमगारं यस्य सः = पन्नागारः । पन्नागारस्यापत्यं वृद्धं = पान्नागारिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । पितुः पान्नागारेरपत्यं युवा = पान्नागारिः पुत्रः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० । अनेन आयनण्लुप् ।

[मान्थरेषणिः पिता-पुत्रः] मन्थो रेषणं-हिंसोपगरणं यस्य सः । मन्थरेषणस्यापत्यं वृद्धं = मान्थरेषणिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । पितुः मान्थरेषणेरपत्यं युवा = मान्थरेषणिः पुत्रः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० । अनेन आयनण्लुप् ।

[क्षैरकलम्भिः पिता-पुत्रः] क्षीरकलम्भस्यापत्यं वृद्धं = क्षैरकलम्भिः । पितुः क्षैरकलम्भेरपत्यं युवा = क्षैरकलम्भिः पुत्रः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० । अनेन आयनण्लुप् ।

[दाक्षिः पिता, दाक्षायणः पुत्रः] दक्षस्यापत्यं वृद्धं = दाक्षिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । दाक्षेरपत्यं युवा = दाक्षायणः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[राघवः पिता, राघविः पुत्रः] रघु । रघोरपत्यं = राघवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । राघवस्यापत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[तौल्वलिः पिता, तौल्वलायनः पुत्रः] तुल्वलस्यापत्यं = तौल्वलिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । पितुः तौल्वलेरपत्यं युवा = तौल्वलायनः पुत्रः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[तैल्वलिः पिता, तैल्वलायनः पुत्रः] तिल्वलस्यापत्यं = तैल्वलिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । तैल्वलेरपत्यं युवा = तैल्वलायनः पुत्रः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[दालीपिः पिता, दालीपायनः पुत्रः] दिलीप । दिलीपस्यापत्यं = दालीपिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । अत एव गणनिपातनात् इलोपः - वृ० आकारः । दालीपेरपत्यं युवा = दालीपिः - दालीपायनः पुत्रः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते विसर्गस्तयोः' (१।३।५३) विसर्गः ।

अपरे दलीप इति प्रकृत्यन्तरमाहुः । इति तौल्वला(ल्या)दिः ॥छ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां तद्धितबृहद्वृत्तौ षष्ठस्याध्यायस्य
प्रथमः पादः ॥छ॥

• • •

॥ अर्हम् ॥

॥ अथ षष्ठाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

रागाट्टो रक्ते ॥ ६।२।१ ॥

[रागात्] 'रञ्जीं रागे' (८९६) रञ्ज् । रज्यतेऽनेनेति रागस्तस्मात् । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र० → अ । 'घञि भाव-करणे' (४।२।५२) नलोपः । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः आ । 'क्तेऽनिटश्च-जोः क-गौ घिति' (४।१।१११) ज० → ग० ।

[टः] टा पञ्चमी ङसि । 'लुगाऽऽतोऽनापः' (२।१।१०७) आलुक् ।

[रक्ते] रज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलुक् । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज० → ग० । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) ग० → क०, तस्मिन् ।

[कौसुम्भम्] कुसुम्भ । कुसुम्भेन रक्तं वस्त्रं = कौसुम्भम् । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[काषायम्] कषायेण रक्तं वस्त्रं = काषायम् । 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[कौङ्कुमम्] कुङ्कुमेन रक्तं वस्त्रं = कौङ्कुमम् । 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[माञ्जिष्ठम्] मञ्जिष्ठया रक्तं वस्त्रं = माञ्जिष्ठम् । 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । सि-अम् ।

[हारिद्रम्] हरिद्रया रक्तं वस्त्रं = हारिद्रम् । 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । सि-अम् ।

[माहारजनम्] महत्-रजन । महच्च तद् रजनं च = महारजनम् । 'जातीयैकार्थेऽच्वेः' (३।२।७०) डाच् (डा) । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अल्लोपः । महारजनेन रक्तं वस्त्रं = माहारजनम् । 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

वाधिकारात् पक्षे **कुसुम्भेन रक्तमिति** वाक्यम् । **कुसुम्भरक्तमिति** समासः । रागशब्देन प्रसिद्धा एव कुसुम्भादयो रागा गृह्यन्ते,तेनेह न भवति - **कृष्णेन रक्तमित्यादि** । एते हि वर्णं(र्णा) द्रव्यवृत्तयो न तु रागाख्याः । कथं **काषायाविव काषायौ, हारिद्राविव हारिद्रौ** इत्युपमानोपमेयभावेन तद्गुणाध्यारोपाद्भविष्यति ॥छ॥

लाक्षा-रोचनादिकण् ॥ ६।२।२ ॥

[लाक्षारोचनात्] लाक्षा च रोचना च = लाक्षारोचनम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः, तस्मात् ।

[इकण्] इकण् प्रथमा सि ।

[लाक्षिकम्] लाक्षया रक्तं = लाक्षिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । सि-अम् ।

[रौचनिकम्] रोचनया रक्तं = रौचनिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । सि-अम् ॥छ॥

शकल-कर्दमाद् वा ॥ ६।२।३ ॥

[शकलकर्दमात्] शकलश्च कर्दमश्च = शकलकर्दमम्, तस्मात् ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[शाकलिकम्, शाकलम्] शकलेन रक्तं = शाकलिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक विकल्पेन । अन्यत्र 'रागाट्टो रक्ते' (६।२।१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कार्दमिकम्, कार्दमम्] कर्दमेन रक्तं = कार्दमिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । पक्षे - 'रागाट्टो रक्ते' (६।२।१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । **कर्दमो मृद्विकारः,** पाण्डुमण्डले प्रसिद्ध इति **विश्रान्तविद्याधरव्याकरणं** वक्ति ॥छ॥

नील-पीताद-कम् ॥ ६।२।४ ॥

[नीलपीतात्] नीलश्च पीतं च = नीलपीतम्, तस्मात् ।

[अकम्] अश्च कश्च = अकम् ।

[नीलम्] नील इति नामग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणात् नील 'क्ताच्च नाम्नि वा' (२।४।२८) विकल्पेन ङी → ई० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । नीलेन नील्या वा रक्तं वस्त्रं = नीलम् । अनेन अप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अ-ईलुक् । सि-अम् ।

[पीतकम्] पीतेन रक्तं = पीतकम् । अनेन कप्र० । सि-अम् ।

[पीतकम्] पीतं करोति = पीतयति । 'णिज्बहुलं नाम्नः कृगादिषु' (३।४।४२) णिच्प्र० । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । पीतयतीति पीतकः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लुक् । पीतकेन कुसुम्भप्रथमनिर्यासेन रक्तं = पीतकम् । ते हि मतान्तरिणः आचार्याः **नीलपीतादः पीतात्क** इति द्वे सूत्रे रचयन्ति । तन्मते अप्र० - अकप्र० गुणवचनत्वात् । गुणवचनविचारे नीलगुणयोगात् नीलं पीतं पीतगुणः । केन सिद्धे अणपवादार्थं वचनम् ॥छ॥

उदितगुरोर्भाद् युक्तेऽब्दे ॥ ६।२।५ ॥

[उदितगुरोः] उदितो गुरुर्बृहस्पतिर्यस्मिन् तत् = उदितगुरु, तस्मात् ।

[भात्] भ पञ्चमी ङसि ।

[युक्ते] युक्त सप्तमी ङि ।

[अब्दे] अब्द सप्तमी ङि ।

[पौषं वर्षम्] पुष्येण उदितगुरुणा युक्तं वर्षं = पौषम् । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तिष्य-पुष्ययोर्भाऽणि' (२।४।९०) यलुक् । जिषू (५२२) - विषू (५२३) - मिषू (५२४) - निषू (५२५) - पृषू (५२६) - 'वृषू सेचने' (५२७) वृष् । वर्षणं = वर्षः(म्) । 'वर्षादयः क्लीबे' (५।३।२९) अल्प्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् ।

[फाल्गुनः संवत्सरः] फल्गुन 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । फल्गुनीभिरुदितगुरुभिर्युक्तः = फाल्गुनः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । संवच्छर प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते विसर्गस्तयोः' (१।३।५३) विसर्गः ।

[उदितगुरुणा पूर्वरात्रेण युक्तं वर्षम्] उदितगुरु तृतीया टा । पूर्व-रात्रि । पूर्वो रात्रः(त्रेः), तेन । 'सङ्ख्यातैक-पुण्य-वर्षा-दीर्घाच्च रात्रेरत्' (७।३।११९) अत्समासान्तः → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । 'पूर्वा-ऽपरा-ऽधरोत्तरमभिन्नेनांशिना' (३।१।५२) समासः । युक्तं वर्षम् ॥छा॥

चन्द्रयुक्तात् काले, लुप् त्वप्रयुक्ते ॥ ६।२।६ ॥

[चन्द्रयुक्तात्] चन्द्रेण युक्तं = चन्द्रयुक्तम्, तस्मात् ।

[काले] काल सप्तमी ङि ।

[लुप्] लुप् प्रथमा सि ।

[तु] तु प्रथमा सि ।

[अप्रयुक्ते] न प्रयुक्तोऽप्रयुक्तस्तस्मिन् = अप्रयुक्ते । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० ।

[पौषमहः] पुष्य । पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्तमहः = पौषमहः । अनेन अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'तिष्य-पुष्ययोर्भाऽणि' (२।४।९०) यलुक् । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । अहन् प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलुप् । 'रो लुप्यरि' (२।१।७५) न० → रेफः ।

[पौषी रात्रिः] पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्ता रात्रिः = पौषी रात्रिः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तिष्य-पुष्ययोर्भाऽणि' (२।४।९०) यलोपः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । रात्रि प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[पौषोऽहोरात्रः] पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्तोऽहोरात्रः = पौषोऽहोरात्रः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तिष्य-पुष्ययोर्भाऽणि' (२।४।९०) यलुक् । प्रथमा सि । अहन्-रात्रि । अहश्च रात्रिश्च = अहोरात्रः । 'ऋक्सामर्ग्यजुष-धेन्वनडुह-वाङ्मनसा-ऽहोरात्र-रात्रिंदिव-नक्तंदिवा-ऽहर्दिवोर्वष्ठीव-पदष्ठीवा-ऽक्षिभ्रुव-दारगवम्' (७।३।९७) अत्समासान्तः → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । 'अह्नः' (२।१।७४) न० → र० । 'घोषवति' (१।३।२१) र० → उ० । 'अवर्णस्येवर्णादिनैदोदरल्' (१।२।६) ओ ।

[पौषः कालः] पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्तः कालोऽपि पौषः कालः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तिष्य-पुष्य०' (२।४।९०) यलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[माघमहः] मघाभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तमहः = माघमहः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । सि-अम् । अहः पूर्ववत् ।

[माघी रात्रिः] मघाभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्ता रात्रिः = माघी रात्रिः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[माघोऽहोरात्रः] मघाभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तोऽहोरात्रः = माघोऽहोरात्रः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[माघः कालः] मघाभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तः कालोऽपि माघः कालः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

अद्येत्यस्याधारत्वमेव न सामानाधिकरण्यं मुहूर्त्तादिरप्रयोगः ।

[अद्य पुष्यः] पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्तः कालोऽपि पुष्यः । अनेन अण्प्र० - लुप् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[अद्य मघाः] मघाभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तः कालोऽपि मघाः । अनेन अण्प्र० - लुप् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[दिवा कृत्तिकाः] दिवा इत्यत्र प्रथमा सप्तमी वा । 'अव्ययस्य' (३।२।७) लुप् । कृत्तिकाभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तः कालोऽपि कृत्तिकाः । अनेन अण्प्र० - लुप् च । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[रात्रौ फल्गुन्यः] रात्रि सप्तमी ङि । 'ङिर्डौ' (१।४।२५) ङि० → डौ० → औ० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) इलुक् । फल्गुनीभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तः कालोऽपि फल्गुन्यः । अनेन अण्प्र०-लुप् । 'फल्गुनी-प्रोष्ठपदस्य भे' (२।२।१२३) इत्यादिना बहुवद्भावः । प्र० जस् ।

[पुष्ये पायसमश्नीयात् मघासु पललौदनम्] पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्तः कालोऽपि पुष्यः । अनेन अण्प्र०-लुप् । सप्तमी ङि । पयस् । पयसि संस्कृतं = पायसम् । 'संस्कृते भक्ष्ये' (६।२।१४०) अण्प्र० → अ । वृ० आ । द्वितीया अम् । पयसा संस्कृतमिति तु कृते 'संस्कृते' (६।४।३) इत्यनेन इकण् स्यात् । मघाभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तः कालोऽपि मघाः । अनेन अण्प्र०-लुप् । सप्तमी सुप् । पललं च ओदनं च = पललौदनम् । अम् ।

[पौषमहः] पुष्य । पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्तमहः = पौषमहः । अनेन अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तिष्य-पुष्ययोर्भाऽणि' (२।४।९०) यलुक् । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । अहन् प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलुप् । 'रो लुप्यरि' (२।१।७५) न० → रेफः ।

[पौषी रात्रिः] पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्ता रात्रिः = पौषी रात्रिः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तिष्य-पुष्ययोर्भाऽणि' (२।४।९०) यलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । रात्रि प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[पौषोऽहोरात्रः] पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्तोऽहोरात्रः = पौषोऽहोरात्रः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तिष्य-पुष्ययोर्भाऽणि' (२।४।९०) यलुक् । प्रथमा सि । अहन्-रात्रि । अहश्च रात्रिश्च = अहोरात्रः । 'ऋक्सामर्ग्यजुष-धेन्वनडुह-वाङ्मनसा-ऽहोरात्र०' (७।३।९७) अत्समासान्तः → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । 'अह्नः' (२।१।७४) न० → र० । 'घोषवति' (१।३।२१) र० → उ० । 'अवर्णस्येवर्णादिनैदोदरल्' (१।२।६) ओ ।

[पौषः कालः] पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्तः कालोऽपि पौषः कालः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तिष्य-पुष्य०' (२।४।९०) यलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

द्वन्द्वादीयः ॥ ६।२।७ ॥

[द्वन्द्वात्] द्वन्द्व पञ्चमी ङसि ।

[ईयः] ईय प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[राधानुराधीयमहः] 卐राधाश्च अनुराधाश्च = राधानुराधाः । राधानुराधाभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तमहः = राधानुराधीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । सि-अम् । विशाखानक्षत्रम् । अहः ।

[अद्य राधानुराधीयम्] राधानुराधाभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तः कालोऽपि राधानुराधीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । सि-अम् । अद्य सप्तमी ङि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) ङिलुप् ।

[तिष्यपुनर्वसवीया रात्रिः] तिष्यश्च पुनर्वसू च = तिष्यपुनर्वसू । 'पुष्यार्थाद् भे पुनर्वसुः' (३।१।१२९) इत्येकत्वम् । ताभ्यां = चन्द्रयुक्ताभ्यां युक्ता रात्रिः = तिष्यपुनर्वसवीया रात्रिः । अनेन ईयप्र० । 'अस्वभम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[अद्य तिष्यपुनर्वसवीयम्] तिष्यपुनर्वसूभ्यां चन्द्रयुक्ताभ्यां युक्तः कालः = तिष्यपुनर्वसवीयः । अनेन ईयप्र० । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । सि-अम् । अद्य प्र० सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलुप् ॥छ॥

卐 श० म० न्या० - राधानुराधाभिरिति - राधा चानुराधे चेति विग्रहे द्वन्द्वे सति राधाऽनुराधा इति । अत्र चान्ये राधाभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तः काल इत्यर्थेऽणि तस्य लुपि च राधाः, एवमनुराधा इति संसाध्य ततो द्वन्द्वं कृत्वा, तत ईयप्रत्ययेन राधाऽनुराधीयमिति साधयन्ति । तथा च द्विधा प्रत्ययं विदधति, तन्नावश्यकम्, केवलं नक्षत्रवाचकयोरेव द्वन्द्वे, तस्यैव चन्द्रयुक्तत्वविवक्षायाः, राधाऽनुराधाभिश्चन्द्रयुक्ताभिरिति प्रदर्शित-विग्रहवाक्यतोऽवगमात् ।

श्रवणा-ऽश्वत्थान्नाम्न्यः ॥ ६।२।८ ॥

[श्रवणाऽश्वत्थात्] श्रवणश्च अश्वत्थश्च = श्रवणाऽश्वत्थम्, तस्मात् ।

[नाम्नि] नामन् सप्तमी ङि ।

[अः] अ प्रथमा सि । सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[श्रवणा रात्रिः] श्रवणेन चन्द्रयुक्तेन युक्ता रात्रिः = श्रवणा रात्रिः । अनेन अप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[श्रवणा पौर्णमासी] कस्याश्चित् पूर्णमास्याः श्रवणेति नाम । पूर्ण 'मांक् माने' (१०७३) मा । 'मांङ्क् मान-शब्दयोः' (११३७) मा । माति मिमीते वा = मास् । 'अस्' (उणा० ९५२) इत्यस्प्र० । 'पूर्णो माश्चन्द्रोऽस्यामस्ति । 'पूर्णमासोऽण्' (७।२।५५) अण्प्र० । पूर्णो मासोऽस्यां, पूर्णमासा वा युक्ता । 'साऽस्य पौर्णमासी' (६।२।९८) पौर्णमासीनिपातः ।

[श्रवणो मुहूर्त्तः] श्रवणेन चन्द्रयुक्तेन युक्तोऽपि मुहूर्त्तः = श्रवणो मुहूर्त्तः । अनेन अप्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । मुहूर्त्त प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[अश्वत्था रात्रिः] अश्वत्थेन चन्द्रयुक्तेन युक्ता रात्रिः = अश्वत्था रात्रिः । अनेन अप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[अश्वत्था पौर्णमासी] अश्वत्थेन चन्द्रयुक्तेन युक्ता पौर्णमासी = अश्वत्था पौर्णमासी । अनेन अप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[अश्वत्थो मुहूर्त्तः] अश्वत्थेन चन्द्रयुक्तेन युक्तोऽपि मुहूर्त्तः = अश्वत्थो मुहूर्त्तः । अनेन अप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

सत्यपि अन्वर्थयोगे न कालमात्रमेव उच्यते, कालविशेष एवेति नामत्वम् ।

[श्रावणमहः] श्रवणेन चन्द्रयुक्तेन युक्तमहः = श्रावणमहः ।

[श्रावणी रात्रिः] श्रवणेन चन्द्रयुक्तेन युक्ता रात्रिः = श्रावणी रात्रिः ।

[आश्वत्थमहः] अश्वत्थेन चन्द्रयुक्तेन युक्तमहः = आश्वत्थमहः ।

[आश्वत्थी रात्रिः] अश्वत्थेन चन्द्रयुक्तेन युक्ता रात्रिः = आश्वत्थी रात्रिः । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङी ॥छा॥

षष्ठ्याः समूहे ॥ ६।२।९ ॥

[षष्ठ्याः] षष्ठी पञ्चमी ङसि । 'स्त्रीदूतः' (१।४।२९) ङसि० → दास्० → आस्० ।

[समूहे] समूह सप्तमी ङि ।

[चाषम्] चाषाणां पक्षिणां समूहः = चाषम् ।

[काकम्] काकानां समूहः = काकम् ।

[बाकम्] बकानां समूहः = बाकम् ।

[शौकम्] शुकानां समूहः = शौकम् । सर्वत्र अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ-औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[भैक्षुकम्] भिक्षुक । भिक्षुकाणां समूहः = भैक्षुकम् । 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वाडवम्] वडवा । वडवानां समूहः = वाडवम् । 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । वाडवशब्दाच्च 'ब्राह्मण-माणव-वाडवाद् यः' (६।२।१६) इत्यादिना यः आगच्छति ।

[वानस्पत्यम्] वनस्पति । वनस्पतीनां समूहः = वानस्पत्यम् । 'अनिदम्यणपवादे च दित्यदित्यादित्य-यमपत्युत्तरपदाञ्ञ्यः' (६।१।१५) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[स्त्रैणम्] स्त्री । स्त्रीणां समूहः = स्त्रैणम् । 'प्राग्वतः स्त्री-पुंसात् नञ्-स्नञ्' (६।१।२५) नञ्प्र० → न । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ ।

[पौंस्नम्] पुम्स् । पुंसां समूहः = पौंस्नम् । 'प्राग्वतः स्त्री-पुंसात् नञ्-स्नञ्' (६।१।२५) स्नञ्प्र० → स्न । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'शिड्-हेऽनुस्वारः' (१।३।४०) अनुस्वारः । सर्वत्र सि-अम् ।

'तस्येदम्' (६।३।१६०) इत्येवाणादिसिद्धौ समूहविवक्षायां तस्य अणोपवादो 'दोरीयः' (६।३।३२) इत्यादि तदपवादबाधनार्थो योगः ।।छ।।

भिक्षाऽऽदेः ॥ ६।२।१० ॥

[भिक्षाऽऽदेः] भिक्षा आदिर्यस्य सः = भिक्षाऽऽदिः, तस्मात् ।

[भैक्षम्] भिक्षाणां समूहः = भैक्षम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[गार्भिणम्] गर्भिनां(णां) समूहः । अनेन अण्प्र० । यदा शालिपङ्क्त्यादिवचनो गर्भिणीशब्दस्तदा अचित्तेकणः प्राप्तौ गर्भिणीना समूहः = गार्भिणम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'जातिश्च णि-तद्धितय-स्वरे' (३।२।५१) पुंवद्भावः । 'संयोगादिनः' (७।४।५३) इत्यन्त्यस्वरादिलोपप्रतिषेधः ।

[यौवतम्] युवन् स्त्री चेत्-युवति । 'यूनस्तिः' (२।४।७७) तिप्र० । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः । युवतीनां समूहः = यौवतम् । अनेन अण्प्र० → अ । वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः ।

[यौवनम्] युवतीनां समूहः = यौवनम् । मतान्तरे अनेन अण्प्र० → अ । 'जातिश्च णि-तद्धितय-स्वरे' (३।२।५१) पुंवद्भावः । वृ० औ । सि-अम् ।

[सुरूपमतिनेपथ्यं कलाकुशलयौवनम्, यस्य पुण्यकृतः प्रैष्यं, सफलं तस्य यौवनम्] ।।१।। अतिशायिने पथ्यं यस्य तदतिनेपथ्यम् । यौवनं पूर्ववत् । यस्य पुण्यकृतः प्रैष्यं आज्ञाकारीभूतं । यूनो भावः = यौवनम् । 'युवादेरण्' (७।१।६७) अण्प्र० → अ । वृ० औ । सि-अम् ।

भिक्षादिगणः ।।छ।।

क्षुद्रकमालवात् सेनानाम्नि ॥ ६।२।११ ॥

[क्षुद्रकमालवात्] 'मलि धारणे' (८१०) मल् । मल्यते = मालः । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । मालोऽस्यास्ति = मालवः । 'मण्यादिभ्यः' (७।२।४४) वप्र० । क्षुद्रकमालव इत्यखण्डं पञ्चम्यन्तम् ।

[सेनानाम्नि] सेनाया नाम = सेनानाम, तस्मिन् ।

[क्षौद्रकमालवी एवंनामा काचित्सेना] क्षुद्रक । क्षुद्रकस्यापत्यं(त्यानि) । 'राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्रिरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० । मालव । मालवस्यापत्यं(त्यानि) । 'दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाञ्ञ्यः' (६।१।११८) ञ्यप्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) द्वयोरपि लुप् । क्षुद्रकाश्च मालवाश्च = क्षुद्रकमालवास्तेषां समूहः = क्षौद्रकमालवी । अनेन अण्प्र० → अ । वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । एवंनामा काचित् सेना ।

[क्षौद्रकमालवकमन्यत्] क्षुद्रकमालवानां समूहः = क्षौद्रकमालवकम् । 'गोत्रोक्ष-वत्सोष्ट्र-वृद्धाजोरभ्र-मनुष्य-राज-राजन्य-राजपुत्रादकञ्' (६।२।१२) अकञ्प्र० → अक । वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

गोत्राकञ्बाधनार्थं वचनम् ॥छ॥

गोत्रोक्ष-वत्सोष्ट्र-वृद्धा-ऽजोरभ्र-मनुष्य-राज-राजन्य-राजपुत्रादकञ् ॥ ६।२।१२ ॥

[गोत्रोक्षवत्सोष्ट्रवृद्धाऽजोरभ्रमनुष्यराजराजन्यराजपुत्रात्] गोत्रं च उक्षा च वत्सश्च उष्ट्रश्च वृद्धश्च अजश्च उरभ्रश्च मनुष्यश्च राजा च राजन्यश्च राजपुत्रश्च = गोत्रोक्षवत्सोष्ट्रवृद्धाऽजोरभ्रमनुष्यराजराजन्यराजपुत्रम्, तस्मात् ।

[अकञ्] अकञ् प्रथमा सि ।

स्वापत्यसन्तानस्य स्वव्यपदेशकारिणः प्रथमपुरुषस्यापत्यं गोत्रम् ।

[औपगवकम्] उप-गो । गोः समीपमुपगुः । 'गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ' (२।४।९६) ह्रस्वः । उपगोरपत्यमौपगवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । औपगवानां समूहः = औपगवकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कापटवकम्] कपटु । कपटोरपत्यं = कापटवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । कापटवानां समूहः = कापटवकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।८) अलुक् ।

[गार्गकम्] 卐गर्गस्यापत्यानि वृद्धानि । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । गर्गाणां समूहः = गार्गकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'न प्राग्जितीये स्वरे' (६।१।१३५) इत्यादिना यञो न लुप् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् ।

卐 मध्यमवृत्तौ - गर्गस्यापत्यानि । 'गगादेर्यञ्' (६।१।४२) - 'यञञोऽश्यापर्णा०' (६।१।१२६) इति यञ् लुप्यते, ततो गर्गाणां समूहः = गार्गकमिति लघुवृत्त्यभिप्रायः । बृहद्वृत्तौ त्वेवम् - गार्ग्याणां समूहो गार्गकम् । 'गोत्रोक्ष०' इति अकञ् । 'न प्राग्जितीये०' (६।१।१३५) इति प्रतिषेधाद् यञो न लुप्, ततः 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) इत्यनेन यकारो लुप्यते ।

[वात्सकम्] वत्सस्यापत्यानि वृद्धानि । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वत्सानां समूहः = वात्सकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'न प्राग्जितीये स्वरे' (६।१।१३५) इत्यादिना यञो न लुप् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।८) अलुक् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् ।

[गार्ग्यायणकम्] गार्ग्य । गार्ग्यस्यापत्यं युवा = गार्ग्यायणः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अग्रे पूर्ववत् ।

[वात्स्यायनकम्] वात्स्य । वात्स्यस्यापत्यं युवा = वात्स्यायनः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अग्रे पूर्ववत् ।

[औक्षकम्] उक्षन् । उक्ष्णां समूहः = औक्षकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः ।

[वात्सकम्] वत्स । वत्सानां समूहः = वात्सकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[औष्ट्रकम्] उष्ट्र । उष्ट्राणां समूहः = औष्ट्रकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वार्द्धकम्] वृद्ध । वृद्धानां समूहः = वार्द्धकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृ० आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आजकम्] अज । अजानां समूहः = आजकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[औरभ्रकम्] उरभ्र । उरभ्राणां समूहः = औरभ्रकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[मानुष्यकम्] मनुष्याणां समूहः = मानुष्यकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'न राजन्य-मनुष्ययोरके' (२।४।९४) यलोपाभावः ।

[राजकम्] राज्ञां समूहः = राजकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लुक् ।

[राजन्यकम्] राजन्यानां समूहः = राजन्यकम् । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'न राजन्य-मनुष्ययोरके' (२।४।९४) यलोपाभावः ।

मनुष्य-राजन्यशब्दौ औणादिकौ इति पृथगुपादानम् ।

[राजपुत्रकम्] राजपुत्राणां समूहः = राजपुत्रकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।।छा।

केदाराण्ण्यश्च ॥ ६।२।१३ ॥

[केदारात्] केदार पञ्चमी ङसि ।

[ण्यः] ण्य प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[कैदार्यम्, कैदारकम्] केदाराणां समूहः = कैदार्यम्, कैदारकम् । अनेन ण्यप्र० → य - अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ॥छ॥

कवचि-हस्त्यचित्ताच्चेकण् ॥ ६।२।१४ ॥

[कवचिहस्त्यचित्तात्] कवची च हस्ती च अचित्तं च = कवचिहस्त्यचित्तम्, तस्मात् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[इकण्] इकण् प्रथमा सि ।

[कावचिकम्] कवच । कवचान्येषां सन्तीति कवचिनः । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । कवचिनां समूहः = कावचिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लोपः ।

[हास्तिकम्] हस्तिन् । हस्तिनां हस्तिनीनां वा समूहः । 'नामग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणम्' (न्या० सं० वक्ष०(१) / सूत्र (१६)) इति न्यायात् स्त्रीलिङ्गवर्त्तमानहस्तिनीशब्दस्यात्र ग्रहणम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'जातिश्च णि-तद्धितय-स्वरे' (३।२।५१) इत्यादिना पुंवद्भावः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लोपः ।

[आपूपिकम्] अपूपानां समूहः = आपूपिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शाष्कुलिकम्] 卐शष्कुलानां समूहः = शाष्कुलिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कैदारिकम्] केदाराणां समूहः = कैदारिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

केदारस्य त्रैरूप्यं भवति । **ण्याकञ्भ्यां बाधा मा भूदिति केदारादिकण्विधानम्, अन्यथा अचित्तद्वारेणैव सिध्यन्ति** ॥छ॥

धेनोरनञः ॥ ६।२।१५ ॥

[धेनोः] धेनु पञ्चमी ङसि ।

[अनञः] न नञ् = अनञ्, तस्मात् ।

[धैनुकम्] 'ट्धें पाने' (२८) धे । धे(ध)यन्ति = धेनवः । 'धेः शित्' (उणा० ७८७) नुप्र० । धेनूनां समूहः = धैनुकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'ऋवर्णोवर्ण-दोसिसुसशश्वदकस्मात्त इकस्येतो लुक्' (७।४।७१) इलुक् । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ ।

[आधैनवम्] न धेनवोऽधेनवः । अधेनूनां समूहः = आधैवनम् । 'उत्सादेरञ्' (६।१।१९) अञ्प्र० → अ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'अनुशतिकादीनाम्' (७।४।२७) उभयपदवृद्धिः ।

[क्षौद्रकमालवकम्] क्षुद्रकाश्च मालवाश्च = क्षुद्रकमालवास्तेषां समूहः = क्षौद्रकमालवकम् । 'गोत्रोक्ष-वत्सोष्ट्र-वृद्धा-ऽजोरभ्र-मनुष्य-राज-राजन्य-राजपुत्रादकञ्' (६।२।१२) अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

卐 श० म० न्या० - शष्कुलीनां समूहः ।

[ब्राह्मणराजन्यकम्] ब्राह्मणाश्च राजन्याश्च = ब्राह्मणराजन्याः, तेषां समूहः = ब्राह्मणराजन्यकम् । 'गोत्रोक्ष-वत्सोष्ट्र-वृद्धा-ऽजोरभ्र०' (६।२।१२) अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

卐**[वानहस्तिकम्]** वनस्य हस्ती = वनहस्ती । वनहस्तिनां समूहः = वानहा(ह)स्तिकम् । इकण्प्र० → इक । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) इन्लोपः ।

[गौधेनुकम्] गावश्च धेनवश्च = गोधेनवः । गोधेनूनां समूहः = गौधेनुकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'ऋवर्णोवर्ण-दोसिसुसशश्वदकस्मात्त इकस्येतो लुक्' (७।४।७१) इलुक् । सि-अम् ।।छा।

ब्राह्मण-माणव-वाडवाद् यः ।। ६।२।१६ ।।

[ब्राह्मणमाणववाडवात्] ब्राह्मणश्च माणवश्च वाडवश्च = ब्राह्मणमाणववाडवम्, तस्मात् ।

[यः] य प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते विसर्गस्तयोः' (१।३।५३) विसर्गः ।

[ब्राह्मण्यम्] ब्राह्मणानां समूहः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[माणव्यम्] माणवानां समूहः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[वाडव्यम्] वाडवानां समूहः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।।छा।

गणिकाया ण्यः ।। ६।२।१७ ।।

[गणिकायाः] गणिका पञ्चमी ङसि । 'आपो ङितां यै०' (१।४।१७) ङसि० → यास्० ।

[ण्यः] ण्य प्रथमा सि ।

[गाणिक्यम्] 'गणण् सङ्ख्याने' (१८७४) गण । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० → इ । अतः (४।३।८२) अलोपः । **गणयति धनागममिति गणिका** । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ० । गणिकानां समूहः = गाणिक्यम् । अनेन ण्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[ब्राह्मण्ययात्रः] ब्राह्मणाः प्रकृता अस्यां यात्रायाम् । 'तयोः समूहवच्च बहुषु' (७।३।३) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । ब्राह्मण्य 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । ब्राह्मण्या यात्रा यस्य सः = ब्राह्मण्ययात्रः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । 'परतः स्त्री पुम्वत् स्त्र्येकार्थेऽनूङ्' (३।२।४९) सर्वेषु पुंवद्भावः ।

[माणव्ययात्रः] माणव्या यात्रा यस्य सः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[वाडव्ययात्रः] वाडव्या यात्रा यस्य सः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

ण्ये हि पुंवद्भावो न स्यात् यथा-

[गाणिक्यायात्रः] गाणिक्या यात्रा यस्य सः = गाणिक्यायात्रः । 'गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ' (२।४।९६) ह्रस्वः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।।छा।

卐 बृहद्वृत्तौ - वानरहस्तिकम् ।

केशाद्वा ॥ ६।२।१८ ॥

[केशात्] केश पञ्चमी ङसि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[कैश्यम्, कैशिकम्] केशानां समूहः = कैश्यम्-कैशिकम् । अनेन ण्यप्र० → य - अचित्तेकण् इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

वाऽश्वादीयः ॥ ६।२।१९ ॥

[वा] वा प्रथमा सि ।

[अश्वात्] अश्व पञ्चमी ङसि ।

[ईयः] ईय प्रथमा सि ।

[अश्वीयम्, आश्वम्] अश्वानां समूहः = अश्वीयम् । अनेन वा ईयप्र० । एवम् - आश्वम् । 'षष्ठ्याः समूहे' (६।२।९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ॥छ॥

पर्श्वा ड्वण् ॥ ६।२।२० ॥

[पर्श्वाः] पर्शू पञ्चमी ङसि । 'स्त्रीदूतः' (१।४।२९) ङसि० → दास्० → आस्० । 'इवर्णा०' (१।२।२१) व० ।

[ड्वण्] ड्वण् प्रथमा सि ।

[पार्श्वम्] पर्शु । पर्शोरपत्यानि शस्त्रजीव(वि)सङ्घाः स्त्रीत्वविशिष्टा विवक्षिताः । 'पुरु-मगध-कलिङ्ग-सूरमस-द्विस्वरादण्' (६।१।११६) अण्प्र० । 'शकादिभ्यो द्रेर्लुप्' (६।१।१२०) अण्लुप् । 'उतोऽप्राणिनश्चाऽयु-रज्ज्वादिभ्य ऊङ्' (२।४।७३) ऊङ् ततः स्वार्थे 'पर्श्वादिरण्' (७।३।६६) अण्प्र० । 'द्रेरञणोऽप्राच्य-भर्गादेः' (६।१।१२३) अण्लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विप०' (२।४।९५) ऊङ्निवृत्तौ पुनः ऊङ् । पर्शूनां समूहः = पार्श्वम् । अनेन ड्वण्प्र० → व । वृद्धिः आ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) ऊलोपः ॥छ॥

ईनोऽह्नः क्रतौ ॥ ६।२।२१ ॥

[ईनः] ईन प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[अह्नः] अहन् पञ्चमी ङसि ।

[क्रतौ] क्रतु सप्तमी ङि ।

[अहीनः क्रतुः, आह्नमन्यत्] अहन् । अह्नां समूहेन निर्वर्त्त्यः । अनेन ईनप्र० । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः । ऋ(क्र)तुनामत्वात् पुंस्त्वम् । एवम्-आह्नम् । 'श्वादिभ्योऽञ्' (६।२।२६) अञ्प्र० → अ । 'अनीनाऽदट्यह्नोऽतः' (७।४।६६) अलोपः । सि-अम् ॥छ॥

पृष्ठाद् यः ॥ ६।२।२२ ॥

[पृष्ठात्] पृष्ठ पञ्चमी ङसि ।

[यः] य प्रथमा सि ।

[पृष्ठ्यः ऋतुः] पृष्ठानां समूहः = पृष्ठ्यः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । ऋतु प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । पृष्ठशब्दोऽहःपर्यायः ।

[पार्ष्ठिकम्] पृष्ठानां समूहः = पार्ष्ठिकम् । 'कवचि-हस्त्यचित्ताच्चेकण्' (६।२।१४) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छा॥

चरणाद्धर्मवत् ॥ ६।२।२३ ॥

[चरणात्] चरण पञ्चमी ङसि ।

[धर्मवत्] धर्म इव = धर्मवत् । 'तत्र' (७।१।५३) वत्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलुप् ।

चरणं कठका(क)लापादिः ।

[काठकम्] कठेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = कठाः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० । अस्य च 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) लुप् पूर्वस्य । 'कठादिभ्यो वेदे लुप्' (६।३।१८३) द्वितीयअण्लुप् । कठानां धर्मः = काठकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कालापकम्] कलाप । कलापोऽस्यास्तीति कलापी । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । कलापिना प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । तस्य 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) पूर्वस्य तु लुप् । 'कलापि०' (७।४।६२) इत्यनेन इन्लुप् । कलापानां धर्मः = कालापकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[छान्दोग्यम्] छन्दस् कैं (३६)-'गैं शब्दे' (३७) गै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) गा । छन्दोगायन्ति = छन्दोगाः । 'गायोऽनुपसर्गाट्टक्' (५।१।७४) टक्प्र० → अ । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलुक् । छन्दोगानां धर्मः । 'छान्दोगौक्थिक-याज्ञिक-बह्वृचाच्च धर्माऽऽम्नाय-सङ्घे' (६।३।१६६) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णे०' (७।४।६८) अलुक् ।

[औक्थिक्यम्] उक्थ । उक्थमधीते = औक्थिकम् । 'याज्ञिकौक्थिक-लौकायितिकम्' (६।२।१२२) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । औक्थिकानां धर्मः । 'छान्दोगौक्थिक-याज्ञिक-बह्वृचाच्च धर्मा-ऽऽम्नाय-सङ्घे' (६।३।१६६) ञ्यप्र० → य । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[बाह्वृच्यम्] बहु-ऋच् । बह्व्य ऋचोऽस्य = बह्वृचः । 'नञ्-बहोर्ऋचो माणव-चरणे' (७।३।१३५) अत्(प्)-समासान्तः । बह्वृचानां धर्मः । अनेन अण्प्र०(?) । 'छान्दोगौक्थिक-याज्ञिक-बह्वृचाच्च०' (६।३।१६६) ञ्यप्र० → य । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आथर्वणम्] अथर्वण् - अथर्वन् इति वा प्रकृतिः । अथर्वणं - अथर्वाणं वा विदन्ति । 'न्यायादेरिकण्' (६।२।११८) इकण्प्र० । इकण्यथर्वणः (७।४।४९) इति निषेधात् नान्त्यस्वरादिलोपः । वृद्धिः आ । आथर्वणिकानां धर्मः । 'आथर्वणिकादणिकलुक् च' (६।३।१६७) अण्प्र० → अ - इकण्लुक् ।

[काठकम्] कठः पूर्ववत् साध्यः । कठानां धर्मः समूहो वा = काठकम् । 'चरणादकञ्' (६।३।१६८) अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छा॥

गो-रथ-वातात् त्रल्-कट्यलूलम् ॥ ६।२।२४ ॥

[गोरथवातात्] गो(गौ)श्च रथश्च वातश्च = गोरथवातम्, तस्मात् ।

[त्रल्कट्यलूलम्] त्रल् च कट्यल् च ऊलश्च = त्रल्कट्यलूलम् ।

[गोत्रा] गो । गवां समूहः = गोत्रा । अनेन त्रल्प्र० → त्र । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[रथकट्या] रथानां समूहः = रथकट्यः(ट्या) । अनेन कट्यल्प्र० → कट्य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । लकारौ स्त्रीत्वार्थौ ।

[वातूलः] वात । वातानां समूहः = वातूलः । अनेन ऊलप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

समूहत्वात् क्लीबत्वे प्राप्ते **वातूलतालेति** पदपाठात् पुंस्त्वम् (लिङ्गानुशासने पुल्लिङ्गे - ॥१३॥) ॥छ॥

पाशाऽऽदेश्च ल्यः ॥ ६।२।२५ ॥

[पाशाऽऽदेः] पाश आदिर्यस्य सः = पाशाऽऽदिः, तस्मात् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[ल्यः] ल्य प्रथमा सि ।

[पाश्या] 'पश बन्धने' (१७५२) पश् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । पाश्यते-बध्यते एभिः प्राणिनः इति पाशः । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र० → अ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । पाशानां समूहः = पाश्या । अनेन ल्यप्र० → य । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[तृण्या] तृणानां समूहः = तृण्या । अनेन ल्यप्र० → य । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[खल्या] खलानां समूहः = खल्या । अनेन ल्यप्र० → य । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[गव्या] गो । गव्यानां(गवां) समूहः = गव्या । अनेन ल्यप्र० → य । 'य्यक्ये' (१।२।२५) अव् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

लकारः स्त्रीत्वार्थः ॥छ॥

श्वादिभ्योऽञ् ॥ ६।२।२६ ॥

[श्वादिभ्यः] श्वन् । श्वा आदिर्येषां ते = श्वादयः, तेभ्यः ।

[अञ्] अञ् प्रथमा सि ।

[शौवम्] श्वन् । शुनां समूहः = शौवम् । अनेन अञ्प्र० → अ । 'लोकात्' (१।१।३) श् पाठउ विश्लेषियइ । 'द्वारादेः' (७।४।६) औ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः ।

[आह्नम्] अहन् । अह्नां समूहः = आह्नम् । अनेन अञ्प्र० → अ । 'अनीनाऽदट्यह्नोऽतः' (७।४।६६) अलोपः । सि-अम् ।

[दाण्डम्] दण्डिन् । दण्डिनां समूहः = दाण्डम् । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लोपः ।

[चाक्रम्] चक्रमस्यास्ति = चक्री । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । चक्रिणां समूहः = चाक्रम् । अनेन अञ्प्र० → अ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लोपः । सि-अम् ।

अणैव सिद्धे 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इत्यन्त्यस्वरादिलोपार्थमञ्वचनम् । अन्यथा 'अणि' (७।४।५२) इत्यादिभिः सूत्रैरन्त्यस्वरादिलोपनिषेधः स्यात् । अणपवाद(:) अचित्तेकण् इत्यस्य बाधनार्थं च ॥छ॥

खलाऽऽदिभ्यो लिन् ॥ ६।२।२७ ॥

[खलाऽऽदिभ्यः] खल आदिर्येषां ते = खलादयः, तेभ्यः ।

[लिन्] लिन् प्रथमा सि ।

लकारः स्त्रीत्वार्थः ।

[खलिनी, खल्या] खल । खलानां समूहः = खलिनी । अनेन लिन्प्र० → इन् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्ङीः' (२।४।१) ङी । एवम्-खल्या । 'पाशाऽऽदेश्च ल्यः' (६।२।२५) ल्यप्र० → य । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । धान्यराशिः ।

[ऊकिनी] ऊकानां समूहः = ऊकिनी । अनेन लिन्प्र० → इन् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्ङीः' (२।४।१) ङी ।

[कुटुम्बिनी] कुटुम्बानां समूहः = कुटुम्बिनी । अनेन लिन्प्र० → इन् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्ङीः' (२।४।१) ङी ॥छ॥

ग्राम-जन-बन्धु-गज-सहायात् तल् ॥ ६।२।२८ ॥

[ग्रामजनबन्धुगजसहायात्] ग्रामश्च जनश्च बन्धुश्च गजश्च सहायश्च = ग्रामजनबन्धुगजसहायम्, तस्मात् ।

[तल्] तल् प्रथमा सि ।

[ग्रामता] ग्रामाणां समूहः ।

[जनता] जनानां समूहः ।

[बन्धुता] बन्धूनां समूहः ।

[गजता] गजानां समूहः ।

[सहायता] सहायानां समूहः ।

सर्वत्र अनेन तल्प्र० → त । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'समानानां तेन दीर्घः' (१।२।१) दीर्घः ।

लकारः स्त्रीत्वार्थः ॥छ॥

पुरुषात् कृत-हित-वध-विकारे चैयञ् ॥ ६।२।२९ ॥

[पुरुषात्] पुरुष पञ्चमी ङसि ।

[कृतहितवधविकारे] कृतश्च हितश्च वधश्च विकारश्च = कृतहितवधविकारम्, तस्मिन् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[एयञ्] एयञ् प्रथमा सि ।

[पौरुषेयो ग्रन्थः] पुरुषेण कृतः = पौरुषेयः । अनेन एयञ्प्र० → एय । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[पौरुषेयमार्हतं शासनम्] पुरुषाय हितं = पौरुषेयम् । अनेन एयञ्प्र० → एय । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।८) अलुक् । सि-अम् । आर्हतं शासनम् ।

[पौरुषेयो वधः] पुरुषस्य वधः = पौरुषेयो वधः । अनेन एयञ्प्र० → एय ।

[पौरुषेयो विकारः] पुरुषस्य विकारः = पौरुषेयो विकारः । अनेन एयञ्प्र० → एय । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पौरुषेयम्] पुरुषाणां समूहः = पौरुषेयम् । अनेन एयञ्प्र० → एय । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छा॥

विकारे ॥ ६।२।३० ॥

[विकारे] विकार सप्तमी ङि ।

प्रत्यया भवन्ति इत्यत्र बहुवचनात् कलेर्विकारः = कालेयः । 'कल्यग्नेरेयण्' (६।१।१७) । उत्सस्य विकारः = औत्सः । 'उत्सादेरञ्' (६।१।१९) । स्त्रीणां पुंसां वा विकारः । 'प्राग्वतः स्त्री-पुंसा०' (६।१।२५) स्त्रैणः, पौंस्न इत्याद्यपि ज्ञेयम् ।

द्रव्यस्यावस्थान्तरं विकारः ।

[आश्मनः, आश्मः] अश्मन् । अश्मनो विकारः = आश्मनः-आश्मः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'वाऽश्मनो विकारे' (७।४।६३) इत्यनेन विकल्पेन अनो लुप् ।

[भास्मनः] 'भसक् भर्त्सन-दीप्त्योः' सौत्रः । भसितं तत्रेति । 'मन्' (उणा० ९११) मन्प्र० । भस्मन् । भस्मनो विकारः = भास्मनः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० । 'अणि' (७।४।५२) इत्यन्त्यस्वरादिलोपाभावः । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ ।

[मार्त्तिकः] मृत् । मृदेव = मृत्तिका । 'मृदस्तिकः' (७।२।१७१) तिकप्र० । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) द० → त० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । मृत्तिकाया विकारः । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[आर्धः] अर्धस्य विकारः = आर्धः । 'अर्धाद् यः' (६।३।६९) यप्र० प्राप्तौ अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[हालः] हलस्य विकारः । 'हल-सीरादिकण्' (६।३।१६१) इत्यस्य प्राप्तौ अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ ।

[सैरः] सीरस्य विकारः । 'हल-सीरादिकण्' (६।३।१६१) इत्यस्य प्राप्तौ अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० ऐ ।

卐**[चैदः]** चेदि । चेदीनां विकारः । राष्ट्र-क्षत्रियवाची चेदिशब्दोऽस्मात् 'काश्यादेः' (६।३।३५) इति णिकेकणोः प्राप्तौ अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[वार्जः] वृजि । वृजीनां विकारः = वार्जः । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । 'वृजि-मद्राद् देशात् कः' (६।३।३८) इत्यस्य प्राप्तिः ।

[त्रैगर्त्तः] त्रिगर्त्तानां विकारः = त्रैगर्त्तः । बहुविषयत्वे 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) अकञ् । अन्यथा 'गर्त्तोत्तरपदादीयः' (६।३।५७) इत्यनयोः प्राप्तौ अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[राङ्कवः] 'रमिं क्रीडायाम्' (९८९) रम् । रमन्ते व्यवहारिणोऽत्र । 'कै-शी-शमि-रमिभ्यः कुः' (उणा० ७४९) कुप्र० । रङ्कूणां विकारः = राङ्कवः । 'रङ्कोः प्राणिनि वा' (६।३।१५) इत्यनेन टायनण्प्राप्तौ अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः सर्वत्र ।

'तस्येदम्' (६।३।१६०) इत्येवाणादिसिद्धावार्धादिषु विकारे अणपवादबाधनार्थं वचनम् ॥छा॥

प्राण्यौषधि-वृक्षेभ्योऽवयवे च ॥ ६।२।३१ ॥

[प्राण्यौषधिवृक्षेभ्यः] प्राणी च औषधिश्च वृक्षश्च = प्राण्यौषधिवृक्षाः, तेभ्यः ।

[अवयवे] अवयव सप्तमी ङि ।

[च] च प्रथमा सि ।

प्राणिभ्यः - **[कापोतं सक्थि, कापोतं मांसम्]** कपोतस्यावयवः = कापोतम् । कपोतस्य विकारः = कापोतम् । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[मायूरं सक्थि, मायूरं मांसम्] मयूरस्य विकारः = मायूरं सक्थि-मांसम् । मयूरस्यावयवः = मायूरम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । सि-अम् ।

[आविकं सक्थि, आविकं मांसम्] अवि । अवे(वि)रेव = अविकम् । 'यावादिभ्यः कः' (७।३।१५) कप्र० । अविकस्यावयवः = आविकं सक्थि । अविकस्य विकारः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । सि-अम् । मांसम् ।

औषधिभ्यः - **[दौर्वं काण्डम्, दौर्वं भस्म]** दूर्वा । दूर्वाया अवयवो विकारो वा = दौर्वं काण्डं - भस्म च । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[मौर्वं काण्डम्, मौर्वं भस्म] मूर्वन्ति ज्यां कर्तुरिति मूर्वा । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'भ्वादेर्नामिनो दीर्घो र्वोर्व्यञ्जने' (२।१।६३) दीर्घः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । मूर्वाया अवयवो विकारो

卐 हैमप्रकाशे - वैदः ।

वा = मौर्वं काण्डं-भस्म च । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

वृक्षेभ्यः - **[कारीरं काण्डम्, कारीरं भस्म]** करीरवृक्षस्यावयवो विकारो वा = कारीरं काण्डं-भस्म च । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[बैल्वं काण्डम्, बैल्वं भस्म] बिल्वस्यावयवो विकारो वा = बैल्वं काण्डं-भस्म च । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पाटलिपुत्रकः प्राकारः] पाटलिपुत्रस्यावयवः = पाटलिपुत्रकः । 'रोपान्त्यात्' (६।३।४२) अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) इति विवक्षायामत्र अवयवोऽपि इदमथे विवक्षितः इति भावार्थः ।

[पाटलिपुत्रकः(काः) प्रासादः(दाः)] पाटलिपुत्रस्य नगरस्यावयवाः = पाटलिपुत्रकाः । 'रोपान्त्यात्' (६।३।४२) अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् । प्रासाद प्रथमा जस् ।

इतः परं विकारे प्राण्यौषधिवृक्षेभ्योऽवयवे चेति द्वयमप्यधिक्रियते । तेनोत्तरे[ण ?] प्रत्ययाः प्राण्यौषधिवृक्षेभ्यो-ऽवयवविकारयोः अन्येभ्यस्तु विकारमात्रे भवन्तीति वेदितव्यम् । प्राणिनश्चेतनावन्तः । औषधयः फलपाकान्ताः । वृक्षाः फालवन्तः(पुष्पवन्तः) फलवन्तश्च । वृक्षविशेषत्वाद् वनस्पतिवीरुधामपि लता तामपि वृक्षग्रहणेन ग्रहणम् । **बहुवचनप्रदानात् सूत्रे प्राणिग्रहणेनैव चेतनावत्त्वेन वृक्षौषधिग्रहणे सिद्धे तदुपादानमिह शास्त्रे प्राणिग्रहणेन त्रसा एव गृह्यन्ते, न स्थावरा इति ज्ञापनार्थम्** ॥छ॥

तालाद् धनुषि ॥ ६।२।३२ ॥

[तालात्] ताल पञ्चमी ङसि ।

[धनुषि] धनुष्(स्) सप्तमी ङि ।

दुलक्षणस्य 'दोरप्राणिनः' (६।२।४९) इत्यस्य मयटोऽपवादः ।

[तालं धनुः] तालस्य विकारः = तालम् । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । धनुस् प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलुप् । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[तालमयं काण्डम्] तालस्य विकारस्तालमयम् । 'दोरप्राणिनः' (६।२।४९) मयट्प्र० → मय । सि-अम् ॥छ॥

त्रपु-जतोः षोऽन्तश्च ॥ ६।२।३३ ॥

[त्रपुजतोः] त्रपुश्च जतुश्च = त्रपुजतु, तस्मात् ।

[षः] ष प्रथमा सि ।

[अन्तश्च] अन्त प्रथमा सि । च प्रथमा सि ।

[त्रापुषम्] त्रपुणो विकारः = त्रापुषम् । अनेन अण्प्र० → अ - षोऽन्तश्च । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ ।

[जातुषम्] जतुनो विकारः = जातुषम् । अनेन अण्प्र० → अ - षोऽन्तश्च । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ ।

अण् सिद्ध एव षागमार्थं वचनम् ॥छ॥

शम्या लः ॥ ६।२।३४ ॥

[शम्याः] शमी पञ्चमी ङसि । 'स्त्रीदूतः' (१।४।२९) ङसि० → दास्० → आस्० । यत्वम् ।

[लः] ल प्रथमा सि ।

[शामीलं भस्म, शामीली शाखा] 'शमू उपशमे' (१२३०) शम् । शाम्यन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः आ । 'शमोऽदर्शने' (४।२।२८) ह्रस्वत्वम् । शमयति पित्तमिति शमी । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी० → इ० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । शम्या विकारोऽवयवो वा = शामीलम् । अनेन अण्प्र० → अ - लोऽन्तश्च । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । अग्रेतने 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ॥छ॥

पयो-द्रोर्यः ॥ ६।२।३५ ॥

[पयोद्रोः] पयश्च द्रुश्च = पयोद्रु, तस्मात् ।

[यः] य प्रथमा सि ।

पयसो विकारेऽणोऽपवादः । द्रोरेकस्वरमयटश्च ।

[पयस्यम्] पयसो विकारः = पयस्यम् । अनेन यप्र० । सि-अम् ।

[द्रव्यम्] द्रु । द्रोर्दारुणो विकारः = द्रव्यम् । अनेन यप्र० । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । सि-अम् ।

दारुशब्दस्य नपुंसकत्वात् द्रु इत्यस्यापि नपुंसकत्वं प्राप्नोति, कथं न भवति ? उच्यते-बाहुलकात् ॥छ॥

उष्ट्रादकञ् ॥ ६।२।३६ ॥

[उष्ट्रात्] उष्ट्र पञ्चमी ङसि ।

[अकञ्] अकञ् प्रथमा सि ।

[औष्ट्रकं मांसम्, औष्ट्रिका जङ्घा] उष्ट्र 'जातेरयान्त-नित्यस्त्रीशूद्रात्' (२।४।५४) ङी० → ई० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । उष्ट्रस्य उष्ट्र्या वा विकारोऽवयवो वा = औष्ट्रकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । मांसम् । 'जातिश्च णि-तद्धितय-स्वरे' (३।२।५१) यत्र ङी तत्र पुंवद्भावः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । जङ्घा ॥छ॥

उमोर्णाद्वा ॥ ६।२।३७ ॥

[उमोर्णात्] उमा च ऊर्णा च = उमोर्णम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । तस्मात् ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[औमकम्, औमम्] उमा - अतसी तस्या विकारोऽवयवो वा = औमकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । एवम्-औमम् । 'प्राण्यौषधि-वृक्षेभ्यो०' (६।२।३१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

卐**[और्णकम्, और्णः कम्बलः]** ऊर्णाया विकारः = और्णकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । एवम् - और्णः । 'विकारे' (६।२।३०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ॥छ॥

एण्या एयञ् ॥ ६।२।३८ ॥

[एण्याः] एणी पञ्चमी ङसि । 'स्त्रीदूतः' (१।४।२९) ङसि० → दास्० → आस्० ।

[एयञ्] एयञ् प्रथमा सि ।

'प्राण्यौषधि-वृक्ष०' (६।२।३१) इत्यादिना अणोऽपवादः ।

[ऐणेयं मांसम्, ऐणेयी जङ्घा] एणी । एण्या विकारोऽवयवो वा = ऐणेयं मांसम्, ऐणेयी जङ्घा । अनेन एयञ्प्र० → एय । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । सि-अम् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

स्त्रीलिङ्गनिर्देशात् पुल्लिङ्गादणेव-

[ऐणं मांसम्, ऐणी जङ्घा] एणस्य विकारोऽवयवो वा = ऐणं मांसम्, ऐणी जङ्घा । 'प्राण्यौषधि-वृक्षेभ्योऽवयवे च' (६।२।३१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । 'अणञेयेकण्-नञ्०' (२।४।२०) ङी ॥छ॥

कौशेयम् ॥ ६।२।३९ ॥

[कौशेयम्] कौशेय सि-अम् ।

[कौशेयं वस्त्रं सूत्रं वा] कोशस्य विकारः = कौशेयम् । अनेन एयञ्प्र० → एय । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । दुकूलं वस्त्रं तस्य सूत्रं च ।

निपातनं रूढ्यर्थम् । तेन वस्त्रसूत्राभ्यामन्यत्र भस्मादौ न भवति ॥छ॥

परशव्याद् यलुक् च ॥ ६।२।४० ॥

[परशव्यात्] परशव्य पञ्चमी ङसि ।

[यलुक्] यस्य लुक् = यलुक् । प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[पारशवम्] पर 'श्रुंट् श्रवणे' (१२९६) श्रु । ('शृश् हिंसायाम्' (१५३१) शृ) । परान् शृणाति = परशवि(शुः) । 'पराङ्भ्यां शृ-खनिभ्यां डित्' (उणा० ७४२) डिद् उप्र० । परशवे इदं = परशव्यम् । 'उवर्ण-युगादेर्यः' (७।१।३०) यप्र० । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । परशव्यस्यायसो विकारः = पारशवम् । अनेन अण्प्र० → अ - सस्वरो यलोपश्च । वृद्धिः । सि-अम् ।

卐 हैमप्रकाशे - और्णकः ।

अण् सिद्ध एव, यलुगर्थं वचनम् । अथेह यग्रहणं किमर्थम् ? तदभावेऽपि 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इत्यन्तलुक्सिद्धौ लुग्ग्रहणात् अन्त्याभावेऽन्त्यसदेशस्यापि यकारस्य लुग् भविष्यति । सत्यम् - यग्रहणं यशब्दस्य समुदायस्यैव लोपार्थम् । तेनोत्तरसूत्रे 'स्वरस्य परे प्राग्विधौ' (७।४।११०) इत्यस्यानुपस्थानाद्यकारलोपे 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इतीकारलोपो भवति ॥छ॥

कंसीयाञ्ञ्यः ॥ ६।२।४१ ॥

[कंसीयाञ्ञ्यः] कंसीय पञ्चमी ङसि । ञ्य प्रथमा सि । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) त० → द० । 'तृतीयस्य०' (१।३।१) द० → न० । 'तवर्गस्य०' (१।३।६०) न० → ञ० ।

[कांस्यम्] कंस । कंसाय इदं = कंसीयम् । 'परिणामिनि तदर्थे' (७।१।४४) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । कंसीयस्य विकारः = कांस्यम् । अनेन ञ्यप्र० - ईयस्य यलोपश्च सस्वरः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईकारलोपः । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । सि-अम् ॥छ॥

हेमार्थान्माने ॥ ६।२।४२ ॥

[हेमार्थात्] हेम हेमो हेमं वा अर्थो यस्य सः = हेमार्थः, तस्मात् ।

[माने] मान सप्तमी ङि ।

'दोरप्राणिनः' (६।२।४९) इत्यनेन दुसंज्ञकस्य मयटोऽपवादः ।

[हाटको निष्कः, हाटकं कार्षापणम्] 'हट दीप्तौ' (१८८) हट् । हटतीति हाटकः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । हाटकस्य विकारः = हाटकः । अनेन अञ्(ण्)प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अष्टोत्तरपलशतं निष्क उच्यते । एवम्-हाटकं कार्षापणम् ।

[जातरूपो निष्कः, जातरूपं कार्षापणम्] जातरूपस्य विकारः = जातरूपः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः । निष्कः ।

[हैमो निष्कः, हैमं कार्षापणम्] हेमन् । हेम्नो विकारः = हैमः । 'हेमाऽऽदिभ्योऽञ्' (६।२।४५) अञ्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः ।

यद्यनेकाण् स्यात् तदा 'अणि' (७।४।५२) इत्यन्त्यस्वरादिलुगभावः स्यात् । **अर्थग्रहणं स्वरूपविधिव्युदासार्थम् ।**

[हाटकमयी यष्टिः] हाटकस्य विकारोऽवयवो वा = हाटकमयी । 'दोरप्राणिनः' (६।२।४९) मयट्प्र० → मय । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । यष्टि प्रथमा सि ॥छ॥

द्रोर्वयः ॥ ६।२।४३ ॥

[द्रोः] द्रु पञ्चमी ङसि ।

[वयः] वय प्रथमा सि ।

'पयो-द्रोर्यः' (६।२।३५) इत्यस्यापवादः ।

[द्रुवयं मानम्] द्रु । द्रोर्विकारः = द्रुवयम् । अनेन वयप्र० । सि-अम् । मानम् ॥छ॥

मानात् क्रीतवत् ॥ ६।२।४४ ॥

[मानात्] मान पञ्चमी ङसि ।

[क्रीतवत्] क्रीत इव = क्रीतवत् । 'तत्र' (७।१।५३) वत्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलुप् ।

मीयते-परिच्छिद्यते येन तन्मानम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । इयत्तापरिच्छित्तिहेतुः संख्यादिरुच्यते ।

[शत्यम्, शतिकम्] शतेन क्रीतं = शत्यम् । एवम्-शतिकम् । 'शतात् केवलादतस्मिन् येकौ' (६।४।१३१) य-इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शत्यः, शतिकः] शतस्य विकारः = शत्यः । एवम्-शतिकः । 'शतात् केवलादतस्मिन् येकौ' (६।४।१३१) य-इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[साहस्रः] सहस्र । सहस्रेण क्रीतः = साहस्रः । 'सहस्र-शतमानादण्' (६।४।१३६) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ।

[नैष्किकः] निष्केण क्रीतः = नैष्किकः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[द्विशतः, त्रिशतः] द्वाभ्यां शताभ्यां क्रीतः = द्विशतः । त्रिभिः शतैः क्रीतः = त्रिशतः । 'शताद् यः' (६।४।१४५) इति विकल्पेन यः तस्य विधानसामर्थ्यान्न लुप् । पक्षे-'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्-ति-ष्टेः कः' (६।४।१३०) कप्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) कलुप् । एवम्-द्वयोः शतयोर्विकारः । शेषं पूर्ववत् ।

[द्विसहस्रः, द्विसाहस्रः] द्वाभ्यां सहस्राभ्यां क्रीतः । यद्वा द्वयोः सहस्रयोर्विकारः । 'सहस्र-शतमानादण्' (६।४।१३६) अण्प्र० । 'नवाऽणः' (६।४।१४२) विकल्पेन अण्लुप् । यत्र अण् तिष्ठति तत्र 'मान-संवत्सरस्याशाण-कुलिजस्याऽनाम्नि' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[द्विनिष्कः, द्विनैष्किकः] द्वाभ्यां निष्काभ्यां क्रीतः । यद्वा द्वयोर्निष्कयोर्विकारः = द्विनिष्कः - द्विनैष्किकः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । 'द्वि-त्रि-बहोर्निष्क-विस्तात्' (६।४।१४४) विकल्पेन इकण्लुप् । यत्र तिष्ठति तत्र 'मान-संवत्सरस्याशाण-कुलिजस्याऽनाम्नि' (७।४।१९) इति उत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।।छ।।

हेमाऽऽदिभ्योऽञ् ॥ ६।२।४५ ॥

[हेमाऽऽदिभ्यः] हेम आदिर्येषां ते = हेमाऽऽदयः, तेभ्यः ।

[अञ्] अञ् प्रथमा सि ।

[हैमं शरासनम्, हैमी यष्टिः] हेम्नो विकारः = हैमम् । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० ऐ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः । सि-अम् । धनुः । हैमीत्यत्र 'अणञेयेकण्-नञ्०' (२।४।२०) ङी । यष्टि प्रथमा सि ।

[राजतः] रजत । रजतस्य विकारः = राजतः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[बार्हिण] 'बृहू शब्दे च' (५५९) बृह् । बर्हतीति । 'फल-बर्हाच्चेनः' (७।२।१३) इनप्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् । बर्ही एव = बार्हिणः । स्वार्थे अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'र-षृवर्णान्नो ण एकपदेऽनन्त्यस्या-ऽल-च-ट-तवर्ग-श-सान्तरे' (२।३।६३) न० → ण० ।

बहुवचनमाकृतिगणार्थम्-तेन **काञ्चनी वासयष्टि**रित्यादि सिद्धम् । 'हेमार्थान्माने' (६।२।४२) इत्यस्याणो बाधनार्थं वचनम् ॥छ॥

अभक्ष्या-ऽऽच्छादने वा मयट् ॥ ६।२।४६ ॥

[अभक्ष्याऽऽच्छादने] भक्ष्यश्च आच्छादनं च = भक्ष्याऽऽच्छादनम् । न भक्ष्याऽऽच्छादनम् = अभक्ष्याऽऽच्छादनम्, तस्मिन् ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[मयट्] मयट् प्रथमा सि ।

[भस्ममयम्, भास्मनम्] भस्मन् । भस्मनो विकारः = भस्ममयम् । अनेन मयट्प्र० → मय । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः । एवम्-भास्मनम् । 'विकारे' (६।२।३०) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ।

[अश्ममयम्, आश्मम्] अश्मन् । अश्मनो विकारः = अश्ममयम् । अनेन मयट्प्र० → य । एवम्-आश्मम् । 'विकारे' (६।२।३०) अण्प्र० → अ । 'वाऽश्मनो विकारे' (७।४।६३) अन्त्यस्वरादिलोपः - अन्लुबित्यर्थः ।

[कपोतमयम्, कापोतम्] कपोतस्य विकारोऽवयवो वा = कपोतमयम् । अनेन मयट्प्र० → मय । एवम्-कापोतम् । 'प्राण्यौषधि-वृक्षेभ्योऽवयवे च' (६।२।३१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[दूर्वामयम्, दौर्वम्] दूर्वाया विकारोऽवयवो वा = दूर्वामयम् । अनेन मयट्प्र० → मय । एवम्-दौर्वम् । 'प्राण्यौषधि-वृक्षेभ्योऽवयवे च' (६।२।३१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[मूर्वामयम्, मौर्वम्] मूर्वाया विकारोऽवयवो वा = मूर्वामयम् । अनेन मयट्प्र० → मय । एवम्-मौर्वम् । 'प्राण्यौषधि०' (६।२।३१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[करीरमयम्, कारीरम्] करीरस्य विकारोऽवयवो वा = करीरमयम् । अनेन मयट्प्र० → मय । एवम्-कारीरम् । 'प्राण्यौषधि०' (६।२।३१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शिरीषमयम्, शैरीषम्] शिरीषस्य विकारोऽवयवो वा = शिरीषमयम् । अनेन मयट्प्र० → मय । एवम्-शैरीषम् । 'प्राण्यौषधि०' (६।२।३१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[मौद्गः सूपः] मुद्गस्य विकारोऽवयवो वा = मौद्गः सूपः - दालिरुच्यते । 'विकारे' (६।२।३०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[कार्पासः पटः] कर्पासस्य विकारोऽवयवो वा = कार्पासः पटः । 'विकारे' (६।२।३०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[तालमयं धनुः] तालस्य विकारः = तालमयं धनुः ।

[त्रपुमयम्] त्रपुणो विकारः = त्रपुमयम् ।

[जतुमयम्] जतुनो विकारः = जतुमयम् ।

[शमीमयम्] शम्याः विकारः = शमीमयम् ।

[पयोमयम्] पयसो विकारः = पयोमयम् ।

[द्रुमयम्] द्रोर्दारुणो विकारः = द्रुमयम् ।

[उष्ट्रमयम्] उष्ट्रस्य विकारः = उष्ट्रमयम् ।

[उमामयम्] उमाया विकारः = उमामयम् ।

[ऊर्णामयम्] ऊर्णाया विकारः = ऊर्णामयम् ।

[एणीमयम्] एण्या विकारः = एणीमयम् ।

[कोशमयम्] कोशस्य विकारः = कोशमयम् ।

[परशव्यमयम्] परशव्य । परशव्यस्यायसो विकारः = परशव्यमयम् ।

[कंसीयमयम्] कंसीयस्य विकारः = कंसीयमयम् ।

[शतमयम्] शतस्य विकारः = शतमयम् । अनेन मयट्प्र० → मय सर्वत्र । सि-अम् ॥छा॥

शर-दर्भ-कूदी-तृण-सोम-वल्वजात् ॥ ६।२।४७ ॥

[शरदर्भकूदीतृणसोमवल्वजात्] शरश्च दर्भश्च कूदी च तृणं च सोमश्च वल्वजश्च = शरदर्भकूदीतृणसोमवल्वजम्, तस्मात् ।

ननूत्तरेण सह एकयोगः कथं न क्रियते ? उच्यते - एकयोगे शरदर्भादीनामदुसंज्ञकानां साहचर्यादेकस्वराणामपि अदुसंज्ञकानां स्यात्, ततो वाङ्मयमित्यादि न स्यात् ।

[शरमयम्] शरस्य विकारः = शरमयम् ।

[दर्भमयम्] दर्भस्य विकारः = दर्भमयम् ।

[कूदीमयम्] कु 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । कुवं शब्दं ददाति पाट्यमाना । 'क्वचित्' (५।१।१७१) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलुक् । 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । कूद्यास्तृणविशेषस्य विकारोऽवयवो वा = कूदीमयम् ।

[तृणमयम्] तृणस्य विकारोऽवयवो वा = तृणमयम् ।

[सोममयम्] सोमस्य विकारोऽवयवो वा = सोममयम् ।

[वल्वजमयम्] वल्वजस्य विकारोऽवयवो वा = वल्वजमयम् । अनेन मयट्प्र० → मय सर्वत्र । सि-अम् ॥छा॥

एकस्वरात् ॥ ६।२।४८ ॥

[एकस्वरात्] एकः स्वरो यस्य सः = एकस्वरस्तस्मात् ।

[वाङ्मयम्] वाच् । वाचो विकारोऽवयवो वा = वाङ्मयम् । अनेन मयट्प्र० → मय । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) क० → ग० । 'प्रत्यये च' (१।३।२) ग० → ङ० ।

[त्वङ्मयम्] त्वचो विकारोऽवयवो वा = त्वङ्मयम् । अनेन मयट्प्र० → मय । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) क० → ग० । 'प्रत्यये च' (१।३।२) ग० → ङ० ।

[मृन्मयम्] मृत् । मृदो विकारोऽवयवो वा = मृन्मयम् । अनेन मयट्प्र० → मय । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) त० → द० । 'प्रत्यये च' (१।३।२) द० → न० ।

[स्रुङ्मयम्] स्रुचो विकारोऽवयवो वा = स्रुङ्मयम् । अनेन मयट्प्र० → मय । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) क० → ग० । 'प्रत्यये च' (१।३।२) ग० → ङ० ।

[गीर्मयम्] गिर् मांडणी । गिरो विकारोऽवयवो वा = गीर्मयम् । अनेन मयट्प्र० → मय । 'भ्वादेर्नामिनो दीर्घो र्वोर्व्यञ्जने' (२।१।६३) दीर्घः । ('पदान्ते' (२।१।६४) दीर्घः) । सि-अम् ।

[धूर्मयम्] धुर् मांडणी । धुरो विकारोऽवयवो वा = धूर्मयम् । अनेन मयट्प्र० → मय । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२।१।६३) दीर्घः । ('पदान्ते' (२।१।६४) दीर्घः) । सि-अम् ॥छ॥

दोरप्राणिनः ॥ ६।२।४९ ॥

[दोः] दु पञ्चमी ङसि ।

[अप्राणिनः] न प्राणी = अप्राणी, तस्य (तस्मात्) ।

[आम्रमयम्] आम्रस्य विकारोऽवयवो वा = आम्रमयम् ।

[शा(सा)लमयम्] सालस्य विकारोऽवयवो वा = सालमयम् ।

[शाकमयम्] शाकस्य विकारोऽवयवो वा = शाकमयम् ।

[काशमयम्] काशस्य विकारोऽवयवो वा = काशमयम् ।

अमीषु उदाहरणेषु 'वृद्धिर्यस्य स्वरेष्वादिः' (६।१।८) इत्यनेन दुसंज्ञा, तस्याः फलमनेन मयट्प्र० → मय ।

[तन्मयम्] तस्य विकारोऽवयवो वा = तन्मयम् ।

[यन्मयम्] यस्य विकारोऽवयवो वा = यन्मयम् । अमुयोरुदाहरणयोः 'त्यदादिः' (६।१।७) इत्यनेन दुसंज्ञा, तस्याः फलमनेन मयट्प्र० → मय । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) द० → द० । 'प्रत्यये च' (१।३।२) द० → न० ।

[शौवाविधम्, श्वाविन्मयम्] श्वन् 'व्यधंच् ताडने' (११५७) व्यध् । श्वानं विध्यति । 'क्विप्' (५।१।१४८) क्विप्प्र० । 'ज्या-व्यधः क्ङिति' (४।१।८१) य्वृत् य० → इ० । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् । 'गति-कारकस्य नहि-वृति-वृषि-व्यधि-रुचि-सहि-तनौ क्वौ' (३।२।५८) दीर्घः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । श्वाविधो विकारोऽवयवो वा = शौवाविधम् । 'प्राण्यौषधि-वृक्षेभ्योऽवयवे च' (६।२।३१) अण्प्र० → अ । 'लोकात्' (१।१।३) श् पाठउ विश्लेषियइ । 'द्वारादेः' (७।४।६) औ । एवम्-श्वाविन्मयम् । 'अभक्ष्या-ऽऽच्छादने वा मयट्' (६।२।४६) मयट्प्र० → मय ।

[चाषम्, चाषमयम्] चाषस्य विकारोऽवयवो वा = चाषम् । 'प्राण्यौषधि-वृक्षेभ्योऽवयवे च' (६।२।३१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । एवम्-चाषमयम् । 'अभक्ष्या०' (६।२।४६) मयट्प्र० → मय ।

[भासम्, भासमयम्] भासस्य विकारोऽवयवो वा भासम् । 'प्राण्यौषधि०' (६।२।३१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । एवम्-भासमयम् । 'अभक्ष्या०' (६।२।४६) मयट्प्र० → मय ॥छ॥

गोः पुरीषे ॥६।२।५० ॥

[गोः] गो पञ्चमी ङसि । 'एदोद्भ्यां०' (१।४।३५) ङसि० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[पुरीषे] पुरीष सप्तमी ङि ।

[गोमयम्] गोः पुरीषं = गोमयम् । अनेन मयट्प्र० → मय । सि-अम् ।

[गव्यं पयः, गव्यं सक्थि] गोर्विकारोऽवयवो वा = गव्यं पयः, गव्यं सक्थि । 'गोः स्वरे यः' (६।१।२७) यप्र० । 'य्यक्ये' (१।२।२५) अव । सि-अम् ।

यद्यपि पुरीषं गोविकारत्वेन न प्रसिद्धं तथापि **दोष-धातु-मलमूलं**-दोषाः-वात-पित्त-कफाः, धातवः-रस-रक्त-मज्जादयः, मलानि-मूत्र-पुरीषादीनि तेषां समाहारात् दोषधातुमलम् । मूलं शरीरमिति विवक्षायां तत्र तिष्ठति । 'स्था-पा०' (५।१।१४२) कप्र० → अ । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलुक् । तत्स्थस्य भावः = तात्स्थ्यम् । 'पति-राजान्त-गुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च' (७।४।६०) ट्यण्प्र० → य । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । तस्मात् - शरीरवत् व्यवहारः = **तात्स्थ्यात् तद्वदुपचार** इति गोः पुरीषं पयश्च विकारो भवति ।

'एकस्वरात्' (६।२।४८) इत्येव सिद्धे पुरीषे नियमार्थं वचनम् ॥छ॥

व्रीहेः पुरोडाशे ॥ ६।२।५१ ॥

[व्रीहेः] व्रीहि पञ्चमी ङसि ।

[पुरोडाशे] पुरोडाश सप्तमी ङि ।

[व्रीहिमयः पुरोडाशः] व्रीहि । व्रीहेर्विकारः = व्रीहिमयः । अनेन मयट्प्र० → मय । प्रथमा सि । पुरोडाशः - पृष्टपिण्ड इत्यर्थः । पुरस् 'दाशृग् दाने' (९२२) दाश् । पुरो दाश्यते = पुरोडाशः । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र० → अ । 'पृषोदरादयः' (३।२।१५५) पुरोडाशनिपातः ।

[व्रैह ओदनः, व्रैहं भस्म] व्रीहेर्विकारोऽवयवो वा = व्रैह ओदनः, व्रैहं भस्म । 'विकारे' (६।२।३०) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ॥छ॥

तिल-यवादनाम्नि ॥ ६।२।५२ ॥

[तिलयवात्] तिलश्च यवश्च = तिलयवम्, तस्मात् ।

[अनाम्नि] न नाम = अनाम, तस्मिन् ।

[तिलमयम्] तिलानां विकारोऽवयवो वा = तिलमयम् । अनेन मयट्प्र० → मय । सि-अम् ।

[यवमयम्] यवानां विकारोऽवयवो वा = यवमयम् । अनेन मयट्प्र० → मय । सि-अम् ।

[तैलम्] तिलानां विकारः = तैलम् । 'विकारे' (६।२।३०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[यावकः] यवानां विकारः = यावः । 'विकारे' (६।२।३०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । याव एव = यावकः । स्वार्थे कप्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।।छ।।

पिष्टात् ।। ६।२।५३ ।।

[पिष्टात्] पिष्ट पञ्चमी ङसि ।

[पिष्टमयम्] पिष्टस्य विकारः = पिष्टमयम् । अनेन मयट्प्र० → मय । सि-अम् ।।छ।।

नाम्नि कः ।। ६।२।५४ ।।

[नाम्नि] नामन् सप्तमी ङि ।

[कः] क प्रथमा सि ।

[पिष्टिका] पिष्टस्य विकारः = पिष्टिका । अनेन कप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१११) इ० ।।छ।।

ह्योगोदोहादीनञ् हियङ्गुश्चास्य ।। ६।२।५५ ।।

[ह्योगोदोहात्] गवां दोहः = गोदोहः । ह्योऽनन्तरातीते दिने गोदोहः = ह्योगोदोहस्तस्मात् ।

[ईनञ्] ईनञ् प्रथमा सि ।

[हियङ्गुः] हियङ्गु प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[अस्य] इदम् षष्ठी ङस् ।

[हैयङ्गवीनं नवनीतं घृतं वा] 'दुहींक् क्षरणे' (११२७) दुह् । दुह्यते = दोहः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । ह्योगोदोहस्य विकारः = हैयङ्गवीनम् । अनेन ईनञ्प्र० → ईन- ''हियङ्गु'' आदेशश्च । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । सि-अम् । नवनीतं घृतं वा ।

[ह्यौगोदोहं तक्रम्] ह्योगोदोहस्य विकार इदमुदश्वित् तक्रं = ह्यौगोदोहं तक्रम् । 'विकारे' (६।२।३०) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । उदक 'ट्वोश्वि गति-वृद्ध्योः' (९९७) श्वि । उदकेन श्वयति-वर्धते = उदश्वित् । उदकात् 'श्वेर्डित्' (उणा० ८८८) डिद् इत्प्र० - उदश्वित् निपातः ।।छ।।

अपो यञ् वा ।। ६।२।५६ ।।

[अपः] अप् पञ्चमी ङसि ।

[यञ्] यञ् प्रथमा सि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[आप्यम्, अम्मयम्] 'आप्लृंट् व्याप्तौ' (१३०७) आप् । आप्यन्ते तृषार्त्तैरित्यापः । 'आपः क्विप् ह्रस्वश्च' (उणा० ९३१) क्विप्प्र० - अप् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । अपां विकारः = आप्यम् । अनेन यञ्प्र० →

य । एवम्-अम्मयम् । 'एकस्वरात्' (६।२।४८) मयट्प्र० → मय । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) प० → ब० । 'प्रत्यये च' (१।३।२) ब० → म० । सि-अम् ।।छ।।

लुब्बहुलं पुष्प-मूले ॥ ६।२।५७ ॥

[लुप्] लुप् प्रथमा सि ।

[बहुलम्] बहुल 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् ।

[पुष्पमूले] पुष्पं च मूलं च = पुष्पमूलम्, तस्मिन् ।

[मल्लिका] मल्लिकाया विकारोऽवयवो वा पुष्पं = मल्लिका । 'प्राण्यौषधि-वृक्षेभ्योऽवयवे च' (६।२।३१) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[यूथिका] यूथिकाया विकारोऽवयवो वा पुष्पं = यूथिका । 'प्राण्यौषधि-वृक्षेभ्योऽवयवे च' (६।२।३१) अण्प्र० । 'अभक्ष्या-ऽऽच्छादने वा मयट्' (६।२।४६) मयट्प्र० । अनेन लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विप०' (२।४।९५) आप्निवृत्तौ पुनरेव आप् ।

[नवमालिका] पुष्पजातिः ।

[मालती] मालत्या विकारोऽवयवो वा = मालती । 'दोरप्राणिनः' (६।२।४९) मयट्प्र० । अनेन लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विप०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तौ पुनरेव 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी ।

[पाटलम्, पाटला वा] पाटल 'नवा शोणादेः' (२।४।३१) ङी । पाटल्या पाटलाया वा विकारोऽवयवो वा पुष्पं = पाटलम् । 'दोरप्राणिनः' (६।२।४९) मयट्प्र० । अनेन लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विप०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । सि-अम् । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[कुन्दम्] कुन्दस्य विकारोऽवयवो वा पुष्पं = कुन्दम् ।

[सिन्दुवारम्] सिन्दुवारस्य विकारोऽवयवो वा पुष्पं = सिन्दुवारम् ।

[करीरम्] करीरस्य विकारोऽवयवो वा पुष्पं = करीरम् ।

[अशोकम्] अशोकस्य विकारोऽवयवो वा पुष्पम् = अशोकम् ।

[चम्पकम्] चम्पकस्य विकारोऽवयवो वा पुष्पं = चम्पकम् ।

[कर्णिकारम्] कर्णिकारस्य विकारोऽवयवो वा पुष्पं = कर्णिकारम् ।

[कोविदारम्] कोविदारस्य विकारोऽवयवो वा पुष्पं = कोविदारम् ।

[विदारी] विदार 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । विदार्या विकारोऽवयवो वा मूलं = विदार(री) । 'प्राण्यौषधि०' (६।२।३१) अण्प्र० । अनेन लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विप०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तौ 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी ।

[अंशुमती] अंशु । अंशु विद्यते (अंशुर्विद्यते) यस्यां सा = अंशुमती । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र० → मत् । 'नोर्म्यादिभ्यः' (२।१।९९) म० → व० न भवति । अंशुमत् 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङी । अंशुमत्या विकारोऽवयवो वा = अंशुमती । 'प्राण्यौषधि०' (६।२।३१) अण्प्र० । अनेन लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विप०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङी ।

[बृहती] बृहत् 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङी । बृहत्या विकारोऽवयवो वा । 'प्राण्यौषधि०' (६।२।३१) अण्प्र० । अनेन लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विप०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङी ।

[हरिद्रा] हरिद्राया विकारोऽवयवो वा = हरिद्रा । 'प्राण्यौषधि०' (६।२।३१) अण्प्र० । अनेन लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विप०' (२।४।९५) आप्निवृत्तिः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[माधवी] मधु । मधौ पुष्यति = माधवी । 'साधु-पुष्यत्-पच्यमाने' (६।३।११७) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'अणञेयेकण्-नञ्०' (२।४।२०) ङी । माधव्या विकारः = माधवी । 'दोरप्राणिनः' (६।२।४९) मयट्प्र० → मय । अनेन लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विप०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । पुनरेव 'अणञेयेकण्-नञ्०' (२।४।२०) ङी ।

[मुस्ता] मुस्ताया विकारः । 'प्राण्यौषधि-वृक्षेभ्योऽवयवे च' (६।२।३१) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[वारणानि] वरु(र)णस्य पुष्पाणि = वारणानि । 'विकारे' (६।२।३०) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) जस्० → शि० → इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[ऐरण्डानि] एरण्डस्य मूलानि = ऐरण्डानि । अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) जस्० → शि० → इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[बैल्वानि] बिल्वस्य मूलानि = बैल्वानि । 'प्राण्यौषधि०' (६।२।३१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) जस्० → शि० → इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[शिरीषाणि, शैरीषाणि] शिरीषस्य विकारोऽवयवो वा पुष्पाणि = शिरीषाणि-शैरीषाणि । 'प्राण्यौषधि०' (६।२।३१) अण्प्र० । अनेन विकल्पेन लुप् । द्वितीये 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) जस्० → शि० → इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[ह्रीबेराणि, ह्रैबेराणि] ह्रीबेरस्य विकारोऽवयवो वा = ह्रीबेराणि । 'विकारे' (६।२।३०) अण्प्र० → अ । अनेन विकल्पेन लुप् । द्वितीये 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) जस्० → शि० → इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[आमलकी] आमलकस्य विकारो वृक्षः = आमलकी । 'दोरप्राणिनः' (६।२।४९) मयट्प्र० । अनेन लुप् । 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी ।

[बदरी] बदरस्य विकारो वृक्षः = बदरी । 'दोरप्राणिनः' (६।२।४९) मयट्प्र० । अनेन लुप् । 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी ।

[व्रीहिः] व्रीहेर्विकारः स्तम्बः = व्रीहिः । 'प्राण्यौषधि०' (६।२।३१) अण्प्र० । अनेन लुप् ॥छ॥

फले ॥ ६।२।५८ ॥

[फले] फल सप्तमी ङि ।

[आमलकम्] वृक्षेऽर्थे नित्यस्त्रीलिङ्गोऽतो 'जातेरयान्त०' (२।४।५४) इति ङी न प्राप्नोति, अतो गौरादौ पाठादेषां ङी । आमलक 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । आमलक्या विकारोऽवयवो वा फलम् = आमलकम् । विकारे अण्प्र० (मयट्प्र०) । अनेन लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विप०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । सि-अम् ।

[बदरम्] वि(ब)दर्या विकारः फलं = बदरम् । विकारे अण्प्र० । अनेन लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विपस्तद्धित-लुक्यगोणी-सूच्योः' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । सि-अम् ।

[कुवलम्] कुवल 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । कुवल्या विकारः फलं = कुवलम् । विकारे अण्प्र० । अनेन लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विप०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । सि-अम् ।

[भल्लातकम्] भलि (८१२) - 'भल्लि परिभाषण-हिंसा-दानेषु' (८१३) भल्ल् । भल्लते इति । 'चण्डि-भल्लिभ्यामातकः' (उणा० ८२) आतकप्र० । भल्लातकनिपात्यते । 'जातेरयान्त-नित्यस्त्री-शूद्रात्' (२।४।५४) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । भल्लातक्या विकारोऽवयवो वा = भल्लातकम् । 'दोरप्राणिनः' (६।२।४९) मयट्प्र० । अनेन लुप् ।

[व्रीहिः] व्रीहेर्विकारः स्तम्बः = व्रीहिः । 'प्राण्यौषधि०' (६।२।३१) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[यवः] यवानां विकारः स्तम्बः = यवः । 'तिल-यवादनाम्नि' (६।२।५२) मयट्प्र० । अनेन लुप् ।

[मुद्गः] मुद्गानां विकारः । 'दोरप्राणिनः' (६।२।४९) मयट्प्र० । अनेन लुप् ।

[माषः] माषाणां विकारः । 'दोरप्राणिनः' (६।२।४९) मयट्प्र० । अनेन लुप् ।

[गोधूमः] गोधूमानां विकारः । 'दोरप्राणिनः' (६।२।४९) मयट्प्र० । अनेन लुप् ।

[निष्पावः] निष्पावस्य विकारः = निष्पावः । 'प्राण्यौषधि-वृक्षेभ्योऽवयवे च' (६।२।३१) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[तिलः] तिलानां विकारः = तिलः । 'तिल-यवादनाम्नि' (६।२।५२) मयट्प्र० । अनेन लुप् ।

[कुलत्थः] कुलत्थस्य विकारः = कुलत्थः । 'प्राण्यौषधि०' (६।२।३१) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[हरीतकी] हरीतक्या विकारोऽवयवो वा फलं = हरीतकी ।

[पिप्पली] पिप्पली । पिप्पल्या विकारोऽवयवो वा फलं = पिप्पली ।

[कोशातकी] कोशातक्या विकारोऽवयवो वा फलं = कोशातकी ।

[श्वेतपाकी] श्वेतपाक्या विकारोऽवयवो वा फलं = श्वेतपाकी ।

[अर्जुनपाकी] अर्जुनपाक्या विकारोऽवयवो वा फलं = अर्जुनपाकी ।

[कर्कटी] कर्कट्या विकारोऽवयवो वा फलं = कर्कटी ।

[नखरजनी] नख 'रञ्जीं रागे' (८९६) रञ्ज् । नखा रज्यन्ते यया = नखरजनी । 'तुदादि-वृजि-रञ्जि-निधाभ्यः कित्' (उणा० २७३) किद्० अनप्र० । हरीतक्यादिसर्वेषु 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । नखरजन्या विकारोऽवयवो वा = नखरजनी ।

[शष्कण्डी] शष्कण्ड्या विकारोऽवयवो वा = शष्कण्डी ।

[दण्डी] दण्ड्या विकारोऽवयवो वा फलं = दण्डी ।

[दोडी] दोड्या विकारोऽवयवो वा फलं = दोडी ।

[दाडी] दाड्या विकारोऽवयवो वा फलं = दाडी । 'प्राण्यौषधि-वृक्षेभ्यो०' (६।२।३१) अण्प्र० । अनेन लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विप०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । पुनरेव ङी । एतेषु उदाहरणेषु हरीतक्यादिशब्दः फले वर्त्तमानः नित्यं स्त्री गौरादित्वात्, दाडी वृक्षे तु त्रिलिङ्गः । सर्वेषु 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी ।

[पथ्या] पथ्याया विकारोऽवयवो वा = पथ्या ।

[अम्लिका] अम्लिकाया विकारोऽवयवो वा = अम्लिका ।

[चिञ्चा] चिञ्चाया विकारोऽवयवो वा = चिञ्चा ।

[द्राक्षा] द्राक्षाया विकारोऽवयवो वा = द्राक्षा ।

[मृद्वीका] मृद्वीकाया विकारोऽवयवो वा फलं = मृद्वीका ।

[कणा] कणाया विकारोऽवयवो वा = कणा ।

[वला] वलाया विकारोऽवयवो वा फलं = वला ।

[एला] एलाया विकारोऽवयवो वा = एला ।

[शाला] शालाया विकारोऽवयवो वा फलं = शाला ।

[काला] कालाया विकारोऽवयवो वा फलं = काला ।

[गर्गरिका] गर्गरिकाया विकारोऽवयवो वा फलं = गर्गरिका ।

[कण्टकारिका] कण्टकारिकाया विकारोऽवयवो वा फलं = कण्टकारिका ।

[शेफालिका] शेफालिकाया विकारोऽवयवो वा फलं = शेफालिका । 'विकारे' (६।२।३०) अण्प्र० । अनेन लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विप०' (२।४।९५) आप्निवृत्तिः । पुनरेव 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[ओषधिः] ओषधेर्विकारः फलम् = ओषधिः ।

[कर्कारुः] कर्कारोर्विकारः फलं = कर्कारुः । विकारे अण्प्र० । अनेन लुप् ॥छा॥

प्लक्षाऽऽदेरण् ॥ ६।२।५९ ॥

[प्लक्षाऽऽदेः] प्लक्ष आदिर्यस्य सः = प्लक्षाऽऽदिः, तस्मात् ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

[प्लाक्षम्] प्लक्षस्य विकारोऽवयवो वा फलं = प्लाक्षम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[नैयग्रोधम्] न्यग्रोध । न्यग्रोधस्य विकारोऽवयवो वा फलं = नैयग्रोधम् । अनेन अण्प्र० । 'लोकात्' (१।१।३) न् पाठउ विश्लेषियइ । 'न्यग्रोधस्य केवलस्य' (७।४।७) इति ऐ - न्य० → नैय० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छा॥

जम्ब्वा वा ॥ ६।२।६० ॥

[जम्ब्वाः] जम्बू पञ्चमी ङसि । 'स्त्रीदूतः' (१।४।२९) ङसि० → दास्० → आस्० । 'इवर्णादेरस्वे स्वरे०' (१।२।२१) व० ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[जाम्बवम्, जम्बु, जम्बूः] जम्बू । जम्ब्वा विकारोऽवयवो वा फलं = जाम्बवम् । अनेन अण्प्र० । वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । सि-अम् । पक्षे-'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वत्वम्-जम्बु । जम्बू 'प्राण्यौषधि०' (६।२।३१) अण्प्र० । अथवा 'अभक्ष्या-ऽऽच्छादने वा मयट्' (६।२।४६) मयट्प्र० । 'फले' (६।२।५८) लुप् । लुपि स्त्री-नपुंसकते च ॥छ॥

न द्विरद्रुवय-गोमय-फलात् ॥ ६।२।६१ ॥

[न] न प्रथमा सि ।

[द्विः] द्वि । द्वौ वारावस्येति द्विः । 'द्वि-त्रि-चतुरः सुच्' (७।२।११०) सुच्प्र० ।

[अद्रुवयगोमयफलात्] द्रुवयश्च गोमयश्च फलं च = द्रुवयगोमयफलम् । न द्रुवयगोमयफलम् = अद्रुवयगोमयफलम्, तस्मात् ।

[कापोतः] कपोतस्य विकारोऽवयवो वा = कापोतः । 'प्राण्यौषधि०' (६।२।३१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । कापोतस्य विकारोऽवयवो वा इति 'दोरप्राणिनः' (६।२।४९) इति मयट् न भवति ।

[बैल्वः] बिल्वस्य विकारोऽवयवो वा = बैल्वः । 'प्राण्यौषधि०' (६।२।३१) अण्प्र० । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । बैल्वस्य विकारोऽवयवो वा । 'दोर०' (६।२।४९) मयट् प्राप्तौ अनेन न भवति ।

[ऐणेयः] एण । 'जातेरयान्त-नित्यस्त्री-शूद्रात्' (२।४।५४) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । एण्या विकारोऽवयवो वा = ऐणेयः । 'एण्या एयञ्' (६।२।३८) एयञ्प्र० → एय । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । ऐणेयस्य विकारोऽवयवो वा । 'दोरप्राणिनः' (६।२।४९) मयट्प्राप्तौ अनेन निषिध्यते ।

[शामीलः] शमी । शम्या विकारोऽवयवो वा = शामीलः । 'शम्या लः' (६।२।३४) अण्प्र० - लोऽन्तः । वृद्धिः । शामीलस्य विकारोऽवयवो वा = शामीलः । 'दोरप्राणिनः' (६।२।४९) मयट्प्राप्तिरनेन निषिध्यते ।

[औष्ट्रकः] उष्ट्रस्य विकारोऽवयवो वा = औष्ट्रकः । 'उष्ट्रादकञ्' (६।२।३६) अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । औष्ट्रकस्य विकारोऽवयवो वा = औष्ट्रकः । 'दोरप्राणिनः' (६।२।४९) मयट् नात्र ।

[कांस्यः] कंसाय इदं = कंसीयम् । 'परिणामिनि तदर्थे' (७।१।४४) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । कंसीयस्य विकारः = कांस्यः । 'कंसीयाञ्ञ्यः' (६।२।४१) ञ्यप्र० → य - ईयस्य यलोपश्च । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । कांस्यस्य विकारोऽवयवो वा = कांस्यः । अनेन मयट्निषिध्यते ।

[पारशवः] परशवे इदं = परशव्यम् । 'उवर्ण-युगादेर्यः' (७।१।३०) यप्र० । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । परशव्यस्यायसो विकारः = पारशवः । 'परशव्याद् यलुक् च' (६।२।४०) अण्प्र० → अ - यलुक् च । वृद्धिः । पारशवस्य विकारोऽवयवो वा = पारशवः । अनेन मयट्निषिध्यते । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[द्रौवयं खण्डम्] द्रु । द्रोर्विकारः = द्रुवयम् । 'द्रोर्वयः' (६।२।४३) वयप्र० । द्रुवयस्य विकारः । 'विकारे' (६।२।३०) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

तार्त्तीयिकोऽपि प्रत्ययः-**द्रौवयमयमि**त्यादि ।

[गौमयं भस्म] गोर्विकारः पुरीषं = गोमयम् । 'गोः पुरीषे' (६।२।५०) मयट्प्र० → मय । गोमयस्य विकारः = गौमयं भस्म । 'विकारे' (६।२।३०) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[कापित्थो रसः] कपित्थस्य विकारोऽवयवो वा फलं = कपित्थः । 'प्राण्यौषधि-वृक्षेभ्योऽवयवे च' (६।२।३१) अण्प्र० । 'फले' (६।२।५८) अण्लुप् । कपित्थस्य विकारः = कापित्थः । विकारे अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । रसः ।

यदा कपोतशब्दो मांसे वर्त्तते तदा विकारवृत्तित्वं, कपोत इति प्रकृते । यदा पलाशशब्दः शाखारूपेऽवयवे वर्त्तते तदा अवयववृत्तित्वं, पलाशावयविनः । ततो विकारे मांसेऽवयवे च पलाशसमिद्रूपेऽण्प्रत्ययवशाद्वर्त्तते, न तु द्वितीयप्रत्यय इत्यर्थः ॥छ॥

पितृ-मातुर्व्य-डुलं भ्रातरि ॥ ६।२।६२ ॥

[पितृमातुः] पिता च माता च = पितृमातु(ता) तस्मात् । शब्दप्राधान्यात् ऋकारस्य 'आ द्वन्द्वे' (३।२।३९) न आकारोऽत्र । 'ऋतो डुर्' (१।४।३७) ङसि० → डुर्० → उर्० ।

[व्यडुलम्] व्यश्च डुलश्च = व्यडुलम् ।

[भ्रातरि] भ्रातृ सप्तमी ङि । 'अर्डौ च' (१।४।३९) अर् ।

[पितृव्यः] पितृ । पितुर्भ्राता = पितृव्यः । अनेन व्यप्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[मातुलः] मातृ । मातुर्भ्राता = मातुलः । अनेन डुलप्र० → उल । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) ऋलोपः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

पित्रोर्डामहट् ॥ ६।२।६३ ॥

[पित्रोः] पिता च माता च = पितरौ, तयोः = पित्रोः । 'पिता मात्रा वा' (३।१।१२२) एकशेषः । सप्तमी द्विवचनमोस् ।

[डामहट्] डामहट् प्रथमा सि ।

[पितामहः] पितुः पिता = पितामहः । अनेन डामहट्प्र० → आमह । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) ऋलोपः ।

[पितामही] पितुर्माता = पितामही । अनेन डामहट्प्र० → आमह । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) ऋलोपः । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[मातामहः] मातृ । मातुः पिता = मातामहः । अनेन डामहट्प्र० → आमह । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) ऋलोपः ।

[मातामही] मातुर्माता = मातामही । अनेन डामहट्प्र० → आमह । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) ऋलोपः । 'अणञेयेकण्-नञ्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

द्विवचनटित्त्वाभ्यां मातापित्रोरिति विज्ञायते ॥छा।

अवेर्दुग्धे सोढ-दूस-मरीसम् ॥ ६।२।६४ ॥

[अवेः] अवि पञ्चमी ङसि ।

[दुग्धे] दुग्ध सप्तमी ङि ।

[सोढदूसमरीसम्] सोढश्च दूसश्च मरीसश्च = सोढदूसमरीसम् ।

[अविसोढम्, अविदूसम्, अविमरीसम्] अवि । अवेर्दुग्धम् । अनेन सोढ-दूस-मरीसप्र० । सि-अम् । विधानसामर्थ्यादिषु षत्वं न भवति ॥छा।

राष्ट्रेऽनङ्गाऽऽदिभ्यः ॥ ६।२।६५ ॥

[राष्ट्रे] राष्ट्र सप्तमी ङि ।

[अनङ्गाऽऽदिभ्यः] अङ्ग आदिर्येषां ते = अङ्गादयः, न अङ्गादयः = अनङ्गादयः, तेभ्यः = अनङ्गाऽऽदिभ्यः । पञ्चमी भ्यस् ।

[शैबम्] शिबि । शिबे राज्ञोऽपत्यानि । 'दु-नादि०' (६।१।११८) ञ्यप्र० । 'बहुष्व०' (६।१।१२४) ञ्यलुप् । शिबीनां राष्ट्रं = शैबम् । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । सि-अम् ।

[औषुष्ट्रम्] उषुष्ट्रानां राष्ट्रम् = औषुष्ट्रम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[गान्धारम्] गन्धार । गन्धारस्यापत्यं = गान्धारिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । गान्धारे राज्ञोऽपत्यानि गान्धारि(गान्धारयः) । 'गान्धारि-साल्वेयाभ्याम्' (६।१।११५) अञ्प्र० । 'अब्राह्मणात्' (६।१।१४१) लुप् । गान्धारीणां राष्ट्रं = गान्धारम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । वृद्धिः । सि-अम् ॥छा।

राजन्याऽऽदिभ्योऽकञ् ॥ ६।२।६६ ॥

[राजन्याऽऽदिभ्यः] राजन्य आदिर्येषां ते = राजन्याऽऽदयः, तेभ्यः = राजन्याऽऽदिभ्यः । पञ्चमी भ्यस् ।

[अकञ्] अकञ् प्रथमा सि ।

[राजन्यकम्] राजन् । राज्ञोऽपत्यं = राजन्यः । 'जातौ राज्ञः' (६।१।९२) यप्र० । राजन्यानां राष्ट्रं = राजन्यकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । सि-अम् ।

[दैवयातवकम्] देव-यातु । देवानां यातुः = देवयातुः - रक्षस्तस्यापत्यानि = दैवयातवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । दैवयातवानां राष्ट्रं = दैवयातवकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । सि-अम् ।

[शालङ्कायन] शलङ्कु । शलङ्कोरपत्यं = शालङ्कायनः(शालङ्किः) । 'शालङ्क्यौदि-षाडि-वाड्वलि' (६।१।३७) इञ्प्र० । वृद्धिः । शालङ्केरपत्यं = शालङ्कायनः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[बाभ्रव्य] बभ्रु । बभ्रोरपत्यं कौशिकः = बाभ्रव्यः । 'मधु-बभ्रोर्ब्राह्मण-कौशिके' (६।१।४३) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[जालन्धरायण] जलन्धरस्यापत्यं = जालन्धरायणः । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[जानन्धरायण] जनन्धरस्यापत्यं = जानन्धरायणः । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कौन्ताल] टुक्षु (१०८४) - रु (१०८५) - 'कुंक् शब्दे' (१०८६) कु । कौतीति कुत् । 'क्विप्' (५।१।१४८) क्विप्प्र० । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । कुतं तालयति = कुन्तालः । 'पृषोदरादयः' (३।२।१५५) कुन्तालनिपात्यते । कुन्तालानां राष्ट्रस्य राजा, कुन्तालस्य राज्ञोऽपत्यं वा । 'राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्रिरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आम्बरीपुत्र] अम्बरस्यापत्यं स्त्री । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । पुत्र प्रथमा सि ।

[बैल्ववन] बिल्व । बिल्वानामिदं = बैल्वम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । बैल्वं वनमस्य = बैल्ववनः ।

[शैलूषज] शैलूष 'जनैचि प्रादुर्भावे' (१२६५) जन् । शैलूषाज्जातः = शैलूषजः । 'क्वचित्' (५।१।१७१) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्लोपः ।

[औदुम्बर] उदुम्बरस्येदम् = औदुम्बरम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।८) अलुक् ।

[तैतल] तितलो देवताऽस्य । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ॥छ॥

वसातेर्वा ॥ ६।२।६७ ॥

[वसातेः] वसाति पञ्चमी ङसि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[वासातकम्, वासातम्] 'वसं निवासे' (९९९) वस् । वसतीति । 'वस्यर्तिभ्यामातिः' (उणा० ६६२) आतिप्र० । वसाते राज्ञोऽपत्यानि । 'दु-नादि०' (६।१।११८) ञ्यप्र० । 'बहुष्व०' (६।१।१२४) ञ्यलुप् । वसातीनां राष्ट्रं = वासातकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । एवम्-वासातम् । 'राष्ट्रेऽनङ्गाऽऽदिभ्यः' (६।२।६५) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ॥छ॥

भौरिक्यैषुकार्यादेर्विध-भक्तम् ॥ ६।२।६८ ॥

[भौरिक्यैषुकार्यादेः] भौरिकिश्च ऐषुकारिश्च = भौरिक्यैषुकारी । भौरिक्यैषुकारी आदी यस्य सः = भौरिक्यैषुकार्यादिः, तस्मात् ।

[विधभक्तम्] विधश्च भक्तश्च = विधभक्तम् ।

'राष्ट्रेऽनङ्गाऽऽदिभ्यः' (६।२।६५) इत्यस्यापवादः ।

[भौरिकिविधम्] 'टुडुभृंग्क् पोषणे च' (११४०) भृ । बिभर्तीति । 'भूरि कुशिक-हृदिक-मक्षिकेतिक-पिपीलिकादयः' (उणा० ४५) इत्यनेन भूरिनिपात्यते । भूरि 'कैं शब्दे' (३६) कै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) का । भूरि कायतीति भूरिक(ः) । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । भुरिकशब्दोऽप्यस्ति । भुरिकस्य भूरिकस्य वा अपत्यानि = भौरिकयः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । भौरिकीणां राष्ट्रं = भौरिकिविधम् । अनेन विधप्र० । सि-अम् । स्वभावान्नपुंसकता ।

[ऐषुकारिभक्तम्] इषुकारस्यापत्यानि = ऐषुकारि(रयः) । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । कारुविवक्षायां 'सेनान्त-कारु०' (६।१।१०२) इञ्प्र० → इ । ऐषुकारीणां राष्ट्रम् = ऐषुकारिभक्तम् । अनेन भक्तप्र० । सि-अम् ।

卐**[सारस्यायनभक्तम्]** सरस् । सरसि साधुः = सरस्यः । 'तत्र साधौ' (७।१।३५) यप्र० । सरस्यस्यापत्यं = सारस्यायनः । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र० → आयन । वृद्धिः । यद्वा सरसि साधुः = सरस्यः । सरस्यमयनमस्य = सारस्यायनः । बाहुलकाद्दीर्घः । सारस्यायनानां राष्ट्रं = सारस्यायनभक्तम् । अनेन भक्तप्र० । सि-अम् ।

[चौपयत] 'चुप मन्दायाम्' (३४२) चुप् । चोपन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । चोपयतीति । 'शत्रानशावेष्यति०' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक् । चोपयतोऽपत्यं = चौपयतः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ ।

[चौदयत] 'चुदण् संचोदने' (१६५६) चुद् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० → इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । चोदयतीति चोदयत् । 'शत्रानशावेष्यति०' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक् । चोदयतोऽपत्यं = चौदयतः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ ।

[चैटयत] 'चिट प्रैष्ये' (१९१) चिट् । चेटन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । चेटयतीति चेटयत् । 'शत्रानशावेष्यति०' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । चेटयतोऽपत्यं = चैटयतः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ ।

[चैकयत] 'चीक आमर्षणे' (१९४८) चीक् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० → इ । चीकयतीति । 'शत्रानशावेष्यति०' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक् । चे(ची)कयतोऽपत्यं = चैकयतः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ ।

[सैकयत] 'सेकृङ् गतौ' (६३५) सेक् । सेकमानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । सेकयत इति । 'शत्रानशावेष्यति०' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो०'

卐 बृहद्वृत्तौ - सारसायनभक्तम् । ऐषुकारिगणे - सारसायन ।

(४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक् । सेकयतोऽपत्यं = सैकयतः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ ।

[क्षैतयत] क्षित । क्षितं करोति = क्षितयति । 'णिज्बहुलं०' (३।४।४२) णिच्प्र० । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) अलोपः । क्षितयतीति । 'शत्रानशावेष्यति०' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक् । क्षितयतोऽपत्यं = क्षैतयतः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ ।

[वालिकाज्य] वालिका 'ज्यांश् हानौ' (१५२४) ज्या । वालिकां जिनाति = वालिकाज्यः । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

卐**[वाणिजक]** वणिज् । वणिजे(गे)व = वाणिजः । स्वार्थेऽण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । वाणिज एव = वाणिजकः । स्वार्थे कप्र० ।

[तार्क्ष्यायण] तार्क्ष । तार्क्षस्यापत्यं वृद्धम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । तार्क्ष्यस्यापत्यं युवा = तार्क्ष्यायणः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

卐卐**[द्व्याक्ष्यायण]** द्वे अक्षिणी यस्य सः = द्व्यक्षिः । द्वा(द्व्य)क्षेरपत्यं वृद्धं = द्व्याक्ष्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । द्व्याक्ष्यस्यापत्यं युवा = द्व्याक्ष्यायणः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

++**[त्र्याक्ष्यायण]** त्रीणि अक्षीणि यस्य सः = त्र्यक्षिः । त्र्यक्षेरपत्यं वृद्धं = त्र्याक्ष्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । त्र्याक्ष्यस्यापत्यं युवा = त्र्याक्ष्यायणः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । यद्वा—

[ ] तार्क्ष्य 'अयि गतौ' (७९०) अय् । तार्क्ष्याय्यते । अनेन ।

*__[द्व्यक्ष्यायण]__ द्व्यक्षेण अय्यते । 'भुजि-पत्यादिभ्यः कर्मा-ऽपादाने' (५।३।१२८) अनट्प्र० → अन । बाहुलकाद्दीर्घः । द्व्यक्षे साधुः = द्व्यक्ष्यः । 'तत्र साधौ' (७।४।१५) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अग्रे अयनमण्ड्यते । द्व्यक्ष्यमयनमस्य सः = द्व्यक्ष्यायणः ।

**__[त्र्यक्ष्यायण]__ त्र्यक्षेण अय्यते । 'भुजि-पत्यादिभ्यः०' (५।३।१२८) अनट्प्र० → अन । बाहुलकाद्दीर्घः । त्र्यक्षे साधुः = त्र्यक्ष्यः । 'तत्र साधौ' (७।१।१५) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अग्रे अयनमण्ड्यते । त्र्यक्ष्यमयनमस्य सः = त्र्यक्ष्यायणः ।

[औलायन] ओल । ओलस्यापत्यम् = औलायनः । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र० → आयन । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[सौवीर] सुवीरा । सुवीरा देवता अस्य = सौवीरः । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

卐 भौरिकिगणे वाणिजका । 卐卐 बृहद्वृत्तौ - द्व्यक्षायण । ++ बृहद्वृत्तौ - त्र्याक्षायण । ***** इदमुदाहरणं बृहद्वृत्तौ नास्ति । ****** इदमुदाहरणं बृहद्वृत्तौ नास्ति ।

[दासमित्रि] दासमित्रस्यापत्यं = दासमित्रि । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[दासमित्रायण] दासमित्रस्यापत्यं = दासमित्रायणः । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[शौद्रकायण] शूद्रकस्यापत्यं युवा(वृद्धम्) । 'अश्वादेः' (६।१।४९) आयनण्प्र० → आयन । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

卐**[शयाण्ड]** शये अण्डोऽस्य स = शयाण्ड(:) ।

卐卐**[धैनव]** धेनु । धेनोरपत्यं = धैनवः । 'उत्सादेरञ्' (६।१।१९) अञ्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[तुण्डदेव] तुण्डप्रधानो देवः = तुण्डदेवः ।

[वायौविद] वायु सप्तमी ङि । 'विदक् ज्ञाने' (१०९९) विद् । वायौ वेत्तीति वायौविद । 'मूलविभुजादयः' (५।१।१४४) कप्र० → अ । गणपाठादलुप्समासः ॥छ॥

निवासा-ऽदूरभवे इति देशे नाम्नि ॥ ६।२।६९ ॥

[निवासाऽदूरभवे] निवासश्च अदूरभवश्च = निवासाऽदूरभवम्, तस्मिन् ।

[इति] इति सप्तमी ङि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) ङिलुप् । इतिशब्दो विवक्षार्थः, तेन रुढेन नाम्नि वा प्रत्ययो भवतीत्यर्थः ।

[देशे] देश सप्तमी ङि ।

[नाम्नि] नामन् सप्तमी ङि ।

क्रियतेऽर्थप्रतीतिरनेनेति करणः शब्दो विवक्षार्थः । तेनानुवृत्ते व्यवहारमनुपतिते-अनुगते नाम्नि विज्ञेयम्, न स्वयं कृते ।

[आर्जुनावः] ऋजुनौ । ऋजुनाव ऋजुनावानां वा निवासः = आर्जुनावः । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आर् । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् ।

[शैबः] शिबि । शिबीनां निवासः = शैबः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[औषुष्टः] उषुष्टस्य निवासः = औषुष्टः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुकु ।

[शाकलः] शकला । शकलाया निवासः = शाकलः ।

[वैदिशं नगरम्] 'दिशींत् अतिसर्जने' (१३१८) दिश्, विपूर्व० । विविधं दिश्यतेऽसाविति विदिशा । 'स्थाऽऽदिभ्यः कः' (५।३।८२) कप्र० → अ । विविधं दिशन्ति फलं वा । 'नाम्युपान्त्य-प्री-कृ-गृ-ज्ञः कः' (५।१।५४) कप्र० → अ । विविधा दिशो यस्यां सा = विदिशा । 'अजादेः' (२।४।१६) आप्प्र० । 'विदिशाया अदूरभवं =

卐 बृहद्वृत्तौ - शयण्ड । 卐卐 बृहद्वृत्तौ - वैश्वधेनव ।

वैदिशम् । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । सि-अम् । नगरं जनपदो वा ।

[वाराणसी] ह्रदे वर्त्तमानः वरणाशब्दः स्त्रीलिङ्गः । वरणा च असिश्च = वरणासी । वरणास्योरदूरभवा । पृषोदरादित्वात् रस्य दीर्घो णस्य तु ह्रस्वः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[व्रैहिमतम्] व्रीहिमती । व्रीहिमत्या अदूरभवं = व्रैहिमतम् । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । सि-अम् ।

[यावमतम्] यवमती । यवमत्या अदूरभवं = यावमतम् । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । सि-अम् ।

मतान्तरेऽनेन विहितः अग्रेतनेषु उदाहरणेषु प्रत्ययो ज्ञेयः ।

[अङ्गाः] अङ्गानां निवासः ।

[वङ्गाः] वङ्गानां निवासः ।

[कलिङ्गाः] कलिङ्गानां निवासः ।

[सुह्याः] सुह्यानां निवासः । 'राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्रिरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० । 'पुरु-मगध-कलिङ्ग-सूरमस-द्विस्वरादण्' (६।१।११६) अनेन विहितः अण्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) लुप् उभयप्रत्ययस्य ।

[मगधाः] मगधानां निवासः ।

卐**[शुण्डाः]** शुण्डानां निवासः = शुण्डाः । 'पुरु-मगध०' (६।१।११६) अण्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।११४) अण्लुप् ।

[कुरवः] कुरूणां निवासः । अनेन विहितः 'कुर्वादेर्ञ्यः' (६।१।१००) ञ्यप्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) ञ्यलुप् ।

[पञ्चालाः] पञ्चालानां निवासः ।

[मत्स्याः] मत्स्यानां निवासः । 'राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्रिरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अञ्लुप् ।

[वरणा नगरम्] वरणानामवृक्षविशेषस्यादूरभवम् । अनेन अण्प्र० । 'लुप् बहुलं०' (६।२।५७) अण्लोपः । जस् । नगरे वर्त्तमानः बहुवचनान्तः पुल्लिङ्गः लुप् बहुलमित्यत्र बहुलवचनस्येति भणनात् पुंस्त्वं निनीयते ।

[शृङ्गशाल्मलयो ग्रामः] शृङ्गशाल्मलीनां निवासः = शृङ्गशाल्मलयौ(यो) ग्रामः । अनेन अण्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अण्लुप् ।

[गोदौ ग्रामः] गोदयोर्ह्रदयोर्निवासः = गोदौ । अनेन अण्प्र० । लुप् । औ । ग्रामः ।

卐卐**[आलण्ड्यायनपर्णा ग्रामः]** आलण्ड्यायनपर्णानां निवासः = आलण्ड्यायनपर्णा । मतान्तरे अनेन अण्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अण्लुप् । ग्राम प्रथमा सि । 'ओलडुण् उत्क्षेपे' (१६२४) लड् । केचिदुकारान्तं पठन्ति ।

卐 बृहद्वृत्तौ-पुण्ड्राः । 卐卐 बृहद्वृत्तौ - आलन्यायनपर्णा ग्रामः ।

'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः-लण्ड्, आङ्पूर्व० । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । आलण्ड्यते = आलण्ड्यम् । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र० → य । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । आलण्ड्यस्यापत्यं वृद्धम् = आलण्डियः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः । आलण्ड्येरपत्यं युवा = आलण्ड्यायनः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । आलण्ड्यायनश्च पर्णाश्च = आलण्ड्यायनपर्णाः । आलण्ड्यायनपर्णानां निवासः = आलण्ड्यायनपर्णाः ।

[शफण्डी] शफण्ड । 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी । शफण्ड्या निवासः = शफण्डी । अनेन अण्प्र० । बहुलं लुप् ।

[जालपदा] भट्टारिका जालपदाया अभावः = जालपदा । अनेन अण्प्र० । बहुलं लुप् ।

[मथुरा] भट्टारिका मथुराया निवासः = मथुरा । अनेन अण्प्र० । लुप् ।

[उज्जयनी] भट्टारिका उज्जयन्या निवासः = उज्जयनी । अनेन अण्प्र० । बहुलं लुप् ।

[गया] भट्टारिका गयानां निवासः = गया । अनेन अण्प्र० । लुप् ।

[उरशा] उरशा नाम भट्टारिकाया निवासः = उरशा । अनेन अण्प्र० । बहुलं लुप् ।

[तक्षशिला] तक्षशिला नाम भट्टारिकाया निवासः = तक्षशिला । अनेन अण्प्र० । लुप् ।

[कटुकबदरी] कटुकबदर्या निवासः = कटुकबदरी । अनेन अण्प्र० । लुप् ।

[खलतिकं वनानि] खल 'तिकट् हिंसायाम्' (१३०१) तिक् । खलांस्तिक्नोति । अच्प्र० । खलति 'कैं शब्दे' (३६) कै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) का । खलति कायन्ति कायति वा = खलतिकः । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । खलतिकस्य पर्वतस्य निवासः = खलतिकम् । अनेन अण्प्र० । बहुलं लुप् । सि-अम् ।

अमूनि मतान्तरे उदाहरणानि । स्वमतमेव द्रढयन्नाह आचार्यः - **अङ्गवरणादीनामित्यादि** ॥छ॥

तदत्राऽस्ति ॥ ६।२।७० ॥

[तद्] तद् प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलुप् ।

[अत्र] अत्र सप्तमी ङि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) ङिलुप् ।

[अस्ति] अस्ति प्रथमा सि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

प्रथमान्तं चेदस्तीति कोऽर्थः ? प्रथमान्तस्य नाम्नोऽस्तिक्रियया सहैक्यं भवति यदा तदा प्रत्ययो भवतीत्यर्थः ।

[भूमा] बहु । बहोर्भावः = भूमा । भूमिनिन्दा - प्रशंसादौ । 'पृथ्वादेरिमन् वा' (७।१।५८) इमन्प्र० । 'भूर्लुक् चेवर्णस्य' (७।४।४१) बहुस्थाने भूरादेशः - इवर्णस्य च लुक् ।

[औदुम्बरं नगरम्, औदुम्बरो जनपदः, औदुम्बरः पर्वतः] उदुम्बर । उदुम्बरा अस्मिन् देशे सन्ति = औदुम्बरम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - अम् । नगरम् । एवम् - औदुम्बरो जनपदः पर्वतश्च ॥छ॥

卐卐तेन निवृत्ते च ॥ ६।२।७१ ॥

[तेन] तेन पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[निवृत्ते] 'वृतूङ् वर्त्तने' (९५५) वृत्, निपूर्व० । निवृत्यते स्म । 'क्त - क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त, तस्मिन् ।

[च] च प्रथमा सि ।

यदा अकर्मका अपि धातवः सोपसर्गाः सकर्मका भवन्तीति कर्मणि निवृत्तशब्दो व्युत्पाद्यते तदा तेनेति कर्त्तरि करणे वा तृतीया । यदा त्वकर्मकविवक्षया कर्त्तरि निवृत्तशब्दस्तदा हेतौ तृतीया ।

[कौशाम्बी] कुश - अम्ब । कुशेन अम्बोऽम्बनं यस्य सः = कुशाम्बः । कुशाम्बेन निवृत्ता = कौशाम्बी । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[काकन्दी] ककन्देन निवृत्ता = काकन्दी । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[माकन्दी] मकन्देन निवृत्ता = माकन्दी । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[सागरः] सगरैर्निवृत्तः = सागरः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[साहस्त्री परिखा] सहस्त्रेण निवृत्ता = साहस्त्री । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । परिखा ।

चकारश्चतुर्ण्णां योगानामुत्तरत्रानुवृत्त्यर्थः, तेनोत्तरे प्रत्यया यथायोगं चतुर्ष्वर्थेषु भवन्ति ॥छ॥

नद्यां मतुः ॥ ६।२।७२ ॥

[नद्याम्] नदी सप्तमी ङि ।

[मतुः] मतु प्रथमा सि ।

[उदुम्बरावती] उदुम्बर । उदुम्बराणां निवासः - अदूरभवः । उदुम्बराः सन्त्यस्याम् । उदुम्बरैर्निवृत्ता = उदुम्बरावती । अनेन मतुप्र० → मत् । 'नाम्नि' (२।१।९५) म० → व० । 'अनजिरादिबहुस्वर-शरादीनां मतौ' (३।२।७८) दीर्घः । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङी ।

[मशकावती] मशकानां निवासः अदूरभवो वा । मशकाः सन्त्यस्याम् । मशकैर्निवृत्ता = मशकावती । अनेन मतुप्र० → मत् । 'नाम्नि' (२।१।९५) म० → व० । 'अनजिरादि०' (३।२।७८) दीर्घः । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङी ।

[वीरणावती] वि अण (२५९) - 'रण शब्दे' (२६०) रण् । वियं रणन्ति । 'मूलविभुजादयः' (५।१।१४४) कप्र० → अ । 'पृषोदरादयः' (३।२।१५५) वीरणनिपात्यते । वीरणानां निवासः - अदूरभवो वा । वीरणाः सन्त्यस्याम् । वीरणैर्निवृत्ता । अनेन मतुप्र० → मत् ।

[पुष्करावती] पुष्कराणां निवासः - अदूरभवो वा । पुष्कराणि सन्त्यस्याम् । यदुक्तं लिङ्गानुशासने - ''शुङ्गवेरमजिराभ्रपुष्करं'' इति नपुंसकः卐 । पुष्करैर्निवृत्ता = पुष्करावती । अनेन मतुप्र० → मत् । 'नाम्नि' (२।१।९५) म० → व० । 'अनजिरादि०' (३।२।७८) दीर्घः । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङी ।

卐 श्लोकाङ्कः - २१ 卐卐 ढुण्ढिकाकारेण सर्वत्र **निवृत्ते** इत्येव लिखितम् । रूपप्रक्रियापि तदनुसारमेव प्रदर्शिता, परं बृहद्वृत्त्यादिषु प्रायः सर्वेषु स्थानेषु **निर्वृत्ते** इति प्रदर्शितं, रूपप्रक्रियापि तदनुसारं प्रदर्शिता, तद्विद्वद्भिर्ध्येयम् ।

[इक्षुमती] इक्षूणां निवासः - अदूरभवो वा । इक्षवोऽस्यां सन्ति । इक्षुभिर्निवृत्ता = इक्षुमती ।

[द्रुममती] द्रुमाणां निवासोऽदूरभवो वा । द्रुमाः सन्त्यस्याम् । द्रुमैर्निवृत्ता = द्रुममती । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र० → मत् ।

[शरावती] शर(रा)णां निवासोऽदूरभवो वा । शराः सन्त्यस्याम् । शराभिर्निवृत्ता । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र० → मत् । 'नाम्नि' (२।१।९५) म० → व० । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङी ।

[इरावती] इराणां निवासः - अदूरभवो वा । इराः सन्त्यस्याम् । इराभिर्निवृत्ता । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र० → मत् । 'नाम्नि' (२।१।९५) म० → व० । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङी ।

[भागीरथी] भग । भगोऽस्यास्ति = भगी इन्प्रत्ययान्तः । भगी रथोऽस्य = भगीरथः । पृषोदरादित्वात् भगीरथः । भगीरथेन निवृता । 'तेन निवृत्ते च' (६।२।७१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[जाह्नवी] जह्नुना निवृत्ता = जाह्नवी । 'तेन निवृत्ते च' (६।२।७१) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[सौवास्तवी] सुवास्तु । शोभनं वास्तु - वस्त्रं अस्य । सुवास्तुना निवृत्ता = सौवास्तवी । 'तेन निवृत्ते च' (६।२।७१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ॥छ॥

मध्वादेः ॥ ६।२।७३ ॥

[मध्वादेः] मधु आदिर्यस्य सः = मध्वादिः, तस्मात् ।

अनद्यर्थ आरम्भः ।

[मधुमान्] मधुनि सन्त्यत्र = मधुमान् । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र० → मत् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'अभ्वादे०' (१।४।९०) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।

[बिसवान्] बिसानि सन्त्यत्र = बिसवान् । 'तदस्याऽस्त्य०' (७।२।१) मतुप्र० → मत् । 'मावर्णान्तो०' (२।१।९४) म० → व० । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'अभ्वादेरत्वसः सौ' (१।४।९०) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।

[स्थाणुमान्] स्थाणूनि सन्त्यत्र = स्थाणुमान् । 'तदस्याऽस्त्य०' (७।२।१) मतुप्र० → मत् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'अभ्वादेरत्वसः सौ' (१।४।९०) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।

[कर्कन्धु, कर्कन्धू] कर्कन्धु उभयलिङ्गः ।

[किसर] किसर - गन्धद्रव्य उच्यते ।

[सार्पण] सह अर्पणेन वर्त्तते = सार्पणः - वृक्ष उच्यते ।

[पार्दा] 'पांक् रक्षणे' (१०६७) पा । पातीति पा । 'मन् - वन् - क्वनिप् - विच् क्वचित्' (५।१।१४७) विच्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) विच्लोपः । 'अर्द गति-याचनयोः' (३०१) अर्द् । पामर्दति = पार्दा । अच्प्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[कीशरु] कुत्सितः शरुः = कीशरुः । 'पृषोदरादयः' (३।२।१५५) किम्० → की० ।

[पार्दाकी] पार्दा 'कैं शब्दे' (३६) कै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) का । पार्दां कायति = पार्दाकी । 'आतो डोऽह्वा - वा - मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[आसन्दी] आसन्दयते = आसन्दी । योगविभागान्मोऽन्तः । अच्प्र० ।

[शकली] शकल 'गौरादिभ्यो०' (२।४।१९) ङी ।

[आमिषी] आ जिषू (५२२) - विषू (५२३) - 'मिषू सेचने' (५२४) मिष् । आमिषति = आमिषी । अच्प्र० । 'गौरादिभ्यो०' (२।४।१९) ङी ॥छा॥

नड - कुमुद - वेतस - महिषाड्डित् ॥ ६।२।७४ ॥

[नडकुमुदवेतसमहिषात्] नडश्च कुमुदश्च वेतसश्च महिषश्च = नडकुमुदवेतसमहिषम्, तस्मात् ।

[डित्] ड् इदनुबन्धो यस्य सः = डित् । प्रथमा सि ।

[चातुरर्थिकः] चतुर्ष्वर्थेषु भवः = चातुरर्थिकः । 'अध्यात्मादिभ्य इकण्' (६।३।७८) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । तस्य इकणः 'द्विगोरनपत्ये०' (६।१।२४) इति न लुप्, पाठसामर्थ्यात् ।

अणाद्यपवादः । आदिशब्दात् नडशब्दात् 'नड - शादाद् वलः' (६।२।७५) - कुमुदशब्दात् 'कुमुदादेरिकः' (६।२।९६) - इत्यादीनामपवादः ।

[नड्वान] नडानां निवासः - अदूरभवो वा । नडाः सन्त्यस्याम् । नडैर्निवृत्तः = नड्वान् । अनेन मतुप्र० → मत् - स च डित् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अलुक् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'अभ्वादेरत्वसः सौ' (१।४।९०) दीर्घः । 'मावर्णान्तो०' (२।१।९४) म० → व० । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।

[कुमुद्वान्] कुमुदानां निवासः - अदूरभवो वा । कुमुदानि सन्त्यस्याम् । कुमुदैर्निवृत्ता । अनेन मतुप्र० → मत् - स च डित् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अलुक् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'अभ्वादेरत्वसः सौ' (१।४।९०) दीर्घः । 'मावर्णान्तो०' (२।१।९४) म० → व० । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।

[वेतस्वान्] वेतस । वेतसानां निवासः - अदूरभवो वा । वेतसाः सन्त्यस्याम् । वेतसैर्निवृतः = वेतस्वान् । अनेन मतुप्र० → मत् - डित् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अलोपः । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'न स्तं मत्वर्थे' (१।१।२३) पदत्वनिषेधान्न रुत्वम् ।

[महिष्मान् देशः] महिषाणां निवासः - अदूरभवो वा । महिषाः सन्त्यस्याम् । महिषैर्निवृत्तः = महिष्मान् । अनेन मतुप्र० → मत् - डित् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।१४) अलोपः । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'अभ्वादेरत्वसः सौ' (१।४।९०) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।

ननु अलोपे षकारस्य पदान्तसद्भावात् 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) इति डत्वं कथं न भवति ? उच्यते - 'स्वरस्य०' (७।४।११०) इति अलोपस्य स्थानित्वात् पदान्तत्वं नास्ति, नैवम् - 'न सन्धि०' (७।४।१११) इत्यनेन असद्विधित्वान्न स्थानी भविष्यति, इति प्राप्नोत्येवं तर्हि 'असिद्धं बहिरङ्गमन्तरङ्गे' (न्या० सं० वक्ष० (१)/सूत्र-(२०)) इति न्यायाद्भविष्यति ।

[माहिष्मती नगरी] महिष्मान् देशः, तत्र भवा = माहिष्मती । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । नगरी ॥छा॥

नड - शादाद् वलः ॥ ६।२।७५ ॥

[नडशादात्] नडश्च शादश्च = नडशादम्, तस्मात् ।

[वलः] वल प्रथमा सि ।

मत्वणाद्यपवादः । आदिशब्दात् 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) इत्यस्यापि ।

[नड्वलम्] नडानां निवासः - अदूरभवो वा । नडाः सन्त्यत्र । नडैर्निवृत्तः = नड्वलम् । अनेन वलप्र० - स च डित् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अलोपः । सि - अम् ।

[शाद्वलम्] 'शोंच् तक्षणे' (११४७) शो । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) शा । श्यति पुरुषसौत्सुक्यम् । 'शा - शपि - मनि - कनिभ्यो दः' (उणा० २३७) दप्र० । 'शद्लृं शातने (९६७) शद् । शद्यते आतपेन वा । 'भावा - ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । शादः - कर्दमः, तस्य निवासः - अदूरभवो वा । शादा अत्रास्ति । शादेन निवृत्तः = शाद्वलम् ।अनेन वलप्र० - स च डित् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अलोपः । सि - अम् ॥छ॥

शिखायाः ॥ ६।२।७६ ॥

[शिखायाः] शिखा पञ्चमी ङसि ।

पृथग्योगात् डिदिति निवृत्तम् ।

[शिखावलं नाम नगरम्] शिखा अत्रास्ति । शिखया निवृत्तः । अनेन वलप्र० । सि - अम् । नगरम् ।

मतुप्रकरणे शिखाया वलचं वक्ष्यति 'कृष्यादिभ्यो वलच्' (७।२।२७) तदादेशार्थं च वचनम् ॥छ॥

शिरीषादिक - कणौ ॥ ६।२।७७ ॥

[शिरीषात्] शिरीष पञ्चमी ङसि ।

[इककणौ] इकश्च कण् च = इककणौ ।

[शिरीषिकः, शैरीषकः] शिरीषाणां वृक्षाणां निवासः - अदूरभवो वा । शिरीषाः सन्त्यस्याम् । शिरीषैर्निवृत्तः = शिरीषिकः, शैरीषकः । अनेन इक - कण्प्र० → क । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

शर्कराया इकणीयाऽण् च ॥ ६।२।७८ ॥

[शर्करायाः] शर्करा पञ्चमी ङसि ।

[इकणीयाऽण्] इकण् च ईयश्च अण् च = इकणीयाऽण् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[शार्करिकः, शर्करीयः, शार्करः, शर्करिकः, शार्करकः] शर्करा । शर्कराणां निवासः - अदूरभवो वा । शर्करा देशेऽस्मिन् सन्ति । शर्कराभिर्निवृत्तः = शार्करिकः, शर्करीयः, शार्करः, शर्करिकः, शार्करकः । अनेन इकण् - ईय अण्प्र० - चकारात् इक - कण्प्र० । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

रोऽश्मादेः ॥ ६।२।७९ ॥

[रः] र प्रथमा सि ।

[अश्मादेः] अश्मन् - आदि । अश्मा आदिर्यस्य सः = अश्मादिः, तस्मात् ।

[अश्मरः] अश्मनां निवासः = अश्मरः । अनेन रप्र० ।

[यूषरः] 'युक् मिश्रणे' (१०८०) यु । यूयतेऽत्र कटुकादिना = यूषा । 'योरूच्च वा' (उणा० ५४१) यूषनिपातः । यूषानां(णां) निवासः - अदूरभवो वा । यूषाः सन्त्यस्याम् । यूषैर्निवृत्तः । अनेन रप्र० ।

[गुहा] 'गुहौग् संवरणे' (९३५) गुह् । गुहनं = गुहा । 'भिदादयः' (५।३।१०८) अङ्प्र० → अ । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[पामन्] 'पां पाने' (२) पा । पिबतीति पामन् । 'मन्' (उणा० ९११) मन्प्र० ॥छ॥

प्रेक्षादेरिन् ॥ ६।२।८० ॥

[प्रेक्षादेः] प्रेक्षा आदिर्यस्य सः = प्रेक्षादिः, तस्मात् ।

[इन्] इन् प्रथमा सि ।

[प्रेक्षी] प्रेक्षाणां निवासः । प्रेक्षाणामदूरभवा । प्रेक्षा(क्ष)या निवृत्ता = प्रेक्षी । अनेन इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'इन् - हन् - यूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः ।

[फलकी] फलकया निवृत्ता = फलकी । अनेन इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'इन् - हन्०' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः ॥छ॥

तृणादेः सल् ॥ ६।२।८१ ॥

[तृणादेः] तृणमादिर्यस्य सः = तृणादिः, तस्मात् ।

[सल्] सल् प्रथमा सि ।

[तृणसा] तृणानां निवासः = तृणसा । अनेन सल्प्र० → स । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[नदसा] नदानां निवासः = नदसा । अनेन सल्प्र० → स । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ॥छ॥

काशाऽऽदेरिलः ॥ ६।२।८२ ॥

[काशाऽऽदेः] काश आदिर्यस्य सः = काशाऽऽदिः, तस्मात् ।

[इलः] इल प्रथमा सि ।

[काशिलम्] काशानां निवासः । अनेन इलप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - अम् ।

[वाशिलम्] वासा(शा)नां निवासः । अनेन इलप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - अम् ।

[पीयुक्षा] पी(पि)यं याति । 'पी - मृग - मित्र - देव - कुमार - लोक - धर्म - विश्व - सुम्नाश्मावेभ्यो युः' (उणा० ७४१) किद् उप्र० । 'इडेत् - पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलुक् । 'क्षैं क्षये' (४२) क्षैं । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) क्षा । पीयुं क्षायतीति । 'आतो डोऽह्वा - वा - मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ॥छ॥

अरीहणाऽऽदेरकण् ॥ ६।२।८३ ॥

[अरीहणाऽऽदेः] अरीहण आदिर्यस्य सः = अरीहणाऽऽदिः, तस्मात् ।

[अकण्] अकण् प्रथमा सि ।

[आरीहणकम्] अरि 'ईहि चेष्टायाम्' (८५७) ईह् । अरिभिरीह्यते । अनट्प्र० → अन । यद्वा अरीणामीहनः = अरीहणः । 'पूर्वपदस्थान्नाम्न्यगः' (२।३।६४) णत्वम् । अरीहराणां निवासः - अदूरभवो वा । अरीहणानि सन्त्यत्र । अरीहणैर्निवृत्तः = आरीहणकम् । अनेन अकण्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[खाण्डवकम्] खण्डु । खण्डूनां निवासः - अदूरभवो वा । खण्डूनि सन्त्यत्र । खण्डुभिर्निवृत्तः = खाण्डवकम् । अनेन अकण्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

खण्डु - खण्डू इति शब्दद्वयमस्ति, तेन निवृत्तमित्यर्थे इह शब्दोद्देशे नाम्नि विहितोऽयमञ् विशेषविहितत्वात् कृतेऽर्थे 'वर्षा - कालेभ्यः' (६।३।८०) इति सामान्यविहितस्य गुणोऽपवादः ।

卐**[चित्रायणि]** चित्रस्यापत्यं = चित्रायणिः । 'अदोरायनि प्रायः' (६।१।११३) आयनिप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'र - षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ॥छ॥

सुपन्थ्यादेर्ञ्यः ॥ ६।२।८४ ॥

[सुपन्थ्यादेः] सुपथी(सुपन्थाः) आदिर्यस्य सः, तस्मात् ।

[ञ्यः] ञ्य प्रथमा सि ।

[सौपन्थ्यम्, सौवन्थ्यम्] सुपथिन् । सुपथो निवासः - अदूरभवो वा । सुपथाः(न्थाः) अत्रास्ति । सुपथा निवृत्तः = सौपन्थ्यम् । अनेन ञ्यप्र० → य । वृद्धिः औ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लोपः । अत एव निपातनात् सुपथिन्शब्दस्य नागमः पस्य च वा वकारः - सौवन्थ्यमिति निष्पन्नः ।

[सांकाश्यम्] संकाशस्य निवासः - अदूरभवो वा । संकाशोऽत्रास्ति । संकाशैर्निवृत्तः = सांकाश्यम् । अनेन ञ्यप्र० → य । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । सि - अम् ।

[काम्पील्यम्] कम्पीलस्य निवासः - अदूरभवो वा । कम्पीलोऽत्रास्ति । कम्पीलेन निवृत्तः । अनेन ञ्यप्र० → य । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । सि - अम् ।

[मगदिन्] मा 'गद व्यक्तायां वाचि' (२९७) गद् । मां गदति = मगदः । अच्प्र० → अ । 'पृषोदरादयः' (३।२।१५५) मगदनिपात्यते । मगदोऽस्यास्ति = मगदिन् । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आगस्त्य] आगस् 'त्यजं हानौ' (१७२) त्यज् । आगस्त्यक्तवान् । 'क्वचित्' (५।१।१७१) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[कलिव] कलिं वाति = कलिवः । 'आतो डोऽह्वा - वा - मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलुक् ।

सुपन्थ्यादिगणः ॥छ॥

卐 अरीहणादिगणे - श्वित्रायणि ।

सुतङ्गमादेरिञ् ॥ ६।२।८५ ॥

[सुतङ्गमादेः] सुतङ्गम आदिर्यस्य सः = सुतङ्गमादिः, तस्मात् ।

[इञ्] इञ् प्रथमा सि ।

[सौतङ्गमिः] सुत अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । सुतं गच्छतीति सुतङ्गमः । 'नाम्नो गमः खड्डौ०' (५।१।१३१) खप्र० → अ । 'खित्यनव्ययाऽरुषो मोऽन्तो ह्रस्वश्च' (३।२।९१) मोऽन्तः । सुतङ्गमस्य निवासः - अदूरभवो वा । सुतङ्गमोऽत्रास्ति । सुतङ्गमेन निवृत्तः = सौतङ्गमिः । अनेन इञ्प्र० → इ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[मौनिचित्तिः] मुनेरिव चित्तं यस्य सः = मुनिचित्तः । मुनिचित्तस्य निवासः - अदूरभवो वा । मुनिचित्तोऽत्रास्ति । मुनिचित्तेन निवृत्तं = मौनिचित्तिः । अनेन इञ्प्र० → इ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

इति सुतङ्गमादिः ।।छ।।

बलादेर्यः ॥ ६।२।८६ ॥

[बलादेः] बल आदिर्यस्य सः = बलादिः, तस्मात् ।

[यः] य प्रथमा सि ।

[बल्यम्] बलस्य निवासः - अदूरभवो वा । बलमत्रास्ति । बलेन निवृत्तं = बल्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

卐**[बुल्यम्]** बुलस्य निवासः - अदूरभवो वा । बुलमत्रास्ति । बुलेन निवृत्तं = बुल्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पुल] पुल पङ्गु कथ्यते ।

[दुल] 'दुलण् उत्क्षेपे' (१६९३) दुल् ।

[नल] नल तृणविशेषः ।

[दल] दल खण्डम् ।

[लकुल] 'लगे सङ्गे' (१०२४) लग् । लगतीति लकुल । 'कुमुल - तुमुल - निचुल - वञ्जुल - मञ्जुल - पृथुल - विशंस्थुलाङ्गल - मुकुल - शष्कुलादयः' (उणा० ४८७) लकुलनिपात्यते ।

इति बलादिगणः ।।छ।।

अहरादिभ्योऽञ् ॥ ६।२।८७ ॥

[अहरादिभ्यः] अहन् - आदि । अह आदिर्येषां ते = अहरादयः, तेभ्यः = अहरादिभ्यः । 'रो लुप्यरि' (२।१।७५) न० → र० ।

[अञ्] अञ् प्रथमा सि ।

卐 इदमुदाहरणं बृहद्वृत्तौ नास्ति ।

[आह्नम्] अह्नां निवासः - अदूरभवो वा । अहानि सन्त्यत्र । अह्ना निवृत्तम् = आह्नम् । अनेन अञ्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अनीनादट्यह्नोऽतः' (७।४।६६) अलोपः । सि - अम् ।

[लौमम्] लोम्नां निवासः - अदूरभवो वा । लोमानि सन्त्यत्र । लोमभिर्निवृत्तं = लौमम् । अनेन अञ्प्र० → अ । वृद्धिः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः । सि - अम् ।

इत्यहरादिराकृतिगणः ॥छ॥

सख्यादेरेयण् ॥ ६।२।८८ ॥

[सख्यादेः] सखि(सखा) आदिर्यस्य सः = सख्यादिः, तस्मात् ।

[एयण्] एयण् प्रथमा सि ।

[साखेयः] सखि । सख्युर्निवासः - अदूरभवो वा । सखा अत्रास्ति । सख्या निवृत्तः = साखेयः । अनेन एयण्प्र० → एय । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[साखिदत्तेयः] सखि 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । सख्या दीयते स्म । 'क्त - क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'दत्' (४।४।१०) इत्यनेन दा० → दत्० । सखिदत्तस्य निवासः - अदूरभवो वा । सखिदत्तोऽत्रास्ति । सखिदत्तेन निवृत्तः = साखिदत्तेयः । अनेन एयण्प्र० → एय । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वायुदत्त] 'वांक् गति - गन्धनयोः' (१०६३) वा । वातीति वायुः । 'कृ - वा - पा - जि - स्वदि - साध्यशौ - दॄ - स्ना - सनि - जानि - रहीण्भ्य उण्' (उणा० १) उण्प्र० → उ । तेन = (वायुना) दीयते स्म । 'क्त - क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'दत्' (४।४।१०) दा० → दत्देशः ।

[गोफिल] गोफिं लाति = गोफिलः । 'आतो डोऽह्वा - वा - मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलुक् ।

[सपूल] सपू - पर्णानि लाति = सपूलः । 'आतो डोऽह्वा - वा - मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलुक् ।

इति सख्यादिगणः ॥छ॥

पन्थ्यादेरायनण् ॥ ६।२।८९ ॥

[पन्थ्यादेः] पथिन् - आदि । पन्थाः आदिर्यस्य सः = पन्थ्यादिः, तस्मात् ।

[आयनण्] आयनण् प्रथमा सि ।

[पान्थायनः] पथो निवासः - अदूरभवो वा । पन्थाः अत्रास्ति । पथा निवृत्तः = पान्थायनः । अनेन आयनण्प्र० → आयन । वृद्धिः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लोपः । पथिन्शब्दस्य प्रत्यययोगे पकारात्परो नागमोऽत एव निपातनात् ।

[पाक्षायणः] पक्षस्य निवासः - अदूरभवो वा । पक्षोऽत्रास्ति । पक्षेण निवृत्तः । अनेन आयनण्प्र० → आयन । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[तौषायणः] तुषाणां निवासः - अदूरभवो वा । तुषाः सन्त्यत्र । तुषैर्निवृत्तः = तौषायणः । अनेन आयनण्प्र० → आयन । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[उलन्द] उलिन्द सौत्रो धातुः । ओलतीति उलन्दः । कुमुदेति साधुः । उलन्दनिपातः ।

[खापुरायण] खमिव पुरमस्य = खपुरः । खपुरस्यापत्यं = खापुरायणः । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र० → आयन । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[खानुरायण] 'खनूग् अवदारणे' (९१३) खन् । खनतीति खनुरः । उरप्र० । खनुरस्यापत्यं = खानुरायणः । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र० → आयन । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[कोष्ट] क 'वसं निवासे' (९९९) वस् । कं वसति स्म = कोष्ट । 'गत्यर्थाऽकर्मक - पिब - भुजेः (५।१।११) क्तप्र० → त । पृषोदरादित्वात् निपातः ।

[कौद्र] कु 'द्रांक् कुत्सितगतौ' (१०६६) द्रा । कुं द्रातीति कुद्रः । 'आतो डोऽह्वा - वा - मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलुक् । कुद्रस्यापत्यं = कौद्रः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[भास्त्रायण] भस्त्र । भस्त्रस्यापत्यं = भास्त्रि(ः) । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । भास्त्रेरपत्यं युवा । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[रैवत] रै 'वनूयि याचने' (१५०६) वन् । राया वन्यते स्म । 'क्त - क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'यमि - रमि - नमि - गमि - हनि - मनि - वनति०' (८।२।५५) नलुक् ।

[रायस्पोष] रै - पोष । रायः पोषः = रायस्पोषः । 'भ्रातुष्पुत्र - कस्कादयः' (२।३।१४) निपातः ।

[ऐन्द्रायण] इन्द्रस्यापत्यम् = ऐन्द्रायणः । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र० → आयन । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[धौमतायन] धूमं तनोति = धूमत । 'क्वचित्' (५।१।१७१) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्य०' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । धूमतस्यापत्यं = धू(धौ)मतायनः । 'नडादिभ्य०' (६।१।५३) आयनण्प्र० → आयन । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[साम्बुरायण] अम्बु 'रांक् दाने' (१०६९) रा । अम्बु राति = अम्बुरः । 'आतो डोऽह्वा - वा - मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलुक् । अम्बुरेण सह वर्त्तते = साम्बुरः, तस्यावापनमस्य । 'पूर्वपदस्थान्नाम्न्यगः' (२।३।६४) णत्वम् ।

[सौशायन] सु 'शोंच् तक्षणे' (११४७) शो । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) शा । सुष्ठु श्यति = सुशः । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलुक् । सुशस्यापत्यं = शौ(सौ)शायनः । 'नडादिभ्य०' (६।१।५३) आयनण्प्र० → आयन । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[जाम्बवत] जा च अम्बा च, ताभ्यां वन्यते स्म । 'क्त - क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'यमि - रमि - नमि - गमि - हनि - मनि - वनति०' (४।१।५५) नलुक् ।

इति सुपन्थ्यादिगणः ॥छ॥

कर्णादेरायनिञ् ॥ ६।२।९० ॥

[कर्णादेः] कर्ण आदिर्यस्य सः = कर्णादिः, तस्मात् ।

[आयनिञ्] आयनिञ् प्रथमा सि ।

[कार्णायनिः] कर्णस्य राज्ञ ऋषिर्वा(ऋषेर्वा) निवासः - अदूरभवो वा । कर्णोऽत्रास्ति । कर्णेन निवृत्तः = क(का)र्णायनिः । अनेन आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वासिष्ठायनिः] वसिष्ठस्य निवासः - अदूरभवो वा । वसिष्ठोऽत्रास्ति । वसिष्ठेन निवृत्तः = वासिष्ठायनिः । अनेन आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पाञ्चजन्य] पञ्च च ते जनाश्च = पञ्चजनाः । पञ्चजनेषु भवः = पाञ्चजन्यः । 'गम्भीर - पञ्चजन - बहिर्देवात्' (६।३।१३५) ञ्यप्र० → य । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[जीवन्त] जीवन्त ऋषिरुच्यते ।

इति कर्णादिगणः ॥छ॥

उत्करादेरीयः ॥ ६।२।९१ ॥

[उत्करादेः] उत्कर आदिर्यस्य सः = उत्करादिः, तस्मात् ।

[ईयः] ईय प्रथमा सि ।

[उत्करीयः] उत्करस्य निवासः - अदूरभवो वा । उत्करोऽत्रास्ति । उत्करेण निवृत्तः = उत्करीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सङ्करीयः] सङ्करस्य निवासः - अदूरभवो वा । सङ्करोऽत्रास्ति । सङ्करेण निवृत्तः = सङ्करीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[जन्य] जनी । जनीं - वधूं वहति । 'हृद्य - पद्य - तुल्य - मूल्य - वश्य - पथ्य - वयस्य - धेनुष्या - गार्हपत्य - जन्य - धर्म्यम्' (७।१।११) जन्यनिपातः ।

इति उत्करादिगणः ॥छ॥

नडादेः कीयः ॥ ६।२।९२ ॥

[नडादेः] नड आदिर्यस्य सः = नडादिः, तस्मात् ।

[कीयः] कीय प्रथमा सि ।

[नडकीयः] नडानां निवासः - अदूरभवो वा । नडाः सन्त्यत्र । नडैर्निवृत्तः = नडकीयः । अनेन कीयप्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[प्लक्षकीयः] प्लक्षाणां निवासः - अदूरभवो वा । प्लक्षाः सन्त्यत्र । प्लक्षैर्निवृत्तः = प्लक्षकीयः । अनेन कीयप्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

इति नडादिगणः ॥छ॥

कृशाश्वादेरीयण् ॥ ६।२।९३ ॥

[कृशाश्वादेः] कृशाश्व आदिर्यस्य सः = कृशाश्वादिः, तस्मात् ।

[ईयण्] ईयण् प्रथमा सि ।

[कार्शाश्वीयः] कृशोऽश्वोऽस्य सः = कृशाश्वः । कृशाश्वस्य निवासः - अदूरभवो वा । कृशाश्वोऽत्रास्ति । कृशाश्वेन निवृत्तः = कार्शाश्वीयः । अनेन ईयण्प्र० → ईय । वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आरिष्टीयः] अरिष्टस्य निवासः - अदूरभवो वा । अरिष्टोऽत्रास्ति । अरिष्टेन निवृत्तः = आरिष्टीयः । अनेन ईयण्प्र० → ईय । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[अरिष्य] अरि 'पांक् रक्षणे' (१०६७) पा । अरीन् पाति । 'कर्म - वेषाद् यः' (६।४।१०३) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् । गणपाठात् षागमः ।

[सायस्(स)] सह अयसा वर्त्तते = सायस । गणपाठात् अत्समासान्तः → अप्र० ।

[अरुष्य(प)] अरुस् 'पांक् रक्षणे' (१०६७) पा । अरुः पाति । 'आतो डोऽह्वा - वा - मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलुक् । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः कख - पफयोः०' (१।३।५) र० → ष० ।

[संदृश] सम्यग् दृश्यते = संदृश । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ ।

[पुरगा] पुरगा राक्षसी उच्यते ।

इति कृशाश्वादिगणः ॥छ॥

ऋश्यादेः कः ॥ ६।२।९४ ॥

[ऋश्यादेः] ऋश्य आदिर्यस्य सः = ऋश्यादिः, तस्मात् ।

[कः] क प्रथमा सि ।

[ऋश्यकः] ऋश्यस्य निवासोऽदूरभवो वा । ऋश्योऽत्रास्ति । ऋश्येन निवृत्तः = ऋश्यकः । अनेन कप्र० ।

[न्यग्रोधकः] न्यग्रोधस्य निवासः - अदूरभवो वा । न्यग्रोधोऽत्रास्ति । न्यग्रोधेन निवृत्तः = न्यग्रोधकः । अनेन कप्र० ।

इति ऋश्यादिगणः ॥छ॥

वराहादेः कण् ॥ ६।२।९५ ॥

[वराहादेः] वराह आदिर्यस्य सः = वराहादिः, तस्मात् ।

[कण्] कण् प्रथमा सि ।

[वाराहकम्] वराहस्य निवासः - अदूरभवो वा । वराहोऽत्रास्ति । वराहेन(ण) निवृत्तं = वाराहकम् । अनेन कण्प्र० → क । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - अम् ।

[पालाशकम्] पलाशस्य निवासः - अदूरभवो वा । पलाशोऽत्रास्ति । पलाशेन निवृत्तं = पालाशकम् । अनेन कण्प्र० → क । 'वृद्धिः स्वरेष्वा०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - अम् ।

इति वराहादिगणः ॥छ॥

कुमुदादेरिकः ॥ ६।२।९६ ॥

[कुमुदादेः] कुमुद(दं) आदिर्यस्य सः = कुमुदादिः, तस्मात् ।

[इकः] इक प्रथमा सि ।

[कुमुदिकम्] कुमुदानां निवासः - अदूरभवो वा । कुमुदानि सन्त्यत्र । कुमुदैर्निवृत्तं = कुमुदिकम् । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[इक्कटिकम्] 'इंण्क् गतौ' (१०७५) इ । एतीति क्विप्प्र० । 'ह्रस्वस्य०' (४।४।११३) तोऽन्तः - इत् । कटाः । पृषोदरादित्वात् तस्य कः । इक्कटाः सन्त्यत्र । अनेन इकप्र० ।

[बल्वजिकम्] बि(ब)ल्वजानां निवासः - अदूरभवो वा । बल्वजाः सन्त्यत्र । बल्वजैर्निवृत्तं = बल्वजिकम् । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

इति कुमुदादिः ॥छ॥

अश्वत्थादेरिकण् ॥ ६।२।९७ ॥

[अश्वत्थादेः] अश्वत्थ आदिर्यस्य सः = अश्वत्थादिः, तस्मात् ।

[इकण्] इकण् प्रथमा सि ।

[आश्वत्थिकम्] अश्वत्थानां निवासः - अदूरभवो वा । अश्वत्थाः सन्त्यत्र । अश्वत्थैर्निवृत्तः(त्तम्) = आश्वत्थिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कौमुदिकम्] कुमुदानां निवासः - अदूरभवो वा । कुमुदानि सन्त्यत्र । कुमुदैर्निवृत्तः(त्तं) = कौमुदिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[घासकुन्द] घासप्रधानं कुन्दः = घासकुन्द ।

[मुचुकर्ण] मुचौ कर्णौ यस्य स । पृषोदरादित्वात् मुचुकर्णनिपातः ।

इति अश्वत्थादिगणः ॥छ॥

साऽस्य पौर्णमासी ॥ ६।२।९८ ॥

[सा] सा प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब् - व्यञ्जनात् सेः' (१।४।४५) सिलुक् । 'वाद्यात्' (६।१।११) इत्यधिकारात् प्रथमान्तादिति लभ्यते, अथवा पञ्चमी दीयते ।

[अस्य] अस्य सप्तमी ङि । सूत्रत्वाल्लोपः ।

[पौर्णमासी] पौर्णमासी प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् ।

देश इति निवृत्तम्, पौर्णमासी ग्रहणात् । इतिकरणो विवक्षार्थः । तेन मासार्द्धमासयोरेव संवच्छरपर्वणोः प्रत्ययः । मासार्द्धमासयोः किं विशिष्टयोः । संवच्छरस्य पर्वणी, संवच्छरस्य पर्वणी, संवच्छरस्य पर्वणी तयोः । अस्य इति अवयवावयविसंबन्धे षष्ठी ।

[पौषो मासः] पुष्य । पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्ता पौर्णमासी = पौषी । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तिष्य - पुष्ययोर्भाणि' (२।४।९०) यलुक् ।

'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । पौषी पौर्णमासी अस्य सः = पौषः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलोपः ।

[पौषोऽर्द्धमासः] पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्ता पौर्णमासी = पौषी । शेषं पूर्ववत् । पौषी पौर्णमासी अस्य सः = पौषः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलोपः । अर्द्धमासः ।

[माघः] मघाभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्ता पौर्णमासी = माघी । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । माघी पौर्णमासी अस्य = माघः । अनेन विहितः 'प्राग जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[वैशाखः] विशाखाभिश्चन्द्रक्ताभिर्युक्ता पौर्णमासी = वैशाखी । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । वैशाखी पौर्णमासी अस्य = वैशाखः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[आषाढः] आषाढाभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्ता पौर्णमासी = आषाढी । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । आषाढी पौर्णमासी अस्य = आषाढः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[पौर्णमासी] पूर्णमास । पूर्णो माश्चन्द्रोऽस्यामस्तीति पौर्णमासी । 'पूर्णमासोऽण्' (७।२।५५) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । पूर्णश्चासौ माश्च = पूर्णमाः । पूर्णमास इयमिति वा । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० औ । यद्वा पूर्णो मा मासो वा अस्याम् । पूर्णमासा वा युक्तं(क्ता) = पौर्णमासी । अत एव निपातनात् अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ॥छ॥

आग्रहायण्यश्वत्थादिकण् ॥ ६।२।९९ ॥

[आग्रहायण्यश्वत्थात्] आग्रहायणी च अश्वत्था च = आग्रहायण्यश्वत्थम्, तस्मात् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वत्वम् ।

[इकण्] इकण् प्रथमा सि ।

[आग्रहायणिको मासोऽर्द्धमासो वा] अग्रं हायनस्येति कृते षष्ठ्यन्तस्य पूर्वनिपातः प्राप्नोति राजपुरुषवत् । 'द्वि - त्रि - चतुष्पूरणा०' (३।१।५६) इति तत्पुरुषसमासः । 'प्रथमोक्तं प्राक्' (३।१।१४८) अग्रस्य पूर्वनिपातः । 'पूर्वपदस्थान्नाम्न्यगः' (२।३।६८) णत्वम् । अग्रहायण एव = आग्रहायणी । 'प्रज्ञादिभ्योऽण्' (७।२।१६५) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । ' अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । आग्रहायणी पौर्णमासी अस्य = आग्रहायणिको मासः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । एवम् - अर्द्धमासो वा ।

[आश्वत्थिको मासोऽर्द्धमासो वा] अश्वत्थेन चन्द्रयुक्तेन युक्ता (रात्रिः) = अश्वत्था । 'चन्द्रयुक्तात्०' (६।२।६) अणो बाधकः 'श्रवणा - ऽश्वत्थान्नाम्न्यः' (६।२।८) अप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । अश्वत्था पौर्णमासी यस्य सः = आश्वत्थिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् । मासोऽर्द्धमासो वा ।

[आग्रहायणी मार्गशीर्षी] आग्रहायणी मार्गशीर्षी - पूर्णमासी नाम ।

[अश्वत्था आश्वयुजी] अश्वत्था आश्वयुजी - पौर्णमासी नाम ॥छ॥

चैत्री - कार्तिकी - फाल्गुनी - श्रवणाद् वा ॥ ६।२।१०० ॥

[चैत्रीकार्तिकीफाल्गुनीश्रवणात्] चैत्री च कार्तिकी च फाल्गुनी च श्रवणा च = चैत्रीकार्तिकीफाल्गुनीश्रवणम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । तस्मात् ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[चैत्रिकः चैत्रो वा मासोऽर्द्धमासो वा] चित्राभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्ता पौर्णमासी = चैत्री । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । चैत्री पौर्णमासी अस्य सः = चैत्रिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । एवम् - चैत्री पौर्णमासी यस्य सः = चैत्रः । 'साऽस्य पौर्णमासी' (६।२।९८) अण्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । मासोऽर्द्धमासो वा ।

[कार्त्तिकिकः, कार्त्तिकः] कृत्तिकाभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्ता पौर्णमासी = कार्त्तिकी । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । कार्त्तिकी पौर्णमासी यस्य सः = कार्त्तिकिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । एवम् - कार्त्तिकः । 'साऽस्य पौर्णमासी' (६।२।९८) अण्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[फाल्गुनिकः, फाल्गुनः] फल्गुनी । फल्गुनीभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्ता पौर्णमासी = फाल्गुनी । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । फाल्गुनी पौर्णमासी यस्य सः = फाल्गुनिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । एवम् - फाल्गुनः । 'साऽस्य पौर्णमासी' (६।२।९८) अण्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । फल्गुन 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[श्रावणिकः, श्रावणः] श्रवण । श्रवणेन चन्द्रक्तेन युक्ता पौर्णमासी = श्रवणा । 'श्रवणा - ऽश्वत्थान्नाम्न्यः' (६।२।८) अप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । श्रवणा पौर्णमासी यस्य सः = श्रावणिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । एवम् - श्रावणः । 'साऽस्य पौर्णमासी' (६।२।९८) अण्प्र० → अ ॥छ॥

देवता ॥ ६।२।१०१ ॥

[देवता] देवता प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् ।

[आर्हतः] अर्हत् । अर्हन् देवता अस्य सः = आर्हतः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः ।

[जैनः] जिनो देवता अस्य सः = जैनः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आग्नेयो ब्राह्मणः] अग्निर्देवता अस्य सः = आग्नेयः । अनेन 'कल्यग्ने०' (६।१।१७) एयण्प्र० → एय । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । ब्राह्मणः ।

[ऐन्द्रं हविः] इन्द्रो देवता अस्य = ऐन्द्रम् । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[ऐन्द्रः पुरोडाशः] इन्द्रो देवता अस्य = ऐन्द्रः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वारुणश्चरुः] वरुण । वरुणो देवता अस्य = वारुणः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धि आ । चरुः ।

[आदित्यः] आ(अ)दिति । आ(अ)दितिर्देवता अस्य । 'अनिदम्यणपवादे च दित्यदित्यादित्य - यम - पत्युत्तरपदाञ्यः (६।१।१५) ञ्यप्र० → य । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । वृद्धिः । 'अञ्वर्गस्यान्तस्थातः' (१।३।३३) द्वित्वम् ।

[बार्हस्पत्यः] बृहस्पति । बृहस्पतिर्देवता अस्य सः = बार्हस्पत्यः । 'अनिदम्यणपवादे च दित्यदित्यादित्य - यम - पत्युत्तरपदाञ्यः' (६।१।१५) ञ्यप्र० → य । वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[गव्यम्] गो । गौर्देवता यस्य = गव्यम् । 'गोः स्वरे यः' (६।१।२७) यप्र० । 'य्यक्ये' (१।२।२५) अव् ।

[द्वीन्द्रम्] द्वि - इन्द्र । द्वौ इन्द्रौ देवते अस्य हविषः = द्वीन्द्रम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'द्विगोरनपत्ये य - स्वराऽऽदेर्लुबद्विः' (६।१।२४) अण्लुप् । उभयत्र सि - अम् ॥छ॥

पैङ्गाक्षीपुत्रादेरीयः ॥ ६।२।१०२ ॥

[पैङ्गाक्षीपुत्रादेः] पैङ्गाक्षीपुत्र आदिर्यस्य सः = पैङ्गाक्षीपुत्रादिः, तस्मात् ।

[ईयः] ईय प्रथमा सि ।

[पैङ्गाक्षीपुत्रीयं हविः] पिङ्ग - अक्षिन् । पिङ्गेऽक्षिणी यस्य सः = पिङ्गाक्षः । 'सक्थ्यक्ष्णः स्वाङ्गे' (७।३।१२६) टः समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लोपः । पिङ्गाक्षस्यापत्यमनन्तरं स्त्री = पैङ्गाक्षी । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'नुर्जातेः' (२।४।७२) ङी । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । पैङ्गाक्ष्याः पुत्रः = पैङ्गाक्षीपुत्रः ।

यद्वा पिङ्गाक्षस्यापत्यं वृद्धं स्त्री = पैङ्गाक्षी(क्षा) । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अनार्षे वृद्धेऽणिञो बहुस्वर - गुरूपान्त्यस्याऽन्तस्य ष्यः' (२।४।७८) इञ्स्थाने ष्य० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । तस्याः पुत्रः = पैङ्गाक्षीपुत्रः । 'ष्या पुत्र - पत्योः केवलयोरीच् तत्पुरुषे' (२।४।८३) इत्यादिना ष्यास्थाने ईच्देशः → ई । पैङ्गाक्षीपुत्रो देवता अस्य तत् = पैङ्गाक्षीपुत्रीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - अम् । हविस् प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलुप् । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[तार्णबिन्दवीयं हविः] तृणबिन्दु मांडणी । तृणे बिन्दवः पेया यस्य सः = तृणबिन्दुः । तृणबिन्दोरपत्यं = तार्णबिन्दवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आर् । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । तार्णबिन्दवो देवता अस्य तत् = तार्णबिन्दवीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - अम् ।

[पैङ्गीपुत्रीयम्] पिङ्गस्यापत्यं = पैङ्गी । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'नुर्जातेः' (२।४।७२) ङी । पैङ्ग्याः पुत्रः = पैङ्गीपुत्रः । पैङ्गीपुत्रो देवता अस्य तत् = पैङ्गीपुत्रीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - अम् ॥छ॥

शुक्रादियः ॥ ६।२।१०३ ॥

[शुक्रात्] शुक्र पञ्चमी ङसि ।

[इयः] इय प्रथमा सि ।

[शुक्रियं हविः] शुक्रो देवता अस्य तत् = शुक्रियम् । अनेन इयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - अम् ।

[शुक्रियोऽध्यायः] शुक्रो देवता अस्य सः = शुक्रियः । अनेन इयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य (७।४।६८) अलुक् । अध्यायः ॥छा।

शतरुद्रात् तौ ॥ ६।२।१०४ ॥

[शतरुद्रात्] शतरुद्र पञ्चमी ङसि ।

[तौ] तद् । प्र० औ । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) द० → अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'ऐदौत् सन्ध्यक्षरैः' (१।२।१२) औ ।

[शतरुद्रीयम्, शतरुद्रियम्] शतं संख्या येषां ते = शतसंख्या(ः) । शतसंख्या रुद्रा = शतरुद्रास्ते देवता अस्य तत् = शतरुद्रीयम्, शतरुद्रियम् । अनेन ईय - इयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

शतं रुद्रा देवता अस्येति द्विगावपि विधानसामर्थ्याद् लुब् न भवति ॥छा।

अपोनपादपान्नपातस्तृ चातः ॥ ६।२।१०५ ॥

[अपोनपादपान्नपातः] अपोनपाच्च अपान(न्न)पाच्च = अपोनपादपान्नपात्, तस्मात् ।

[तृ] तृ प्रथमा सि । सूत्रत्वात् लुप् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[आतः] आत् षष्ठी ङस् ।

[अपोनप्त्रीयम्, अपोनप्त्रियम्] अपकृष्टे(ष्ट)मूनं यस्य तत् = अपोनम् । 'पत्लृ गतौ' (९६२) पत् । अपोनं पतत्(पतन्तं) प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे०' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'ञ्णिति' (८।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अपोनं पातयतीति अपोनपात् । क्विप्प्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । अपोनपात् देवता यस्य तत् = अपोनप्त्रीयम् । अनेन ईयप्र० - आत्स्थाने तृदेशः । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) रत्वम् । सि - अम् । एवम् - अपोनप्त्रियम् । अनेन इयप्र० - आत्स्थाने तृदेशः । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) रत्वम् । सि - अम् ॥छा।

[अपान्नप्त्रीयम्, अपान्नप्त्रियम्] अपकृष्टमन्नमपान्नम् । 'पत्लृ गतौ' (९६२) पत् । अपान्नं पातयतीति = अपान्नपात् । क्विप्प्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । अपान्नपात् देवता अस्य तत् = अपान्नप्त्रीयम्, अपान्नप्त्रियम् । अनेन ईय - इयप्र० - आत्स्थाने तृदेशः । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) रत्वम् । सि - अम् ॥छा।

महेन्द्राद् वा ॥ ६।२।१०६ ॥

[महेन्द्रात्] महेन्द्र पञ्चमी ङसि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[महेन्द्रीयम्, महेन्द्रियम्, माहेन्द्रं हविः] महत् - इन्द्र । महांश्चासाविन्द्रश्च = महेन्द्रः । 'जातीयैकार्थेऽच्वेः' (३।२।७०) डा० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अत्लोपः । महेन्द्रो देवता यस्य तत् = महेन्द्रीयम्, महेन्द्रियम् । अनेन ईय - इयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । पक्षे-'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - अम् ॥छा॥

क - सोमात् ट्यण् ॥ ६।२।१०७ ॥

[कसोमात्] कश्च सोमश्च = कसोमम्, तस्मात् ।

[ट्यण्] ट्यण् प्रथमा सि ।

[कायं हविः, कायी इष्टिः] 'कैं शब्दे' (३६) कै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) का । कायति - शब्दोच्चारं करोति = कः । 'क्वचित्' (५।१।१७१) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्य०' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । कः - प्रजापतिः - देवता अस्य = कायं हविः, कायी । अनेन ट्यण्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । सि - अम् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । य(इ)ष्टिः ।

कशब्दं प्रति णित्त्वस्य वैयर्थ्यादालोपो न भवति ।

[सौम्यं हविः, सौम्यं सूक्तम्, सौमी ऋक्] 'षुंग्ट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्ट्यै - ष्ठिव - ष्वष्कः' (२।३।९८) सु । सुनोतीति । 'अर्तीरि - स्तु - सु - हु - सृ - घृ - धृ - शॄ - क्षि - यक्षि - भा - वा - व्या - धा - पा - या - वलि - पदिनीभ्यो मः' (उणा० ३३८) मप्र० - सोमनिपातः । सोमो देवता अस्य तत् = सौम्यम् । अनेन ट्यण्प्र० → य । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - अम् । हविः सूक्तं वा । सौम्य 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलुक् । ऋक् प्रथमा सि ॥छा॥

द्यावापृथिवी-शुनासीरा-ऽग्नीषोम-मरुत्वद्-वास्तोष्पति-गृहमेधादीय-यौ ॥ ६।२।१०८ ॥

[द्यावापृथिवीशुनासीराऽग्नीषोममरुत्वद्वास्तोष्पतिगृहमेधात्] द्यावापृथिवी च शुनासीरश्च अग्नीषोमश्च मरुत्वांश्च वास्तोष्पतिश्च गृहमेधा च = द्यावापृथिवीशुनासीराऽग्नीषोममरुत्वद्वास्तोष्पतिगृहमेधम्, तस्मात् ।

[ईययौ] ईयश्च यश्च = ईययौ ।

[द्यावापृथिवीयं हविः, द्यावापृथिव्यम्] दिव् - पृथिवी । द्यो(द्यौ)श्च पृथिवी च = द्यावापृथिवी(व्यौ) । 'दिवो द्यावा' (३।२।४४) द्यावादेशः । द्यावापृथिव्यौ देवते यस्य तत् = द्यावापृथिवीयम्, द्यावापृथिव्यम् । अनेन ईय - यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । सि - अम् ।

[शुनासीरीयम्, शुनासीर्यम्] शुनश्च वायुः, सीरश्च आदित्यः = शुनासीरौ । 'वेदसहश्रुताऽवायुदेवतानाम्' (३।२।४१) आकारः । शुनासीरौ देवते यस्य तत् = शुनासीरीयम्, शुनासीर्यम् । अनेन ईय - यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - अम् ।

[अग्नीषोमीयम्, अग्नीषोम्यम्] अग्निश्च सोमश्च = अग्नीषोमौ । 'ईः षोम -वरुणेऽग्नेः' (३।२।४२) ईत्वम् - षत्वम् । अग्नीषोमौ देवते यस्य तत् = अग्नीषोमीयम्, अग्नीषोम्यम् । अनेन ईय - यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - अम् ।

[मरुत्वतीयम्, मरुत्वत्यम्] मरुत्वत् । मरुत्वान् देवता अस्य तत् = मरुत्वतीयम्, मरुत्वत्यम् । अनेन ईय - यप्र० । पदसंज्ञाऽभावात् दो न भवति । पदत्वमपि कृतो न भवति ? सित्येवेति नियमात् ।

[वास्तोष्पतीयम्, वास्तोष्पत्यम्] वास्तोष्पतिर्देवता अस्य = वास्तोष्पतीयम्, वास्तोष्पत्यम् । अनेन ईय - यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि - अम् ।

[गृहमेधीयम्, गृहमेध्यम्] गृहं मेधते = गृहमेधा । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । यद्वा गृहं च मेधा च = गृहमेधे, ते देवता अस्य तत् । गृहमेधो देवता अस्य तत् = गृहमेधीयम्, गृहमेध्यम् । अनेन ईय - यप्रत्ययश्च । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् । सि - अम् ॥छ॥

वाय्वृतु - पित्रुषसो यः ॥ ६।२।१०९ ॥

[वाय्वृतुपित्रुषसः] वायुश्च ऋतुश्च पिता च उषस् च (उषश्च) = वाय्वृतुपित्रुषस्, तस्मात् ।

[यः] य प्रथमा सि ।

[वायव्यम्] वायुर्देवता अस्य = वायव्यम् । अनेन यप्र० । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । सि - अम् ।

[ऋतव्यम्] ऋतुर्देवता अस्य = ऋतव्यम् । अनेन यप्र० । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । सि - अम् ।

[पित्र्यम्] पितृ । पिता देवता अस्य = पित्र्यम् । अनेन यप्र० । 'ऋतोरस्तद्धिते' (१।२।२६) रत्वम् । सि - अम् ।

[उषस्यम्] 'उषू दाहे' (५२९) उष् । ओषति अशिवमाराधिता = उषस् । 'मिथि-रञ्ज्युषि - तृ - पृ - शृ - भू - वष्टिभ्यः कित्' (उणा० ९७१) किद् अस्प्र० । उषस्शब्दः संध्यावाची स्त्री - क्लीबलिङ्गः । प्रभातवाची नपुंसकः । उषा देवता अस्य तत् = उषस्यम् । अनेन यप्र० । सि - अम् ॥छ॥

महाराज - प्रोष्ठपदादिकण् ॥ ६।२।११० ॥

[महाराजप्रोष्ठपदात्] महाराजश्च प्रोष्ठपदश्च = महाराजप्रोष्ठपदम्, तस्मात् ।

[इकण्] इकण् प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् ।

[माहाराजिकः, माहाराजिकी] महत् - राजन् । महांश्चासौ राजा च = महाराजः । 'राजन् - सखेः' (७।३।१०६) अट्समासान्तः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः । जातीर्येकार्थेऽच्वेः (३।२।७०) डा० । 'डित्यन्त्य०' (२।१।११४) अत्लोपः । महाराजो देवता अस्य सः = माहाराजिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । द्वितीये 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[प्रौष्ठपदिकः, प्रौष्ठपदिकी] प्रोष्ठो-गौस्तस्येव पादौ यस्य सः = प्रौष्ठपदः । 'सुप्रात - सुश्व - सुदिव - शारिकुक्ष - चतुरस्त्रैणीपदा - ऽजपद - प्रोष्ठपद - भद्रपदम्' (७।३।१२९) इत्यादिना प्रोष्ठपदनिपात्यते । प्रोष्ठपदो देवता अस्य सः = प्रौष्ठपदिकः । 'नामग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणम्' (न्या० सं० वक्ष० (१) / सूत्र (१६)) इति न्यायात् स्त्रीलिङ्गोऽपि नक्षत्रवाची प्रोष्ठपदाशब्दो ग्राह्यः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् । द्वितीये 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ॥छ॥

कालाद् भववत् ॥ ६।२।१११ ॥

[कालात्] काल पञ्चमी ङसि ।

[भववत्] भवे इव = भववत् । 'तत्र' (७।१।५३) वत्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलुप् ।

[मासिकम्] मासे भवं, मासो देवता अस्येति वा = मासिकम् । 'वर्षा - कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि - अम् ।

[सांवत्सरिकम्] संवत्सरे भवं, संवत्सरो देवता अस्येति वा = सांवच्छ(त्स)रिकम् । 'वर्षा - कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । सि - अम् ।

[हैमनम्] हेमन्त । हेमन्ते भवं, हेमन्तो देवता अस्येति वा = हैमनम् । 'हेमन्ताद् वा तलुक् च' (६।३।९१) अण्प्र० → अ - तस्य लुक् च । वृद्धिः ऐ ।

[वासन्तम्] वसन्ते भवं, वसन्तो देवता अस्येति वा = वासन्तम् । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[प्रावृषेण्यम्] प्रावृष् । प्रावृषि भवं, प्रावृट् देवता अस्येति वा = प्रावृषेण्यम् । 'प्रावृष एण्यः' (६।३।९२) एण्यप्र० । सि - अम् ॥छा॥

आदेः छन्दसः प्रगाथे ॥ ६।२।११२ ॥

[आदेः] आदि पञ्चमी ङसि ।

[छन्दसः] छन्दस् पञ्चमी ङसि ।

[प्रगाथे] प्रगाथ सप्तमी ङि । प्र 'ग्रन्थश् संदर्भे' (१५४८) ग्रन्थ् । प्रग्रथ्यते = प्रगाथः । 'भावा - ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । पृषोदरादित्वात् प्रगाथनिपात्यते । अथवा कैं (३६) - 'गैं शब्दे' (३७) गै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) गा, प्रपूर्व० । प्रगीयते = प्रगाथः । 'कमि-प्रु-गार्तिभ्यस्थः' (उणा० २२५) थप्र०, तस्मिन् ।

यत्र द्वे ऋचौ प्रग्रन्थनेन प्रकर्षगानेन वा तिस्रः क्रियन्ते स मन्त्रविशेषः प्रगाथः ।

[पाङ्क्तः प्रगाथः] पङ्क्ति । पङ्क्तिरादिरस्य प्रगाथस्य = पाङ्क्तः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । प्रगाथः छन्दोविशेषः ।

[आनुष्टुभः] अनुष्टुप् । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) प० → ब० । 'विरामे वा' (१।३।५१) ब० → प० । अनुष्टुप् आदिरस्य प्रगाथस्य सः = आनुष्टुभः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ।

[जागतः] जगती । जगती आदिरस्य प्रगाथस्य सः = जागतः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।८) ईलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[उदित्ययं शब्द आदिरस्य प्रगाथस्य] उदितिशब्दः सूर्योपस्थाने वर्त्तते ।

[पङ्क्तिरादिरस्य अनुवाकस्य] अनु 'वचंक् भाषणे' (१०९६) वच् । अनूच्यत इति । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'वचोऽशब्दनाम्नि' (४।१।११९) इति कत्वस्य न निषेधः शब्दनामत्वात् । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० । अनुवाकः पाठविशेष इत्यर्थः ॥छा॥

योद्धृ-प्रयोजनाद् युद्धे ॥ ६।२।११३ ॥

[योद्धृप्रयोजनात्] योद्धा च प्रयोजनं च = योद्धृप्रयोजनम्, तस्मात् ।

[युद्धे] युद्ध सप्तमी ङि ।

[वैद्याधरं युद्धम्] विद्याधरा योद्धारोऽस्य युद्धस्य = वैद्याधरम् । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[भारतं युद्धम्] भरतो योद्धारोऽस्य युद्धस्य = भारतम् । अनेन विहितः 'उत्सादेरञ्' (६।१।१९) अञ्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । युद्धम् ।

प्रवृत्तिक्रियासाध्यफलं प्रयोजनमुच्यते ।

[सौभद्रं युद्धम्] सुभद्रा प्रयोजनमस्य युद्धस्य = सौभद्रम् । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् । सि-अम् । युद्धम् ।

[सौतारं युद्धम्] सुतारा देवी प्रयोजनमस्य युद्धस्य = सौतारम् । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् । सि-अम् । युद्धम् ॥छ॥

भावघञोऽस्यां णः ॥ ६।२।११४ ॥

[भावघञः] भावे घञ् = भावघञ्, तस्मात् ।

[अस्याम्] इदम् सप्तमी ङि । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) म० → अ० । 'लुगस्या०' (२।१।११३) अलुक् । 'अनक्' (२।१।३६) अ० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । 'आपो ङितां यै-यास्-यास्-याम्' (१।४।१७) ङि० → याम्० । 'सर्वादेर्डस्पूर्वाः' (१।४।१८) डस्पूर्व० याम् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[णः] ण प्रथमा सि ।

[प्रापाता तिथिः] 'पत्लृ गतौ' (९६२) पत्, प्रपूर्व० । प्रपतनं = प्रपातः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । प्रपातोऽस्यां वर्त्तते तिथौ = प्रापाता । अनेन णप्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[दाण्डाघाता] दण्डस्याघातः = दण्डाघातः । दण्डाघातोऽस्यां वर्त्तते = दाण्डाघाता । अनेन णप्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[मौसलपाता भूमिः] मुसलस्य पातः = मुसलपातः । मुसलपातोऽस्यां वर्त्तते = मौसलपाता । अनेन णप्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । भूमिः ।

[प्राकारोऽस्याम्] प्रकुर्वन्ति तमिति प्राकारः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । 'घञ्युपसर्गस्य बहुलम्' (३।२।८६) दीर्घः ॥छ॥

श्यैनम्पाता-तैलम्पाता ॥ ६।२।११५ ॥

[श्यैनम्पातातैलम्पाता] श्यैनम्पाता च तैलम्पाता च = तौ । सूत्रात्वाल्लुप् ।

[श्यैनम्पाता तिथिः, क्रियाभूमिः, क्रीडा वा] श्येनपातो यस्यां तिथौ वर्त्तते सा = श्यैनम्पाता । अनेन णप्र० → अ-मकारागमश्च । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[तैलम्पाता तिथिः, क्रियाभूमिः, क्रीडा वा] तिलपातो यस्यां तिथौ वर्त्तते सा = तैलम्पाता । अनेन णप्र० → अ-मकारागमश्च । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । तिथिः, क्रियाभूमिः, क्रीडा वा ॥छ॥

प्रहरणात् क्रीडायां णः ॥ ६।२।११६ ॥

[प्रहरणात्] प्रहरण पञ्चमी ङसि ।

[क्रीडायाम्] क्रीडा सप्तमी ङि ।

[णः] ण प्रथमा सि ।

[दाण्डा क्रीडा] दण्डः प्रहरणमस्यां क्रीडायां सा = दाण्डा । अनेन णप्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[मौष्टा क्रीडा] मुष्टौ(ष्टिः) प्रहरणमस्यां क्रीडायां सा = मौष्टा । अनेन णप्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[पादा क्रीडा] पादः प्रहरणमस्यां क्रीडायां सा = पादा । अनेन णप्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

यत्राद्रोहेण घातप्रतिघातौ स्यातां सा क्रीडा ॥छ॥

तद्वेत्त्यधीते ॥ ६।२।११७ ॥

[तद्] तद् अम् । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) लुप् ।

[वेत्त्यधीते] वेत्तिश्च अधीते च = तत्, तस्मिन् ।

[मौहूर्त्तः] मुहूर्त्तं वेत्ति = मौहूर्त्तः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[औत्पातः] उत्पातं वेत्ति = औत्पातः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[नैमित्तः] निमित्तं वेत्ति = नैमित्तः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[मौहूर्त्तिकः] मुहूर्त्तं वेत्ति = मौहूर्त्तिकः । मतान्तरे 'न्यायादेरिकण्' (६।२।११८) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[नैमित्तिकः] निमित्तं वेत्ति = नैमित्तिकः । मतान्तरे 'न्यायादेरिकण्' (६।२।११८) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[छान्दसः] छन्दस् । छन्दोऽधीते = छान्दसः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः ।

[वैयाकरणः] व्याकरणं वेत्त्यधीते वा = वैयाकरणः । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'लोकात्' (१।१।३) व् पाठउ विश्लेषियइ । 'य्वः पदान्तात् प्रागैदौत्' (७।४।५) ऐकारुः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[नैरुक्तः] निरुक्तं वेत्त्यधीते वा = नैरुक्तः । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छा।

न्यायादेरिकण् ॥ ६।२।११८ ॥

[न्यायादेः] न्याय आदिर्यस्य सः = न्यायादिः, तस्मात् ।

[इकण्] इकण् प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् ।

[नैयायिकः] 'णींग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादे०' (२।३।९७) नी । नीयते-निश्चयेन ज्ञायते । 'न्याया-ऽऽवाया०' (५।३।१३४) घञन्तनिपातः । न्यायं वेत्त्यधीते वा = नैयायिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'लोकात्' (१।१।३) न् पाठउ विश्लेषियइ । 'य्वः पदान्तात् प्रागैदौत्' (७।४।५) ऐकारुः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[नैयासिकः] 'असूच् क्षेपणे' (१२२१) अस्, निपूर्व० । नितरां अस्यन्ते-क्षिप्यन्ते अर्था अत्रेति न्यासः । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । न्यासं वेत्त्यधीते वा = नैयासिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'लोकात्' (१।१।३) न् पाठउ विश्लेषियइ । 'य्वः पदान्तात्०' (७।४।५) ऐकारुः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[पद] 'पदणि गतौ' (१९३२) पद् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । पदे-पद्यते = पदः । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र० → अ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः ।

[आयुर्वेद] आयुस् 'विदक् ज्ञाने' (१०९९) विद् । आयुर्विद्यतेऽनेन = आयुर्वेदः । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए ।

[द्विपदा] द्वौ पादौ यस्याः सा = द्विपदा । 'ऋचि पादः पात्पदे' (२।४।१७) इत्यनेन आबन्तो निपात्यते ।

[आथर्वण] अथर्वन् मण्ड्यते । अथर्वाणं विदन्ति = आथर्वणिकः । 'न्यायादेरिकण्' (६।२।११८) इकण्प्र० । वृद्धिः । आथर्वणिकानामाम्नायः = आथर्वणः । 'आथर्वणिकादणिकलुक् च' (६।३।१६७) अण्प्र०-इकलुक् च । यद्वा अथर्वत्(न्) अथर्वणा वसिष्ठेन कृत इति आब्(?) कृते अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० । आथर्वणो वेद एव ॥छा।

पद-कल्प-लक्षणान्त-क्रत्वाख्याना-ऽऽख्यायिकात् ॥ ६।२।११९ ॥

[पदकल्पलक्षणान्तक्रत्वाख्यानाऽऽख्यायिकात्] पदं च कल्पश्च लक्षणं च = पदकल्पलक्षणानि, तानि अन्ते यस्य सः = पदकल्पलक्षणान्तः, स च क्रतुश्च आख्यानं च आख्यायिका च = पदकल्पलक्षणान्तक्रत्वाख्यानाऽऽख्यायिकम्, तस्मात् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वत्वम् ।

[पौर्वपदिकः] पूर्वं च तत् पदं च = पूर्वपदम् । पूर्वपदं वेत्त्यधीते वा = पौर्वपदिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[औत्तरपदिकः] उत्तरं च तत् पदं च = उत्तरपदम् । उत्तरपदं वेत्त्यधीते वा = औत्तरपदिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आनुपदिकः] अनुगतं पदम् = अनुपदम् । 'प्रात्यव-परि-निरादयो गत-क्रान्त-क्रुष्ट-ग्लान-क्रान्ताद्यर्थाः प्रथमाद्यन्तैः' (३।१।४७) समासः । अनुपदं वेत्त्यधीते वा = आनुपदिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

पदादिसाहचर्यात् कल्पस्यापि नाम्न एव ग्रहणम्, न प्रत्ययस्य ।

[मातृकल्पिकः] मातुः कल्पं = मातृकल्पम् । तं वेत्त्यधीते वा = मातृकल्पिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पैतृकल्पिकः] पितुः कल्पं = पितृकल्पम् । तं वेत्त्यधीते वा = पैतृकल्पिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पाराशरकल्पिकः] पाराशरस्य कल्पं = पाराशरकल्पम् । तं वेत्त्यधीते वा = पाराशरकल्पिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[श्राद्धकल्पिकः] श्राद्धस्य कल्पं = श्राद्धकल्पम् । तं वेत्त्यधीते वा = श्राद्धकल्पिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[गौलक्षणिकः] गवां लक्षणं = गोलक्षणम् । तं वेत्त्यधीते वा = गौलक्षणिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आश्वलक्षणिकः] अश्वानां लक्षणम् = अश्वलक्षणम् । तं वेत्त्यधीते वा = आश्वलक्षणिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[हास्तिलक्षणिकः] हस्तिनां लक्षणं = हस्तिलक्षणम् । तं वेत्त्यधीते वा = हास्तिलक्षणिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आनुलक्षणिकः] अनुगतं लक्षणम् = अनुलक्षणम् । तं वेत्त्यधीते वा = आनुलक्षणिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सौलक्षणिकः] शोभनानि लक्षणानि यत्र तत् = सुलक्षणम् । सुलक्षणं वेत्त्यधीते वा = सौलक्षणिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[लाक्षणिकः] लक्षणं वेत्त्यधीते वा = लाक्षणिकः । 'न्यायादेरिकण्' (६।२।११८) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

क्रतु- **[आग्निष्टोमिकः]** अग्नीनां स्तोमः = अग्निष्टोमः । 'ज्योतिरायुर्भ्यां च स्तोमस्य' (२।३।१७) षत्वम् । 'तवर्गस्य श्चवर्ग-ष्टवर्गाभ्यां योगे च-टवर्गौ' (१।३।६०) त० → ट० । अग्निष्टोमं वेत्त्यधीते वा = आग्निष्टोमिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वाजपेयिकः] वाजं-यज्ञाङ्गं पेयं च । वाजपेयं वेत्त्यधीते वा = वाजपेयिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[ज्यौतिष्टोमिकः] ज्योतिषां स्तोमः = ज्योतिःष्टोमः । 'ज्योतिरायुर्भ्यां च स्तोमस्य' (२।३।१७) षत्वम् । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० । ज्योतिःष्टोमं वेत्त्यधीते वा = ज्यो(ज्यौ)तिष्टोमिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[राजसूयिकः] राजसूयं वेत्त्यधीते वा = राजसूयिकः ।

आख्यान- **[यावक्रीतिकः]** यवानां क्रीतं = यवक्रीतम् । यवक्रीतं वेत्त्यधीते वा = यावक्रीतिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[यावक्रिकः] यवक्री । यवक्रियं वेत्त्यधीते वा = यावक्रिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

आख्यानशब्दस्य न्यायादौ पाठात् अर्थप्रधान आख्यानशब्दो ग्राह्यः । एतत् साहचर्यादेव च ऋत्वादयोऽप्यर्थप्रधाना ग्राह्याः ।

[प्रैयङ्गविकः] प्रियङ्गव मण्ड्यते । प्रियङ्गवं वेत्त्यधीते वा = प्रैयङ्गविकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[प्रैयङ्गुकः] प्रियङ्गु मण्ड्यते । प्रियङ्गुं वेत्त्यधीते वा = प्रैयङ्गुकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'ऋवर्णोवर्ण-दोसिसुसशश्वदकस्मात्त इकस्येतो लुक्' (७।४।७१) इकण इकारस्य लुक् ।

[आविमारकिकः] अविमारकं वेत्त्यधीते वा = आविमारकिकः ।

आख्यायिका बृहत्कथा- **[वासवदत्तिकः]** वासव 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । वासव एनां देयादित्याशास्यमानेति वासवदत्ता । 'तिक्कृतौ नाम्नि' (५।१।७१) क्तप्र० → त । 'दत्' (४।४।१०) ददादेशः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । वासवदत्तां वेत्त्यधीते वा = वासवदत्तिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[सौमनोहरिकः] सुष्ठु मनोहरतीति सुमनोहरी । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । सुमनोहरां वेत्त्यधीते वा = सौमनोहरिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ॥छ॥

अकल्पात् सूत्रात् ॥ ६।२।१२० ॥

[अकल्पात्] न कल्पः = अकल्पस्तस्मात् ।

[सूत्रात्] सूत्र पञ्चमी ङसि ।

[वार्त्तिसूत्रिकः] वृत्तिश्च सूत्रं च = वृत्तिसूत्रम्(त्रे) । वृत्तिसूत्रं(त्रे) वेत्त्यधीते वा = वार्त्तिसूत्रिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सांग्रहसूत्रिकः] संग्रहप्रधानं सूत्रं = संग्रहसूत्रम् । संग्रहसूत्रं वेत्त्यधीते वा = सांग्रहसूत्रिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सौत्रः] सूत्रं वेत्त्यधीते वा = सौत्रः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अकल्पादिति पर्युदासेन पूर्वपदाभावे इकण् न भवति ।

[काल्पसौत्रः] कल्पस्य सूत्रं = कल्पसूत्रम् । कल्पसूत्रं वेत्त्यधीते वा = काल्पसौत्रः । अयमपि पर्युदासः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० → अ । 'अनुशतिकादीनाम्' (७।४।२७) उभयपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

अधर्म-क्षत्र-त्रि-संसर्गाऽङ्गाद् विद्यायाः ॥ ६।२।१२१ ॥

[अधर्मक्षत्रत्रिसंसर्गाऽङ्गात्] धर्मश्च क्षत्रश्च त्रिश्च संसर्गश्च अङ्गश्च = धर्मक्षत्रत्रिसंसर्गाऽङ्गम् । न धर्मक्षत्रत्रिसंसर्गाऽङ्गम् = अधर्मक्षत्रत्रिसंसर्गाङ्गम् । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्मात् ।

[विद्यायाः] विद्या पञ्चमी ङसि । 'आपो ङितां यै-यास्-यास्-याम्' (१।४।१७) ङसि० → यास् आदेशः ।

[वायसविद्यिकः] वाय 'षोंच् अन्तकर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सो । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) सा । **वायं-गतिं चटकादीनां स्यतीति वायसः ।** 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । वायसस्य विद्या = वायसविद्या, तां वेत्त्यधीते वा = वायसविद्यिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[सार्पविद्यिकः] सर्पस्य विद्या = सर्पविद्या, तां वेत्त्यधीते वा = सार्पविद्यिकः । अनेन इकण्प्र० । शेषं पूर्ववत् ।

[वैद्यः] विद्यां वेत्त्यधीते वा = वैद्यः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[धार्मविद्यः] धर्मस्य विद्या = धर्मविद्या, तां वेत्त्यधीते वा = धार्मविद्यः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[क्षात्रविद्यः] क्षत्रस्य विद्या = क्षत्रविद्या, तां वेत्त्यधीते वा = क्षात्रविद्यः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[त्रैविद्यः] त्रि अवयव विद्या मण्ड्यते । त्र्यवयवा विद्या = त्रिविद्या । मयूरव्यंसकादित्वात् मध्यमपदलोपी समासः । तां वेत्त्यधीते वा = त्रैविद्यः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । अत्र त्रिविद्याशब्दस्य कर्मधारस्यैव ग्रहणम्, न द्विगोः । तत्र लुपि सत्यामणिकणोर्विशेषाभावात् ।

[त्रिविद्यः] तिस्रो विद्याः = त्रिविद्यास्ताः अधीते वेत्ति, वा । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'द्विगोरनपत्ये य-स्वराऽऽदेर्लुबद्विः' (६।१।२४) अण्लुप् ।

[सांसर्गविद्यः] संसर्गेण विद्या = संसर्गविद्या, तां वेत्त्यधीते वा = सांसर्गविद्यः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[आङ्गविद्यः] अङ्गस्य विद्या = अङ्गविद्या, तां वेत्त्यधीते वा = आङ्गविद्यः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

याज्ञिकौक्थिक-लौकायितिकम् ॥ ६।२।१२२ ॥

[याज्ञिकौक्थिकलौकायितिकम्] याज्ञिकश्च औक्थिकश्च लौकायितश्च (लौकायितिकश्च) = याज्ञिकौक्थिकलौकायितम् (लौकायितिकम्) ।

[याज्ञिकः] यज्ञ । यज्ञं विदन्ति = याज्ञिकाः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । याज्ञिकानां सङ्घादिः = याज्ञिक्यः । 'छान्दोगौक्थिक-याज्ञिक-बह्वृचाच्च धर्मा-ऽऽम्नाय-सङ्घे'

(६।३।१६६) ञ्यप्र० → य । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । यज्ञं याज्ञिक्यं वा वेत्त्यधीते वा = याज्ञिकः । अनेन इकणन्तो याज्ञिक इति निपात्यते ।

[औक्थिकः] उक्थ । उक्थं वेत्त्यधीते वा = औक्थिकः । अनेन इकण्प्र० । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । औक्थिक्यशब्दात्तु प्रत्ययो न भवत्यनभिधानात् । औक्थिकानामाम्नायः = औक्थिक्यः । 'छान्दोगौक्थिकयाज्ञिक०' (६।३।१६६) ञ्यप्र० → य । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । औक्थिक्यमधीते = औक्थिकः । मतान्तरेऽनेन इकणन्त औक्थिकनिपात्यते ।

[लौकायितिकः] लोके आयतं = लोकायतम्, तद् वेत्त्यधीते वा = लौकायितिकः । अनेन इकण्प्र० । वृद्धिः औ । यकाराकारस्य च इकारो निपात्यते । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

卐**[लौकायतिकम्]** लोकायतं वेत्त्यधीते वा = लौकायतिकम् । 'न्यायादेरिकण्' (६।२।११८) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

अनुब्राह्मणादिन् ॥ ६।२।१२३ ॥

[अनुब्राह्मणात्] अनुब्राह्मण पञ्चमी ङसि ।

[इन्] इन् प्रथमा सि ।

[अनुब्राह्मणी] ब्रह्मन् । ब्रह्मणा प्रोक्तो ग्रन्थः = ब्राह्मणम् । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० । अत एव निर्देशात् 'ब्रह्मणः' (७।४।५७) इत्यनेन नान्त्यस्वरादिलोपः । ब्राह्मणसदृशो ग्रन्थोऽनुब्राह्मणम् । सदृगर्थे 'विभक्ति-समीप-समृद्धि-व्यृद्ध्यर्थाभावा-ऽत्यया-ऽसंप्रति-पश्चात्-क्रम-ख्याति-युगपत्-सदृक्-सम्पत्-साकल्या-ऽन्तेऽव्ययम्' (३।१।३९) इत्यादिना समासः । अनुब्राह्मणं वेत्त्यधीते वा = अनुब्राह्मणी । अनेन इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'इन्-हन्०' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः ।

[अनुब्राह्मणिनौ] अनुब्राह्मणं वित्तः अधीये(या)ते वा = अनुब्राह्मणिनौ । अनेन इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । औ ।

[अनुब्राह्मणिनः] अनुब्राह्मणं विदन्त्यधीयन्ते(ते) वा = अनुब्राह्मणिनः । अनेन इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । जस् ॥छ॥

शत-षष्टेः पथ इकट् ॥ ६।२।१२४ ॥

[शतषष्टेः] शतं च षष्टिश्च = शतषष्टि, तस्मात् ।

[पथः] पथिन् पञ्चमी ङसि । 'इन् ङी-स्वरे लुक्' (१।४।७९) इन्लुक् ।

[इकट्] इकट् प्रथमा सि ।

[शतपथिकः, शतपथिकी] शत-पथिन् मांडणीयइ । शतं संख्याः पन्थानोऽस्य सः = शतपथः । 'ऋक्-पूः-पथ्यपोऽत्' (७।३।७६) अत्समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लोपः । शतपथान् वेत्त्यधीते वा = शतपथिकः । अनेन इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य

卐 बृहद्वृत्तौ - हैमप्रकाशे च-लौकायतिका ।

ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । यद्वा शतं पन्थानोऽस्य सः = शतपथः । 'ऋक्-पूः-पथ्यपोऽत्' (७।३।७६) अत् - समासान्तः → अ । शतपथं वेत्त्यधीते वा = शतपथिकी । अनेन इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[षष्टिपथिकः, षष्टिपथिकी] षष्टि-पथिन् मांडणीयइ । षष्टि(ः) पन्थानोऽस्य सः = षष्टिपथः । 'ऋक्-पूः-पथ्यपोऽत्' (७।३।७६) अत्समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) इन्लोपः । षष्टिपथान् वेत्त्यधीते वा = षष्टिपथिकः । अनेन इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६१) अलोपः । यद्वा षष्टिः संख्याः पन्थानः = षष्टिपथाः(थः) । 'ऋक्-पूः पथ्यपोऽत्' (७।३।७६) अत्समासान्तः । षष्टिपथान् वेत्त्यधीते वा = षष्टिपथिकी । अनेन इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ॥छ॥

पदोत्तरपदेभ्य इकः ॥ ६।२।१२५ ॥

[पदोत्तरपदेभ्यः] पदोत्तरपदश्च पदश्च पदोत्तरपदश्च = पदोत्तरपदास्तेभ्यः । सूत्रत्वात् पद-पदोत्तरपदस्य लोपः । पञ्चमी भ्यस् ।

[इकः] इक प्रथमा सि ।

[पूर्वपदिकः, पूर्वपदिका] पूर्वं च तत् पदं च = पूर्वपदम् । पूर्वपदं वेत्त्यधीते वा = पूर्वपदिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये उदाहरणे 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[उत्तरपदिकः, उत्तरपदिका] उत्तरं च तत् पदं च = उत्तरपदम् । उत्तरपदं वेत्त्यधीते वा = उत्तरपदिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये उदाहरणे 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[पदिकः, पदिका] पदं वेत्त्यधीते वा = पदिकः, पदिका । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये उदाहरणे 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[पदोत्तरपदिकः, पदोत्तरपदिका] पदोत्तरपदं वेत्त्यधीते वा = पदोत्तरपदिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । द्वितीये उदाहरणे 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

बहुवचनं सर्वभङ्गपरिहारार्थम् ॥छ॥

पद-क्रम-शिक्षा-मीमांसा-साम्नोऽकः ॥ ६।२।१२६ ॥

[पदक्रमशिक्षामीमांसासाम्नः] पदश्च (पदं च) क्रमश्च शिक्षा च मीमांसा च साम च = पदक्रमशिक्षामीमांसासाम, तस्मात् = पदक्रमशिक्षामीमांसासाम्नः । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ।

[अकः] अक प्रथमा सि ।

[पदकः] पदं वेत्त्यधीते वा = पदकः । अनेन अकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[क्रमकः] क्रमं वेत्त्यधीते वा = क्रमकः । अनेन अकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[शिक्षकः] शिक्षां वेत्त्यधीते वा = शिक्षकः । अनेन अकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[मीमांसकः] मीमांसां वेत्त्यधीते वा = मीमांसकः । अनेन अकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[सामकः] साम वेत्त्यधीते वा = सामकः । अनेन अकप्र० । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः ।

उपनिषच्छब्दादपीच्छति कश्चित्-**विश्रान्तविद्याधरः** ।

Shrenik/D/A-Shilchandrasuri/Doondhika Part-5 Folder (10-9-2012) Doondhika Part-6 (B) 1st • 30-7-2013 (2nd - 16-9-2013)
(3rd-3-10-2013) [174]

[उपनिषदकः] उपनिषदं वेत्त्यधीते वा = उपनिषदकः । मतान्तरेऽनेन अकप्र० । अकमपनीय क इति कृते-

[शिक्षाका, शिक्षिका, शिक्षका] शिक्षैव = शिक्षाका । स्वार्थे कप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'इच्चाऽपुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) इकारो ह्रस्वश्च विकल्पेन ।

[मीमांसाका, मीमांसिका, मीमांसका] मीमांसैव = मीमांसाका, मीमांसिका, मीमांसका । स्वार्थे कप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'इच्चाऽपुंसोऽनित्यक्याप्परे' (२।४।१०७) इकारो ह्रस्वश्च विकल्पेन ।

कप्रत्ययबाधनार्थमे(म)कवचनम् ॥छ॥

स-सर्वपूर्वाल्लुप् ॥ ६।२।१२७ ॥

[ससर्वपूर्वाल्लुप्] सश्च सर्वश्च = ससर्वौ, ससर्वौ पूर्वौ यस्य तत् = ससर्वपूर्वम्, तस्मात् । लुप् प्रथमा सि । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) त० → द० । 'लि लौ' (१।३।६५) द० → ल० ।

[सवार्त्तिकः] वृत्ति । वृत्तिरेव = वार्त्तिकम् । 'विनयादिभ्यः' (७।२।१६९) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आर् । सह वार्त्तिकेन वर्त्तते = सवार्त्तिकम् । 'सहस्य सोऽन्यार्थे' (३।२।१४३) सह० → सभावः । सवार्त्तिकं वेत्त्यधीते वा = सवार्त्तिकः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[ससंग्रहः] सह संग्रहेण वर्त्तते = ससंग्रहः । 'सहस्य सोऽन्यार्थे' (३।२।१४३) सह → सभावः । ससंग्रहं वेत्त्यधीते वा = ससंग्रहः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[सकल्पः] सह कल्पेन वर्त्तते = सकल्पः । 'सहस्य सोऽन्यार्थे' (३।२।१४३) सभावः । सकल्पं वेत्त्यधीते वा = सकल्पः । 'पद-कल्प-लक्षणान्त-क्रत्वाख्यानाऽऽख्यायिकात्' (६।२।११९) इकण्प्र० । अनेन लुप् ।

[सर्ववेदः] सर्वे च ते वेदाश्च = सर्ववेदाः, तान् वेत्त्यधीते वा = सर्ववेदः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[सर्वतन्त्रः] सर्वाणि च (तानि) तन्त्राणि च = सर्वतन्त्राणि, सर्वतन्त्राणि वेत्त्यधीते वा = सर्वतन्त्रः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[सर्वविद्यः] सर्वविद्यां वेत्त्यधीते वा = सर्वविद्यः । 'अधर्म-क्षत्र-त्रि-संसर्गा-ऽङ्गाद् विद्यायाः' (६।२।१२१) इकण्प्र० । अनेन लुप् ।

[द्विवेदः] द्वौ वेदौ अधीते = द्विवेदः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'द्विगोरनपत्ये०' (६।१।२४) अण्लुप् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[पञ्चव्याकरणः] पञ्चव्याकरणानि वेत्त्यधीते वा = पञ्चव्याकरणः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'द्विगोरनपत्ये०' (६।१।२४) अण्लुप् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

संख्याकात् सूत्रे ॥ ६।२।१२८ ॥

[संख्याकात्] संख्यायाः कः = संख्याकस्तस्मात् ।

[सूत्रे] सूत्र सप्तमी ङि ।

[अष्टकाः पाणिनीयाः, आपिशलीयाः] अष्टन् । अष्टावध्यायाः परिमाणमस्य तत् = अष्टकम् । 'संख्या-डतेश्चाऽशत्-ति-ष्टेः कः' (६।४।१३०) कप्र० । ('संख्यायाः सङ्घ०' (६।४।१७१) कप्र०) । अष्टकं सूत्रं विदन्त्यधीयते वा =

अष्टका: । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । जस् । 'पणि व्यवहार-स्तुत्योः' (७१०) पण् । पणनं = पण: । 'पणेर्माने' (५।३।३२) अल्प्र० → अ । पणोऽस्यास्तीति पणी । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोप: । पणिनोऽपत्यं वृद्धं = पाणिन: । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'गाथि-विदथि-केशि-पणि-गणिन:' (७।४।५४) इन्लोपाभाव: । पाणिनस्यापत्यं युवा' = पाणिनि(:) । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोप: । पाणिनेरिमे च्छात्रा: = पाणिनीया: । 'दोरीय:' (६।३।३२) ईयप्रत्ययविषये 'यूनि लुप्' (६।१।१३७) इञ्लुप्, ततो 'दोरीय:' (६।३।३२) ईयप्र० । अपिशलस्यापत्यमनन्तरम् = आपिशलि(:) । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । आपिशलेरिमे च्छात्रा: = आपिशलीया: । 'दोरीय:' (६।३।३२) ईयप्र० । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घ: । पाणिनीयाश्च आपिशलीयाश्च = पाणिनीयापिशलीया: । जस् ।

[त्रिका: काशकृत्स्ना:] त्रि । त्रयोऽध्याया: परिमाणमस्य = त्रिकम् । 'संख्याडते०' (६।४।१३०) कप्र० । ('संख्याया: सङ्घ०' (६।४।१७१) कप्र०) । त्रिकं सूत्रं वेत्त्यधीते वा = त्रिका: । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । अनेन लुप् । कश 'कृतैत् छेदने' (१३२५) कृत् । कशं कृन्तति = कशकृत्स्न: । 'कृत्यशौभ्यां स्नक्' (उणा० २९४) स्नक्प्र० । कशकृत्स्नस्येमे च्छात्रा: । 'दोरीय:' (६।३।३२) ईयप्र० । अनेन लुप् ।

[दशका उमास्वातीया:] दशन् । दश अध्याया मानमस्य = दशकम् । 'अवयवात् तयट्' (७।१।१५१) बाधक: 'संख्या-डते०' (६।४।१३०) कप्र० । ('संख्याया: सङ्घ०' (६।४।१७१) कप्र०) । दशकं विदन्त्यधीयते वा = दशका: । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । अनेन लुप् । जस् । उमा-सु 'अत सातत्यगमने' (२७९) अत् । उमां-कीर्त्तिं सुष्ठु अतति = उमास्वाति: । 'पादाच्चात्यजिभ्याम्' (उणा० ६२०) णिद् इप्र० निपात्यते । उमास्वातेरिमे च्छात्रा: = उमास्वातीया: । 'दोरीय:' (६।३।२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । जस् ।

[द्वादशका आर्हता:] द्वादश । द्वादशाङ्गानि मानमस्य = द्वादशकम् । 'संख्याडतेश्चाऽशत्०' (६।४।१३०) कप्र० । ('संख्याया: सङ्घ०' (६।४।१७१) कप्र०) । द्वादशकं-प्रवचनं तद् विदन्त्यधीयते वा = द्वादशका: । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । अनेन लुप् । जस् । अर्हत् । अर्हन् देवता एषां ते = आर्हता: । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० → अ । वृद्धि: । जस् ।

[माहावार्त्तिका:] महद् वार्त्तिकमस्य सूत्रस्य = महावार्त्तिकम् । 'जातीयैकार्थेऽच्वे:' (३।२।७०) डा । 'डित्यन्त्यस्वरादे:' (२।१।११४) अत्लोप: । महावार्त्तिकं विदन्त्यधीयते वा = माहावार्त्तिका: । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० → अ । वृद्धि: । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोप: । जस् ।

[कालापका:] 'कल क्षेपे' (१६९६) कल । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'अत:' (४।३।८२) अलोप: । कल्यन्ते विविधवर्णा अत्र । 'कलेराप:' (उणा० ३०८) आपप्र० । कलापोऽस्यास्ति = कलापी । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६), इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । कलापिना प्रोक्तम् । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० → अ । वृद्धि: । 'कलापि-कुथुमि-तैतलि-जाजलि०' (७।४।६२) अन्त्यस्वरादिलोप: । कुत्सितोऽल्पोऽज्ञातो वा कालाप: = क(का)लापक: । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्र० । क(का)लापकं विदन्त्यधीयते वा = कालापका: । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० → अ । वृद्धि: । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । जस् ।

[चातुष्टया:] चतुर् । चत्वारोऽवयवा यस्य तत् = चतुष्टयम् । 'अवयवात् तयट्' (७।१।१५१) तयट्प्र० → तय । 'च-ट-ते सद्वितीये' (१।३।७) र० → स० । 'ह्रस्वान्नाम्नस्ति' (२।३।३४) स० → ष० । 'तवर्गस्य०' (१।३।६०) त० → ट० । चतुष्टयं सूत्रमधीयते = चातुष्टया: । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० → अ । वृद्धि: । जस् ।।छ।।

प्रोक्तात् ॥ ६।२।१२९ ॥

[प्रोक्तात्] प्रोक्त पञ्चमी ङसि ।

[गौतमः] गोतमेन प्रोक्तं = गौतमम् । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । गौतमं वेत्त्यधीते वा = गौतमः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[सौधर्मः] सुधर्मेण प्रोक्तं = सौधर्मम् । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । सौधर्मं वेत्त्यधीते वा = सौधर्मः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[सौधर्मणः] शोभनो धर्मोऽस्य सः = सुधर्मा । 'द्विपदाद् धर्मादन्' (७।३।१४१) अन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । सुधर्मणा प्रोक्तं = सौधर्मणम् । मतान्तरे 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० । सौधर्माणं वेत्त्यधीते वा = सौधर्मणः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[भाद्रबाहवः] भद्रबाहुणा प्रोक्तं = भाद्रबाहवम् । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । भाद्रबाहवं वेत्त्यधीते वा = भाद्रबाहवः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[पाणिनीयः] पाणिनिना प्रोक्तं = पाणिनीयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । पाणिनीयं वेत्त्यधीते वा = पाणिनीयः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[आपिशलः] आपिशलस्यापत्यं वृद्धम् = आपिशलि(:) । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । आपिशलिना प्रोक्तम् = आपिशलम् । 'वृद्धेञः' (६।३।२८) अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । आपिशलं वेत्त्यधीते वा = आपिशलः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[गौतमा] गो 'तमूच् काङ्क्षायाम्' (१२३२) तम् । गास्ताम्यति = गोतमः । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० । गोतमेन प्रोक्ता । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । गौतमीमधीते । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । अनेन लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विप०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[सौधर्मा] सुधर्मेण प्रोक्ता । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । सौधर्मीमधीते । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । अनेन लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विपस्तद्धितलुक्यगोणीसूच्योः' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ।

[सौधर्मणा] सुधर्मणा प्रोक्ता । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । सौधर्मणीमधीते । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । अनेन लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विप०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ॥छ॥

वेदेन्ब्राह्मणमत्रैव ॥ ६।२।१३० ॥

[वेदेन्ब्राह्मणम्] इन् च तद् ब्राह्मणं च = इन्ब्राह्मणम् । वि(वे)दश्च इन्ब्राह्मणं च = वेदेन्ब्राह्मणम् । प्रथमा सि ।

[अत्र] एतस्मिन्नत्र । 'सप्तम्याः' (७।२।९४) त्रप्प्र० → त्र । 'क्व-कुत्रा-ऽत्रेह' (७।२।९३) अत्र निपात्यते । प्रथमा सि ।

[एव] एव प्रथमा सि

स्वातन्त्र्यमिति वेत्त्यधीते वेत्यर्थरहितं न प्रयुज्यते इत्यर्थः । उपाध्यन्तरेति कठेन प्रोक्तं शोभनं वेदं विदन्त्यधीयते वा इति विशेषयोगो नेत्यर्थः ।

[कठाः] कठेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = कठाः । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) द्वितीयअणो लुप् । 'कठादिभ्यो वेदे लुप्' (६।३।१८३) इत्यनेन प्रथमस्याप्यणो लुप् । जस् ।

[कालापाः] कलापिन् । कलापिना प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) द्वितीयअणो लुप् । अस्य कलादित्वाभावात् प्रथमस्य न लुप् । जस् । कलापेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = कालापाः । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण् । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) द्वितीयअणो लुप् । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । जस् ।

[मौदाः] मौदेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते = मौदाः । 'मौदादिभ्यः' (६।३।१८२) अण्प्र० । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) द्वितीयअणो लुप् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । जस् ।

[पैष्पलादाः] पिष्पलादस्यापत्यं = पैष्पलादः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । पैष्पलादेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = पैष्पलादाः । 'मौदादिभ्यः' (६।३।१८२) अण्प्र० । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण् । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) द्वि० अणो लुप् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । जस् ।

[आर्चाभिनः] ऋचाभेन प्रोक्तं ग्रन्थं विदन्त्यधीयते वा = आर्चाभिनः । 'शौनकादिभ्यो णिन्' (६।३।१८६) णिन्प्र० → इन् । 'तद् वेत्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लुप् । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । जस् ।

[वाजसनेयिनः] वाजसनाया अपत्यं = वाजसनेयः । 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र० → एय । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । वाजसनेयेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = वाजसनेयिनः । 'शौनकादिभ्यो णिन्' (६।३।१८६) णिन्प्र० → इन् । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लुप् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । जस् ।

[ताण्डिनः] तण्डोऽस्यास्ति = तण्डी । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । तण्डिनोऽपत्यं वृद्धं = ताण्ड्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन् - लोपः । ताण्ड्येन प्रोक्तं ब्राह्मणं नामेति ग्रन्थविशेषं विदन्त्यधीयते वा = ताण्डिनः । 'शौनकादिभ्यो णिन्' (६।३।१८६) णिन्प्र० → इन् । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लुप् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९३) यलुक् । जस् ।

[भाल्लविनः] भल्ल 'वांक् गति-गन्धनयोः' (१०६३) वा । 'भल्लं वाति = भल्लवः । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलुक् । भल्लवस्यापत्यं = भाल्लविः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । भाल्लविना प्रोक्तं ब्राह्मणं विदन्त्यधीयते

वा = भाल्लविनः । 'शौनकादिभ्यो णिन्' (६।३।१८६) णिन्प्र० → इन् । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लुप् । जस् ।

[शाट्यायनिनः] शट्यते = शाट्यः । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र० → य । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । शाट्यस्यापत्यं = शाट्यायनिः । 'तिकादेरायनिञ्' (६।१।१०७) आयनिञ्प्र० → आयनि । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । शाट्यायनिना शाट्यायनेन प्रोक्तं ब्राह्मणं विदन्त्यधीयते वा = शाट्यायनिनः । 'शौनकादिभ्यो०' (६।३।१८६) णिन्प्र० → इन् । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लुप् । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इ-अलुक् । जस् ।

[ऐतरेयिणः] इतरस्यापत्यम् = ऐतरेयः । 'शुभ्राऽऽदिभ्यः' (६।१।७३) एयण्प्र० → एय । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । ऐतरेयेण प्रोक्तं ब्राह्मणं विदन्त्यधीयते वा = ऐतरेयिणः । 'शौनकादिभ्यो णिन्' (६।३।१८६) णिन्प्र० → इन् । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लुप् । जस् ।

[याज्ञवल्क्या(का)नि] यज्ञवल्क । यज्ञवल्कस्यापत्यं वृद्धं = याज्ञवल्क्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । याज्ञवल्क्येन प्रोक्तानि ब्राह्मणानि = याज्ञवल्कानि । 'शकलादेर्यञः' (६।३।२७) अञ्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलोपः । जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) जस्० → शि० → इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[सौलाभानि] सुलाभस्यापत्यं = सौलाभः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सौलाभेन प्रोक्तानि = सौलाभानि । 'मौदादिभ्यः' (६।३।१८२) अण्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) जस्० → शि० → इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[पैङ्गी कल्पः] पिङ्गेन प्रोक्तः = पैङ्गी । 'पुराणे कल्पे' (६।३।१८७) णिन्प्र० → इन् । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'इन्-हन् पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः । कल्प । प्रथमा सि ।

ब्राह्मणं वेद एव तत्र वेद इत्येव सिद्धे अनिनन्तस्य नियमनिवृत्त्यर्थमिन्ब्राह्मणग्रहणम् । प्रोक्तप्रत्ययान्तमेव वेत्त्यधीते इति विषये प्रयुज्यते नान्यत् । ऋच इत्यादीनां पर्यायो वेद एते प्रोक्तप्रत्ययान्ताः संभवति(न्ति) इति प्रोक्तग्रहणम् ।

[आर्हतं शास्त्रम्] अर्हता प्रोक्तम् = आर्हतम् । आर्हतं वेत्ति । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लुप् ।

[कठाः] कठेन प्रोक्तं वेदमधीयते । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) द्वितीयअणो लुप् । 'कठादिभ्यो वेदे लुप्' (६।३।१८३) अण्लुप् । जस् ॥छ॥

तेन छन्ने रथे ॥ ६।२।१३१ ॥

[तेन] तेन पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[छन्ने] छन्न सप्तमी ङि ।

[रथे] रथ सप्तमी ङि ।

[वास्त्रः] वस्त्र । वस्त्रेण छन्नो रथः = वास्त्रः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[काम्बलः] कम्बलेन छन्नो रथः = काम्बलः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[चार्मणः] चर्मन् । चर्मणा छन्नो रथः = चार्मणः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अणि' (७।४।५२) इत्यन्त्यस्वरादिलोपनिषेधः ।

[द्वैपः] द्वीपिन् । द्विपिनो विकारः = द्वैपः । 'हेमादिभ्योऽञ्' (६।२।४५) अञ्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लोपः । द्वैपेन-चर्मणा छन्नो रथः = द्वैपः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[वैयाघ्रः] व्याघ्र । व्याघ्रस्य विकारः = वैयाघ्रः । विकारे अण्प्र० → अ । 'लोकात्' (१।१।३) व् पाठउ विश्लेषियइ । 'य्वः पदान्तात् प्रागैदौत्' (७।४।५) ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । वैयाघ्रेण चर्मणा छन्नो रथः = वैयाघ्रो रथः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[कौमारः पतिः] न विद्यते पूर्वः पतिर्यस्याः सा = अपूर्वा कुमारी, तादृशीं कुमारीमुपपन्नः = कौमारः पतिः ।

[कौमारी भार्या] कुमार्यां भवः = कौमारः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलोपः । कौमारस्य भार्या-कौमारी । 'धवाद् योगादपालकान्तात्' (२।४।५९) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । भार्या प्रथमा सि ॥छ॥

पाण्डुकम्बलादिन् ॥ ६।२।१३२ ॥

[पाण्डुकम्बलात्] पाण्डुश्चासौ कम्बलश्च, तस्मात् ।

[इन्] इन् प्रथमा सि ।

[पाण्डुकम्बली रथः] पाण्डुकम्बलेन छन्नः = पाण्डुकम्बली । अनेन इन्प्र० । 'प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः । रथः ॥छ॥

दृष्टे साम्नि नाम्नि ॥ ६।२।१३३ ॥

[दृष्टे] दृष्ट सप्तमी ङि ।

[साम्नि] सामन् सप्तमी ङि ।

[नाम्नि] नामन् सप्तमी ङि ।

[क्रौञ्चम्] 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) इति गणपाठात् क्रुञ्चाशब्दस्य ह्रस्वः । क्रुञ्चेन दृष्टं साम = क्रौञ्चम् । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[मार्गीयवम्] मृगीयुणा दृष्टं साम = मार्गीयवम् । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० । वृद्धिः आर् । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । सि-अम् ।

[मायूरम्] मयूरेण दृष्टं साम = मायूरम् । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[तैत्तिरम्] तित्तिरिणा दृष्टं साम = तैत्तिरम् । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ।

[वासिष्ठम्] वसिष्ठेन दृष्टं साम = वासिष्ठम् । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[वैश्वामित्रम्] विश्वामित्रेण दृष्टं साम = वैश्वामित्रम् । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[कालेयम्] कलिना दृष्टं साम = कालेयम् । 'कल्यग्नेरेयण्' (६।१।१७) एयण्प्र० → एय । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ।

[आग्नेयम्] अग्निना दृष्टं साम । 'कल्यग्नेरेयण्' (६।१।१७) एयण्प्र० → एय । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ।

एवंनामानि सामानि ॥छ॥

गोत्रादङ्कवत् ॥ ६।२।१३४ ॥

[गोत्रात्] गोत्र पञ्चमी ङसि ।

[अङ्कवत्] अङ्के इव = अङ्कवत् । 'तत्र' (७।१।५३) वत्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलुप् ।

[औपगवकम्] उप-गो । गोः समीपमुपगुः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । उपगोरपत्यमौपगवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । औपगवेन दृष्टं साम = औपगवकम् । 'गोत्राददण्डमाणव-शिष्ये' (६।३।१६९) अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वृद्धिः । सि-अम् ।

[कापटवकम्] कपटोरपत्यं = कापटवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । कापटवेन दृष्टं साम = कापटवकम् । 'गोत्राददण्ड०' (६।३।१६९) अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वृद्धिः । सि-अम् ।

[वाहतवकम्] वहतु । वहतोरपत्यं = वाहतवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । वाहतवेन दृष्टं साम = वाहतवकम् । 'गोत्राददण्ड०' (६।३।१६९) अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वृद्धिः । सि-अम् ॥छ॥

वामदेवाद् यः ॥ ६।२।१३५ ॥

[वामदेवात्] वामं दीव्यतीति वामदेवः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । तस्मात् ।

[यः] य प्रथमा सि ।

[वामदेव्यम्] वामदेवेन दृष्टं साम = वामदेव्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

डिद् वाऽण् ॥ ६।२।१३६ ॥

[डित्] ड् इदनुबन्धो यस्य सः = डित् । प्रथमा सि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

[औशनम्, औशनसम्] 'वशक् कान्तौ' (११०१) वश् । वष्टि दानवाभिमुखम् = उशनाः । 'वष्टेः कनस्' (उणा० ९८५) किद् अनस्प्र० । 'वशेरयङि' (४।१।८३) य्वृत् व० → उ० । 'उशनसा दृष्टं साम = औशनम्, औशनसम् । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अस्लुक् । सि-अम् ॥छ॥

वा जाते द्विः ॥ ६।२।१३७ ॥

[वा] वा प्रथमा सि ।

[जाते] जात सप्तमी ङि ।

[द्विः] द्वौ वारावस्येति द्विः । 'द्वि-त्रि-चतुरः सुच्' (७।२।११०) सुच्प्र० । प्रथमा सि ।

[शातभिषः, शातभिषजः] शतं भिषजोऽस्याः सा = शतभिषक्, तया चन्द्रयुक्तया युक्तः कालोऽपि शतभिषक् । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । ''लुप् त्वप्रयुक्ते'' अण्लुप् । शतभिषजि जातः = शातभिषजः । 'जाते' (६।३।९८) इत्यनेन अण्प्राप्तः, तद्बाधकः 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इति इकण्, पुनस्तद्बाधकः, 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अज्लुक् ।

[हैमवतः] हिमवत् । हिमवति जातः = हैमवतः । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ ।

[औशं साम] उशनसा दृष्टं साम = औशनम् । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अस्लुक् । औशने जातः । 'जाते' (६।३।९८) इत्यण्प्राप्तः, तद्बाधकः 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इति इकण् । पुनस्तद्बाधकः 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्लुक् । सि-अम् ॥छ॥

तत्रोद्धृते पात्रेभ्यः ॥ ६।२।१३८ ॥

[तत्र] तत्र पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[उद्धृते] उद्धृत सप्तमी ङि ।

[पात्रेभ्यः] पात्र पञ्चमी भ्यस् । 'एद् बहुस्भोसि' (१।४।४) एत् ।

[शारावः] शरावेषु उद्धृत ओदनः = शारावः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[माल्लकः] मल्लकेषु, मल्लकासु वा उद्धृत (ओदनः) = माल्लकः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।३) अण्प्र० → अ । 'जातिश्च णि तद्धितय-स्वरे' (३।२।५१) पुंवद्भावः । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[कार्परः] कर्परेषु उद्धृत ओदनः = कार्परः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

बहुवचनं पात्रविशेषपरिग्रहार्थम् ॥छा॥

स्थण्डिलाच्छेते व्रती ॥ ६।२।१३९ ॥

[स्थण्डिलात्] स्थण्डिल पञ्चमी ङसि ।

[शेते] शेते सप्तमी ङि । सूत्रत्वात् ङिलोपः ।

[व्रती] व्रतिन् प्रथमा सि । 'इन्-हन्०' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः ।

[स्थाण्डिलो भिक्षुः] स्थण्डिल एव शेते = स्थाण्डिलो भिक्षुः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।८) अलोपः ॥छा॥

संस्कृते भक्ष्ये ॥ ६।२।१४० ॥

[संस्कृते] संस्कृत सप्तमी ङि ।

[भक्ष्ये] भक्ष्य सप्तमी ङि ।

[भ्राष्ट्रा अपूपाः] भ्राष्ट्रे संस्कृताः = भ्राष्ट्राः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । जस् । अपूप प्रथमा जस् ।

[कैलासाः(शाः)] किलाशायां संस्कृताः = कैलाशाः । किलाशी नाम मण्डकपालं पात्रं - ताविका वा । किलाश्यां वा संस्कृताः = कैलाशाः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आ-ईलुक् । जस् ।

[पात्राः] पात्रे संस्कृताः = पात्राः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । जस् ॥छा॥

शूलोखाद् यः ॥ ६।२।१४१ ॥

[शूलोखात्] शूलश्च उखा च = शूलोखम्, तस्मात् = शूलोखात् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[यः] य प्रथमा सि ।

[शूल्यं मांसम्] शूले संस्कृतं = शूल्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । सि-अम् ।

[उख्यम्] उखायां संस्कृतम् = उख्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । सि-अम् ॥छा॥

क्षीरादेयण् ॥ ६।२।१४२ ॥

[क्षीरात्] क्षीर पञ्चमी ङसि ।

[एयण्] एयण् प्रथमा सि ।

[क्षैरेयम्, क्षैरेयी यवागूः] क्षीरे संस्कृतं भक्ष्यं = क्षैरेयम् । अनेन एयण्प्र० → एय । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । सि-अम् । अग्रेतने 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । यवागूः ॥छ॥

दध्न इकण् ॥ ६।२।१४३ ॥

[दध्नः] दधि पञ्चमी ङसि । 'दध्यस्थिसक्थ्यक्ष्णोऽन्तस्याऽन्' (१।४।६३) अन् । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ।

[इकण्] इकण् प्रथमा सि ।

[दाधिकम्] दध्नि संस्कृतं = दाधिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ।

ननु च संस्कृतार्थे इकण् वक्ष्यते, तेनैव सिद्धम् ? न सिध्यति । दध्ना हि तत् संस्कृतं यस्य दधिकृतमेवोत्कर्षाधानम् । इह तु दधि केवलमाधारभूतं, द्रव्यान्तरेण तु लवणादिना संस्कारः क्रियते ॥छ॥

वोदश्वितः ॥ ६।२।१४४ ॥

[वा] वा प्रथमा सि ।

[उदश्वितः] उदश्वित् पञ्चमी ङसि ।

[औदश्वितम् औदश्वित्कम्] उदक 'ट्वोश्वि गति-वृद्ध्योः' (९९७) श्वि । उदकेन वृद्धिं याति = उदश्वित् । क्विप्प्र० । अत एव निर्देशात् य्वृत् न भवति । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । 'नाम्न्युत्तरपदस्य च' (३।२।१०७) उदक० → उददेशः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । उदश्विति संस्कृतं भक्ष्यम् = औदश्वितम् । 'संस्कृते भक्ष्ये' (६।२।१४०) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । एवम् - औदश्वित्कम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ । 'ऋवर्णोवर्ण०' (७।४।७१) इलोपः । सि-अम् ॥छ॥

क्वचित् ॥ ६।२।१४५ ॥

[क्वचित्] क्वचित् प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलुप् ।

[चाक्षुषं रूपम्] चक्षुष् । चक्षुषा गृह्यते इति चाक्षुषम् । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । सि-अम् । रूपम् ।

[श्रावणः शब्दः] श्रवणाभ्यां गृह्यत इति श्रावणः शब्दः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।८) अलोपः ।

[रासनो रसः] रसनया गृह्यत इति रासनो रसः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।८) आलुक् ।

[दार्षदाः सक्तवः] दृषद् । दृषदि पिष्टाः = दार्षदाः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आर् । जस् । 'षचि-सेचने' (६४७) षच् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सच् । सच्यन्ते जलेन = सक्तवः । 'कृ-सि-कम्यमि-गमि-तनि-मनि-जन्यसि-मसि-सच्यवि-भा-धा-गा-ग्ला-म्ला-हनि-हा-या-हि-क्रुशि-पूभ्यस्तुन्' (उणा० ७७३) तुन्प्र० → तु । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० । जस् ।

[औदूखलो यावकः] उदूखले क्षुण्णः = औदूखलो यावकः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[चातुर्दशं रक्षः] चतुर्दश(शी) । चतुर्दश्यां दृश्यते = चातुर्दशम् । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अ(ई)लोपः । सि-अम् ।

[चातुरं शकटम्] चतुर्भिरुह्यते = चातुरं शकटम् । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । सि-अम् ।

[आश्वो रथः] अश्वैरुह्यते = आश्वो रथः । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[सांप्रतम्] संप्रति युज्यते = सांप्रतम् । अनेन विहितः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ।

सांप्रतः सांप्रतीत्यपि वाच्यलिङ्गात् । यस्तु **'स्वयं छेत्तुमसाम्प्रतम्'** ।

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां बृहद्वृत्तौ तद्धितस्य
द्वितीयः पादः ।।छ।।

• • •

॥ अर्हम् ॥

॥ अथ षष्ठाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

शेषे ॥ ६।३।१ ॥

[शेषे] शेष सप्तमी ङि ।

कृतादिषु इत्यादि कोऽर्थः । 'तत्र कृत-लब्ध-क्रीत-सम्भूतादिषु' (६।३।९४) 'नद्यादेरेयण्' (६।३।२) इति 'संस्कृते भक्ष्ये' (६।२।१४०) इत्यनन्तरेणार्थेन कृतार्थं मा भूदित्यर्थः ॥छ॥

नद्यादेरेयण् ॥ ६।३।२ ॥

[नद्यादेः] नदी आदिर्यस्य सः = नद्यादिस्तस्मात् ।

[एयण्] एयण् प्रथमा सि ।

[नादेयः] नद्यां जातो भवो वा = नादेयः । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[माहेयः] मह्यां जातो भवो वा = माहेयः । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[वानेयः] वने जातो भवो वा = वानेयः । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वन्यः] वने साधुः = वन्यः । 'तत्र साधौ' (७।१।१५) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[नादिकम्] नदीनां समूहः = नादिकम् । 'कवचि-हस्त्यचित्ताच्चेकण्' (६।२।१४) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलोपः । सि-अम् ।

[कौशाम्बी] कुशेन अम्बोऽम्बनं यस्य सः = कुशाम्बः । कुशाम्बेन निवृत्ता = कौशाम्बी ।

[वनवासी] वनं वासयतीति वनवासी । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ॥छ॥

राष्ट्रादियः ॥ ६।३।३ ॥

[राष्ट्रात्] राष्ट्र पञ्चमी ङसि ।

[इयः] इय प्रथमा सि ।

[राष्ट्रियः] राष्ट्रे क्रीतः कुशलो जातो भवो वा = राष्ट्रियः । अनेन इयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[राष्ट्रिः] राष्ट्रस्यापत्यं = राष्ट्रिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

दूरादेत्यः ॥ ६।३।४ ॥

[दूरात्] दूर पञ्चमी ङसि ।

[एत्यः] एत्य प्रथमा सि ।

[दूरेत्यः] दूरे भवः = दूरेत्यः । अनेन एत्यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

उत्तरादाहञ् ॥ ६।३।५ ॥

[उत्तरात्] उत्तर पञ्चमी ङसि ।

[आहञ्] आहञ् प्रथमा सि ।

[औत्तराहः] उत्तरतीति उत्तरः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । उत्तरे कुशलः = औत्तराहः । अनेन आहञ्प्र० → आह । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

'नामग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणम्'

[औत्तराहा स्त्री] उत्तरस्यां दिशि कुशलः = औत्तराहा । अनेन आहञ्प्र० → आह । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[औत्तराही] उत्तरस्यां अदूरवर्त्तिन्यां दिशि वसति = औत्तराही । 'वोत्तरात्' (७।२।१२१) आहिप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । उत्तराहिशब्दोऽव्ययम् उत्तराहि भवा = औत्तराहि(ही) । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

उत्तरस्यां दूरवर्त्तिन्यां दिशि देशे वा वसति । 'वोत्तरात्' (७।२।१२१) इत्यनेन दिशि देशे वाहि कालरूपत्वेऽर्थे आहौ सति परत्वात् 'सायं-चिरं-प्राह्णे-प्रगे-ऽव्ययात्' (६।३।८८) तनडेव, न त्वण् ॥छ॥

पारावारादीनः ॥ ६।३।६ ॥

[पारावारात्] पारावार पञ्चमी ङसि ।

[ईनः] ईन प्रथमा सि ।

[पारावारीणः] अवारः समुद्रस्तस्य पारम् । राजदन्तादित्वात् पूर्वनिपातः । पारावारे भवः = पारावारीणः । अनेन ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ॥छ॥

व्यस्त-व्यत्यस्तात् ॥ ६।३।७ ॥

[व्यस्तव्यत्यस्तात्] व्यस्तश्चासौ व्यत्यस्तश्च = व्यस्तव्यत्यस्तम्, तस्मात् ।

[पारीणः] पारे भवः = पारीणः ।

[अवारीणः] अवारे भवः = अवारीणः ।

[अवारपारीणः] अवारस्य पारम् = अवारपारम् । 'राजदन्तादिषु' (३।१।१४९) इत्यनेन विभाषया पूर्वनिपातविधानात् इह न दो भावः(?) । अवारपारे भवः = अवारपारीणः । अनेन ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।।छ।।

द्यु-प्रागपागुदक्-प्रतीचो यः ।। ६।३।८ ।।

[द्युप्रागपागुदक्प्रतीचः] 卐द्युश्च (द्यु च) प्राङ् च अपाङ् च उदक्(ङ्) च प्रत्यङ् च = द्युप्रागपागुदक्प्रत्यङ्, तस्मात् ।

[यः] य प्रथमा सि ।

[दिव्यम्] दिव् । दिवि भवं = दिव्यम् । अनेन यप्र० । सि-अम् ।

[प्राच्यम्] प्राच् । प्राचि प्राग्वा भवं = प्राच्यम् । अनेन यप्र० । दिक्शब्दात् दिक्-देश-कालेषु प्रथमा ।

[अपाच्यम्] अपाचि भवम् = अपाच्यम् । अनेन यप्र० । सि-अम् ।

[उदीच्यम्] उदीचि भवम् = उदीच्यम् । अनेन यप्र० । सि-अम् ।

[प्रतीच्यम्] प्रतीचि भवं = प्रतीच्यम् । अनेन यप्र० । सि-अम् ।

दिग्देशवृत्तेः प्रागादेरयं यः कालवृत्तेस्त्वव्ययात् परत्वात् 'सायं-चिरं-प्राह्णे-प्रगे-ऽव्ययात्' (६।३।८८) इत्यादिना तनट् । अनव्ययात्तु 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण् ।

[प्राक्तनम्] प्राक् भवं = प्राक्तनम् । 'सायं-चिरं-प्राह्णे-प्रगे-ऽव्ययात्' (६।३।८८) तनट्प्र० → तन ।

[प्राचिकम्] प्राचि काले भवं = प्राचिकम् । 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्प्र० → इक ।।छ।।

ग्रामादीनञ् च ।। ६।३।९ ।।

[ग्रामात्] ग्राम पञ्चमी ङसि ।

[ईनञ्] ईनञ् प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[ग्रामीणः, ग्राम्यः] ग्रामे भवो जातो वा = ग्रामीणः । अनेन ईनञ्प्र० → ईन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । एवम्-ग्राम्यः । अनेनैव यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

ञकारः 'तद्धितः स्वरवृद्धिहेतु०' (३।२।५५) इत्यनेन पुंवद्भावप्राप्तिनिषेधार्थः ।

[ग्रामीणाभार्यः] ग्रामीणा भार्या यस्य सः = ग्रामीणाभार्यः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।।छ।।

कत्र्यादेश्चैयकञ् ।। ६।३।१० ।।

[कत्र्यादेः] कत्रिरादिर्यस्य सः = कत्र्यादिः, तस्मात् ।

卐 हैमप्रकाशे - द्यौश्च ।

[च] च प्रथमा सि ।

[एयकञ्] एयकञ् प्रथमा सि ।

[कात्त्रेयकः] कुत्सिताः के वा त्रयो यस्य सः = कत्त्रिः । 'कत्त्रिः' (३।२।१३३) इत्यनेन किमः कुशब्दस्य च कत्त्रिरादेशः । यद्वा कदः सौत्रो धातुः । कदतीति = कत्त्रिः । 'रा-शदि-शकि-कद्यदिभ्यस्त्रिः' (उणा० ६९६) त्रिप्र० । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) द० → त० । कत्त्रौ भवः = कात्त्रेयकः । अनेन एयकञ्प्र० → एयक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[पौष्करेयकः] पुष्करे भवः = पौष्करेयकः । अनेन एयकञ्प्र० → एयक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[ग्रामेयकः] ग्रामे भवः = ग्रामेयकः । अनेन एयकञ्प्र० → एयक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । एवं ग्रामशब्दस्य त्रैरूप्यम् ।

[पौदन] पुदन्या नद्या अदूरभवः = पौदनम् । 'निवासा-ऽदूरभव०' (६।२।६९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । सि-अम् ।

अन्यत्र 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अणमेव ॥छा॥

कुण्ड्यादिभ्यो यलुक् च ॥ ६।३।११ ॥

[कुण्ड्यादिभ्यः] कुण्ड्या आदिर्येषां ते = कुण्ड्यादयः, तेभ्यः ।

[यलुक्] यस्य लुक् = यलुक् । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[कौण्डेयकः] 'कुडुङ् दाहे' (६९०) कुड् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । कुण्ड्यत इति कुण्ड्या - रन्ध्रदेशे नदी । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र० → य । कुण्ड्यायां भवो जातो वा = कौण्डेयकः । अनेन एयकञ्प्र० → एयक । वृद्धिः औ । अनेनैव यलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[कौणेयकः] 'कुण आमन्त्रणे' (१८७५) कुण । 'चुरादि०' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'अतः' (४।३।८२) अलुक् । कुणयतीति कुणः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । कुणे साध्वी = कुण्या । 'तत्र साधौ' (७।१।१५) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । कुण्यायां भवो जातो वा = कौणेयकः । अनेन एयकञ्प्र० → एयक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[कुण्ड्या] कुण्डे साध्वी = कुण्ड्या । 'तत्र साधौ' (७।१।१५) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[उक्ष्या] उक्षे साध्वी = उक्ष्या । 'तत्र साधौ' (७।१।१५) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[भाण्ड्या] भाण्डे साध्वी = भाण्ड्या । 'तत्र साधौ' (७।१।१५) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[ग्रामकुण्ड्या] ग्रामकुण्डे साध्वी = ग्रामकुण्ड्या । 'तत्र साधौ' (७।१।१५) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[तृण्या] तृणानां समूहः = तृण्या । 'पाशाऽऽदेश्च ल्यः' (६।२।२५) ल्यप्र० → य । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[वन्या] वनानां समूहः = वन्या । 'पाशाऽऽदेश्च ल्यः' (६।२।२५) ल्यप्र० → य । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[पल्या] पले साध्वी = पल्या । 'पृषोदरादयः' (३।२।१५५) निपातः ।

[मुल्या] मुले साध्वी = मुल्या । 'पृषोदरादयः' (३।२।१५५) निपातः ।।छ।।

कुल-कुक्षि-ग्रीवाच्छ्वाऽस्यलङ्कारे ।। ६।३।१२ ।।

[कुलकुक्षिग्रीवात्] कुलश्च कुक्षिश्च ग्रीवा च = कुलकुक्षिग्रीवम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । तस्मात् ।

[श्वाऽस्यलङ्कारे] श्वा च असिश्च अलङ्कारश्च = श्वाऽस्यलङ्कारम्, तस्मिन् ।

[कौलेयकः श्वा, कौलोऽन्यः] कुले शुद्धान्वये भवो जातो वा = कौलेयकः । अनेन एयकञ्प्र० → एयक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । एवम्-कौलः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ ।

[कौक्षेयकोऽसिः, कौक्षोऽन्यः] कुक्षौ भवः = कौक्षेयकः । अनेन एयकञ्प्र० → एयक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । असिः । यः कङ्ककुक्षिनिर्जीर्णेनायसा कृतः । एवम्-कौक्षः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ ।

[ग्रैवेयकोऽलङ्कारः, ग्रैवोऽन्यः] ग्रीवायां भवः = ग्रैवेयकः । अनेन एयकञ्प्र० → एयक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । अलङ्कारः । एवम् - ग्रैवः । 'ग्रीवातोऽण् च' (६।३।१३२) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।।छ।।

दक्षिणा-पश्चात्-पुरसस्त्यण् ।। ६।३।१३ ।।

[दक्षिणापश्चात्पुरसः] दक्षिणा च पश्चाच्च पुरस् च = दक्षिणापश्चात्पुरस्, तस्मात् ।

[त्यण्] त्यण् प्रथमा सि ।

[दाक्षिणात्यः] दक्षिणा दिक्, तस्यां भवः = दाक्षिणात्यः । अनेन त्यण्प्र० → त्य । वृद्धिः आ । अथवा दक्षिणस्यां दिशि वसति । 'वा दक्षिणात् प्रथमा-सप्तम्या आः' (७।२।११९) आप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । तत्र भवः = दाक्षिणात्यः । अनेन त्यण्प्र० → त्य । वृद्धिः आ । 'कौण्डिन्या-ऽगस्त्ययोः कुण्डिना-ऽगस्ती च' (६।१।१२७) कौण्डिन्यनिर्देशात् पुंवदनित्य इति 'सर्वादयोऽस्यादौ' (३।२।६१) न पुंवत् ।

[पाश्चात्यः] पश्चात् भवः = पाश्चात्यः । अनेन त्यण्प्र० → त्य । वृद्धिः आ ।

[पौरस्त्यः] पुरो भवः = पौरस्त्यः । अनेन त्यण्प्र० → त्य । वृद्धिः औ ।

पश्चात्-पुरः शब्दौ यदि(दा) कालवाचिनौ तदा परत्वात् तनटापभाव्यमित्यर्थादिह सूत्रे तौ दिग्-देशवाचिनौ पर्यवसितौ, ततस्तत्साहचर्यात् दक्षिणाशब्दोऽपि दिग्-देशवाची ग्राह्यौ, न द्विजदेयवाचीत्यर्थः ।

अपरा दिग्-देशः कालो वा रमणीयः = पश्चात् । 'अधरा-ऽपराच्चाऽऽत्' (७।२।११८) आत्प्र० । 'पश्चोऽपरस्य दिक्पूर्वस्य चाऽऽति' (७।२।१२४) अपरास्थाने "पश्च"देशः ।

पूर्वः पूर्वा वा दिग्-देशः कालो वा रमणीयः = पुरः । 'पूर्वा-ऽवरा-ऽधरेभ्योऽसस्तातौ पुरवधश्चैषाम्' (७।२।११५) अस्प्र० - "पुरः" देशः ।

[दाक्षिणानि जुहोति] दक्षिणायां भवानि = दाक्षिणानि । अत्र दक्षिणाशब्दो गवादिवचनः ॥छ॥

वह्ल्यूर्दि-पर्दि-कापिश्याष्टायनण् ॥ ६।३।१४ ॥

[वह्ल्यूर्दिपर्दिकापिश्याः] वह्लिश्च ऊर्दिश्च पर्दिश्च कापिशी च = वह्ल्यूर्दिपर्दिकापिशी । तस्याः = वह्ल्यूर्दिपर्दिकापिश्याः । सूत्रत्वात् समाहारेऽपि न क्लीबत्वम् ।

[टायनण्] टायनण् प्रथमा सि ।

[वाह्लायनः, वाह्लायनी] वह्लिषु भवः = वाह्लायनः । वह्लिर्देशविशेषः । 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) इत्यकञ्बाधकः । अनेन टायनण्प्र० → आयन । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । द्वितीये 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[और्दायनः, और्दायनी] ऊर्दौ भवो भवा वा = और्दायनः । अनेन टायनण्प्र० → आयन । वृद्धिः औ । अन्यत्र 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[पार्दायनः, पार्दायनी] पर्दौ भवो भवा वा = पार्दायनः, पार्दायनी । अनेन टायनण्प्र० → आयन । वृद्धिः आ । अन्यत्र 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[कापिशायनं मधु, कापिशायनी द्राक्षा] कापिश्यां भवो भवा वा = कापिशायनं मधु, कापिशायनी द्राक्षा । अनेन टायनण्प्र० → आयन । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । सि-अम् । अन्यत्र 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ॥छ॥

रङ्कोः प्राणिनि वा ॥ ६।३।१५ ॥

[रङ्कोः] रङ्कु पञ्चमी ङसि ।

[प्राणिनि] प्राणिन् सप्तमी ङि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[राङ्कवायणः, राङ्कवो गौः] रङ्कुषु भवः = राङ्कवायणः । अनेन टायनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । एवम्-राङ्कवः-देशवाचिनः । 'कोपान्त्याच्चाऽण्' (६।३।५६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[राङ्कवः कम्बलः] रङ्कुषु भवः = राङ्कवः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । कम्बल प्रथमा सि ।

[राङ्कवको मनुष्यः] रङ्कुषु भवः = राङ्कवकः । 'कच्छादेर्नृ-नृस्थे' (६।३।५५) अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । मनुष्यः ॥छ॥

क्वेहा-ऽमा-त्र-तसस्त्यच् ॥ ६।३।१६ ॥

[क्वेहाऽमात्रतसः] क्वश्च इहश्च अमा च त्रश्च तस् च = क्वेहाऽमात्रतस्, तस्मात् ।

[त्यच्] त्यच् प्रथमा सि ।

[क्वत्यः] किम् । कस्मिन् । 'क्व-कुत्रा-ऽत्रेह' (७।२।९३) क्वनिपातः । क्व भवः = क्वत्यः । अनेन त्यच्प्र० → त्य ।

[इहत्यः] अदस् । अस्मिन् = इह । 'क्व-कुत्रा-ऽत्रेह' (७।२।९३) इहनिपातः । इह भवः = इहत्यः । अनेन त्यच्प्र० → त्य ।

[अमात्यः] अमा-सह भूपालेन एकान्ते भवतीति अमात्यः । अनेन त्यच्प्र० → त्य ।

[तत्रत्यः] तद् । तस्मिन् = तत्र । 'सप्तम्याः' (७।२।९४) त्रप्प्र० → त्र । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) द० → अ० । 'लुगस्या०' (२।१।११३) अलोपः । तत्र भवः = तत्रत्यः । अनेन त्यच्प्र० → त्य ।

[यत्रत्यः] यद् । यस्मिन् = यत्र । 'सप्तम्याः' (७।२।९४) त्रप्प्र० → त्र । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) द० → अ० । 'लुगस्या०' (२।१।११३) अलोपः । यत्र भवः = यत्रत्यः । अनेन त्यच्प्र० → त्य ।

[ततस्त्यः] तद् । तस्मात् = ततः । 'किमद्व्यादिसर्वाद्यवैपुल्यबहोः पित् तस्' (७।२।८९) पित् तस्प्र० । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) द० → अ० । 'लुगस्या०' (२।१।११३) अलोपः । तत्र(तः) आगतः = ततस्त्यः । अनेन त्यच्प्र० → त्य ।

[यतस्त्यः] यद् । यस्मात् = यतः । 'किमद्व्यादि०' (७।२।८९) पित् तस्प्र० । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) द० → अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक् । यत आगतः = यतस्त्यः । अनेन त्यच्प्र० → त्य ।

[कुतस्त्यः] किम् । कस्मात् = कुतः । 'इतोऽतः-कुतः' (७।२।९०) तस्प्र०-किम् → कुदेशः । कुत आगतः = कुतस्त्यः । अनेन त्यच्प्र० → त्य ।

[आविष्ट्यः] आविः - प्राकाश्ये भवः = आविष्ट्यः । मतान्तरे त्यच्प्र० → त्य । 'नाम्यन्तस्था-कवर्गात्०' (२।३।१५) षत्वम् । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० ॥छ॥

नेर्ध्रुवे ॥ ६।३।१७ ॥

[नेर्ध्रुवे] नि पञ्चमी ङसि । 'ङित्यदिति' (१।४।२३) ए । 'एदोद्भ्यां ङसि०' (१।४।३५) ङसि० → र० । ध्रुव सप्तमी ङि ।

[नित्यं ध्रुवम्] नि-नियतं सर्वकालभवं = नित्यम् । अनेन त्यच्प्र० → त्य । सि-अम् । ध्रुवम् ॥छ॥

निसो गते ॥ ६।३।१८ ॥

[निसः] निस् पञ्चमी ङसि ।

[गते] गत सप्तमी ङि ।

[निष्ट्यश्चण्डालः] निर्गता(तो) वर्णाश्रमेभ्यः = निष्ट्यः । अनेन त्यच्प्र० → त्य । 'हृस्वान्नाम्नस्ति' (२।३।३४) ष० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । चण्डालः ॥छ॥

ऐषमो-ह्यः-श्वसो वा ॥ ६।३।१९ ॥

[ऐषमोह्यःश्वसः] ऐषमस् च ह्यस् च श्वस् च = ऐषमोह्यःश्वस्, तस्मात् ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[ऐषमस्त्यम्, ऐषमस्तनम्] इदम् । अस्मिन् संवच्छरे । 'ऐषमः-परुत्-परारि वर्षे' (७।२।१००) इति समसिण्प्र० → समस् - इदम्० → इ० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० ऐ । 'नाम्यन्तस्था-कवर्गात्०' (२।३।१५) षत्वम् । ऐषमो भवम् = ऐषमस्त्यम् । अनेन त्यच्प्र० → त्य । एवम्-ऐषमस्तनम् । 'सायं-चिरं-प्राह्णे-प्रगे-ऽव्ययात्' (६।३।८८) तनट्प्र० → तन । सि-अम् । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'च-ट-ते सद्वितीये' (१।३।७) र० → स० ।

[ह्यस्त्यम्, ह्यस्तनम्] ह्यस् । ह्यो भवं = ह्यस्त्यम् । अनेन त्यच्प्र० → त्य । एवम्-ह्यस्तनम् । 'सायं-चिरं-प्राह्णे०' (६।३।८८) तनट्प्र० → तन । सि-अम् ।

[श्वस्त्यम्, श्वस्तनम्] श्वस् । श्वो भवं = श्वस्त्यम् । अनेन त्यच्प्र० → त्य । एवम्-श्वस्तनम् । 'सायं-चिरं-प्राह्णे०' (६।३।८८) तनट्प्र० → तन । सि-अम् ।

[शौवस्तिकम्] श्वो भवं = शौवस्तिकम् । 'श्वसस्तादिः' (६।३।८४) इकण्प्र० - तादिः । 'लोकात्' (१।१।३) श् पाठउ विश्लेषियइ । 'द्वारादेः' (७।४।६) औ । सि-अम् ॥छ॥

कन्थाया इकण् ॥ ६।३।२० ॥

[कन्थायाः] कन्था पञ्चमी ङसि ।

[इकण्] इकण् प्रथमा सि ।

[कान्थिकः] कन्था आमविशेषस्तत्र भवः = कान्थिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

वर्णावकञ् ॥ ६।३।२१ ॥

[वर्णौ] वर्णु सप्तमी ङि ।

[अकञ्] अकञ् प्रथमा सि ।

[कान्थकः] वर्णुनाम नदः, तस्य समीपो देशोऽपि वर्णुः, तस्मिन् या कन्था तस्यां भवः = कान्थकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ॥छ॥

रूप्योत्तरपदारण्याण्णः ॥ ६।३।२२ ॥

[रूप्योत्तरपदारण्याण्णः] रूप्य उत्तरपदं यस्य सः = रूप्योत्तरपदः । रूप्योतरपदश्च अरण्यश्च = रूप्योत्तरपदारण्यम् । तस्मात् = रूप्योत्तरपदारण्यात् । ण प्रथमा सि । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) त० → द० । 'प्रत्यये च' (१।३।२) द० → न० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग' (१।३।६०) न० → ण० ।

[वार्करूप्यः, वार्करूप्या] वृक 'रूपण् रूपक्रियायाम्' (१८९०) रूप् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० → इ । वृकै रूप्यते = वृकरूप्यः, वृकरूप्या । 'य एच्वातः' (५।१।२८) यप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्-लोपः । वृकरूप्ये भवः = वार्करूप्यः । अनेन णप्र० → अ । वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शैविरूप्यम्, शैवरूप्यम्] शिवेन रूप्यते = शिवरूप्यः । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० । शिवरूप्ये भवः = शैवरूप्यः । अनेन णप्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । यद्वा शिवेरपत्यानि । 'दु-नादि-कुर्वित्०' (६।१।११८) ञ्यप्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) इति लुप् । शिविभी रूप्यते । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० ।

[आरण्याः सुमनसः, आरण्याः पशवः] अरण्ये भवाः = आरण्याः । अनेन णप्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । यदुक्तं लिङ्गानुशासने - **सिकताः सुमनसः सा(स)माः** इति स्त्रीत्वम् (श्लोकाङ्कः - ९) ।

[माणिरूप्यकः] मा-अविद्यमाना अणिराणिर्वा यस्य सः = माणिः, तेन रूप्यते = माणिरूप्यः । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । माणिरूप्ये जातः = माणिरूप्यकः । 'प्रस्थ-पुर-वहान्त-योपान्त्य-धन्वार्थात्' (६।३।४३) अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

अन्तग्रहणेनैव सिद्धे उत्तरपदग्रहणं बहुप्रत्ययपूर्वनिवृत्त्यर्थम्-

[बाहुरूप्यी] ईषदूनो रूप्यः = बहुरूप्यः । बहुरूप्ये भवा = बाहुरूप्यी । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ॥छ॥

दिक्पूर्वादनाम्नः ॥ ६।३।२३ ॥

[दिक्पूर्वात्] दिक् पूर्वा यस्य सः = दिक्पूर्वः, तस्मात् ।

[अनाम्नः] न नाम = अनाम, तस्मात् = अनाम्नः । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलुक् ।

[पौर्वशालः, पौर्वशाला] पूर्वा च सा शाला चेति 'पूर्वा-ऽपर-प्रथम-चरम-जघन्य-समान-मध्य-मध्यम-वीरम्' (३।१।१०३) इति कर्मधारयः । यदि वा पूर्वस्यां शालायां भवः । तद्धितविषये 'दिगधिकं संज्ञा - तद्धितोत्तरपदे' (३।१।९८) इति तत्पुरुषकर्मधारयो द्विगुस्ततः संख्यापूर्वपदत्वाभावात् तदा अनेन णप्र० → अ । वृद्धिः औ । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[आपरशालः, आपरशाला] अपरस्यां शालायां भवः = आपरशालः । अनेन णप्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[पूर्वैषुकामशमः] पूर्वेषुकामशमी मण्ड्यते । पूर्वेषुकामशमी नाम ग्रामः, तस्यां भवः = पूर्वैषुकामशमः । अनेन णप्र० → अ । 'प्राग्ग्रामाणाम्' (७।४।१७) इत्यनेन उत्तरपदवृद्धिः ऐ ।

[अपरैषुकामशमः] अपरेषुकामशमी नाम ग्रामः, तस्यां भवः = अपरैषुकामशमः । अनेन णप्र० → अ । 'प्राग्ग्रामाणाम्' (७।४।१७) इत्यनेन उत्तरपदवृद्धिः ऐ ।

[पूर्वकार्ष्णमृत्तिकी] पूर्वकृष्णमृत्तिकायां भवः = पूर्वकार्ष्णमृत्तिकी । अनेन णप्र० → अ । 'प्राग्ग्रामाणाम्' (७।४।१७) इत्युत्तरपदवृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[अपरकार्ष्णमृत्तिकी] अपरकृष्णमृत्तिकायां भवः = अपरकार्ष्णमृत्तिकी । अनेन णप्र० → अ । 'प्राग्ग्रामाणाम्' (७।४।१७) इत्युत्तरपदवृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ॥छा॥

मद्रादञ् ॥ ६।३।२४ ॥

[मद्रात्] मद्र पञ्चमी ङसि ।

[अञ्] अञ् प्रथमा सि ।

[पौर्वमद्रः, पौर्वमद्री] पूर्वेषु मद्रेषु भवः = पौर्वमद्रः । अनेन अञ्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

ननु णप्रत्ययेनाधिकारायातेन सेत्स्यति किमञ्वचनेन ? सत्यम् - अञ्वचनं ङ्यर्थः, तर्हि 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) इत्यणैव सेत्स्यति, इत्याह बहुत्व इत्यादि । अयमर्थः - मद्रशब्दो जनपदवचनो भ(म)द्रवचनश्च तत्र भ(म)द्रवचनादणि सिध्यति, जनपदवाचिनस्तु न सिध्यति, बहुत्वे 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) इत्यकञ्प्राप्तस्तदपवादे 'वृजि-मद्राद् देशात् कः' (६।३।३८) इति के प्राप्तेऽञ्वचनम् ।

[सुपाञ्चालकः] सुपञ्चालेषु भवः = सुपाञ्चालकः । 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) अकञ्प्र० → अक । 'सु-सर्वा-ऽर्द्धाद् राष्ट्रस्य' (७।४।१५) इत्युत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सर्वपाञ्चालकः] सर्वपञ्चालेषु भवः = सर्वपाञ्चालकः । 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) अकञ्प्र० → अक । 'सु-सर्वा-ऽर्द्धाद् राष्ट्रस्य' (७।४।१५) इत्युत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[अर्द्धपाञ्चालकः] अर्द्धपञ्चालेषु भवः = अर्द्धपाञ्चालकः । 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) अकञ्प्र० → अक । 'सु-सर्वा-ऽर्द्धाद्०' (७।४।१५) इत्युत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पूर्वपाञ्चालकः] पूर्वेषु पञ्चालेषु भवः = पूर्वपाञ्चालकः । 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) अकञ्प्र० → अक । 'अमद्रस्य दिशः' (७।४।१६) इत्युत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[अपरपाञ्चालकः] अपरेषु पञ्चालेषु भवः = अपरपाञ्चालकः । 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) अकञ्प्र० → अक । 'अमद्रस्य दिशः' (७।४।१६) इत्युत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सुमागधकः] सुमगधेषु भवः = सुमागधकः । 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) अकञ्प्र० → अक । 'सु-सर्वा-ऽर्द्धाद्०' (७।४।१५) उत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सर्वमागधकः] सर्वमगधेषु भवः = सर्वमागधकः । 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) अकञ्प्र० → अक । 'सु-सर्वा-ऽर्द्धाद्०' (७।४।१५) उत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सुवृजिकः] सुवृजिषु भवः = सुवृजिकः । 'वृजि-मद्राद् देशात् कः' (६।३।३८) कप्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[सुमद्रकः] (सु)मद्रेषु भवः = (सु)मद्रकः । 'वृजि-मद्राद् देशात् कः' (६।३।३८) कप्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छा॥

उदग्ग्रामाद् यकृल्लोम्नः ॥ ६।३।२५ ॥

[उदग्ग्रामात्] उदङ् चासौ ग्रामश्च = उदग्ग्रामः, तस्मात् ।

[यकृल्लोम्नः] यकृल्लोमन् इत्यखण्डम् । पञ्चमी ङसि । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलुक् ।

[याकृल्लोमः] यकृत्-कालेयम्, तदाकाराणि लोमानि यत्र तत् = यकृल्लोमन् । यकृल्लोमनि भवः = याकृल्लोमः । अनेन अञ्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः ।

[याकृल्लोमनः] यकृल्लोमनि भवः(वाः) = याकृल्लोमः(मनः) । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अणि' (७।४।५२) इत्यनेनान्त्यस्वरादिलोपाभावः ।

[प्रैक्षिणः] प्रेक्षाऽस्यास्ति = प्रेक्षी । 'प्रेक्षादेरिन्' (६।२।८०) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रेक्षिणि भवः = प्रैक्षिणः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ ।

[कौष्टिनः] कोष्टोऽस्यास्ति । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्ङीः' (२।४।१) ङी । कोष्टिन्यां भवः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'जातिश्च णि०' (३।२।५१) पुंवद्भावः । वृद्धिः औ ॥छ॥

गौष्ठी-तैकी-नैकेती-गोमती-शूरसेन-वाहीक-रोमक-पटच्चरात् ॥ ६।३।२६ ॥

[गौष्ठीतैकीनैकेतीगोमतीशूरसेनवाहीकरोमकपटच्चरात्] गौष्ठी च तैकी च नैकेती च गोमती च सू(शू)रसेनश्च वाहीकश्च रोमकश्च पटच्चरश्च = गोष्ठीतैकीनैकेतीगोमतीसू(शू)रसेनवाहीकरोमकपटच्चरम्, तस्मात् ।

[गौष्ठः] गो 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव०' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभावः' **(** न्या० सं० वक्ष०(१)/सूत्र(२९) **)** स्था । गावस्तिष्ठन्त्यस्मिन्निति गोष्ठम् । 'स्थादिभ्यः कः' (५।३।८२) कप्र० → अ । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलुक् । 'गो-ऽम्बा-ऽऽम्ब-सव्या-ऽप-द्वि-त्रि-भूम्यग्नि-शेकु-शङ्कु-क्वङ्गु-मञ्जि-पुञ्जि-बर्हिः-परमे-दिवेः स्थस्य' (२।३।३०) षत्वम् । गोष्ठस्य निवासः । 'निवासा-ऽदूरभव इति देशे नाम्नि' (६।२।६९) अण्प्र० । गोष्ठं देवताऽस्याः = गौष्ठी । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । गो(गौ)ष्ठ्यां भवः = गौष्ठः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । वृद्धिः ।

[तैकः] तिको देवताऽस्याः = तैकी । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । तैक्यां भवः । अनेन अञ्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[नैकेतः] निकेतो देवताऽस्याः = नैकेती । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । नैकेत्यां भवः । अनेन अञ्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

एभ्यः 'वाहीकेषु ग्रामात्' (६।३।३६) इत्यनेन वाहीकग्रामलक्षणयोर्णिकेकणोस्तैक्याः कोपान्त्यलक्षणस्य 'क-खोपान्त्य-कन्था-पलद-नगर-ग्राम-ह्रदोत्तरपदाद् दोः' (६।३।५९) इत्यादिना ईयस्य चापवादः ।

[गौमतः] गो । गावः सन्त्यस्यां = गोमती । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र० → मत् । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङी । गोमत्यां भवः = गौमतः । 'जातिश्च णि०' (३।२।५१) पुंवत् । 'ईतोऽकञ्' (६।३।४१) इत्यस्यापवादः । अनेन अञ्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[शौरसेनः] सू(शू)रा सेना येषां ते = सू(शू)रसेनाः, तेषु भवः = शौरसेनः । 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) इत्यस्याकञोऽपवादः । अनेन अञ्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् ।

[वाहीकः] वाहीकेषु भवः = वाहीकः ।

[रौमकः] रोमकेषु भवः = रौमकः । नृवाचिनो 'दोरीयः' (६।३।३२) इत्यस्य, देशनाचिनस्तु 'क-खोपान्त्य०' (६।३।५९) इत्यस्यापवादस्तदुभयमपि श्लिष्टनिर्देशेन दुलक्षणस्येत्यनेन संगृहीतं, उभाभ्यामपि दुसंज्ञायामेव विधानात् अनेन अञ्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[पाटच्चरः] अट (१९४) - 'पट गतौ' (१९५) पट् । पटतीति पटत् । 'शत्रानशावेष्यति०' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक् । पटच्चरति = पटच्चरः । भूतपूर्वः पटन् = पटच्चरः । 'भूतपूर्वे प्चरट्' (७।२।७८) प्चरट्प्र० → चर । पटच्चरे भवः = पाटच्चरः । 'रोपान्त्यात्' (६।३।४२) इत्यकञोऽपवादः । अनेन अञ्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

शकलादेर्यञः ॥ ६।३।२७ ॥

[शकलादेः] शकल आदिर्यस्य सः = शकलादिः, तस्मात् ।

[यञः] यञ् पञ्चमी ङसि ।

गर्गाद्यन्तर्गणः शकलादिः ।

[शाकलाः] शकलस्यापत्यं वृद्धं = शाकल्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । शाकल्यस्य इमे च्छात्राः = शाकलाः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् । जस् ।

[काण्वाः] कण्वस्यापत्यं वृद्धं = काण्व्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । वृद्धिः आ । काण्व्यस्य इमे च्छात्राः = काण्वाः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् । जस् ।

[गौकक्षाः] गोकक्षस्यापत्यं वृद्धं = गौकक्ष्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । गौकक्ष्यस्य इमे च्छात्राः = गौकक्षाः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितय०' (२।४।९२) यलुक् । जस् ।

[वामरथाः] वामरथस्यापत्यं वृद्धं = वामरथ्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वामरथ्यस्य इमे च्छात्राः = वामरथाः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितय०' (२।४।९२) यलुक् । जस् ।

[शाकलीयम्] शकलो देवताऽस्य = शाकलः । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । शाकलस्येदं = शाकलीयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

卐**[काण्वीयाः]** कण्वादागतः = काण्वः । 'तत आगते' (६।३।१४९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । काण्वस्य इमे च्छात्राः = काण्वीयाः । 'दोरीयः' (६।२।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । जस् ॥छ॥

卐 बृहद्वृत्तौ - काण्ठीयाः ।

वृद्धेञः ॥ ६।३।२८ ॥

[वृद्धेञः] वृद्धे इञ् = वृद्धेञ्, तस्मात् ।

[दाक्षाः] दक्षस्यापत्यं वृद्धं = दाक्षिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । दाक्षेरिमे च्छात्राः = दाक्षाः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । जस् ।

[प्लाक्षाः] प्लक्षस्यापत्यं वृद्धं = प्लाक्षिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्लाक्षेरिमे च्छात्राः = प्लाक्षाः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । जस् ।

[सौतङ्गमीयः] सुत अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । सुतं गच्छति । 'नाम्नो गमः०' (५।१।१३१) खप्र० → अ । 'खित्यन०' (३।२।१११) मोऽन्तः । सुतङ्गमेन निवृत्ता = सौतङ्गमी । 'सुतङ्गमादेरिञ्' (६।२।८५) इञ्प्र० । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'इञ इतः' (२।४।७१) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । सौतङ्गम्यां नगर्यां भवः = सौतङ्गमीयः । 'दोरीयः' (६।२।३२) ईयप्र० । 'समानानां तेन०' (१।२।१) दीर्घः ।

[शालङ्काः] शलङ्कु । शलङ्कोरपत्यं वृद्धं = शालङ्किः(:) । 'शालङ्क्यौदि-षाडि-वाड्वलि' (६।१।३७) इत्यादिना शालङ्किनिपातः । शालङ्केरपत्यं युवा । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० । 'पैलाऽऽदेः' (६।१।१४२) आयनण्लुप् । शालङ्केरिमे च्छात्राः = शालङ्काः । अनेन अञ्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । जस् ॥छा॥

न द्विस्वरात् प्राग्भरतात् ॥ ६।३।२९ ॥

[न] न प्रथमा सि ।

[द्विस्वरात्] द्वौ स्वरौ यत्र तत् = द्विस्वरम्, तस्मात् ।

[प्राग्भरतात्] प्राङ् च भरतश्च = प्राग्भरतम्, तस्मात् ।

'वृद्धेञः' (६।३।२८) इत्यस्य निषेधः ।

[चैङ्कीयाः] चिङ्कस्यापत्यं = चैङ्किः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः ऐ । चिङ्काया अपत्यं वृद्धं वा = चैङ्कि(:) । इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । चैङ्केरिमे च्छात्राः = चैङ्कीयाः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । जस् ।

[पौष्पीयाः] पुष्पस्य पुष्पाया वा अपत्यं = पौष्पि(:) । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अ-आलुक् । पौष्पेरिमे च्छात्राः = पौष्पीयाः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । जस् ।

[काशीयाः] काशस्यापत्यं वृद्धं काशि(:) । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । काशेरिमे च्छात्राः = काशीयाः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । जस् ।

[वाशीयाः] वाशस्यापत्यं वृद्धं = वाशि(:) । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वाशेरिमे च्छात्राः = वाशीयाः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । जस् ।

[पान्नागाराः] पन्नं पतितमगारं यस्य सः = पन्नागारः । पन्नागारस्यापत्यं वृद्धं = पान्नागारि(ः) । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । पान्नागारेरिमे च्छात्राः = पान्नागाराः । 'वृद्धेञः' (६।३।२८) अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । जस् ।

[मान्थरेषणाः] मन्थरेषणस्यापत्यं वृद्धं = मान्थरेषणि(ः) । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । मान्थरेषणेरिमे च्छात्राः = मान्थरेषणाः । 'वृद्धेञः' (६।३।२८) अञ्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । जस् । द्वावपि प्राच्य-भरतौ ।

[दाक्षाः] दक्षस्यापत्यं वृद्धं = दाक्षिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । दाक्षेरिमे च्छात्राः = दाक्षाः । 'वृद्धेञः' (६।३।२८) अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । जस् ।

[प्लाक्षाः] प्लक्षस्यापत्यं वृद्धं = प्लाक्षिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्लाक्षेरिमे च्छात्राः = प्लाक्षाः । 'वृद्धेञः' (६।३।२८) अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । जस् ।

प्राग्ग्रहणे भरतानां ग्रहणं न भवतीति स्वशब्देन ग्रहणम् ॥छा॥

भवतोरिकणीयसौ ॥ ६।३।३० ॥

[भवतोः] भवतु पञ्चमी ङसि ।

[इकणीयसौ] इकण् च ईयस् च = इकणीयसौ ।

[भावत्कम्, भावत्की] भवतः भवत्या वा इदं = भावत्कम्, भावत्की । अनेन इकण्प्र० → इक । 'जातिश्च णि तद्धितय-स्वरे' (३।२।५१) पुंवत् । 'ऋवर्णोवर्ण-दोसिसुसशश्वदकस्मात्त इकस्येतो लुक्' (७।४।७१) इकारलोपः । सि-अम् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[भवदीयः, भवदीया] भवतोऽयं = भवदीयः, भवदीया । अनेन ईयस्प्र० → ईय । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) त० → द० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

सकारो 'नाम सिदय्व्यञ्जने' (१।१।२१) इति पदत्वार्थः । उकारान्तग्रहणात् शत्रन्तान्न भवति ।

[भावतम्] 'भू सत्तायाम्' (१) भू । भवतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्या०' (२।१।११३) अलोपः । भवत इदं = भावतम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । सि-अम् ॥छा॥

पर-जन-राज्ञोऽकीयः ॥ ६।३।३१ ॥

[परजनराज्ञः] परश्च जनश्च राजा च = तत्, तस्मात् ।

[अकीयः] अकीय प्रथमा सि ।

[परकीयः] परस्यायं = परकीयः । अनेन अकीयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[जनकीयः] जनस्यायं = जनकीयः । अनेन अकीयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[राजकीयः] राज्ञोऽयं = राजकीयः । अनेन अकीयप्र० । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः ।

[राजकीयम्] राजन् 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्ङीः' (२।४।१) ङी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलुक् । 'तवर्गस्य०' (१।३।६०) न० → ञ० । 卐राज्ञ्या इदं = राजकीयम् । अकीयविषये 'जातिश्च णि-तद्धितय-स्वरे' (३।२।५१) पुंवत् । अनेन अकीयप्र० । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) अन्लोपः ।

[स्वकीयम्] स्व एव = स्वकः । स्वार्थे कप्र० । स्वकस्येदं = स्वकीयम् । 'गहादिभ्यः' (६।३।६३) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[देवकीयम्] देव एव = देवकः । स्वार्थे कप्र० । देवकस्येदं = देवकीयम् । 'गहादिभ्यः' (६।३।६३) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[सौवम्] स्व मण्ड्यते । स्वस्येदं = सौवम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'लोकात्' (१।१।३) सूपाठउ विश्लेषियइ । 'द्वारादेः' (७।४।६) औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[दैवमायुः] देव मण्ड्यते । देवस्येदं = दैवम् । 'देवाद् यञ् च' (६।१।२१) अञ्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[दैवी वाक्] दैवी इत्यत्र 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।।छा।

दोरीयः ।। ६।३।३२ ।।

[दोरीयः] दु पञ्चमी ङसि । 'ङित्यदिति' (१।४।२३) ओ । 'एदोद्भ्यां ङसि-ङसो रः' (१।४।३५) ङसि० → र० । ईय प्रथमा सि ।

[देवदत्तीयः] देवदत्तस्यायं = देवदत्तीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्

[जिनदत्तीयः] जिनदत्तस्यायं = जिनदत्तीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[तदीयः] तद् । तस्यायं = तदीयः । अनेन ईयप्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[यदीयः] यद् । यस्यायं = यदीयः । अनेन ईयप्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[गार्गीयः] गर्गस्यापत्यं वृद्धं = गार्ग्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । गार्ग्यस्यायं = गार्गीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् ।

[वात्सीयः] वत्सस्यापत्यं (वृद्धं) = वात्स्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वात्स्यस्यायं = वात्सीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितय०' (२।४।९२) यलुक् ।

[शालीयः] शालस्यायं = शालीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[गोनर्दीयः] 'प्राग् देशे' (६।१।१०) इति दुसंज्ञा । गोनर्दस्यायं = गोनर्दीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

卐 हैमप्रकाशे - राज्ञ इदं = राजकीयः ।

[भोजकटीयः] भोजकटस्यायं = भोजकटीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[साभासन्नयनः] सभासन्नयने भवः = साभासन्नयनः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

उष्णादिभ्यः कालात् ॥ ६।३।३३ ॥

[उष्णादिभ्यः] उष्ण आदिर्येषां ते = उष्णादयः, तेभ्यः ।

[कालात्] काल पञ्चमी ङसि ।

[उष्णकालीयः(यम्)] उष्णश्चासौ कालश्च = उष्णकालस्तत्र भवः = उष्णकालीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

व्यादिभ्यो णिकेकणौ ॥ ६।३।३४ ॥

[व्यादिभ्यः] विरादिर्येषां ते = व्यादयः, तेभ्यः ।

[णिकेकणौ] णिकश्च इकण् च = णिकेकणौ ।

[वैकालिकः, वैकालिका, वैकालिकी] विरुद्धः कालो विकालस्तत्र भवा = वैकालिका, वैकालिकी । अनेन णिक-इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । द्वितीये 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[आनुकालिकः, आनुकालिका, आनुकालिकी] अनुरूपः कालोऽनुकालस्तत्र भवा = आनुकालिका, आनुकालिकी । अनेन णिक-इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । द्वितीये 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[धौमकालिका, धौमकालिकी] धूमस्य कालः = धूमकालः । धूमकाले भवा = धौमकालिका, धौमकालिकी । अनेन णिक-इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । द्वितीये 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[ऐदंकालिका, ऐदंकालिकी] अयं चासौ कालश्च = इदंकालः, तत्र भवा = ऐदंकालिका, ऐदंकालिकी । अनेन णिक-इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । द्वितीये 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[आपत्कालिका, आपत्कालिकी] आपदः कालः = आपत्कालः । आपत्काले भवा = आपत्कालिका, आपत्कालिकी । अनेन णिक-इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । शेषं पूर्ववत् ।

[सांपत्कालिका, सांपत्कालिकी] संपदः कालः = संपत्कालः । संपत्काले भवा = सांपत्कालिका, सांपत्कालिकी । अनेन णिक-इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।६८) वृद्धिः आ । शेषं पूर्ववत् ।

[कौपकालिका, कौपकालिकी] कोपस्य कालः = कोपकालः । कोपकाले भवा = कौपकालिका, कौपकालिकी ।

[क्रौधकालिका, क्रौधकालिकी] क्रोधस्य कालः = क्रोधकालः । क्रोधकाले भवा = क्रौधकालिका, क्रौधकालिकी ।

[और्ध्वकालिका, और्ध्वकालिकी] ऊर्ध्वकाल मांडणी । कालादूर्ध्वम् = ऊर्ध्वकालः । ऊर्ध्वकाले भवा = और्ध्वकालिका, और्ध्वकालिकी ।

[पौर्वकालिका, पौर्वकालिकी] पूर्वा(र्वः) कालोऽस्य सः = पूर्वकालः। पूर्वकाले भवा = पौर्वकालिका, पौर्वकालिकी ।

[तात्कालिका, तात्कालिकी] ता(त)त्काले भवा = तात्कालिका, तात्कालिकी ।

[क्रौरकालिका, क्रौरकालिकी] क्रूरः कालोऽस्य सः = क्रूरकालः । क्रूरकाले भवा = क्रौरकालिका, क्रौरकालिकी । अनेन णिक-इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

व्यादयः प्रयोगगम्याः ॥छा॥

काश्यादेः ॥ ६।३।३५ ॥

[काश्यादेः] काशिरादिर्यस्य सः = काश्यादिः तस्मात् ।

[काशिकः, काशिका, काशिकी] काशिषु भवः-भवा वा = काशिकः, काशिका । अनेन णिकप्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । एवम् - काशिकी । अनेनैव इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[चैदिकः, चैदिका, चैदिकी] चेदिषु भवः-भवा वा = चैदिकः, चैदिका । अनेन णिकप्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । एवम्- चैदिकी । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[दैवदत्तः] देवदत्तं नाम वाहीकग्रामः, तत्र जातः = दैवदत्तः । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

देवदत्तस्य प्राग् देश एव 'प्राग् देशे' (६।१।१०) इत्यनेन दुसंज्ञा, न 'वाहीकेषु०' (६।३।३६) इति न भवति, नाप्युत्तरेण । तत्रापि दोरित्यनुवर्त्तनात् । प्राग्देशेषु तु दुसंज्ञकत्वेन काश्यादित्वाद्भवत्येव-

[दैवदत्तिका, दैवदत्तिकी] देवदत्तेषु भवा । अनेन णिक-इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अणञेयेकण्-नञ्०' (२।४।२०) ङी ।

येषां तु काश्यादीनां दुसंज्ञा न संभवति तेषां पाठसामर्थ्याद्भवति ।

[काशीयाश्छात्राः] काशस्यापत्यं = काशिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । काशेराचार्यस्य वाराणस्या वा इमे च्छात्राः = काशीयाः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । जस् ।

[शौवावतान] श्वन्-अवतान । शुनोऽवतानाः = श्वावतनो मणिस्तेन निवृत्तो ग्रामः = शौवावतान । 'तेन निवृत्ते च' (६।२।७१) अण्प्र० → अ । 'लोकात्' (१।१।३) श् पाठउ विश्लेषियइ । 'द्वारादेः' (७।४।६) औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[श्वकुलाल] श्वा च कुलालश्च, तत्प्रचुरो ग्रामः = श्वकुलाल(ः) ।

[शकुलाद] श्वेनः(शुनः) कुलान्यति = शकुलादः । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः आ । निपातनात् वलोपः ।

[हैहिरण्यः] हैशब्दो निपातो विस्मये । है विस्मयं हिरण्यमत्र ग्रामे = हैहिरण्यः ।।छ।।

वाहीकेषु ग्रामात् ॥ ६।३।३६ ॥

[वाहीकेषु] वाहीक सप्तमी सुप् ।

[ग्रामात्] ग्राम पञ्चमी ङसि ।

[कारन्तपिकः, कारन्तपिका, कारन्तपिकी] कार 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । कुर्वन्त्यनेनेति करः । 'पुन्नाम्नि घः' (५।३।१३०) घप्र० → अ । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । कर एव = कारः । 'प्रज्ञादिभ्योऽण्' (७।२।१६५) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तपं संतापे' (३३३) तप् । कारं तपति = कारन्तपः । भृ-वृ-जि-तृ-तप-दमेश्च नाम्नि (५।१।११२) खप्र० → अ । 'खित्यनव्ययाऽरुषो०' (३।२।१११) मोऽन्तः । कारन्तपे भवः-भवा = कारन्तपिकः, कारन्तपिका । अनेन णिकप्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । एवम्-कारन्तपिकी । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[शाकलिकः, शाकलिका, शाकलिकी] शकलः(शकलस्य) निवासः = शाकलः । 'निवासा-ऽदूरभव इति देशे नाम्नि' (६।२।६९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । शाकले भवः - भवा वा = शाकलिकः, शाकलिका । अनेन णिकप्र० → इक । वृद्धिः । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । एवम्-शाकलिकी । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[मान्थविकः, मान्थविका, मान्थविकी] मन्थ । मन्थोऽस्यास्ति = मन्थवः । 'मण्यादिभ्यः' (७।२।४४) वप्र० । यद्वा मन्थ 'वांक् गति-गन्धनयोः' (१०६३) वा । मन्थं वाति = मन्थवः । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलुक् । मन्थवेन निवृत्तः = मान्थवः । 'तेन निवृत्ते च' (६।२।७१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । मान्थवे भवः - भवा वा = मान्थविकः, मान्थविका । अनेन णिकप्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । मान्थविकी । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[आरात्कः, आरात्का, आरात्की] आर 'अत सातत्यगमने' (२७९) अत् । आरं - अरिसमूहं अतति यत्र तत् = आरात् । 'क्विप्' (५।१।१४८) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । आराति भवः - भवा वा = आरात्कः, आरात्का । अनेन णिकप्र० → इक । एवम् - आरात्की । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ।

[सैपुरिकः, सैपुरिका, सैपुरिकी] सेपुरे भवः - भवा वा = सैपुरिकः, सैपुरिका, सैपुरिकी । अनेन णिक-इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वृद्धिः ऐ । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । तृतीये 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[स्कौनगरिकः, स्कौनगरिका, स्कौनगरिकी] स्कोनगरे भवः-भवा वा = स्कौनगरिकः, स्कौनगरिका, स्कौनगरिकी । अनेन णिक-इकण्प्र० → इक । शेषं पूर्ववत् ।

[नापितवास्तुकः] नापितानां वास्तु = नापितवास्तु, तत्र भवो जातो वा = नापितवास्तुकः । 'उवर्णादिकण्' (६।३।३९) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'ऋवर्णोवर्ण०' (७।४।७१) इलोपः ।

[वातानुप्रस्थकः] 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव०' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताभावे०' (न्या० सं० वक्ष० (१)/सूत्र(२९)) स्था, अनु-प्रपूर्व० । अनुप्रतिष्ठन्ते = अनुप्रस्थः । 'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० → अ । 'इडेत्-पुसि०' (४।३।९४) आलुक् । यद्वा प्रस्थं अनुगतः = अनुप्रस्थः । वातस्य अनुप्रस्थः = वातानुप्रस्थः, तस्मिन् भवः = वातानुप्रस्थकः । 'प्रस्थ-पुर-वहान्त-योपान्त्य-धन्वार्थात्' (६।३।४३) अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[नान्दीपुरकः] नन्दीपुरे भवः = नान्दीपुरकः । 'प्रस्थ-पुर०' (६।३।४३) अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[कौक्कुटीवहकः] कुक्कुट । कुक्कुटस्येयं = कौक्कुटी । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । कु(कौ)क्कुट्या वहः, तत्र भवः = कु(कौ)क्कुटीवहकः । 'प्रस्थ-पुर-वहान्त-योपान्त्य-धन्वार्थात्' (६।३।४३) अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[दासरूप्यकः] दास 'रूपण् रूपक्रियायाम्' (१८९०) रूप् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । दासेन रूप्यते = दासरूप्यः । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । दासरूप्ये भवः = दासरूप्यकः । 'प्रस्थ-पुर-वहान्त०' (६।३।४३) अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[सौसुकीयः] सुसुका देवताऽस्य = सौसुकः । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । सौसुके भवः । 'क-खोपान्त्य०' (६।३।५९) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[मौञ्जीयम्] मुञ्जा अत्रास्ति = मौञ्जम् । 'तदत्रास्ति' (६।२।७०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् । मौञ्जे भवं = मौञ्जीयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[दैवदत्तः] देवदत्तं नाम वाहीकग्रामः, तत्र जातः = दैवदत्तः । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।।छा।

वोशीनरेषु ॥ ६।३।३७ ॥

[वा] वा प्रथमा सि ।

[उशीनरेषु] उशीनर सप्तमी सुप् ।

[आह्वजालिकः, आह्वजालिका, आह्वजालिकी, आह्वजालीयः] आह्वजालि । आह्वजालिषु भवः-भवा वा = आह्वजालिकः, आह्वजालिका । अनेन णिकप्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । द्वितीये 'आत्'

(२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'ह्वेंग् स्पर्धा-शब्दयोः' (९९४) ह्वे । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) ह्वा, आङ्पूर्व० । आह्वयन्ति = आह्वाः । 'उपसर्गादातः' (५।३।११०) अङ्प्र० → अ । 'इडेत्०' (४।३।९४) आलुक् । जलतीति जालः । 'वा ज्वलादि-दु-नी-भू-ग्रहा-ऽऽस्रोर्णः' (५।१।६२) णप्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । आह्वानां जालम् = आह्वजालम्, तत्र भवो जातो वा । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । एवम्-आह्वजालीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[सौदर्शनिकः, सौदर्शनिका, सौदर्शनिकी, सौदर्शनीयः] शोभनं दर्शनं यस्य सः = सुदर्शनः, तस्यायं = सौदर्शनः । 'तस्यदेम्' (६।३।१६०) अण्प्र० । सुदर्शना देवता अस्य । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । सुदर्शनस्य निवासो वा । 'निवासा-ऽदूरभव इति देशे नाम्नि' (६।२।६९) अण्प्र० → अ । सुदर्शनश्चक्रं स देवताऽस्येति वा । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । सौदर्शने भवः-भवा वा = सौदर्शनिकः, सौदर्शनिका, सौदर्शनिकी । अनेन णिक-इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । एवम्-सौदर्शनीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।।छ।।

वृजि-मद्राद् देशात् कः ॥ ६।३।३८ ॥

[वृजिमद्रात्] वृजिश्च मद्रश्च = वृजिमद्रम्, तस्मात् ।

[देशात्] देश पञ्चमी ङसि ।

[कः] क प्रथमा सि ।

राष्ट्रा 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) अकञोऽपवादः ।

[वृजिकः] वृजिषु भवः = वृजिकः । अनेन कप्र० ।

[मद्रकः] मद्रेषु भवः = मद्रकः । अनेन कप्र० ।

[सुमद्रकः] शोभनेषु मद्रेषु भवः = सुमद्रकः ।

[सर्वमद्रकः] सर्वेषु मद्रेषु भवः = सर्वमद्रकः ।

[अर्द्धमद्रकः] अर्द्धं मद्राणां = अर्द्धमद्राः । अर्द्धमद्रेषु भवः = अर्द्धमद्रकः ।

[सुवृजिकः] शोभनेषु वृजिषु भवः = सुवृजिकः ।

[सर्ववृजिकः] सर्वेषु वृजिषु भवः = सर्ववृजिकः ।

[अर्द्धवृजिकः] अर्द्धेषु वृजिषु भवः = अर्द्धवृजिकः ।

[पूर्ववृजिकः] पूर्वेषु वृजिषु भवः = पूर्ववृजिकः ।

[अपरवृजिकः] अपरेषु वृजिषु भवः = अपरवृजिकः ।

सर्वत्र अनेन कप्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[वार्जः] वृजेरपत्यं = वार्जः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[माद्रः] मद्रस्यायम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छा॥

उवर्णादिकण् ॥ ६।३।३९ ॥

[उवर्णात्] उकारेण उपलक्षितो वर्णः = उवर्णस्तस्मात् ।

[इकण्] इकण् प्रथमा सि ।

परत्वात् 'दोरीयः' (६।३।३२) - 'वाहीकेषु ग्रामात्' (६।३।३६) इति विहितान् ईय-णिकेकणोऽपि बाधते ।

[शाबरजम्बुकः] 'जनैचि प्रादुर्भावे' (१२६५) जन् । जायन्ते मधुरफलानि यस्यां सा = जम्बूः । 'कमि-जनिभ्यां बूः' (उणा० ८४७) बु(बू) । 'उतोऽप्राणिनश्चा-ऽयु-रज्ज्वादिभ्य ऊङ्' (२।४।७३) ऊङ्प्र० → ऊ(?) । शबरोपलक्षिता जम्बूः = शबरजम्बूः । शबरजम्ब्वां भवः = शाबरजा(ज)म्बुकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'ऋवर्णोवर्ण०' (७।४।७१) इकणः इकारलोपः । 'ङ्यादीदूतः के' (२।४।१०४) ह्रस्वः ।

[नैषादकर्षुकः] निषादकर्ष्वां भवः = नैषादकर्षुकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ऐ । 'ङ्यादीदूतः के' (२।४।१०४) ह्रस्वः । 'ऋवर्णोवर्ण०' (७।४।७१) इकारलोपः ।

[दाक्षिकर्षुकः] दाक्षिकर्षू । दाक्षिकर्ष्वां भवः = दाक्षिकर्षुकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'ङ्यादीदूतः के' (२।४।१०४) ह्रस्वः । 'ऋवर्णोवर्ण०' (७।४।७१) इकारलोपः ।

[प्लाक्षिकर्षुकः] प्लाक्षिकर्षू । प्लाक्षिकर्ष्वां भवः = प्लाक्षिकर्षुकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'ऋवर्णोवर्ण०' (७।४।७१) इकारलोपः । 'ङ्यादीदूतः के' (२।४।१०४) ह्रस्वः ।

[आव्रीतमायवकः] आव्रीत-मायु । आव्रीतो मायुर्येन सः = आव्रीतमायुः । आव्रीतमायौ भवः = आव्रीतमायवकः । प्रस्थ-पुर-वहान्त-योपान्त्य-धन्वार्थात्' (६।३।४३) अकञ्प्र० → अक । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[जैह्ववकः] जिह्वुषु भवः = जैह्ववकः । 'प्रस्थ-पुर०' (६।३।४३) अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः ऐ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[ऐक्ष्वाकः] इक्ष्वाकु । इक्ष्वाकौ भवः = ऐक्ष्वाकः । 'कोपान्त्याच्चाण्' (६।३।५६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'सारवैक्ष्वाक-मैत्रेय-भ्रौणहत्य-धैवत्य-हिरण्मयम्' (७।४।३०) उलोपः ।

[पाटवाः] पटु । पटोरिमे च्छात्राः = पाटवाः । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । जस् ॥छा॥

दोरेव प्राचः ॥ ६।३।४० ॥

[दोरेव] दु पञ्चमी ङसि । एव प्रथमा सि ।

[प्राचः] प्राच् पञ्चमी ङसि ।

[आषाढजम्बुकः] आषाढाः प्रयोजनमस्य = आषाढः । 'विशाखा-ऽऽषाढान्मन्थ-दण्डे' (६।४।१२०) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् । आषाढजम्ब्वां भवः = आषाढजम्बुकः । अनेन इकण्प्र० इक । वृद्धिः । 'ऋवर्णोवर्ण०' (७।४।७१) इकारलोपः । 'ङ्यादीदूतः के' (२।४।१०४) ह्रस्वः ।

[नापितवास्तुकः] नापितस्य वास्तौ जातः = नापितवास्तुकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'ऋवर्णोवर्ण०' (७।४।७१) इकारलोपः ।

[माल्लवास्तवः] मल्लवास्तुः प्राग्ग्रामः, तत्र जातः = माल्लवास्तवः । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ॥छ॥

ईतोऽकञ् ॥ ६।३।४१ ॥

[ईतः] ईत् पञ्चमी ङसि ।

[अकञ्] अकञ् प्रथमा सि ।

[काकन्दकः] ककन्देन निवृत्ता = काकन्दी । 'तेन निवृत्ते च' (६।२।७१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । काकन्द्यां भवः = काकन्दकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलोपः ।

[माकन्दकः] मकन्देन निवृत्ता = माकन्दी । 'तेन निवृत्ते च' (६।२।७१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । म(मा)कन्द्यां भवः = माकन्दकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलोपः ।

[दात्तामित्रीयः] दत्तायां मित्रं = दत्तामित्रम् । दत्तामित्रेण निवृत्ता = दात्तामित्री । 'तेन निवृत्ते च' (६।२।७१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । दात्तामित्र्यां भवः = दात्तामित्रीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० सर्वत्र ॥छ॥

रोपान्त्यात् ॥ ६।३।४२ ॥

[रोपान्त्यात्] र उपान्त्ये यस्य सः = रोपान्त्यः, तस्मात् ।

[पाटलिपुत्रकः] पाटलिपुत्रे भवः = पाटलिपुत्रकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'प्राग् देशे' (६।१।१०) इति दुसंज्ञा ।

[ऐकचक्रकः] एकचक्रे भवः = ऐकचक्रकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

प्रस्थ-पुर-वहान्त-योपान्त्य-धन्वार्थात् ॥ ६।३।४३ ॥

[प्रस्थपुरवहान्तयोपान्त्यधन्वार्थात्] प्रस्थश्च पुरश्च वहश्च = प्रस्थपुरवहाः । प्रस्थपुरवहा अन्ते यस्य सः = प्रस्थपुरवहान्तः । य उपान्त्ये यस्य सः = योपान्त्यः । धन्वार्थो यस्य सः = धन्वार्थः । प्रस्थपुरवहान्तश्च योपान्त्यश्च धन्वार्थश्च = प्रस्थपुरवहान्तयोपान्त्यधन्वार्थम्, तस्मात् ।

धन्वन्शब्दो मरुदेशवाची ।

प्रस्थान्त- **[मालाप्रस्थकः]** मालासु प्रतिष्ठतीति(ते) = मालाप्रस्थः । 'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० → अ । 'इडेत् पुसि०' (४।३।९४) आलुक् । मालाप्रस्थे भवः = मालाप्रस्थकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शौणप्रस्थकः] शोणे प्रतिष्ठते = शोणप्रस्थः । 'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० → अ । 'इडेत् पुसि०' (४।३।९४) आलुक् । शोणप्रस्थो देवताऽस्य सः = शौणप्रस्थः । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । शौणप्रस्थे भवः = शौणप्रस्थकः । अनेन अकञ्प्र० → अक ।

[क्षाञ्जीप्रस्थकः] क्षञ्जस्यापत्यं = क्षाञ्जी । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'इञ इतः' (२।४।७१) ङी । क्षाञ्ज्याः प्रस्थः = क्षाञ्जीप्रस्थः । क्षाञ्जीप्रस्थे भवः = क्षाञ्जीप्रस्थकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः ।

[वातानुप्रस्थकः] वातमनुलक्षीकृत्य प्रतिष्ठते = वातानुप्रस्थः । 'स्था-पा०' (५।१।४२) कप्र० → अ । 'इडेत् पुसि०' (४।३।९४) आलुक् । वातानुप्रस्थे भवः = वातानुप्रस्थकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[बाणप्रस्थकः] बाणे प्रतिष्ठते = बाणप्रस्थः । 'स्था-पा०' (५।१।१४२) कप्र० → अ । 'इडेत् पुसि०' (४।३।९४) आलुक् । बाणप्रस्थे भवः = बाणप्रस्थकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

पुरान्त- **[नान्दीपुरकः]** नान्द्याः पुरं = नान्दीपुरम् । नान्दीपुरे भवः = नान्दीपुरकः ।

वहान्त- **[पैलुवहकः]** कृत्तस्याऽदूरभवो ग्रामः पैलुवहः । 'निवासा-ऽदूरभव०' (६।२।६९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । पैलुवहे भवः = पैलुवहकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[फाल्गुनीवहकः] फल्गुनीभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तः कालोऽपि = फल्गुनी । 'चन्द्रयुक्तात् काले' (६।२।६) अण्प्र० "लुप् त्वप्रयुक्ते" अण्लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विप०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । पुनः 'गौरादिभ्यो०' (२।४।१९) ङी । फल्गुन्योर्जात इति 'फल्गुन्याष्टः' (६।३।१०६) इति टप्राप्तौ मतान्तरेण 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

यद्वा फल्गुनस्य निवासः । 'निवासा-ऽदूरभव०' (६।२।६९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । फाल्गुन्या वहः = फाल्गुनीवहः, तत्र भवः = फाल्गुनीवहकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[कौक्कुटीवहकः] कुक्कुटी(टाः) अत्र सन्ति = कौक्कुटी । 'तदत्राऽस्ति' (६।२।७०) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । कौक्कुट्या वहः = कौक्कुटीवहः, तत्र भवः = कौक्कुटीवहकः । अनेन अकञ्प्र० → अक ।

[कौकुचीवहकः] कुत्सितौ कुचौ यस्याः सा = कुकुची । 'असहनञ्०' (२।४।३८) ङी । 'वहीं प्रापणे' (९९६) वह् । कुकुचीं वहति = कुकुचीवहः । अच्प्र० । कुकुचीवहेन निवृत्तः = कौकुचीवहः । 'तेन निवृत्ते च' (६।२।७१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । तत्र भवः = कौकुचीवहकः । अनेन अकञ्प्र० → अक ।

योपान्त्य- **[साङ्काश्यकः]** सङ्काशेन निवृत्तं = साङ्काश्यम् । 'सुपन्थ्यादेर्ज्यः' (६।२।८४) ञ्यप्र० → य । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । साङ्काश्ये भवः = साङ्काश्यकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[काम्पील्यकः] कम्पीलेन निवृत्तं = काम्पील्यम् । 'सुपन्थ्यादेर्ञ्यः' (६।२।८४) ञ्यप्र० → य । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । काम्पील्ये भवः = काम्पील्यकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[माणिरूप्यकः] माणि 'रूपण् रूपक्रियायाम्' (१८९०) रूप् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । माणिभी रूप्यते = माणिरूप्यः । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । माणिरूप्ये भवः = माणिरूप्यकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।८) अलुक् ।

[दासरूप्यकः] दास 'रूपण् रूपक्रियायाम्' (१८९०) रूप् । 'चुरादि०' (३।४।१७) णिच्प्र० । दासेन दासैर्वा रूप्यते = दासरूप्यः । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । दासरूप्ये भवः = दासरूप्यकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आव्रीतमायवकः] आव्रीयते स्म = आव्रीतः । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । आव्रीतो मायुर्येन सः = आव्रीतमायुः । आव्रीतमायौ भवः = आव्रीतमायवकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

धन्ववाचि- **[पारेधन्वकः]** धन्वनि पारे = पारेधन्वा । 'नाम्नि' (३।१।९४) इति समासः । 'अद्-व्यञ्जनात् सप्तम्या बहुलम्' (३।२।१८) अलुप्समासः । पारेधन्वनि भवः = पारेधन्वकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः ।

[आपारेधन्वकः] आ ईषत् पारम् = आपारम् । 'आङल्पे' (३।१।४६) समासः । धन्वनि आपारे = आपारेधन्वा । 'अद्-व्यञ्जनात्०' (३।२।१८) अलुप्समासः । आपारेधन्वनि भवः = आपारेधन्वकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) अन्लोपः ।

[ऐरावतकः] इरावती नदी तस्या अदूरभवः = ऐरावतः । 'निवासा-ऽदूरभव इति देशे नाम्नि' (६।२।६९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । ऐरावते भवः = ऐरावतकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सौप्रख्यीयः] 'चक्षिक् व्यक्तायां वाचि' (११२२) चक्ष्, सु-प्रपूर्व० । सुप्रचष्टे = सुप्रख्यः । 'चक्षो वाचि क्शांग्-ख्यांग्' (४।४।४) ख्यांग्देशः → ख्या । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलुक् । सुप्रख्येन निवृत्तः = सौप्रख्यः । 'तेन निवृत्ते च' (६।२।७१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । सौप्रख्ये भवः = सौप्रख्यीयः । 'गहादिभ्यः' (६।३।६३) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कामप्रस्थीयः] कामप्रस्थे भवः = कामप्रस्थीयः । 'गहादिभ्यः' (६।३।६३) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

पुरग्रहणमप्राच्यार्थम् । प्राच्याद्धि रोपान्त्यत्वेनैव सिद्धम् । अत एव इह नानुवर्त्तते । ईयबाधनार्थं वचनम् ॥छ॥

राष्ट्रेभ्यः ॥ ६।३।४४ ॥

[राष्ट्रेभ्यः] राष्ट्र पञ्चमी भ्यस् ।

[आभिसारकः] अभि 'सृं गतौ' (२५) सृ । अभिसरन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । अभिसारयतीति अभिसारः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ ।

'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । अभिसारोऽत्राऽस्ति = आभिसारः । 'तदत्राऽस्ति' (६।२।७०) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । आभिसारे भवः = आभिसारकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आदर्शकः] 'दृशूं प्रेक्षणे' (४९५) दृश्, आङ्पूर्व० । आ एत्य दृश्यन्तेऽस्मिन् = आदर्शः । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् । आदर्शे भवः = आदर्शकः । अनेन अकञ्प्र० → अक ।

[औषुष्टकः] 'उषू दाहे' (५२९) उष् । उषुष्टानां राष्ट्रम् = औषुष्टम् । 'राष्ट्रेऽनङ्गाऽऽदिभ्यः' (६।२।६५) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।८) अलुक् । औषुष्टे भवः = औषुष्टकः । अनेन अकञ्प्र० → अक ।

[श्यामायनकः] श्यामा 'अयि गतौ' (७९०) अय् । श्यामु(मा) अय्यतेऽस्मिन्निति = श्यामायनम् । 'करणाऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र० → अन । औषुष्ट-श्यामायने राष्ट्रावधी अपि राष्ट्रे वर्त्तते, कस्मात् ? एकदेशे समुदायोपचारात् । श्यामायने भवः = श्यामायनकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

बहुवचनमकञः प्रकृतिबहुत्वं द्योतयदपवादविषयेऽपि प्रापणार्थम् । तेनेहापि भवति-

[आभिसारगर्त्तकः] अभिसारगर्त्तस्य अदूरभवः = आभिसारगर्त्तः । 'निवासा-ऽदूरभव०' (६।२।६९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । आभिसारगर्त्ते भवः = आभिसारगर्त्तकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । परमत्र गर्त्तोत्तरपदलक्षण ईयो बहुवचनान्न भवति ।

राष्ट्रसमुदायो न राष्ट्रग्रहणेन गृह्यते, इतीह न भवति-

[काशिकोशलीयाः] काशि-राष्ट्रम् । कोशला-राष्ट्रम् । काशयश्च कोशलाश्च = काशिकोशलाः । तेषु भवाः = काशिकोशलीयाः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । जस् ॥छ॥

बहुविषयेभ्यः ॥ ६।३।४५ ॥

[बहुविषयेभ्यः] बहुत्वं विषयो येषां ते = बहुविषयाः, तेभ्यः = बहुविषयेभ्यः । पञ्चमी भ्यस् ।

दोरिति निवृत्तम्, योगविभागात् । अतः परं दोरदोश्च विधानम् । देशादिति तु वर्त्तते ।

[आङ्गकः] अङ्गेषु जातः = आङ्गकः ।

[वाङ्गकः] वङ्गेषु जातः = वाङ्गकः ।

[दार्वकः] दार्वेषु जातः = दार्वकः ।

[काम्बवकः] कम्बु । कम्बुर्देवताऽस्य सः = काम्बवः । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । काम्बवेषु जातः = काम्बवकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[जैह्वकः] जिह्वुषु भवः = जैह्वकः । 'उवर्णादिकण्' (६।३।३९) इत्यस्यापवादः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[आजमीढकः] अज 'मिहं सेचने' (५५१) मिह् । अजैर्मिह्यन्ते स्म = अजमीढाः । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'हो धुट्-पदान्ते' (२।१।८२) ह० → ढ० । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त० → ध० । 'तवर्गस्य०' (१।३।६०) ध० → ढ० । 'ढस्तड्ढे' (१।३।४२) ढलोपः-पूर्वस्वरस्य दीर्घः । अजमीढेषु भवः = आजमीढकः ।

[आजकुन्दकः] अजाः कुन्दा येषु ते = अजकुन्दाः, तेषु जातः = आजकुन्दकः ।

[कालञ्जरकः] कालमपि जरयन्ति = कालञ्जराः । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । पृषोदरादित्वात् मोऽन्तः । कालञ्जरेषु भवः = कालञ्जरकः ।

[वैकुलिशकः] विगतं कुलिशमस्य सः = विकुलिशः, स एव देवताऽस्य सः = वैकुलिशः । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वैकुलिशेषु भवः = वैकुलिशकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

विषयग्रहणमनन्यत्र **भावार्थम्** । न विद्यतेऽन्यत्र बहुविषयात् भावो यस्य सः । तथा अर्थं प्रयोजनमस्य सः, तम् ।

[वार्तनः] 'वृतूङ् वर्त्तने' (९५५) वृत् । वर्त्ततेऽनयेति । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । वर्त्तनी च वर्त्तनी च वर्त्तनी च = वर्त्तन्यः, तासु भवः = वार्त्तनः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[त्रैगर्त्तकः] त्रयो गर्त्ता येषु ते = त्रिगर्त्ताः । त्रिगर्त्तेषु भवः = त्रैगर्त्तकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अत्र गर्त्तोत्तरपदलक्षण ईयो बाध्यते ॥छ॥

धूमादेः ॥ ६।३।४६ ॥

[धूमादेः] धूम आदिर्यस्य सः = धूमादिः, तस्मात् ।

[धौमकः] धूमे भवः = धौमकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[षाडण्डकः] षडण्डेषु भवः = षाडण्डकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वतण्डव] वतण्डं वाति = वतण्डवः । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलुक् ।

[आर्जुनाव] ऋजुनाव । ऋजुनावानां निवासः = आर्जुनावः । 'निवासा-ऽदूरभव०' (६।२।६९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[दाण्डायन] दण्डिन् । दण्डिनां समूहः = दाण्डः । 'श्वादिभ्योऽञ्' (६।२।२६) अञ्प्र० → अ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लोपः । दाण्डमयनमस्य सः ।

[संस्फीय] 'स्फायैङ् वृद्धौ' (८०४) स्फाय्, सम्पूर्व० । संस्फायते = संस्फीय । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । पृषोदरादित्वात् ईत्वेऽपि ।

[पाठेय] 'पठ व्यक्तायां वाचि' (२१३) पठ् । पठतीति । 'पदि-पठि-पचि-स्थलि-हलि-कलि-बलि-वलि-वल्लि-पल्लि-कटि-चटि-वटि-वधि-गाध्यर्चि-वन्दि-नन्द्यवि-वशि-वाशि-काशि-छर्दि-तन्त्रि-मन्त्रि-खण्डि-मण्डि-चण्डि-

यत्यञ्जि-मस्यसि-वनि-ध्वनि-सनि-गमि-तमि-ग्रन्थि-श्रन्थि-जनि-मण्यादिभ्यः' (उणा० ६०७) इप्र०-पठिः । पाठयतीति पाठा । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । पाठायाः पठेर्वा अपत्ये । 'इतोऽनिञः' (६।१।७२) - 'द्विस्वरादनद्याः' (६।१।७१) इत्याभ्यां एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आ-इलुक् ।

[पाथेय] पथिन् । पथि साधुः । 'पथ्यतिथि-वसति-स्वपतेरेयण्' (७।१।१६) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) इन्लोपः ।

[साकेत] सह केतेन-ज्ञानेन वर्त्तते = साकेत । बाहुलकाद्दीर्घः ।

[वैदेहकम्] विदेहानां क्षत्रियाणामिदं = वैदेहकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[आनर्त्तकम्] आनर्त्तानां क्षत्रियाणामिदम् = आनर्त्तकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[पाठेयकम्] पठि-पाठा मण्ड्यते । पठेः पाठाया वा अपत्यं = पाठेयः । 'इतोऽनिञः' (६।१।७२) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इ-आलुक् । पाठेयस्य इदं = पाठेयकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।।छ।।

सौवीरेषु कूलात् ॥ ६।३।४७ ॥

[सौवीरेषु] शोभनो वीरोऽस्य सः = सुवीरः । सुवीरस्याऽयं = सौवीरः । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । सौवीरस्यापत्यानि । 'दु-नादि०' (६।१।११८) ञ्यप्र० । बहुषु लुप् । सप्तमी सुप् ।

[कूलात्] कूल पञ्चमी ङसि ।

[कौलकः सौवीरेषु, कौलोऽन्यत्र] कूले भवः = कौलकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । एवम्-कौलः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।।छ।।

समुद्रान्नृ-नावोः ॥ ६।३।४८ ॥

[समुद्रात्] समुद्र पञ्चमी ङसि ।

[नृनावोः] ना च नौश्च = नृनावौ, तयोः = नृनावोः । सप्तमी ओस् ।

[सामुद्रको मनुष्यः, सामुद्रिका नौः] समुद्रे भवः = सामुद्रकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । मनुष्यः । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । 'अस्याऽयत्० (२।४।१११) इ० ।

[सामुद्रं लवणम्] समुद्रे भवं = सामुद्रम् । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । लवण सि-अम् ।।छ।।

नगरात् कुत्सा-दाक्ष्ये ॥ ६।३।४९ ॥

[नगरात्] नगर पञ्चमी ङसि ।

[कुत्सादाक्ष्ये] कुत्सा च दाक्ष्यं च = कुत्सादाक्ष्यम्, तस्मिन् ।

कुत्सा-निन्दा, कुत्सनं = कुत्सा । 'भीषि-भूषि-चिन्ति-पूजि-कथि-कुम्बि-चर्चि-स्पृहि-तोलि-दोलिभ्यः' (५।३।१०९) बहुवचनात् अङ्प्र० → अ । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[चौरा हि नागरकाः] नगरे भवाः = नागरकाः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृद्धिः आ । जस् ।

[दक्षा हि नागरकाः] नगरे भवाः = नागरकाः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । जस् ।

[नागरः पुरुषः] नगरे भवः = नागरः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । पुरुषः ।

[नागरेयकः] नगरे भवः = नागरेयकः । 'कत्र्यादेश्चैयकञ्' (६।३।१०) एयकञ्प्र० → एयक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।।छा।

कच्छा-ऽग्नि-वक्त्र-वर्त्तोत्तरपदात् ॥ ६।३।५० ॥

[कच्छाऽग्निवक्त्रवर्त्तोत्तरपदात्] कच्छश्च अग्निश्च वक्त्रश्च वर्त्तश्च = कच्छाऽग्निवक्त्रवर्त्ताः । कच्छाऽग्निवक्त्रवर्त्ता उत्तरपदं यस्य सः = कच्छाऽग्निवक्त्रवर्त्तोत्तरपदः, तस्मात् ।

[भारुकच्छकः] भरोः-ऋषेः कच्छः स जलप्रदेशः । भरुकच्छस्याऽदूरभवः = भारुकच्छः । 'निवासा-ऽदूरभव इति देशे नाम्नि' (६।२।६९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । भारुकच्छे भवः = भारुकच्छकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पैप्पलीयकच्छकः] पिप्पल्या विकारः, फलम् । 'विकारे' (६।२।३०) अण्प्र० → अ । 'फले' (६।२।५८) अण्लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्या०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । पिप्पल्यान्यत्र सन्ति = पिप्पलीयः । 'उत्करादेरीयः' (६।२।९१) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । पिप्पलीयश्चासौ कच्छश्च = पिप्पलीयकच्छौ, तत्र भवः = पैप्पलीयकच्छकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[काण्डाग्नकः] काण्डानामग्निरिव = काण्डाग्नि(:) । काण्डाग्नौ भवः = काण्डाग्नकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वैभुजाग्नकः] विभुजोऽग्निर्यत्र सः = विभुजाग्नि(:) । विभुजाग्नौ भवः = वैभुजाग्नकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[ऐन्दुवक्त्रकः] इन्दुवक्त्रस्य निवासः = ऐन्दुवक्त्रः । 'निवासा-ऽदूरभव०' (६।२।६९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । ऐन्दुवक्त्रे भवः = ऐन्दुवक्त्रकः । अनेन अकञ्प्र० → अक ।

[तैन्दुवक्त्रकः] तिन्दुवद् वक्त्रं = तिन्दुवक्त्रम् । तिन्दुवक्त्रे भवः = तैन्दुवक्त्रकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः ऐ ।

[बाहुवर्त्तकः] बाहुकृतो वर्त्तो यस्य सः = बाहुवर्त्तः । बाहुवर्त्ते भवः = बाहुवर्त्तकः । अनेन अकञ्प्र० → अक ।

[चाक्रवर्त्तकः] चक्रवत् भ्राम्यन् वर्त्तो - वृत्तिर्यस्य सः = चक्रवर्त्तः । चक्रवर्त्ते भवः = चाक्रवर्त्तकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः आ ।

[बहुकच्छो देशः] ईषदसमाप्तः कच्छः = बहुकच्छः । 'नाम्नः प्राग् बहुर्वा' (७।३।१२) बहु । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

कुत्सा-दाक्ष्यादन्यत्र अकञ् न भवति ॥छ॥

अरण्यात् पथि-न्याया-ऽध्यायेभ-नर-विहारे ॥ ६।३।५१ ॥

[अरण्यात्] अरण्य पञ्चमी ङसि ।

[पथिन्यायाऽध्यायेभनरविहारे] पन्था(ः) च न्यायश्च अध्यायश्च इभश्च नरश्च विहारश्च = पथिन्यायाऽध्यायेभनरविहारम्, तस्मिन् ।

[आरण्यकः पन्थाः न्यायोऽध्यायः इभो नरो विहारो वा] अरण्ये भवः = आरण्यकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । पन्थेत्यादि ।

[आरण्याः सुमनसः] अरण्ये भवाः = आरण्याः । 'रूप्योत्तरपदा-ऽरण्याण्णः' (६।३।२२) णप्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् । सुमनस् प्रथमा जस् ।

[आरण्याः पशवः] अरण्ये भवाः = आरण्याः । रूप्योत्तरपदा-ऽरण्याण्णः' (६।३।२२) णप्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् । पशु प्रथमा जस् ॥छ॥

गोमये वा ॥ ६।३।५२ ॥

[गोमये] गोमय सप्तमी ङि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[आरण्यका गोमयाः, आरण्यानि गोमयानि] अरण्ये भवाः = आरण्यकाः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । जस् । एवम् - आरण्यानि । 'रूप्योत्तरपदा-ऽरण्याण्णः' (६।३।२२) णप्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) जस्० → शि० → इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[आरण्या आरण्यिका हस्तिनी] अरण्ये भवा = आरण्या, आरण्यिका । 'रूप्योत्तरपदा-ऽरण्याण्णः' (६।३।२२) णप्र० → अ । मतान्तरे अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ० । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ । हस्तिनी ॥छ॥

कुरु-युगन्धराद् वा ॥ ६।३।५३ ॥

[कुरुयुगन्धरात्] कुरुश्च युगन्धरश्च = कुरुयुगन्धरम्, तस्मात् ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[कौरवकः, कौरवः] कुरुषु भवः = कौरवकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । एवम्-कौरवः । 'कोपान्त्याच्चाण्' (६।३।५६) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[यौगन्धरकः, यौगन्धरः] युगन्धरेषु, भवः = यौगन्धरकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः औ । एवम्- यौगन्धरः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

राष्ट्रशब्दावेतौ बहुविषयौ च तत्र युगन्धरात् 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) इति नित्यमकञि प्राप्ते विकल्पः । कुरोस्त्वकञः कच्छाद्यणा बाधितस्य प्रतिप्रसवार्थं वचनम् ।

[कौरवको मनुष्यः] कुरुषु भवः = कौरवकः । 'कच्छादेर्नृ-नृस्थे' (६।३।५५) अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । मनुष्यः ।

[कौरवकमस्य हसितम्] कुरुषु भवः = कौरवकम् । 'कच्छादेर्नृ-नृस्थे' (६।३।५५) अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । सि-अम् । अस्य हसितम् ।।छ।।

साल्वाद् गो-यवाग्वपत्तौ ॥ ६।३।५४ ॥

[साल्वात्] साल्व पञ्चमी ङसि ।

[गोयवाग्वपत्तौ] गौश्च यवागूश्च अपत्तिश्च = गोयवाग्वपत्ति, तस्मिन् ।

[साल्वको गौः, साल्विका यवागूः, साल्वको मनुष्यः] साल्वेषु भवः । साल्वेषु भवा = साल्विका । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ ।

[साल्वा व्रीह्यः] साल्वेषु भवाः = साल्वाः । 'कोपान्त्याच्चाऽण्' (६।३।५६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् । व्रीहि प्रथमा जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[साल्वः पत्तिः] साल्वेषु भवः = साल्वः । 'कोपान्त्याच्चाऽण्' (६।३।५६) अण्प्र० → अ । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । पत्ति प्रथमा सि ।

राष्ट्रेभ्योऽकञि कच्छाद्यणा बाधिते गो-यवागूग्रहणं प्रतिप्रसवार्थम् । अपत्तीति पत्तिप्रतिषेधात् तत्सदृशे मनुष्ये विधिः । तत्र चोत्तरेण 'कच्छादेर्नृ-नृस्थे' (६।३।५५) इत्यनेन सिद्ध एवाकञि नरि नियमार्थमपत्तिग्रहणम् ।।छ।।

कच्छादेर्नृ-नृस्थे ॥ ६।३।५५ ॥

[कच्छादेः] कच्छ आदिर्यस्य सः = कच्छादिः, तस्मात् ।

[नृनृस्थे] ना च नृस्थश्च = नृनृस्थम्, तस्मिन् ।

[काच्छको मनुष्यः, काच्छकमस्य हसितम्] कच्छे भवः = काच्छकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । मनुष्यः । एवम् - काच्छकम् ।

[काच्छिका चूला] कच्छे भवा = काच्छिका । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ ।

[सैन्धवको मनुष्यः, सैन्धवकमस्य हसितम्] सिन्धुषु भवः = सैन्धवकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः ऐ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । एवम्-सैन्धवकम् ।

[सैन्धविका चूला] सिन्धुषु भवा = सैन्धविका । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः ऐ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ ।

[काच्छो गौः] कच्छे भवः = काच्छः । 'कोपान्त्याच्चाऽण्' (६।३।५६) अण्प्र० → अ ।

[सैन्धवं लवणम्] सिन्धुषु भवं = सैन्धवम् । 'कोपान्त्याच्चाऽण्' (६।३।५६) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । सि-अम् ।

[विजापक] 'जिं अभिभवे' (८) जि । जयन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'णौ क्री-जीङः' (४।२।१०) इ० → आ० । 'अर्त्ति-री-व्ली०' (४।२।२१) पोऽन्तः । 'जप मानसे च' (३३८) जप्, विपूर्व० । विजपन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः आ । विजापयतीति विजापकः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लुक् ॥छा॥

कोपान्त्याच्चाऽण् ॥ ६।३।५६ ॥

[कोपान्त्यात्] क उपान्त्यो यस्य सः = कोपान्त्यः, तस्मात् ।

[च] च प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलुप् ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

'उवर्णादिकण्' (६।३।३९) - 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) इत्यनयोः इकण्-अकञोरपवादः ।

[आर्षिकः] ऋषयः सन्त्यत्र । कप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्-तत्०' (२।४।१११) इ । ऋषिका जनपदः, तेषु जातः = आर्षिकः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[माहिषकः] महिष 'कैं शब्दे' (३६) कै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) का । महिषान् कायन्ति = महिषकः । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्य०' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । महिषकेषु भवः = माहिषकः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आश्मकः] अश्मकेषु भवः = आश्मकः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[ऐक्ष्वाकः] इक्ष्वाकुषु भवः = ऐक्ष्वाकः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'सारवैक्ष्वाक-मैत्रेय-भ्रौणहत्य-धैवत्य-हिरण्मयम्' (७।४।३०) उलुक् ।

[काच्छः] कच्छेषु जातः = काच्छः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सैन्धवः] सिन्धुषु जातः = सैन्धवः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[वार्णवः] वर्णुषु जातः = वार्णवः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

अथाण्ग्रहणं किमर्थम् ? यो हि अन्येन बाधितो न प्राप्नोति तदर्थमिदं स्यात् स चाणेव, न चानन्तरोऽकञेव स्यादित्याशङ्कनीयम् । एवं हि पूर्वमकञ्विधानमनर्थकं स्यात् ? नैवम्, असत्यण्ग्रहणे इक्ष्वाकोरुवर्णलक्षण इकण् स्यात्, स हि ततो राष्ट्राकञा बाधितः ॥छा॥

गर्त्तोत्तरपदादीयः ॥ ६।३।५७ ॥

[गर्त्तोत्तरपदात्] गर्त्त उत्तरपदं यस्य सः = गर्त्तोत्तरपदः, तस्मात् ।

[ईयः] ईय प्रथमा सि ।

[श्वाविद्गर्त्तीयः] श्वाविद्गर्त्ते भवः = श्वाविद्गर्त्तीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वृकगर्त्तीयः] वृकगर्त्ते भवः = वृकगर्त्तीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शृगालगर्त्तीयः] शृगालगर्त्ते भवः = शृगालगर्त्तीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[रोहिद्गर्त्तीयः] रोहिद्गर्त्ते भवः = रोहिद्गर्त्तीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आभिसारगर्त्तकः] अभिसारगर्त्ते भवः = आभिसारगर्त्तकः । 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[त्रैगर्त्तकः] त्रिगर्त्तेषु भवः = त्रैगर्त्तकः । 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[बाहुगर्त्तः] ईषदपरिसमाप्तो गर्त्तः = बहुगर्त्तः । 'नाम्नः प्राग् बहुर्वा' (७।३।१२) बहु । बहुगर्त्ते भवः = बाहुगर्त्तः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

कटपूर्वात् प्राचः ॥ ६।३।५८ ॥

[कटपूर्वात्] कटं पूर्वपदं यस्य सः = कटपूर्वः, तस्मात् = कटपूर्वात् । 'ते लुग्वा' (३।२।१०८) पदलोपः ।

[प्राचः] प्राञ्चतीति प्राङ्, तस्मात् = प्राचः । पञ्चमी ङसि ।

[कटनगरीयः] कटस्य नगरं = कटनगरम् । कटनगरे भवः = कटनगरीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कटग्रामीयः] कटस्य ग्रामः = कटग्रामः । कटग्रामे भवः = कटग्रामीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कटघोषीयः] कटस्य घोषः = कटघोषः । कटघोषे भवः = कटघोषीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कटवर्त्तीयः] कटवर्त्ते भवः = कटवर्त्तीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कटपल्वलीयः] कटपल्वले भवः = कटपल्वलीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[काटनगरः] कटनगरे भवः = काटनगरः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

क-खोपान्त्य-कन्था-पलद-नगर-ग्राम-ह्रदोत्तरपदाद् दोः ॥६।३।५९ ॥

[कखोपान्त्यकन्थापलदनगरग्रामह्रदोत्तरपदात्] कश्च खश्च = कखौ, कखावुपान्त्यौ यस्य सः = कखोपान्त्यः । कखोपान्त्यश्च कन्था च पलदश्च नगरश्च(रं च) ग्रामश्च ह्रदश्च = कखोपान्त्यकन्थापलदनगरग्रामह्रदाः । कखोपान्त्यकन्थापलदनगरग्रामह्रदा उत्तरपदे यस्य सः = कखोपान्त्यकन्थापलदनगरग्रामह्रदोत्तरपदः, तस्मात् ।

[दोः] दु पञ्चमी ङसि ।

[आरीहणकीयः] अरीहणेन निवृत्तम् = आरीहणकम् । 'अरीहणादेरकण्' (६।२।८३) अकण्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । अरीहणादिपाठात् णत्वम् । आरीहणके भवः = आरीहणकीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[द्रौघणकीयः] द्रु 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । द्रुर्हन्यते = द्रुघणः । 'व्ययो-द्रोः करणे' (५।३।३८) अल्प्र० - घनादेशश्च । द्रुघणा अत्र सन्ति = द्रौघणकः । 'अरीहणादेरकण्' (६।२।८३) अकण्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्रौघणके भवः = द्रौघणकीयः । अनेन ईयप्र० ।

[आश्वत्थिकीयः] अश्वत्था अत्र सन्ति = आश्वत्थिकाः । 'अश्वत्थादेरिकण्' (६।२।९७) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । आश्वत्थिके भवः = आश्वत्थिकीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शाल्मलिकीयः] शाल्मलि । शाल्मलयोऽत्र सन्ति = शाल्मलिकाः । 'अश्वत्थादेरिकण्' (६।२।९७) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । शाल्मलिके भवः = शाल्मलिकीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सौषु(सु)कीयः] शोभनः सुको देवताऽस्य = सौसुकः । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सौसुके भवः = सौसुकीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आष्टकीयः] अष्टन् 'कैं शब्दे' (३६) कै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) का । अष्टौ कायन्ति = अष्टकः । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । अष्टकाः अत्र सन्ति = आष्टकाः । 'तदत्राऽस्ति' (६।२।७०) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । आष्टकेषु भवः = आष्टकीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[ब्राह्मणकीयः] ब्राह्मणेभ्योऽचिरोद्धृतः = ब्राह्मणकः । 'ब्राह्मणान्नाम्नि' (७।१।१८४) कप्र० । ब्राह्मणकेषु भवः = ब्राह्मणकीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[बालकीयः] बालके भवः = बालकीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कौटशिखीयः] कूटाकारा शिखा यत्र । कूटशिखेन निवृत्तः = कौटशिखः । 'तेन निवृत्ते च' (६।२।७१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । कौटशिखे भवः = कौटशिखीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[माटिशिखीयः] मा-अविद्यमाना आटयो यासु ताः = माटयः । माटयः शिखा यत्र सः = माटिशिखः । माटिशिखा अत्र सन्ति = माटिशिखः । 'तदत्राऽस्ति' (६।२।७०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । माटिशिखे भवः = माटिशिखीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

卐**[आयामुखीयः]** 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या, आङ्पूर्व० । आयान्तीति आया(:) । 'उपसर्गादातः' (५।३।११०) अङ्प्र० → अ । आयं आयानां वा आगच्छतां मुखम् = आयामुखम् । आयामुखमत्रास्ति । 'तदत्राऽस्ति' (६।२।७०) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । आयामुखे भवः = आयामुखीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

卐 बृहद्वृत्तौ - हैमप्रकाशे च "अयोमुखीयः" ।

[दाक्षिकन्थीयः] दक्षस्यापत्यं = दाक्षिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । दाक्षीणां कन्था = दाक्षिकन्था, तस्यां भवः = दाक्षिकन्थीयः । णिकेकणोरपवादः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[माहकिकन्थीयः] अर्ह (५६४) - 'मह पूजायाम्' (५६५) मह् । महतीति माहकः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः आ । माहकस्यापत्यं = माहकि(ः) । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । माहकीनां कन्था = माहकिकन्था, तस्यां भवः = माहकिकन्थीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[दाक्षिपलदीयः] दाक्षीणां पलदः = दाक्षिपलदः, तत्र भवः = दाक्षिपलदीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[माहकिपलदीयः] माहकीनां पलदः = माहकिपलदः, तत्र भवः = माहकिपलदीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

नगरोत्तरपदात् 'रोपान्त्यात्' (६।३।४२) अकञि प्राप्ते—

[दाक्षिनगरीयः] दाक्षीणां नगरं = दाक्षिनगरम्, तत्र भवः = दाक्षिनगरीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[माहकिनगरीयः] माहकीनां नगरं = माहकिनगरम्, तत्र भवः = माहकिनगरीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

ग्राम-ह्रदोत्तरपदात् णिकेकणोरेव-

[दाक्षिग्रामीयः] दाक्षीणां ग्रामः = दाक्षिग्रामः, तत्र भवः = दाक्षिग्रामीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[माहकिग्रामीयः] माहकीनां ग्रामः = माहकिग्रामः, तत्र भवः = माहकिग्रामीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[दाक्षिह्रदीयः] दाक्षीणां ह्रदः = दाक्षिह्रदः, तत्र भवः = दाक्षिह्रदीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[माहकिह्रदीयः] माहकीनां ह्रदः = माहकिह्रदः, तत्र भवः = माहकिह्रदीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आर्षिकः] ऋषिक । ऋषिकेषु भवः = आर्षिकः । 'कोपान्त्याच्चाऽण्' (६।३।५६) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[माडनगरः] मा 'अड्ड अभियोगे' (२५७) अड् । मा या लक्ष्या अडति = मडः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'पृषोदरादयः' (३।२।१५५) ह्रस्वः । मा(म)डनगरे भवः = माडनगरः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

पर्वतात् ॥ ६।३।६० ॥

[पर्वतात्] पर्वत पञ्चमी ङसि ।

[पर्वतीयो राजा पुमान् वा] पर्वते भवः = पर्वतीयः राजा । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । पुमान् वा ।

अनरे वा ॥ ६।३।६१ ॥

[अनरे] न नरोऽनरस्तस्मिन् ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[पर्वतीयानि, पार्वतानि फलानि] पर्वते भवानि = पर्वतीयानि, पार्वतानि । अनेन ईयप्र० । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) जस्० → शि० → इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[पर्वतीयं, पार्वतमुदकम्] पर्वते भवं = पर्वतीयम् । अनेन ईयप्र० । एवम् - पार्वतम् । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[पर्वतीयो मनुष्यः] पर्वते भवः = पर्वतीयः । 'पर्वतात्' (६।३।६०) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । मनुष्यः ।।छ।।

पर्ण-कृकणाद् भारद्वाजात् ॥ ६।३।६२ ॥

[पर्णकृकणात्] पर्णश्च कृकणश्च = पर्णकृकणम्, तस्मात् ।

[भारद्वाजात्] भारद्वाज पञ्चमी ङसि । भा(भ)रद्वाजोऽत्रास्ति = भारद्वाजः । 'तदत्राऽस्ति' (६।२।७०) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्, तस्मात् ।

[पर्णीयः] पर्णे भवः = पर्णीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कृकणीयः] कृकणे भवः = कृकणीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पार्णः] पर्णे भवः = पार्णः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कार्कणः] कृकणे भवः = कार्कणः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।।छ।।

गहादिभ्यः ॥ ६।३।६३ ॥

[गहादिभ्यः] गह आदिर्येषां ते = गहादयः, तेभ्यः ।

[गहीयः] 'गाहौङ् विलोडने' (८७१) गाह् । गाहते = गहः । घञ्प्र० → अ । 'पृषोदरादयः' (३।२।१५५) इति ह्रस्वः । गहे भवः = गहीयः । अनेन ईयप्र० ।

[अन्तस्थीयः] अन्तस्थे भवः = अन्तस्थीयः । अनेन ईयप्र० ।

गहादौ पठितानां येषां देशे वृत्तिर्वर्त्तते तेषां योज्यते नान्येषाम् । यथा अन्तस्थाशब्दस्य य-र-ल-ववाचिनोऽधुट्वृत्तेऽनेन ईयप्र० । यथा अन्तस्थीयः ।

[खाडायनि] खडस्यापत्यं = खाडायनि । 'अवृद्धाद् दोर्नवा' (६।१।११०) आयनिञ्प्र० → आयनि । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[काठेरिणि] कठ 'ईरण् क्षेपे' (१९७४) ईर् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । कठमीरयति । 'विपिनाजिनादयः' (उणा० २८४) किद् इनप्र० । 'पृषोदरादयः' (३।२।१५५) काठेरिणिनिपात्यते ।

[लावेरिणि] लव 'ईरण् क्षेपे' (१९७४) ईर् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । लवमीरयति । 'विपिनाजिनादयः' (उणा० २८४) किद् इनप्र० । 'पृषोदरादयः' (३।२।१५५) लावेरिणिनिपात्यते ।

इति गहादिः ॥छ॥

पृथिवीमध्यान्मध्यमश्चास्य ॥ ६।३।६४ ॥

[पृथिवीमध्यात्] पृथिवीमध्य पञ्चमी ङसि ।

[मध्यमः] मध्यम प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[अस्य] इदम् षष्ठी ङस् । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) म० → अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक् । 'अनक्' (२।१।३६) इद० → अ० । 'टा-ङसोरिन-स्यौ' (१।४।५) ङस्० → स्य० ।

[मध्यमीयः] पृथिव्या मध्यं = पृथिवीमध्यम् । पृथिवीमध्ये जातो भवो वा = मध्यमीयः । अनेन ईयप्र० - पृथिवीमध्य० → मध्यमदेशश्च ।

निवासाच्चरणेऽण् ॥ ६।३।६५ ॥

[निवासात्] निवास पञ्चमी ङसि ।

[चरणे] चरण सप्तमी ङि ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

[माध्यमाश्चरणाः] पृथिवीमध्यं निवास एषां चरणानां = माध्यमाश्चरणाः । अनेन अण्प्र० → अ - पृथिवीमध्य० → मध्यमदेशश्च । वृद्धिः आ । प्रथमा जस् ।

[मध्यमीयः कठः] पृथिवीमध्यादागतः = मध्यमीयः । 'पृथिवीमध्यान्मध्यमश्चास्य' (६।३।६४) ईयप्र० - मध्यमदेशश्च । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[मध्यमीयः शूद्रः] पृथिवीमध्यं निवासोऽस्य सः = मध्यमीयः । 'पृथिवीमध्यान्मध्यमश्चास्य' (६।३।६४) ईयप्र० - पृथिवीमध्य० → मध्यमदेशश्च । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । शूद्रः ।

अण्ग्रहणं किमर्थम् ? यतो यो हि अन्येन बाधितो न प्राप्नोति तदर्थमिदं स चाणेव ? सत्यम् - निवासाच्चरण इति कृते पूर्वसूत्रेणैव सिद्धे नियमार्थं स्यात् । पृथिवीमध्यान्निवासभूतदेशवाचिनश्चरणे एव निवस्तरि नान्यत्र । ततश्च मध्यमीयाश्चरणाः, माध्यमः शूद्रः इति वैपरीत्यं स्याद् अतस्तन्मा भूदिति अण्ग्रहणमिति भावार्थः ॥छ॥

वेणुकादिभ्य ईयण् ॥ ६।३।६६ ॥

[वेणुकादिभ्यः] 卐वेणुक आदिर्येषां ते = वेणुकादयः, तेभ्यः ।

[ईयण्] ईयण् प्रथमा सि ।

卐 शब्दरत्नमहोदधौ - वेणुकशब्दो नपुंसकलिङ्गेऽस्ति ।

[वैणुकीयः] वेणवोऽत्र सन्ति = वेणुकः । 'ऋश्यादेः कः' (६।२।९४) कप्र० । वेणुके भवः = वैणुकीयः । अनेन ईयण्प्र० → ईय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वैत्रकीयः] वित्रयतीति वि(वे)त्रकः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग् - लुक् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । वि(वे)त्रके भवः = वैत्रकीयः । अनेन ईयण्प्र० → ईय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[औत्तरपदीयः] उत्तरपदे भवः = औत्तरपदीयः । अनेन ईयण्प्र० → ईय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[औत्तरीयः] उत्तरे भवः = औत्तरीयः । अनेन ईयण्प्र० → ईय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[औत्तरकीयः] उत्तरके भवः = औत्तरकीयः । अनेन ईयण्प्र० → ईय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।८) अलुक् ।

[प्रास्थीयः] प्रस्थे भवः = प्रास्थीयः । अनेन ईयण्प्र० → ईय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[प्रास्थकीयः] प्रस्थ 'कैं शब्दे' (३६) कै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) का । प्रस्थं कायति = प्रस्थकः । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । प्रस्थस्य तुल्यः = प्रस्थकः । 'तस्य तुल्ये कः संज्ञा-प्रतिकृत्योः' (७।१।१०८) कप्र० । प्रस्थके भवः = प्रास्थकीयः । अनेन ईयण्प्र० → ईय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[माध्यमकीयः] मध्यम एव = मध्यमकः । 'यावादिभ्यः कः' (७।३।१५) कप्र० । मध्यमके भवः = माध्यमकीयः । अनेन ईयण्प्र० → ईय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[माध्यमिकीयः] मध्यममत्रास्ति = मध्यमिकः । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । मध्यमिकायां भवः = माध्यमिकीयः । अनेन ईयण्प्र० → ईय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् ।

[नैपुणकीयः] निपुण एव = निपुणकः । यावादिभ्यः कः' (७।३।१५) कप्र० । निपुणके भवः = नैपुणकीयः । अनेन ईयण्प्र० → ईय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० सर्वत्र ॥छ॥

वा युष्मदस्मदोऽञीनञौ युष्माका-ऽस्माकं चास्यैकत्वे तु तवक-ममकम् ॥ ६।३।६७ ॥

[वा] वा प्रथमा सि ।

[युष्मदस्मदः] युष्मच्च अस्मच्च = युष्मदस्मद्, तस्मात् ।

[अञीनञौ] अञ् च ईनञ् च = अञीनञौ । प्रथमा औ ।

[युष्माकाऽस्माकम्] युष्माकश्च अस्माकश्च = युष्माकाऽस्माकम् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[अस्य] इदम् षष्ठी ङस् । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) म० → अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक् । 'अनक्' (२।१।३६) इद० → अ० । 'टा-ङसोरिन-स्यौ' (१।४।५) ङस्० → स्य० ।

[एकत्वे] एकत्व सप्तमी ङि ।

[तु] तु प्रथमा सि ।

[तवकममकम्] तवकश्च ममकश्च = तवकममकम् ।

[यौष्माकः, यौष्माकीणः] युष्मद् । युष्माकमयं युवयोर्वा = यौष्माकः, यौष्माकीणः । अनेन अञ्प्र० → अ - ईनञ्प्र० → ईन - युष्मद्० → युष्माकदेशश्च । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आस्माकः, आस्माकीनः] अस्मद् । अस्माकमयमावयोर्वा = आस्माकः, आस्माकीनः । अनेन अञ्प्र० → अ - ईनञ्प्र० → इन - अस्मद्० → अस्माकदेशश्च । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्।

[युष्मदीयः] युष्माकमयं = युष्मदीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[अस्मदीयः] अस्माकमयम् = अस्मदीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[तावकः, तावकीनः] युष्मद् । तवायं = तावकः, तावकीनः । अनेन अञ्प्र० → अ - ईनञ्प्र० → ईन - तवकआदेशश्च । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[मामकः, मामकीनः] अस्मद् । ममायं = मामकः, मामकीनः । अनेन अञ्प्र० → अ - ईनञ्प्र० → ईन - ममकदेशश्च । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[त्वदीयः] युष्मद् । तवायं = त्वदीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'लोकात्' (१।१।३) युष्म् पाठउ विश्लेषियइ । 'त्व-मौ प्रत्ययोत्तरपदे चैकस्मिन्' (२।१।११) त्वदेशः । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[मदीयः] अस्मद् । ममायं = मदीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'लोकात्' (१।१।३) अस्म् पाठउ विश्लेषियइ । 'त्व-मौ प्रत्ययोत्तरपदे०' (२।१।११) मदेशः । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

द्वीपादनुसमुद्रं ण्यः ॥ ६।३।६८ ॥

[द्वीपात्] द्वीप पञ्चमी ङसि ।

[अनुसमुद्रम्] समुद्रस्य अनु-समीपम् = अनुसमुद्रम्, तस्मिन् । सप्तम्याः ङिस्थाने 'सप्तम्या वा' (३।२।४) ङि० → अम्भावः । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलुक् ।

[ण्यः] ण्य प्रथमा सि ।

[द्वैप्यो मनुष्यः, द्वैप्यमस्य हसितम्, द्वैप्यम्] द्वीपे भवः = द्वैप्यः । अनेन ण्यप्र० → य । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । मनुष्यः । एवम्-द्वैप्यम् ।

[द्वैपको व्यासः, द्वैपकमस्य हसितम्] द्वीपे भवः = द्वैपकः । 'कच्छादेर्नृ-नृस्थे' (६।३।५५) अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । व्यासः । एवम् - द्वैपकम् ।

[द्वैपम्] द्वीपे भवं = द्वैपम् । 'कोपान्त्याच्चाऽण्' (६।३।५६) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

अर्द्धाद् यः ॥ ६।३।६९ ॥

[अर्द्धात्] अर्द्ध पञ्चमी ङसि ।

[यः] य प्रथमा सि ।

[अर्द्ध्यम्] अर्द्धे भवम् = अर्द्ध्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

सपूर्वादिकण् ॥ ६।३।७० ॥

[सपूर्वात्] सह पूर्वपदेन वर्त्तते = सपूर्वः । 'ते लुग्वा' (३।२।१०८) पदलुक् । 'सहस्य सोऽन्यार्थे' (३।२।१४३) सह० → स० । तस्मात् ।

[इकण्] इकण् प्रथमा सि ।

[पौष्करार्द्धिकः] पुष्करस्यार्द्धं = पुष्करार्द्धम्, तत्र भवः = पौष्करार्द्धिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[वैजयार्द्धिकः] विजयस्यार्द्धं = विजयार्द्धम्, तत्र भवः = वैजयार्द्धिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[वालेयार्द्धिकः] वाला । वालाया अपत्यं = वालेयः । 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र० → एय । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । वालेयो गर्द्दभः, तस्यार्द्धे भवः = वालेयार्द्धिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[गौतमार्द्धिकः] गौतमस्यार्द्धे भवः = गौतमार्द्धिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[क्षैत्रार्द्धिकः] क्षेत्रस्यार्द्धः = क्षेत्रार्द्धः, तत्र भवः = क्षैत्रार्द्धिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[यौवनार्द्धिकः] यौवनस्यार्द्धः = यौवनार्द्धः, तत्र भवः = यौवनार्द्धिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

दिक्पूर्वात् तौ ॥ ६।३।७१ ॥

[दिक्पूर्वात्] दिक् पूर्वपदं यस्य सः = दिक्पूर्वपदः, तस्मात् = दिक्पूर्वात् । 'ते लुग्वा' (३।२।१०८) पदलुक्।

[तौ] तद् औ । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) द० → अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक् । 'ऐदौत् सन्ध्यक्षरैः' (१।२।१२) औ ।

[पूर्वार्द्ध्यम्, पौर्वार्द्धिकम्] पूर्वं च तत् अर्द्धं च = पूर्वार्द्धम् । पूर्वार्द्धे भवः(भवं) = पूर्वार्द्ध्यः(र्द्ध्यम्) । अनेन यप्र० । एवम् - पौर्वार्द्धिकः(कम्) । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[दक्षिणार्द्धयम्, दाक्षिणार्द्धिकम्] दक्षिणाया अर्द्धं = दक्षिणार्द्धम् । 'दिगधिकं संज्ञा - तद्धितोत्तरपदे' (३।१।९८) समासः । दक्षिणार्द्धे भवं = दक्षिणार्द्धयम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । एवम् - दाक्षिणार्द्धिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पश्चार्द्धयम्, पाश्चार्द्धिकम्] अपर-अर्द्ध । अपरमर्द्धं = पश्चार्द्धम् । 'वोत्तरपदेऽर्द्धे' (७।२।१२५) पश्चादेशः । पश्चार्द्धे भवं = पश्चार्द्धयम् । अनेन यप्र० । एवम्-पाश्चार्द्धिकम् । इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छा॥

ग्राम-राष्ट्रांऽशादणिकणौ ॥ ६।३।७२ ॥

[ग्रामराष्ट्रांऽशात्] ग्रामश्च राष्ट्रं च = ग्रामराष्ट्रे, ग्रामराष्ट्रयोरंशः = ग्रामराष्ट्रांऽशः, तस्मात् ।

[अणिकणौ] अण् च इकण् च = अणिकणौ ।

[पौर्वार्द्धः, पौर्वार्द्धिकः] पूर्वस्यार्द्धः = पूर्वार्द्धः । ग्रामस्य राष्ट्रस्य वा पूर्वार्द्धे भवः = पौर्वार्द्धः, पौर्वार्द्धिकः । अनेन अण्प्र० → अ, इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[दाक्षिणार्द्धः, दाक्षिणार्द्धिकः] दक्षिणाया अर्द्धः = दक्षिणार्द्धः, दक्षिणार्द्धे भवः = दाक्षिणार्द्धः, दाक्षिणार्द्धिकः । अनेन अण्प्र० → अ - इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छा॥

परा-ऽवरा-ऽधमोत्तमादेर्यः ॥ ६।३।७३ ॥

[पराऽवराऽधमोत्तमादेः] परश्च अवरश्च अधमश्च उत्तमश्च = पराऽवराऽधमोत्तमाः । पराऽवराऽधमोत्तमा आदयो यस्य सः = पराऽवराऽधमोत्तमादिः, तस्मात् ।

[यः] य प्रथमा सि ।

[परार्द्धयम्] परस्यार्द्धं = परार्द्धम् । परार्द्धे भवं = परार्द्धयम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[अवरार्द्धयम्] अवरस्यार्द्धम् = अवरार्द्धम् । अवरार्द्धे भवम् = अवरार्द्धयम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[अधमार्द्धयम्] अधमस्यार्द्धम् = अधमार्द्धम् । अधमार्द्धे भवम् = अधमार्द्धयम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[उत्तमार्द्धयम्] उत्तमार्द्धे भवम् = उत्तमार्द्धयम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छा॥

अमोऽन्ता-ऽवो-ऽधसः ॥ ६।३।७४ ॥

[अमः] अम प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[अन्ताऽवोऽधसः] अन्तश्च अवश्च अधस् च = अन्ताऽवोऽधस्, तस्मात् ।

[अन्तमः] अन्ते भवः = अन्तमः । अनेन अमप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[अवमः] अवरा । अवरस्यां दिशि । 'पूर्वा-ऽवरा-ऽधरेभ्योऽसस्तातौ पुरवधश्चैषाम्' (७।२।११५) अस्प्र० - अवरा० → अव्देशश्च । अवो भवः = अवमः । अनेन अमप्र० । 'प्रायोऽव्ययस्य' (७।४।६५) अस्लोपः ।

[अधमः] अधरा । अधरस्यां दिशि । 'पूर्वा-ऽवरा-ऽधरेभ्योऽसस्तातौ पुरवधश्चैषाम्' (७।२।११५) अस्प्र० - अधरा० → अध्देशश्च । अधो भवः = अधमः । अनेन अमप्र० । 'प्रायोऽव्ययस्य' (७।४।६५) अस्लोपः ।

पश्चादाद्यन्ता-ऽग्रादिमः ॥ ६।३।७५ ॥

[पश्चादाद्यन्ताऽग्रात्] पश्चाच्च आदिश्च अन्तश्च अग्रश्च = पश्चादाद्यन्ताऽग्रम्, तस्मात् ।

[इमः] इम प्रथमा सि ।

[पश्चिमः] पश्चाद्भवः = पश्चिमः । अनेन इमप्र० । 'प्रायोऽव्ययस्य' (७।४।६५) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[आदिमः] आदौ जातः । अनेन इमप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[अन्तिमः] अन्ते जातः । अनेन इमप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[अग्रिमः] अग्रे जातः । अनेन इमप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

आद्यन्ताभ्यां भवादन्यत्रायं विधिः । भवे तु परत्वाद् दिगादिय एव ॥छा॥

मध्यान्मः ॥ ६।३।७६ ॥

[मध्यात्] मध्य पञ्चमी ङसि ।

[मः] म प्रथमा सि ।

[मध्यमः] मध्ये जातः = मध्यमः । अनेन मप्र० ।

भवेऽर्थे 'मध्याद् दिनण्-णेया०' (६।३।१२६) इत्यनेन दिनणादिर्वक्ष्यते, ततोऽन्यत्रायं विधिः ॥छा॥

मध्य उत्कर्षा-ऽपकर्षयोरः ॥ ६।३।७७ ॥

[मध्ये] मध्य सप्तमी ङि ।

[उत्कर्षाऽपकर्षयोः] उत्कर्षश्च अपकर्षश्च = उत्कर्षाऽपकर्षौ, तयोः = उत्कर्षाऽपकर्षयोः । षष्ठी ओस् ।

[अः] अ प्रथमा सि ।

नात्युत्कृष्टो नात्यपकृष्टो मध्यपरिणाम इत्यर्थकथनम् ।

[मध्यो वैयाकरणः] मध्ये जातः = मध्यो वैयाकरणः । अनेन अप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[मध्या गुणाः] मध्ये जाताः = मध्याः । अनेन अप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् । गुण प्रथमा जस् ।

[मध्या स्त्री] मध्ये जाता = मध्या । अनेन अप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

नातिदीर्घं नातिह्रस्वं मध्यप्रमाणमित्यर्थकथनम् ।

[मध्यं काष्ठम्] मध्ये जातं = मध्यम् । अनेन अप्र० । सि-अम् । काष्ठम् ।

नातिस्थूलो नातिकृश इत्यर्थकथनम् ।

[मध्यः कायः] मध्ये जातः = मध्यः । अनेन अप्र० । 'चिंग्ट् चयने' (१२९०) चि । चीयते आहारादिना इति कायः । 'चिति-देहा-ऽऽवासोपसमाधाने कश्चाऽऽदेः' (५।३।७९) घञ्प्र० → अ - च० → क० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

अध्यात्मादिभ्य इकण् ॥ ६।३।७८ ॥

[अध्यात्मादिभ्यः] आत्मनि अधि = अध्यात्मम् । 'अनः' (७।३।८८) अत्समासान्तः । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) अन्लोपः । अध्यात्मं आदिर्येषां ते = अध्यात्मादयः, तेभ्यः = अध्यात्मादिभ्यः । पञ्चमी भ्यस् ।

[इकण्] इकण् प्रथमा सि ।

[आध्यात्मिकम्] आत्मन्यधि = अध्यात्मम् । 'अनः' (७।३।८८) इति अत्समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लुक् । सप्तम्यां उक्तत्वात् सिप्रत्ययस्ततो 'अमव्ययीभावस्याऽतोऽपञ्चम्याः' (३।२।२) इत्यादिना अम्देशः । अध्यात्मं भवम् = आध्यात्मिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[आधिदैविकम्] देवेष्वधि = अधिदेवम् । अधिदेवे भवम् = आधिदैविकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अनुशतिकादीनाम्' (७।४।२७) उभयपदवृद्धिः । सि-अम् ।

[आधिभौतिकम्] भूतेष्वधि = अधिभूतम् । तत्र भवम् = आधिभौतिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अनुशतिकादीनाम्' (७।४।२७) उभयपदवृद्धिः । सि-अम् ।

[और्ध्वदमिकः, और्ध्वंदमिकः] ऊर्ध्वदमे भवः = और्ध्वदमिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[और्ध्वदेहिकः, और्ध्वंदेहिकः] ऊर्ध्वदेहेषु भवः = और्ध्वदेहिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

अत एव पाठात् ऊर्ध्वशब्दस्य दम-देहयोर्वा मोऽन्तः ।

[आकस्मिकम्] अकस्मात्-हेतुशून्यः कालः, तत्र भवम् = आकस्मिकम् ।

[आमुष्मिकम्] अमुष्मिन्-परलोके भवम् = आमुष्मिकम् ।

[आमुत्रिकम्] अमुत्र-परलोके भवम् = आमुत्रिकम् ।

[पारत्रिकम्] परत्र-परलोके भवं = पारत्रिकम् ।

[ऐहिकम्] इह भवम् = ऐहिकम् ।

[शैषिकम्] शेषे भवं = शैषिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

पाठसामर्थ्यात् सप्तम्या अलुप् ॥छ॥

समानपूर्वलोकोत्तरपदात् ॥ ६।३।७९ ॥

[समानपूर्वलोकोत्तरपदात्] समानः पूर्वपदं(दः) यस्य सः = समानपूर्वः । 'ते लुग्वा' (३।२।१०८) पदलुक् । लोक उत्तरपदं(दः) यस्य सः = लोकोत्तरपदः । समानपूर्वश्च लोकोत्तरपदश्च = समानपूर्वलोकोत्तरपदम्, तस्मात् ।

[सामानग्रामिकः] समानग्रामे कृतो भवो वा = सामानग्रामिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ।

[सामानदेशिकः] समानदेशे कृतो भवो वा = सामानदेशिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ।

[ऐहलौकिकः] इहलोके कृतो भवो वा = ऐहलौकिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अनुशतिकादीनाम्' (७।४।२७) उभयपदवृद्धिः ।

[पारलौकिकः] परलोके कृतो भवो वा = पारलौकिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अनुशतिकादीनाम्' (७।४।२७) उभयपदवृद्धिः ।

[सार्वलौकिकः] सर्वलोके कृतो भवो वा = सार्वलौकिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अनुशतिकादीनाम्' (७।४।२७) उभयपदवृद्धिः ॥छ॥

वर्षा-कालेभ्यः ॥ ६।३।८० ॥

[वर्षाकालेभ्यः] वर्षा च कालश्च = ते, तेभ्यः ।

[वार्षिकः] वर्षासु भवः = वार्षिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[पूर्ववार्षिकः] पूर्वाश्च ता वर्षाश्च । 'पूर्वा-ऽपर-प्रथम-चरम-जघन्य-समान-मध्य-मध्यम-वीरम्' (३।१।१०३) इति समासः । पूर्वासु वर्षासु भवः इति तद्धितविषये 'दिगधिकं संज्ञा-तद्धितोत्तरपदे' (३।१।९८) इत्यनेन वा । वर्षाणां पूर्वत्वमिति 'पूर्वा-ऽपरा-ऽधरोत्तरमभिन्नेनांशिना' (३।१।५२) तत्पुरुषो वा । अनेन इकण्प्र० । 'अंशादृतोः' (७।४।१४) इत्युत्तरपदवृद्धिः ।

विशेषविहितत्वात् परत्वाच्चानेन 'दिक्पूर्वात्०' (६।३।७१) इति बाध्यते ।

[अपरवार्षिकः] वर्षाणां अपरत्वमपरवर्षा । अपरवर्षासु भवः = अपरवार्षिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अंशादृतोः' (७।४।१४) उत्तरपदवृद्धिः ।

[मासिकः] मासे भवः = मासिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आर्द्धमासिकः] अर्द्धं मासस्य = अर्द्धमासः । अर्द्धमासेषु भवः = आर्द्धमासिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सांवत्सरिकः] संवत्सरेषु भवः = सांवत्सरिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आह्निकः] अहन् । अह्नि भवः । 'अनीना-ऽदट्यह्नोऽतः' (७।४।६६) अकारो लुक् । अह्नेषु भवः = आह्निकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ ।

[दैवसिकः] दिवसेषु भवः = दैवसिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

वर्षाग्रहणं 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) ऋत्वण्बाधनार्थम् । कालशब्दः कालविशेषवाची 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) इत्यत्र सन्ध्यादिग्रहणात् । स्वरूपग्रहणे हि काललक्षणेकण्बाधकं सन्ध्यादिग्रहणमनर्थकं स्यात् । बहुवचनं तु यथाकथञ्चित् कालवृत्तिभ्यः प्रत्ययप्रापणार्थम् ।

[नैशिकः] निशासहचरितमध्ययनं निशा, तत्र जयी = नैशिकः ।

[प्रादोषिकः] प्रदोषसहचरितं प्रदोषस्तत्र जयी = प्रादोषिकः ।

[कादम्बपुष्पिकम्] कदम्बपुष्पसहचरितः कालः = कदम्बपुष्पम् । कदम्बपुष्पे देयं = कादम्बपुष्पिकम् । 'कालाद् देये ऋणे' (६।३।११३) इत्यनेन यथाविहितमनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[व्रैहिपलालिकम्] व्रीहिपलालसहचरितः कालः = व्रीहिपलालम् । व्रीहिपलाले देयं ऋणं = व्रैहिपलालिकम् । 'कालाद् देये ऋणे' (६।३।११३) इत्यनेन यथाविहितमनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

शरदः श्राद्धे कर्मणि ॥ ६।३।८१ ॥

[शरदः] शरद् पञ्चमी ङसि ।

[श्राद्धे] श्राद्ध सप्तमी ङि ।

[कर्मणि] कर्मन् सप्तमी ङि ।

[शारदिकं श्राद्धं कर्म] शरदि भवं = शारदिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । श्रत् 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा । श्रद्धानं = श्रद्धा । 'मृगयेच्छा-याच्ञा-तृष्णा-कृपा-भा-श्रद्धा-अन्तर्द्धा' (५।३।१०१) अङ्प्र० → अ । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । श्रद्धा प्रयोजनमस्य = श्राद्धम् । 'चूडादिभ्योऽण्' (६।४।११९) अण्प्र० । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । सि-अम् ।

[शारदः श्राद्धः] शरदि भवः = शारदः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । श्रद्धा अस्यास्ति = श्राद्धः । 'प्रज्ञा-श्रद्धा-ऽर्चा-वृत्तेर्णः' (७।२।३३) णप्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । श्रद्धावानित्यर्थः ।

[शारदं विरेचनम्] शरदि भवं = शारदम् । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । सि-अम् ॥छ॥

नवा रोगा-ऽऽतपे ॥ ६।३।८२ ॥

[नवा] नवा प्रथमा सि ।

[रोगाऽऽतपे] रोगश्च आतपश्च = रोगाऽऽतपम्, तस्मिन् ।

[शारदिकः शारदो वा रोगः] शरदि भवः = शारदिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । पक्षे 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । रोगः ।

[शारदिकः शारद आतपः] शरदि भवः = शारदिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । पक्षे 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । आतपः ।

[शारदं दधि] शरदि भवं = शारदम् । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । सि-अम् । दधि ॥छ॥

निशा-प्रदोषात् ॥ ६।३।८३ ॥

[निशाप्रदोषात्] निशा च प्रदोषश्च = निशाप्रदोषम्, तस्मात् ।

[नैशिकः, नैशः] निशायां भवः = नैशिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । एवम् - नैशः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[प्रादोषिकः, प्रादोषः] प्रदोषे भवः = प्रादोषिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । एवम्-प्रादोषः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

श्वसस्तादिः ॥ ६।३।८४ ॥

[श्वसः] श्वस् पञ्चमी ङसि ।

[तादिः] त आदिर्यस्य सः = तादिः ।

[शौवस्तिकः, श्वस्त्यम्, श्वस्तनम्] श्वस् । श्वो भवः = शौवस्तिकः । अनेन इकण्प्र० → इक तादिः । लोकात् श् पाठउ विश्लेषियइ । 'द्वारादेः' (७।४।६) औ । एवम्-श्वस्त्यम् । 'ऐषमो-ह्यः-श्वसो वा' (६।३।१९) त्यच्प्र० → त्य । एवम्-श्वस्तनम् । 'सायं-चिरं-प्राह्णे-प्रगे-ऽव्ययात्' (६।३।८८) तनट्प्र० → तन । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'च-ट-ते सद्वितीये' (१।३।७) र० → स० । सि-अम् ॥छ॥

चिर-परुत्-परारेस्त्नः ॥ ६।३।८५ ॥

[चिरपरुत्परारेः] चिरश्च परुच्च परारिश्च = चिरपरुत्परारि, तस्मात् ।

[त्नः] त्न प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[चिरत्नम्, चिरंतनम्] चिरे भवं = चिरत्नम् । अनेन त्नप्र० । सि-अम् । पक्षे 'सायं-चिरं-प्राह्णे-प्रगे-ऽव्ययात्' (६।३।८८) तनट्प्र० → तन । द्वितीये उदाहरणे अत एव निर्देशात् मुगमः ।

[परुत्नम्, परुत्तनम्] परुत् भवं = परुत्नम् । अनेन त्नप्र० । सि-अम् । पक्षे 'सायं-चिरं-प्राह्णे०' (६।३।८८) तनट्प्र० → तन ।

[परारित्नम्, परारितनम्] परारि भवं = परारित्नम् । अनेन त्नप्र० । सि-अम् । पक्षे 'सायं-चिरं-प्राह्णे०' (६।३।८८) तनट्प्र० → तन ।

[परात्नः] परारि भवं = परात्नः । मतान्तरे अनेनैव त्नप्र०-रिलुक् च ।

मोरुदित्करणं 'तौ मुमो०' (१।३।१४) इत्यादिना अनुस्वारार्थम्, अन्यथा अपदान्तत्वान्न स्यात् ॥छ॥

पुरो नः ॥ ६।३।८६ ॥

[पुरः] पुरा पञ्चमी ङसि । 'लुगाऽऽतोऽनापः' (२।१।१०७) आलुक् ।

[नः] न प्रथमा सि ।

[पुराणम्, पुरातनम्] पुरा भवं = पुराणम् । अनेन नप्र० । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० । सि-अम् । पक्षे 'सायं-चिरं-प्राह्णे०' (६।३।८८) तनट्प्र० → तन । सि-अम् ॥छ॥

पूर्वाह्णा-ऽपराह्णात् तनट् ॥ ६।३।८७ ॥

[पूर्वाह्णाऽपराह्णात्] पूर्वाह्णश्च अपराह्णश्च = पूर्वाह्णाऽपराह्णम्, तस्मात् ।

[तनट्] तनट् प्रथमा सि ।

[पूर्वाह्णेतनः, पूर्वाह्णतनः] पूर्वमह्नः = पूर्वाह्णः । 'सर्वां-ऽश-संख्या०' (७।३।११८) अट्समासान्तः-अह्नदेशश्च । 'अतोऽह्नस्य' (२।३।७३) न० → ण० । पूर्वाह्णे जातो भवो वा = पूर्वाह्णेतनः, पूर्वाह्णतनः । अनेन तनट्प्र० → तन । 'कालात् तन-तर-तम-काले' (३।२।२४) इत्यनेन वा सप्तम्या अलुप्समासः ।

[अपराह्णेतनः, अपराह्णतनः] अपरमह्नः = अपराह्णः । 'सर्वां-ऽश-संख्या-अव्ययात्' (७।३।११८) अट्समासान्तः-अह्नदेशश्च । 'अतोऽह्नस्य' (२।३।७३) न० → ण० । अपराह्णे भवः = अपराह्णेतनः, अपराह्णतनः । अनेन तनट्प्र० → तन । 'कालात् तन०' (३।२।२४) इत्यनेन वा सप्तम्या अलुप्समासः ।

[पूर्वाह्णतनः, अपराह्णतनः, पौर्वाह्णिकः, आपराह्णिकः, पूर्वाह्णेतनी, अपराह्णेतनी] पूर्वाह्णे जयी = पूर्वाह्णतनः । अपराह्णे जयी = अपराह्णतनः । अनेन तनट्प्र० । अत्र जयिनि वाच्ये कालात् तन-तरे तत्र व्यवस्थितविभाषाविज्ञानात् नित्यं सप्तम्या लुप् । एवम्-पौर्वाह्णिकः, आपराह्णिकः । 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ-आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । टकारो ङ्यर्थः-यथा 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ॥छ॥

सायं-चिरं-प्राह्णे-प्रगे-ऽव्ययात् ॥ ६।३।८८ ॥

[सायंचिरंप्राह्णेप्रगेऽव्ययात्] सायं च चिरं च प्राह्णेश्च प्रगेश्च अव्ययं च = सायंचिरंप्राह्णेप्रगेऽव्ययम्, तस्मात् ।

[सायंतनम्] साये भवं = सायंतनम् । अनेन तनट्प्र० → तन । अत एव निर्देशान्मान्तत्वं निपात्यते ।

[चिरंतनम्] चिरे भवं = चिरंतनम् । अनेन तनट्प्र० → तन । अत एव निर्देशान्मान्तत्वं निपात्यते ।

[प्राह्णेतनम्] प्राह्णे भवं = प्राह्णेतनम् । अनेन तनट्प्र० → तन । अत्र एकारान्तत्वनिपातनम् । 'कालात् तन-तर-तम-काले' (३।२।२४) इत्यादिना समासः ।

[प्रगेतनम्] प्रगे भवं = प्रगेतनम् । अनेन तनट्प्र० → तन । अत्र एकारान्तत्वनिपातनम् । 'कालात् तन०' (३।२।२४) इत्यादिना समासः ।

[दिवातनम्] दिवा भवं = दिवातनम् ।

[दोषातनम्] दोषा भवं = दोषातनम् ।

[नक्तंतनम्] नक्तं भवं = नक्तंतनम् ।

[पुनस्तनम्] पुनर्भवं = पुनस्तनम् ।

[प्रातस्तनम्] प्रातर्भवं = प्रातस्तनम् ।

[प्राक्तनम्] प्राक् भवं = प्राक्तनम् । सर्वत्र अनेन तनट्प्र० → तन । सि-अम् ।

[सौवम्] स्वर् । स्वर्भवं = सौवम् । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'लोकात्' (१।१।३) स् पाठउ विश्लेषियइ । 'द्वारादेः' (७।४।६) औ । 'प्रायोऽव्ययस्य' (७।४।६५) अर्लुक् । सि-अम् ।

सायं-चिरं-प्राह्णे-प्रगे इत्यव्ययेभ्योऽव्ययादित्येव सिद्धे साय-चिर-प्राह्ण-प्रगशब्देभ्यस्तनट्विधानं कालेकण्बाधनार्थम् ।।छ।।

भर्तु-सन्ध्यादेरण् ॥ ६।३।८९ ॥

[भर्तुसन्ध्यादेः] भं च ऋतुश्च सन्ध्यादिश्च = भर्तुसन्ध्यादि, तस्मात् ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इत्यनेन इकणोऽपवादः ।

[पौषः] पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्तः कालोऽपि = पुष्यः । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । ''लुप् त्वप्रयुक्ते'' अण्लुप् । पुष्ये भवः = पौषः । अनेन अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तिष्य-पुष्ययोर्भाऽणि' (२।४।९०) यलुक् ।

[तैषः] तिष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्तः कालोऽपि = तिष्यः । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । ''लुप् त्वप्रयुक्ते'' अण्लुप् । तिष्ये भवः = तैषः । अनेन अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तिष्य-पुष्ययोर्भाऽणि' (२।४।९०) यलुक् ।

[आश्विनः] अश्विन् । अश्वाः सन्त्यस्याम्-अश्विनी । मत्वर्थीय इन् । 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी । अश्विन्या चन्द्रयुक्तया युक्तः कालोऽपि = अश्विनी । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । ''लुप् त्वप्रयुक्ते'' अण्लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विपस्तद्धितलुक्यगोणी-सूच्योः' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । अश्विन्यां भवः = आश्विनः । अनेन अण्प्र० । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[रौहिणः] रोहिण 'रेवत-रोहिणाद् भे' (२।४।२६) ङी । रोहिण्या चन्द्रयुक्तया युक्तः कालोऽपि = रोहिणी । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । ''लुप् त्वप्रयुक्ते'' अण्लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विप०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । पुनरेव ङी । रोहिण्यां भवः = रौहिणः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[सौवातः] स्वात्या चन्द्रयुक्तया युक्तः कालोऽपि स्वाति(:) । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । लुप् । स्वातौ भवः = सौवातः । अनेन अण्प्र० → अ । 'लोकात्' (१।१।३) स् पाठउ विश्लेषियइ । 'य्वः पदान्तात् प्रागैदौत्' (७।४।५) औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

ऋतु- **[ग्रैष्मः]** ग्रसते रसो रसान् = ग्रीष्मः । ग्रीष्मे भवः = ग्रैष्मः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शैशिरः] शिशिरे भवः = शैशिरः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वासन्तः] वसन्ते भवः = वासन्तः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पूर्वग्रैष्मः] पूर्वग्रीष्मे भवः । यद्वा पूर्वस्मिन् ग्रीष्मे भवः = पूर्वग्रैष्मः । अनेन अण्प्र० → अ । 'अंशादृतोः' (७।४।१४) उत्तरपदवृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[अपरशैशिरः] अपरस्मिन् शिशिरे भवः = अपरशैशिरः । अनेन अण्प्र० → अ । 'अंशादृतोः' (७।४।१४) उत्तरपदवृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

सन्ध्यादि- **[सान्ध्यः]** सन्ध्यायां भवः = सान्ध्यः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[सान्धिवेलः] सन्धिवेलायां भवः = सान्धिवेलः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[आमावास्यः] अमावास्यायां भवः = आमावास्यः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

एकदेशविकृतस्यानन्यत्वादमावस्याशब्दादपि भवति- **[आमावस्यः]** अमावस्यायां भवः = आमावस्यः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

अण्ग्रहणं स्वाति-राधा-आर्द्रा-पौणमासीभ्य ईयबाधनार्थम् । यथाविहितमित्युच्यमाने 'दोरीयः' (६।३।३२) इति ईयः प्राप्नोति ।

[स्वातीयम्] स्वातेरिदमुदयस्थानं = स्वातीयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ।

[राधीयम्] राधाया इदमुदयस्थानं = राधीयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । सि-अम् ।

[आर्द्रीयम्] आर्द्राया इदमुदयस्थानमार्द्रीयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । सि-अम् ।

[प्रतिपत्] 'पदिंच् गतौ' (१२५७) पद्, प्रतिपूर्व० । प्रतिपद्यते प्रथमतिथितया जनैरिति प्रतिपद् । 'क्रुत्-संपदादिभ्यः क्विप्' (५।३।११४) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः ।

[शाश्वतम्] शश्वद् भवं = शाश्वतम् । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । सि-अम् ।

[शाश्वतिकम्] शश्वद् भवं = शाश्वतिकम् । 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । सि-अम् ॥छ॥

संवत्सरात् फल-पर्वणोः ॥ ६।३।९० ॥

[संवत्सरात्] संवत्सर पञ्चमी ङसि ।

[फलपर्वणोः] फलं च पर्व च = फलपर्वणी, तयोः = फलपर्वणोः । सप्तमी ओस् ।

[सांवत्सरं फलम्] संवच्छ(त्स)रे भवं = सांवच्छ(त्स)रम् । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । फलम् ।

[सांवत्सरं पर्व] संवच्छ(त्स)रे भवं = सांवच्छ(त्स)रम् । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । पर्व ।

[सांवत्सरिकं श्राद्धम्] संवच्छ(त्स)रे भवं = सांवच्छ(त्स)रिकम् । 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । श्राद्धम् ॥छ॥

हेमन्ताद् वा तलुक् च ॥ ६।३।९१ ॥

[हेमन्तात्] हेमन्त पञ्चमी ङसि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[तलुक्] तस्य लुक् = तलुक् । प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि ।

'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) इत्यनेन अणि प्राप्तौ विभाषा ।

[हैमनम्, हैमन्तम्, हैमन्तिकम्] हेमन्ते भवं = हैमनम् । अनेन अण्प्र० → अ - विकल्पेन तलुक् च । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । एवम्-हैमन्तिकम् । 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पूर्वहैमनम्] पूर्वस्मिन् हेमन्ते भवं = पूर्वहैमनम् । अनेन अण्प्र० → अ - तलुक् च । 'अंशादृतोः' (७।४।१४) उत्तरपदवृद्धिः । सि-अम् ।।छ।।

प्रावृष एण्यः ।। ६।३।९२ ।।

[प्रावृषः] प्रावृष् पञ्चमी ङसि ।

[एण्यः] एण्य प्रथमा सि ।

[प्रावृषेण्यः] प्रावृष् । प्रावृषि भवः = प्रावृषेण्यः । अनेन एण्यप्र० ।

[प्रावृषिकः] जिषू (५२२) - विषू (५२३) - मिषू (५२४) - निषू (५२५) - पृषू (५२६) - 'वृषू सेचने' (५२७) वृष्, प्रपूर्व० । प्रवर्षतीति प्रावृट् । क्विप्प्र० । 'गति-कारकस्य नहि-वृति-वृषि-व्यधि-रुचि-सहि-तनौ क्वौ' (३।२।८५) दीर्घः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । प्रावृषि जातः = प्रावृषिकः । 'प्रावृष इकः' (६।३।९९) इकप्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[प्रावृषेण्] प्रावृषेण्य । प्रावृषेण्यमाचष्टे । 'णिज्बहुलं नाम्नः कृगादिषु' (३।४।४२) णिच्प्र० । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) अलुक् । प्रावृषेण्ययतीति प्रावृषेण् । क्विप्प्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोप । 'य्वोः प्वय्व्यञ्जने लुक्' (४।४।१२१) यलुक् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लुक् । अन्यथा-परे क्विप्-णि-यलोपादौ 'ण-षमसत्परे०' (२।१।६०) इत्यनेन णत्वनिवृत्तौ नान्ता प्रकृतिः स्यात् ।।छ।।

स्थामा-ऽजिनान्ताल्लुप् ।। ६।३।९३ ।।

[स्थामाऽजिनान्तात्] स्थामा च अजिनश्च = स्थामाऽजिनौ । स्थामाऽजिनावन्ते यस्य सः = स्थामाऽजिनान्तः, तस्मात् ।

[लुप्] लुप् प्रथमा सि ।

[अश्वत्थामा] अश्व 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताभावे०' **(** न्या० सं० वक्ष० (१) / सूत्र (२९) **)**, स्था । अश्व इव तिष्ठति = अश्वत्थामा । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच् क्वचित्' (५।१।१४७) मन्प्र० । 'पृषोदरादयः' (३।२।१५५) स० → त० । अश्वत्थामनि जातो भवो वा = अश्वत्थामा । 'अः स्थाम्नः' (६।१।२२) अप्र० । अनेन लुप् । प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् ।

[सिंहाजिनः] सिंहाजिने जातो भवो वा = सिंहाजिनः । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[उलाजिनः] उलः - स्वा(श्वा)पदभेदः । उलस्याजिनम् = उलाजिनम् । उलाजिने जातो भवो वा = उलाजिनः । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[वृकाजिनः] वृकस्याजिनं = वृकाजिनम् । वृकाजिने जातो भवो वा = वृकाजिनः । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[अश्वत्थामः] अश्वत्थाम्नोऽयम् । अश्वत्थाम्न आगतो वा = आ(अ)श्वत्थामः । 'अः स्थाम्नः' (६।१।२२) अप्र० । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लुक ।

[सैंहाजिनः] सिंहस्याजिनं = सिंहाजिनम् । सिंहाजिनस्यायम् । सिंहाजिनादागतो वा = सैंहाजिनः । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० । अथवा 'तत आगते' (६।३।१४९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ ।

[वार्काजिनः] वृकाजिनस्यायं-वृकाजिनादागतो वा = वार्काजिनः । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । अथवा 'तत आगते' (६।३।१४९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आर् ॥छ॥

तत्र कृत-लब्ध-क्रीत-सम्भूते ॥ ६।३।९४ ॥

[तत्र] तत्र पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[कृतलब्धक्रीतसम्भूते] कृतश्च लब्धश्च क्रीतश्च सम्भूतश्च = कृतलब्धक्रीतसम्भूतम्, तस्मिन् ।

'तद्धितोऽणादिः' (६।१।१) - 'रागाट्टो रक्ते' (६।२।१) इति च द्वयोः पादयोः 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) इत्यादिभिर्विहिताः, शेषेऽस्मिन् पादे 'नद्यादेरेयण्' (६।३।२) इत्यादिभिर्विहिता अणादय एयणादयश्च ।

यदन्येनोत्पादितं तत्**कृतम्** । उदकपूर्वकं दानं प्रतिग्रहः । यत् प्रतिग्रहादिना प्राप्तं त**ल्लब्धम्** । यन्मूल्येन स्वीकृतं तत् **क्रीतम्** । यत् संभाव्यते घटते सम्माति वा तत् **सम्भूतम्** । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थञीच्छील्यादिभ्यः क्तः' (५।२।९२) क्तप्र० → त । सि-अम् ।

[स्रौघ्नः] स्रुघ्ने कृतो लब्धः क्रीतः सम्भूतो वा = स्रौघ्नः । 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[माथुरः] मथुरायां कृतादिः । 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ ।

[औत्सः] उत्से कृतो लब्धः क्रीतः सम्भूतो वा = औत्सः । 'उत्सादेरञ्' (६।१।१९) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।८) अलुक् ।

[बाह्यः, बाहीकः] बहिस् । बहिः कृतो लब्धः क्रीतः सम्भूतो वा = बाह्यः, बाहीकः । 'बहिषष्टीकण् च' (६।१।१६) ञ्यप्र० → य, टीकण्प्र० → ईक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'प्रायोऽव्ययस्य' (७।४।६५) इस्लुक् ।

[नादेयः] नद्यां कृतो लब्धः क्रीतः सम्भूतो वा = नादेयः । 'नद्यादेरेयण्' (६।३।२) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[राष्ट्रियः] राष्ट्रे कृतो लब्धः क्रीतः सम्भूतो वा = राष्ट्रियः । 'राष्ट्रादियः' (६।३।३) इयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पारावारीण:] अवारस्य समुद्रस्य पार: = पारावार: । पारावारे कृतो लब्ध: क्रीत: सम्भूतो वा = पारावारीण: । 'पारावारादीन:' (६।३।६) ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[शयने शेते] 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी । शय्यतेऽस्मिन्निति शयनम् । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र० → अन । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय्, तस्मिन् ॥छ॥

कुशले ॥ ६।३।९५ ॥

[कुशले] कुशल सप्तमी ङि ।

[स्रौघ्न:] स्रुघ्ने कुशल: = स्रौघ्न: । 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धि: स्वरे०' (७।४।१) वृद्धि: औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[माथुर:] मथुरायां कुशल: = माथुर: । 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धि: स्वरे०' (७।४।१) वृद्धि: आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[नादेय:] नद्यां तरणे कुशल: = नादेय: । 'नद्यादेरेयण्' (६।३।२) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धि: स्वरे०' (७।४।१) वृद्धि: आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[राष्ट्रिय:] राष्ट्रे कुशल: = राष्ट्रिय: । 'राष्ट्रादिय:' (६।३।३) इयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

पथोऽक: ॥ ६।३।९६ ॥

[पथ:] पथिन् पञ्चमी ङसि । 'इन् ङी-स्वरे लुक्' (१।४।७९) इन्लुक् ।

[अक:] अक प्रथमा सि ।

[पथक:] पथिन् । पथि कुशल: = पथक: । अनेन अकप्र० । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लुक् ॥छ॥

कोऽश्मादे: ॥ ६।३।९७ ॥

[क:] क प्रथमा सि ।

[अश्मादे:] अश्म आदिर्यस्य स: = अश्मादि:, तस्मात् ।

[अश्मक:] अश्मनि कुशल: = अश्मक: । अनेन कप्र० ।

[अशनिक:] अशनौ-वज्रे कुशल: = अशनिक: । अनेन कप्र० ।

[आकर्षक:] आकर्ष:-कुतुपादि:, तत्र कुशल: = आकर्षक: । अनेन कप्र० ॥छ॥

जाते ॥ ६।३।९८ ॥

[जाते] 'जनैचि प्रादुर्भावे' (१२६५) जन् । जायते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजे:' (५।१।११) क्तप्र० → त । 'आ: खनि-सनि-जन:' (४।२।६०) न० → आ० । 'समानानां तेन०' (१।२।१) दीर्घ:, तस्मिन् ।

[स्रौघ्न:] स्रुघ्ने जात: = स्रौघ्न: । 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धि: स्वरे०' (७।४।१) वृद्धि: औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[माथुर:] मथुरायां जात: = माथुर: । 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धि: स्वरे०' (७।४।१) वृद्धि: आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[औत्सः] उत्से जातः = औत्सः । 'उत्सादेरञ्' (६।१।१९) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[औदपानः] उदपाने जातः = औदपानः । 'उत्सादेरञ्' (६।१।१९) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[बाह्यः, बाहीकः] बहिर्जातः = बाह्यः, बाहीकः । 'बहिषष्टीकण् च' (६।१।१६) ञ्यप्र० → य, टीकण्प्र० → ईक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'प्रायोऽव्ययस्य' (७।४।६५) इस्लुक् ।

[कालेयः] कलि । कलौ जातः = कालेयः । 'कल्यग्नेरेयण्' (६।१।१७) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[आग्नेयः] अग्नि । अग्नौ जातः = आग्नेयः । 'कल्यग्नेरेयण्' (६।१।१७) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[स्त्रैणः] स्त्रियां जातः = स्त्रैणः । 'प्राग्वतः स्त्री-पुंसात् नञ्-स्नञ्' (६।१।२५) । नञ्प्र० → न । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ ।

[पौंस्नः] पुंसि जातः = पौंस्नः । 'प्राग्वतः स्त्री-पुंसात्०' (६।१।२५) स्नञ्प्र० → स्न । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'शिड्-हेऽनुस्वारः' (१।३।४०) अनुस्वारः । 'पदस्य' (२।१।८९) सलुक् ।

[नादेयः] नद्यां जातः = नादेयः । 'नद्यादेरेयण्' (६।३।२) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[राष्ट्रियः] राष्ट्रे जातः = राष्ट्रियः । 'राष्ट्रादियः' (६।३।२) इयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पारावारीणः] पारावारे जातः = पारावारीणः । 'पारावारादीनः' (६।३।६) ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६२) न० → णत्वम् ।

[ग्राम्यः] ग्रामे जातः = ग्राम्यः । 'ग्रामादीनञ् च' (६।३।९) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[ग्रामीणः] ग्रामे जातः = ग्रामीणः । 'ग्रामादीनञ् च' (६।३।९) ईनञ्प्र० → इन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → णत्वम् ।

[कात्त्रेयकः] कुत्सिताः के वा त्रयोऽस्य सः = कत्त्रिः । 'कत्त्रिः' (३।२।१३३) इत्यनेन किमः कुशब्दस्य वा कत्त्रिरादेशः । कत्त्रिषु जातः = कात्त्रेयकः । 'कत्त्र्यादेश्चैयकञ्' (६।३।१०) एयकञ्प्र० → एयक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।८) इलुक् ।

स्वयमुत्पत्तिर्जातस्यार्थ इति कृतादिभ्यो भेदः ॥छ॥

प्रावृष इकः ॥ ६।३।९९ ॥

[प्रावृषः] प्रावृष् पञ्चमी ङसि ।

[इकः] इक प्रथमा सि ।

[प्रावृषिकः] प्रावृषि जातः = प्रावृषिकः । अनेन इकप्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ॥छ॥

नाम्नि शरदोऽकञ् ॥ ६।३।१०० ॥

[नाम्नि] नामन् सप्तमी ङि ।

[शरदः] शरद् पञ्चमी ङसि ।

[अकञ्] अकञ् प्रथमा सि ।

प्रकृतिप्रत्ययसमुदायश्चेत् कस्यचिन्नाम भवति । ऋत्वणोऽपवादः 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) ।

[शारदका दर्भाः, मुद्गा वा] शरद् । शरदि जाताः = शारदकाः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । प्र० जस् । दर्भा मुद्गा वा । 'दर्भविशेषाणां मुद्गविशेषाणां चेयं संज्ञा ।

[शारदं सस्यम्] शरदि जातम् । जाते 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । सि-अम् । सस्यम् ॥छ॥

सिन्ध्वपकरात् का-ऽणौ ॥ ६।३।१०१ ॥

[सिन्ध्वपकरात्] सिन्धुश्च अपकरश्च = सिन्ध्वपकरम्, तस्मात् ।

[काऽणौ] कश्च अण् च = काऽणौ ।

सिन्धोः 'कच्छादेर्नृ-नृस्थे' (६।३।५५) अकञ्, 'कोपान्त्याच्चाऽण्' (६।३।५६) अण् एतयोरपवादः । अपकराच्चौत्सर्गिकाणोपवादः ।

[सिन्धुकः, सैन्धवः] सिन्धौ जातः = सिन्धुकः, सैन्धवः । अनेन क-अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[अपकरकः, आपकरः] कचैर्वरः = कचवरः । अपकरे-कचवरे जातः = अपकरकः, आपकरः । अनेन क-अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सैन्धवको मनुष्यः] सिन्धुषु जातः = सैन्धवकः । 'कच्छादेर्नृ-नृस्थे' (६।३।५५) अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः ऐ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । मनुष्यः ।

नाम्नीत्यधिकारः 'कालाद् देये ऋणे' (६।३।११३) इति सूत्रं यावत् ॥छ॥

पूर्वाह्णा-ऽपराह्णा-ऽऽर्द्रा-मूल-प्रदोषा-ऽवस्करादकः ॥ ६।३।१०२ ॥

[पूर्वाह्णाऽपराह्णाऽऽर्द्रामूलप्रदोषाऽवस्करात्] पूर्वाह्णश्च अपराह्णश्च आर्द्रा च मूलश्च प्रदोषश्च अवस्करश्च = पूर्वाह्णाऽपराह्णाऽऽर्द्रामूलप्रदोषाऽवस्करम्, तस्मात् ।

[अकः] अक प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[पूर्वाह्णकः] पूर्वमह्नः = पूर्वाह्णः । 'सर्वां-ऽश-संख्या-अव्ययात्' (७।३।११८) अट्समासान्तः - अह्नदेशश्च । पूर्वाह्णे जातः = पूर्वाह्णकः । अनेन अकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अत्र 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्, 'पूर्वाह्णा-ऽपराह्णात् तनट्' (६।३।८७) तनट् एतयोर्द्वयोरपवादः ।

[अपराह्णकः] अपरमह्नः = अपराह्णः । 'सर्वां-ऽश०' (७।३।११८) अट्समासान्तः - अह्नदेशश्च । अपराह्णे जातः = अपराह्णकः । अनेन अकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अत्र 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्, 'पूर्वाह्णा०' (६।३।८७) तनट् एतयोर्द्वयोरपवादः ।

[आर्द्रकः] आर्द्राभिश्च चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तः कालोऽपि = आर्द्रा । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । ''लुप् त्वप्रयुक्ते'' अण्लुप् । आर्द्रायां जातः = आर्द्रकः । अनेन अकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[मूलकः] मूलेन चन्द्रयुक्तेन युक्तः कालोऽपि = मूलः । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । ''लुप् त्वप्रयुक्ते'' अण्लुप् । मूले जातः = मूलकः । अनेन अकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[प्रदोषकः] प्राप्तो दोषां = प्रदोषः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । यद्वा प्रकृष्टा दोषा अत्र सः = प्रदोषः । प्र 'दुषंच् वैकृत्ये' (१२०९) दुष् । प्रदुष्यति अध्ययनादिकमत्र = प्रदोषः । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । प्रदोषे जातः = प्रदोषकः । अनेन अकप्र० । अत्र 'निशा-प्रदोषात्' (६।३।८३) इकण् - औत्सर्गिकाऽणोऽपवादोऽकः ।

[अवस्करकः] अव 'कृत् विक्षेपे' (१३३४) कृ । अवकीर्यते-विक्षिप्यन्ते दिशो दिशं वायुना इति अवस्करः । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र० → अ । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । 'पृषोदरादयः' (३।२।१५५) सागमः । अवस्करे जातः = अवस्करकः । अनेन अकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पौर्वाह्णिकम्] पूर्वाह्णे भवं = पौर्वाह्णिकम् । 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[पूर्वाह्णेतनम्] पूर्वाह्णे भवं = पूर्वाह्णेतनम् । 'पूर्वाह्णा-ऽपराह्णात् तनट्' (६।३।८७) तनट्प्र० → तन । सि-अम् ।

[आपराह्णिकम्] अपराह्णे भवम् = आपराह्णिकम् । 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[अपराह्णेतनम्] अपराह्णे भवम् = अपराह्णेतनम् । 'पूर्वाह्णा-ऽपराह्णात् तनट्' (६।३।८०) तनट्प्र० → तन । सि-अम् ।

[आर्द्रम्] आर्द्रायां जातः = आर्द्रः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । सि-अम् ।

[मौलम्] मूले जातः = मौलः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[प्रादोषिकम्, प्रादोषम्] प्रदोषे भवं = प्रादोषिकम् । 'निशा-प्रदोषात्' (६।३।८३) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । एवम्-प्रादोषम् । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[आवस्करम्] अवस्करे जातम् = आवस्करम् । 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[आर्द्रिका] केनैव सिद्धेऽकविधान**मार्द्रिका** इत्येवमर्थम् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्-तत्०' (२।४।१११) इ ।

[खट्वाका, खट्वका, खट्विका] कुत्सिता खट्वा = खट्वाका, खट्वका, खट्विका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'इच्चाऽपुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) इत्वं-ह्रस्वत्वं विकल्पनात् ॥छ॥

पथः पन्थ च ॥ ६।३।१०३ ॥

[पथः] पथिन् पञ्चमी ङसि । 'इन् ङी-स्वरे लुक्' (१।४।७९) इन्लुक् ।

[पन्थ] पन्थ प्रथमा सि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[पन्थकः] पथिन् । पथि जातः = पन्थकः । अनेन अकप्र० - पथिन्शब्दस्य पन्थादेशश्च । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

अश्च वाऽमावास्यायाः ॥ ६।३।१०४ ॥

[अश्च] अ प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । च प्रथमा सि । 'च-ट-ते०' (१।३।७) र० → श० ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[अमावास्यायाः] अमावास्या पञ्चमी ङसि । 'आपो ङितां यै-यास्-यास्-याम्' (१।४।१७) यास्देशः । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[अमावास्यः, अमावास्यकः, आमावास्यः] अमा 'वसं निवासे' (९९१) वस् । अमा सह वसतोऽस्यां चन्द्रार्क्काविति अमावास्या । 'वाऽऽधारेऽमावस्या' (५।१।२१) घ्यण्प्र० → य - विकल्पेन ह्रस्वत्वं च । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । अमावास्यायां जातः = अमावास्यः, अमावास्यकः । अनेन अ-अकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । एवम् - आमावास्यः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

एकदेशविकृतस्याऽनन्यत्वादमावस्याशब्दादपि भवति-

[अमावस्यः, अमावस्यकः, आमावस्यः] अमावस्यायां जातः = अमावस्यः, अमावस्यकः । अनेन अ-अकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । एवम् - आमावस्यः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[आमावास्यः] अमावास्यायां जातः = आमावास्यः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ॥छ॥

श्रविष्ठा-ऽषाढादीयण् च ॥ ६।३।१०५ ॥

[श्रविष्ठाऽषाढात्] श्रविष्ठा च आ(अ)षाढा च = श्रविष्ठाऽषाढम्, तस्मात् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[ईयण्] ईयण् प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[श्राविष्ठीयः, श्रविष्ठः] 'श्रुंट् श्रवणे' (१२९६) श्रु । श्रवणं = श्रवः । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र० → अ । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् । श्रवो विद्यते यस्यां सा = श्रववती । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र० → मत् । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङी ।

'मावर्णान्तो०' (२।१।९४) म० → व० । इमा श्रववत्यः, इमा श्रववत्यः, इमा आसां मध्ये प्रकृष्टाः श्रववत्यः = श्रविष्ठाः । 'गुणाङ्गाद् वेष्ठेयसू' (७।३।९) इष्ठप्र० । 'जातिश्च णि०' (३।२।५१) पुंवत् । 'विन्-मतोर्णीष्ठेयसौ लुप्' (७।४।३२) मत् - लुप् । 'त्र्यन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) अन्त्यस्वरलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । श्रविष्ठाः - धनिष्ठाः ताभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तः कालोऽपि = श्रविष्ठाः । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । ''लुप् त्वप्रयुक्ते'' अण्लुप् । 'ङ्यादेर्गौण०' (२।४।९५) आप्निवृत्तौ पुनरेव आप् । श्रविष्ठासु जातः = श्राविष्ठीयः । अनेन ईयण्प्र० → ईय । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । एवम्-श्रविष्ठः । अनेनैव अप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[आषाढीयः, अषाढः] 'षहि मर्षणे' (९९०) षह् । न सहते = अषाढा । 'नञः सहेः षा च' (उणा० १८१) अषाढनिपात्यते । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । अषाढानक्षत्रमेकद्वित्रितारकं च मन्यन्ते । अषाढायामषाढयोरषाढासु वा जातः = आषाढीयः । अनेन ईयण्प्र० → ईय । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । एवम्-अषाढः । अनेनैव अप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[श्राविष्ठः] श्रविष्ठासु जातः = श्राविष्ठः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।२।८९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[आषाढः] अषाढासु जातः = आषाढः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।२।८९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ॥छ॥

फल्गुन्याष्टः ॥ ६।३।१०६ ॥

[फल्गुन्याः] फल्गुनी पञ्चमी ङसि । 'स्त्रीदूतः' (१।४।२९) ङसि० → दास्० → आस्० ।

[टः] ट प्रथमा सि ।

[फल्गुनः, फल्गुनी स्त्री] फल्गुनीभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तः कालोऽपि = फल्गुन्यौ । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । ''लुप् त्वप्रयुक्ते'' अण्लुप । 'ङ्यादेर्गौणस्या०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तौ पुनः 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । फल्गुन्योर्जातः = फल्गुनः । अनेन टप्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । एवम्-फल्गुनी । अनेनैव टप्र० । ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक ।

[फाल्गुनः] फल्गुन्योर्जातः = फाल्गुनः । मतान्तरे 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

टकारो ङ्यर्थः ॥छ॥

बहुला-ऽनुराधा-पुष्यार्थ-पुनर्वसु-हस्त-विशाखा-स्वातेर्लुप् ॥ ६।३।१०७ ॥

[बहुलाऽनुराधापुष्यार्थपुनर्वसुहस्तविशाखास्वातेः] बहुला च अनुराधा च पुष्यार्थश्च पुनर्वसुश्च हस्तश्च विशाखा च स्वातिश्च = बहुलाऽनुराधापुष्यार्थपुनर्वसुहस्तविशाखास्वाति, तस्मात् ।

[लुप्] लुप् प्रथमा सि ।

[बहुलः] 卐''मघा-अप्-कृत्तिका बहौ'' इत्यर्थप्राधान्याद् बहुलाशब्दोऽपि स्त्री-बहुवचनान्तश्च लिङ्गानुशासने उक्तमेतत् । बहुलाः कृत्तिकाः ताभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तः कालोऽपि = बहुलाः । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । ''लुप् त्वप्रयुक्ते'' अण्लुप् । बहुलासु जातः = बहुलः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । अनेन लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्या०' (२।४।९५) आप्निवृत्तिः ।

卐 लिङ्गानुशासने श्लोकाङ्कः ॥९॥

[अनुराधः, अनूराधः] अनु 'राधं संसिद्धौ' (१३०४) राध् । अनुराध्यन्ते अनुराधयन्ति वा = अनुराधा । 'भावाऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । अनुराधाभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तः कालोऽपि = अनुराधा । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । "लुप् त्वप्रयुक्ते" अण्लुप् । अनुराधासु जातः = अनुराधः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । अनेन लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्या०' (२।४।९५) आप्निवृत्तिः । 'घञ्युपसर्गस्य बहुलम्' (३।२।८६) इति दीर्घत्वे अनूराधाः, तासु जातः = अनूराधः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण् । अनेन लुप् ।

[पुष्यः] पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्तः कालोऽपि = पुष्यः । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । "लुप् त्वप्रयुक्ते" अण्लुप् । पुष्ये जातः = पुष्यः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[तिष्यः] तिष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्तः कालोऽपि = तिष्यः । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । "लुप् त्वप्रयुक्ते" अण्लुप् । तिष्ये जातः = तिष्यः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[सिध्यः] सिध्येन चन्द्रयुक्तेन युक्तः कालोऽपि = सिध्यः । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । "लुप् त्वप्रयुक्ते" अण्लुप् । सिध्ये जातः = सिध्यः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[पुनर्वसुः] पुनर्वसु पुंसि तथा च न्यासः । तिष्यश्च पुनर्वसू चेति अत्र चैकैव तारा विवक्षितेत्येकवचनान्तत्वम् । पुनर्वसुना चन्द्रयुक्तेन युक्तः कालोऽपि = पुनर्वसुः । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । "लुप् त्वप्रयुक्ते" अण्लुप् । पुनर्वसौ जातः = पुनर्वसुः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[हस्तः] हस्तेन चन्द्रयुक्तेन युक्तः कालोऽपि = हस्तः । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । "लुप् त्वप्रयुक्ते" अण्लुप् । हस्ते जातः = हस्तः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[विशाखः] विशाखया चन्द्रयुक्तया युक्तः कालोऽपि = विशाखा । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । "लुप् त्वप्रयुक्ते" अण्लुप् । विशाखायां जातः = विशाखः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[स्वातिः] स्वाति पुं-स्त्रीलिङ्गे वर्त्तते । स्वात्या स्वातिना वा चन्द्रयुक्तया युक्तः कालोऽपि = स्वातिः । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । "लुप् त्वप्रयुक्ते" अण्लुप् । स्वातौ जातः = स्वातिः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । अनेन लुप् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० सर्वत्र ॥छ॥

चित्रा-रेवती-रोहिण्याः स्त्रियाम् ॥ ६।३।१०८ ॥

[चित्रारेवतीरोहिण्याः] चित्रा च रेवती च रोहिणी च = चित्रारेवतीरोहिणी, तस्याः = चित्रारेवतीरोहिण्याः । 'स्त्रीदूतः' (१।४।२९) ङसि० → दास्० → आस्० ।

[स्त्रियाम्] स्त्री सप्तमी ङि । 'स्त्रियां ङितां वा०' (१।४।२८) ङि० → दाम्० → आम्० । 'स्त्रियाः' (२।१।५४) इय् ।

[चित्रा माणविका] चित्रायां(त्रया) चन्द्रयुक्तया युक्तः कालोऽपि = चित्रा । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । "लुप् त्वप्रयुक्ते" अण्लुप् । चित्रायां जाता = चित्रा । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । अनेन लुप् । कुत्सिता माणवा = माणविका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्र० । 'ङ्यादीदूतः के' (२।४।१०४) ह्रस्वः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्-तत्०' (२।४।१११) इ ।

[रेवती] रेवत । 'रेवत-रोहिणाद् भे' (२।४।२६) ङी । रेवत्या चन्द्रयुक्तया युक्तः कालोऽपि = रेवती । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । ''लुप् त्वप्रयुक्ते'' अण्लुप् । रेवत्यां जाता = रेवती । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[रोहिणी] रोहिण । 'रेवत-रोहिणाद् भे' (२।४।२६) ङी । रोहिण्या चन्द्रयुक्तया युक्तः कालोऽपि = रोहिणी । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । ''लुप् त्वप्रयुक्ते'' अण्लुप् । रोहिण्यां जाता = रोहिणी । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[चैत्रः] चित्रायां जातः = चैत्रः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[रैवतः] रेवत्यां जातः = रैवतः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[रौहिणः] रोहिण्यां जातः = रौहिणः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छा॥

बहुलमन्येभ्यः ॥ ६।३।१०९ ॥

[बहुलम्] 'बहुङ् वृद्धौ' (८७३) बह् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । बंहतेऽस्मात्कार्यजातमिति बहुलम् । 'स्था-वङ्कि-बंहि-बिन्दिभ्यः किन्नलुक् च' (उणा० ४८६) बहुलनिपात्यते । सि-अम् ।

[अन्येभ्यः] अन्य पञ्चमी भ्यस् ।

[अभिजित्, आभिजितः] अभि 'जिं अभिभवे' (८) जि । अभिजयतीति अभिजित् । 'क्विप्' (५।१।१४८) क्विप्प्र० । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लुक् । अभिजिता चन्द्रयुक्तया युक्तः कालोऽपि = अभिजित् । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । ''लुप् त्वप्रयुक्ते'' अण्लुप् । अभिजिति जातोऽभिजित् । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । अनेन अण्लुप् । यत्र न लुप् तत्र वृद्धिः ।

[अश्वयुक्, आश्वयुजः] अश्वयुजा चन्द्रयुक्तया युक्तः कालोऽपि = अश्वयुक् । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । ''लुप् त्वप्रयुक्ते'' अण्लुप् । अश्वयुजि जातः = अश्वयुक् । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । अनेन अण्लुप् । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज० → ग० । 'विरामे वा' (१।३।५१) ग० → क० । यत्राण् न लुप् तत्र वृद्धिः । प्रथमा सि ।

[शतभिषक्, शातभिषजः] शतभिषजा चन्द्रयुक्तया युक्तः कालोऽपि शतभिषक् । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । ''लुप् त्वप्रयुक्ते'' अण्लुप् । शतभिषजि जातः = शतभिषक् । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । अनेन अण्लुप् । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज० → ग० । 'विरामे वा' (१।३।५१) ग० → क० । यत्राण् लुप् तत्र न वृद्धिः ।

'वा जाते द्विः' (६।२।१३७) इति विकल्पेनाणो डित्त्वादन्त्यस्वरादिलोपः । अत्र न जाता लोपः ।

[कृत्तिकः, कार्त्तिकः] कृत्तिकाभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तः कालोऽपि = कृत्तिका । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । ''लुप् त्वप्रयुक्ते'' अण्लुप् । कृत्तिकासु जातः = कृत्तिकः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । अनेन लुप् । 'ङ्यादेर्गौण०' (२।४।९५) आप्निवृत्तिः । यत्राण् न लुप् तत्र वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[मृगशिरा:, मार्गशीर्ष:] स्वमते मृगशिर: क्लीबम् । गौडस्तु स्त्रियाम् । मृगशिरसा चन्द्रयुक्तया युक्त: कालोऽपि = मृगशिरा: । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । "लुप् त्वप्रयुक्ते" अण्लुप् । मृगशिरसि जात: = मृगशिरा:, मार्गशीर्ष: । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । अनेन अण्लुप् । प्रथमा सि । 'अभ्वादेरत्वस: सौ' (१।४।९०) दीर्घ: । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'सो रु:' (२।१।७२) स० → र० । 'शीर्ष: स्वरे तद्धिते' (३।२।१०३) शिरस्० → शीर्षदेश: । यत्र अण् न लुप् तत्र देश: कार्य: । प्रथमा सि । 'सो रु:' (२।१।७२) स० → र० ।

[अश्विन:, अश्विनी] अश्विनीभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्त: कालोऽपि = अश्विन: । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । "लुप् त्वप्रयुक्ते" अण्लुप् । अश्विनीषु जात: = अश्विन:, अश्विनी । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । अनेन नित्यं लुप् । 'ङ्यादेर्गौण०' (२।४।९५) ङीनिवृत्ति: । पुनरेव 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङी:' (२।४।१९) ङी ।

[राध:, राधा] राधया चन्द्रयुक्तया युक्त: कालोऽपि = राधा । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । "लुप् त्वप्रयुक्ते" अण्लुप् । राधासु जात: = राध: । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । अनेन नित्यं लुप् । 'ङ्यादेर्गौण०' (२।४।९५) आप्निवृत्ति: । पुनरेव आप् ।

[श्रवण:, श्रवणा] श्रवणेन चन्द्रयुक्तेन युक्त: कालोऽपि = श्रवण: । श्रवणेन चन्द्रयुक्तेन युक्ता रात्रिरपि = श्रवणा । 'श्रवणा-ऽश्वत्थान्नाम्न्य:' (६।२।८) अप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । श्रवणे जात:, श्रवणायां जाता वा । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[उत्तर:, उत्तरा] उत्तरानक्षत्रं स्त्रीत्वे वर्त्तते । उत्तरया चन्द्रयुक्तया युक्त: कालोऽपि = उत्तरा । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । "लुप् त्वप्रयुक्ते" अण्लुप् । उत्तरायां जात: - जाता वा । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

क्वचिन्न भवति-

[माघ:] मघाभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्त: कालोऽपि मघा । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । "लुप् त्वप्रयुक्ते" अण्लुप् । मघासु जात: = माघ: । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । वृद्धि: आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[आश्वत्थ:] अश्वत्थो मुहूर्त्त: - अश्विनी वा कथ्यते । अश्वत्थेन मुहूर्त्तेन चन्द्रयुक्तेन युक्तो मासोऽश्वत्थ: । 'श्रवणा-ऽश्वत्थान्नाम्न्य:' (६।२।८) अप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अश्वत्थे भव: = आश्वत्थ: । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धि: स्वरे०' (७।४।१) वृद्धि: आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[प्रोष्ठपाद:] प्रोष्ठो गौस्तस्येव पादौ यासां ता: । 'सुप्रात-सुश्व-सुदिव-शारिकुक्ष-चतुरस्त्रैणीपदा-ऽजपद-प्रोष्ठपद-भद्रपदम्' (७।३।१२९) डप्र० - पददेश: । प्रोष्ठपद 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । प्रोष्ठपदाभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्त: कालोऽपि प्रोष्ठपदा । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । "लुप् त्वप्रयुक्ते" अण्लुप् । प्रोष्ठपदासु जात: = प्रोष्ठपाद: । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'प्रोष्ठ-भद्राज्जाते' (७।४।१३) उत्तरपदवृद्धि: । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रु:' (२।१।७२) स० → र० ।

[भद्रपाद:] भद्राणि पदानि यस्यां सा = भद्रपदा । भद्रपदाभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्त: कालोऽपि = भद्रपदा । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । "लुप् त्वप्रयुक्ते" अण्लुप् । भद्रपदासु जात: = भद्रपाद: । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'प्रोष्ठ-भद्राज्जाते' (७।४।१३) इत्यनेन उत्तरपदवृद्धि: । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रु:' (२।१।७२) स० → र० ।।छ।।

स्थानान्त-गोशाल-खरशालात् ॥ ६।३।११० ॥

[स्थानान्तगोशालखरशालात्] स्थानशब्दोऽन्ते यस्य सः = स्थानान्तः । स्थानान्तश्च गोशालश्च खरशालश्च = स्थानान्तगोशालखरशालम्, तस्मात् ।

[गोस्थानः] गो 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभावः' **(** न्या० सं० वक्ष०(१) सूत्र (२९) **)** स्था । स्थीयतेऽस्मिन्निति स्थानम् । अनट्प्र० → अन । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् । गवां स्थानं = गोस्थानम् । 'गोस्थाने जातः = गोस्थानः । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[अश्वस्थानः] अश्वानां स्थानमश्वस्थानम् । अश्वस्थाने जातोऽश्वस्थानः । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[गोशालः] गवां शाला = गोशालम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । गोशाले जातः = गोशालः । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

[खरशालः] खराणां शाला = खरशालम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । खरशाले जातः = खरशालः । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० । अनेन लुप् ।

नामग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणात्-

[गोस्थानः] स्थीयतेऽस्यामिति स्थानी । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र० → अन । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । गवां स्थानी = गोस्थानी । गोस्थान्यां जातः = गोस्थानः । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० । अनेन लुप् । 'ङ्यादेर्गौणस्या०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[गोशालः] गवां शाला = गोशाला । गोशालायां जातः = गोशालः । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० । अनेन लुप् । 'ङ्यादेर्गौण०' (२।४।९५) आप्निवृत्तिः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[खरशालः] खराणां शाला = खरशाला । खरशालायां जातः = खरशालः । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० । अनेन लुप् । 'ङ्यादेर्गौण०' (२।४।९५) आप्निवृत्तिः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

वत्सशालाद्वा ॥ ६।३।१११ ॥

[वत्सशालात्] वत्सशाल पञ्चमी ङसि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[वत्सशालः, वात्सशालः] वत्सानां शाला = वत्सशालम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । लिङ्गानुशासने-"सेना-शाला-सुराच्छाया-निशा वोर्णा शशात्परा । भाद्गणो गृहतः स्थूणा, संख्यादन्ता शतादिका" ॥१२॥ क्लीबत्वस्य विधानात् स्त्री-क्लीबः शब्दः इत्युक्तं लिङ्गानुशासने । वत्सशाले जातः = वत्सशालः, वात्सशालः । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० → अ । अनेन अण् वा लुप् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

सोदर्य-समानोदर्यौ ॥ ६।३।११२ ॥

[सोदर्यसमानोदर्यौ] सोदर्यश्च समानोदर्यश्च = सोदर्यसमानोदर्यौ ।

[सोदर्यः, समानोदर्यो भ्राता] समानोदरे जातः = सोदर्यः । अनेन यप्र० । अत एव निर्देशात् समानस्य सः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अनेन समानोदर्य निपात्यते, ततो निपातनादेव च जातार्थमात्रत्वेऽपि भ्रातरश्च भगिन्यश्चेत्येकशेषः । भ्रातृष्वेवाभिधानं न कृमिमलादिषु नाम्नीत्यधिकाराद्वा ॥छ॥

कालाद् देये ऋणे ॥ ६।३।११३ ॥

[कालात्] काल पञ्चमी ङसि ।

[देये] देय सप्तमी ङि ।

[ऋणे] ऋण सप्तमी ङि ।

[मासिकम्] मासे देयमृणं = मासिकम् । 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आर्द्धमासिकम्] अर्द्धमासे देयमृणम् = आर्द्धमासिकम् । 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सांवत्सरिकमृणम्] संवत्सरे देयमृणं = सांवत्सरिकमृणम् । 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । मासादिके गते देयमित्यर्थः ।

[स्वस्तिवाचनम्] स्वस्ति 'वचंक् भाषणे' (१०९६) वच् । वचन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । वाच्यते = वचनम् । 'नन्द्यादिभ्योऽनः' (५।१।५२) अनप्र० । यौजादिकः 'वचण्(परि)भाषणे' (१९५३) वच । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । वच्यते = वचनम् । 'नन्द्यादिभ्योऽनः' (५।१।५२) अनप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिलुक् । स्वस्ति वाचनं = स्वस्तिवाचनम् ।।छ।।

कलाप्यश्वत्थ-यवबुसोमाव्यासैषमसोऽकः ॥ ६।३।११४ ॥

[कलाप्यश्वत्थयवबुसोमाव्यासैषमसः] कलापी च अश्वत्थश्च यवबुसश्च उमाव्यासश्च ऐषमस् च = कलाप्यश्वत्थयवबुसोमाव्यासैषमस्, तस्मात् ।

[अकः] अक प्रथमा सि ।

[कलापकम्] यस्मिन् काले मयूराः केदाराः इक्षवः कलापिनो भवन्ति स कालस्तत्साहचर्यात् कलापी, तत्र देयमृणं = कलापकम् । अनेन अकप्र० । 'कलापि-कुथुमि-तैतलि-जाजलि-लाङ्गलि-शिखण्डि-शिलालि-सब्रह्मचारि-पीठसर्पि-सूकरसद्म-सुपर्वणः' (७।४।६२) इत्यादिना, 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इति वा अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[अश्वत्थकम्] यस्मिन् कालेऽश्वत्थाः फलन्ति स कालोऽश्वत्थफलसहचरितोऽश्वत्थः, तत्र देयमृणमश्वत्थकम् । अनेन अकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[यवबुसकम्] यस्मिन् काले यवानां बुसं भवति स कालो यवबुसम्, तत्र देयमृणं = यवबुसकम् । अनेन अकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[उमाव्यासकम्] उमा-अतसीनाम्ना(म) वृक्षः । 'असूच् क्षेपणे' (१२२१) अस्, विपूर्व० । व्यस्यन्ते-विक्षिप्यन्ते यस्मिन् स काल उमाव्यासः । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । तत्र देयमृणमुमाव्यासकम् । अनेन अकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[ऐषमकम्] ऐषमोऽस्मिन् संवच्छरे देयमृणमैषमकम् । अनेन अकप्र० । 'प्रायोऽव्ययस्य' (७।४।६५) अस्लोपः । 'ऐषमो-ह्यः-श्वसो वा' (६।३।१९) त्यच्, 'सायं-चिरं-प्राह्णे०' (६।३।८८) तनटोः प्राप्तौ अयं अकप्र० । सि-अम् ।।छ।।

ग्रीष्मा-ऽवरसमादकञ् ॥ ६।३।११५ ॥

[ग्रीष्माऽवरसमात्] ग्रीष्मश्च अवरसमश्च(मा च) = ग्रीष्माऽवरसमम्, तस्मात् ।

[अकञ्] अकञ् प्रथमा सि ।

'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) - 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) अणिकणोरपवादः ।

[ग्रैष्मकम्] ग्रीष्मे देयमृणं = ग्रैष्मकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आवरसमकम्] अवरा चासौ समा च = अवरा(र)समा । यद्वा समाया अवरत्वमित्यवरसमम् । अवरसमायां अवरसमे वा देयमृणम् = आवरसमकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् ।

[आपरसमकम्] अपरा समा = अपरसमम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । अपरसमे भवम् = आपरसमकम् । मतान्तरे अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

संवत्सरा-ऽऽग्रहायण्या इकण् च ॥ ६।३।११६ ॥

[संवत्सराऽऽग्रहायण्याः] संवत्सरश्च आग्रहायणी च = संवत्सराऽऽग्रहायणी, तस्याः = संवत्सराऽऽग्रहायण्याः । पञ्चमी ङसि ।

[इकण्] इकण् प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि ।

'संवत्सरात् फल-पर्वणोः' (६।३।९०) - 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इत्याभ्यां अणिकणोरपवादः । 'कालाद् देये ऋणे' (६।३।११३) इत्यस्य च ।

[सांवत्सरिकम्, सांवत्सरकम्] संवत्सरे देयं ऋणं फलं पर्व वा = सांवत्सरिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । एवम्-सांवत्सरकम् । अनेनैव अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[आग्रहायणिकम्, आग्रहायणकम्] अग्रं हायनस्य = अग्रहायणम्(णः) । 'पूर्वपदस्थान्नाम्न्यगः' (२।३।६४) न० → ण० । अग्रहायण एव = आग्रहायणी । 'प्रज्ञादिभ्योऽण्' (७।२।१६५) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । आग्रहायण्यां देयं ऋणम् = आग्रहायणिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । एवम्-आग्रहायणकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । सि-अम् ।

वेत्यकृत्वा इकण्विधानं 'संवत्सरात् फल-पर्वणोः' (६।३।९०) इत्यण्बाधनार्थम् ॥छ॥

साधु-卐पुष्यत्-पच्यमाने ॥ ६।३।११७ ॥

[साधुपुष्यत्पच्यमाने] साधुश्च पुष्यच्च पच्यमानश्च = साधुपुष्यत्पच्यमानम्, तस्मिन् ।

[हैमनमनुलेपनम्, हैमन्तम्, हैमन्तिकम्] हेमन्ते साधु = हैमनम्, हैमन्तम् । 'हेमन्ताद्वा तलुक् च' (६।३।९१) अण्प्र० → अ - तलुक् च विकल्पेन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । एवम्-हैमन्तिकम् । 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

卐 हैमप्रकाशे - "पुष्यत्" ।

[वासन्त्यः कुन्दलताः] वसन्त । वसन्ते पुष्यन्ति = वासन्त्यः । 'भर्तु-सन्ध्या०' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । प्र० जस् । कुन्दलता इत्यर्थः ।

[ग्रैष्म्यः पाटलाः] ग्रीष्मे पुष्यन्ति = ग्रैष्म्यः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । प्र० जस् । पाटलाः ।

[शारदाः शालयः] शरद् । शरदि पच्यन्ते = शारदाः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । प्र० जस् । शालयः ।

[शैशिरा मुद्गाः] शिशिरे पच्यन्ते = शैशिराः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् । मुद्गाः ॥छ॥

उप्ते ॥ ६।३।११८ ॥

[उप्ते] उप्त सप्तमी ङि ।

[शारदा यवाः] शरद् । शरदि उप्ताः = शारदाः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । प्र० जस् । यवाः ।

[हैमनाः] हेमन्ते उप्ताः = हैमनाः । 'हेमन्ताद्वा तलुक् च' (६।३।९१) अण्प्र० → अ - तलुक् च । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । प्र० जस् ।

[ग्रैष्माः] ग्रीष्मे उप्ताः = ग्रैष्माः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् ।

[नैदाघाः] निदाघे उप्ताः = नैदाघाः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् ॥छ॥

आश्वयुज्या अकञ् ॥ ६।३।११९ ॥

[आश्वयुज्याः] आश्वयुजी पञ्चमी ङसि । 'स्त्रीदूतः' (१।४।२९) ङसि० → दास्० → आस्० ।

[अकञ्] अकञ् प्रथमा सि ।

[आश्वयुजका माषाः] अश्वयुज् । अश्विनीभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्ता या पौर्णमासी सा = आश्वयुजी । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । अश्विनीपर्यायोऽश्वयुक्शब्दः । आश्वयुज्यां कौमुद्यामुप्ताः = आश्वयुजकाः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । प्र० जस् । माषाः ॥छ॥

ग्रीष्म-वसन्ताद्वा ॥ ६।३।१२० ॥

[ग्रीष्मवसन्तात्] ग्रीष्मश्च वसन्तश्च = ग्रीष्मवसन्तम्, तस्मात् ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[ग्रैष्मकं, ग्रैष्मं सस्यम्] ग्रीष्मे उप्तं = ग्रैष्मकम् । अनेन वा अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । एवम्-ग्रैष्मम् । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । सस्यम् ।

[वासन्तकं, वासन्तं सस्यम्] वसन्ते उप्तं = वासन्तकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । एवम्-वासन्तम् । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । सस्यम् ॥छ॥

व्याहरति मृगे ॥ ६।३।१२१ ॥

[व्याहरति] व्याहरत् सप्तमी ङि ।

[मृगे] मृग सप्तमी ङि । 'मृगण् अन्वेषणे' (१९३०) मृग । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । मृग्यते = मृगः । 'युवर्ण-वृ-दृ०' (५।३।२८) अल्प्र० → अ, तस्मिन् ।

[नैशिको नैशो वा शृगालः] निशा । निशायां व्याहरति = नैशिकः । 'निशा-प्रदोषात्' (६।३।८३) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । एवम्-नैशः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । शृगालः ।

[प्रादोषिकः, प्रादोषो वा शृगालः] प्रदोष । प्रदोषे व्याहरति = प्रादोषिकः । 'निशा-प्रदोषात्' (६।३।८३) इकण्प्र० → इक - विकल्पेन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । एवम्-प्रादोषः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । शृगालः ॥छ॥

जयिनि च ॥ ६।३।१२२ ॥

[जयिनि] जयः-प्रसहनमभ्यासः, सोऽस्यास्तीति जयी । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्, तस्मिन् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[नैशिकः, नैशः] निशासहचरितमध्ययनं = निशा, तत्र जयी साभ्यासः = नैशिकः । 'निशा-प्रदोषात्' (६।३।८३) इकण्प्र० → इक । एवम्-नैशः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[प्रादोषिकः, प्रादोषः] प्रदोषसहचरितमध्ययनं = प्रदोषस्तत्र जयी साभ्यासः = प्रादोषिकः । 'निशा-प्रदोषात्' (६।३।८३) इकण्प्र० → इक । एवम्-प्रादोषः । 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वासन्तः] वसन्तसहचरितमध्ययनं = वसन्तस्तत्र जयी = वासन्तः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वार्षिकः] वर्षा । वर्षासु भवः = वार्षिकः । 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

भवे ॥ ६।३।१२३ ॥

[भवे] 'भू सत्तायाम्' (१) भू । भवनं = भवः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव्, तस्मिन् ।

सत्ता भवत्यर्थो गृह्यते, न जन्म, जात इत्यनेन गतार्थत्वात् ।

[स्रौघ्नः] स्रुघ्ने भवः = स्रौघ्नः । 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[माथुरः] मथुरायां भवः = माथुरः । 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[औत्सः] उत्से भवः = औत्सः । 'उत्सादेरञ्' (६।१।१९) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[नादेयः] नद्यां भवः = नादेयः । 'नद्यादेरेयण्' (६।३।२) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[राष्ट्रियः] राष्ट्रे भवः = राष्ट्रियः । 'राष्ट्रादियः' (६।३।३) इयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पारावारीणः] अवारस्य पारं = पारावारम् । पारावारे भवः = पारावारीणः । 'पारावारादीनः' (६।३।६) ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[ग्राम्यः] ग्रामे भवः = ग्राम्यः । 'ग्रामादीनञ् च' (६।३।९) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[ग्रामीणः] ग्रामे भवः = ग्रामीणः । 'ग्रामादीनञ् च' (६।३।९) ईनञ्प्र० → ईन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → णत्वम् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छा॥

दिगादि-देहांशाद् यः ॥ ६।३।१२४ ॥

[दिगादिदेहांशात्] दिग् आदिर्यस्याऽसौ दिगादिः । देहस्य अंशः = देहांशः । दिगादिश्च देहांशश्च = दिगादिदेहांशम्, तस्मात् ।

[यः] य प्रथमा सि ।

[दिश्यः] दिश् । दिशि भवः = दिश्यः । अनेन यप्र० ।

[वर्ग्यः] वर्ग । वर्गे भवः = वर्ग्यः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[अप्सव्यः] अप्सु भवः = अप्सव्यः । अनेन यप्र० । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'अपो य-योनि-मति-चरे' (३।२।२८) इत्यलुप् ।

[मूर्द्धन्यः] मूर्द्धन् । मूर्द्धनि भवः = मूर्द्धन्यः । अनेन यप्र० । 'अनोऽट्ये-ये' (७।४।५१) इत्यनो लोपाभावः ।

[दन्त्यः] दन्तेषु भवः = दन्त्यः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कर्ण्यः] कर्णयोर्भवः = कर्ण्यः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[ओष्ठ्यः] ओष्ठे भवः = ओष्ठ्यः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पाण्यः] पाणौ भवः = पाण्यः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पद्यः] पादयोर्भवः = पद्यः । अनेन यप्र० । 'हिम-हति-काषि-ये पद्' (३।२।९६) पद् ।

[तालव्यः] तालु । तालौ भवः = तालव्यः । अनेन यप्र० । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[मुख्यः] मुखे भवः = मुख्यः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[जघन्यः] जघने भवः = जघन्यः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कण्ठतालव्यः] कण्ठश्च तालुश्च(तालु च) = कण्ठतालु । कण्ठतालुनि भवः = कण्ठतालव्यः । अनेन यप्र० । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[दन्तोष्ठ्यः] दन्तश्च ओष्ठश्च = दन्तोष्ठः । दन्तोष्ठे भवः = दन्तोष्ठ्यः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[मुख्यः] मुख । सेनाया यन्मुखं तत्र भवः = मुख्यः । अनेन यप्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[जघन्यः] जघन । सेनाया यज्जघनं तत्र भवः = जघन्यः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[वंश्यः] वंशोऽन्वयस्तत्र भवः = वंश्यः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[अनुवंश्यः] अनुगतो वंशोऽनुवंशः, तत्र भवः = अनुवंश्यः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

नाम्न्युदकात् ॥ ६।३।१२५ ॥

[नाम्नि] नामन् सप्तमी ङि । 'ई-ङौ वा' (२।१।१०९) अलोपः ।

[उदकात्] उदक पञ्चमी ङसि । 'ङे-ङस्योर्या-ऽऽतौ' (१।४।६) ङसि० → आत् ।

[उदक्या रजस्वला] उदकेषु भवा = उदक्या । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । रजस्वला ऋतुमती उच्यते ।

[औदको मत्स्यः] उदके भवः = औदकः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । मत्स्यः ॥छ॥

मध्याद् दिनण्-णेया मोऽन्तश्च ॥ ६।३।१२६ ॥

[मध्यात्] मध्य पञ्चमी ङसि ।

[दिनण्णेयाः] दिनण् च णश्च ईयश्च = दिनण्णेयाः ।

[मोऽन्तश्च] म प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । अन्त प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । च प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलुप् ।

[माध्यंदिना उद्गायन्ति] मध्य । मध्ये भवाः = माध्यंदिनाः । अनेन दिनण्प्र० → दिन - मोऽन्तश्च । प्र० जस् । उत् कैं (३६) - 'गैं शब्दे' (३७) गै । वर्त्त० अन्ति । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक् । यद्यपि सामान्येन मध्यशब्दाद्दिनणुक्तस्तथापि दिनण्प्रत्यये सति शब्दशक्ति स्वाभाव्या(त्) मध्यशाखोद्भवा उच्यन्ते ।

[माध्यमः] मध्ये भवः = माध्यमः । अनेन णप्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[मध्यमीयः] मध्ये भवः = मध्यमीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[मध्यंदिनः] मध्ये भवः = मध्यंदिनः । मतान्तरेऽनेन दिनप्र०-मोऽन्तश्च ॥छ॥

जिह्वामूला-ऽङ्गुलेश्चेयः ॥ ६।३।१२७ ॥

[जिह्वामूलाऽङ्गुलेः] जिह्वामूलश्च अङ्गुलिश्च = जिह्वामूलाऽङ्गुलि, तस्मात् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[ईयः] ईय प्रथमा सि ।

'दिगादि-देहांशाद् यः' (६।३।१२४) इत्यादिना यापवादः ।

[जिह्वामूलीयः] जिह्वामूले भवः = जिह्वामूलीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[अङ्गुलीयः] अङ्गुलौ भवः = अङ्गुलीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[मध्यीयः] मध्ये भवः = मध्यीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

चकारो मध्यशब्दानुकर्षणार्थं-मागमाबाधनार्थम् (मागमाभावार्थम्) ॥छ॥

वर्गान्तात् ॥ ६।३।१२८ ॥

[वर्गान्तात्] वर्गो अन्ते यस्य सः = वर्गान्तः, तस्मात् ।

[कवर्गीयो वर्णः] कवर्गे भवः = कवर्गीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । वर्णः ।

[पवर्गीयो वर्णः] पवर्गे भवः = पवर्गीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । वर्णः ॥छ॥

ईन-यौ चाऽशब्दे ॥ ६।३।१२९ ॥

[ईनयौ] ईनश्च यश्च = ईनयौ ।

[च] च प्रथमा सि ।

[अशब्दे] न शब्दोऽशब्दः, तस्मिन् = अशब्दे । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० ।

[भरतवर्गीणः, भरतवर्ग्यः, भरतवर्गीयः] भरतवर्ग । भरतवर्गे भवः = भरतवर्गीणः, भरतवर्ग्यः, भरतवर्गीयः । अनेन ईन-य-ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० । भरतपक्ष इत्यर्थः ।

[बाहुबलिवर्गीणः, बाहुबलिवर्ग्यः, बाहुबलिवर्गीयः] बाहु-बल । बाहोर्बलं = बाहुबलम् । बाहुबलमत्रास्ति = बाहुबली । 'बाहूर्वादेर्बलात्' (७।२।६६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अथवा बाहुबलिशब्दः प्रकृत्यन्तरमस्ति । बाहुबलिनो बाहुबलेर्वा वर्गः = बाहुबलिवर्गः । बाहुबलिवर्गौ(र्गे) भवः = बाहुबलिवर्गीणः, बाहुबलिवर्ग्यः, बाहुबलिवर्गीयः । अनेन ईन-य-ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[युष्मद्वर्गीणः, युष्मद्वर्ग्यः, युष्मद्वर्गीयः] युष्मद्-वर्ग । युष्माकं वर्गः = युष्मद्वर्गः । युष्मद्वर्गे भवः = युष्मद्वर्गीणः, युष्मद्वर्ग्यः, युष्मद्वर्गीयः । अनेन ईन-य-ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[अस्मद्वर्गीणः, अस्मद्वर्ग्यः, अस्मद्वर्गीयः] अस्मद्-वर्ग । अस्माकं वर्गः = अस्मद्वर्गः । अस्मद्वर्गे भवः = अस्मद्वर्गीणः, अस्मद्वर्ग्यः, अस्मद्वर्गीयः । अनेन ईन-य-ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[कवर्गीयः] कवर्गे भवः = कवर्गीयः । 'वर्गान्तात्' (६।३।१२८) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

दृति-कुक्षि-कलशि-वस्त्यहेरेयण् ॥ ६।३।१३० ॥

[दृतिकुक्षिकलशिवस्त्यहेः] दृतिश्च कुक्षिश्च कलशिश्च वस्तिश्च अहिश्च = दृतिकुक्षिकलशिवस्त्यहि, तस्मात् ।

[एयण्] एयण् प्रथमा सि ।

[दार्त्तेयं जलम्] दृतौ - चर्मखल्वायां भवं = दार्त्तेयम् । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । जलम् ।

[कौक्षेयो व्याधिः] कुक्षि । कुक्षौ-देहांशे भवः = कौक्षेयः । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक्, व्याधिः ।

[कालशेयं तक्रम्] कलश इवाचरति । 'कर्तुः क्विप्०' (३।४।२५) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लुक् । 'पदि-पठि-पचि-स्थलि-हलि-कलि-बलि-वलि-वल्लि-पल्लि-कटि-चटि-वटि-वधि-गाध्यर्चि-वन्दि-नन्द्यवि-वशि-वाशि-काशि-छर्दि-तन्त्रि-मन्त्रि-खण्डि-मण्डि-चण्डि-यत्यञ्जि-मस्यसि-वनि-ध्वनि-सनि-गमि-तमि-ग्रन्थि-श्रन्थि-जनि-मण्यादिभ्यः' (उणा० ६०७) इप्र० । 'अतः' (४।३।८२) अलुक् । 'इतोऽक्त्यर्थात्' (२।४।३२) ङी । कलश्यां-मन्थन्यां भवं = कालशेयम् । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । सि-अम् । तक्रम् ।

[वास्तेयं पुरीषम्] वस्तौ-पुरीषनिर्गमरन्ध्रे भवं = वास्तेयम् । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । पुरीषम् ।

[आहेयं विषम्] अहौ भवम् = आहेयम् । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् । विषम् ॥छ॥

आस्तेयम् ॥ ६।३।१३१ ॥

[आस्तेयम्] आस्तेय सि-अम् ।

[आस्तेयम्] अस्ति धने विद्यमाने वा भवम् = आस्तेयम् । अथवा असृज्-असृजि भवमास्तेयम् । उभयवाक्ये अनेन एयण्प्र० → एय-असृज्शब्दस्य अस्त्यादेशश्च । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ॥छ॥

ग्रीवातोऽण् च ॥ ६।३।१३२ ॥

[ग्रीवातः] ग्रीवा । ग्रीवायां = ग्रीवातः । 'अहीय-रुहोऽपादाने' (७।२।८८) तसुप्र० → तस् । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलुप् ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि ।

'दिगादि-देहांशाद् यः' (६।३।१२४) इत्यादिना यस्य स अपवादः ।

[ग्रैवम्, ग्रैवेयम्] ग्रीवा । ग्रीवासु भवं = ग्रैवम्, ग्रैवेयम् । अनेन अण्प्र० → अ । एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । सि-अम् ।

ग्रीवाशब्दो यदा शिरोधमनीवचनस्तदा तासां बहुत्वाद्बहुवचनम् । ग्रीवासु इति बहुत्वे एव प्रत्ययः, नैकत्वे अनभिधानात् । अतः पाणिनीयसूत्रे **ग्रीवाभ्य एव** इति बहुवचनान्त उपात्तः ग्रीवाशब्दः ॥छ॥

चतुर्मासान्नाम्नि ॥ ६।३।१३३ ॥

[चतुर्मासात्] चतुर्मास पञ्चमी ङसि ।

[नाम्नि] नामन् सप्तमी ङि । 'ई-ङौ वा' (२।१।१०९) अलुक् ।

[चातुर्मासी] चतुर्षु मासेषु भवा = चातुर्मासी । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । आषाढी कार्त्तिकी फाल्गुनी च पौर्णमासी भण्यते । 'संख्या समाहारे च द्विगुश्चाऽनाम्न्यम्' (३।१।९९) इत्यादिना द्विगुः समासः । अत्र 'द्विगोरनपत्ये०' (६।१।२४) इत्यादिना प्रत्ययस्य लुब् भवति ।

[चतुर्मासः] चतुर्षु मासेषु भवः = चतुर्मासः । 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्प्र० । 'द्विगोरनपत्ये०' (६।१।२४) लुप् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

यज्ञे ञ्यः ॥ ६।३।१३४ ॥

[यज्ञे] यज्ञ सप्तमी ङि ।

[ञ्यः] ञ्य प्रथमा सि ।

[चातुर्मास्यानि यज्ञकर्माणि] चतुर्षु मासेषु भवानि = चातुर्मास्यानि । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) जस्० → शि० → इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः । यज्ञरूपाणि कर्माणि = यज्ञकर्माणि ॥छ॥

गम्भीर-पञ्चजन-बहिर्देवात् ॥ ६।३।१३५ ॥

[गम्भीरपञ्चजनबहिर्देवात्] गम्भीरश्च पञ्चजनश्च बहिश्च दि(दे)वश्च = गम्भीरपञ्चजनबहिर्देवम्, तस्मात् ।

[गाम्भीर्यः] गम्भीरे भवः = गाम्भीर्यः । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पाञ्चजन्यः] पञ्चजने भवः = पाञ्चजन्यः । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अनयोः संज्ञाविवक्षणात् द्विगुत्वाभावे लुब्भावः ।

[बाह्यः] बहिस् । बहिर्भवः = बाह्यः । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'प्रायोऽव्ययस्य' (७।४।६५) इस्लुक् ।

[दैव्यः] देवे भवः = दैव्यः । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[गाम्भीरः] गम्भीरे जातः = गाम्भीरः । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पाञ्चजनः] पञ्चजने जातः = पाञ्चजनः । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पञ्चजनः] पञ्चसु जनेषु जातः = पञ्चजनः । रथकारपञ्चमस्य चातुर्वर्णस्य पञ्चजनस्येति संज्ञेयम् । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० → अ । 'द्विगोरनपत्ये०' (६।१।२४) अण्लुप् ।

[बाहीकः] बहिस् । बहिर्जातः = बाहीकः । 'बहिषष्टीकण् च' (६।१।१६) टीकण्प्र० → ईक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'प्रायोऽव्ययस्य' (७।४।६५) इस्लुक् ।

[दैवः] देवादागतः = दैवः । 'देवाद् यञ् च' (६।१।२१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[बाहीकः] बहिस् । बहिर्भवः = बाहीकः । मतान्तरे 'बहिषष्टीकण् च' (६।१।१६) टीकण्प्र० → ईक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'प्रायोऽव्ययस्य' (७।४।६५) इस्लुप् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छा॥

परिमुखादेरव्ययीभावात् ॥ ६।३।१३६ ॥

[परिमुखादेः] परिमुख(खं) आदिर्यस्य सः = परिमुखादिः, तस्मात् ।

[अव्ययीभावात्] अव्ययीभाव पञ्चमी ङसि । इंण्क् गतौ (१०७५) इ, न-विपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) यत्वम् । न क्षयं यातीत्यव्ययम् । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० । अग्रे 'भू सत्तायाम्' (१) भू । अनव्ययोऽव्ययो भवतीति अव्ययीभावः । 'वा ज्वलादि-दु-नी-भू-ग्रहा-ऽऽस्रोर्णः' (५।१।६२) णप्र० → अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां०' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्वाववर्णस्या०' (४।३।१११) अ० → ई० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) च्विलुक्, तस्मात् = अव्ययीभावात् ।

[पारिमुख्यः] परितः = सर्वतो मुखं = परिमुखम् । अत एव वचनादव्ययीभावः-वर्जनार्थो वा परि । मुखात् परि = परिमुखम् । 'पर्यपा-ऽऽङ्-बहिरच् पञ्चम्या' (३।१।३२) इत्यादिना अव्ययीभावः । परिमुखे भवः = पारिमुख्यः । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पारिहनव्यः] हनोः परि = परिहनुः । परिहनौ भवः = पारिहनव्यः । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[पार्योष्ठ्यः] ओष्ठात् परि = पर्योष्ठः । पर्योष्ठे भवः = पार्योष्ठ्यः । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'विभक्ति-समीप०' (३।१।३९) इत्यादिना अव्ययीभावः समासः सर्वेषु उदाहरणेषु ।

[औपकूलम्] कूलस्य समीपम् = उपकूलम् । उपकूले भवम् = औपकूलम् ।

[औपमूलम्] मूलस्य समीपम् = उपमूलम् । उपमूले भवम् = औपमूलम् ।

[औपशाखम्] शाखायाः समीपम् = उपशाखम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । उपशाखे भवम् = औपशाखम् ।

[औपकुम्भम्] कुम्भस्य समीपम् = उपकुम्भम् । उपकुम्भे भवम् = औपकुम्भम् ।

[औपखलम्] खलस्य समीपम् = उपखलम् । उपखले भवम् = औपखलम् । सर्वत्र 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[आनुकुम्भम्] कुम्भस्य अनु-पश्चात्-समीपं वा = अनुकुम्भम् । अनुकुम्भे भवम् = आनुकुम्भम् ।

[आनुकूलम्] कूलस्य अनु-पश्चात्-समीपं वा = अनुकूलम् । अनुकूले भवम् = आनुकूलम् ।

[आनुखलम्] खलस्य अनु-पश्चात्-समीपं वा = अनुखलम् । अनुखले भवम् = आनुखलम् । सर्वत्र 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[पारिमुखः] परिग्लानो मुखाय = परिमुखः । 'प्रात्यव-परि-निरादयो गत-क्रान्त-क्रुष्ट-ग्लान-क्रान्ताद्यर्थाः प्रथमाद्यन्तैः' (३।१।४७) इत्यादिना समासः । परिमुखे भवः = पारिमुखः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[अनुवंश्यः] वंशस्य अनु-पश्चात् = अनुवंशः । अनुवंशे भवः = अनुवंश्यः । 'दिगादि-देहांशाद् यः' (६।३।१२४) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

अन्तःपूर्वादिकण् ॥ ६।३।१३७ ॥

[अन्तःपूर्वात्] अन्तः पूर्वपदं यस्य सः = अन्तःपूर्वः । 'ते लुग्वा' (३।२।१०८) पदलुक्, तस्मात् ।

[इकण्] इकण् प्रथमा सि ।

[आन्तरगारिकः] अन्तर् । अगारस्यान्तः = अन्तरगारम् । 'पारे-मध्ये-ऽग्रे-ऽन्तः षष्ठ्या वा' (३।१।३०) अव्ययीभावः समासः । अन्तरगारे भवः = आन्तरगारिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आन्तर्गेहिकः] गेहस्य अन्तः = अन्तर्गेहम् । अन्तर्गेहं अन्तर्गेहे वा भवः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आन्तर्वेश्मिकः] अन्तर्-वेश्मन् । वेश्मनोऽन्तः = अन्तर्वेश्म । 'नपुंसकाद् वा' (७।३।८९) अत्समासान्तः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लुक् । अन्तर्वेश्मं भवः - अन्तर्वेश्म वा भवः = आन्तर्वेश्मिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आन्तरगारम्] अन्तर्गतमगारस्य = अन्तरगारम् । बाहुलकात् 'प्रात्यव-परि-निरादयो०' (३।१।४७) इति समासः । अन्तःस्थं वा अगारम् = अन्तरगारम् । 'विशेषणं विशेष्येणैकार्थं कर्मधारयश्च' (३।१।९६) इत्यादिना समासः । अन्तरगारे

भवम् = आन्तरगारम् । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[आन्तःपुरम्] अन्तर्गतं पुरस्य = अन्तःपुरम् । अन्तःपुरे भवम् = आन्तःपुरम् । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[आन्तःकरणम्] अन्तःस्थं करणस्य = अन्तःकरणम् । अन्तःकरणे भवम् = आन्तःकरणम् । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

पर्यनोर्ग्रामात् ॥ ६।३।१३८ ॥

[पर्यनोः] परिश्च अनुश्च = पर्यनुस्तस्मात् ।

[ग्रामात्] ग्राम पञ्चमी ङसि ।

[पारिग्रामिकः] ग्रामात् परि = परिग्रामम् । 'पर्यपा-ऽऽङ्-बहिरच् पञ्चम्या' (३।१।३२) इत्यादिना समासः । परिग्रामे भवः = पारिग्रामिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[आनुग्रामिकः] ग्रामस्य अनु-समीपम् = अनुग्रामम् । 'विभक्ति-समीप-समृद्धि-व्यृद्ध्यर्थाभावा०' (३।१।३९) इत्यादिना समासः । अनुग्रामे भवः = आनुग्रामिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[पारिग्रामः] परिगतो ग्रामः = परिग्रामः । 'प्रात्यव-परि०' (३।१।४७) इत्यादिना समासः । परिग्रामे भवः = पारिग्रामः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[आनुग्रामः] अनुगतो ग्रामः = अनुग्रामः । अनुग्रामे भवः = आनुग्रामः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

उपाज्जानु-नीवि-कर्णात् प्रायेण ॥ ६।३।१३९ ॥

[उपात्] उप पञ्चमी ङसि ।

[जानुनीविकर्णात्] जानुश्च नीविश्च कर्णश्च = जानुनीविकर्णम्, तस्मात् ।

[प्रायेण] प्रायेण प्रथमा सि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[औपजानुकः सेवकः] जानुनः समीपम् = उपजानु । प्रायेणोपजानु भवति = औपजानुकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'ऋवर्णोवर्ण-दोसिसुसशश्वदकस्मात्त इकस्येतो लुक्' (७।४।७१) इलुक् । सेवकः ।

[औपजानुकं शाटकम्] जानुनः समीपम् = उपजानु । प्रायेणोपजानु भवति = औपजानुकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'ऋवर्णोवर्ण०' (७।४।७१) इलुक् । सि-अम् । शाटकम् ।

[औपनीविकं ग्रीवादाम] नीव्या उप-समीपम् = उपनीवि । प्रायेणोपनीवि भवति = औपनीविकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । ग्रीवा माला ।

[औपनीविकं कार्षापणम्] नीव्याः समीपम् = उपनीवि । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । प्रायेणोपनीवि भवति = औपनीविकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । कार्षापणम्-आभरणविशेषम् ।

[औपकर्णिकः सूचकः] कर्णयोः समीपम् = उपकर्णम् । प्रायेणोपकर्णं भवति = औपकर्णिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । सूचको दुर्जनः । 'सूचण् पैशून्ये' (१८५४) सूच् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । सूचयति पैशून्यमिति सूचकः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लुक् ।

[औपजानवं मांसम्] उपजानु नित्यं भवति = औपजानवम् । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । सि-अम् । मांसम् ।

[औपजानवं गडु] उपजानु नित्यं भवति = औपजानवम् । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । सि-अम् । गडु ॥छ॥

रूढावन्तःपुरादिकः ॥ ६।३।१४० ॥

[रूढौ] रूढि सप्तमी ङि ।

[अन्तःपुरात्] अन्तःपुर पञ्चमी ङसि ।

[इकः] इक प्रथमा सि ।

एकपुरुषपरिग्रहे स्त्रीसमुदाये, उपचारात्तन्निवासेऽपि अन्तःपुरशब्दो रूढः ।

[अन्तःपुरिका स्त्री] अन्तर्मध्ये पुरः = अन्तःपुरम् । 'अव्ययं प्रवृद्धादिभिः' (३।१।४८) समासः । अन्तःपुरे भवा = अन्तःपुरिका । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । स्त्री ।

[आन्तःपुरः] पुरस्यान्तर्गतमन्तःपुरम् । यथा अन्तर्गतोऽङ्गुलेः = अन्तरङ्गुलः । 'संख्या-ऽव्ययादङ्गुलेः' (७।३।१२४) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) इलुक् । नखः । अन्तःपुरे भवः = आन्तःपुरः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आन्तःपुरिकः] पुरस्यान्तः = अन्तःपुरम् । 'पारे-मध्ये-ऽग्रे-ऽन्तः षष्ठ्या वा' (३।१।३०) इत्यादिना समासः । अन्तःपुरे भवः = आन्तःपुरिकः । 'अन्तःपूर्वादिकण्' (६।३।१३७) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

कर्ण-ललाटात् कल् ॥ ६।३।१४१ ॥

[कर्णललाटात्] कर्णश्च ललाटश्च = कर्णललाटम्, तस्मात् ।

[कल्] कल् प्रथमा सि ।

[कर्णिका कर्णाभरणविशेषः पद्माद्यवयवश्च] कर्णे भवा = कर्णिका । अनेन कल्प्र० → क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ । कर्णाभरणविशेषः पद्माद्यवयवश्च ।

[ललाटिका ललाटमण्डनम्] ललाटे भवा = ललाटिका । अनेन कल्प्र० → क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ । ललाटमण्डनम् ।

[कर्ण्यम्] कर्णे भवं = कर्ण्यम् । 'दिगादि-देहांशाद् यः' (६।३।१२४) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[ललाट्यम्] ललाटे भवं = ललाट्यम् । 'दिगादि-देहांशाद् यः' (६।३।१२४) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

लकारः स्त्रीत्वार्थः ॥छ॥

तस्य व्याख्याने च ग्रन्थात् ॥ ६।३।१४२ ॥

[तस्य] तस्य पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[व्याख्याने] व्याख्यान सप्तमी ङि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[ग्रन्थात्] ग्रन्थ पञ्चमी ङसि ।

ग्रन्थः शब्दसन्दर्भः रचना, स व्याख्यायतेऽवयवशः कथ्यते येन तद् व्याख्यानम् ।

[कार्त्तम्] कृत् । कृतां व्याख्यानं, कृत्सु भवं वा = कार्त्तम् । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आर् ।

[प्रातिपदिकीयम्] प्रतीतं पदं = प्रतिपदम्, तत् प्रयोजनमस्य = प्रातिपदिकम् । प्रातिपदिकस्य व्याख्यानं, प्रातिपदिके भवं वा = प्रातिपदिकीयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[पाटलिपुत्रस्य व्याख्यानी सुकोसला] पाटलिपुत्रमेव । 'रोपान्त्यात्' (६।३।४२) अकञ्प्र० । द्विगोरनपत्ये य-स्वराऽऽदेर्लुबद्विः (६।१।२४) अकञ्लुप् । संनिवेशमिति सुकोशलयं(या) प्रतिच्छन्दकभूतया व्याख्यायते, न तु पाटलिपुत्रं ग्रन्थ इत्युत्तरेणापवादिक इकण् न भवति ॥छ॥

प्रायो बहुस्वरादिकण् ॥ ६।३।१४३ ॥

[प्रायः] प्रायस् । अम् । 'अव्ययस्य' (३।२।७) लुप् ।

[बहुस्वरात्] बहवः स्वरा यत्र = बहुस्वरस्तस्मात् ।

[इकण्] इकण् प्रथमा सि ।

[षात्वणत्विकम्] षत्वणत्वयोर्व्याख्यानं-तत्र भवं वा = षात्वणत्विकम् । विरोधित्वान्न समाहूति । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[नातानतिकम्] नतश्च अनतश्च = नतानतौ । अल्पस्वरत्वान्नतस्य पूर्वनिपातः । नतानतयोर्व्याख्यानं-तत्र भवं वा = नातानतिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । उदात्तानुदात्तयोः स्वरयोरेते नतानतसंज्ञे ।

[आत्मनेपदपरस्मैपदिकम्] आत्मनेपदं च परस्मैपदं च = आत्मनेपदपरस्मैपदे । आत्मनेपदपरस्मैपदयोर्व्याख्यानं-तत्र भवं वा = आत्मनेपदपरस्मैपदिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आव्ययीभावतत्पुरुषिकम्] अव्ययीभावश्च तत्पुरुषश्च = अव्ययीभावतत्पुरुषम् । अव्ययीभावतत्पुरुषयोर्व्याख्यानं-तत्र भवं वा = आव्ययीभावतत्पुरुषिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[नामाख्यातिकम्] नाम च आख्यातं च = नामाख्याते । नामाख्यातयोर्व्याख्यानं-तत्र भवं वा = नामाख्यातिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आख्यातिकम्] आख्यातस्य व्याख्यानं-तत्र भवं वा = आख्यातिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[ब्राह्मणिकम्] ब्राह्मणनाम ग्रन्थस्य व्याख्यानं-तत्र भवं वा = ब्राह्मणिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[प्राथमिकम्] प्रथमाया व्याख्यानं- प्रथमायां भवं वा = प्राथमिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[आध्वरिकम्] आ(अ)ध्वरप्रतिपादको ग्रन्थोऽप्यध्वरस्तस्य व्याख्यानं अध्वरे भवं वा = आध्वरिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पौरश्चरणिकम्] पुरस् 'चर भक्षणे च' (४१०) चर् । पुरो विपाकादर्वाक् चर्यते = पुरश्चरणः । 'भुजि-पत्यादिभ्यः कर्मा-ऽपादाने' (५।३।१२८) अनट्प्र० → अन । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० । पुरश्चरणं-प्रायश्चित्तं तत्प्रतिपादको ग्रन्थोऽपि पुरश्चरणः । पुरश्चरणस्य व्याख्यानं-पुरश्चरणे भवं वा = पौरश्चरणिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सांहितम्] संहिताया व्याख्यानं-तत्र भवं वा । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[प्रातिपदिकीयम्] प्रातिपदिकस्य व्याख्यानं - प्रातिपदिके भवं वा = प्रातिपदिकीयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।।छा।

ऋगृद्-द्विस्वर-यागेभ्यः ॥ ६।३।१४४ ॥

[ऋगृद्द्विस्वरयागेभ्यः] ऋग् च ऋच्च द्विस्वरश्च यागश्च = ऋगृद्द्विस्वरयागाः, तेभ्यः ।

[आर्चिकम्] ऋच् । ऋचां व्याख्यानं-ऋक्षु भवं वा = आर्चिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । सि-अम् ।

[चातुर्होतृकम्] चतुर्-होतृ । चतुर्षु होतृषु भवः = चतुर्होतृ(ता) । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'द्विगोरनपत्ये०' (६।१।२४) अण्लुप् । चतुर्होतुर्व्याख्यानं चतुर्होतरि भवं वा = चातुर्होतृकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'ऋवर्णोवर्ण-दोसिसुस०' (७।४।७१) इकारस्य लुक् ।

[पाञ्चहोतृकम्] पञ्चसु होतृषु भवः = पञ्चहोता । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'द्विगोरनपत्ये०' (६।१।२४) अण्लुप् । पञ्चहोतृ(तुः) नाम ग्रन्थस्य व्याख्यानं - पञ्चहोतरि भवं वा = पाञ्चहोतृकः(कम्) । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'ऋवर्णोवर्ण-दोसिसुस०' (७।४।७१) इकारस्य लुक् ।

[आङ्गिकम्] अङ्गानां व्याख्यानं-तत्र भवं वा = आङ्गिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पौर्विकम्] पूर्वाणां व्याख्यानं-तत्र भवं वा = पौर्विकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सौत्रिकम्] सूत्राणां व्याख्यानं-सूत्रे भवं वा = सौत्रिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[तार्किकम्] तर्कस्य व्याख्यानं - तर्के भवं वा = तार्किकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[नामिकम्] नामन् । नाम्नां व्याख्यानं-तत्र भवं वा = नामिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'नोपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लुक् । सि-अम् ।

याग - **[आग्निष्टोमिकम्]** अग्नि-स्तोम । अग्नीनां स्तोमः = अग्निष्टोमः । 'ज्योतिरायुर्भ्यां च स्तोमस्य' (२।३।१७) स० → ष । 'तवर्गस्य०' (१।३।६०) त० → ट० । अग्निष्टोमस्य व्याख्यानं - अग्निष्टोमे भवं वा = आग्निष्टोमिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[राजसूयिकम्] राजन् 'षूङौच् प्राणिप्रसवे' (१२४२) षू । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः (२।३।९८) सू । राजा सूयते = राजसूयम् । 'संचाय्य-कुण्डपाय्य-राजसूयं क्रतौ' । (५।१।२२) राजसूयं निपात्यते । राजसूयस्य व्याख्यानं-राजसूये भवं वा = राजसूयिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[वाजपेयिकम्] वाजं-यज्ञान्नं पेयं यस्य सः = वाजपेयः । वाजपेये भवं = वाजपेयिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[पाकयज्ञिकम्] पाकप्रधानो यज्ञः = पाकयज्ञः । पाकयज्ञस्य व्याख्यानं-पाकयज्ञे भवं वा = पाकयज्ञिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[नावयज्ञिकम्] नवन्-यज्ञ । नवानां यज्ञानां समाहारः = नवयज्ञम् । नवयज्ञस्य व्याख्यानं-तत्र भवं वा = नावयज्ञिकम् । यद्वा नवसु यज्ञेषु भवः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'द्विगोरनपत्ये०' (६।१।२४) अण्लुप् । अग्रेतनं पूर्ववत् ज्ञेयम् ।

[पाञ्चौदनिकम्] पञ्च ओदना यत्र यागे सः = पञ्चौदनः । पञ्चौदनस्य व्याख्यानं-पञ्चौदने भवं वा = पाञ्चौदनिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[दाशौदनिकम्] दशा(श)न्-ओदन । दशसु ओदनेषु भवः = दशौदनः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'द्विगोरनपत्ये०' (६।१।२४) अण्लुप् । यद्वा दश ओदना यत्र यागे सः = दशौदनः । दशौदनस्य व्याख्यानं-दशौदने भवं वा = दाशौदनिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।।छ।।

ऋषेरध्याये ॥ ६।३।१४५ ॥

[ऋषेरध्याये] ऋषि पञ्चमी ङसि । अधि 'इंङ्क् अध्ययने (११०४) इ । अध्ययनम् = अध्यायः । 'इङोऽपादाने तु टिद् वा' (५।३।१९) घञ्प्र० → अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय्, तस्मिन् ।

[वासिष्ठिकोऽध्यायः] वसिष्ठस्य ग्रन्थस्य व्याख्यानस्तत्र भवो वा = वासिष्ठिकोऽध्यायः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वसिष्ठादिसाहचर्यात् ग्रन्थोऽपि तथोच्यते ।

[वैश्वामित्रिकोऽध्यायः] विश्वं मित्रमस्य सः = विश्वामित्रः । 'ऋषौ विश्वस्य मित्रे' (३।२।७९) दीर्घः । विश्वामित्रस्य ग्रन्थस्य व्याख्यानस्तत्र भवो वा = वैश्वामित्रिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र०, अध्यायः ।

[वासिष्ठी ऋक्] वसिष्ठस्य ग्रन्थस्य व्याख्यानी यद्वा वसिष्ठे ग्रन्थे भवा = वासिष्ठम् । 'तस्य व्याख्याने च ग्रन्थात्' (६।३।१४२) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी, ऋक् ।

'प्रायो बहुस्वरात्०' (६।३।१४३) इति प्रायोग्रहणात् प्रायोग्रहणस्य यादृच्छिकत्वात् अप्राप्तिकल्पनायां विध्यर्थम्, प्राप्तिकल्पनायामध्याय एवेति नियमार्थं वचनम् ॥छ॥

पुरोडाश-पौरोडाशादिकेकटौ ॥ ६।३।१४६ ॥

[पुरोडाशपौरोडाशात्] पुरोडास(श)श्च पौरोडास(श)श्च = पुरोडाशपौरोडाशम्, तस्मात् । 'एकदेशविकृतमनन्यवत्' (न्या०सं०वक्ष० (१)/सूत्र(७)) इति न्यायादेव एकोपादानेऽपि उभयोरपि सिद्धौ द्वयोरुपादानम् । एकदेशेत्यस्मानपेक्षया ।

[इकेकटौ] इकश्च इकट् च = इकेकटौ । 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) - 'दोरीयः' (६।३।३२) - 'प्रायो बहुस्वरादिकण्' (६।३।१४३) एतेषामपवादः ।

[पुरोडाशिकः, पुरोडाशिका, पुरोडाशिकी] पुरस् 'दंशं दशने' (४९६) दंश् । पुरो दशत्यनेन = पुरोडाशः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । 'पृषोदरादयः' (३।२।१५५) निपात्यते । पुरोडाशाः पर्पटादेः पिष्टपिण्डाः, तैः सहचरितो मन्त्रः = पुरोडाशः, तस्य व्याख्यानस्तत्र भवो वा = पुरोडाशिकः, पुरोडाशिका । अनेन इक-इकट्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अणञेयेकण्०' (२।४।६८) ङी ।

[पौरोडाशिकः, पौरोडाशिका, पौरोडाशिकी] पुरोडाश मण्ड्यते । पुरोडाशानामयं = पौरोडाशः । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । यद्वा पुरोडाशेषु भवः = पौरोडाशः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । तस्य व्याख्यानस्तत्र भवो वा = पौरोडाशिकः, पौरोडाशिका । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । एवम्-पौरोडाशिकी । अनेन इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४६) सिलुक् ॥छ॥

छन्दसो यः ॥ ६।३।१४७ ॥

[छन्दसो यः] छन्दस् पञ्चमी ङसि । य प्रथमा सि । द्विस्वरे 'ऋगृद्-द्विस्वर-यागेभ्यः' (६।३।१४४) इत्यादिना इकणोऽपवादः ।

[छन्दस्यः] छन्दसो व्याख्यानस्तत्र भवो वा = छन्दस्यः । अनेन यप्र० ॥छा॥

शिक्षादेश्चाण् ॥ ६।३।१४८ ॥

[शिक्षादेः] शिक्षा आदिर्यस्य सः = शिक्षादिः, तस्मात् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

[शैक्षः] 'शिक्षि विद्योपादाने' (८७९) शिक्ष् । शिक्ष्यतेऽभ्यस्यते इति शिक्षा । 'क्तेटो गुरोर्व्यञ्जनात्' (५।३।१०६) अप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । शिक्षाया व्याख्यानस्तत्र भवो वा = शैक्षः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[आर्गयनः] ऋचामयनम् = ऋगयनम्, तस्य व्याख्यानः-ऋगयने भवो वा = आर्गयनः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[छान्दसः] छन्दसो व्याख्यानं-यद्वा छन्दसि भवो वा = छान्दसः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ ।

[नैयायः] न्यायस्य व्याख्यानं-यद्वा न्याये भवो वा = नैयायः । अनेन अण्प्र० → अ । 'लोकात्' (१।१।३) न् पाठउ विश्लेषियइ । 'य्वः पदान्तात् प्रागैदौत्' (७।४।५) ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वास्तुविद्यः] वास्तुविद्याया व्याख्यानः-यद्वा वास्तुविद्यायां भवो वा = वास्तुविद्यः । अनेन अण्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[छन्दोभाष] भाष्यतेऽनेनेति भाषः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । छन्दसां भाषः = छन्दोभाषः ।

[छन्दोविचिती] छन्दसो विचितिर्यस्याः सा । 'इतोऽक्त्यर्थात्' (२।४।३२) ङी ।

[छन्दोविजिति] छन्दसो विजिति = छन्दोविजिति ।

[निमित्त] निमीयते-निक्षिप्यते कारणमध्ये = निमित्त ।

[उपनिषद्] उपनिषद्यतेऽस्याः सा ।

[प्रपञ्चः] 'पचुण् विस्तारे' (१५८०) पच् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) पञ्च् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । प्रपञ्चनं = प्रपञ्चः । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः (५।३।२८) अल्प्र० → अ ।

तत आगते ॥ ६।३।१४९ ॥

[ततः] तद् । तस्मात् = ततः । 'किमद्व्यादिसर्वाद्य०' (७।२।८९) पित्तस्प्र० । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) द० → अ० । 'लुगस्या०' (२।१।११३) अलोपः । पञ्चमी ङसि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) ङसिलोपः ।

[आगते] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम्, आङ्पूर्व० । आगम्यते स्म । क्तप्र० → त । 'यमि-रमि-नमि-गमि०' (४।२।५५) मलोपः । तस्मिन् ।

[माथुरः] मथुराया आगतः = माथुरः । अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[औत्सः] उत्स । उत्सादागतः = औत्सः । 'उत्सादेरञ्' (६।१।१९) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[गव्यः] गो । गोभ्य आगतः = गव्यः । 'गोः स्वरे यः' (६।१।२७) यप्र० । 'य्यक्ये' (१।२।२५) अव् ।

[दैत्यः] दिति । दितेरागतः = दैत्यः । 'अनिदम्यणपवादे च दित्य०' (६।१।१५) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः दि० → दै० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[बाह्यः] बहिस् । बहिष आगतः = बाह्यः । 'बहिषष्टीकण् च' (६।१।१६) ञ्यप्र० → य । 'प्रायोऽव्ययस्य' (७।४।६५) इस्लोपः । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ।

[कालेयः] कलि । कलेरागतः = कालेयः । 'कल्यग्नेरेयण्' (६।१।१७) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धि स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः ।

[नादेयः] नदी । नद्या आगतः = नादेयः । 'नद्यादेरेयण्' (६।३।२) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णे०' (७।४।६८) ईलुक् ।

[ग्रामीणः] ग्राम । ग्रामादागतः = ग्रामीणः । 'ग्रामादीनञ् च' (६।३।९) ईनञ्प्र० → ईन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[ग्राम्यः] ग्राम । ग्रामादागतः = ग्राम्यः । 'ग्रामादीनञ् च' (६।३।९) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

विद्यायोनिसम्बन्धादकञ् ॥ ६।३।१५० ॥

[विद्यायोनिसम्बन्धात्] सम्बध्यते इति सम्बन्धः । घञ्प्र० । विद्यायोनिभ्यां सम्बन्धः - विद्यायोनिकृतः सम्बन्धो वा = विद्यायोनिसम्बन्धः । उष्ट्रमुखादित्वात् समासः । तस्मात् ।

[अकञ्] अकञ् प्रथमा सि ।

विद्यासम्बन्ध - **[आचार्यकम्]** आचार्यादागतम् = आचार्यकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[औपाध्यायकम्] उपाध्यायादागतम् = औपाध्यायकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शैष्यकम्] शिष्यादागतं = शैष्यकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

योनिसम्बन्ध - **[पैतामहकम्]** पितुः पिता = पितामहः । 'पित्रोर्डामहट्' (६।२।६३) डामहट्प्र० → आमह० । 'डित्यन्त्य०' (२।१।११४) ऋलोपः । पितामहादागतं = पैतामहकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पैतृव्यकम्] पितुर्भ्राता = पितृव्यः । 'पितृ-मातुर्व्य-डुलं भ्रातरि' (६।२।६२) व्यप्र० । पितृव्यादागतं = पैतृव्यकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्।

[मातुलकम्] मातुर्भ्राता = मातुलः । 'पितृ-मातुर्व्य०' (६।२।६२) डुलप्र० → उल । 'डित्यन्त्य०' (२।१।११४) ऋलोपः । मातुलादागतं = मातुलकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णे०' (७।४।६८) अलोपः ॥छ॥

पितुर्यो वा ॥ ६।३।१५१ ॥

[पितुर्यो वा] पितृ पञ्चमी ङसि । 'ऋतो डुर्' (१।४।३७) ङसि० → डुर्० → उर्० । 'डित्यन्त्य०' (२।१।११४) ऋलोपः । य प्रथमा सि । वा प्रथमा सि ।

[पित्र्यम्, पैतृकम्] पितृ । पितुरागतं = पित्र्यम्, पैतृकम् । अनेन विकल्पे यप्र० । 'ऋतो रस्तद्धिते' (१।२।२६) तृ० → त्र० । पक्षे-'ऋत इकण्' (६।३।१५२) इकण्प्र० → इक । 'ऋवर्णोवर्ण०' (७।४।७१) इकण इलोपः । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः पि० → पै० ॥छ॥

ऋत इकण् ॥ ६।३।१५२ ॥

[ऋत इकण्] ऋत् पञ्चमी ङसि । इकण् प्रथमा सि ।

[हौतृकम्] होतृ । होतुरागतं = हौतृकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० औ । 'ऋवर्णोवर्ण०' (७।४।७१) इकण इलोपः ।

[शास्तृकम्] शास्तृ । शास्तुरागतं = शास्तृकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'ऋवर्णोवर्ण०' (७।४।७१) इकण इलोपः ।

[मातृकम्] मातृ । मातुरागतं = मातृकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'ऋवर्णोवर्ण०' (७।४।७१) इकण इलोपः ।

[भ्रातृकम्] भ्रातृ । भ्रातुरागतं = भ्रातृकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'ऋवर्णोवर्ण०' (७।४।७१) इकण इलोपः।

[स्वासृकम्] स्वसृ । स्वसुरागतं = स्वासृकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आ । 'ऋवर्णोवर्ण०' (७।४।७१) इकण इलोपः ।

[जामातृकम्] जामातृ । जामातुरागतं = जामातृकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'ऋवर्णोवर्ण०' (७।४।७१) इकण इलोपः ।

[मातृकी विद्या] मातृ । मातुरागता = मातृकी विद्या । अनेन इकण्प्र० → इक । 'ऋवर्णोवर्ण०' (७।४।७१) इकण इलोपः । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ॥छ॥

आयस्थानात् ॥ ६।३।१५३ ॥

[आयस्थानात्] 'इंण्क् गतौ' (१०७५) इ । एति स्वामिनमिति आयः । 'तन्-व्यधीण् - श्वसातः' (५।१।६४) णप्र० → अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) ष० → स० । 'निमित्ताभावे०' (न्या० सं० वक्ष० (१)/सूत्र(२९) स्था । तिष्ठन्त्यस्मिन्निति स्थानम् । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र० → अन । आयस्य स्थानम् = आयस्थानम् । तस्मात् ।

स्वामिग्राह्यो भाग आयः, स यस्मिन्नुत्पद्यते तद् आयस्थानम् ।

[आतरिकम्] 'तृ प्लवन-तरणयोः' (२७) तृ, आङ्पूर्व० । एत्य तरन्त्यस्मिन्निति आतरः । 'पुन्नाम्नि घः' (५।३।१३०) घप्र० → अ । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० अर् । आतरादागतम् = आतरिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[शौल्कशालिकम्] शुल्कशालाया आगतं = शौल्कशालिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् ।

[आपणिकम्] आपणादागतम् = आपणिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[दौवारिकम्] द्वारादागतं = दौवारिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'द्वारादेः' (७।४।६) वात् प्राग् औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।।छ।।

शुण्डिकादेरण् ॥ ६।३।१५४ ॥

[शुण्डिकादेः] शुण्डिकः-शुण्डिका वा आदिर्यस्य सः = शुण्डिकादिः, तस्मात् ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

'आयस्थानात्' (६।३।१५३) इत्यनेन आदिपदात् अकञीययोरपवादः ।

[शौण्डिकम्] शुण्डः शुण्डा वा सुरा, सोऽस्यास्ति = शुण्डिकः-शुण्डिका वा । 'व्रीह्यादिभ्यस्तौ (७।२।५) इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् । सुरापणः सुराविक्रयी वोच्यते । शुण्डिकात् शुण्डिकाया वा आगतं = शौण्डिकम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक्।

[औदपानम्] उदकस्य पानम् = उदपानम् । 'नाम्न्युत्तरपदस्य च' (३।२।१०७) उदकस्य उदभावः क्रियते । उदपानादागतम् = औदपानम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[कार्कणम्] कृकण । कृकणात्-पक्षिविशेषादागतं मांसादि = कार्कणम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । **अकञीयबाधनार्थमिति** अयमर्थः-यदा शुण्डिकादीनि सर्वाण्यप्यायस्थानान्येव तदा तीर्थाद् धूमादकञः पर्ण-कृकणाभ्यां च ईयस्यापवादे 'आयस्थानात्' (६।३।१५३) इतीकणि प्राप्ते अयमारम्भादिकणि निवृत्ते यथाप्राप्तमिति ततोऽकञीयौ प्राप्नुतः । अतस्तौ बाधित्वा ततोऽसौ यथास्यादित्येवमर्थमणग्रहणम् ।।छ।।

गोत्रादङ्कवत् ॥ ६।३।१५५ ॥

[गोत्रात्] गोत्र पञ्चमी ङसि ।

[अङ्कवत्] अङ्के इव = अङ्कवत् । 'तत्र' (७।१।५३) वत्प्र० । प्रथमा सि ।

[वैदम्] विदस्यापत्यानि वृद्धानि । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० । 'यञञोऽश्यापर्णान्त-गोपवनादेः' (६।१।१२६) अञ्लुप् । विदानामङ्कः = वैदः । 'सङ्घ-घोषा-ऽङ्क-लक्षणेऽञ्-यञिञः' (६।३।१७२) इति अण्वत् विदेभ्य

आगतं = वैदम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[गार्गम्] गर्गस्यापत्यं वृद्धं = गार्ग्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । गार्ग्याणामङ्कः । 'सङ्घ-घोषा-ऽङ्क०' (६।३।१७२) इति अण्वत् गार्गेभ्यः आगतं = गार्गम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[दाक्षम्] दक्षस्यापत्यं वृद्धं = दाक्षिः । 'अत इञ् (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । दाक्षरेङ्कः । 'सङ्घ-घोषा-ऽङ्क०' (६।३।१७२) इति अण्वत् दाक्षेरागतं = दाक्षम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् । **अङ्कग्रहणेन तस्येदमित्यर्थसामान्यं लक्ष्यते, तेन अकञोऽप्यतिदेशः ।**

[औपगवकः] उपगोरपत्यम् = औपगवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अस्वयम्भुवोऽव् (७।४।७०) अव् । औपगवानामङ्कः । 'गोत्राददण्डमाणव-शिष्ये' (६।३।१६९) अकञ्वत् औपगवेभ्य आगतः = औपगवकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णे०' (७।४।६८) अलुक् ।

[कापटवकः] कपटु । कपटोरपत्यं = कापटवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव् (७।४।७०) अव् । कापटवानामङ्कः । 'गोत्राददण्डमाणव०' (६।३।१६९) अकञ्वत् कापटवेभ्य आगतः = कापटवकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[नाडायनकः] नडस्यापत्यं = नाडायनः । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । नाडायनानामङ्कः । 'गोत्राददण्डमाणव०' (६।३।१६९) अकञ्वत् नाडायनेभ्य आगतः = नाडायनकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[गार्ग्यायणकः] गर्गस्यापत्यं वृद्धं = गार्ग्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । गार्ग्यस्यापत्यं युवा = गार्ग्यायणः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । गार्ग्यायणानामङ्कः । 'गोत्राददण्डमाणव०' (६।३।१६९) अकञ्वत् गार्ग्यायणेभ्य आगतः = गार्ग्यायणकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[रैवतिकीयम्] रेवत । 'रेवत-रोहिणाद् भे' (२।४।२६) ङी । रेवत्या चन्द्रयुक्तया युक्तः कालोऽपि = रेवती । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । ''लुप् त्वयुक्ते'' अण्लुप् । रेवत्यां जाता = रेवती । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । 'चित्रा-रेवती-रोहिण्याः स्त्रियाम्' (६।३।१०८) अण्लुप् । रेवत्या अपत्यानि = रैवत्यः । 'रेवत्यादेरिकण्' (६।३।८६) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । रैवतिकेभ्य आगतं = रैवतिकीयम् । 'रैवतिकादेरीयः' (६।३।१७०) इत्यनेन ईयवत् अनेनैव ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[गौरग्रीवीयम्] गौरा(री) ग्रीवा यस्य सः = गौरग्रीवः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । गौरग्रीवस्यापत्यं = गौरग्रीवि(:) । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । गौरग्रीवेरागतं = गौरग्रीवीयम् । 'रैवतिकादेरीयः' (६।३।१७०) ईयवत् अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[कौपिञ्जलम्] कुपिञ्जलस्यापत्यम् । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । कौपिञ्जलादागतं = कौपिञ्जलम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[हास्तिपदम्] हस्तिपादस्यापत्यम् । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'कौपिञ्जल-हास्तिपदादण्' (६।३।१७१) इत्यादि निर्देशात् पददेशः । हास्तिपदादागतं = हास्तिपदम् । अनेन अण्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

नृ-हेतुभ्यो रूप्य-मयटौ वा ॥ ६।३।१५६ ॥

[नृहेतुभ्यः] ना च हेतवश्च = नृहेतवस्तेभ्यः ।

[रूप्यमयटौ] रूप्यश्च मयट् च = रूप्यमयटौ ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

हेतुः कारणम् । नृग्रहणमहेत्वर्थम् ।

[देवदत्तरूप्यम्, देवदत्तमयम्, दैवदत्तम्] देवदत्तादागतं = देवदत्तरूप्यम्, देवदत्तमयम् । अनेन रूप्य-मयट्प्र० → मय । सि-अम् । एवम्-दैवदत्तम् । 'तत आगते' (६।३।१४९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अपादाने पञ्चमी ।

हेतु -**[समरूप्यम्, सममयम्, समीयम्]** समादागतं = समरूप्यम्, सममयम् । अनेन रूप्य-मयट्प्र० → मय । सि-अम् । पक्षे-'गहादिभ्यः' (६।३।६३) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[विषमरूप्यम्, विषममयम्, विषमीयम्] विषमादागतं = विषमरूप्यम्, विषममयम् । अनेन रूप्य-मयट्प्र० → मय । सि-अम् । पक्षे-'गहादिभ्यः' (६।३।६३) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[पापरूप्यम्, पापमयम्, पापीयम्] पापादागतं = पापरूप्यम्, पापमयम् । अनेन रूप्य-मयट्प्र० → मय । सि-अम् । पक्षे 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

यदा समत्वमृणं तदा 'ऋणाद्धेतोः' (२।२।७६) - अथ गुणवाचकस्तदा 'गुणादस्त्रियां नवा (२।२।७७) इत्याभ्यां यथासंभवं अत्र हेतौ पञ्चमी ।

[जिनदत्तमयी] जिनदत्तादागता = जिनदत्तमयी । अनेन मयट्प्र० → मय । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[सममयी] समादागता = सममयी । अनेन मयट्प्र० → मय । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२० ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

बहुवचनं स्वरूपव्युदासार्थम् ॥छ॥

प्रभवति ॥ ६।३।१५७ ॥

[प्रभवति] 'भू सत्तायाम्' (१) भू, प्रपूर्व० । प्रभवतीति प्रभवत् । 'शत्रानशावेष्यति०' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव् (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक् । तस्मिन् ।

प्रथममुपलभ्यमानता प्रभवः । अन्ये प्रभवति-जायमाने इत्याहुः । 'जाते' (६।३।९८) इति भूते सप्तम्यन्तात् प्रत्ययः । अयं तु पञ्चम्यन्ताद्वर्त्तमाने इति विशेषः ।

[हैमवती गङ्गा] हिमवत् । हिमवतः प्रभवति = हैमवती । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी, गङ्गा ।

[दारदी सिन्धुः] दरद् । दरदो देशात् प्रभवति = दारदी । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[काश्मीरी वितस्ता] कश्मीरेभ्यः प्रभवति = काश्मीरी । 'कोपान्त्याच्चाऽण्' (६।३।५६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । वितस्ता नदीपर्याय उच्यते ॥छ॥

वैडूर्यः ॥ ६।३।१५७ ॥

[वैडूर्यः] वैडूर्य प्रथमा सि ।

[वैडूर्यो मणिः] टवर्गतृतीयः 'विड आक्रोशे' (२५२) विड् । वेडतीति विडूरः । 'स्था-विडेः कित्' (उणा० ४२९) किद् ऊरप्र० । विडूरात् प्रभवति = वैडूर्यः । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र०, मणिः ।

विडूरग्रामे ह्ययं संस्क्रियमाणो मणितया ततः प्रथमं प्रभवति । वालवायात्तु पर्वतात् असौ प्रभवन्नसौ न मणिः किन्तु पाषाणः । विडूर । विडूरात् प्रभवति । मतान्तरेऽनेनैव विडूरादेशश्च निपात्यते । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वालवायपर्याय एव वा विडूरशब्दः । यद्येवं तर्हि सर्वत्रापि वालवे(वा)यपर्यायो विडूरशब्दः प्रयुज्यते । इत्याह- प्रतिनियतविषयाश्च रूढ्या वैयाकरणानामेव प्रसिद्धिः । अस्य वचसो दृढतोच्यते । इति वैयाकरणानामेव विडूरशब्दस्य वालवे(वा)य(ये) प्रसिद्धिर्नान्येषाम् । यथा जित्वरीशब्देन वणिज एव वाणारसीं व्यवहरन्ति ।

त्यदादेर्मयट् ॥ ६।३।१५९ ॥

[त्यदादेः] त्यद् आदिर्यस्य सः = त्यदादिः, तस्मात् ।

[मयट्] मयट् प्रथमा सि ।

[तन्मयम्, तन्मयी] तस्मात् प्रभवति = तन्मयः(यम्), तन्मयी । अनेन मयट्प्र० → मय । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) द० → द० । 'प्रत्यये च' (१।३।२) द० → न० । द्वितीये 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[भवन्मयम्, भवन्मयी] भवतः प्रभवति = भवन्मयः(यम्), भवन्मयी । अनेन मयट्प्र० → मय । शेषं पूर्ववत् ॥छ॥

तस्येदम् ॥ ६।३।१६० ॥

[तस्य] तस्य पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[इदम्] इदमोऽर्थः = इदमर्थस्तस्मिन् । 'ते लुग्वा' (३।२।१०८) अर्थस्य लोपः । सूत्रत्वात् ङिलोपः । अथवा इदम् अग्रे प्रथमाया एकवचनस्य सि । 'अनतो लुप्' (१।४।६९) इति सिलुप्, तदा इदमर्थ इति कथं लभ्यते सप्तम्याभावात् ?

उच्यते–'वाद्यात्' (६।१।११) इति सूत्रत्वात् । अयमर्थः – यत्सूत्रे आदौ निर्दिश्यते सा प्रकृति(ः) अन्यत् प्रत्ययार्थे संभवति ।

[औपगवम्] गोः समीपम् = उपगुः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । उपगोरिदमौपगवम् । 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । सि–अम् ।

[कापटवम्] कपटु । कपटोरिदं = कापटवम् । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । सि–अम् ।

[स्रौघ्नम्] स्रुघ्नस्येदं = स्रौघ्नम् । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[माथुरम्] मथुराया इदं = माथुरम् । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[दैत्यम्] दिति । दितेरयं = दैत्यः । 'अनिदम्यणपवादे च दित्यदित्यादित्ययमपत्युत्तरपदाञ्ञ्यः (६।१।१५) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[बार्हस्पत्यम्] बृहस्पतेरिदं = बार्हस्पत्यम् । 'अनिदम्यणपवादे०' (६।१।१५) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[कालेयम्] कलेरिदं = कालेयम् । 'कल्यग्नेरेयण्' (६।१।१७) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[आग्नेयम्] अग्नेरिदम् = आग्नेयम् । 'कल्यग्नेरेयण्' (६।१।१७) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[औत्सम्] उत्सस्येदम् = औत्सम् । 'उत्सादेरञ्' (६।१।१९) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[स्त्रैणम्] स्त्रीणामिदं = स्त्रैणम् । 'प्राग्वतः स्त्री–पुंसात् नञ्–स्नञ्' (६।१।२५) नञ्प्र० → न । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ ।

[पौंस्नम्] पुंसामिदं = पौंस्नम् । 'प्राग्वतः स्त्री–पुंसात्०' (६।१।२५) स्नञ्प्र० → स्न । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । शिड्हेऽनुस्वारः' (१।३।४०) अनुस्वारः । 'पदस्य' (२।१।८९) सलुक् । सि–अम् सर्वत्र ।

[गव्यम्] गो । गोरिदं = गव्यम् । 'गोः स्वरे यः' (६।१।२७) यप्र० । 'य्यक्ये' (१।२।२५) अव् ।

[नादेयम्] नद्या इयं = नादेयम् । 'नद्यादेरेयण्' (६।३।२) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[राष्ट्रियम्] राष्ट्रस्येदम् । 'राष्ट्रादियः' (६।३।३) इयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पारीणः] पारस्य इदम् । 'व्यस्त–व्यत्यस्तात्' (६।३।७) ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[भानवीयः] भानोरिदं = भानवीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[श्यामगवीयः] श्यामा गौर्यस्य सः = श्यामगुः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । श्यामगवस्य (श्यामगोः) इदं(अयं) = श्यामगवीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[पाटलिपुत्रकः प्राकारः] पाटलिपुत्रस्यायं = पाटलिपुत्रकः । 'रोपान्त्यात्' (६।३।४२) अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

हल-सीरादिकण् ॥ ६।३।१६१ ॥

[हलसीरात्] हलश्च सीरश्च = हलसीरम्, तस्मात् ।

[इकण्] इकण् प्रथमा सि ।

[हालिकम्] हलस्येदं = हालिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[सैरिकम्] सीरस्येदं = सैरिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

समिध आधाने टेन्यण् ॥ ६।३।१६२ ॥

[समिधः] समिध् पञ्चमी ङसि ।

[आधाने] आधान सप्तमी ङि ।

[टेन्यण्] टेन्यण् प्रथमा सि ।

[सामिधेन्यो मन्त्रः] आ 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा । आधीयते येन समित् तदाधानम् । समिध् । समिधामाधानो मन्त्रः = सामिधेन्यः । अनेन टेन्यण्प्र० → एन्य । वृद्धिः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र०, मन्त्रः ।

[सामिधेनी ऋक्] समिधामाधानी ऋक् = सामिधेनी । अनेन टेन्यण्प्र० → एन्य । वृद्धिः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[सामिधेनीरन्वाह] समिधामाधान्यः = सामिधेन्यः, ताः = सामिधेनाः(नीः) । अनेन टेन्यण्प्र० → एन्य । वृद्धिः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । द्वितीया शस् । 'शसोऽता०' (१।४।४९) दीर्घः । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । अनु-पश्चात् । आह एवमग्रेऽपि ॥छ॥

विवाहे द्वन्द्वादकल् ॥ ६।३।१६३ ॥

[विवाहे] विवाह सप्तमी ङि ।

[द्वन्द्वात्] द्वन्द्व पञ्चमी ङसि ।

[अकल्] अकल् प्रथमा सि ।

[अत्रिभरद्वाजिका] अत्रि । अत्रेरपत्यानि = अत्रयः । 'इतोऽनिञः' (६।१।७२) एयण्प्र० । भरद्वाजस्यापत्यानि वृद्धानि = भरद्वाजाः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० । 'भृग्वङ्गिरस-कुत्स-वशिष्ठ-गोतमा-ऽत्रेः' (६।१।१२८) एयण्लुप् । 'यञञोऽश्यापर्णान्त०' (६।१।१२६) अञ्लुप् । अत्रीणां भरद्वाजानां विवाहः = अत्रिभरद्वाजिका । अनेन

अकल्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । यद्वा भरद्वाजस्यापत्यानि वृद्धानि । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० । भरद्वाजानामपत्यानि युवानः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'ञिदार्षादणिञोः' (६।१।१४०) इञ्लुप् । 'यञञोऽश्या०' (६।१।१२६) अञ्लुप् । 'गर्ग - भार्गविका' (६।१।१३६) इति नियमात्' न प्राग्जितीये स्वरे' (६।१।१३५) इति सर्वेषु न प्रवर्त्तते । शेषं पूर्ववत् ।

[वशिष्ठकश्यपिका] वसि(शि)ष्ठस्यापत्यानि । 'ऋषि वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण्प्र० । 'भृग्वङ्गिरस्-कुत्स-वशिष्ठ०' (६।१।१२८) अण्लुप् । कश्यपस्यापत्यानि वृद्धानि । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० । 'यञञोऽश्या०' (६।१।१२६) अञ्लुप् । वसि(शि)ष्ठानां कश्यपानां च विवाहः = वसि(शि)ष्ठकश्यपिका । अनेन अकल्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ ।

[भृग्वङ्गिरसिका] भृगु । भृगोरपत्यानि । अङ्गिरसोऽपत्यानि । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । भृग्वङ्गिरस् - कुत्स०' (६।१।१२८) अण्लुप् । भृगूणामङ्गिरसां च विवाहः = भृग्वङ्गिरसिका । अनेन अकल्प्र० → अक । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ ।

[कुत्सकुशिकिका] कुत्सस्यापत्यानि = कुत्साः । 'ऋषि वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः (६।१।६१) अण्प्र० । 'भृग्वङ्गिरस्-कुत्स०' (६।१।१२८) अण्लुप् । कुशिकस्यापत्यानि वृद्धानि = कुशिकाः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० । 'यञञोऽश्यापर्णान्त०' (६।१।१२६) अञ्लुप् । कुत्सानां कुशिकानां च विवाहः = कुत्सकुशिकिका । अनेन अकल्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ।

[गर्गभार्गविका] गर्गस्यापत्यानि वृद्धानि । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० । 'यञञोऽश्यापर्णान्त०' (६।१।१२६) यञ्लुप् । भृगोरपत्यं = भार्गवः । 'ऋषि वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । गर्गाणां भार्गवाणां च विवाहः = गर्गभार्गविका । अनेन अकल्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत् - तत्०' (२।४।१११) इ ।

[कुरुवृष्णिका] कुरु । कुरोरपत्यानि । 'दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाञ्ज्यः' (६।१।११८) ञ्यप्र० । वृष्णेरपत्यानि । 'दु-नादि०' (६।१।११८) ञ्यप्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) ञ्यलुप् । कुरूणां वृष्णीनां च विवाहः = कुरुवृष्णिका । अनेन अकल्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत् - तत्०' (२।४।१११) इ ।

[कुरुकाशिका] कुरु । कुरोरपत्यानि । 'दु-नादि-कुर्वित्०' (६।१।११८) ञ्यप्र० । काशेरपत्यानि । 'दु-नादि-कुर्वित्०' (६।१।११८) ञ्यप्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) ञ्यलुप् । कुरूणां काशा(शी)नां च विवाहः = कुरुकाशिका । अनेन अकल्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत् - तत्०' (२।४।१११) इ ।

लकारः स्त्रीत्वार्थः ।।छ।।

अदेवासुरादिभ्यो वैरे ॥ ६।३।१६४ ॥

[अदेवासुरादिभ्यः] देवाश्च असुराश्च = देवासुराः(रम्) । देवासुरा(रं) आदिर्येषां ते = देवासुरादयः । न देवासुरादयः = अदेवासुरादयस्तेभ्यः ।

[वैरे] वैर सप्तमी ङि ।

[बाभ्रवशालङ्कायनिका] बभ्रु । बभ्रोरपत्यानि = बाभ्रवाः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) 'वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । शलङ्कोरपत्यानि वृद्धानि = शालङ्कायनाः । 'क्रोष्टु-शलङ्कोर्लुक् च' (६।१।५६) आयनण्प्र० → आयन-उकारस्य च लुक् । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । बाभ्रवाणां शालङ्कायनानां च वैरं = बाभ्रवशालङ्कायनिका । अनेन अकल्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत् - तत्०' (२।४।१११) इ ।

[काकोलूकिका] काकाश्च उलूकाश्च = काकोलूकम् । काकोलूकस्य इदं वैरं = काकोलूकिका ।

[श्वावराहिका] श्वन्-वराह । श्वा च वराहश्च = श्वावराहम् । 'शुनः' (३।२।९०) आत्वम् । श्वावराहस्य इदं वैरं = श्वावराहिका ।

[श्वशृगालिका] श्वा च शृगालश्च = श्वशृगालम् । श्वशृगालस्य इदं वैरं = श्वशृगालिका ।

[अहिनकुलिका] अहयश्च नकुलाश्च = अहिनकुलम् । अहिनकुलस्य इदं वैरं = अहिनकुलिका ।

[दैवासुरम्] देवाश्च असुराश्च = देवासुराः(रम्), तेषामिदं वैरं = दैवासुरम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[राक्षोऽसुरम्] रक्षस्-असुर । रक्षांसि च असुराश्च = रक्षोऽसुराः । तेषामिदं वैरं = राक्षोऽसुरम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

नटान्नृत्ते ञ्यः ॥ ६।३।१६५ ॥

[नटात्] नट पञ्चमी ङसि ।

[नृत्ते] नृत्त सप्तमी ङि ।

[ञ्यः] ञ्य प्रथमा सि ।

[नाट्यम्] नटानामिदं नृत्यं = नाट्यम् । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

छन्दोगौक्थिक-याज्ञिक-बह्वृचाच्च धर्मा-ऽऽम्नाय-सङ्घे ॥ ६।३।१६६ ॥

[छन्दोगौक्थिकयाज्ञिकबह्वृचात्] छन्दोगश्च औक्थिकश्च याज्ञिकश्च बह्वृचश्च = छन्दोगौक्थिकयाज्ञिकबह्वृचम्, तस्मात् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[धर्माऽऽम्नायसङ्घे] धर्मश्च आम्नायश्च सङ्घश्च = धर्माऽऽम्नायसङ्घम्, तस्मिन् ।

[छान्दोग्यम्] छन्दस् कैं (३६) - 'गैं शब्दे' (३७) गै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) गा । छन्दो गायन्ति = छन्दोगाः । 'आतो होऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । छन्दोगानां धर्मः-आम्नायः-सङ्घो वा = छान्दोग्यम् । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[औक्थिक्यम्] उक्थं वेत्त्यधीते वा = औक्थिकः । 'याज्ञिकौक्थिक-लौकायितिकम्' (६।२।१२२) औक्थिकनिपात्यते । औक्थिकानां धर्मः-आम्नायः - सङ्घो वा = औक्थिक्यम् । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[याज्ञिक्यम्] यज्ञं याज्ञिक्यं वा वेत्त्यधीते वा = याज्ञिकः । 'याज्ञिकौक्थिक-लौकायितिकम्' (६।२।१२२) याज्ञिकनिपात्यते । याज्ञिकानां धर्मः-आम्नायः-सङ्घो वा = याज्ञिक्यम् । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[बाह्वृच्यम्] बहु-ऋच् । बह्व्य ऋचो यस्य सः = बह्वृचः । 'नञ्-बहोर्ऋचो माणव-चरणे (७।३।१३५) अप्समासान्तः । बह्वृचेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) इति वा अण् । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लुप् । 'कठादिभ्यो वेदे लुप्' (६।३।१८३) अण्लुप् । बह्वृचां(चानां) धर्मः-आम्नायः-सङ्घो वा = बाह्वृच्यम् । अनेन ञ्यप्र० → य । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[नाट्यम्] नटानां धर्मः-आम्नायः-सङ्घो वा = नाट्यम् । अनेन ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) 'वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[छान्दोगम्] छन्दोगानामिदं गृहं = छान्दोगम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) 'वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।।छा।

आथर्वणिकादणिकलुक् च ॥ ६।३।१६७ ॥

[आथर्वणिकात्] आथर्वणिक पञ्चमी ङसि ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

[इकलुक्] इकस्य लुक् = इकलुक् । प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि ।

आथर्वणिकादण् लुक् चेति क्रियतां किमिकोपादानेन ? यतोऽणो विधानसामर्थ्यात् लुक् न भविष्यति, ततश्च 'प्रत्ययाप्रत्यययोः प्रत्ययस्यैव ग्रहणम्' (न्या०सं०वक्ष०(२)/सूत्र(२)) इति न्यायात् इकस्यैव लोपो भविष्यति । न च वाच्यमुभयोरपि प्राप्नोति, यदि स्यात्तदा विधानस्य न किमपि फलम् ? नैवम्, विधानस्य एतदेव फलमकञभावस्तत उभयोरपि लोपेऽनिष्टं स्यात् रूपं, अत इकग्रहणं विधातव्यम् ।

[आथर्वणः] अथर्वन् । अथर्वणा प्रोक्तं वेदं वेत्त्यधीते वा = आथर्वणिकः । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० । 'न्यायादेरिकण्' (६।२।११८) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । अत एव निपातनात् गणपाठसामर्थ्याद्वा 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) इत्यनेन इकणो लुप् न भवति ।

अथवा अथर्वाणं आथर्वणं वा वेत्त्यधीते वा = आथर्वणिकः । 'न्यायादेरिकण्' (६।२।११८) तस्य लुप् न प्राप्नोति, अप्रोक्तत्वात् इति वा । आथर्वणिकानां धर्मः-आम्नायः-सङ्घो वा = आथर्वणः । अनेन अण्प्र० → इकण्लोपश्च । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

चरणादकञ्(ञि) प्राप्ते वचनम् ।।छा।

चरणादकञ् ॥ ६।३।१६८ ॥

[चरणात्] चरण पञ्चमी ङसि ।

[अकञ्] अकञ् प्रथमा सि ।

चरणशब्दो वेदशाखावचनस्तद्योगात्तदध्यापि(यि)षु वर्त्तते ।

[काठकः] कठेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = कठाः । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) इत्यनेन द्वितीयाणो लोपः । 'कठादिभ्यो वेदे लुप्' (६।३।१८३) इत्यनेन प्रथमस्याणो लुप्। कठानां धर्मः आम्नायः-सङ्घो वा = काठकः अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्।

[चारककः] चरकेन(ण) प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = चरकाः । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) द्वितीयाणो लुप् । 'कठादिभ्यो वेदे लुप्' (६।३।१८३) प्रथमस्याणो लुप् । चरकाणां धर्मः-आम्नायः-सङ्घो वा = चारककः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्।

[कालापकः] कलापिन् । कलापिना प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) द्वितीयाणो लुप् । प्रथमस्य तु कठादावभावान्न लुप् । इन्-लुप् । वृद्धिः आ । कालापानां धर्मः-आम्नायः-सङ्घो वा = कालापकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्।

[पैप्पलादकः] पिप्पलादस्यापत्यं = पैप्पलादः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्। पैप्पलादेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = पैप्पलादाः । 'दोरीयः' (६।३।३२) बाधनाय 'मौदादिभ्यः' (६।३।१८२) अण्प्र० । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) द्वितीयाणो लुप् । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्। पैप्पलादानां धर्मः-आम्नायः-सङ्घो वा = पैप्पलादकः । अनेन अकञ्प्र० → अक ।

[मौदकः] मुदस्यापत्यं = मौदः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण्प्र० । 'वृद्धिः' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । मौदेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = मौदाः । 'दोरीयः' (६।३।३२) बाधनाय 'मौदादिभ्यः' (६।३।१८२) अण्प्र० । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) द्वितीयाणो लुप् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्। मौदानां धर्मः-आम्नायः-सङ्घो वा = मौदकः । अनेन अकञ्प्र० → अक ।

[आर्चाभकः] ऋचाभेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = आर्चाभिनः । 'शौनकादिभ्यो णिन्' (६।३।१८६) णिन्प्र० → इन् । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण् । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लुप् । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । आर्चाभिनां धर्मः-आम्नायः-सङ्घो वा = आर्चाभकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लुक् ।

[वाजसनेयकः] वाजसना । वाजसनाया अपत्यं = वाजसनेयः । 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र० → एय । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । वाजसनेयेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = वाजसनेयिनः । 'शौनकादिभ्यो णिन्' (६।३।१८६) णिन्प्र० → इन् । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लुप् ।

वाजसनेयिनां धर्मः-आम्नायः-सङ्घो वा = वाजसनेयकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) इन्लुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।।छा।

गोत्राददण्डमाणव-शिष्ये ॥ ६।३।१६९ ॥

[गोत्रात्] गोत्र पञ्चमी ङसि ।

स्वापत्यसन्तानस्येति लक्षणं गोत्रमिह ग्राह्यम् ।

[अदण्डमाणवशिष्ये] दण्डश्च माणवश्च शिष्यश्च = दण्डमाणवशिष्यम् । न दण्डमाणवशिष्यम् = अदण्डमाणवशिष्यम्, तस्मिन् ।

[औपगवकम्] गोः समीपम् = उपगुः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । उपगोरपत्यमौपगवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । औपगवस्येदम् = औपगवकम् । ईयप्राप्तिरनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कापटवकम्] कपटोरपत्यं = कापटवः । ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । कापटवस्येदं = कापटवकम् । ईयप्राप्तिरनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[दाक्षकम्] दक्षस्यापत्यं = दाक्षिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । दाक्षेरिदं = दाक्षि(क्ष)कम् । अनेन अकञ्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[प्लाक्षकम्] प्लक्षस्यापत्यं = प्लाक्षिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्लाक्षेरिदं = प्लाक्षकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[गार्गकम्] गर्गस्यापत्यं वृद्धं = गार्ग्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । गार्ग्यस्येदं = गार्ग्य(र्ग)कम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्राप्तिरनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् ।

[गार्ग्यायणकम्] गर्गस्यापत्यं वृद्धं = गार्ग्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । गार्ग्यस्यापत्यं युवा = गार्ग्यायणः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६२) न० → ण० । गार्ग्यायणस्येदं = गार्ग्यायणकम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्राप्तिरनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[ग्लौचुकायनकम्] ग्लुचुकस्यापत्यं = ग्लुचुकायनिः । 'अदोरायनिः प्रायः' (६।१।११३) आयनिप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । ग्लुचुकायनेरिदं = ग्लौचुकायनकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ।

[म्लौचुकायनकम्] म्लुचुकस्यापत्यं = म्लुचुकायनिः । 'अदोरायनिः प्रायः' (६।१।११३) आयनिप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । म्लुचुकायनेरिदं = म्लौचुकायनकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ।

[काण्वा दण्डमाणवाः शिष्या वा] कण्वस्यापत्यं वृद्धं = काण्व्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । काण्व्यस्य इमे = काण्वाः । 'शकलादेर्यञः' (६।३।२७) अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । तद्धितय०' (२।४।९२) यलुक् । प्रथमा जस् ।

[गौकक्षाः] गोकक्षस्यापत्यं वृद्धं = गौकक्ष्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । गौकक्ष्यस्य इमे = गौकक्षाः । 'शकलादेर्यञः' (६।३।२७) अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितय०' (२।४।९२) यलुक् । प्रथमा जस् ।

[दाक्षाः] दक्षस्यापत्यं = दाक्षिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । दाक्षेरिमे = दाक्षाः । 'वृद्धेञः' (६।३।२८) अञ्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा जस् ।

[प्लाक्षाः] प्लक्षस्यापत्यं = प्लाक्षिः । 'अत इञ्' (६।३।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्लाक्षेरिमे = प्लाक्षाः । 'वृद्धेञः' (६।३।२८) अञ्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा जस् ।

[माहकाः] अर्ह (५६४) - 'मह पूजायाम्' (५६५) मह् । महतीति माहकः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । माहकस्यापत्यं = माहकिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । माहकेरिमे छात्राः = माहकाः । 'वृद्धेञः' (६।३।२८) अञ्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा जस् ।

दण्डप्रधाना माणवाः = दण्डमाणवाः, आश्रमिणां रक्षापरिचरणार्थाः ।

शिष्या अध्ययनार्था अन्तेवासिनः ॥छ॥

रैवतिकादेरीयः ॥ ६।३।१७० ॥

[रैवतिकादेः] रैवतिक आदिर्यस्य सः = रैवतिकादिः, तस्मात् ।

[ईयः] ईय प्रथमा सि ।

[रैवतिकीयं शकटम्, रैवतिकीयः सङ्घादिः, रैवतिकीया दण्डमाणवशिष्याः] रेवत । 'रेवत-रोहिणाद् भे' (२।४।२६) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । रेवत्या चन्द्रयुक्तया युक्तः कालोऽपि = रेवती । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । ''लुप् त्वप्रयुक्ते'' अण्लुप् । 'ङ्यादेर्गौण०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । पुनरेव ङी । रेवत्यां जाता = रेवती । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । 'चित्रा-रेवती-रोहिण्याः स्त्रियाम्' (६।३।१०८) अण्लुप् । पुनः ङीनिवृत्तिः । पुनरेव ङी । रेवत्या अपत्यं = रैवतिकः । 'रेवत्यादेरिकण्' (६।१।८६) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । रैवतिकस्येमे(दं) = रैवतिकीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । रैवतिकस्येमे छात्राः = रैवतिकीयाः । अनेन ईयप्र० । प्रथमा जस् ।

[गौरग्रीवीयं शकटम्, गौरग्रीवीयः सङ्घादिः, गौरग्रीवीया दण्डमाणवशिष्याः] गौरी ग्रीवा यस्य सः = गौरग्रीवः । 'गोश्चान्ते ह्रस्वो०' (२।४।९६) ह्रस्वः । गौरग्रीवस्यापत्यं = गौरग्रीविः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । गौरग्रीवेरिदं = गौरग्रीवीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् । एवमग्रेऽपि । गौरग्रीवेरिमे छात्राः = गौरग्रीवीयम्(याः) । अनेन ईयप्र० । प्रथमा जस् ॥छ॥

कौपिञ्जल-हास्तिपददादण् ॥ ६।३।१७१ ॥

[कौपिञ्जलहास्तिपदात्] कौपिञ्जलश्च हास्तिपदश्च = कौपिञ्जलहास्तिपदम्, तस्मात् ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

'गोत्राददण्डमाणव-शिष्ये' (६।३।१६९) अकञ्-'दोरीयः' (६।३।३२) ईय इत्यनयोरपवादः ।

[कौपिञ्जलं शकटम्, कौपिञ्जला दण्डमाणवशिष्याः] कुपिञ्जलस्यापत्यं = कौपिञ्जलः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । कौपिञ्जलस्येदं = कौपिञ्जलम् । कौपिञ्जलस्येमे = कौपिञ्जलाः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम्-जस् ।

[हास्तिपदं शकटम्, हास्तिपदा दण्डमाणवशिष्याः] हस्तिपादस्यापत्यं = हास्तिपदः । अत एव निपातनात् 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ - पादस्य च पद्भावः । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । हास्तिपदस्येदं = हास्तिपदम् । हास्तिपदस्येमे = हास्तिपदाः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः । सि-अम्-जस् ।

[कौपिञ्जली स्थूणः(लः)] कौपिञ्जलस्येयं = कौपिञ्जली । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । स्थूलः ।

[हास्तिपदी स्थूणः(लः)] हास्तिपदस्य [इमे]इयम् । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । स्थूलः ।।छा।

सङ्घ-घोषा-ऽङ्क-लक्षणेऽञ्-यञिञः ॥ ६।३।१७२ ॥

[सङ्घघोषाऽङ्कलक्षणे] सङ्घश्च घोषश्च अङ्कश्च लक्षणं च = सङ्घघोषाऽङ्कलक्षणम्, तस्मिन् ।

[अञ्यञिञः] अञ् च यञ् च इञ् च = अञ्यञिञ्, तस्मात् ।

'गोत्राददण्डमाणव-शिष्ये' (६।३।१३९) इत्यादिना विहितोऽकञोऽपवादः ।

[वैदः सङ्घो घोषोऽङ्को वा, वैदं लक्षणम्] विदस्यापत्यानि वृद्धानि । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० । 'न प्राग्जितीये स्वरे' (६।१।१३५) इति निषेधात् 'यञञोऽश्यापर्णान्त०' (६।१।१२६) इत्यादिना न अञ्लोपः । विदानामयं सङ्घो घोषोऽङ्को वा = वैदः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'यावत् संभवस्तावद्विधिः' (न्या० सं० वक्ष० (२)/सूत्र (५६)) इति न्यायात् अलुप् । एवम्-विदानामिदं = वैदम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । सि-अम् ।

[गार्गः सङ्घो घोषोऽङ्को वा, गार्गं लक्षणम्] गर्गस्यापत्यं वृद्धं = गार्ग्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । गर्गाणामयं सङ्घादिः = गार्गः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । एवम्-गर्गाणामिदं = गार्गम् ।

[दाक्षः सङ्घो घोषोऽङ्को वा, दाक्षं लक्षणम्] दक्षस्यापत्यानि = दाक्षयः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । दाक्षीणामयं सङ्घादिः = दाक्षः । अनेन अण्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । एवम्-दाक्षेरिदं = दाक्षम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ।

[औपगवकः सङ्घादिः] गोः समीपम् = उपगुः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । उपगोरपत्यमौपगवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । औपगवस्यायं सङ्घादिः = औपगवकः । 'गोत्राददण्ड०' (६।३।१६९) अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सौतङ्गमीयः सङ्घादिः] सुतङ्गमेन निवृत्ता । 'सुतङ्गमादेरिञ्' (६।२।८५) इञ्प्र० → इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'इञ इतः' (२।४।७१) ङी । सौतङ्गम्या अयं सङ्घादिः । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) यथाविहितः प्राप्तौ 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

अथ अङ्कलक्षणयोः को विशेषः ? लक्षणं लक्ष्यस्यैव स्वम्-यथा शिखादि । यथा शिखया परिव्राजकमद्राक्षीत् । शिखालक्षणं स्वं परिव्राजकस्यैव । अङ्कस्तु स्वामिविशेषज्ञापकः । स्वस्तिकादिर्गवादिस्थो न गवादीनामेव स्वं भवति ॥छा॥

शाकलादकञ् च ॥ ६।३।१७३ ॥

[शाकलात्] शाकल पञ्चमी ङसि ।

[अकञ्] अकञ् प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि ।

ननु "शाकलाद् वा" इति क्रियतां चरणत्वात्, पक्षे अकञ् भविष्यति, नैवम्-अत्र चत्वारोऽर्थाः सङ्घादयः सन्ति । एषां मध्यात्त्रैक एवास्ति, ततोऽन्येषु न सिध्यति, इत्यनेनाकञ् विधानम् ।

[शाकलः, शाकलकः संघादिः] शकलस्यापत्यं = शाकल्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । शाकल्येन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = शाकलाः । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) द्वितीयाणो लुप् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् । शाकलानां सङ्घो घोषोऽङ्को वा = शाकलः । अनेन अण्प्र० → अ - अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शाकलं, शाकलकं लक्षणम्] शाकलानामिदं लक्षणं = शाकलम् । अनेन अण्प्र० → अ । द्वितीये 'गोत्राददण्ड०' (६।३।१६९) अकञ्प्र० → अक (अनेन अकञ्प्र० → अक) । उभयत्र वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छा॥

गृहेऽग्नीधो रण् धश्च ॥ ६।३।१७४ ॥

[गृहे] गृह सप्तमी ङि ।

[अग्नीधः] अग्नीध् पञ्चमी ङसि ।

[रण्] रण् प्रथमा सि ।

[धश्च] ध प्रथमा सि । च प्रथमा सि ।

[आग्नीध्रम्] अग्नीध् ऋत्विग्विशेषः । अग्नि 'ञिइन्धैपि दीप्तौ' (१४९८) इन्ध् । अग्निमिन्द्धे = अग्नीध् । क्विप्प्र० । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलुक् । अग्नीध इदं गृहमाग्नीध्रम् । अनेन रण्प्र० → र-धस्य मध्ये धकारः ॥छा॥

रथात् साऽऽदेश्च वोढ्रङ्गे ॥ ६।३।१७५ ॥

[रथात्] रथ पञ्चमी ङसि ।

[साऽऽदेः] सह आदिना वर्त्तत इति साऽऽदिः, तस्मात् । 'सहस्य सोऽन्यार्थे' (३।२।१४३) सह० → सभावः ।

[च] च प्रथमा सि ।

[वोढ्रङ्गे] वोढा च अङ्गं च = वोढ्रङ्गम्, तस्मिन् ।

[रथ्योऽश्वः] रथस्यायं वोढा = रथ्यः । 'यः' (६।३।१७६) इति यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । अश्व प्रथमा सि ।

[रथ्यं चक्रम्] रथस्येदं = रथ्यम् । 'यः' (६।३।१७६) इत्यनेन यप्र० ।

[रथ्यं युगम्] रथस्येदं रथ्यम् । 'यः' (६।३।१७६) इत्यनेन यप्र० । युगम् । धूसरु कथ्यते ।

[द्विरथः] द्वि-रथ । द्वयो रथयोर्वोढा = द्विरथः । 'यः' (६।३।१७६) यप्र० । 'द्विगोरनपत्ये०' (६।१।२४) यलुप् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[त्रिरथः] त्रि-रथ । त्रयाणां रथानां वोढा = त्रिरथः । 'यः' (६।३।१७६) यप्र० । 'द्विगोरनपत्ये०' (६।१।२४) यलुप् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[द्विरथ्यः] द्वयो रथयोर्वोढा = द्विरथ्यः ।

[त्रिरथ्यः] त्रयाणां रथानां वोढा = त्रिरथ्यः ।

[परमरथ्यम्] परमश्चासौ रथश्च = परमरथः । परमरथस्येदं = परमरथ्यम् । 'यः' (६।३।१७६) इत्यनेन यप्र० । मतान्तरे अकारस्य लुग् 'द्विगोरनपत्ये०' (६।१।२४) इत्यादिना ।

[उत्तमरथ्यम्] उत्तमश्चासौ रथश्च = उत्तमरथः । उत्तमरथस्येदम् = उत्तमरथ्यम् । 'यः' (६।३।१७६) इत्यनेन यप्र० । मतान्तरे अकारस्य लुग् 'द्विगोरनपत्ये०' (६।१।२४) इत्यादिना ।

[आश्वरथं चक्रम्] अश्वैर्युक्तो रथः = अश्वरथः । अश्वरथस्येदम् = आश्वरथम् । 'पत्रपूर्वादञ्' (६।३।१७७) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि । चक्रम् ॥छ॥

यः ॥ ६।३।१७६ ॥

[यः] य प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते विसर्ग०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[रथ्यः] रथस्यायं वोढा = रथ्यः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[द्विरथः] द्वयो रथयोर्वोढा = द्विरथः । अनेन यप्र० । 'द्विगोरनपत्ये०' (६।१।२४) यलुप् ।

[त्रिरथः] त्रयाणां रथानां वोढा = त्रिरथः । अनेन यप्र० । 'द्विगोरनपत्ये०' (६।१।२४) यलुप् ।

[रथ्यम्] रथस्येदं = रथ्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[परमरथ्यम्] परमश्चासौ रथश्च = परमरथः । परमरथस्येदं = परमरथ्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[काष्ठरथ्यं चक्रम्] काष्ठस्य रथः = काष्ठरथः । काष्ठरथस्येदं = काष्ठरथ्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । चक्रम् ॥छ॥

पत्रपूर्वादञ् ॥ ६।३।१७७ ॥

[पत्रपूर्वात्] पत्रवाचीशब्दः पूर्वो यस्यासौ पत्रपूर्वस्तस्मात् ।

[अञ्] अञ् प्रथमा सि ।

पत्रं वाहनम्, तत्पूर्वात् रथशब्दात् ।

[आश्वरथं चक्रम्] अश्वैर्युक्तो रथः = अश्वरथः । अश्वरथस्येदम् = आश्वरथम् । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । चक्रम् ।

[आश्वरथं युगम्] अश्वैर्युक्तो रथः = अश्वरथः । अश्वरथस्येदम् = आश्वरथम् । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । युगम् ।

[औष्ट्ररथम्] उष्ट्राणां रथः = उष्ट्ररथः । उष्ट्रस्थस्येदम् = औष्ट्ररथम् । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[रासभरथम्] रासभानां रथः = रासभरथः । रासभरथस्येदं = रासभरथम् । अनेन अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

वाहनात् ॥ ६।३।१७८ ॥

[वाहनात्] 'वहीं प्रापणे' (९९६) वह् । उह्यते तेन = वहनम् । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र० → अन । वहनमेव = वाहनम् । 'प्रज्ञादिभ्योऽण्' (७।२।१६५) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्, तस्मात् ।

[औष्ट्रः] उष्ट्रस्यायम् = औष्ट्रः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[रासभः] रासभस्यायं = रासभः । अनेन अञ्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[हास्तो रथः] हस्तिन् । हस्तिनः अयं = हास्तः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । रथः ॥छ॥

वाह्य-पथ्युपकरणे ॥ ६।३।१७९ ॥

[वाह्यपथ्युपकरणे] वाह्यश्च पन्थाश्च उपकरणं च = वाह्यपथ्युपकरणम्, तस्मिन् ।

[आश्वो रथः] अश्वस्यायम् = आश्वः । 'वाहनात् (६।३।१७८) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धि स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । रथः ।

[आश्वः पन्थाः] अश्वस्यायम् = आश्वः । 'वाहनात् (६।३।१७८) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धि स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । पन्थाः ।

[आश्वं पल्ययनम्] अश्वस्येदम् = आश्वम् । 'वाहनात् (६।३।१७८) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धि स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । पलाण कथ्यते ।

[आश्वी कशा] अश्वस्येयम् = आश्वी । 'वाहनात् (६।३।१७८) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धि स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । कसा वामठी कथ्यते ॥छ॥

वहेस्तुरिश्चादिः ॥ ६।३।१८० ॥

[वहेस्तुरिश्चादिः] वहि पञ्चमी ङसि । तृ पञ्चमी ङसि । इ प्रथमा सि । च प्रथमा सि । आदि प्रथमा सि ।

[सांवहित्रम्] सम् 'वहीं प्रापणे' (९९६) वह् । संवहतीति संवोढा । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० → तृ । संवोढुं सारथेरिदं = सांवहित्रम् । अनेन अञ्प्र० → अ - तृशब्दस्य चादिः इश्च । वृद्धिः । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) रत्वम् । सि-अम् ॥छ॥

तेन प्रोक्ते ॥ ६।३।१८१ ॥

[तेन] तेन पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[प्रोक्ते] प्रोक्त सप्तमी ङि ।

प्रकर्षेण व्याख्यानं(तं)-अध्यापितं वा = प्रोक्तम् ।

[भाद्रबाहवानि उत्तराध्ययनानि] भद्रबाहु । भद्रबाहुना प्रोक्तानि = भाद्रबाहवानि । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । उत्तर 'इंङ्क अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । उत्तरे-उत्कृष्टे काले अधीयते = उत्तराध्यनानि । 'भुजि-पत्यादिभ्यः कर्माऽपादाने' (५।३।१२८) अनट्प्र० → अन । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) यत् । उभयत्र जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) जस्० → शि० → इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः । प्रतीतं एकं तेन बुद्धाः । आदिशब्दाच्चतुर्दशपूर्वधराः - चतुर्दशपूर्वज्ञाः - गणधरप्रत्येकबुद्धादिभिः कृतानि-तेन व्याख्यातानीत्यर्थः ।

[याज्ञवल्कानि ब्राह्मणानि] यज्ञवल्क । यज्ञवल्कस्यापत्यं = याज्ञवल्क्यम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । याज्ञवल्क्येन प्रोक्तानि = याज्ञवल्कानि । अनेन 'शकलादेर्यञः' (६।३।२७) अञ्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् । प्र० जस् । ब्राह्मणेति नाम ग्रन्थानि ।

[पाणिनीयम्] पाणिनि । पाणिनिना प्रोक्तं = पाणिनीयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ।

[आपिशलम्] अपिशलस्यापत्यम् = आपिशलिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । आपिशलिना प्रोक्तम् = आपिशलम् । 'वृद्धेञः' (६।३।२८) अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ।

[काशकृत्स्नम्] कस(श)कृत्स्नस्यापत्यं = काशकृत्स्निः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । काशकृत्स्निना प्रोक्तं = काशकृत्स्नम् । 'वृद्धेञः' (६।३।२८) अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[औशनसम्] उशनस् । उशनसा प्रोक्तम् = औशनसम् । 'उत्सादेरञ्' (६।१।१९) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । सि-अम् ।

[बार्हस्पत्यम्] बृहस्पतिना प्रोक्तं = बार्हस्पत्यम् । 'अनिदम्यणपवादे च०' (६।१।१५) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ॥छ॥

मौदादिभ्यः ॥ ६।३।१८२ ॥

[मौदादिभ्यः] मौद आदिर्येषां ते = मौदादयः, तेभ्यः ।

[मौदाः] 'मुदि हर्षे' (७२६) मुद् । मोदते = मोदः । 'नाम्युपान्त्य-प्री-कृ-गृ-ज्ञः कः' (५।१।५४) कप्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । यद्वा 'मुदण् हर्षे(संसर्गे)' (१७४३) मुद् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० → इ । मोदयतीति मुदः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'णेरनिटि' (६।३।८३) णिच्लुक् । मुदस्य मोदस्य वा अपत्यं = मौदः । 'ऋषि-वृष्ण्य०' (६।१।६१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धि स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । मौदेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = मौदाः । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) द्वितीयस्याणो लुप् । 'कठादिभ्यो वेदे लुप्' (६।३।१८३) प्रथमस्याणो लुप् । यद्वा मौदेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) - 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) वा इत्यनयोः प्राप्तौ अनेन अण्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् । एवमग्रेपि ज्ञेयम् ।

[पैप्पलादाः] पिप्पलादेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा । अनेन अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[जाजलाः] जाजलमस्यास्ति । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । जाजलेन जाजलिना वा प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = जाजलाः । अनेन अण्प्र० → अ । 'कलापि-कुथुमि-तैतलि-जाजलि०' (७।४।६२) इत्यनेन अन्त्यस्वरादिलोपः । प्रथमा जस् ।

[माथुरी वृत्तिः] मथुरायां भवः = माथुरः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । माथुरेण प्रोक्ता = माथुरी । अनेन अण्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[सौलभानि ब्राह्मणानि] सुलभस्यापत्यं = सौलभः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सौलभेन प्रोक्तानि । अनेन अण्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्र० जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) जस्० → शि० → इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।।छा।

कठादिभ्यो वेदे लुप् ॥ ६।३।१८३ ॥

[कठादिभ्यः] कठ आदिर्येषां ते = कठादयः, तेभ्यः ।

[वेदे] वेद सप्तमी ङि ।

[लुप्] लुप् प्रथमा सि ।

[कठाः] कठेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = कठाः ।

[चरकाः] चरकेण प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = चरकाः ।

[कर्कराः] कर्करेण प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = कर्कराः ।

[धेनुकण्ठाः] धेनुकण्ठेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = धेनुकण्ठाः ।

[गोगडाः] गोरिव क(ग)डोऽस्य सः गौ(गो)गडः । गौ(गो)गडेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = गोगडाः । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७)वा अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लुप् । अनेन अण्लुप् । सर्वत्र प्रथमा जस् ।

[चारकाः श्लोकाः] चरकेण प्रोक्ताः = चारकाः । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् । श्लोकाः ।

[चरको वैशम्पायनः] चरकोऽत्र वैशम्पायनः कृष्णद्वैपायनशिष्यः । विशम्पस्यापत्यं = वैशम्पायनः । 'अश्वादेः' (६।१।४९) आयनञ्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

तित्तिरि-वरतन्तु-खण्डिकोखादीयण् ॥ ६।३।१८४ ॥

[तित्तिरिवरतन्तुखण्डिकोखात्] तित्तिरिश्च वरतन्तुश्च खण्डिकश्च उखश्च = तित्तिरिवरतन्तुखण्डिकोखम्, तस्मात् ।

[ईयण्] ईयण् प्रथमा सि ।

[तैत्तिरीयाः] तित्तिरिणा प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = तैत्तिरीयाः । अनेन ईयण्प्र० → ईय । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लुप् । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । प्रथमा जस् ।

[वारतन्तवीयाः] वरास्तन्तवो यज्ञोपवीतलक्षणाः । यद्वा वर 'तनूयी विस्तारे' (१४९९) तन् । वरं तनोति = वरतन्तुः । 'कृ-सि-कम्यमि-गमि तनि० (उणा० ७७३) तुन्प्र० → तु । 'म्नां धुड्वर्गेऽन्त्यो०' (१।३।३९) न० → न० । वरतन्तुना प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = वारतन्तवीयाः । अनेन ईयण्प्र० → ईय । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लुप् । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । प्रथमा जस् ।

[खाण्डिकीयाः] खण्डा अस्य सन्ति = खण्डिकाः । 'नावादेरिकः' (७।२।३) इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । खण्डिकैः प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = खाण्डिकीयाः । अनेन ईयण्प्र० → ईय । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लुप् । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् ।

[औखीयाः] उखेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = औखीयाः । अनेन ईयण्प्र० → ईय । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लुप् । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् । प्रथमा जस् ।

[तैत्तिराः श्लोकाः] तित्तिरिणा प्रोक्ताः = तैत्तिराः । 'तेन प्रोक्ते (६।३।१८१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा जस् । श्लोकाः । अत्रापि 'वेदेन्ब्राह्मणमत्रैव' (६।२।१३०) इत्युपतिष्ठते ॥छ॥

छगलिनो णेयिन् ॥ ६।३।१८५ ॥

[छगलिनः] छगलिन् पञ्चमी ङसि ।

[णेयिन्] णेयिन् प्रथमा सि ।

[छागलेयिनः] छगलोऽस्यास्ति = छगली । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । छगलिना प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = छागलेयिनः । अनेन णेयिन्प्र० → एयिन् । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लुप् । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लुक् प्रथमा जस् ॥छ॥

शौनकादिभ्यो णिन् ॥ ६।३।१८६ ॥

[शौनकादिभ्यः] शौनक आदिर्येषां ते = शौनकादयः, तेभ्यः ।

[णिन्] णिन् प्रथमा सि ।

'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) इत्यस्यापवादः ।

[शौनकिनः] शुनकस्यापत्यं = शौनकः । जुन (१३७३) 'शुनत् गतौ' (१३७४) शुन् । शुनति परमां काष्ठां कीचकाः । 'नाम्युपान्त्य०' (५।१।५४) कप्र० → अ । शुन एव = शुनकः । स्वार्थे कप्र० । 'विदादेर्वृद्धे (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । शौनकेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = शौनकिनः । अनेन णिन्प्र० → इन् । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लुप् । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् ।

[शाङ्गरविणः] शम् 'गृश् निगरणे'(शब्दे) (१५३८) गृ । शं - सुखं गृणाति = शङ्गरुः । 'भृ-मृ-तृ०' (उणा०७१६) बहुवचनात् उप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति (४।३।१) गु० अर् । शङ्गरोरपत्यं = शाङ्गरवः । 'ऋषि-वृष्ण्य०' (६।१।६१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । शाङ्गरवेण प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = शाङ्गरविणः । अनेन णिन्प्र० → इन् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् ।

[वाजसनेयिनः] वाजसनाया अपत्यं = वाजसनेयः । 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र० → एय० । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । वाजसनेयेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = वाजसनेयिनः । अनेन णिन्प्र० → इन् । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् ।

[शौनकीया शिक्षा] शौनकेन प्रोक्ता = शौनकीया । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । शिक्षा ।

[वाजसनेय] संज्ञानं(समानं) नेयम् । 'समानस्य धर्मादिषु' (३।२।१४९) समानस्य सभावः = सनेयम् । वाजं यज्ञोऽत्र सनेयमस्य = वाजसनेयम् ।

[शापेय] 'शपीं आक्रोशे' (९१६) शप् । शपति आक्रोशति । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । शपाया अपत्यं = शापेयः । 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शाफेय] 'शोंच् तक्षणे' (११४७) शो । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) शा । 'शफ-कफ-शिफा-शोफादयः' (उणा० ३१६) शफनिपातः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । शफाया अपत्यं = शाफेयः । 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र० → एय । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[शा)(पेय] 'शसू हिंसायाम्' (५४९) शस् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) शंस् । शंसतीति शस् । क्विप्प्र० । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलुक् । शसं फणति = शस्फः । 'क्वचित्' (५।१।१७१) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अण्लोपः । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः कख-पफयोः०' । (१।३।५)(पदेशः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । श)(पस्या अपत्यं = शा)(पेयः । 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र० → एय ॥ 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[दामकण्ठ] दाम कण्ठे यस्य स ।

[कठशाठ] कठं शठति = कठशाठः । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[कुशायन] कुत्सितं शयनमस्य सः = कुश(शा)यनः । बाहुलकाद्दीर्घः ।

[आश्वपञ्चम] अश्वपञ्चमस्यापत्यम् = आश्वपञ्चम । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[परुषांसक] परुषो अंशो(सो) यस्य सः = परुषांसः । परुषांस एव = परुषांसकः । स्वार्थे कप्प्र० → क ।

[आरुणि] अरुणस्यापत्यम् = आरुणि । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[खादायन] खादस्येव अयनमस्य सः = खादायनः ।

[भाल्लविनः] भल्लव मण्ड्यते । भल्लवस्यापत्यं = भाल्लविः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । भाल्लविना प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = भाल्लविनः । अनेन णिन्प्र० → इन् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा जस् ।

[शाट्यायनिनः] शटतीति शाट्यः । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र० → य । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । शाट्यस्यापत्यं = शाट्यायनि(:) । 'तिकादेरायनिञ्' (६।१।१०७) आयनिञ्प्र० → आयनि । यद्वा शब्द(ट)स्यापत्यं वृद्धं = शाट्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । शाट्यस्यापत्यं = शाट्यायनः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । वृद्धिः। 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । शाट्यायनिना शाट्यायनेन वा प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = शाट्यायनिनः । अनेन णिन्प्र० → इन् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इ-अलुक् । प्रथमा जस् ।

[ऐतरेयिणः] इतरस्यापत्यम् = ऐतरेयः । 'शुभ्रादिभ्यः' (६।१।७३) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । ऐतरेयेण प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा = ऐतरेयिणः । अनेन णिन्प्र० → इन् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् ।

ब्राह्मणमपि वेद एव । मन्त्रब्राह्मणं हि वेदः । कोऽर्थः ? अयमर्थः-मन्त्रश्च ब्राह्मणश्च तयोः समुदायो वेद उक्तमिदम् ॥छ॥

पुराणे कल्पे ॥ ६।३।१८७ ॥

[पुराणे] पुराण सप्तमी ङि ।

[कल्पे] 'कृपौङ् सामर्थ्ये' (९५९) कृप् । कल्पन्ते व्यवहारा अनेन = कल्पः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु०अर् । 'ऋ-र लृ-लं कृपोऽकृपीटादिषु' (२।३।९९) र० → ल०, तस्मिन् ।

[पैङ्गी कल्पः] पिङ्ग । पिङ्गेन प्रोक्तः कल्पः पुराणः = पैङ्गी । अनेन णिन्प्र० → इन् । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् । कल्पः ।

[आरुणपराजी कल्पः] अरुण 'पां पाने' (२) पा । अरुणं पाति(पिबति) = अरुणपः । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलुक् । अरुणपस्य राजा = अरुणपराजा । 'राजन्-सखेः' (७।३।१०६) अट्समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) अन्लुक् । अरुणपराजेन प्रोक्तः कल्पः पुराणः = आरुणपराजी । अनेन णिन्प्र० → इन् । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्। प्रथमा सि । 'इन्-हन्०' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक्।

[पैङ्गिनः] पैङ्गिन् मण्ड्यते । येऽपि पैङ्गिनं कल्पं विदन्त्यधीयते वा तेऽपि = पैङ्गिनः । अनेन पुनरेव णिन्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) इन्लुप् । प्रथमा जस् ।

[आरुणपराजिनः] ये आरुणपराजिनं कल्पं विदन्त्यधीयते वा उपचारात् तेऽपि = आरुणपराजिनः । अनेन पुनरेव णिन्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) इन्लुप् । प्रथमा जस् ।

[आश्मरथः कल्पः] अश्मरथस्यापत्यं वृद्धम् = आश्मरथ्यम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । आश्मरथे(थ्ये)न प्रोक्तः कल्पः = आश्मरथः । 'शकलादेर्यञः' (६।३।२७) अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

काश्यप-कौशिकाद् वेदवच्च ॥ ६।३।१८८ ॥

[काश्यपकौशिकात्] काश्यपश्च कौशिकश्च = काश्यपकौशिकम्, तस्मात् ।

[वेदवत्] वेद इव = वेदवत् । 'स्यादेरिवे' (७।१।५२) वत्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलुप् ।

[च] च प्रथमा सि ।

'दोरीयः' (६।३।३२) इत्यस्यापवादः ।

[काश्यपिनः] कश्य 'पांक् रक्षणे' (१०६७) पा । कश्यं पातीति कश्यपः । 'आतो डोऽह्वा०' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'डित्यन्त्य०' (२।१।११४) आलुक् । काश्यपेन प्रोक्तं पुराणं कल्पं विदन्त्यधीयते वा = काश्यपिनः । अनेन णिन्प्र० → इन् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् ।

[कौशिकिनः] कुत्सि(शि)कस्यापत्यं वृद्धं = कौशिकः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । कौशिकेन प्रोक्तं पुराणं कल्पं विदन्त्यधीयते वा = कौशिकिनः । अनेन णिन्प्र० → इन् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् ।

[काश्यपकः] काश्यपिन् । काश्यपिनां धर्मः-आम्नायः-सङ्घो वा = काश्यपकः । 'वेदेन्ब्राह्मणमत्रैव (६।२।१३०) इत्यस्य प्राप्तौ 'चरणादकञ्' (६।३।१६८) अकञ्प्र० → अक । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) इन्लुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[कौशिककः] कौशिकिन् मण्ड्यते । कौशिकिनां धर्मः-आम्नायः-सङ्घो वा = कौशिककः । 'वेदेन्ब्राह्मणमत्रैव' (६।२।१३०) इत्यस्य प्राप्तौ 'चरणादकञ्' (६।३।१६८) अकञ्प्र० → अक । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) इन्लुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[काश्यपीया संहिता] काश्यपेन प्रोक्ता = काश्यपीया । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[काश्यपीयः] इदानींतनेन गोत्रकाश्यपेन प्रोक्तः कल्पः = काश्यपीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अत्र गोत्रेण नाम्ना काश्यपो न त्वादिभूत इति शेषः ॥छ॥

शिलालि-पाराशर्यान्नट-भिक्षुसूत्रे ॥ ६।३।१८९ ॥

[शिलालिपाराशर्यात्] शिलाली च पाराशर्यश्च = शिलालिपाराशर्यम्, तस्मात् ।

[नटभिक्षुसूत्रे] नटश्च भिक्षुश्च = नटभिक्षू, तयोः = नटभिक्ष्वोः, नटभिक्ष्वोः सूत्रं = नटभिक्षुसूत्रम्, तस्मिन् ।

शिलालिन्शब्दात् 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्, पाराशर्यात्तु 'शकलादेर्यञः' (६।३।२७) इत्यञ्, अनयोरपवादोऽयम् ।

[शैलालिनो नटाः] नटानामध्ययनं = नटसूत्रम् । शिलामलतीत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र० → इन् । शिलालिना प्रोक्तं नटसूत्रं विदन्त्यधीयते वा = शैलालिनो नटाः । अनेन णिन्प्र० → इन् । वृद्धिः ऐ । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लुप् । 'कलापि-कुथुमि-तैतलि-जाजलि-लाङ्गलि-शिखण्डि-शिलालि०' (७।४।६२) इन्लुक् । प्रथमा जस् । नट प्रथमा जस् ।

[पाराशरिणो भिक्षवः] पराशर । पराशरस्यापत्यं वृद्धं = पाराशर्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । पाराशर्येण प्रोक्तं भिक्षुसूत्रं विदन्त्यधीयते वा = पाराशरिणः । अनेन णिन्प्र० → इन् । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लुप् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् । प्रथमा जस् । भिक्षु प्रथमा जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२) ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[शैलालकम्] शैलालिन् मण्ड्यते । शैलालिनां धर्मः-आम्नायः-सङ्घो वा = शैलालकम् । वेदवच्चेति भणनात् वेदितृ-अध्येतृविषयता 'चरणादकञ्' (६।३।१६८) अकञ्प्र० → अक । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लुक् । बाहुलकात् क्लीबत्वम् ।

[पाराशरकम्] पाराशरिन् मण्ड्यते । पाराशरिणां धर्मः-आम्नायः-सङ्घो वा = पाराशरकम् । वेदवच्चेति भणनात् वेदितृ-अध्येतृविषयता 'चरणादकञ्' (६।३।१६८) अकञ्प्र० → अक । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लुक् । बाहुलकात् क्लीबत्वम् ।

[शैलालम्] शिलालिना प्रोक्तं = शैलालम् । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० → अ । 'कलापि-कुथुमि-तैतलि०' (७।४।६२) इन्लुक् । सि-अम् ।

[पाराशरम्] पारशर्येण प्रोक्तं = पाराशरम् । 'शकलादेर्यञः' (६।३।२७) अञ्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् । सि-अम् ॥छ॥

कृशाश्व-कर्मन्दादिन् ॥ ६।३।१९० ॥

[कृशाश्वकर्मन्दात्] कृशाश्वश्च कर्मन्दश्च = कृशाश्वकर्मन्दम्, तस्मात् ।

[इन्] इन् प्रथमा सि ।

[कृशाश्विनो नटाः] कृशोऽश्वो यस्य सः = कृशाश्वः । कृशाश्वेन प्रोक्तं नटसूत्रं विदन्त्यधीयते वा = कृशाश्विनः । अनेन इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् । नट प्रथमा जस् ।

[कर्मन्दिनो मिक्षवः] कर्मन् 'अदु बन्धने' (३०८) अद् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । कर्माण्यन्दति-बध्नाति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'पृषोदरादयः (३।२।१५५) अलोपः । कर्मन्दनिपातः । 'दों छेदने' (११४८) दो । कर्माणि द्यति-खण्डयति = कर्मन्दः । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ ।

'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । योगविभागात् मोऽन्तः । कर्मन्देन प्रोक्तं भिक्षुसूत्रं विदन्त्यधीयते वा = कर्मन्दिनः । अनेन इन्प्र० । उभयत्र 'तद् वेत्त्यधीते (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लुप् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् ।

[कार्शाश्वकम्] कृशाश्विन् मण्ड्यते । कृशाश्विनां धर्मः-आम्नायः-सङ्घो वा = कार्शाश्वकम् । 'चरणादकञ्' (६।३।१६८) अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन् - लोपः ।

[कार्मन्दकम्] कर्मन्दिन् मण्ड्यते । कर्मन्दिनां धर्मः-आम्नायः-सङ्घो वा = कार्मन्दकम् । 'चरणादकञ्' (६।३।१६८) अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) इन्लोपः । बाहुलकात् दीर्घत्वम् (क्लीबत्वम्) ।

[कापिलेयिनो नटाः] कपिलाया अपत्यं = कापिलेयः । 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । कापिलेयेन प्रोक्तं नटसूत्रं विदन्त्यधीयते वा = कापिलेयिनः । मतान्तरे अनेन इन्प्र० । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लुप् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कापिलेयक आम्नायः] कापिलेयिनां नटानां आम्नायः = कापिलेयकः । 'चरणादकञ्' (६।३।१६८) अकञ्प्र० → अक । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) इन्लुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । आम्नायः ॥छ॥

उपज्ञाते ॥ ६।३।१९१ ॥

[उपज्ञाते] प्रथमत उपदेशेन विना ज्ञातमुपज्ञातम्, तस्मिन् ।

[पाणिनीयं अकालकं, व्याकरणम्] पाणिनेन पाणिनिना वा उपज्ञातं = पाणिनीयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । न विद्यते कालः-कालाधिकारो यत्र तत् = अकालकम् । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र० → क । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० । सि-अम् । व्याकरणम् ।

[काशकृत्स्नं गुरुलाघवम्] कशकृत्स्नस्यापत्यं = काशकृत्स्नि(ः) । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । काशकृत्स्निना उपज्ञातं = काशकृत्स्नम् । 'वृद्धेञः' (६।३।२८) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । सि-अम् । गुरुश्च लाघवश्च = गुरुलाघवम् । सि-अम् ॥छ॥

कृते ॥ ६।३।१९२ ॥

[कृते] कृत सप्तमी ङि ।

[शैवः] शिवेन कृतो ग्रन्थः = शैवः । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वाररुचानि वाक्यानि] वररुचिना कृतानि = वाररुचानि । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) जस्० → शि० → इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः । वाक्यानि ।

[जालूकाः श्लोकाः] जलूकेन जलूकया वा कृता(ः) । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् । प्रथमा जस् ।

[जालुकाः] जलुकस्यापत्यं = जालुकि(:) । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । जालुकिना कृताः = जालुकाः । 'वृद्धेञः' (६।३।२८) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा जस् ।

[सिद्धसेनीयः स्तवः] सिद्धसेनेन कृतः = सिद्धसेनीयः । 'संज्ञा दुर्वा' (६।१।६) इत्यनेन दुसंज्ञत्वात् 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । स्तवः ।

[ऐष्टकः] इष्टि(ष्ट)काभिः कृतः प्रासादः = ऐष्टकः । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[नारदीयम्] नारदेन कृतं गीतं = नारदीयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[मानसी कन्या] मनस् मण्ड्यते । मनसा कृता = मानसी । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः 'स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । कन्या ॥छ॥

नाम्नि मक्षिकादिभ्यः ॥ ६।३।१९३ ॥

[नाम्नि] नामन् सप्तमी ङि । 'ई-ङौ वा' (२।१।१०९) अलोपः ।

[मक्षिकादिभ्यः] मक्षिका आदिर्येषां ते = मक्षिकादयः, तेभ्यः = मक्षिकादिभ्यः । पञ्चमी भ्यस् ।

[माक्षिकं मधु] कष (५०७) - शिष (५०८) - जष (५०९) - झष (५१०) - वष (५११) 'मष हिंसायाम्' (५१२) मष् । मष्यन्ते-हिंस्यते(न्ते) लू(भू)तादिना इति । 'कुशिक-हृदिक-मक्षिकेतिक-पिपीलिकादयः' (उणा० ४५) मक्षिकानिपातः । मक्षिकाभिः कृतं = माक्षिकम् । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[सारघम्] 'सृं गतौ' (२५) सृ । सरन्ति गच्छन्तीति सरघाः । 'सर्तेरघः' (उणा० १११) अघप्र० । 'नामिनो०' (४।३।१) गु० अर् । सरघाभिः कृतं = सारघम् । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । सि-अम् ।

[गार्मुतम्] गॄत् निगरणे' (१३३५) गॄ । गिरतीति गर्मुत् । 'ग्रो मादिर्वा' (उणा० ८९०) मुत्प्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० → अर् । गर्मुद्भिः कृतं = गार्मुतम् । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । सि-अम् ।

[नार्मुकम्] 'नॄश् नये' (१५३७) नॄ । नृणन्तीति नर्मुकाः । 'कञ्चुकांशुक-नंशुक-पाकुक-हिबुक-चिबुक-जम्बुक-चुलुक-चूचुकोल्मुक-भावुक-पृथुक-मधुकादयः' (उणा० ५७) किदुकप्र०(?) निपातः । 'नामिनो०' (४।३।१) गु० अर् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । नर्मुकाभिः कृतं = नार्मुकम् । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक्। सि-अम् ।

[वातपम्]वातपैः कृतं = वातपम् । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्। सि-अम् । इत्यत्र अणन्तं नाम संज्ञा न ईयान्तमितीयो न भवति । अयमर्थः-ईयप्रत्यये समानीते संज्ञा न गम्यते । अतः कारणात् ईयः प्रत्ययो न भवति, अपि तु अणेव । अणि द्विमतिसंज्ञा गम्यते इति शेषः ॥छ॥

कुलालादेरकञ् ॥ ६।३।१९४ ॥

[कुलालादेः] कुलाल आदिर्यस्य सः = कुलालादिः, तस्मात् ।

[अकञ्] अकञ् प्रथमा सि ।

[कौलालकम्] कुलालेन कृतं = कौलालकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[वारुटकम्] वरुटेन कृतं = वारुटकम् । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

नाम्नीत्यभिधेयनियमार्थम्, तेन घटघटीशरावोदञ्चनाद्येव भाण्डं कौलालकम्, न यत्किञ्चित्कुलालकृतम् । शूर्पपिटकपटलिकापिच्छिकाच्छज्जिकेति प्रसिद्धिः द्येव भाण्डं वारुटकम्, नान्यत् । एवमन्यत्राप्यभिधेयनियमः ।

[सिरन्ध्र] 'षिंगृट् बन्धने' (१२८७) षि । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सि । सिनोतीति । 'सु-सि-तनि-तुसेर्दीर्घश्च वा' (उणा० २०३) तप्र० । सितानि रन्ध्राणि यस्य सः = सितरन्ध्रः । पृषोदरादित्वात् तस्य लोपः । अदासो दासवृत्तिर्यः स सिरन्ध्र इति स्मृतः ॥छ॥

सर्वचर्मण ईनेनञौ ॥ ६।३।१९५ ॥

[सर्वचर्मणः] सर्वचर्मन् पञ्चमी ङसि ।

[ईनेनञौ] ईनश्च ईनञ् च = ईनेनञौ ।

[सर्वचर्मीणः, सार्वचर्मीणः] सर्वचर्मणा कृतः = सर्वचर्मीणः । अनेन ईनप्र० । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लुक् । एवम्-सार्वचर्मीणः । अनेन ईनञ्प्र० → ईन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लुक् ॥छ॥

उरसो याऽणौ ॥ ६।३।१९६ ॥

[उरसः] उरस् पञ्चमी ङसि ।

[याऽणौ] यश्च अण् च = याऽणौ ।

[उरस्यः, औरसः] उरसा कृतः = उरस्यः, औरसः पुत्रः । अनेन य-अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

छन्दस्यः ॥ ६।३।१९७ ॥

[छन्दस्यः] छन्दस्य प्रथमा सि ।

[छन्दस्यः] छन्दस् । छन्दसा इच्छया वा कृतः = छन्दस्यः । अनेन यप्र० । न तु प्रवचनेन वेदेन गायत्र्यादिना वा ।

[एष वै सप्तदशाक्षरश्छन्दस्यो यज्ञमनुविहितः] एव(ष) पूर्वोक्ते मीलितः सन् मन्त्रः । वै इति टक्कभाषायां वाक्यालंकारे । सप्तदशाक्षरश्छन्दस्यो मन्त्रः । छन्दस् मण्ड्यते । छन्द एव = छन्दस्यो मन्त्रः । अनेन स्वार्थे यप्र० । यज्ञमनुलक्षीकृत्य विहितो अनुगत इत्यर्थः । यथा अनुष्टुबादिरक्षरसमूहश्छन्दस्तथैषां सप्तदशानामक्षराणां समूहश्छन्दस्य उच्यते ॥छ॥

अमोऽधिकृत्य ग्रन्थे ॥ ६।३।१९८ ॥

[अमोऽधिकृत्य] अम् पञ्चमी ङसि । अधिकृत्य प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलुप् ।

[ग्रन्थे] ग्रन्थ सप्तमी ङि ।

[सौभद्रः] सुभद्रा । सुभद्रामधिकृत्य उद्दिश्य कृतो ग्रन्थः = सौभद्रः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[भाद्रः] भद्रामधिकृत्य कृतो ग्रन्थः = भाद्रः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[सौतारः] सुतारामधिकृत्य कृतो ग्रन्थः = सौतारः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[भैमरथी] भीमरथं राजानमधिकृत्य कृताख्यायिका = भैमरथी । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । कथा ।।छ।।

ज्योतिषम् ॥ ६।३।१९९ ॥

[ज्योतिषम्] ज्योतिष्(स्) सि-अम् ।

[ज्योतिषम्] ज्योतिस् । ज्योतींषि अधिकृत्य कृतो ग्रन्थः = ज्योतिषम् । अनेन अण्प्र० → अ - निपात्यते च । सि-अम् ।।छ।।

शिशुक्रन्दादिभ्य ईयः ॥ ६।३।२०० ॥

[शिशुक्रन्दादिभ्यः] शिशुक्रन्द आदिर्येषां ते = शिशुक्रन्दादयः, तेभ्यः ।

[ईयः] ईय प्रथमा सि ।

[शिशुक्रन्दीयः] शिशुक्रन्दमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः = शिशुक्रन्दीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[यमसभीयः] यमस्य सभा = यमसभम् । शालां विना सभा । राजवर्जितेत्यादिना राक्षसादित्वात् क्लीबत्वम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । यमसभमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः = यमसभीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[इन्द्रजननीयः] इन्द्रस्य जननः = इन्द्रजननः । इन्द्रजननमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः = इन्द्रजननीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[प्रद्युम्नप्रत्यागमनीयः] प्रद्युम्नस्य-कामस्य प्रत्यागमनं = प्रद्युम्नप्रत्यागमनम् । प्रद्युम्नप्रत्यागमनमधिलक्षीकृत्य कृतो ग्रन्थः = प्रद्युम्नप्रत्यागमनीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[प्रद्युम्नोदयनीयः] प्रद्युम्नश्च उदयनश्च, तमधिलक्षीकृत्य कृतो ग्रन्थः = प्रद्युम्नोदयनीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[सीताहरणीयः] सीताया हरणं = सीताहरणम् । सीताहरणमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः = सीताहरणीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[सीतान्वेषणीयः] सीताया अन्वेषणं = सीतान्वेषणम् । सीतान्वेषणमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः = सीतान्वेषणीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[शैशुक्रन्दम्] शिशुक्रन्दमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः = शैशुक्रन्दम् । 'अमोऽधिकृत्य ग्रन्थे' (६।३।१९८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

द्वन्द्वात् प्रायः ॥ ६।३।२०१ ॥

[द्वन्द्वात्] द्वन्द्व पञ्चमी ङसि । 'ङे-ङस्योर्याऽऽतौ' (१।४।६) ङसि० → आत् ।

[प्रायः] प्रायस् प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलुप् ।

[वाक्यपदीयम्]वाक्यं च तत् पदं च = वाक्यपदम् । वाक्यपदमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः = वाक्यपदीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[द्रव्यपर्यायीयम्] द्रव्यश्च पर्यायश्च = द्रव्यपर्यायौ, तौ अधिकृत्य कृतो ग्रन्थः = द्रव्यपर्यायीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[शब्दार्थसम्बन्धीयम्] शब्दश्च अर्थश्च = शब्दार्थौ, तयोः सम्बन्धः = शब्दार्थसम्बन्धः, तमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः = शब्दार्थसम्बन्धीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[श्येनकपोतीयम्] श्येनश्च कपोतश्च = श्येनकपोतम् । नित्यं वैरत्वात् समासः । श्येनकपोतमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः = श्येनकपोतीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[दैवासुरम्] देवाश्च असुराश्च = देवासुरम् । देवासुरमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः = दैवासुरम् । 'अमोऽधिकृत्य ग्रन्थे' (६।३।१९८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[राक्षोऽसुरम्] रक्षस्-असुर मण्ड्यते । रक्षांसि च असुराश्च = रक्षोऽसुराः, तानधिकृत्य कृतं ग्रन्थं = राक्षोऽसुरम् । 'अमोऽधिकृत्य ग्रन्थे' (६।३।१९८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[गौणमुख्यम्] गुणश्च मुख्यं च = गुणमुख्ये, तेऽधिकृत्य कृतं ग्रन्थं = गौणमुख्यम् । 'अमोऽधिकृत्य ग्रन्थे' (६।३।१९८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

अभिनिष्क्रामति द्वारे ॥ ६।३।२०२ ॥

[अभिनिष्क्रामति] अभि-निर् 'क्रमू पादविक्षेपे' (३८५) क्रम् । अभिनिःक्रामतीति अभिनिष्क्रामत्, तस्मिन् ।

[द्वारे] द्वार सप्तमी ङि ।

[स्रौघ्नं कन्यकुब्जद्वारम्] स्रुघ्न मण्ड्यते । स्रुघ्नमभिनिष्क्रामति कन्यकुब्जद्वारं = स्रौघ्नम् । 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वा०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[माथुरम्] मथुरामभिनिःक्रामति कन्यकुब्जद्वारं = माथुरम् । 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । सि-अम् ।

[नादेयम्] नदीमभिनिष्क्रामति कन्यकुब्जद्वारं = नादेयम् । 'नद्यादेरेयण्' (६।३।२) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वा०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । सि-अम् ।

[राष्ट्रियं द्वारम्] राष्ट्रमभिनिष्क्रामति कन्यकुब्जद्वारं = राष्ट्रियम् । 'राष्ट्रादियः' (६।३।३) इयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

रचनाबहिर्भावे वा निःक्रमिः । अस्मिन् व्याख्याने स्रुघ्नादेर्लक्षणवीप्सेत्यनेन अभिशब्दयोगे द्वितीयान्तेन धातोरकर्मकत्वात् रचनाया बहिर्निर्गत इत्यर्थः । यथा गृहकोणो निःक्रान्तः ॥छ॥

गच्छति पथिदूते ॥ ६।३।२०३ ॥

[गच्छति] गच्छतीति गच्छत्, तस्मिन् ।

[पथिदूते] पन्थाश्च दूतश्च = पथिदूतम्, तस्मिन् । पथिन् सप्तमी ङि । 'इन् ङी-स्वरे लुक्' (१।४।७९) इन्लुक् ।

[स्रौघ्नः पन्था दूतो वा] स्रुघ्नं गच्छति = स्रौघ्नः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । पन्था दूतो वा । दूतः सन्देशहारक इत्युक्तम् ।

[माथुरः] मथुरायां(रां) गच्छति = माथुरः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[नादेयः] नद्यां(दीं) गच्छति = नादेयः । 'नद्यादेरेयण्' (६।३।२) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[राष्ट्रियः] राष्ट्रे(ट्रं) गच्छति = राष्ट्रियः । 'राष्ट्रादियः' (६।३।३) इयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

पथिस्थेषु गच्छत्सु तद्धेतुः पुरुषगमनहेतुः पन्था अपि गच्छतीत्युच्यते । स्रुघ्नादिप्राप्तिर्वा पथो गमनम् ॥छ॥

भजति ॥ ६।३।२०४ ॥

[भजति] भजतीति भजत्, तस्मिन् ।

[स्रौघ्नः] स्रुघ्नं भजति = स्रौघ्नः । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[माथुरः] मथुरां भजति = माथुरः । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[नादेयः] नदीं भजति = नादेयः । 'नद्यादेरेयण्' (६।३।२) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[राष्ट्रियः] राष्ट्रं भजति = राष्ट्रियः । 'राष्ट्रादियः' (६।३।३) इयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

महाराजादिकण् ॥ ६।३।२०५ ॥

[महाराजात्] महाराज पञ्चमी ङसि ।

यदि महाराजशब्दो वैश्रवणार्थस्तदा ईयः स्यात् ।

[इकण्] इकण् प्रथमा सि ।

[माहाराजिकः] महत्-राजन् । महांश्चासौ राजा च = महाराजः । 'राजन्-सखेः' (७।३।१०६) अट्समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लुक् । महाराजं भजति = माहाराजिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

अचित्तादेशकालात् ॥ ६।३।२०६ ॥

[अचित्तात्] अचित्त पञ्चमी ङसि ।

[अदेशकालात्] देशश्च कालश्च = देशकालम् । न देशकालम् = अदेशकालम्, तस्मात् । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० ।

[आपूपिकः] अपूपान् भजति = आपूपिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[शाष्कुलिकः] शष्कुल 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी । शष्कुलीः भजति = शाष्कुलिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[मौदकिकः] मोदकान् भजति = मौदकिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[पायसिकः] पयः पायसं वा भजति = पायसिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ ।

[दैवदत्तः] देवदत्तं भजति = दैवदत्तः । 'भजति' (६।३।२०४) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ ।

[स्रौघ्नः] स्रुघ्ने भवः = स्रौघ्नः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[हैमनः] हेमन्ते भवः = हैमनः । 'हेमन्ताद् वा तलुक् च (६।३।९१) अण्प्र० → अ - तस्य लुक् च । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

वासुदेवा-ऽर्जुनादकः ॥ ६।३।२०७ ॥

[वादुसेवाऽर्जुनात्] वासुदेवश्च अर्जुनश्च = वासुदेवाऽर्जुनम्, तस्मात् । अर्च्यत्वाद् वासुदेवस्य पूर्वनिपातः ।

[अकः] अक प्रथमा सि ।

'दोरीयः' (६।३।३२) - 'गोत्रक्षत्रियेभ्योऽकञ् प्रायः' (६।३।२०८) इत्यनयोरपवादः ।

[वासुदेवकः] वासुदेवं भजति = वासुदेवकः । अनेन अकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । यदा वासुदेवशब्दः संज्ञाशब्दोऽक्षत्रियवचनस्तदोत्तरेणाकञ् न प्राप्नोति, किन्तु 'दोरीयः (६।३।३२) इतीयः स्यात् इति तद्ग्रहणम् ।

[अर्जुनकः] अर्जुनं भजति = अर्जुनकः । अनेन अकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

अर्जुनशब्दः क्षत्रियवाचीत्युत्तरेणाकञ् स्यात्, केनैव सिद्धेऽकविधानम्-

[वासुदेवकः] वासुदेवस्य भार्या = वासुदेवी । 'धवाद्योगादपालकान्तात्' (२।४।५९) ङी । वासुदेवीं भजति = वासुदेवकः । अनेन अकप्र० । 'जातिश्च णि-तद्धितय-स्वरे' (३।२।५१) पुंवद्भावः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[अर्जुनकः] अर्जुनस्य भार्या = अर्जुनी । 'धवाद्योगाद०' (२।४।५९) ङी । अर्जुनीं भजति = अर्जुनकः । अनेन अकप्र० । 'जातिश्च णि०' (३।२।५१) पुंवद्भावः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । इत्येवमर्थम् । अन्यथा के सति पदान्तत्वात् 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अप्रवृत्तौ 'ङ्यादीदूतः के' (२।४।१०४) इति ह्रस्वत्वे वासुदेविकः, अर्जुनिक इति अनिष्टे रूपे स्याताम् । अकप्रत्यये तु इष्टे रूपे स्याताम् ॥छा।

गोत्र-क्षत्रियेभ्योऽकञ् प्रायः ॥ ६।३।२०८ ॥

[गोत्रक्षत्रियेभ्यः] गोत्रं च क्षत्रियाश्च = गोत्रक्षत्रियाः, तेभ्यः ।

[अकञ्] अकञ् प्रथमा सि ।

[प्रायः] प्रायस् 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् । 'अव्ययस्य' (३।२।७) लुप् ।

[ग्लौचुकायनकः] ग्लुचुकस्यापत्यं = ग्लुचुकायनिः । 'अदोरायनिः प्रायः', (६।१।११३) आयनिप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । ग्लुचुकायनिं भजति = ग्लौचुकायनकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[औपगवकः] गोः उप-समीपमुपगु: । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । उपगोरपत्यमौपगवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । औपगवं भजति = औपगवकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[दाक्षकः] दक्षस्यापत्यं = दाक्षिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । दाक्षिं भजति = दाक्षकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[गार्गकः] गर्गस्यापत्यं वृद्धं = गार्ग्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[गार्ग्यायणकः] गर्गस्यापत्यं वृद्धं = गार्ग्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । गार्ग्यस्यापत्यं युवा = गार्ग्यायणः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । गार्ग्यायणं भजति = गार्ग्यायणकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[नाकुलकः] नकुल । नकुलं भजति = नाकुलकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[साहदेवकः] सह 'दिवूच् क्रीडा-जयेच्छा-पणि-द्युति-स्तुति-गतिषु' (११४४) दिव् । सह दीव्यतीति सहदेवः । 'लिहादिभ्यः' (५।१।५०) अच्प्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ऐ । सहदेवं भजति = साहदेवकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[दौर्योधनकः] दुर् 'युधिंच् सम्प्रहारे' (१२६०) युध् । दुःखेन युध्यते = दुर्योधनः । 'शासू-युधि०' (५।३।१४१) अनप्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । दुर्योधनं भजति = दौर्योधनकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[दौःशासनकः] दुर् 'शासूक् अनुशिष्टौ' (१०९५) शास् । दुःखेन शास्यते(शिष्यते) = दुःशासनः । 'शासू-युधि०' (५।३।१४१) अनप्र० । दुःशासनं भजति = दौःशासनकः । अनेन अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

बहुवचनं क्षत्रियविशेषपरिग्रहार्थम्-

[पाणिनीयः] पण । पणोऽस्यास्तीति पणी । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । पणिनोऽपत्यं = पाणिनः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । पाणिनं भजति = पाणिनीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[पौरवीयः] पुरु । पुरोरपत्यं = पौरवः । 'पुरु-मगध०' (६।१।११६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । पौरवं भजति = पौरवीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छा।

सरूपाद् द्रेः सर्वं राष्ट्रवत् ॥ ६।३।२०९ ॥

[सरूपात्] सरूप पञ्चमी ङसि ।

[द्रेः] द्रि षष्ठी ङस् ।

[सर्वम्] सर्व प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानाद०' (१।४।४६) अलुक् ।

[राष्ट्रवत्] राष्ट्रस्येव = राष्ट्रवत् । 'स्यादेरिवे' (७।१।५२) वत्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलुप् ।

[वृजिकः] वृजि मण्ड्यते । वृजीनां राजा, राजानौ, राजानः । वृजेरपत्यं-अपत्ये-अपत्यानि वा = वार्ज्यः, वार्ज्यौ, वृजयः । 'दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाञ्ञ्यः' (६।१।११८) ञ्यप्र० । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । बहुत्वे 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) ञ्यलुप् । वार्ज्यं, वार्ज्यौ, वृजीन् वा भजति = वृजिकः । 'वृजि-मद्राद् देशात् कः' (६।३।३८) कप्र०-वार्ज्यस्य वृजिश्चादेशः ।

[मद्रकः] मद्र मण्ड्यते । मद्राणां राजा, राजानौ, राजानः । मद्रस्यापत्यं-अपत्ये-अपत्यानि वा = माद्रः, माद्रौ, मद्राः । 'पुरु-मगध०' (६।१।११६) अण्प्र० । बहुत्वे 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अण्लुप् । माद्रं, माद्रौ, मद्रान् वा भजति = मद्रकः । 'वृजि-मद्राद् देशात् कः (६।३।३८) कप्र०-माद्रस्य मद्रश्चादेशः ।

[पाण्डवकः] पाण्डु मण्ड्यते । पाण्डूनां राष्ट्रस्य राजा, राजानौ, राजानः । पाण्डोरपत्यं-अपत्ये-अपत्यानि वा = पाण्ड्यः, पाण्ड्यौ, पाण्डवः । 'पाण्डोर्ड्यण्' (६।१।११९) ड्यण्प्र० → य । बहुत्वे 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४)

यलुप् । वृद्धिः । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) उलोपः । पाण्ड्यं, पाण्ड्यौ, पाण्डून् वा भजति = पाण्डवकः । अनेन 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) अकञ्प्र० → अक - पाण्डुरादेशश्च । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[आङ्गकः] अङ्गानां राष्ट्रस्य राजानौ, राजानः । एवमग्रेऽपि । अङ्गस्य राजा, अङ्गस्य राज्ञोऽपत्यं वा । 'पुरु-मगध०' (६।१।११६) अण्प्र० । यत्र बहुत्वे 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अण्लुप् । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । आङ्गं आ(अ)ङ्गान् वा भजति = आङ्गकः । 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) अकञ्प्र० → अक - अङ्गदेशश्च । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वाङ्गकः] वङ्गानां राष्ट्रस्य राजा, वङ्गस्य राज्ञोऽपत्यं वा । 'पुरु-मगध-कलिङ्ग०' (६।१।११६) अण्प्र० । यत्र बहुत्वे 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अण्लुप् । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वाङ्गं, वाङ्गौ, वङ्गान् वा भजति = वाङ्गकः । 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) अकञ्प्र० → अक - वङ्गदेशश्च । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पाञ्चालकः] पञ्चालानां राष्ट्रस्य राजा, राजानौ, राजानः । पञ्चालस्य राज्ञोऽपत्यं-अपत्ये-अपत्यानि वा = पाञ्चालः, पाञ्चालौ, पञ्चालाः । 'राष्ट्र-क्षत्रियात्०' (६।१।११४) अञ्प्र० । बहुत्वे 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अञ्लुप् । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । पाञ्चालं, पाञ्चालौ, पञ्चालान्, वा भजति = पाञ्चालकः । 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) अकञ्प्र० → अक - पञ्चाल आदेशश्च । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वैदेहकः] विदेहानां राष्ट्रस्य राजा, राजानौ, राजानः । विदेहस्य राज्ञोऽपत्यं-अपत्ये-अपत्यानि वा । 'राष्ट्र-क्षत्रियात्०' (६।१।११४) अञ्प्र० । बहुत्वे 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अञ्लुप् । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वैदेहं, वैदेहौ, विदेहान् वा भजति = वैदेहकः । 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) अकञ्प्र० → अक - विदेह आदेशश्च । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[औदुम्बरकः] उदुम्बराणां राष्ट्रस्य राजा, उदुम्बरस्य राज्ञोऽपत्यं वा = औदुम्बरिः । 'साल्वांश-प्रत्यग्रथ-कलकूटाऽश्मकादिञ्' (६।१।११७) इञ्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अञ्लुप् । उदुम्बरान् भजति । 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[तैलखलकः] तिलखलानां राष्ट्रस्य राजा, तिलखलस्य राज्ञोऽपत्यं वा = तैलखलिः । 'साल्वांश-प्रत्यग्रथ०' (६।१।११७) इञ्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) इञ्लुप् । तिलखलान् भजति = तैलखलकः । 'बहुविषयेभ्यः' (६।३।४५) अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[कौरवकः, कौरवः] कुरु । कुरोरपत्यं, कुरूणां राष्ट्रस्य राजा = कौरव्यः । 'दु-नादि०' (६।१।११८) ञ्यप्र० → य । वृद्धिः औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । कौरव्यं भजति । मनुष्यवाचिनः 'कच्छादेर्नृ-नृस्थे' (६।३।५५) इत्यनेन अकञ्प्र० । अथवा 'कुरु-युगन्धराद् वा । (६।३।५३) अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[यौगन्धरकः, यौगन्धरः] युगन्धराणां राष्ट्रस्य राजा, युगन्धरस्य राज्ञोऽपत्यं = यौगन्धरिः । 'साल्वांश-प्रत्यग्रथ०' (६।१।११७) इञ्प्र० → इ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । यौगन्धरिं भजति = यौगन्धरकः यौगन्धरः । अनेन 'कुरु-युगन्धराद् वा' (६।३।५३) अकञ्प्र० → अक । पक्षे 'कोपान्त्याच्चाऽण्' (६।३।५६) अण्प्र० → अ - युगन्धरदेशश्च । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[ऐक्ष्वाकः] इक्ष्वाकु । इक्ष्वाकोरपत्यानि । 'राष्ट्र-क्षत्रियात्०' (६।१।११४) अञ्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अञ्लुप् । इक्ष्वाकून् भजति, ऐक्ष्वाकून् भजति = ऐक्ष्वाकः । 'कोपान्त्याच्चाऽण्' (६।३।५६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'सारवैक्ष्वाक०' (७।४।३०) उलोपः ।

[पौरवीयम्] पुरु मण्ड्यते । पुरोरपत्यं-अपत्ये-अपत्यानि वा । 'पुरु-मगध०' (६।१।११६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । पौरवं भजति = पौरवीयम् । 'दोरीयः (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[पाञ्चालः] पञ्चालान् ब्राह्मणान् भजति = पाञ्चालः । 'उत्सादेरञ्' (६।१।१९) अञ्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

पूर्वलिखितप्रयोगापेक्षया अन्यत्र नास्ति विशेष इत्युक्तम् । यावता अवन्त्यं राजानं भजति इति कृतेऽस्त्येवावन्तक इत्यत्र विशेषः । अन्यथा आवन्त्येति स्थितेऽकञि अनापत्यत्वात् यकारस्य लुक् न स्यात् इति विशेषः ॥छा॥

टस्तुल्यदिशि ॥ ६।३।२१० ॥

[टः] टा पञ्चमी ङसि । 'लुगाऽऽतोऽनापः (२।१।१०७) आलुक् ।

[तुल्यदिशि] तुल्या समाना साधारणा दिक् यत्र तत् = तुल्यदिक्, तस्मिन् ।

[सौदामनी विद्युत्] सुदामन् मण्ड्यते । शोभनानि दामानि माला यत्र स(सा) = सुदामा । सुदाम्ना एकदिक् = सौदामनी । 'अणि' (७।४।५२) इत्यन्त्यस्वरादिलोपाभावः । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी, विद्युत् । सुदामा नाम पर्वतो यस्यां दिशि तस्यां दिशि विद्युत् तेन सा सुदाम्ना सहैकदिगुच्यते ।

[सौरी बलाका] सूर्येण सहैकदिग् = सौरी । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । 'सूर्या-ऽगस्त्ययोरीये च' (२।४।८९) यलुक् । बलाका ।

[हैमवती गङ्गा] हिमवत् । हिमवता एकदिग् = हैमवती । अनेन 'हेमन्ताद् वा तलुक् च' । (६।३।९१) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । गङ्गा ।

[त्रैककुदी लङ्का] त्रि-ककुद् । त्रीणि ककुदाकाराणि श्रृंगाणि यस्य । 'त्रिककुद् गिरौ' (७।३।१६८) त्रिककुद् निपात्यते । त्रिककुदा एकदिक् = त्रैककुदी । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । लङ्का ॥छा॥

तसिः ॥ ६।३।२११ ॥

[तसिः] तसि प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[सुदामतः] सुदाम्ना एकदिग् = सुदामतः । अनेन तसिप्र० → तस् ।

[सूर्यतः] सूर्येण एकदिग् = सूर्यतः ।

[हिमवत्तः] हिमवता एकदिग् = हिमवत्तः ।

[त्रिककुत्तः] त्रिककुदा एकदिग् = त्रिककुत्तः । अनेन तसिप्र० → तस् । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) द० → त० ।

[पीलुमूलतः] पीलमूलेन एकदिग् = पीलुमूलतः ।

[पार्श्वतः] पार्श्वेन एकदिग् = पार्श्वतः ।

[पृष्ठतः] पृष्ठेन एकदिग् = पृष्ठतः । अनेन सर्वत्र तसिप्र० → तस् । सर्वत्र प्रथमैकवचनं सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलुप् ।

इकारो 'वत्-तस्याम्' (१।१।३४) इत्यत्र विशेषणार्थः ॥छ॥

यश्चोरसः ॥ ६।३।२१२ ॥

[यश्च] य प्रथमा सि । च प्रथमा सि ।

[उरसः] उरस् पञ्चमी ङसि ।

'टस्तुल्यदिशि' (६।३।२१०) इत्यनेन प्राप्तस्यापवादः ।

[उरस्यः, उरस्तः] उरस् । उरसा एकदिक् = उरस्यः, उरस्तः । अनेन य-तस्प्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

सेर्निवासादस्य ॥ ६।३।२१३ ॥

[सेर्निवासात्] सि पञ्चमी ङसि । 'ङित्यदिति' (१।४।२३) ए । 'एदोद्भ्यां०' (१।४।३५) ङसि० → र० । निवास पञ्चमी ङसि ।

[अस्य] अस्य सप्तमी ङि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

निवसन्त्यस्मिन्निति निवासो देश उच्यते ।

[स्रौघ्नः] स्रुघ्नो निवासोऽस्य = स्रौघ्नः । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[माथुरः] मथुरा निवासोऽस्य = माथुरः । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[नादेयः] नदी निवासोऽस्य सः = नादेयः । 'नद्यादेरेयण्' (६।३।२) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[राष्ट्रियः] राष्ट्रं निवासोऽस्य सः = राष्ट्रियः । 'राष्ट्रादियः' (६।३।३) इयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

आभिजनात् ॥ ६।३।२१४ ॥

[आभिजनात्] अभिमतं ज्ञायन्ते = अभिजनः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'जनैचि प्रादुर्भावे' (१२६५) इत्यस्य प्रयोगः । अभिजनः-पूर्वबान्धवाः, तेषामयमाभिजनः । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्, तस्मात् ।

[स्रौघ्नः] स्रुघ्नोऽस्याभिजनो निवासः = स्रौघ्नः । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[माथुरः] मथुरा अस्याभिजनो निवासः = माथुरः । अनेन 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[नादेयः] नदी अस्याभिजनो निवासः = नादेयः । 'नद्यादेरेयण्' (६।३।२) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[राष्ट्रियः] राष्ट्रोऽस्याभिजनो निवासः = राष्ट्रियः । 'राष्ट्रादियः' (६।३।३) इयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।।छा।

शण्डिकादेर्ण्यः ॥ ६।३।२१५ ॥

[शण्डिकादेर्ण्यः] शण्डिक आदिर्यस्य सः = शण्डिकादिः, तस्मात् ॥ ण्य प्रथमा सि ।

अणाद्यपवादः । आदिशब्दात् ईयाकञो परिग्रहः ।

ये पर्वतवाचिनः शण्डिकादयः तेभ्यः शस्त्रजीविषु वाच्येषु ञ्यस्यापवादो ण्यप्रत्ययो अशस्त्रजीविषु त्वण एव । ये जनपदशब्दास्तेभ्योऽकञः शण्डिकशब्दाज्जनपदवृत्तेरितरस्माच्च 'कोपान्त्याच्चाऽण्' (६।३।५६) इत्यनेन विहित अणः इति न्यासः ।

[शाण्डिक्यः] शण्डिक आभिजनो निवासोऽस्य = शाण्डिक्यः । अनेन ण्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कौचवार्यः] कूचवार आभिजनो निवासोऽस्य = कौचवार्यः । अनेन ण्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शण्डिक] अवश्यं शण्डते । 'णिन् चाऽऽवश्यकाऽधमर्ण्ये (५।४।३६) णिन्प्र० → इन् । शण्डी एव = शण्डिक । स्वार्थे कप्र० ।

[कूचवार] कुच 'वृग्ट् वरणे' (१२९४) वृ । वृण्वन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् । कुचं वारयतीति कूचवारः । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । 'णेरनिटि' (४।२।८३) णिग्लुक् । बाहुलकाद्दीर्घः ।।छा।

सिन्ध्वादेरञ् ॥ ६।३।२१६ ॥

[सिन्ध्वादेः] सिन्धुरादिर्यस्य सः = सिन्ध्वादिः, तस्मात् ।

[अञ्] अञ् प्रथमा सि ।

[सैन्धवः] सिन्धुराभिजनो निवासोऽस्य = सैन्धवः । अनेन अञ्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[वार्णवः] वर्णुराभिजनो निवासोऽस्य सः = वार्णवः । अनेन अञ्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

केचित् तक्षशिलादिभ्योऽञ् ब्रुवते तन्न, बाधकप्रत्ययान्तराप्राप्त्या । 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) इत्यनेन एव सिद्धत्वात् ॥छ॥

सलातुरादीयण् ॥ ६।३।२१७ ॥

[सलातुरात्] सलातुर पञ्चमी ङसि ।

[ईयण्] ईयण् प्रथमा सि ।

[सालातुरीयः पाणिनिः] सलातुर आभिजनो निवासोऽस्य सः = सालातुरीयः । अनेन ईयण्प्र० → ईय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । पाणिनिः । सालैस्ततं = सालततं, तच्च तत्पुरं च = सालततत्पुरम् । 'पृषोदरादयः' (३।२।१५५) सलातुरनिपातः ॥छ॥

तूदीवर्मत्या एयण् ॥ ६।३।२१८ ॥

[तूदीवर्मत्याः] तूदी च वर्मती च = तूदीवर्मती, तस्याः ।

[एयण्] एयण् प्रथमा सि ।

[तौदेयः] 'तुदींत् व्यथने' (१३१५) तुद् । तुदतीति । 'नाम्युपान्त्य-प्री-कृ-गृ-ज्ञः कः' (५।१।५४) कप्र० → अ । बाहुलकाद्दीर्घः । गौरादिपाठात्' ङी । तूदी आभिजनो निवासोऽस्य सः = तौदेयः । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[वार्मतेयः] वर्मन् 'तनूयी विस्तारे' (१४९९) तन् । वर्माणि तनोति । 'क्वचित्' (५।१।१७१) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'गौरादि०' (२।४।१९) ङी । अथवा वारयाः पानीयमस्यास्ति । 'तदस्याऽस्त्य०' (७।२।१) मतुप्र० → अत् । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङी । वा(व)र्मती आभिजनो निवासः (अस्य) = वार्मतेयः । अनेन एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

गिरेरीयोऽस्त्राजीवे ॥ ६।३।२१९ ॥

[गिरेरीयः] गिरि पञ्चमी ङसि । ईय प्रथमा सि ।

[अस्त्राजीवे] अस्त्रमाजीवो जीविका यस्य सः = अस्त्राजीवः, तस्मिन् ।

[हृद्गोलीयः] हृदां गोल इव = हृद्गोलः । हृद्गोलः पर्वत आभिजनो निवासोऽस्यास्त्राजीवस्य सः = हृद्गोलीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[भोजकटीयः] भोजकटः पर्वत आभिजनो निवासोऽस्यास्त्राजीवस्य सः = भोजकटीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[रोहितगिरीयः] रोहितश्चासौ गिरिश्च = रोहितगिरिः । रोहितगिरिः पर्वत आभिजनो निवासोऽस्यास्त्राजीवस्य सः = रोहितगिरीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[अन्धाश्मीयः] अन्ध-अश्मन् मण्ड्यते । अन्धा अश्मानो यत्र सः । 'पृषोदरादयः' (३।२।१५५) अन्धाश्मनिपातः । अन्धाश्मः पर्वत आभिजनो निवासोऽस्यास्त्राजीवस्य सः = अन्धाश्मीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सांकाश्यकोऽस्त्राजीवः] सांकाश्ये भवः = सांकाश्यकः । 'प्रस्थ-पुर-वहान्त-योपान्त्य-धन्वार्थात्' (६।३।४३) अकञ्प्र० → अक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आर्क्षोदो ब्राह्मणः] ऋक्षो नक्षत्रमिव निर्मलमुदकं यत्र सः = ऋक्षोदः । नाम्न्युत्तरपदस्य च' (३।२।१०७) उदकस्य उदभावः । ऋक्षोदः पर्वत आभिजनो निवासोऽस्य सः = आर्क्षोदो ब्राह्मणः । 'आभिजनात्' (६।३।२१४) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पार्थवः] पृथुः पर्वत आभिजनो निवासोऽस्य सः = पार्थवः । 'आभिजनात्' (६।३।२१४) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः सर्वत्र ॥छ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां बृहद्वृत्तौ तद्धितस्य
तृतीयः पादः ॥छ॥

• • •

॥ अर्हम् ॥

॥ अथ षष्ठाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥

इकण् ॥ ६।४।१ ॥

[इकण्] इकण् प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् ।

अणः पूर्णोऽवधिः । प्रथमपादे 'प्राग् जितादण्' (६।१।१३) इत्यनेन योऽण्विहितस्तस्य अधिकारः अधिक्रियते । योगे २ उपतिष्ठते इत्यर्थः । 'भावा-ऽकर्त्रो (५।३।१८) घञ्प्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् ॥छ॥

तेन जित-जयद्-दीव्यत्-खनत्सु ॥ ६।४।२ ॥

[तेन] तेन पञ्चमी ङसि ।

[जितजयद्दीव्यत्खनत्सु] जितश्च जयंश्च दीव्यंश्च खनंश्च = जितजयद्दीव्यत्खनतः, तेषु ।

[आक्षिकम्] अक्षैर्जितम् = आक्षिकम् । अनेन इकणप्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वा०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[शालाकिकम्] शलाकया जितं = शालाकिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । सि-अम् ।

[आक्षिकः] अक्षैर्जयति = आक्षिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शालाकिकः] शलाकाभिर्जयति = शालाकिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[आक्षिकः] अक्षैर्दीव्यति = आक्षिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वा०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शालाकिकः] शलाकया दीव्यति = शालाकिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[आभ्रिकः] अभ्री मण्ड्यते । अभ्र्या खनति = आभ्रिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[कौद्दालिकः] कुद्दालेन खनति = कौद्दालिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

अभ्री काष्ठमयी तीक्ष्णाग्रा कुद्दालिका उच्यते । इह तेनेति करणे तृतीया वेदितव्या, नान्यत्रानभिधानात् ॥छ॥

संस्कृते ॥ ६।४।३ ॥

[संस्कृते] संस्कृत सप्तमी ङि ।

सतो विद्यमानस्य उत्कर्षाधानं संस्कारः ।

[दाधिकम्] दधि मण्ड्यते । दध्ना संस्कृतं = दाधिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[मारिचिकम्] मरिचैः संस्कृतं = मारिचिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शार्ङ्गवेरिकम्] शृङ्गवेरेण–आर्द्रकेण संस्कृतं = शार्ङ्गवेरिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[औपाध्यायिकः शिष्यः] उपाध्यायेन संस्कृतम् = औपाध्यायिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा–सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[वैद्यिकः] विद्यया संस्कृतः = वैद्यिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

कुलत्थ-कोपान्त्यादण् ॥ ६।४।४ ॥

[कुलत्थकोपान्त्यात्] क उपान्त्यो यस्य सः । कुलत्थश्च कोपान्त्यश्च = कुलत्थकोपान्त्यम्, तस्मात् ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

[कौलत्थम्] कुलत्थैः संस्कृतं = कौलत्थम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

卐**[तैन्तिडीकम्]** तिन्तिडीकेन आम्लवेतसेन संस्कृतं, तिन्तिडीकाभिः आम्लिकाभिर्वा = तैन्तिडीकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् । सि–अम् ।

[दार्दुरूकम्] दर्दुरूकेण संस्कृतं = दार्दुरूकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[मारण्डूकम्] मरण्डूकेन संस्कृतं = मारण्डूकम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[मौद्गम्] मुद्गेन संस्कृतं = मौद्गम् ।

[सारघम्] 'सृं गतौ' (२५) सृ । सरन्ति मधुच्छत्रं = सरघा । 'सर्त्तेरघः' (उणा०१११) अघप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । सरघाभिः कृतं = सारघम् । 'नाम्नि मक्षिकादिभ्यः' (६।३।१९३) अण्प्र० → अ ।

卐 बृहद्वृत्त्यादिषु – तैत्तिडीकम् । हैमप्रकाशे – तैत्तिरीकम् ।

'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । सारघेन मधुना संस्कृतं = सारघम् । मतान्तरे अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।।छा।

संसृष्टे ।। ३।४।५ ।।

[संसृष्टे] संसृष्ट सप्तमी ङि ।

मिश्रणमात्रं संसर्गः इति पूर्वोक्तात् संस्कृताद्भेदः ।

[दाधिकम्] दध्ना संसृष्टं = दाधिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ।

[शार्ङ्गवेरिकम्] शृङ्गवेरेण संसृष्टं = शार्ङ्गवेरिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[पैष्पलिकम्] पिष्पलीभिः संसृष्टं = पैष्पलिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । सि-अम् ।

[वैषिका भक्ष्याः] विषेण संसृष्टाः = वैषिकाः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् । भक्ष्याः ।

[आशुचिकमन्नम्] अशुचिना संस्कृतं(संसृष्टं) = आशुचिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् । अन्नम् ।।छा।

लवणादः ।। ६।४।६ ।।

[लवणात्] लवण पञ्चमी ङसि ।

[अः] अ प्रथमा सि ।

[लवणः सूपः] लवणेन संसृष्टः = लवणः । अनेन अप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सूपः ।

[लवणः शाकः] लवणेन संसृष्टः = लवणः । अनेन अप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । शाकः ।

[लवणा यवागूः] लवणेन संसृष्टः = लवणः । अनेन अप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । यवागूः ।

लवणशब्दो द्रव्यशब्दो गुणशब्दस्य(श्च), तत्र द्रव्यवाची लवणशब्दः प्रत्ययं प्रयोजयति, न गुणवाची, गुणेन विशेष(श्लेष)पूर्वकस्य संसर्गस्याभावात् ।।छा।

चूर्ण-मुद्गाभ्यामिनणौ ।। ६।४।७ ।।

[चूर्णमुद्गाभ्याम्] चूर्णश्च मुद्गश्च = चूर्णमुद्गौ, ताभ्याम् ।

[इनणौ] इन् च अण् च = ईनणौ ।

[चूर्णिनोऽपूपाः] चूर्ण । चूर्णैः संसृष्टाः = चूर्णिनः । अनेन इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् । अपूपाः ।

[चूर्णिन्यो धानाः] चूर्णैः संसृष्टाः = चूर्णिन्यः । अनेन इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । प्रथमा जस् । धानाः ।

[मौद्ग ओदनः] मुद्गैः संसृष्टः = मौद्गः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[मौद्गी यवागूः] मुद्गैः संसृष्टा = मौद्गी । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णे०' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञे०' (२।४।२०) ङी ॥छ॥

व्यञ्जनेभ्य उपसिक्ते ॥ ६।४।८ ॥

[व्यञ्जनेभ्यः] व्यञ्जन पञ्चमी भ्यस् । 'एद् बहुस्भोसि' (१।४।४) ए ।

[उपसिक्ते] उपसिक्त सप्तमी ङि ।

[सौपिक ओदनः] सूपेनोपसिक्तः = सौपिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । ओदनः

[दाधिक ओदनः] दध्ना उपसिक्तः = दाधिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । ओदनः ।

[घार्तिकः सूपः] घृतेन उपसिक्तः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सूपः ।

[तैलिकं शाकम्] तै(ति)लेनोपसिक्तं = तैलिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । शाकम् ।

व्यञ्जनशब्दो रूढितः सूपादौ वर्त्तते । उपसिक्तमिति यद्भोजनार्थमुपादीयते भोज्यादि तदुच्यते, न स्थाल्यादि । उपसिक्तं संसृष्टमेव । तत्र 'संसृष्टे' (६।४।५) इत्येव सिद्धे नियमार्थं वचनम् । व्यञ्जनैः संसृष्टे उपसिक्त एव, भोक्तव्य एव, उपसिक्ते व्यञ्जनैरेव ॥छ॥

तरति ॥ ६।४।९ ॥

[तरति] 'तॄ प्लवन-तरणयोः (२७) तॄ । तरतीति तरत् । 'शत्रान०' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक्, तस्मिन् ।

卐**[औडुविकः]** उडुवेन - तरति = औडुविकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[काण्डप्लविकः] काण्डप्लवेन तरति = काण्डप्लविकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[शारप्लविकः] शरप्लवेन तरति = शारप्लविकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[गौपुच्छिकः] गोपुच्छेन तरति = गौपुच्छिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

卐 लघुवृत्तौ - मध्यमवृत्तौ च - औडुपिकः ।

नौ-द्विस्वरादिकः ॥ ६।४।१० ॥

[नौद्विस्वरात्] द्वौ स्वरौ यस्य सः = द्विस्वरः । नौश्च द्विस्वरश्च = नौद्विस्वरम्, तस्मात् ।

[इकः] इक प्रथमा सि ।

[नाविकः, नाविका] नौ । नावा तरति = नाविकः । अनेन इकप्र० । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । अन्यत्र 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् ।

द्विस्वर-**[घटिकः]** घटेन तरति = घटिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[प्लविकः] प्लवेन तरति = प्लविकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[दृतिकः] दृति मण्ड्यते । दृतिना तरति = दृतिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[बाहुकः, बाहुका] बाहुभ्यां तरति = बाहुकः, बाहुका । अनेन इकप्र० । 'ऋवर्णोवर्ण०' (७।४।७१) इकस्य इलोपः । अन्यत्र 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ॥छ॥

चरति ॥ ६।४।११ ॥

[चरति] 'चर भक्षणे च' (४१०) चर् । चरतीति चरत् । 'शत्रानशावेष्यति०' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक्, तस्मिन् ।

चरतिरिह गत्यर्थो भक्ष्यर्थश्च गृह्यते ।

गत्यर्थः-**[हास्तिकः]** हस्तिन् । हस्तिना चरति = हास्तिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लुक् ।

[शाकटिकः] शकटेन चरति-गच्छति = शाकटिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[घाण्टिकः] घण्टया चरति-गच्छति = घाण्टिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[आकषिकः] 'कष हिंसायाम्' (५०७) कष्, आङ्पूर्व० । आकषन्ति सुवर्णे(र्णं) अत्र = आकषः । 'पुन्नाम्नि घः' (५।३।१३०) घप्र० → अ । यद्वा आकषन्ति औषधान्यत्र । 'पुन्नाम्नि घः' (५।३।१३०) घप्र० → अ । आकषेन चरति = आकषिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । आकषः सुवर्णनिकषोपलः औषधपेषणपाषाणश्च ।

भक्ष्यर्थः-**[दाधिकः]** दध्ना चरति-भक्षयति = दाधिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णे०' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[शार्ङ्गवेरिकः] शृङ्गवेरेण-आर्द्रकेण चरति-भक्षयति = शार्ङ्गवेरिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णे०' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

पर्पादेरिकट् ॥ ६।४।१२ ॥

[पर्पादेरिकट्] पर्प आदिर्यस्य सः = पर्पादिः, तस्मात् । इकट् प्रथमा सि ।

[पर्पिकः, पर्पिकी] पर्पेण-चापकेन चरति = पर्पिकः । अनेन इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । अन्यत्र 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[अश्विकः, अश्विकी] अश्वेन चरति = अश्विकः । अनेन इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । अन्यत्र 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ॥छ॥

पदिकः ॥ ६।४।१३ ॥

[पदिकः] पदिक प्रथमा सि ।

[पदिकः] पाद । पादाभ्यां चरति = पदिकः । अनेन इकट्प्र० → इक - पादशब्दस्य पद् इति निपात्यते । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

श्वगणाद् वा ॥ ६।४।१४ ॥

[श्वगणात्] शुनां गणः = श्वगणः, तस्मात् ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[श्वगणिकः, श्वगणिकी, श्वागणिकः, श्वागणिकी] श्वन्-गण । शुनां गणः = श्वगणः । श्वगणेन चरति = श्वगणिकः । अनेन इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । अन्यत्र 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । पक्षे-'चरति' (६।४।११) इत्यनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अन्यत्र 'अणञेयेकण्-नञ्०' (२।४।२०) ङी । 'श्वादेरिति' (७।४।१०) इति वात्प्रागौर्न भवति ॥छ॥

वेतनादेर्जीवति ॥ ६।४।१५ ॥

[वेतनादेः] वेतनं आदिर्यस्य सः = वेतनादिः, तस्मात् ।

[जीवति] 'जीव प्राणधारणे' (४६५) । जीव् । जीवतीति जीवत् । 'शत्रनशा०' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक् । तस्मिन् ।

[वैतनिकः] वेतनेन जीवति = वैतनिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वाहिकः] वाहेन जीवति = वाहिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[अर्द्धवाह] अर्द्धं वाहस्य-अर्द्धस्य वहनं वा = अर्द्धवाह ।

[उपनिजस्त] उप-नि 'जसूच् मोक्षणे' (१२२३) जस् । उपनिजस्यति स्म = उपनिजस्त । 'गत्यर्थाऽकर्मक०' (५।१।११) क्तप्र० → त ।

[स्फिज] 'स्फायैङ् वृद्धौ' (८०४) स्फाय् । स्फायते = स्फिज । बाहुलकात् इजप्र० डित् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ॥छ॥

व्यस्ताच्च क्रय-विक्रयादिकः ॥ ६।३।१६ ॥

[व्यस्तात्] व्यस्त पञ्चमी ङसि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[क्रयविक्रयात्] क्रयश्च विक्रयश्च = क्रयविक्रयम्, तस्मात् ।

[इकः] इक प्रथमा सि ।

[क्रयविक्रयिकः] क्रयेण युक्तो विक्रयः = क्रयविक्रयः । क्रयविक्रयेण जीवति = क्रयविक्रयिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[क्रयिकः] क्रयेण जीवति = क्रयिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[विक्रयिकः] विक्रयेण जीवति = विक्रयिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छा।

वस्नात् ॥ ६।४।१७ ॥

[वस्नात्] वस्न पञ्चमी ङसि ।

[वस्निकः] 'वसं निवासे' (९९९) वस् । वसन्ति क्रयाणका(दी)नि वेश्मन्यनेन । प्या-धा-पन्यनि-स्वदि-स्वपि-वस्यज्यति-सिविभ्यो नः (उणा० २५८) नप्र० । वस्नं-मूल्यम्, तेन जीवति = वस्निकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छा।

आयुधादीयश्च ॥ ६।४।१८ ॥

[आयुधात्] आयुध पञ्चमी ङसि ।

[ईयश्च] ईय प्रथमा सि । च प्रथमा सि ।

[आयुधीयः, आयुधिकः, आयुधिका] आयुधेन जीवति = आयुधीयः, आयुधिकः । अनेन ईय - इकश्च प्रत्ययः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । अन्यत्र 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ॥छा।

व्रातादीनञ् ॥ ६।४।१९ ॥

[व्रातात्] व्रात पञ्चमी ङसि ।

[ईनञ्] ईनञ् प्रथमा सि ।

[व्रातीनः] नानाजातीय(या)-भिन्नजातीया ब्राह्मण-क्षत्रिय-विट्-शूद्राः । अनियत आहरतु-अनियतक्रिया इत्यर्थः । वृत्तयः शरीरमायास्य जीवन्तो मृतकाः = भारवाहका इत्यर्थः । शरीरायासजीविनः सङ्घा व्राताः, तत्साहचर्यात, तत्कर्मापि व्रातम्, तेन जीवति = व्रातीनः । अनेन ईनञ्प्र० → ईन । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[व्रातीनाभार्यः] व्रातीन 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । व्रातीना भार्या यस्य सः = व्रातीनाभार्यः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । 'परतः स्त्री०' (३।२।४९) इत्यनेन अत्र पुंवत् प्राप्नोति । 'तद्धितः स्वरवृद्धिहेतुररक्त-विकारे' (३।२।५५) इत्यनेन न भवति ॥छा।

निर्वृत्तेऽक्षद्यूताऽऽदेः ॥ ६।४।२० ॥

[निर्वृत्ते] निर्वृत्त सप्तमी ङि ।

[अक्षद्यूताऽऽदेः] अक्षद्यूत(तं) आदिर्यस्य सः = अक्षद्यूताऽऽदिः, तस्मात् ।

[आक्षद्यूतिकं वैरम्] अक्षद्यूतेन निर्वृत्तम् = आक्षिकम् (आक्षद्यूतिकम्) । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । वैरम् ।

[जाङ्घाप्रहतिकं वैरम्] जङ्घाप्रहतेन निर्वृत्तं = जाङ्घाप्रहतिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छा॥

भावादिमः ॥ ६।४।२१ ॥

[भावात्] भाव पञ्चमी ङसि ।

[इमः] इम प्रथमा सि ।

[पाकिमम्] पाकेन निर्वृत्तं = पाकिमम् । अनेन इमप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[सेकिमम्] सेकेन निर्वृत्तं = सेकिमम् । अनेन इमप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[त्यागिमम्] त्यागेन निर्वृत्तं = त्यागिमम् । अनेन इमप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[रागिमम्] 'रञ्जीं रागे' (८९६) रञ्ज् । रञ्जनं = रागः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । 'घञि भाव-करणे'(४।२।५२) नलुक् । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'क्तेऽनिटश्च-जोः क-गौ घिति' (४।१।१११) ज० → ग० । रागेण निर्वृत्तं = रागिमम् । अनेन इमप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[कुट्टिमम्] 'कुट्टण् कुत्सने च' (१५९८) कुट्ट् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । कुट्टनं = कुट्टः । 'युवर्ण-वृ-दृ०' (५।३।२८) अल्प्र० → अ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लुक् । कुट्टेन निर्वृत्तं = कुट्टिमम् । अनेन इमप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[संमूर्छिमम्] संमूछा । संमूर्छया निर्वृत्तं = संमूर्छिमम् । अनेन इमप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छा॥

याचिता-ऽपमित्यात् कण् ॥ ६।४।२२ ॥

[याचिताऽपमित्यात्] याचितश्च अपमित्यश्च = याचिताऽपमित्यम्, तस्मात् ।

[कण्] कण् प्रथमा सि ।

[याचितकम्] याचितं मण्ड्यते । याचितेन याचनया निर्वृत्तं = याचितकम् । अनेन कण्प्र० → क । वृद्धिः ।

[आपमित्यकम्] अपमान मण्ड्यते । अपमानं निर्वर्त्तयति = अपमित्य । 'निमील्याऽऽदि-मेङस्तुल्यकर्तृके' (५।४।४६) मित्यनिपात्यते । अपमित्य प्रतिदानेन निर्वृत्तमापमित्यकम् । अनेन कण्प्र० → क । वृद्धिः ॥छा॥

हरत्युत्सङ्गादेः ॥ ६।४।२३ ॥

[हरति] 'हृंग हरणे' (८८५) हृ । हरतीति हरत् । 'शत्रानशावेष्यति०' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो०' (४।३।१) गु० अर् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक्, तस्मिन् ।

[उत्सङ्गादेः] उत्सङ्ग आदिर्यस्य सः = उत्सङ्गादिः, तस्मात् ।

[औत्सङ्गिकः] उत्सङ्गेन हरति = औत्सङ्गिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[औत्रुपिकः] उत्रुपेन हरति = औत्रुपिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[औडुपिकः] उडुपेन हरति = औडुपिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[उत्रुप] तुप (३४३) - तुम्प (३४४) - 'त्रुप हिंसायाम्' (३४५) त्रुप्, उत्पूर्व० । उत्त्रोपति । 'नाम्युपान्त्य-प्री-कृ-गृ-ज्ञः कः' (५।१।५४) कप्र० → अ ।

[उडुप] उत् उटि सौत्रो धातुः । उ(ओ)टतीति । 'पम्पा-शिल्पादयः (उणा० ३००) उडुपनिपात्यते(?) ('उड सङ्घाते' (सौत्र० २९) उड् । ओडति-उड्यते । 'उडेरुपक्' (उणा० ३११) उपक्प्र० → उप) । ।।छा।

भस्त्रादेरिकट् ॥ ६।४।२४ ॥

[भस्त्रादेः] भस्त्रा आदिर्यस्य सः = भस्त्रादिः, तस्मात् ।

[इकट्] इकट् प्रथमा सि ।

[भस्त्रिकः, भस्त्रिकी] भस्त्रया हरति = भस्त्रिकः । अनेन इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । अन्यत्र 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[भरटिकः, भरटिकी] भरटेन हरति = भरटिकः । अनेन इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अन्यत्र 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । भरट उडुप कथ्यते ? ।।छा।

विवध-वीवधाद् वा ॥ ६।४।२५ ॥

[विवधवीवधात्] विवधश्च वीवधश्च = विवधवीवधम्, तस्मात् ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

'वधि बन्धने' (७४६) वध्, विपूर्व० । विवध्यते दौःस्थ्येनेति विवधः । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र० → अ । 'न जन-वधः' (४।३।५४) वृद्ध्यभावः । अन्यत्र 'घञ्युपसर्गस्य बहुलम्' (३।२।८६) दीर्घः ।

[विवधिकः, विवधिकी] विवधेन हरति = विवधिकः । अनेन इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अन्यत्र 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[वीवधिकः, वीवधिकी] वीवधेन हरति = वीवधिकः । अनेन इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अन्यत्र 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[वैवधिकः, वैवधिकी] विवधेन हरति = वैवधिकः । इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अन्यत्र 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

विवधवीवधशब्दौ समानार्थौ केटककोष्यां पथि पर्याहारे च वर्त्तेते ।।छा।

कुटिलिकाया अण् ॥ ६।४।२६ ॥

[कुटिलिकाया] कुटिल । कुटिलमग्रमस्त्यस्याम् । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । कुटिल्येव = कुटिलिका । स्वार्थे कप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । पञ्चमी ङसि ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

कुटिलिकाशब्देनाग्रे वक्रा लोहादिमयी अङ्गाराकर्षणी यष्टिर्वा, कुटिला गतिर्वा, पलालोत्क्षेपणोऽग्रे वक्रो दण्डो वा, परिव्राजकोपकरणविशेषो वा, चौराणां नौगृहाद्यारोहणार्थं दामाग्रप्रतिबद्ध आयसोऽर्द्धाङ्कुशो वोच्यते ।

[कौटिलिकः कर्मारः] कुटिलिकया हरत्यङ्गारान् = कौटिलिकः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । कर्म्मारः करोति । लोहादिघट्टनं कुटिलम् । 'कृगो मादिश्च' (उणा० ४०७) आरप्रत्ययो मादिः ।

[कौटिलिको मृगः] कुटिलिकया हरति व्याधं = कौटिलिकं(को) मृगः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[कौटिलिकः कर्षकः] कुटिलिकया हरति पलालं = कौटिलिकः कर्षकः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[कौटिलिकः परिव्राजकः] कुटिलिकया हरति पुष्पाणि = कौटिलिकः परिव्राजकः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[कौटिलिकश्चौरः] कुटिलिकया हरति नावं = कौटिलिकश्चौरः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । चौरः ॥छ॥

ओजः-सहो-ऽम्भसो वर्तते ॥ ६।४।२७ ॥

[ओजःसहोऽम्भसः] ओजाश्च सहाश्च अम्भाश्च = ओजःसहोऽम्भस्, तस्मात् ।

[वर्तते] वर्त्तते सप्तमी ङि । सूत्रत्वात् लुप् । वृत्तिरात्मयापना चेष्टा वा ।

[औजसिकः] ओजस् । ओजसा बलेन वर्त्तते = औजसिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ ।

[साहसिकः] परेणापराजयः = प्रसहनम् । सहसा प्रसहनेन-पराभिभवेन वा वर्त्तते = साहसिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[आम्भसिकः] अम्भसा-जलेन वर्त्तते = आम्भसिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ॥छ॥

तं प्रत्यनोर्लोमेप-कूलात् ॥ ६।४।२८ ॥

[तम्] तम् पञ्चमी ङसि ।

[प्रत्यनोः] प्रतिश्च अनुश्च = प्रत्यनु, तस्मात् ।

[लोमेपकूलात्] लोम च ईपश्च कूलश्च = लोमेपकूलम्, तस्मात् ।

तेनेति निवृत्तम् ।

[प्रातिलोमिकः] लोमानि प्रतिगतम् । 'प्रत्यन्ववात् साम-लोम्नः' (७।३।८२) अत्समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लुक् । लोमानि प्रति । 'लक्षणेनाऽभि-प्रत्याभिमुख्ये' (३।१।३३) समासः । लोमानि प्रतिगतानि = प्रतिलोममिति बहुव्रीहिः । 'नपुंसकाद् वा' (७।३।८९) अत्समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) अन्लुक् । प्रतिलोमं वर्त्तते = प्रातिलोमिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[आनुलोमिकः] अनु-लोमन् मण्ड्यते । लोमान्यनुगतम् = अनुलोमम् । 'प्रत्यन्ववात्०' (७।३।८२) अत्-समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) अन्लुक् । अनुलोमं वर्त्तते = आनुलोमिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[प्रातीपिकः] प्रति-आप् मण्ड्यते । प्रतिगता आपो यत्र = प्रतीपम् । 'ऋक्-पूः-पथ्यपोऽत्' (७।३।७६) अत्समासान्तः → अ । 'द्व्यन्तरनवर्णोपसर्गादप ईप्' (३।२।१०९) आप्० → ईप्० । प्रतीपं वर्त्तते = प्रातीपिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[आन्वीपिकः] अनु-आप् मण्ड्यते । अनुगता आपो यत्र = अन्वीपम् । 'ऋक्-पूः-पथ्यपोऽत्' (७।३।७६) अत्समासान्तः → अ । 'द्व्यन्तरनवर्णोपसर्गादप ईप्' (३।२।१०९) आप्० → ईप्० । प्रतीपं वर्त्तते = प्रातीपिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[प्रातिकूलिकः] प्रतिगतं कूलं = प्रतिकूलम् । प्रतिकूलं वर्त्तते = प्रातिकूलिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[आनुकूलिकः] अनुगतं कूलम् = अनुकूलम् । अनुकूलं वर्त्तते = आनुकूलिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

अकर्मकस्यापि वृत्तेर्योगे प्रतिलोमादेः क्रियाविशेषणत्वात् द्वितीया । तदिति कृते हि प्रथमान्तमिदं द्वितीयान्तमिति वा संशयः स्यात् । तमिति पुल्लिङ्गनिर्देशोऽसन्देहार्थः ॥छा।

परेर्मुख-पार्श्वात् ॥ ६।४।२९ ॥

[परेः] परि पञ्चमी ङसि ।

[मुखपार्श्वात्] मुखश्च पार्श्वश्च = मुखपार्श्वम्, तस्मात् ।

[पारिमुखिकः] मुखात् परि = परिमुखम् । 'पर्यपा-ऽऽङ्०' (३।१।३२) अव्ययीभावः । परितः सर्वतो मुखं = परिमुखम् । 'परिमुखादेरव्ययीभावात्' (६।३।१३६) इति वचनात् अव्ययीभावः । परिमुखं वर्त्तते = पारिमुखिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पारिपार्श्विकः] परितः पार्श्वं पार्श्वात् परीति वा = परिपार्श्वम् । परिपार्श्वं वर्त्तते = पारिपार्श्विकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

द्वितीयवाक्यं मध्ये सर्वत्र 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) इति द्वितीया । परिवर्जने सर्वतोभावे वा । स्वामिनो मुखं वर्जयित्वाच्च वर्त्तमानो अथवा यतो यतः स्वामिमुखं ततस्ततो वर्त्तमानः पारिमुखिकः सेवकः । एवमग्रेऽपि । यस्मात् = यतः । तस्मात् = ततः । 'आद्यादिभ्यः' (७।२।८४) तस्प्र० । पृषोदरादित्वात् दलोपः, ततो द्वित्वम् ॥छा।

रक्षदुञ्छतोः ॥ ६।४।३० ॥

[रक्षदुञ्छतोः] रक्षंश्च उञ्छंश्च = रक्षदुञ्छतौ, तयोः = रक्षदुञ्छतोः ।

[सामाजिकः] 'अञ्जू(ञ्जौ)प् व्यक्ति-म्रक्षण-गतिषु' (१४८८) अञ्ज् । समा(म)जनं = समाजः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः आ । समाजं रक्षति = सामाजिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सामवायिकः] 'वेंग् तन्तुसन्ताने' (९९२) वे, सम्पूर्व० । संवयन्ति जना अत्रेति समवायः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । समवायं रक्षति = सामवायिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[नागरिकः] नगरं रक्षति = नागरिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सान्निवेशिकः] सन्निवेशं रक्षति = सान्निवेशिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[बादरिकः] बदरम् । बदराण्युञ्छति-उच्चिनोति = बादरिकः ।

[श्यामाकिकः] श्यामाकमुञ्छति = श्यामाकिकः ।

[नैवारिकः] 'वृग्ट् वरणे' (१२९४) वृ, निपूर्व० । निव्रियते इति नीवारः । 'नेर्वुः' (५।३।७४) घञ्प्र० → अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् । 'घञ्युपसर्गस्य बहुलम्' (३।२।८६) दीर्घः । नीवारानुञ्छति - उच्चिनोति = नैवारिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

पक्षि-मत्स्य-मृगार्थाद् घ्नति ॥ ६।४।३१ ॥

[पक्षिमत्स्यमृगार्थात्] पक्षी च मत्स्यश्च मृगश्च = पक्षिमत्स्यमृगाः । पक्षिमत्स्यमृगा अर्था यस्य सः = पक्षिमत्स्यमृगार्थस्तस्मात् ।

[घ्नति] हन्तीति घ्नन्, तस्मिन् ।

[पाक्षिकः] पक्षिन् । पक्षिणो हन्ति = पाक्षिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' ((२।१।७२) स० → र० ।

[मात्स्यिकः] मत्स्यान् हन्ति = मात्स्यिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' ((२।१।७२) स० → र० ।

[मार्गिकः] मृगान् हन्ति = मार्गिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' ((२।१।७२) स० → र० ।

[शाकुनिकः] शकुनीन् हन्ति = शाकुनिकः ।

[मायूरिकः] मयूरान् हन्ति = मायूरिकः ।

[तैत्तिरिकः] तित्तिरीन् हन्ति = तैत्तिरिकः ।

[मैनिकः] मीनान् हन्ति = मैनिकः ।

Shrenik/D/A-Shilchandrasuri/Doondhika Part-5 Folder (10-9-2012) Doondhika Part-6 (D) 1st • 30-7-2013 (2nd - 16-9-2013) (3rd-3-10-2013) [315]

[शाफरिकः] शफरान् हन्ति = शाफरिकः ।

[शाकुलिकः] शकुलं हन्ति = शाकुलिकः ।

[हारिणिकः] हरिणान् हन्ति = हारिणिकः ।

[सौकरिकः] सूकरान् हन्ति = सौकरिकः ।

[नैयङ्कुकः] न्यङ्कु । न्यङ्कून् हन्ति = नैयङ्कुकः । सर्वत्र अनेन इकण्प्र० → इक । 'लोकात्' (११३) न् पाठउ विश्लेषियइ । 'न्यङ्कोर्वा' (७।४।८) यकारस्य प्राग् ऐकारः । 'ऋवर्णोवर्ण०' (७।४।७१) इकणः इकारस्य लुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ॥छ॥

परिपन्थात् तिष्ठति च ॥ ६।४।३२ ॥

[परिपन्थात्] परिपन्थ पञ्चमी ङसि ।

[तिष्ठति] तिष्ठतीति तिष्ठत्, तस्मिन् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[पारिपन्थिकश्चौरः] परि-पन्थिन् मण्ड्यते । पथः परि = परिपथम् । परिशब्दो वर्जनार्थः तदा 'पर्यपाभ्यां वर्ज्ये' (२।२।७१) इति पञ्चमी । 'पर्यपा-ऽऽङ् बहिरच् पञ्चम्या' (३।१।३२) समासः । यदा तु परितः सर्वतः पन्थानमिति सर्वतोऽर्थः परि तदा 'सर्वोभया-ऽभि-परिणा तसा' (२।२।३५) द्वितीया । सूत्रसामर्थ्यादव्ययीभावः । 'ऋक्-पूः-पथ्यपोऽत्' (७।३।७६) अत्समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) इन्लुक् । अत एव सूत्रनिर्देशात् परिपथशब्दस्य इकणोऽन्यत्रापि वा परिपन्थादेशः । 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् । परिपन्थं तिष्ठति हन्ति वा = पारिपन्थिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । चौरः ।

अन्यत्र परिपन्थं गच्छतीत्याद्येव भवति ॥छ॥

परिपथात् ॥ ६।४।३३ ॥

[परिपथात्] परिपथ पञ्चमी ङसि ।

[पारिपथिकः] परिपथिन् मांडणीयइ । परि-वर्जने सर्वतोभावे वा । पथः परि = परिपथः(थम्) । 'पर्यपा-ऽऽङ् बहिरच् पञ्चम्या' (३।१।३२) इति समासः । परितः सर्वतः पन्थानं वा = परिपथम् । सूत्रसामर्थ्यादव्ययीभावः । परिगतं पन्थाः = परिपथः इति वा तत्पुरुषः । 'ऋक्-पूः-पथ्यपोऽत्' (७।३।७६) अत्समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) इन्लुक् । परिपन्थं(थं) तिष्ठति = पारिपथिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' ((२।१।७२) स० → र० । पन्थानं वर्जयित्वा व्याप्य वा तिष्ठतीत्यर्थः ॥छ॥

अवृद्धेर्गृह्णति गर्ह्ये ॥ ६।४।३४ ॥

[अवृद्धेः] न वृद्धिरवृद्धिस्तस्मात् । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० ।

[गृह्णति] गृह्णातीति गृह्णत्, तस्मिन् ।

[गर्ह्ये] गर्ह्य सप्तमी ङि ।

[द्वैगुणिकः] द्विगुणं गृह्णाति = द्वैगुणिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[त्रैगुणिकः] त्रिगुणं गृह्णाति = त्रैगुणिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वार्धुषिकः] प्रयुक्त-धन । 'पुषश् पुष्टौ' (१५६४) पुष् । प्रयुक्तं धनं पुष्णाति = प्रयुक्तधनपोषी, तस्य पृषोदरादित्वात् वृधुषी शब्द आदेशः । यद्वा 'वृधूङ् वृद्धौ' (९५७) वृध् । वर्द्धते द्रव्यादिकं दिनं प्रति इति वृधुषी । 'अपुष-धनुषादयः' (उणा० ५५९) उषप्र० । 'गौरादिभ्यो०' (२।४।१९) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक् (२।४।८६) अलुक् । वृधुर्षी वृद्धिं गृह्णाति-पर्यायोऽयं कालान्तरमित्यर्थः = वार्धुषिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । अल्पं दत्त्वा प्रभूतं गृह्णन् अन्यायकारी निन्द्यते ॥छ॥

कुसीदादिकट् ॥ ६।४।३५ ॥

[कुसीदात्] कुसीद पञ्चमी ङसि ।

[इकट्] इकट् प्रथमा सि ।

[कुसीदिकः कुसीदिकी] कुसिः सौत्रो धातुः-कुस् । कुसतीति कुसीदम् । 'कुसेरिदेदौ' (उणा० २४१) कुसीदनिपातः । कुसीदं वृद्धिस्तदर्थमपि द्रव्यं कुसीदम्, तद् गृह्णाति = कुसीदिकः । अनेन इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' ((२।१।७२) स० → र० । अन्यत्र 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

टकारो ङ्यर्थः ॥छ॥

दशैकादशादिकश्च ॥ ६।४।३६ ॥

[दशैकादशात्] दशैकादश अस्मादखण्डात् पञ्चमी ङसि ।

[इकश्च] इक प्रथमा सि । च प्रथमा सि ।

[दशैकादशिकः, दशैकादशिका, दशैकादशिकी] दशभिरेकादश = दशैकादश, तान् गृह्णाति = दशैकादशिकः । अनेन इकप्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' ((२।१।७२) स० → र० । अन्यत्र 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । एवम्-दशैकादशिकी । अनेनैव इकट्प्र० → इक । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । दशैकादशादित्यत एव निपातनादकारान्तत्वम् । तच्च वाक्ये प्रयोगार्थम्, दशैकादशान् इत्यत्र ॥छ॥

अर्थ-पद-पदोत्तरपद-ललाम-प्रतिकण्ठात् ॥ ६।४।३७ ॥

[अर्थपदपदोत्तरपदललामप्रतिकण्ठात्] पद उत्तरपदं यस्य सः = पदोत्तरपदः । अर्थश्च पदश्च पदोत्तरपदश्च ललामश्च प्रतिकण्ठश्च(प्रतिकण्ठं च) = अर्थपदपदोत्तरपदललामप्रतिकण्ठम्, तस्मात् ।

गृह्यं(गर्ह्ये) इति निवृत्तम्, असंभवात् ।

[आर्थिकः] अर्थं गृह्णाति = आर्थिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पादिकः] पदं गृह्णाति = पादिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पौर्वपदिकः] पूर्वं च तत् पदं च = पूर्वपदम् । पूर्वपदं गृह्णाति = पौर्वपदिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[औत्तरपदिकः] उत्तरं च तत् पदं च = उत्तरपदम् । उत्तरपदं गृह्णाति = औत्तरपदिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आदिपदिकः] आदौ पदम् = आदिपदम् । आदिपदं गृह्णाति = आदिपदिकः । अनेन इकण्प्र० → इक ।

[आन्तपदिकः] अन्तं पदम् = अन्तपदम् । अन्तपदं गृह्णाति = आन्तपदिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[लालामिकः] 'ललण् ग्रहणे' (   ) लल् । अनित्यो णिच् । लल्यते = ललः । 'स्थादिभ्यः कः' (५।३।८२) कप्र० → अ० । 'अम गतौ' (३९२) अम् । ललममति-प्राप्नोति = ललामः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । ललामं-प्रधानं गृह्णाति = लालामिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[प्रातिकण्ठिकः] कण्ठं कण्ठं प्रति = प्रतिकण्ठम् । 'योग्यता-वीप्सा-ऽर्थानतिवृत्ति-सादृश्ये' (३।१।४०) इति समासः । प्रतिकण्ठं गृह्णाति = प्रातिकण्ठिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

अव्ययीभावसमासश्रयणादिह न भवति । व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः । प्रतिगतः कण्ठं = प्रतिकण्ठः, तं गृह्णाति । 'प्रात्यव-परि-निरादयो०' (३।१।४७) समासः ।

[बहुपदं गृह्णाति] ईषदपरिसमाप्तः पदः = बहुपदस्तं गृह्णाति ॥छ॥

परदारादिभ्यो गच्छति ॥ ६।४।३८ ॥

[परदारादिभ्यः] परदार(रा) आदिर्येषां ते = परदारादयः, तेभ्यः = परदारादिभ्यः । पञ्चमी भ्यस् ।

[गच्छति] गच्छतीति गच्छत्, तस्मिन् ।

[पारदारिकः] परेषां दाराः = परदाराः । यद्वा परे च ते दाराश्च = परदाराः । परदारान् गच्छति = पारदारिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[गौरुदारिकः] गुरोर्दाराः = गुरुदाराः । गुरुदारान् गच्छति = गौरुदारिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[गौरुतल्पिकः] गुरूणां तल्पं-शय्या = गुरुतल्पः । गुरुतल्पं गृह्णाति (गच्छति) = गौरुतल्पिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[साभर्तृकिकः] सह भर्त्रा गच्छति = सभर्तृकः । 'ॠन्नित्यदितः' (७।३।१७१) कच्प्र० → क । 'सहस्य सोऽन्यार्थे' (३।२।१४३) सहस्य सभावः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । सभर्तृकां गच्छति = साभर्तृकिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[भ्रातृजायिकः] भ्रातुर्जाया = भ्रातृजाया । भ्रातृजायां गच्छति = भ्रातृजायिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।।छा।

प्रतिपथादिकश्च ॥ ६।४।३९ ॥

[प्रतिपथात्] प्रतिपथ पञ्चमी ङसि ।

[इकश्च] इक प्रथमा सि । च प्रथमा सि ।

[प्रतिपथिकः प्रातिपथिको वा] प्रतिपथिन् मण्ड्यते । पन्थानं २ प्रति = प्रतिपथम् । यद्वा पथोऽभिमुख्यमिति वा = प्रतिपथम् । 'ऋक्-पूः-पथ्यपोऽत्' (७।३।७६) अत्समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) इन्लुक् । प्रतिपथं गच्छति = प्रतिपथिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । एवम्-प्रातिपथिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।।छा।

माथोत्तरपद-पदव्याक्रन्दाद् धावति ॥ ६।४।४० ॥

[माथोत्तरपदपदव्याक्रन्दात्] माथ उत्तरपदं यस्य सः = माथोत्तरपदः, माथोत्तरपदश्च पदवी च आक्रन्दश्च = माथोत्तरपदपदव्याक्रन्दम्, तस्मात् ।

[धावति] धावतीति धावन्, तस्मिन् ।

[दाण्डमाथिकः] मथन्ति कर्द्दमादिकमनेनास्मिन्निति वा । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । दण्ड इव माथः = दण्डमाथः । दण्डमाथे(थं) धावति = दाण्डमाथिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शौक्लमाथिकः] शुक्ल इव माथः = शुक्लमाथः । शुक्लमाथं धावति = शौक्लमाथिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

माथशब्दः पथिपर्यायः ।

[दण्डमाथः] दण्ड इव माथः = दण्डमाथः-ऋजुमार्गः । 'उपमानं सामान्यैः' (३।१।१०१) एवेति नियमात् अप्राप्तोऽपि मयूरव्यंसकादित्वात् समासः । दण्डप्रधानो माथः । मयूरव्यंसकादित्वात् 'नाम नाम्नैकार्थ्ये समासो०' (३।१।१८) इति अनेन वा समासः ।

[पादविकः] पदवीति मण्ड्यते । पाद 'वेंग् तन्तुसन्ताने' (९९२) वे । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) वा । पादाभ्यां वीयते = पदवी । 'नी-वी-प्रहृभ्यो डित्' (उणा० ६१६) डिद् इप्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । अत एव सूत्रनिर्देशात् पदवीत्यत्र पादस्य पद आदेशः । 'इतोऽक्त्यर्थात्' (२।४।३२) ङी । पदवीं धावति = पादविकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[आक्रन्दिकः] आ कदुङ् (१००६)-'क्रदुङ् वैक्लव्ये' (१००७)क्रद् । 'उदितः स्वरा०' (४।४।९८) नोऽन्तः । आक्रन्दन्ति(न्ते) यत्र स देशः = आक्रन्दः । आक्रन्द्यते वा । आक्रन्द आर्त्तायनं .... मयि० । आर्त्तैरय्यते आश्रीयते यत् .... । 'भुजि-पत्यादिभ्यः कर्मा-ऽपादाने' (५।३।१२८) अनट्प्र० → अन । आर्त्तायनं शरणमुच्यते । आक्रन्दं धावति = आक्रन्दिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।।छा।

पश्चात्यनुपदात् ॥ ६।४।४१ ॥

[पश्चाति] पश्चात् सप्तमी ङि ।

[अनुपदात्] अनुपद पञ्चमी ङसि ।

[आनुपदिकः] अनु पदस्य पश्चात् = अनुपदम् । अनुपदं धावति = आनुपदिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रत्यासत्त्या धावतीत्यर्थः । प्रत्यासन्नो भूत्वा धावति ।

[अनुपदं धावति] पदस्य समीपम् = अनुपदम् । अम् । 'धावूग् गति-शुद्ध्योः' (९२०) धाव् । वर्त्तमाना तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । अत्र 'दैर्घ्येऽनुः' (३।१।३४) - 'समीपे' (३।१।३५) - 'प्रात्यव - परि०' (३।१।४७) इत्यादिना वा समासः ॥छ॥

सुस्नातादिभ्यः पृच्छति ॥ ६।४।४२ ॥

[सुस्नातादिभ्यः] सुस्नात आदिर्येषां ते = सुस्नातादयः, तेभ्यः ।

[पृच्छति] पृच्छतीति पृच्छत्, तस्मिन् ।

[सौस्नातिकः] सु 'ष्णांक् शौचे' (१०६४) ष्णा । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्ना । सुस्नाति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । सुस्नातं पृच्छति = सौस्नातिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ ।

[सौखरात्रिकः] सुखा चासौ रात्रिश्च = सुखरात्रिः । 'परतः स्त्री०' (३।२।४९) पुम्वत् । सुखरात्रिं पृच्छति = सौखरात्रिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ ।

[सौखशायनिकः] सुखं च तत् शयनं च = सुखशयनम् । सुखशयनं पृच्छति = सौखशायनिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । अनुशतिकाद्वा उभयपदवृद्धिः ।

[सौखशाय्यिकः] सुखशय्यां पृच्छति = सौखशाय्यिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । अनुशतिकाद्वा उभयपदवृद्धिः ॥छ॥

प्रभूतादिभ्यो ब्रुवति ॥ ६।४।४३ ॥

[प्रभूतादिभ्यः] प्रभूत आदिर्येषां ते = प्रभूतादयः, तेभ्यः = प्रभूतादिभ्यः । पञ्चमी भ्यस् ।

[ब्रुवति] ब्रुवतीति ब्रुवत्, तस्मिन् ।

[प्राभूतिकः] प्रभूत । प्रभूतं ब्रूते = प्राभूतिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पार्याप्तिकः] पर्याप्तं-निषिद्धं ब्रूते = पार्याप्तिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वैपुलिकः] विपुलं ब्रूते = वैपुलिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वैचित्रिकः] विचित्रं ब्रूते = वैचित्रिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

卐 मध्यमवृत्तौ-सुखा चासौ रात्रिश्च = सुखरात्रः । 'संख्यातैक०' (७।३।११९) अत्समासान्तः । सुखरात्रं पृच्छति ।

[नैपुणिकः] निपुणं ब्रूते = नैपुणिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

क्रियाविशेषणादयमिष्यते, तेनेह न भवति – **प्रभूतमर्थं ब्रूते ।**

क्वचिदक्रियाविशेषणादपि–

[सौवर्गमनिकः] स्वर्गमन मण्ड्यते । स्वर्गमनं ब्रूते = सौवर्गमनिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'लोकात्' (१।१।३) स् पाठउ विश्लेषियइ । 'द्वारादेः' (७।४।६) औ ।

[स्वागतिकः] स्वागत । स्वागतं ब्रूते = स्वागतिकः । वृद्धिः । औकारायने 'द्वारादेः' (७।४।६) इत्यस्य प्राप्तेः' 'न ञ-स्वङ्गादेः' (७।४।९) निषेधः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सौवस्तिकः] स्वस्ति । स्वस्तीति ब्रूते = सौवस्तिकः । व्युत्पत्तिपक्षे 'य्वः पदान्तात् प्रागैदौत्' (७।४।५) – अव्युत्पत्तौ तु 'द्वारादेः' (७।४।६) औत् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'द्वारादेः (७।४।६) औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।।छ।।

माशब्द इत्यादिभ्यः ॥ ६।४।४४ ॥

[माशब्द इत्यादिभ्यः] माशब्द इति आदिर्येषां ते = माशब्द इत्यादयः, तेभ्यः = माशब्द इत्यादिभ्यः । पञ्चमी भ्यस् ।

[माशब्दिकः] मा शब्द इति ब्रूते = माशब्दिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । माशब्दः क्रियतामिति ब्रूते इत्यर्थः ।

[कार्यशब्दिकः] कार्यः शब्द इति ब्रूते = कार्यशब्दिकः ।

[नैत्यशब्दिकः] नित्य(ः) शब्द इति ब्रूते = नैत्यशब्दिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

वाक्यात् प्रत्ययविधानार्थं वचनम् ।।छ।।

शाब्दिक-दार्दरिक-लालाटिक-कौक्कुटिकम् ॥ ६।४।४५ ॥

[शाब्दिकदार्दरिकलालाटिककौक्कुटिकम्] शाब्दिकश्च दार्दरिकश्च ल(ला)लाटिकश्च कौक्कुटिकश्च = शाब्दिक-दार्दरिकलालाटिककौक्कुटिकम् ।

[शाब्दिकः] शब्दं करोति = शाब्दिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । यः कश्चिच्छब्दं करोति न स सर्वः शाब्दिकः ? किं तर्हि यः शब्दं जानाति वैयाकरणः स एवाविनष्टं शब्दमुच्चारयन् शाब्दिक उच्यते ।

[दार्दरिकः] दर्दर 'दॄश् विदारणे' (१५३५) दॄ । 卐दीर्यते लकुटादिना इति दर्दरः । 'ऋतष्टित्' (उणा० ९) अप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । येन अप्र० तेनैव द्वित्वं च । घटं वादित्रं वा करोति = दार्दरिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । दर्दरो घटो वादित्रं च, तत्र वादित्रं कुर्वन्ति(न्ते)वमुच्यते ।

[लालाटिकः] ललाटं पश्यति = लालाटिकं(कः) । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । ललाटदर्शनेन दूरावस्थानं लक्ष्यते, तेन च कार्येष्वनुपस्थानम् । यः सेवको दृष्टं स्वामिनो ललाटमिति दूरतो याति न स्वामिकार्येषूपतिष्ठते स एवमुच्यते । ललाटमेव वा कोपप्रसादलक्षणाय यः पश्यति स लालाटिक उच्यते ।

卐 उणादौ– दीर्यते भिद्यतेऽनेन श्रोत्रमिति दर्दरः – वाद्यविशेषः पर्वतश्च ।

[कौक्कुटिकः] कुक्कुटी । कुक्कुटीं पश्यति = कौक्कुटिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ निपात्यते(न्ते) च इकण्प्रत्ययान्तानि अमूनि उदाहरणानि । कुक्कुटीशब्देन कुक्कुटीपातो लक्ष्यते, तेन च देशस्याल्पता ज्ञाप्यते । यो हि भिक्षुरविक्षिप्तदृष्टिः पादविक्षेपदेशे चक्षुः संयम्य पुरो युगमात्रदेशप्रेक्षी गच्छति स एवमुच्यते ।

१. यो वा तथाविधमात्मानमतथाविधोऽपि दर्शयति सोऽपि कौक्कुटिकः ।

२. दाम्भिकस्य चेष्टा वा मिथ्याशौचादिः कुक्कुटी, तामाचरन् कौक्कुटिकः ।

३. हृदयावयवो वा कुक्कुटी, तां पश्यति कौक्कुटिको भिक्षुः । निभृत इत्यर्थः ।

४. तदेतत्सर्वं निपातनाल्लभ्यते ।।छ।।

समूहार्थात् समवेते ॥ ६।४।४६ ॥

[समूहार्थात्] समूहेऽर्थे ये सः = समूहार्थः, तस्मात् = समूहार्थात् । पञ्चमी ङसि ।

[समवेते] सम्-अव इंण्क् गतौ (१०७५) इ । समवैति स्म = समवेतस्तस्मिन् । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[सामूहिकः] समूह आत्मा-स्वभावो यस्यार्थस्य स तदात्मा, तस्य भावस्तादात्म्यम्, तस्मात् । तदैकदेशीभूतेऽस्य पर्यायोऽग्रे समूहैकदेशीभूते । सम् 'ऊहि वितर्के' (८७०) ऊह् । समूहनं = समूहः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । समूहं समवैति = सामूहिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सामाजिकः] समाजं समवैति = सामाजिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सांसदिकः] सम् 'षद्लृं विशरण-गत्यवसादनेषु' (९६६) षद् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव०' (२।३।९८) सद् । सम्यक् सीदन्ति जना अस्यामिति संसद् । 'क्रुत्-संपदादिभ्यः क्विप्' (५।३।११४) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । संसदं समवैति = सांसदिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ ।

[सामवायिकः] समवायं समवैति = सामवायिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[गौष्ठिकः] गोष्ठीं समवैति = गौष्ठिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

तदेकदेशीभावमनुभवन्नेवमुच्यते ।।छ।।

पर्षदो ण्यः ॥ ६।४।४७ ॥

[पर्षदः] पर्षद् पञ्चमी ङसि ।

[ण्यः] ण्य प्रथमा सि ।

[पार्षद्यः] पर्षदं समवैति = पार्षद्यः । अनेन ण्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ ।

[पारिषद्यः] परिषदं समवैति = पारिषद्यः । अनेन ण्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ ।।छ।।

सेनाया वा ॥ ६।४।४८ ॥

[सेनायाः] सेना पञ्चमी ङसि ।

[वा] वा प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलुप् ।

[सैन्यः, सैनिकः] सेनां समवैति = सैन्यः । अनेन ण्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । पक्षे - सैनिकः । 'समूहार्थात् समवेते (६।३।४६) इकण्प्र० → इक ।

[सैन्यम्] सेनैव = सैन्यम् । स्वार्थे 'भेषजादिभ्यष्ट्यण्' (७।२।१६४) ट्यण्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ॥छ॥

धर्मा-ऽधर्माच्चरति ॥ ६।४।४९ ॥

[धर्माऽधर्मात्] धर्मश्च अधर्मश्च = धर्माऽधर्मम्, तस्मात् ।

[चरति] चरतीति चरत्, तस्मिन् ।

चरतिस्तात्पर्येणानुष्ठानि(ने) वर्त्तते ।

[धार्मिकः] धर्मं चरति = धार्मिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आधर्मिकः] अधर्मं चरति = आधर्मिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

षष्ठ्या धर्म्ये ॥ ६।४।५० ॥

[षष्ठ्याः] षष्ठी पञ्चमी ङसि ।

[धर्म्ये] धर्म । धर्मादनपेतं = धर्म्यम् । 'हृद्य-पद्य-तुल्य-मूल्य-वश्य-पथ्य-वयस्य-धेनुष्या-गार्हपत्य-जन्य-धर्म्यम्' (७।१।११) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।, तस्मिन् ।

धर्मो न्यायोऽनुवृत्त आचारस्तस्मादनपेतं = धर्म्यम् ।

[शौल्कशालिकम्] शुल्कशालाया धर्म्यं = शौल्कशालिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[गौल्मिकम्] गुल्माः स्थानाधिकृताः केतक्यादयो वा । गलन्ति काष्ठप्रधानतां रुक्मेति गुल्माः केतक्यादयः, ते हि काष्ठैः सारा भवन्ति । गुल्मस्य-शुल्कस्थानस्य धर्म्यं = गौल्मिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[आतरिकम्] आ 'तॄ प्लवन-तरणयोः' (२७) तॄ । आ एत्य तरन्त्यस्मिन् = आतरम् । 'पुन्नाम्नि घः' (५।३।१३०) घप्र० → अ । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । आतरस्य धर्म्यम् = आतरिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

ऋन्नरादेरण् ॥ ६।४।५१ ॥

[ऋन्नरादेः] ऋच्च नरादिश्च = ऋन्नरादिस्तस्मात् ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

[नारम्, नारी] नृ । नुर्धर्म्यं = नारम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वा०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । सि-अम् । स्त्रियाम्-नारी । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[मात्रम्] मातृ । मातुर्धर्म्यं = मात्रम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) र० । सि-अम् ।

[पैत्रम्] पितृ । पितुर्धर्म्यं = पैत्रम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) र० । सि-अम् ।

[शास्त्रम्] शास्तृ । शास्तुर्धर्म्यं = शास्त्रम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) र० । सि-अम् ।

[वैकर्त्रम्] विकर्तुः-विकारापन्नस्य धर्म्यं = वैकर्त्रम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) र० । सि-अम् ।

[हौत्रम्] होतुर्धर्म्यं = हौत्रम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) र० । सि-अम् ।

[पौत्रम्] पोतुर्धर्म्यं = पौत्रम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) र० । सि-अम् ।

[औद्गात्रम्] उद्गातृ । उद्गातुर्धर्म्यम् = औद्गात्रम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) र० । सि-अम् ।

नरादि-**[नारम्, स्त्रियां-नारी]** नर । नरस्य धर्म्यं = नारम् । नरस्य धर्म्या वृत्तिः = नारी । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

नृशब्देनैव रूपद्वये सिद्धे नरशब्दादिकण् 'षष्ठ्या धर्म्ये' (६।४।५०) इत्यनेन मा भूदिति तद्ग्रहणम् ।

[माहिषम्] महिषी । महिष्या धर्म्यं = माहिषम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । सि-अम् ।

[होतृयजमानः] होतृ च यजमानश्च = होतृयजमानः ।।छ।।

विभाजयितृ-विशसितुर्णीड्लुक् च ।। ६।४।५२ ।।

[विभाजयितृविशसितुः] विभाजयिता च विशसिता च = विभाजयितृविशसितृ, तस्मात् । 'ऋतो डुर्' (१।४।३७) ङसि० → डुर्० → उर्० ।

[णीड्लुक्] णिश्च इट् च । णीटो लुक् = णीड्लुक् । प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[वैभाजित्रम्] विपूर्व० 'भजण् विश्राणने' (१७३३) भज् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । विभाजयतीति विभाजयिता । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृचप्र० → तृ । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । विभाजयितुर्धर्म्यं = वैभाजित्रम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । अनेनैव णिच्लुग् । णिलुक्स्थानित्वात् 'ञ्णिति' (४।३।५०) वृद्धिः ।

[वैशस्त्रम्] 'शसू हिंसायाम्' (५४९) शस्, विपूर्व० । विशसति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । विशसितुर्धर्म्यं = वैशस्त्रम् । अनेन अण्प्र० → अ - इट्लुक् च । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) र० ॥छा।

अवक्रये ॥ ६।४।५३ ॥

अवक्रीयते-स्वीक्रियते येनेच्छानियमे(मि)तेन द्रव्येण कियन्तमपि कालमापणादि सोऽवक्रयः ।

'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भुज्यते इति भोगो गृहादिः । निर्विश्यतेऽनेन = निर्वेश उपभोगः । 'पुन्नाम्नि घः' (५।३।१३०) घप्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए, तस्मिन् ।

[आपणिकः] आपणस्यावक्रयः = आपणिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[शौल्कशालिकः] शुल्कशालाया अवक्रयः = शौल्कशालिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[आतरिकः] आ एत्य तरन्त्यस्मिन् = आतरः । 'पुन्नाम्नि घः' (५।३।१३०) घप्र० → अ । 'नामिनो०' (४।३।१) गु० अर् । आतरस्यावक्रयः = आतरिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[गौल्मिकः] गुल्मस्य-शुल्कस्थानस्यावक्रयः = गौल्मिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

लोकपीडया धर्मातिक्रमेणाप्यवक्रयो भवतीत्ययमवक्रयो धर्म्याद् भिद्यते ॥छा।

तदस्य पण्यम् ॥ ६।४।५४ ॥

[तद्] तद् पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[अस्य] अस्य सप्तमी ङि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[पण्यम्] पण्य प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[आपूपिकः] 'अशश् भोजने' (१५५८) अश् । अश्यन्ते-भक्ष्यन्ते पर्वणि जनैरिति अपूपाः । 'अश ऊपः पश्च' (उणा० ३१२) ऊपप्र० → श० → पदेशश्च । अपूपाः पण्यमस्य = आपूपिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

पण्यार्थो वृत्तावन्तर्भूत इति पण्यशब्दस्याप्रयोगः ।

[शाष्कुलिकः] शष्कुल्यः पण्यमस्य = शाष्कुलिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[मौदकिकः] मोदकाः पण्यमस्य = मौदकिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[लावणिकः] लवणं पण्यमस्य = लावणिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छा।

किशरादेरिकट् ॥ ६।४।५५ ॥

[किशरादेः] किस(श)रं-किशरो वा आदिर्यस्य सः = किशरादिः, तस्मात् ।

[इकट्] इकट् प्रथमा सि ।

किशरादयो गन्ध**द्रव्यविशेषवचनाः** । गन्धद्रव्यविशेषं वचन्तीति । 'नन्द्यादिभ्योऽनः' (५।१।५२) अनप्र० । प्रथमा जस् ।

[किशरिकः, किशरिकी स्त्री] किम् कृ (१५२९)-मृ (१५३०)- 'शृश् हिंसायाम्' (१५३१) शृ । किमपि शृणाति = किशरः । 'मूलविभुजादयः' (५।१।१४४) निपात्यते । बाहुलकात् लिङ्गव्यवस्था । किस(श)रं किस(श)रो वा पण्यमस्य = किशरिकः । अनेन इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । अन्यत्र 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[तगरिकः, तगरिकी स्त्री] तगरः पण्यमस्य सः = तगरिकः । अनेन इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अन्यत्र 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ॥छा॥

शलालुनो वा ॥ ६।४।५६ ॥

[शलालुनः] शलालु पञ्चमी ङसि । 'अनाम्स्वरे नोऽन्तः' (१।४।६४) नोऽन्तः ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[शलालुकः, शलालुकी, शालालुकी] शलालु(:) पण्यमस्य = शलालुकः । अनेन इकट्प्र० → इक । अन्यत्र 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । पक्षे 'तदस्य पण्यम्' (६।४।५४) इकण्प्र० → इक् । **'वृद्धिः स्वरेष्वादेञ्णिति०'** (७।४।१) वृद्धिः आ । **'ऋवर्णोवर्ण-दोसिसुस०'** (७।४।७१) इकस्य इलुक् । **'अणञेयेकण्०'** (२।४।२०) ङी । **'अस्य ङ्यां लुक्'** (२।४।८६) अलुक् ॥छा॥

शिल्पम् ॥ ६।४।५७ ॥

[शिल्पम्] शिल्प सि-अम् ।

तदस्येति वर्त्तते । **शिल्पं-कौशलं-विज्ञानप्रकर्षः** । अनेन शिल्पेन नृत्तेन अङ्गविन्यासादिक्रिया विशेषो लक्ष्यते ।

[नार्त्तिकः] नृत्तं शिल्पमस्य = नार्त्तिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[गैतिकः] गीतं शिल्पमस्य = गैतिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वादनिकः] वादनं शिल्पमस्य = वादनिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[मार्दङ्गिकः] मृदिषु मर्दने ? 'मृदश् क्षोदे' (१५५०) मृद् । मृद्यते भो(भा)जनमत्र । 'विडि-विलि-कुरि-मृदि-पिशिभ्यः कित्' (उणा० १०१) किद् अङ्गप्र० । मृदङ्गो मृदङ्गवादनं शिल्पमस्य = मार्दङ्गिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[पाणविकः] पणवः पणववादनं शिल्पमस्य = पाणविकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[मौरजिकः] मुरजो मुरजवादनं शिल्पमस्य = मौरजिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[वैणिकः] वीणावादनं शिल्पमस्य = वैणिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

उत्पादनार्थवृत्तिभ्यस्त्वनभिधानान्न भवति । ते के शब्दाः ? व्याकरणकरणादिशिल्पमस्य वैयाकरणिकादयोऽमी । अत एव कुम्भकारादावभिधेये मृदङ्गकरणादिभ्य एव प्रत्ययः, न तु मृदङ्गादिशब्देभ्यः । केषुचिद् ग्रामेषु मृन्मया मृदङ्गा भवन्ति, तेषां कुम्भकारादुत्पत्तिः ।

[मार्दङ्गकरणिकः] मृदङ्गकरणं शिल्पमस्य = मार्दङ्गकरणिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वैणाकरणिकः] वीणाकरणं शिल्पमस्य = वैणाकरणिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

मड्डुक-झर्झराद् वाऽण् ॥ ६।४।५८ ॥

[मड्डुकझर्झरात्] मड्डुकश्च झर्झरश्च = मड्डुकझर्झरम्, तस्मात् ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

[माड्डुकः, माड्डुकिकः] मड्डुकवादनं शिल्पमस्य = माड्डुकः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । पक्षे-माड्डुकिकः । 'शिल्पम्' (६।४।५७) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[झार्झरः, झार्झरिकः] झर्झरवादनं शिल्पमस्य = झार्झरः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । पक्षे-झार्झरिक इत्यत्र 'शिल्पम्' (६।४।५७) इत्यनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

शीलम् ॥ ६।४।५९ ॥

[शीलम्] शील सि-अम् ।

शीलं प्राणिनां स्वभावः । फलनिरपेक्षा प्रवृत्तिरिति यावत् ।

[आपूपिकः] अपूप । अपूपभक्षणं शीलमस्य = आपूपिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शाष्कुलिकः] शष्कुली । शष्कुलीभक्षणं शीलमस्य = शाष्कुलिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[मौदकिकः] मोदक । मोदकभक्षणं शीलमस्य = मौदकिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[ताम्बूलिकः] ताम्बूल । ताम्बूलभक्षणं शीलमस्य = ताम्बूलिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पारुषिकः] परुष । परुषवचनं शीलमस्य = पारुषिकः । निडरवचन इत्यर्थः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[आक्रोशिकः] आक्रोशवचनं शीलमस्य = आक्रोशिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।।छ।।

अङ्स्थाच्छत्रादेरञ् ॥ ६।४।६० ॥

[अङ्स्थाच्छत्रादेः] 卐अङ्प्रत्ययान्तः स्था(:) = अङ्स्था(:) । स्फुटः कर्मधारयो वा । छत्रं आदिर्यस्य सः = छत्रादिः । अङ्स्थाश्च छत्रादिश्च = अङ्स्थाच्छत्रादि(:), तस्मात् ।

[अञ्] अञ् प्रथमा सि ।

[आस्थः] 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव०' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभावः' (न्या०सं० वक्ष०(१)/सूत्र (२९) । स्था, आङ्पूर्व० । आस्थानम् = आस्था । 'उपसर्गादातः' (५।३।११०) अङ्प्र० → अ । 'इडेत्-पुसि०' (४।३।९४) आलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । आस्था शीलमस्य आस्थः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।।छ।।

[सास्थः] स्था, सम्पूर्व० । संस्थानं = संस्था । 'उपसर्गादातः' (५।३।११०) अङ्प्र० → अ । 'इडेत्-पुसि०' (४।३।९४) आलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । संस्था शीलमस्य = सांस्थः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[आवस्थः] स्था, अवपूर्व० । अवस्थानम् = अवस्था । 'उपसर्गादातः' (५।३।११०) अङ्प्र० → अ । 'इडेत्-पुसि०' (४।३।९४) आलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । अवस्था शीलमस्य = आवस्थः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[सामस्थः] स्था, समपूर्व० । समस्थानं = समस्था । 'उपसर्गादातः' (५।३।११०) अङ्प्र० → अ । 'इडेत्-पुसि०' (४।३।९४) आलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । समस्था शीलमस्य = सामस्थः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[वैयवस्थः] स्था, वि-अवपूर्व० । व्यवस्थानं = व्यवस्था । 'उपसर्गादातः' (५।३।११०) अङ्प्र० → अ । 'इडेत्-पुसि०' (४।३।९४) आलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । व्यवस्था शीलमस्य = वैयवस्थः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[नैष्ठः] निष्ठानं = निष्ठा । 'उपसर्गादातः' (५।३।११०) अङ्प्र० → अ । 'इडेत्-पुसि०' (४।३।९४) आलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । निष्ठा शीलमस्य = नैष्ठः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

卐 हैमप्रकाशे - अङ् चासौ स्थाश्च ।

[वैष्ठः] विस्थानं(विष्ठानं) = विष्ठा । 'उपसर्गादातः' (५।३।११०) अङ्प्र० → अ । 'इडेत्-पुसि०' (४।३।९४) आलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । विष्ठा शीलमस्य = वैष्ठः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[आन्तस्थः] अन्त 'ष्ठां' गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव०' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताभावे०' (न्या०सं० वक्ष०(१)/सूत्र(२९) । स्था । अविसर्गान्तो द्रष्टव्यः । अन्ते स्थानम् = अन्तस्था । 'भिदादयः' (५।३।१०८) अङ्प्र० → अ । 'इडेत्-पुसि०' (४।३।९४) आलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । अन्तस्था शीलमस्य = आन्तस्थः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[छात्रः] छत्र । छत्रं शीलमस्य = छात्रः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । छत्रशब्देन गुरुकार्येष्ववहितस्य शिष्यस्य छत्रक्रियातुल्या गुरुच्छिद्राच्छादना-ऽपायरक्षणादिका क्रियोच्यते । उपचारात् शिष्यो हि छत्रवद् गुरुच्छिद्रावरणादिप्रवृत्तश्छात्र इत्युच्यते । अभ्यासापेक्षाऽपि क्रिया शीलमित्युच्यते ।

[चौरः, चौरी] 'चुरण् स्तेये' (१५६८) चुर् । अनित्यो णिच् अत्र नागतः । चोरणं = चुरा । 'भिदादयः' (५।३।१०८) अङ्प्र० → अ । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । चुरा शीलोऽस्य (शीलमस्य) = चौरः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । स्त्रियाम्-'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[तापसः, तापसी] तपः शीलोऽस्य(शीलमस्य) = तापसः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । स्त्रियाम्-'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[कार्मः] कर्मन् मण्ड्यते । कर्म शीलोऽस्य(शीलमस्य) = कार्मः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लुक् ।

[विश्वधा] विश्व 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा । विश्वं दधाति क्रिया । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० ।

[पुरोडा] पुरस् 'अट गतौ' (१९४) अट् । पुरोऽटति = पुरोडा । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । क्रिया ।

[विशिका] विशिं कायति = विशिका । 'आतो डोऽह्वा०' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० ।

[विशिखा] विशिखा प्रत्योली कथ्यते ।

[चुक्षा] चुक्षिः सौत्रो धातुः-निर्मलीकरणे । चुक्ष् । चुक्षणं = चुक्षा शौचम् । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० ।

[चिक्षा] चिक्षिर्विज्ञाने-चिक्ष् । चिक्षणं = चिक्षा-शिक्षा उच्यते । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० ॥छ॥

तूष्णीकः ॥ ६।४।६१ ॥

[तूष्णीकः] तूष्णीक प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[तूष्णीकः] 'तूष तुष्टौ' (४९९) तूष् । तूषन्ति देवा अनेन-तूष्णीम् । 'तूषेरीम् णोऽन्तश्च' (उणा० ९४०) इम्प्र०-णोऽन्तश्च → ण् - ईपश्चात् । तूष्णींभावः शीलमस्य । अनेन कप्र० - म्लोपश्च निपात्यते । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

प्रहरणम् ॥ ६।४।६२ ॥

[प्रहरणम्] प्रहरण सि-अम् ।

[आसिकः] असि । असिः प्रहरणमस्य = आसिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[प्रासिकः] प्र 'असूच् क्षेपणे' (१२२१) अस् । प्रास्यते = प्रासः । 'भावा-ऽकर्त्रोः (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । प्रासः प्रहरणमस्य = प्रासिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[चाक्रिकः] चक्रं प्रहरणमस्य = चाक्रिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[मौष्टिकः] मुष्टिः प्रहरणमस्य = मौष्टिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[मौद्गरिकः] मुद्गरः प्रहरणमस्य = मौद्गरिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[मौसलिकः] मुसलः प्रहरणमस्य = मौसलिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[धानुष्कः] धनुस् । धनुः प्रहरणमस्य = धानुष्कः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'ऋवर्णोवर्ण०' (७।४।७१) इलुक् । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'नामिनस्तयोः षः' (२।३।८) षत्वम् ॥छ॥

परश्वधाद्वाऽण् ॥ ६।४।६३ ॥

[परश्वधात्] परश्वध पञ्चमी ङसि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

[पारश्वधः, पारश्वधिकः] पर कॄ (१५२९)-मॄ (१५३०)-'शॄश् हिंसायाम्' (१५३१) शॄ । परान् शृणातीति परश्वधः । 'परात् श्रो डित्' (उणा० २५५) वधप्र० डित् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) ॠलुक् । परश्वधः प्रहरणमस्य = पारश्वधः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । पक्षे-पारश्वधिकः । 'इकण्' (६।४।१) इत्यनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

शक्ति-यष्टेष्टीकण् ॥ ६।४।६४ ॥

[शक्तियष्टेः] शक्तिश्च यष्टिश्च = शक्तियष्टि, तस्मात् ।

[टीकण्] टीकण् प्रथमा सि ।

[शाक्तीकः, शाक्तीकी] शक्तिः प्रहरणमस्य = शाक्तीकः ।अनेन टीकण्प्र० → ईक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । अन्यत्र 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक् (२।४।८६) अलुक् ।

[याष्टीकः, याष्टीकी] यष्टिः प्रहरणमस्य = याष्टीकः । अनेन टीकण्प्र० → ईक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । अन्यत्र 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक् (२।४।८६) अलुक् ।

[शाक्तिकः] शक्त्या जीवति = शाक्तिकः । 'वेतनादेर्जीवति' (६।४।१५) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छा॥

वेष्ट्यादिभ्यः ॥ ६।४।६५ ॥

[वा] वा प्रथमा सि ।

[इष्ट्यादिभ्यः] इष्टिरादिर्येषां ते = इष्ट्यादयः, तेभ्यः ।

[ऐष्टीकः, ऐष्टीकी, ऐष्टिकः] इष्टि । इष्टिः प्रहरणमस्य = ऐष्टीकः । अनेन टीकण्प्र० → ईक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । पक्षे-ऐष्टिकः । 'प्रहरणम्' (६।४।६२) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

टकारो हि ङ्यर्थः, स तु इकण्द्वारादेः सिद्ध इत्यधिकारस्य टकारस्य एतदेव फलम् । यद् 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इति इलोपं बाधित्वा 'समानानां तेन दीर्घः' (१।२।१) इति दीर्घे टीकणि अकृतेऽपि शाक्तीकादयो भवन्ति, परमुत्तरत्र आम्भसीक इति सिद्ध्यर्थं टीकण्ग्रहणम् ।

[ऐषीकः, ऐषीकी, ऐषिकः] ईषा । ईषा प्रहरणमस्य = ऐषीकः । अनेन टीकण्प्र० → ईक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । अन्यत्र 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । पक्षे-ऐषिकः । 'प्रहरणम्' (६।४।६२) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[काम्पनीकः, काम्पनीकी, काम्पनिकः] 'कपुङ् चलने' (७५७) कप् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः-कम्प् । कम्पते = कम्पनम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । कम्पनं प्रहरणमस्य = काम्पनीकः । अनेन टीकण्प्र० → ईक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अन्यत्र 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । एवम्-काम्पनिकः । 'प्रहरणम्' (६।४।६२) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आम्भसीकः, आम्भसीकी, आम्भसिकः] अम्भस् । अम्भः प्रहरणोऽस्य(प्रहरणमस्य) = आम्भसीकः । अनेन टीकण्प्र० । अन्यत्र 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । एवम्-आम्भसिकः । 'प्रहरणम्' (६।४।६२) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ ।

[दाण्डीकः, दाण्डीकी, दाण्डिकः] दण्डः प्रहरणोऽस्य(प्रहरणमस्य) = दाण्डीकः । अनेन टीकण्प्र० → ईक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । अन्यत्र 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । एवम्-दाण्डिकः । 'प्रहरणम्' (६।४।६२) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छा॥

नास्तिका-ऽऽस्तिक-दैष्टिकम् ॥ ६।४।६६ ॥

[नास्तिकाऽऽस्तिकदैष्टिकम्] नास्तिकश्च आस्तिकश्च दैष्टिकश्च = नास्तिकाऽऽस्तिकदैष्टिकम् ।

निपातनं रूढ्यर्थम् ।

[नास्तिकः] नास्ति परलोकः पुण्यं पापमिति वा मतिरस्य = नास्तिकः ।

[आस्तिकः] अस्ति परलोकः पुण्यं पापमिति वा मतिरस्य = आस्तिकः ।

[दैष्टिकः] दिष्टं - दैवं तत्प्रमाणमिति वा मतिरस्य । दिष्टा वा प्रमाणानुयायिनी मार्गानुयायिनी वा प्रमाणानुपातिनी मतिरस्य = दैष्टिकः । अनेन इकण्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् ॥छ॥

वृत्तोऽपपाठोऽनुयोगे ॥ ६।४।६७ ॥

[वृत्तः] वृत्त प्रथमा सि ।

[अपपाठः] अपपाठ प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[अनुयोगे] अनुयोजनं अनुयुज्यत इति वा = अनुयोगस्तस्मिन् । **अनुयोगः परीक्षा ।**

[ऐकान्यिकः] एक-अन्य मण्ड्यते । एकमन्यत् अपपाठोऽनुयोगे वृत्तमस्य = ऐकान्यिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[द्वैयन्यिकः] द्वि-अन्य । द्वेऽन्येऽपपाठे(ठौ)ऽवनुयोगे वृत्तेऽस्मा(स्य) = द्वैयन्यिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'लोकात्' (१।१।३) द्व् पाठउ, विश्लेषियइ । 'य्वः पदान्तात् प्रागैदौत्' (७।४।५) ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[त्रैयन्यिकः] त्रि-अन्य । त्रीणि अन्यानि अपपाठा अनुयोगे वृत्तान्यस्य । अनेन इकण्प्र० → इक । 'लोकात्' (१।१।३) त्र् पाठउ विश्लेषयइ । 'य्वः पदान्तात्०' (७।४।५) ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[ऐकरूपिकः] एकं रूपमध्ययने वृत्तमस्य = ऐकरूपिकः । मतान्तरे अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

बहुस्वरपूर्वादिकः ॥ ६।४।६८ ॥

[बहुस्वरपूर्वात्] बहुस्वरं पूर्वपदं यस्य सः = बहुस्वरपूर्वपदस्तस्मात् । 'ते लुग्वा' (३।२।१०८) पदलोपः ।

[इकः] इक प्रथमा सि ।

[एकादशान्यिकः, एकादशान्यिका स्त्री] एकेनाधिका दश = एकादश । 'एकादश-षोडश-षोढन्०' (३।२।९१) एकादशन्निपातः । एकादशान्यपपाठरूपाण्यनुयोगेऽस्य वृत्तानि = एकादशान्यिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[द्वादशान्यिकः, द्वादशान्यिका स्त्री] द्वि-दशन् । द्वाभ्यामधिका दश = द्वादश । 'द्वि-त्र्यष्टानां द्वा-त्रयोऽष्टाः प्राक् शतादनशीति-बहुव्रीहौ' (३।२।९२) द्वि० → द्वा० निपातः । द्वादशान्यपपाठरूपाण्यनुयोगेऽस्य वृत्तानि = द्वादशान्यिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[त्रयोदशान्यिकः, त्रयोदशान्यिका स्त्री] त्रि-दशन् । त्रिभिरधिका दश = त्रयोदश । 'द्वि-त्र्यष्टानां द्वा०' (३।२।९२) त्रि० → त्रयो निपातः । त्रयोदशान्यपपाठरूपाण्यनुयोगेऽस्य वृत्तानि = त्रयोदशान्यिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[ऐकग्रन्थिकः] एको ग्रन्थो अध्ययने वृत्तोऽस्य = ऐकग्रन्थिकः । मतान्तरे अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णे०' (७।४।६८) अलुक् ।

[चतुर्दशान्यिकः, चतुर्दशान्यिका स्त्री] चतुर्भिरधिका दश । चतुर्दशान्यपपाठरूपाण्यनुयोगेऽस्य वृत्तानि = चतुर्दशान्यिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[द्वादशरूपिकः] द्वादशरूपाण्यध्ययने वृत्तान्यस्य = द्वादशरूपिकः । मतान्तरे अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि ॥छ॥

भक्ष्यं हितमस्मै ॥ ६।४।६९ ॥

[भक्ष्यम्] भक्ष्य सि-अम् ।

[हितम्] हित सि-अम् ।

[अस्मै] अस्मै सप्तमी ङि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

तदिति वर्त्तते ।

[आपूपिकः] अपूपा भक्ष्यं हितमस्मै = आपूपिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[शाष्कुलिकः] शष्कुली । शष्कुल्यो भक्ष्यं हितमस्मै = शाष्कुलिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[मौदकिकः] मोदक । मोदका भक्ष्यं हितमस्मै = मौदकिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

हितार्थो भक्षणक्रिया च तद्धितवृत्तावेवान्तर्भवति ॥छ॥

नियुक्तं दीयते ॥ ६।४।७० ॥

[नियुक्तम्] नियुक्त 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[दीयते] दीयते सप्तमी ङि ।

तदिति अस्मै इति च वर्त्तते ।

[आग्रभोजनिकः] अग्रभोजन । अग्रे(ग्र)भोजनमस्मै नियुक्तं दीयते = आग्रभोजनिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[मांसिकः] मांस । मांसमस्मै नियुक्तं दीयते = मांसिकः ।

[आपूपिकः] अपूपा अस्मै नियुक्तं दीयते = आपूपिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[ग्रामिकः] ग्राममस्मै(ग्रामोऽस्मै) नियुक्तं दीयते = ग्रामिकः ।

[आग्रहारिकः] अग्रहारब्राह्मणादयो ग्रामः । अग्रहारमस्मै नियुक्तं दीयते = आग्रहारिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

यत्र प्रतिपन्नं दिने तत्र ददाति न व्यभिचरति, व्यभिचारस्य अयं पर्यायः । नित्यमिति कोऽर्थः ? नित्यब्राह्मणेभ्यो(यः) पञ्चभ्यो भोजनं दातव्यमिति नियमः ॥छ॥

श्राणा-मांसौदनादिको वा ॥ ६।४।७१ ॥

[श्राणामांसौदनात्] श्राणाश्च मांसौदनश्च = श्राणामांसौदनम्, तस्मात् ।

[इकः] इक प्रथमा सि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[श्राणिकः पथ्याशी, श्राणिका, श्राणिकी] श्राणा । श्राणा-यवागूः नियुक्तमस्मै दीयते = श्राणिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । इकेकणोः स्त्रियां विशेषः । यथा-श्राणिकी । अत्र 'इकण्' (६।४।१) इत्यनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[मांसौदनिकः, मांसौदनिका, मांसौदनिकी] मांसश्च ओदनश्च = मांसौदनः । मांसौदनो नियुक्तमस्मै दीयते = मांसौदनिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । इकेकणोः स्त्रियां विशेषः । यथा-मांसौदनिकी । अत्र 'इकण्' (६।४।१) इत्यनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ॥छ॥

भक्तौदनाद्वाऽणिकट् ॥ ६।४।७२ ॥

[भक्तौदनात्] भक्तं च ओदनं च = भक्तौदनम्, तस्मात् ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[अणिकट्] अण् च इकट् च = अणिकट् । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् ।

[भाक्तः, भाक्तिकः] भक्तमस्मै नियुक्तं दीयते = भाक्तः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । एवम्-भाक्तिकः । 'इकण्' (६।४।१) इत्यनेन इकण्प्र० इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[ओदनिकः, ओदनिकी, औदनिकः] ओदनमस्मै नियुक्तं दीयते = ओदनिकः । अनेन इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । एवम्-औदनिकः । 'इकण्' (६।४।१) इत्यनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

नवयज्ञादयोऽस्मिन् वर्त्तन्ते ॥ ६।४।७३ ॥

[नवयज्ञादयः] नवयज्ञ आदिर्येषां ते-तेभ्यो वा । पञ्चमी भ्यस् । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[अस्मिन्] अस्मिन् सप्तमी ङि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[वर्त्तन्ते] वर्त्तन्ते क्रिया प्रथमा सि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[नावयज्ञिकः] नवा यज्ञा(नवयज्ञाः) अस्मिन् वर्त्तन्ते = नावया(य)ज्ञिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[पाकयज्ञिकः] पाकेन-हविर्विशेषेण साध्यो यज्ञः = पाकयज्ञः । यद्वा पाकप्रधाना यज्ञाः = पाकयज्ञाः । पाकयज्ञा अस्मिन् वर्त्तन्ते = पाकयज्ञिकः ।अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

तत्र नियुक्ते ॥ ६।४।७४ ॥

[तत्र] तत्र पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[नियुक्ते] नियुक्त सप्तमी ङि ।

नियुक्तोऽधिकृतो व्यापारित इत्यर्थः । पूर्वकस्य नियुक्तमित्यस्य क्रियाविशेषणरूपस्याव्यभिचारो नित्यमिति चार्थः । एतत्सूत्रोपात्तः प्रत्ययार्थश्चायम् । **नियुक्तः पूर्वसूत्रोपात्तः, स तु प्रकृत्यर्थोपाधिः ।**

[शौल्कशालिकः] शुल्कशालायां नियुक्तः = शौल्कशालिकः ।

[आपणिकः] आपणे नियुक्तः = आपणिकः ।

[आतरिकः] आतरे नियुक्तः = आतरिकः ।

[दौवारिकः] द्वारे नियुक्तः = द्वौवारिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'लोकात्' (१।१।३) द् पाठउ विश्लेषियइ । 'द्वारादेः' (७।४।६) औ ।

[आक्षपटलिकः] अक्षाणां-व्यवहाराणां पटलं-समूहः, तत्र नियुक्तः = आक्षपटलिकः । आखण्डलिउ इति यस्य प्रसिद्धिः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

अगारान्तादिकः ॥ ६।४।७५ ॥

[अगारान्तात्] अगारो अन्ते यस्य सः = अगारान्तस्तस्मात् ।

[इकः] इक प्रथमा सि ।

[देवागारिकः, देवागारिका] देवस्यागारं = देवागारम्, तत्र नियुक्तः = देवागारिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[भाण्डागारिकः, भाण्डागारिका] भाण्डानां-पात्राणामगारं = भाण्डागारम्, तत्र नियुक्तः = भाण्डागारिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[आयुधागारिकः, आयुधागारिका] आयुधानामगारमायुधागारम्, तत्र नियुक्तः = आयुधागारिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[कोष्ठागारिकः, कोष्ठागारिका] कोष्ठागारे नियुक्तः = कोष्ठागारिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

अदेश-कालादध्यायिनि ॥ ६।४।७६ ॥

[अदेशकालात्] देशश्च कालश्च = देशकालम् । न देशकालमदेशकालम्, तस्मात् ।

[अध्यायिनि] अध्यायिन् । अध्य(अ)धीयत इत्येवंशीलः = अध्यायी, तस्मिन् ।

अदेश- **[आशुचिकः]** अशुचि । अशुचावध्यायी = आशुचिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[श्माशानिकः] श्मशानेऽध्यायी = श्माशानिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[श्माशानाभ्यासिकः] श्मशानस्याभ्यासं निकटं-समीपं = श्मशानाभ्यासम्, तत्राध्यायी = श्माशानाभ्यासिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

अकाल-**[सान्ध्यिकः]** सन्ध्या । सन्ध्यायामध्यायी = सान्ध्यिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

卐**[औल्कापातिकः]** उल्कापातेऽध्यायी = औल्कापातिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[आनध्यायिकः] न अध्यायः = अनध्यायः । अनध्यायेऽध्यायी = आनध्यायिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

निकटादिषु वसति ॥ ६।४।७७ ॥

[निकटादिषु] निकटमादिर्येषां ते = निकटादयः, तेषु = निकटादिषु । पञ्चमी भ्यस् । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[वसति] वसतीति वसत्, तस्मिन् ।

[नैकटिकः] निकट । निकटे वसति = नैकटिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आरण्यिकः] अरण्ये भवः = आरण्यकः । 'अरण्यात् पथि-न्यायाऽध्यायेभ-नर-विहारे' (६।३।५१) अकञ्प्र० → अक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । आरण्यकेन भिक्षुणा ग्रामात् क्रोशे वस्तव्यमिति यस्य शास्तुरितः शास्त्र(त्रं) सञ्जातमस्य नियमस्यानियमस्य । 'तदस्य सञ्जातं तारकादिभ्य इतः (७।१।१३८) इतस्प्र० । शास्त्रितो वासः स एवोच्यते । एतदर्थ एव च तत्रेत्यधिकारे सप्तमी निर्देशः ।

[वार्क्षमूलिकः] वृक्षमूले वसति = वार्क्षमूलिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[श्माशानिकः] श्मशाने वसति = श्माशानिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[आभ्यवकाशिकः] अभिगतोऽवकाशः = अभ्यवकाशः-मुत्कलप्रदेशः, तत्र वसति = आभ्यवकाशिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[आवसथिकः] अवसथे वसति = आवसथिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

卐 बृहद्वृत्तौ - औत्पातिकः ।

सतीर्थ्यः ॥६।४।७८ ॥

[सतीर्थ्यः] सतीर्थ्य प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[सतीर्थ्यः] समानतीर्थे वसति । अनेन यप्र० - समानस्य च सभावः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । **तीर्थमिह गुरुरुच्यते** ॥छ॥

प्रस्तार-संस्थान-तदन्त-कठिनान्तेभ्यो व्यवहरति ॥ ६।४।७९ ॥

[प्रस्तारसंस्थानतदन्तकठिनान्तेभ्यः] प्र'स्तृगृश् आच्छादने' (१५२१) स्तृ । प्रस्तरणं = प्रस्तारः । 'अयज्ञे स्त्रः' (५।३।६८) घञ्प्र० → अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् । प्रस्तारश्च संस्थानश्च = प्रस्तारसंस्थानौ । ते अन्ते येषां ते = तदन्ताः । कठिनोऽन्ते येषां ते = कठिनान्ताः । प्रस्तारसंस्थानौ च तदन्ताश्च कठिनान्ताश्च = प्रस्तारसंस्थानतदन्तकठिनान्ताः, तेभ्यः ।

[व्यवहरति] व्यवहरतीति व्यवहरत्, तस्मिन् ।

[प्रास्तारिकः] प्रस्तारे व्यवहरति = प्रास्तारिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । यथावस्थानं करोतीत्यर्थः ।

[सांस्थानिकः] संस्थाने व्यवहरति = सांस्थानिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कांस्यप्रस्तारिकः] कांस्यप्रस्तारे व्यवहरति = कांस्यप्रस्तारिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[लौहप्रस्तारिकः] लोहप्रस्तारे व्यवहरति = लौहप्रस्तारिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[गौसंस्थानिकः] गवां संस्थानं = गोसंस्थानम् । गोसंस्थाने व्यवहरति = गौसंस्थानिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आश्वसंस्थानिकः] अश्वानां संस्थानमश्वसंस्थानम् । अश्वसंस्थाने व्यवहरति = आश्वसंस्थानिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

कठिनान्त-**[वांशकठिनिकः]** वंशकठिने व्यवहरति = वांशकठिनिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वार्ध्रकठिनिकः] वर्ध्रकठिने भवः(व्यवहरति) = वार्ध्रकठिनिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

संख्यादेश्चाऽऽर्हदलुचः ॥ ६।४।८० ॥

[संख्यादेश्च] संख्या आदिर्यस्य सः = संख्यादिः, तस्मात् । च प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलुप् ।

[आर्हत्] 卐अर्हत आ = आर्हत् । तस्मात् । पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[अलुचः] न विद्यते लुप्(ग्) यस्याः सा = अलुक्, तस्याः ।

卐 श० म० न्या० - आ अर्हतः = आर्हत् ।

[चान्द्रायणिकः] चन्द्र 'अयि गतौ' (७९०) अय् । चन्द्रेण अय्यते-ज्ञायते = चन्द्रायणम् । अनट्प्र० → अन । 'पूर्वपदस्थान्नाम्न्यगः' (२।३।६४) णत्वम् । चान्द्रायणं चरति = चान्द्रायणिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[द्वैचन्द्रायणिकः] द्वे चन्द्रायणे चरति = द्वैचन्द्रायणिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । आर्हदर्थानुवृत्त्या 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) लुप् न भवति ।

[पारायणिकः] पारायणमधीते = पारायणिकः । 'तुरायण-पारायणं यजमाना-ऽधीयाने' (६।४।९२) इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[द्वैपारायणिकः] द्वे पारायणे अधीते = द्वैपारायणिकः । 'तुरायण-पारायणं यजमाना-ऽधीयाने' (६।४।९२) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[परमपारायणमधीते] परमं च तत् पारायणं च = परमपारायणम्, तमधीते ।

[महापारायणमधीते] महत्-पारायण । महच्च तत् पारायणं च = महापारायणः(णम्), तमधीते । 'जातीयैकार्थेऽच्वेः' (३।२।७०) डा० → आ० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अल्लुक् ।

[द्विसाहस्रः] द्वि-सहस्र । द्वे सहस्रे, द्वाभ्यामधिकं सहस्रं = द्विसहस्रम् । 'मयूरव्यंसकेत्यादयः' (३।१।११६) समासः । 'सहस्र-शतमानादण्' (६।४।१३६) । अण्प्र० । 'नवाऽणः' (६।४।१४२) वाऽण् लुप् । द्वयोः सहस्रं, द्वे सहस्रे यस्येति वा द्विसहस्रं वा अर्हति = द्विसाहस्रः । आर्हदर्थे अण्प्र० → अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[द्विशौर्पिकम्] द्वाभ्यां शूर्पाभ्यां क्रीतं = द्विशूर्पम् । 'शूर्पाद् वाऽञ्' (६।४।१३७) अञ्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) अञ्लुप् । द्विशूर्पेण क्रीतं = द्विशौर्पिकम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । 'मान-संवत्सरस्याशाण-कुलिजस्याऽनाम्नि' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[त्रिशौर्पिकम्] त्रिभिः शूर्पैः क्रीतं = त्रिशूर्पम् । 'शूर्पाद् वाऽञ्' (६।४।१३७) अञ्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) अञ्लुप् । पुनरपि त्रिशूर्पेण क्रीतं = त्रिशौर्पिकम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । 'मान-संवत्सर०' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । पुनरपि 'शूर्पाद् वाऽञ्' (६।४।१३७) इत्यञ् न भवति ॥छ॥

गोदानादीनां ब्रह्मचर्ये ॥ ६।४।८१ ॥

[गोदानादीनाम्] गोदान(नं) आदिर्येषां ते = गोदानादयः तेषाम् ।

[ब्रह्मचर्ये] ब्रह्मचर्य सप्तमी ङि ।

[गौदानिकम्] गोदान । गोदानस्य ब्रह्मचर्यं = गौदानिकम् । यावद् गोदानं न करोमि तावद् ब्रह्मचर्यमित्यर्थः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आदित्यव्रतिकम्] आदित्यव्रतानां ब्रह्मचर्यं करोति = आदित्यव्रतिकम् ।

[माहानाम्निकम्] महानाम्न्यो नाम तं व्रतमपि महानाम्न्यः । महानाम्नीनां ब्रह्मचर्यं = माहानाम्निकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । 'तद्धिताऽककोपान्त्य-पूरण्याख्याः' (३।२।५४) इति द्वारेण पुंवन्निषेधः ॥छ॥

चन्द्रायणं च चरति ॥ ६।४।८२ ॥

[चन्द्रायणम्] चन्द्रायणम् पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[चरति] चरति सप्तमी ङि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[चान्द्रायणिकः] चन्द्र इवाचरति । 'क्यङ्' (३।४।२६) क्यङ्प्र० → य । चन्द्रायते = चन्द्रायणम् । 'नन्द्यादिभ्योऽनः' (५।१।५२) अनप्र० । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० । चन्द्रायणं चरति = चान्द्रायणिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[गौदानिकः] गोदानं चरति = गौदानिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आदित्यव्रतिकः] आदित्यव्रतं चरति = आदित्यव्रतिकः । आदित्यव्रतसंज्ञा ऋचः, तासामध्ययनं ब्रह्मचर्यं, तेन अधीयते इत्यर्थः ।

[माहानाम्निकः] महत् नाम यस्याम् । 'नाम्नि' (२।४।१२) ङी । 'अनो वा' (२।४।११) ङी । 'ई-ङौ वा' (२।१।१०९) अलुक् । महानाम्न्यो नाम ऋचस्तत्साहचर्यात्तासां व्रतमपि महानाम्न्यः । महानाम्नीव्रतं चरति = माहानाम्निकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । 'तद्धिताऽककोपान्त्य०' (३।२।५४) इत्यादिद्वारेण पुंवन्निषेधः ॥छा॥

देवव्रतादीन् डिन् ॥ ६।४।८३ ॥

[देवव्रतादीन्] देवानां व्रतं = देवव्रतम् । देवव्रतमादिर्येषां ते = देवव्रतादयः, तान् ।

[डिन्] डिन् प्रथमा सि ।

[देवव्रती] देवव्रतं चरति = देवव्रती । अनेन डिन्प्र० → इन् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अलुक् । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् ।

[तिलव्रती] तिलव्रतं चरति = तिलव्रती । अनेन डिन्प्र० → इन् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अलुक् । प्रथमा सि । 'इन्-हन्०' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् ।

[अवान्तरदीक्षी] अवगतमन्तरं यस्या दीक्षायाः सा = अवान्तरदीक्षा, तां चरति = अवान्तरदीक्षी । अनेन डिन्प्र० → इन् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलुक् । प्रथमा सि । 'इन्-हन्०' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् ।

[महाव्रती] महच्च तद् व्रतं च = महाव्रतम् । 'जातीयैकार्थेऽच्वेः' (३।२।७०) डा० → आ० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अल्लुक् । महाव्रतं चरति = महाव्रती । अनेन डिन्प्र० → इन् । 'डित्यन्त्य०' (२।१।११४) अलुक् । प्रथमा सि । 'इन्-हन्०' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् ॥छा॥

डकश्चाष्टाचत्वारिंशतं वर्षाणाम् ॥ ६।४।८४ ॥

[डकश्च] डक प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । च प्रथमा सि ।

[अष्टाचत्वारिंशतम्] अष्टाचत्वारिंशतम् । पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[वर्षाणाम्] वर्षा षष्ठी आम । 'ह्रस्वाऽऽपश्च' (१।४।३२) आम्० → नाम्० ।

[अष्टाचत्वारिंशकः, अष्टाचत्वारिंशी] अष्टौ च चत्वारिंशश्च(च्च) = अष्टाचत्वारिंशत् । 'चत्वारिंशदादौ वा' (३।२।९३) अष्टन्शब्दस्य अष्टादेशः । प्रतिवेदं द्वादशवर्षब्रह्मचर्यक्रियाविधिः । अष्टाचत्वारिंशद्वर्षसहितं व्रतमष्टाचत्वारिंशत्, तच्चरति । अनेन डकप्र० → अक-डिन्प्र० → इन् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अलुक् । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् ।।छ।।

चातुर्मास्यं तौ यलुक् च ॥ ६।४।८५ ॥

[चातुर्मास्यम्] चातुर्मास्य द्वितीया अम् । 'अतः स्यमोऽम् (१।४।५७) अम् ।

[तौ] तद् । औ । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) द० → अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक् । 'ऐदौत् सन्ध्यक्षरैः' (१।२।१२) औ ।

[यलुक्] यस्य लुक् = यलुक् । प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[चातुर्मासकः, चातुर्मासी] चतुर्मास । चतुर्षु मासेषु भवानि = चातुर्मास्यानि । 'यज्ञे ञ्यः' (६।३।१३४) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । चातुर्मास्यानि नाम यज्ञाः तत्सहचरितानि व्रतानि = चातुर्मास्यानि, तानि चरति = चातुर्मासकः, चातुर्मासी । अनेन डकप्र० → अक - डिन्प्र० → इन् - यलोपश्च । प्रथमा सि । 'इन्-हन्०' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् ।।छ।।

क्रोश-योजनपूर्वाच्छताद् योजनाच्चाऽभिगमार्हे ॥ ६।४।८६ ॥

[क्रोशयोजनपूर्वात्] क्रोशश्च योजनं च = क्रोशयोजने । क्रोशयोजने पूर्वे यस्य सः = क्रोशयोजनपूर्वस्तस्मात् ।

[शतात्] शत पञ्चमी ङसि ।

[योजनात्] योजन पञ्चमी ङसि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[अभिगमार्हे] अभिगम 'अर्ह पूजायाम्' (५६४) अर्ह् । अभिगममर्हति = अभिगमार्हस्तस्मिन् । 'अर्होऽच्' (५।१।९१) अच्प्र० → अ ।

[क्रौशशतिको मुनिः] क्रोशशत । क्रोशशतादभिगमनमर्हति = क्रौशशतिको मुनिः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[यौजनशतिको मुनिः] योजनशत । योजनशतादभिगमनमर्हति = यौजनशतिको मुनिः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।।छ।।

[यौजनिकः साधुः] योजन । योजनादभिगमनमर्हति = यौजनिकः साधुः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

तद् यात्येभ्यः ॥ ६।४।८७ ॥

[तद्] तद् अम् । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) अम्लुप् ।

[याति] याति-गच्छतीति यान्, तस्मिन् । याति सप्तमी ङि । सूत्रत्वात् वा ।

[एभ्यः] इदम् पञ्चमी भ्यस् । 'अनक्' (२।१।३६) अ० । 'एद् बहुस्भोसि' (१।४।४) ए ।

[क्रौशशतिकः] क्रोशशतं याति = क्रौशशतिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[यौजनशतिकः] योजनशतं याति = यौजनशतिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[यौजनिको दूतः] योजनं याति = यौजनिको दूतः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

पथ इकट् ॥ ६।४।८८ ॥

[पथः] पथिन् पञ्चमी ङसि । 'इन् ङी-स्वरे लुक्' (१।४।७९) इन्लुक् ।

[इकट्] इकट् प्रथमा सि ।

[पथिकः, पथिकी स्त्री] पथिन् । पन्थानं याति = पथिकः । अनेन इकट्प्र० → इक । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लुक् । द्वितीये 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[द्विपथिकः, द्विपथिकी स्त्री] द्वौ पन्थानौ याति = द्विपथिकः । अनेन इकट्प्र० → इक । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लुक् । द्वितीये 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

कटमकृत्वा इकड्वचनं परत्वात् 'ऋक्-पूः-पथ्यपोऽत्' (७।३।७६) इत्यादिना अत्समासान्ते कृतेऽपि यथास्यादित्येवमर्थः ॥छ॥

नित्यं णः पन्थश्च ॥ ६।४।८९ ॥

[नित्यम्] नित्य 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलुक् ।

[णः] ण प्रथमा सि ।

[पन्थश्च] पन्थ प्रथमा सि । च प्रथमा सि ।

[पान्थः, पान्था स्त्री] पथिन् । पन्थानं नित्यं याति = पान्थः । अनेन णप्र० → अ-पन्थादेशश्च । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ।

[द्वैपन्थः, द्वैपन्था स्त्री] द्वौ पन्थानौ नित्यं याति । अनेन णप्र० → अ-पन्थादेशश्च । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[पथिकः] पन्थानं याति = पथिकः । 'पथ इकट्' (६।४।८८) इकट्प्र० → इक । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

शङ्कूत्तर-कान्तारा-ऽज-वारि-स्थल-जङ्गलादेस्तेनाऽऽहृते च ॥ ६।४।९० ॥

[शङ्कूत्तरकान्ताराऽजवारिस्थलजङ्गलादेः] शङ्कुश्च उत्तरश्च कान्तारश्च अजश्च वारिश्च(वारि च) स्थलश्च जङ्गलश्च = शङ्कूत्तरकान्ताराऽजवारिस्थलजङ्गलाः । शङ्कूत्तरकान्ताराऽजवारिस्थलजङ्गला आदयो यस्य सः = शङ्कूत्तरकान्ताराऽजवारिस्थलजङ्गलादिः, तस्मात् ।

[तेन] तेन पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[आहृते] आहृत सप्तमी ङि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[शाङ्कुपथिकः] शङ्कूनां पन्थाः = शङ्कुपथः । यद्वा शङ्कुप्रधानः पन्थाः = शङ्कुपथः । 'ऋक्-पूः-पथ्यपोऽत्' (७।३।७६) अत्समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लुक् । शङ्कुपथेन आहृतो याति वा = शाङ्कुपथिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[औत्तरपथिकः] उत्तरस्य देशस्य पन्थाः = उत्तरपथः । 'ऋक्-पूः-पथ्यपोऽत्' (७।३।७६) अत्समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लुक् । उत्तरपथेन आहृतो याति वा = औत्तरपथिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[कान्तारपथिकः] कान्तारस्य पन्थाः = कान्तारपथः । 'ऋक्-पूः-पथ्यपोऽत्' (७।३।७६) अत्समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लुक् । कान्तारपथेन आहृतो याति वा = कान्तारपथिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[आजपथिकः] अजस्य पन्थाः = अजपथः । 'ऋक्-पूः-पथ्यपोऽत्' (७।३।७६) अत्समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) इन्लुक् । अजपथेन आहृतो याति वा = आजपथिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[वारिपथिकः] वारिणः पन्थाः = वारिपथः । 'ऋक्-पूः-पथ्यपोऽत्' (७।३।७६) अत्समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) इन्लुक् । वारिपथेन आहृतो याति वा = वारिपथिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[स्थालपथिकः] 卐स्थलस्य पन्थाः = स्थलपथः । 'ऋक्-पूः-पथ्यपोऽत्' (७।३।७६) अत्समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) इन्लुक् । स्थलपथेन आहृतो याति वा = स्थालपथिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[जाङ्गलपथिकः] जङ्गलश्चासौ पन्थाश्च = जङ्गलपथः । 'ऋक्-पूः-पथ्यपोऽत्' (७।३।७६) अत्समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) इन्लुक् । जङ्लपथेन आहृतो याति वा = जाङ्गलपथिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः

卐 मध्यमवृत्तौ – स्थलं चासौ पन्थाश्च ।

स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । जाङ्गलो निर्जलप्रदेश उच्यते ॥छा॥

स्थलादेर्मधुक-मरिचेऽण् ॥ ६।४।९१ ॥

[स्थलादेः] स्थल(स्थलं) आदिर्यस्य सः = स्थलादिः, तस्मात् ।

[मधुकमरिचे] मधुकश्च(कं च) मरिचश्च(चं च) = मधुकमरिचम्, तस्मिन् ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

[स्थालपथम्] स्थलस्य पन्थाः = स्थलपथः । 'ऋक्-पूः-पथ्यपोऽत्' (७।३।७६) अत्समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) इन्लुक् । स्थलपथेन आहृतं मधुकं मरिचं वा = स्थालपथम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[स्थालपथिकमन्यत्] स्थलपथेन आहृतो याति वा = स्थालपथिकः । 'शङ्कूत्तर-कान्तारा-ऽज-वारि-स्थल-जङ्गलादेस्तेनाऽऽहृते च' (६।४।९०) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । अन्यत् ॥छा॥

तुरायण-पारायणं यजमाना-ऽधीयाने ॥ ६।४।९२ ॥

[तुरायणपारायणम्] तुरायणश्च(णं च) पारायणश्च(णं च) = तुरायणपारायणम् । पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[यजमानाऽधीयाने] यजमानश्च अधीयानश्च = यजमानाऽधीयानम्, तस्मिन् ।

[तौरायणिकः] तुर 'अयि गतौ' (७९०) अय् । तुरैरय्यते स्वर्गोऽनेन = तुरायणः । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र० → अन । 'पूर्वपदस्थान्नाम्न्यगः' (२।३।६४) णत्वम् । तुरायणं नाम यज्ञस्तं यजते = तौरायणिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[पारायणिकः] पारोऽय्यतेऽनेन = पारायणः । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र० → अन । 'पूर्वपदस्थान्नाम्न्यगः' (२।३।६४) न० → ण० । पारायणमधीते = पारायणिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छा॥

संशयं प्राप्ते ज्ञेये ॥ ६।४।९३ ॥

[संशयम्] संशयं पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[प्राप्ते] प्राप्नोति स्म = प्राप्तः, तस्मिन् ।

[ज्ञेये] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा । ज्ञायते = ज्ञेयः । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० - ज्ञा० → ज्ञे०, तस्मिन् ।

[सांशयिकोऽयमूर्ध्वो न जाने स्थाणुरुत पुरुष इति] संशयं प्राप्तः = सांशयिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सांशयिकोऽयमूर्ध्वो न जाने स्थाणुरुत पुरुष इति ।

[सांशयिकश्चैत्रो न जाने जीवति उत मृत इति] संशयं प्राप्तः = सांशयिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सांशयिकश्चैत्रो न जाने जीवति उत मृत इति ॥छ॥

तस्मै योगादेः शक्ते ॥ ६।४।९४ ॥

[तस्मै] तस्मै पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[योगादेः] योग आदिर्यस्य सः = योगादिः, तस्मात् ।

[शक्ते] शक्त सप्तमी ङि ।

[यौगिकः] योगाय शक्तः = यौगिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सान्तापिकः] सन्तापाय शक्तः = सान्तापिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

योग-कर्मभ्यां योकञौ ॥ ६।४।९५ ॥

[योगकर्मभ्याम्] योगश्च कर्मा च = तौ, ताभ्याम् ।

[योकञौ] यश्च उकञ् च = योकञौ ।

[योग्यः] योगाय शक्तः = योग्यः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कार्मुकम्] कर्मन् । कर्मणे शक्तं = कार्मुकम् । अनेन उकञ्प्र० → उक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'नोऽपदस्य' (७।४।६१) अन्लुक् । सि-अम् ॥छ॥

यज्ञानां दक्षिणायाम् ॥ ६।४।९६ ॥

[यज्ञानाम्] यज्ञानाम् पञ्चमी भ्यस् । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[दक्षिणायाम्] दक्षिणा सप्तमी ङि ।

यज्ञकर्मकृतां वेतनादानं दक्षिणा ।

[आग्निष्टोमिकी] अग्निष्टोमस्य दक्षिणा = आग्निष्टोमिकी । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[वाजपेयिकी] वाजपेय मण्ड्यते । वाजपेयस्य दक्षिणा = वाजपेयिकी ।

[राजसूयिकी] राजसूयस्य दक्षिणा = राजसूयिकी ।

[नावयज्ञिकी] नवानां यज्ञानां दक्षिणा = नावयज्ञिकी । तद्धितविषये समासः ।

[पाञ्चौदनिकी] पञ्च ओदना यत्र तत् । पञ्चौदनस्य दक्षिणा = पाञ्चौदनिकी । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[ऐकादशाहिकी] एकेनाधिका दश = एकादश । 'एकादश-षोडश-षोडन्०' (३।२।९१) एकादश निपात्यते । एकादशानामह्नां समाहारः । 'द्विगोरन्नह्नोऽट्' (७।३।९९) अट्समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लुक् । एकादशाहेन निर्वृत्त्यो यज्ञोऽप्युचारात् = एकादशाहः । एकादशाहस्य दक्षिणा = ऐकादशाहिकी । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[द्वादशाहिकी] द्वाभ्यामधिका दश = द्वादश । द्वादशानामह्नां समाहारः । द्विगोरन्नह्नोऽट्' (७।३।९९) अट्समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) अन्लुक् । द्वादशाहस्य दक्षिणा = द्वादशाहिकी । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[द्वैवाजपेयिकी] द्वयोर्वाजपेययोर्दक्षिणा = द्वैवाजपेयिकी । तद्धितविषये द्विगुः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ॥छ॥

तेषु देये ॥ ६।४।९७ ॥

[तेषु] तेषु पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[देये] देय सप्तमी ङि ।

[आग्निष्टोमिकम्] अग्निष्टोमे देयम् = आग्निष्टोमिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[वाजपेयिकं भक्तम्] वाजपेये देयं = वाजपेयिकं भक्तम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

काले कार्ये च भववत् ॥ ६।४।९८ ॥

[काले] काले पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[कार्ये] कार्य सप्तमी ङि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[भववत्] भवे इव = भववत् । 'तत्र' (७।१।५३) वत्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलुप् ।

[वार्षिकम्] वर्षा । वर्षासु भवं = वार्षिकम् । 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[मासिकम्] मासे भवं = मासिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शारदिकं श्राद्धं कर्म] शरद् । शरदि भवं = शारदिकं श्राद्धं कर्म । 'शरदः श्राद्धे कर्मणि' (६।३।८१) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ।

[शारदिकः, शारदो वा रोग आतपो वा] शरदि भवः = शारदिकः । 'नवा रोगा-ऽऽतपे' (६।३।८२) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । शरदि भवः = शारदः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । रोग आतपो वा ।

[नैशम्, नैशिकम्] निशायां भवं = नैशिकम् । 'निशा-प्रदोषात्' (६।३।८३) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[प्रादोषम्, प्रादोषिकम्] प्रदोषे भवं = प्रादोषिकम्, प्रादोषम् । 'निशा-प्रदोषात्' (६।३।८३) इकण्प्र० → इक । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शौवस्तिकम्] श्वस् मण्ड्यते । श्वो भवं = शौवस्तिकम् । 'श्वसस्तादिः' (६।३।८४) तादि इकण्प्र० → इक । 'लोकात्' (१।१।३) श् पाठउ विश्लेषियइ । 'द्वारादेः' (७।४।६) औ ।

[चिरत्नम्] चिरे भवं = चिरत्नम् । 'चिर-परुत्-परारेस्त्नः' (६।३।८५) त्नप्र० ।

[परुत्नम्] परुत् । परुद्भवं = परुत्नम् । 'चिर-परुत्-परारेस्त्नः' (६।३।८५) त्नप्र० ।

[पुराणम्] पुरा भवं = पुराणम् । 'पुरो नः' (६।३।८६) नप्र० । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[पूर्वाह्णेतनम्] पूर्वमहनः = पूर्वाह्णः । 'सर्वांऽश-संख्या-ऽव्ययात्' (७।३।११८) अट्समासान्तः-अह्नदेशश्च । सप्तमी ङि । पूर्वाह्णे भवं = पूर्वाह्णेतनम् । 'सायं-चिरं-प्राह्णे-प्रगे-ऽव्ययात्' (६।३।८८) तनट्प्र० → तन ।

[सायंतनम्] सायं भवं = सायंतनम् । 'सायं-चिरं-प्राह्णे०' (६।३।८८) तनट्प्र० → तन ।

[चिरंतनम्] चिरे भवं = चिरंतनम् । 'सायं-चिरं-प्राह्णे०' (६।३।८८) तनट्प्र० → तन । अत एव निर्देशाद् मान्तत्वं निपात्यते । म् आनीयते इत्यर्थः ।

[पौषम्] पुष्य । पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्तः कालोऽपि = पुष्यः । 'चन्द्रयुक्तात्०' (६।२।६) अण्प्र० । "लुप् त्वप्रयुक्ते" अण्लुप् । पुष्ये भवं = पौषम् । 'भर्तु-सन्ध्या०' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[शैशिरम्] शिशिरे भवं = शैशिरम् । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[सान्ध्यम्] सन्ध्यायां भवं = सान्ध्यम् । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[सांवत्सरं फलं पर्व वा] संवत्सरे भवं = सांवत्सरं फलं पर्व वा । 'संवत्सरात् फल-पर्वणोः' (६।३।९०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[हैमन्तम्, हैमनम्] हेमन्त । हेमन्ते भवं = हैमन्तम् । 'हेमन्ताद् वा तलुक् च' (६।३।९१) अण्प्र० → अ - विकल्पेन तलुक् च । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[प्रावृषेण्यम्] प्रावृष् । प्रावृषि भवं = प्रावृषेण्यम् । 'प्रावृष एण्यः' (६।३।९२) एण्यप्र० । सि-अम् ।

[वार्षिकम्] वर्षासु देयं कार्यं वा = वार्षिकम् । 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[मासिकम्] मासे देयं कार्यं वा = मासिकम् । 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[द्वैमासिकम्] द्वयोर्मासयोर्देयं कार्यं वा = द्वैमासिकम् । 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[त्रैमासिकम्] त्रिषु मासेषु देयं कार्यं वा = त्रैमासिकम् । 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

व्युष्टादिष्वण् ॥ ६।४।९९ ॥

[व्युष्टादिषु] व्युष्टादि सप्तमी सुप् । पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

[वैयुष्टम्] व्युष्टे प्रभाते देयं कार्यं वा = वैयुष्टम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'लोकात्' (१।१।३) व् पाठउ विश्लेषियइ । 'य्वः पदान्तात् प्रागैदौत्' (७।४।५) ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[नैत्यम्] नित्ये देयं कार्यं वा = नैत्यम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

व्युष्टसाहचर्यान्नित्यशब्दः कालवाची गृह्यते । 'उषू दाहे' (५२९) उष्, विपूर्व० । व्युष्यते स्माऽस्मिन्निति व्युष्टम् । 'अद्यर्थाच्चाऽऽधारे' (५।१।१२) क्तप्र० → त । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० ।

[नैत्यम्] नित्ये विषुवति षड्भिश्चराचरैर्मुहूर्त्तैरनाक्रम्यमाणे देयं कार्यं वा = नैत्यम् । मतान्तरेऽनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

विषुर्नाम मुहूर्त्तः, सोऽस्यास्ति = विषुवत् । समरात्रिंदिवः कालः । पुं-नपुंसकः । यद्वैजयन्ती-पुरीतत् महिमा हेम, विषुवत् कर्म लोम दोः । नृषण्ढलिङ्गाः । अमी लिङ्गाः ॥छ॥

यथाकथाचाणणः ॥ ६।४।१०० ॥

[यथाकथाचात्] यथाकथाच पञ्चमी ङसि । अव्ययात् ।

[णः] ण प्रथमा सि ।

यथाकथाचशब्दोऽव्ययसमुदायोऽनादरेणेत्यर्थे वर्त्तते ।

[याथाकथाचम्, याथाकथाचा दक्षिणा] यथाकथाच दीयते = याथाकथाचम् । अनेन णप्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । दक्षिणा ॥छ॥

तेन हस्ताद् यः ॥ ६।४।१०१ ॥

[तेन] तेन पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[हस्तात्] हस्त पञ्चमी ङसि ।

[यः] य प्रथमा सि ।

[हस्त्यम्] हस्तेन देयं कार्यं वा = हस्त्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

शोभमाने ॥ ६।४।१०२ ॥

[शोभमाने] शोभमान सप्तमी ङि ।

[कार्णवेष्टकिकं मुखम्] कर्णौ वेष्टेते । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । कर्णवेष्टावेव = कर्णवेष्टकौ । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र० → क । अथवा-वेष्टेते । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । कर्णयोर्वेष्टकौ = कर्णवेष्टकौ । कर्णवेष्टकाभ्यां शोभते = कार्णवेष्टकिकं मुखम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[वास्त्रयुगिकं शरीरम्] वस्त्रयुगेन शोभते = वास्त्रयुगिकं शरीरम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[औपानहिकौ पादौ] उप 'णहींच् बन्धने' (१२८५) णह् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नह् । उपनह्यत इति उपानहौ । 'क्विप्' (५।१।१४८) क्विप्प्र० । 'गति-कारकस्य नहि-वृति-वृषि-व्यधि-रुचि-सहि-तनौ क्वौ' (३।२।८५) दीर्घः उपस्य । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । उपानद्भ्यां शोभते = औपानहिकौ पादौ । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । औ ।

[अकार्णवेष्टकिकम्] कर्णवेष्टकाभ्यां न शोभते = अकार्णवेष्टकिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० । सि-अम् । कर्णवेष्टकशब्देन नञोऽसंबद्धत्वात् नञोऽकारस्य न वृद्धिः । एवमग्रेतनेऽपि ।

[अवास्त्रयुगिकम्] वस्त्रयुगेन न शोभते = अवास्त्रयुगिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० । सि-अम् ॥छ॥

कर्म-वेषाद् यः ॥ ६।४।१०३ ॥

[कर्मवेषात्] कर्म च वेषश्च = कर्मवेषम्, तस्मात् ।

[यः] य प्रथमा सि ।

[कर्मण्यं शौर्यम्] कर्मन् । कर्मणा शोभते = कर्मण्यम् । अनेन यप्र० । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) णत्वम् । शूरस्य भावः कर्म वा = शौर्यम् । 'पति-राजान्त-गुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[वेष्यो नटः] वेषेण शोभते = वेष्यो नटः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[अकर्मण्यः] कर्मणा न शोभते = अकर्मण्यः । अनेन यप्र० । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० ।

[अवेष्यः] वेषेण न शोभते = अवेष्यः । अनेन यप्र० । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० ।

[वेश्या नर्तकी] वेशेन शोभते = वेश्या । मतान्तरे अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० ॥छ॥

कालात् परिजय्य-लभ्य-कार्य-सुकरे ॥ ६।४।१०४ ॥

[कालात्] काल पञ्चमी ङसि ।

[परिजय्यलभ्यकार्यसुकरे] परिजय्यश्च लभ्यश्च कार्यश्च सुकरश्च = परिजय्यलभ्यकार्यसुकरम्, तस्मिन् ।

[मासिको व्याधिः] परि 'जिं अभिभवे' (८) जि । परितो जेतुं शक्यं = परिजय्यम् । 卐'शक्तार्हे कृत्याश्च' (५।४।३५) यप्र० । 'क्षय्य-जय्यौ शक्तौ' (४।३।९०) परिजय्य निपातः । सि-अम् । मास । मासेन परिजय्यः = मासिको व्याधिः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आर्द्धमासिकः] अर्द्धमासेन परिजय्यः = आर्द्धमासिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सांवत्सरिकः] संवत्सरेण परिजय्यः = सांवत्सरिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[मासिकः पटः] मासेन लभ्यः = मासिकः पटः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ।

[मासिकं चान्द्रायणम्] मासेन कार्यं = मासिकं चान्द्रायणम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । चन्द्रायणस्येदं = चान्द्रायणम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[मासिकः प्रासादः] अकृच्छ्रेण-अकष्टेन क्रियते यत् तत् = सुकरम् । 'दुः-स्वीषतः कृच्छ्रा०' (५।३।१३९) खल्प्र० → अ । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । सि-अम् । मासेन सुकरः = मासिकः प्रासादः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

निर्वृत्ते ॥ ६।४।१०५ ॥

[निर्वृत्ते] निर्वृत्त सप्तमी ङि ।

तेनेति कालादिति च वर्त्तते ।

[आह्निकम्] अहन् । अह्ना निर्वृत्तम् = आह्निकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अनीना-ऽदट्यह्नोऽतः' (७।४।६६) अलुक् । वृद्धिः ।

[मासिकम्] मासेन निर्वृत्तं = मासिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आर्द्धमासिकम्] अर्द्धमासेन निर्वृत्तम् = आर्द्धमासिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सांवत्सरिकम्] संवत्सरेण निर्वृत्तं = सांवत्सरिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

तं भावि-भूते ॥ ६।४।१०६ ॥

[तम्] तम् पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[भाविभूते] भावी च भूतश्च = भाविभूतम्, तस्मिन् ।

कालादित्यनुवर्त्तते । **स्वसत्तया व्याप्स्यमानः कालो येन भाविना उत्सवेन स व्याप्स्यमानः कालो भावी । स्वसत्तया व्याप्तकालो भूत उच्यते ।**

[मासिक उत्सवः] मासं भावी = मासिक उत्सवः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[मासिको व्याधिः] मासं भूतः = मासिको व्याधिः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । वाक्ये 'काला-ऽध्वनोर्व्याप्तौ' (२।२।४२) द्वितीया ॥छ॥

卐 मध्यमवृत्तौ - 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० ।

तस्मै भृता-ऽधीष्टे च ॥ ६।४।१०७ ॥

[तस्मै] तस्मै पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[भृताऽधीष्टे] भृतश्च अधीष्टश्च = भृताऽधीष्टम्, तस्मिन् ।

[च] च प्रथमा सि ।

भृतः - वेतनेन क्रीतः । अधीष्टः सत्कृत्य-पूजयित्वा व्यापारितः ।

[मासिकः कर्मकरः] मासाय भृतः = मासिकः कर्मकरः । 'भृतौ कर्मणः' (५।१।१०४) टप्र० → अ । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । मासं कर्मणे भृत इत्यर्थः ।

[मासिक उपाध्यायः] मासाय अधीष्टः = मासिक उपाध्यायः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 卐मासमध्यापनाय अधीष्ट इत्यर्थः ।

[वार्षिकः] वर्षायाधीष्टः = वार्षिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सांवत्सरिकः] संवच्छरायाधीष्टः = सांवच्छरिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

चकारस्तेन 'निर्वृत्ते' (६।४।१०५)- 'तं भावि-भूते' (६।४।१०६) - 'तस्मै भृता-ऽधीष्टे च' (६।४।१०७) इति सूत्रत्रयस्याप्युत्तरत्रानुवृत्त्यर्थः ॥छ॥

षण्मासादवयसि ण्येकौ ॥ ६।४।१०८ ॥

[षण्मासात्] षण्मास पञ्चमी ङसि ।

[अवयसि] 'वेंग् तन्तुसन्ताने' (९९२) वे । वयते = वयः । 'अस्' (उणा० ९५२) अस्प्र० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । न वयः = अवयस्तस्मिन् ।

[ण्येकौ] ण्यश्च इकश्च = ण्येकौ ।

[षाण्मास्यः, षण्मासिकः] षष्-मास । षड्भिर्मासैर्निर्वृत्तः । षण्मासान् भावी भूतो वा । षड्भ्यो मासेभ्यो भृतोऽधीष्टो वा = षाण्मास्यः-षण्मासिकः । अनेन ण्यप्र० → य - इकप्र० । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) ष० → ड० । 'तृतीयस्य पञ्चमे'(१।३।१) ड० → ण० ।

[षण्मास्यः] षण्मासान् भृतः = षण्मास्यः । 'षण्मासाद् य-यणिकण्' (६।४।११५) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

समाया ईनः ॥ ६।४।१०९ ॥

[समायाः] समा पञ्चमी ङसि ।

[ईनः] ईन प्रथमा सि ।

[समीनः] समा । समया निर्वृत्तः । समां भूतो भावी वा । समायै भृतोऽधीष्टो वा = समीनः । अनेन ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

卐 हैमप्रकाशे - मासमध्ययनाय......।

राव्यहः-संवत्सराच्च द्विगोर्वा ॥ ६।४।११० ॥

[राव्यहःसंवत्सरात्] रात्रिश्च अहश्च संवच्छरश्च (संवत्सरश्च) = रात्र्यहःसंवच्छरम्(संवत्सरम्), तस्मात् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[द्विगोर्वा] द्विगु पञ्चमी ङसि । वा प्रथमा सि ।

[द्विरात्रीणः] द्वाभ्यां रात्रिभ्यां निर्वृत्तः । द्वे रात्री भूतो भावी वा । द्वाभ्यां रात्रिभ्यां भृतोऽधीष्टो वा = द्विरात्रीणः ।

[त्रिरात्रीणः] तिसृभी रात्रिभिर्निर्वृत्तः । तिस्रौ रात्री भूतो भावी वा । तिसृभ्यः रात्रिभ्यो भृतोऽधीष्टो वा = त्रिरात्रीणः ।

[द्व्यहीनः] द्वाभ्यामहोभ्यां निर्वृत्तः । द्वेऽह्नी भूतो भावी वा । द्वाभ्यामहोभ्यां भृतोऽधीष्टो वा = द्व्यहीनः ।

[द्विसंवत्सरीणः] द्वाभ्यां संवत्सराभ्यां निर्वृत्तः । द्वे संवत्सरे भूतो भावी वा । द्वाभ्यां संवत्सराभ्यां भृतोऽधीष्टो वा = द्विसंवच्छरीणः ।

[द्विसमीनः] द्वाभ्यां समाभ्यां निर्वृत्तः । द्वे समे भूतो भावी वा । द्वाभ्यां समाभ्यां भृतोऽधीष्टो वा = द्विसमीनः । अनेन सर्वत्र ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् । रात्र्यन्तादहरन्ताच्च परमपि समासान्तं बाधित्वा अनवकाशत्वादीन अट् अभावे अह्नादेशोऽपि न भवति ।

[द्वैरात्रिकः] द्वाभ्यां रात्रिभ्यां निर्वृत्तः । द्वे रात्री भूतो भावी वा । द्वाभ्यां रात्रिभ्यां भृतोऽधीष्टो वा = द्विरात्रः । 'संख्यातैक-पुण्य-वर्षा-दीर्घाच्च रात्रेरत्' (७।३।११९) इत्यादिना अत्समासान्तः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपे सति [तेन] 'निर्वृत्ते' (६।४।१०५) इत्यादिसूत्रैः इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[द्वैयह्निकः] द्वाभ्यामहोभ्यां निर्वृत्तः । द्वेऽह्नी भूतो भावी वा । द्वाभ्यामहोभ्यां भृतोऽधीष्टो वा = द्वैयहः । 'सर्वांऽश-संख्या-ऽव्ययात्' (७।३।११८) अट्समासान्तः-अह्नादेशश्च । [तेन] 'निर्वृत्ते' (६।४।१०५) इत्यादिभिः सूत्रैः इकण्प्र० → इक । लोकात् द्व् पाठउ विश्लेषियइ । 'य्वः पदान्तात् प्रागैदौत्' (७।४।५) ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[द्वैयहिकः] द्वयोरह्नोः समाहारः । 'द्विगोरन्नह्नोऽट्' (७।३।९९) अट्समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लुक् । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) यत्वम् । द्व्यहेन निर्वृत्तः । द्व्यहं भूतो भावी वा । द्व्यहाभ्यां भृतोऽधीष्टो वा = द्वैयहिकः । [तेन] 'निर्वृत्ते' (६।४।१०५) इत्यादिभिः सूत्रैः इकण्प्र० → इक । 'य्वः पदान्तात् प्रागैदौत्' (७।४।५) ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[द्विसांवत्सरिकः] द्वाभ्यां संवत्सराभ्यां निर्वृत्तः । द्वौ संवत्सरौ भूतो भावी वा । द्वाभ्यां संवत्सराभ्यां भृतोऽधीष्टो वा = द्विसांवत्सरिकः । [तेन] 'निर्वृत्ते' (६।४।१०५) इत्यादिभिः सूत्रैः इकण्प्र० → इक । 'मान-संवत्सरस्या०' (७।४।१९) इत्यादिना उत्तरपदवृद्धिः ।

[द्वैसमिकः] द्वाभ्यां समाभ्यां निर्वृत्तः । द्वे समे भूतो भावी वा । द्वाभ्यां समाभ्यां भृतोऽधीष्टो वा = द्वैसमिकः । [तेन] 'निर्वृत्ते' (६।४।१०५) इत्यादिभिः सूत्रैः इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

समान्तात् पूर्वेण नित्ये प्राप्ते शेषेभ्योऽप्राप्ते विकल्पः ॥छ॥

वर्षादश्च वा ॥ ६।४।१११ ॥

[वर्षात्] वर्ष पञ्चमी ङसि ।

[अश्च] अ प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । च प्रथमा सि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[द्विवर्षः, द्विवर्षीणः, द्विवार्षिकः] द्वाभ्यां वर्षाभ्यां निर्वृत्तः । द्वौ वर्षौ द्वे वर्षे वा भूतो भावी वा । द्वाभ्यां वर्षाभ्यां भृतोऽधीष्टो वा = द्विवर्षः-द्विवर्षीणः । अनेन अ-ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० । एवम्- द्विवार्षिकः । [तेन] 'निर्वृत्ते' (६।४।१०५) इत्यादिभिः सूत्रैः इकण्प्र० → इक । 'संख्या-ऽधिकाभ्यां वर्षस्याऽभाविनि' (७।४।१८) इत्यनेन उत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् ।

[त्रिवर्षः, त्रिवर्षीणः, त्रिवार्षिकः] त्रिभिर्वर्षैर्निर्वृत्तः । त्रयो वर्षा (त्रीन् वर्षान्) तिस्रो वर्षा वा भूतो भावी वा । त्रिभिः(त्रिभ्यः) वर्षैः(वर्षेभ्यः) भृतोऽधीष्टो वा = त्रिवर्षः-त्रिवर्षीणः । अनेन अ-ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् । एवम्-त्रिवार्षिकः । [तेन] 'निर्वृत्ते' (६।४।१०५) इत्यादिभिः सूत्रैः इकण्प्र० → इक । 'संख्या-ऽधिकाभ्यां ०' (७।४।१८) इत्यनेन उत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् ।

भाविनि तु उत्तरपदवृद्धिर्निषेधात्-

[द्वैवर्षिकः] द्वौ वर्षौ भावी = द्वैवर्षिकः । 'तं भावि-भूते' (६।४।१०६) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।।छ।।

प्राणिनि भूते ॥ ६।४।११२ ॥

[प्राणिनि] प्राणिन् सप्तमी ङि ।

[भूते] भूत पञ्चमी ङसि ।

[द्विवर्षो दारकः] द्वे वर्षे भूतः प्राप्तः = द्विवर्षः । अनेन अप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'दॄश् विदारणे' (१५३५) दॄ । दृणाति-विदारयति शोकं जनकादीनामिति दारकः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[त्रिवर्षो वत्सः] त्रीणि वर्षाणि भूतः प्राप्तः = त्रिवर्षः । अनेन अप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । वत्सः ।

[द्विवर्षः, द्विवर्षीणः, द्विवार्षिकः सरकः] द्वौ वर्षौ, द्वे वर्षे वा भूतः प्राप्तः = द्विवर्षः, द्विवर्षीणः । 'वर्षादश्च वा' (६।४।१११) अ-ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् । एवम्-द्विवार्षिकः । 'निर्वृत्ते' (६।४।१०५) 'तं भावि-भूते' (६।४।१०६) इकण्प्र० → इक । 'संख्या-ऽधिकाभ्यां वर्षस्याऽभाविनि' (७।४।१८) उत्तरपदवृद्धिः ।

[द्विवर्षः, द्विवर्षीणः, द्विवार्षिको मनुष्यः] द्वे वर्षे भावी । द्वाभ्यां वर्षाभ्यां भृतोऽधीष्टो वा = द्विवर्षः । 'वर्षादश्च वा' (६।४।१११) अ-ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् । एवम्-द्विवार्षिकः । [तेन] 'निर्वृत्ते' (६।४।१०५) इत्यादिसूत्रैः इकण्प्र० → इक । 'संख्या-ऽधिकाभ्यां ०' (७।४।१८) उत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णस्य लुक् । मनुष्यः ।।छ।।

मासाद् वयसि यः ॥ ६।४।११३ ॥

[मासात्] मास पञ्चमी ङसि ।

[वयसि] वयस् सप्तमी ङि ।

[यः] य प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[द्विमास्यो दारकः] द्वौ मासौ भूतः = द्विमास्यः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । दारकः ।

[त्रिमास्यो दारकः] त्रीन् मासान् भूतः-प्राप्तः = त्रिमास्यः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । दारकः ।

[द्वैमासिको व्याधिः] द्वौ मासौ भावी । 'तं भावि-भूते' (६।४।१०६) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[द्वैमासिको युवा] द्वौ मासौ भावी = द्वैमासिको युवा । 'तं भावि-भूते' (६।४।१०६) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । युवन् । प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् ॥छा॥

ईनञ् च ॥ ६।४।११४ ॥

[ईनञ्] ईनञ् प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि ।

द्विगोरिति निवृत्तम् ।

[मासीनः, मास्यो दारकः] मासं भूतः = मासीनः, मास्यः । अनेन ईनञ् → ईन-यश्च प्रत्ययः । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । दारकः ।

ञकारो वृद्धिहेतुत्वेन पुंवद्भावाभावार्थः ।

[मासीनास्वसृकः] मासीना स्वसा यस्य सः = मासीनास्वसृकः । 'ऋन्नित्यदितः' (७।३।१७१) कच्प्र० → क ।

[मासिको नायकः] मासेन निर्वृत्तः = मासिकः । [तेन] 'निर्वृत्ते' (६।४।१०५) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । नायकः ॥छा॥

षण्मासाद् य-यणिकण् ॥ ६।४।११५ ॥

[षण्मासात्] षण्मास पञ्चमी ङसि ।

[ययणिकण्] यश्च यण् च इकण् च = ययणिकण् । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलुक् ।

[षण्मास्यः, षाण्मास्यः, षाण्मासिकः] षण्मासान् भूतः = षण्मास्यः, षाण्मास्यः, षाण्मासिकः । अनेन य-यण् → य- इकण् → इकप्र० । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[षाण्मास्यः, षण्मासिको नायकः] षण्मासान् भावी भूतो वा । 'षण्मासादवयसि ण्येकौ' (६।४।१०८) ण्यप्र० → य-इकश्च प्रत्ययः । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । नायकः ॥छा॥

सोऽस्य ब्रह्मचर्य-तद्वतोः ॥ ६।४।११६ ॥

[सोऽस्य] तद् प्रथमा सि । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) द० → अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक् । 'तः सौ सः' (२।१।४२) त० → स० क्रियते । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । अथवा सो मण्ड्यते । पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लोपः । अस्य सप्तमी ङि । सूत्रत्वाल्लोपः ।

[ब्रह्मचर्यतद्वतोः] तद् विद्यते यस्य = तद्वान् । ब्रह्मचर्यं च तद्वांश्च = ब्रह्मचर्यतद्वन्तौ, तयोः = ब्रह्मचर्यतद्वतोः । सप्तमी ओस् ।

[मासिकं ब्रह्मचर्यम्] मासोऽस्य ब्रह्मचर्यस्य = मासिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । ब्रह्मचर्यम् ।

[आर्द्धमासिकम्] अर्द्धमासोऽस्य ब्रह्मचर्यस्य = आर्द्धमासिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सांवत्सरिकम्] संवत्सरो जातोऽस्य ब्रह्मचर्यस्य = सांवत्सरिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[मासिको ब्रह्मचारी] मासोऽस्य ब्रह्मचारिणः = मासिको ब्रह्मचारी । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । मासं ब्रह्मचर्यमित्यर्थः ।

[आर्द्धमासिकः] अर्द्धमासोऽस्य ब्रह्मचारिणः = आर्द्धमासिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[सांवत्सरिकः] संवत्सरोऽस्य ब्रह्मचारिणः = सांवत्सरिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

प्रयोजनम् ॥ ६।४।११७ ॥

[प्रयोजनम्] प्र 'युजूंपी योगे' (१४७६) युज् । प्रयुङ्क्ते प्रयोजयति वा = प्रयोजनम् । रम्यादित्वात् अनट्प्र० → अन । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । सि-अम् ।

सोऽस्येति वर्त्तते । प्रयोजनम्, प्रयोजकम्, प्रवर्त्तकम्, जनकं तुर्यनाम्नः ।

[जैनमहिकम्] जिनमह मण्ड्यते । जिनमहः प्रयोजनमस्य तत् = जैनमहिकं देवागमनम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[ऐन्द्रमहिकम्] इन्द्रमहः प्रयोजनमस्य तत् = ऐन्द्रमहिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[आभिषेचनिकम्] अभिषेचनं प्रयोजनमस्य तत् = आभिषेचनिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[दैपोत्सविकम्] दीपप्रधान उत्सवः = दीपोत्सवः । दीपोत्सवः प्रयोजनमस्य तत् = दैपोत्सविकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

एकागाराच्चौरे ॥ ६।४।११८ ॥

[एकागारात्] एकं च तद् अगारं च = एकागारम्, तस्मात् ।

[चौरे] चौर सप्तमी ङि ।

[ऐकागारिकश्चौरः, ऐकागारिकी] एकमसहायमगारं प्रयोजनमस्य = ऐकागारिकः, ऐकागारिकी चौर्य-कर्त्री । 'नामग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणम्' (न्या०सं०वक्ष०(१)/सूत्र(१६)) इति अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

चौरे नियमार्थं वचनम् ॥छ॥

चूडादिभ्योऽण् ॥ ६।४।११९ ॥

[चूडादिभ्यः] चूडा आदिर्येषां ते = चूडादयः, तेभ्यः ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

[चौडम्] चूडा प्रयोजनमस्य = चौडम्-मुण्डनम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[चौलम्] चूला प्रयोजनमस्य = चौलम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[औपनयनम्] उपनयनं प्रयोजनमस्य = औपनयनम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[श्राद्धम्] श्रद्धा, प्रयोजनमस्य = श्राद्धम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ॥छ॥

विशाखा-ऽऽषाढान्मन्थ-दण्डे ॥ ६।४।१२० ॥

[विशाखाऽऽषाढात्] विशाखा च आषाढा च = विशाखाऽऽषाढम्, तस्मात् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वत्वम् ।

[मन्थदण्डे] मन्थश्च दण्डश्च = मन्थदण्डम्, तस्मिन् ।

मन्थो विलोडनं दण्डो वा । "व्रतिनामाषाढो दण्ड" इत्युच्यते ।

[वैशाखो मन्थः] विशाखा प्रयोजनमस्य = वैशाखो मन्थः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[आषाढो दण्डः] आषाढा आषाढे आषाढाः प्रयोजनमस्य = आषाढो दण्डः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

उत्थापनादेरीयः ॥ ६।४।१२१ ॥

[उत्थापनादेः] उत्थापन(नं) आदिर्यस्य सः = उत्थापनादिः, तस्मात् ।

[ईयः] ईय प्रथमा सि ।

[उत्थापनीयः] उत् 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव०' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताभावे०' (न्या०सं०वक्ष०(१)/सूत्र(२९)) स्था । उत्तिष्ठन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'अर्त्ति-री-व्ली०' (४।२।१) पोऽन्तः । 'उदः स्था-स्तम्भः सः' (१।३।४४) सलुक् । उत्थाप्यते = उत्थापनम् । अनट्प्र० → अन ।

'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लुक् । उत्थापनं प्रयोजनमस्य = उत्थापनीयः । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।।छ।।

विशि-रुहि-पदि-पूरि-समापेरनात् सपूर्वपदात् ।। ६।४।१२२ ।।

[विशिरुहिपदिपूरिसमापेः] विशिश्च रुहिश्च पदिश्च पूरिश्च समापिश्च = विशिरुहिपदिपूरिसमापि, तस्मात् ।

[अनात्] अन पञ्चमी ङसि ।

[सपूर्वपदात्] सह पूर्वपदेन वर्त्तत इति सपूर्वपदस्तस्मात् । 'सहस्य सोऽन्यार्थे' (३।२।१४३) सह० → सभावः ।

[गृहप्रवेशनीयम्] गृह प्र 'विशंत् प्रवेशने' (१४१५) विश् । प्रविश्यते = प्रवेशनम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । गृहस्य गृहे वा प्रवेशनं प्रयोजनमस्य तत् = गृहप्रवेशनीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[संवेशनीयम्] संवेशनं दानं-प्रयोजनमस्य = संवेशनीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[अनुवेशनीयम्] अनु-पश्चात् वेशनं-गमनं प्रयोजनमस्य = अनुवेशनीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[अनुप्रवेशनीयम्] अनुप्रवेशनं प्रयोजनमस्य = अनुप्रवेशनीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[समावेशनीयम्] समावेशनं प्रयोजनमस्य = समावेशनीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[प्रासादारोहणीयम्] प्रासाद 'रुहं जन्मनि' (९८८) रुह्, आङ्पूर्व० । प्रासादे आरुह्यते = प्रासादारोहणम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । प्रासादारोहणं प्रयोजनमस्य = प्रासादारोहणीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[आरोहणीयम्] आरोहणं प्रयोजनमस्य = आरोहणीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[प्ररोहणीयम्] प्ररोहणं प्रयोजनमस्य = प्ररोहणीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[अनुरोहणीयम्] अनुरोहणं प्रयोजनमस्य = अनुरोहणीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[अन्वारोहणीयम्] अन्वारोहणं प्रयोजनमस्य = अन्वारोहणीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम्।

[अश्वप्रपदनीयम्] 'पदिंच् गतौ' (१२५७) पद्, प्रपूर्व० । प्रपद्यते = प्रपदनम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । अश्वानां प्रपदनं = अश्वप्रपदनम् । अश्वप्रपदनं प्रयोजनमस्य = अश्वप्रपदनीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम्।

[गोप्रपदनीयम्] गवां प्रपदनं = गोप्रपदनम् । गोप्रपदनं प्रयोजनमस्य = गोप्रपदनीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[प्रपापूरणीयम्] पूरी(रैं)चि आप्यायने' (१२६८) पूर् । पूर्यते = पूरणम् । अनट्प्र० → अन । प्रपायाः पूरणं प्रयोजनमस्य = प्रपापूरणीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[महापूरणीयम्] महच्च तत् पूरणं च = महापूरणम् । 'जातीयैकार्थेऽच्वेः' (३।२।७०) डा० → आ० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अल्लुक् । महापूरणं प्रयोजनमस्य = महापूरणीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम्।

[अङ्गसमापनीयम्] सम् 'आप्लृंट् व्याप्तौ' (१३०७) आप् । समाप्यते = समापनम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । अङ्गस्य समापनं प्रयोजनमस्य = अङ्गसमापनीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम्।

[श्रुतस्कन्धसमापनीयम्] श्रुतस्य स्कन्धः = श्रुतस्कन्धः । श्रुतस्कन्धस्य समापनं प्रयोजनमस्य = श्रुतस्कन्धसमापनीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम्।

[व्याकरणसमापनीयम्] व्याकरणस्य समापनं प्रयोजनमस्य = व्याकरणसमापनीयम् । अनेन ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम्।।छ।।

स्वर्ग-स्वस्तिवाचनादिभ्यो य-लुपौ ॥ ६।४।१२३ ॥

[स्वर्गस्वस्तिवाचनादिभ्यः] 卐स्वर्गश्च स्वस्तिवाचनादिश्च = स्वर्गस्वस्तिवाचनादयस्तेभ्यः = स्वर्गस्वस्तिवाचनादिभ्यः । पञ्चमी भ्यस्।

[यलुपौ] यश्च लुप् य = यलुपौ ।

[स्वर्ग्यम्] स्वर्गः प्रयोजनमस्य = स्वर्ग्यः(स्वर्ग्यम्) । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[यशस्यम्] यशः प्रयोजनमस्य = यशस्यम् । अनेन यप्र० ।

[आयुष्यम्] आयुस् मण्ड्यते । आयुः प्रयोजनमस्य = आयुष्यम् । अनेन यप्र० । 'नाम्यन्तस्था-कवर्गात्०' (२।३।१५) षत्वम्।

[काम्यम्] कामं प्रयोजनमस्य = काम्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[धन्यम्] धनं प्रयोजनमस्य = धन्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[स्वस्तिवाचनम्] स्वस्तिवाचनं प्रयोजनमस्य = स्वस्तिवाचनम् । 'प्रयोजनम्' (६।४।११७) इकण्प्र० । अनेन लुप् । सि-अम् ।

[शान्तिवाचनम्] शान्तिवाचनं प्रयोजनमस्य = शान्तिवाचनम् । 'प्रयोजनम्' (६।४।११७) इकण्प्र० । अनेन लुप् । सि-अम् ।

卐 श०म० न्या०-स्वर्गश्च स्वस्तिवाचनं च चेति इतरेतरयोगद्वन्द्वस्यादिशब्देन बहुव्रीहिः ।
मध्यमवृतौ-स्वर्गश्च स्वस्तिवाचनं च, ते आदी यस्य गणस्य, तेभ्यः ।

[पुण्याहवाचनम्] पुण्य-अहन् । पुण्यं च तद् अहश्च = पुण्याहम् । 'अह्नः' (७।३।११६) अट्समासान्तः → अ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लुक् । पुण्याहस्य वाचनं प्रयोजनमस्य = पुण्याहवाचनम् । 'प्रयोजनम्' (६।४।११७) इकण्प्र० । अनेन लुप् । सि-अम् ।।छ।।

समयात् प्राप्तः ।। ६।४।१२४ ।।

[समयात्] समय पञ्चमी ङसि ।

[प्राप्तः] प्राप्त प्रथमा सि ।

सोऽस्येत्यनुवर्त्तते ।

[सामयिकं कार्यम्] समयः प्राप्तोऽस्य = सामयिकं कार्यम् । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । उपनतकालमित्यर्थः ।।छ।।

ऋत्वादिभ्योऽण् ।। ६।४।१२५ ।।

[ऋत्वादिभ्यः] ऋतुरादिर्येषां ते = ऋत्वादयः, तेभ्यः = ऋत्वादिभ्यः । पञ्चमी भ्यस् ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

[आर्तवं पुष्पफलम्] ऋतुः प्राप्तोऽस्य = आर्तवं पुष्पफलम् । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः आर् ।

[औपवस्त्रम्] उपवस्तृ मण्ड्यते । उपवस्ता प्राप्तोऽस्य = औपवस्त्रम् । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः औ । सि-अम् ।

[प्राशित्रम्] प्राश्नातीति प्राशिता । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० → तृ । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् → इ । प्राशिता वाटनं वालेन यत् प्रथममन्नं भुज्यते तदित्यर्थः । प्राशिता प्राप्तोऽस्य = प्राशित्रम् । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः । तृ० → त्र० । सि-अम् ।।छ।।

कालाद् यः ।। ६।४।१२६ ।।

[कालात्] काल पञ्चमी ङसि ।

[यः] य प्रथमा सि ।

[काल्यस्तापसः] कालः प्राप्तोऽस्य = काल्यः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । तपस् । तपोऽस्मिन्नस्ति = तापसः । 'ज्योत्स्नादिभ्योऽण्' (७।२।३४) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[काल्या मेघाः] कालः प्राप्त एषां = काल्याः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा जस् । मेघाः ।।छ।।

दीर्घः ।। ६।४।१२७ ।।

[दीर्घः] दीर्घ प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[कालिकमृणम्, कालिकं वैरम्, कालिकी संपत्] दीर्घः कालोऽस्य = कालिकमृणम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । ऋणं-वैरं च । तृतीये 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।।छ।।

आकालिकमिकश्चाद्यन्ते ॥ ६।४।१२८ ॥

[आकालिकम्] आकालिक प्रथमा सि ।

[इकश्च] इक प्रथमा सि । च प्रथमा सि ।

[आद्यन्ते] 卐आदिश्चासावन्तश्च । आदिश्च अन्तश्च इति द्वन्द्वे धर्मार्थादित्वात् एकत्वम्, तस्मिन् ।

[आकालिकोऽनध्यायः, आकालिका-आकालिकी वा वृष्टिः] आकालं भवति = आकालिकः । अनेन इकप्र० निपात्यते । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । पूर्वेद्युर्यस्मिन् काले तृतीये चतुर्थे वा यामे प्रवृत्तः पुनरपरेद्युरपि आ तस्मात् कालाद्भवन् आकालिकोऽनध्याय उच्यते । एवम्-आकालिका, आकालिकी वा । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः - निपात्यते च । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । एवं स्त्रियामिकेकणोर्विशेषो ज्ञेयः ।

[आकालिका आकालिकी वा विद्युत्] आकालिका वाक्यं पूर्ववत् । अनेन इकप्रत्ययान्ते निपात्यते । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । आकालिकी वाक्यं पूर्ववत् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः - निपात्यते च । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । विद्युत् । आजन्मकालमेव भवन्ती जन्मानन्तरविनाशिनी ऊर्ध्वमननुवर्त्तमाना एवमुच्यते । एवं च द्वेधाप्यादिरेवान्तो भवति । अथवा-

[आकालिकोऽनध्यायः, आकालिका आकालिकी वा विद्युत्] समानकाल मण्ड्यते । समान-कालावाद्यन्तावस्य = आकालिकोऽनध्यायः । अनेन इक-इकण्प्र० → इक - समानकालशब्दस्य अकाल आदेशः । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । तृतीये 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । विद्युत् । समानकालता चाद्यन्तयोः पूर्ववद्वेदितव्या ॥छ॥

त्रिंशद्-विंशतेर्डकोऽसंज्ञायामाईदर्थे ॥ ६।४।१२९ ॥

[त्रिंशद्विंशतेः] त्रिंशच्च विंशतिश्च = त्रिंशद्विंशति, तस्मात् ।

[डकः] डक प्रथमा सि ।

[असंज्ञायाम्] न संज्ञा = असंज्ञा, तस्याम् ।

[आर्हदर्थे] अर्हंश्चासावर्थश्च = अर्हदर्थस्तस्मात् = आर्हदर्थात् आ = आर्हदर्थम्, तस्मिन् ।

[त्रिंशकम्] त्रिंशत् । त्रिंशता क्रीतं = त्रिंशकम् । अनेन डकप्र० → अक । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यलुक् ।

[विंशकम्] विंशत् । विंशत्या क्रीतं = विंशकम् । अनेन डकप्र० → अक । 'विंशतेस्तेर्डिति' (७।४।६७) तिलोपः । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अलुक् ।

[त्रिंशकः] त्रिंशत् । त्रिंशतमर्हति = त्रिंशकः । अनेन डकप्र० → अक । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यलुक् ।

[विंशकः] विंशतिमर्हति = विंशकः । अनेन डकप्र० → अक । 'विंशतेस्तेर्डिति' (७।४।६७) तिलोपः । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

आर्हदर्थ इत्यभिविधानाकारः ।

卐 मध्यमवृत्तौ - आदिश्चासावन्तश्च आद्यन्त इति कर्मधारय एव कर्त्तव्यः, न तु आदिश्चान्तश्च इति द्वन्द्वः ।

[त्रिंशत्कम्] त्रिंशता क्रीतं = त्रिंशत्कम् । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्-ति-ष्टेः कः' (६।४।१३०) कप्र० । सि-अम् ।

[विंशतिकम्] विंशत्या क्रीतं = विंशतिकम् । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्०' (६।४।१३०) कप्र० । सि-अम् ।

वैद्यशास्त्रयोः कयोश्चिन्नाम्नी ॥छ॥

सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्-ति-ष्टेः कः ॥ ६।४।१३० ॥

[सङ्ख्याडतेः] सङ्ख्या च डतिश्च = सङ्ख्याडति, तस्मात् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[अशत्तिष्टेः] शच्च तिश्च ष्टिश्च = शत्तिष्टिः । न शत्तिष्टिरशत्तिष्टिः, तस्मात् ।

[कः] क प्रथमा सि ।

[द्विकम्] द्वाभ्यां क्रीतं = द्विकम् ।

[त्रिकम्] त्रिभिः क्रीतं = त्रिकम् ।

[पञ्चकम्] पञ्चभिः क्रीतं = पञ्चकम् ।

[बहुकम्] बहुभिः क्रीतं = बहुकम् ।

[गणकम्] गणैः क्रीतं = गणकम् । 'बहु-गणं भेदे' (१।१।४०) इत्यनेन सङ्ख्या, तस्याः फलमनेन कप्र० ।

[यावत्कम्] यद् । यत् परिमाणमेषां = यावन्तः । 'यत्-तदेतदो डावादिः' (७।१।१४९) डावतुप्र० → आवत् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अल्लुक् । यावद्भिः क्रीतं = यावत्कम् । अनेन कप्र० ।

[तावत्कम्] तद् । तत् परिमाणमेषां = तावन्तः । 'यत्-तदेतदो डावादिः' (७।१।१४९) डावतुप्र० → आवत् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अल्लुक् । तावद्भिः क्रीतं = तावत्कम् । अनेन कप्र० ।

[अध्यर्द्धकम्] अधिकं अर्द्धं यस्याऽसौ अध्यर्द्धः । अध्यर्द्धेन क्रीतम् = अध्यर्द्धकम् । अनेन कप्र० ।

[अर्द्धपञ्चमकम्] अर्द्धं पञ्चमं येषां ते = अर्द्धपञ्चमाः । अर्द्धपञ्चमैः क्रीतम् = अर्द्धपञ्चमकम् । अनेन कप्र० । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् ।

[कतिकम्] किम् । का सङ्ख्या मानमेषां = कति । 'यत्-तत्-किमः सङ्ख्याया डतिर्वा' (७।१।१५०) अतिप्र०-डतिसंज्ञकः । 'डित्यन्त्य०' (२।१।११४) इम्लुक् । कतिभिः क्रीतं = कतिकम् । अनेन कप्र० । सि-अम् ।

[त्रिंशत्कम्] त्रिंशत् । त्रिंशता क्रीतं = त्रिंशत्कम् । अनेन कप्र० । सि-अम् ।

[विंशतिकम्] विंशति । विंशत्या क्रीतं = विंशतिकम् । अनेन कप्र० । सि-अम् ।

[चात्वारिंशत्कम्] चत्वारिंशता क्रीतं = चात्वारिंशत्कम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'ऋवर्णोवर्ण-दोसिसुसशश्वदकस्मात्त०' (७।४।७१) इकणः इलुक् । सि-अम् ।

[पाञ्चाशत्कम्] पञ्चाशता क्रीतं = पाञ्चाशत्कम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'ऋवर्णोवर्ण-दोसिसुसशश्वदकस्मात्त०' (७।४।७१) इकणः इलुक् । सि-अम् ।

[साप्ततिकम्] सप्तत्या क्रीतं = साप्ततिकम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ।

[आशीतिकम्] अशीत्या क्रीतम् = आशीतिकम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ।

[नावतिकम्] नवत्या क्रीतं = नावतिकम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ।

[षाष्टिकम्] षष्ट्या क्रीतं = षाष्टिकम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ॥छा॥

शतात् केवलादतस्मिन् येकौ ॥ ६।४।१३१ ॥

[शतात्] शत पञ्चमी ङसि ।

[केवलात्] केवल पञ्चमी ङसि ।

[अतस्मिन्] न सः = असस्तस्मिन् = अतस्मिन् । सप्तमी ङि । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० । 'ङेः स्मिन्'(१।४।८) ङि० → स्मिन्देशः ।

[येकौ] यश्च इकश्च = येकौ ।

अतस्मिन् = स चेदर्थः - आर्हदर्थः वस्तुतः-परमार्थतः प्रकृत्यर्थादभिन्नो न भवति । भिन्नो भवतीत्यर्थः ।

[शत्यम्, शतिकम्] शतेन क्रीतं = शत्यम् । अनेन यप्र० । एवम्-शतिकम् । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्।

[शत्यः, शतिकः पुरुषः] शतं वर्षाणि मानमस्य = शत्यः, शतिकः । अनेन य-इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[द्विशतकम्] द्वाभ्यामुत्तरं = द्व्युत्तरम् । द्व्युत्तरं शतं = द्विशतम् । द्विशतेन क्रीतं = द्विशतकम् । 'सङ्ख्या०' (६।४।१३०) कप्र० । सि-अम् ।

केवलात् 'सङ्ख्यादेश्चाऽऽर्हदलुचः' (६।४।८०) इति प्राप्नोत्यस्य बाधनार्थमिदं वचनम् ।

[शतकं स्तोत्रम्] शतं मानमस्य = शतकं स्तोत्रम् । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्ति-ष्टेः कः' (६।४।१३०) कप्र० । सि-अम् ।

[शतकं निदानम्] शतमध्याया मानमस्य = शतकम् । 'सङ्ख्या०' (६।४।१३०) कप्र० । सि-अम् । निदानं-कारणप्रतिपादकं वैद्यशास्त्रमुच्यते । अत्र हि प्रकृत्यर्थ एव श्लोकाध्यायशतं प्रत्ययान्तेनाभिधीयते । अन्यस्मिंस्तु शते भवत्येव ।

[शत्यम्, शतिकम्] शतेन क्रीतं शाटकस्य शतं = शत्यम्, शतिकम् । अनेन य-इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्। सि-अम् ॥छा॥

वाऽतोरिकः ॥ ६।४।१३२ ॥

[वा] वा प्रथमा सि ।

[अतोरिकः] अतु पञ्चमी ङसि । इक प्रथमा सि ।

[यावतिकम्, यावत्कम्] यावत् मण्ड्यते । यावद्भिः क्रीतं = यावतिकम् । अनेन इकप्र० । एवम्-यावत्कम् । 'सङ्ख्या०' (६।४।१३०) कप्र० । सि-अम् ।

[तावतिकम्, तावत्कम्] तावत् मण्ड्यते । तावद्भिः क्रीतं = तावतिकम् । अनेन इकप्र० । एवम्-तावत्कम् । 'सङ्ख्या०' (६।४।१३०) कप्र० । सि-अम् । विधानसामर्थ्यात् 'ऋवर्णोवर्ण-दोसिसुसशश्वदकस्मात्त इकस्येतो लुक्' (७।४।७१) इत्यादिना इकारस्य लोपो न भवति ॥छा॥

कार्षापणादिकट् प्रतिश्चास्य वा ॥ ६।४।१३३ ॥

[कार्षापणात्] कर्ष 'आप्लृंट व्याप्तौ' (१३०७) आप् । कर्षेण आप्यते = कर्षापणम् । अनट्प्र० → अन । 'र-षृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० णत्वे कर्षापणमेव = कार्षापणम् । 'प्रज्ञादिभ्योऽण्' (७।२।१६५) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्, तस्मात् ।

[इकट्] इकट् प्रथमा सि ।

[प्रतिश्च] प्रति प्रथमा सि । च प्रथमा सि ।

[अस्य] इदम् षष्ठी ङस् । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) म० → अ । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक् । 'अनक्' (२।१।३६) अ । 'टा-ङसोरिन-स्यौ' (१।४।५) स्यदेशः ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[कार्षापणिकम्, कार्षापणिकी, प्रतिकम्, प्रतिकी] कार्षापणेन क्रीतः(तं) क्रीता वा = कार्षापणिकम्, कार्षापणिकी । अनेन इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । द्वितीये 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । एवम्-प्रतिकम्, प्रतिकी । अनेन इकट्प्र० → इक - कार्षापणस्य च प्रतिरादेशः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

चकार आदेशस्य प्रत्ययसन्नियोगशिष्टत्वार्थः भणनार्थः ।

[द्विकार्षापणम्] द्वाभ्यां कार्षापणाभ्यां क्रीतं = द्विकार्षापणम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लुप् । सि-अम् ।

[अध्यर्द्धकार्षापणम्] अध्यर्द्धेन कार्षापणेन क्रीतम् = अध्यर्द्धकार्षापणम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लुप् । सि-अम् ॥छा॥

अर्द्धात् पल-कंस-कर्षात् ॥ ६।४।१३४ ॥

[अर्द्धात्] अर्द्ध पञ्चमी ङसि ।

[पलकंसकर्षात्] पलश्च कंसश्च कर्षश्च = पलकंसकर्षम्, तस्मात् ।

[अर्द्धपलिकम्, अर्द्धपलिकी] पलस्य अर्द्धम् = अर्द्धपलम् । अर्द्धपलेन क्रीतम् = अर्द्धपलिकम् । अनेन इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । द्वितीये 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[अर्द्धकंसिकम्, अर्द्धकंसिकी] अर्द्धकंसेन क्रीतम् = अर्द्धकंसिकम् । अनेन इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । द्वितीये 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[अर्द्धकर्षिकम्, अर्द्धकर्षिकी] अर्द्धकर्षेण क्रीतम् = अर्द्धकर्षिकम् । अनेन इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । द्वितीये 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ॥छ॥

कंसा-ऽर्द्धात् ॥ ६।४।१३५ ॥

[कंसाऽर्द्धात्] कंसश्च अर्द्धश्च = कंसाऽर्द्धस्तस्मात् ।

[कंसिकम्, कंसिकी] कंसेन क्रीतं = कंसिकम् । अनेन इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । द्वितीये 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[अर्द्धिकम्, अर्द्धिकी] अर्द्धेन क्रीतम्-अर्द्धिकम् । अनेन इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । द्वितीये 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङी ॥छ॥

सहस्र-शतमानादण् ॥ ६।४।१३६ ॥

[सहस्रशतमानात्] सहस्रश्च शतमानश्च = सहस्रशतमानम्, तस्मात् ।

[अण्] अण् प्रथमा सि ।

[साहस्रः] सहस्रेण क्रीतः = साहस्रः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[शातमानः] शतमान । शतमानेन क्रीतः = शातमानः । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

शूर्पाद् वाऽञ् ॥ ६।४।१३७ ॥

[शूर्पात्] शूर्प पञ्चमी ङसि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[अञ्] अञ् प्रथमा सि ।

[शौर्पम्, शौर्पिकम्] शूर्पेण क्रीतं = शौर्पम् । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । एवम्-शौर्पिकम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् । छ ॥

वसनात् ॥ ६।४।१३८ ॥

[वसनात्] वसन पञ्चमी ङसि ।

[वासनम्] वसनेन क्रीतं = वासनम् । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

विंशतिकात् ॥ ६।४।१३९ ॥

[विंशतिकात्] विंशतिक पञ्चमी ङसि ।

[वैंशतिकम्] विंशति । विंशतिर्मानमस्य = विंशतिकम् । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्०' (६।४।१३०) कप्र० । विंशतिकेन क्रीतं = वैंशतिकम् । अनेन अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

द्विगोरीनः ॥ ६।४।१४० ॥

[द्विगोरीनः] द्विगु पञ्चमी ङसि । ईन प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[द्विविंशतिकीनम्] विंशतिर्मानमस्य = विंशतिकः । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत् ति-ष्टेः कः' (६।४।१३०) कप्र० । द्विपूर्व० । द्वाभ्यां विंशतिकाभ्यां क्रीतं = द्विविंशतिकीनम् ।

[त्रिविंशतिकीनम्] त्रिभिर्विंशतिकैः क्रीतं = त्रिविंशतिकीनम् ।

[अध्यर्द्धविंशतिकीनम्] अधि-अर्द्ध । अधिकमर्द्धं यस्य सः = अध्यर्द्धः । अध्यर्द्धेन विंशतिकेन क्रीतम् = अध्यर्द्धविंशतिकीनम् ।

[अर्द्धपञ्चमविंशतिकीनम्] अर्द्धं पञ्चमं येषां ते = अर्द्धपञ्चमाः । अर्द्धपञ्चमैः विंशतिकैः क्रीतम् = अर्द्धपञ्चमविंशतिकीनम् । अनेन ईनप्र० । विधानसामर्थ्याद् अस्य = ईनस्य न लुप् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

अनाम्न्यद्विः प्लुप् ॥ ६।४।१४१ ॥

[अनाम्नि] न नाम = अनाम, तस्मिन् ।

[अद्विः] द्वि । द्वौ वारावस्य = द्विः । 'द्वि-त्रि-चतुरः सुच्' (७।२।११०) सुच्प्र० । न द्विः = अद्विः । 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) लुप् ।

[प्लुप्] पकारेण उपलक्षितो लुप् = प्लुप् । प्रथमा सि ।

[द्विकंसम्] द्वाभ्यां कंसाभ्यां क्रीतं = द्विकंसम् । द्वयोः कंसयोः समाहारः = द्विकंसी । 'द्विगोः समाहारात्' (२।४।२२) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । द्विकंस्या क्रीतं वा । 'कंसा-ऽर्द्धात्' (६।४।१३५) इकट्प्र० । अनेन चतुर्ष्वपि लुप् । प्रथमे 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अनेन लुप् । एवमग्रेऽपि । 'ङ्यादेर्गौणस्या०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः ।

[त्रिकंसम्] त्रिभिः कंसैः क्रीतं = त्रिकंसम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अनेन लुप् । द्वितीयपक्षे त्रयोः कंसयोः समाहारः । शेषं पूर्ववत् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विपस्तद्धितलुक्यगोणीसूच्योः' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः ।

[अध्यर्द्धकंसम्] अध्यर्द्धेन कंसेन क्रीतम् = अध्यर्द्धकंसम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अनेन लुप् । द्वितीयपक्षे अध्यर्द्धयोः कंसयोः समाहारः । शेषं पूर्ववत् । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विपस्तद्धितलुक्यगोणीसूच्योः' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः ।

[अर्द्धपञ्चमकंसम्] अर्द्धपञ्चमैः कंसैः क्रीतम् = अर्द्धपञ्चमकंसम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अनेन लुप् । द्वितीयपक्षे अर्द्धपञ्चमयोः कंसयोः समाहारः । शेषं पूर्ववत् । 'ङ्यादेर्गौण०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः ।

[द्विशूर्पम्] द्वाभ्यां शूर्पाभ्यां क्रीतं = द्विशूर्पम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अनेन लुप् । द्वितीयपक्षे 'ङ्यादेर्गौण०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः ।

[त्रिशूर्पम्] त्रिभिः शूर्पैः क्रीतं = त्रिशूर्पम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अनेन लुप् । द्वितीयपक्षे 'ङ्यादेर्गौण०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः ।

[अध्यर्द्धशूर्पम्] अध्यर्द्धेन शूर्पेण क्रीतम् = अध्यर्द्धशूर्पम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अनेन लुप् । द्वितीयपक्षे 'ङ्यादेर्गौणस्या०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः ।

[अर्द्धपञ्चमशूर्पम्] अर्द्धपञ्चमैः शूर्पैः क्रीतम् = अर्द्धपञ्चमशूर्पम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अनेन लुप् । द्वितीयपक्षे 'ङ्यादेर्गौणस्या०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः ।

[द्विशूर्पम्] द्वाभ्यां शूर्पाभ्यां क्रीतं = द्विशूर्पम् । 'शूर्पाद् वाऽञ्' (६।४।१३७) अञ्प्र० । पक्षे 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अनेन लुप् । सि-अम् ।

[अध्यर्द्धशूर्पम्] अध्यर्द्धेन शूर्पेण क्रीतम् = अध्यर्द्धशूर्पम् । 'शूर्पाद् वाऽञ्' (६।४।१३७) अञ्प्र० । पक्षे 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अनेन लुप् । सि-अम् ।

[अर्द्धपञ्चमशूर्पम्] अर्द्धपञ्चमैः शूर्पैः क्रीतम् = अर्द्धपञ्चमशूर्पम् । 'शूर्पाद् वाऽञ्' (६।४।१३७) अञ्प्र० । पक्षे 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अनेन लुप् । सि-अम् ।

[द्विशौर्पिकम्] द्वाभ्यां शूर्पाभ्यां क्रीतं = द्विशूर्पम् । 'शूर्पाद् वाऽञ्' (६।४।१३७) अञ्प्र० । अनेन लुप् । द्विशूर्पेण क्रीतं = द्विशौर्पिकम् । 'सङ्ख्यादेश्चाऽऽर्हदलुचः' (६।४।८०) इत्यत्र अलुच इति भणनात् लुचि सत्यां 'शूर्पाद् वाऽञ्' (६।४।१३७) न भवति, ततः 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । 'मान-संवत्सरस्याशाण०' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पाञ्चमलोहितिकम्] पञ्चन्-लोहित । 'श्येतैत-हरित-भरत-रोहिताद् वर्णात् तो नश्च' (२।४।३६) ङी - तस्य नदेशः । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । पञ्च लोहिन्यः परिमाणमस्य = पाञ्चलोहितिकम् । अनेन 'मानम्' (६।४।१६९) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । 'जातिश्च-णि-तद्धितय-स्वरे' (३।२।५१) पुंवद्भावः ।

[पाञ्चकलायिकम्] पञ्चन्-कला । पञ्च कलायाः परिमाणमस्य = पाञ्चकलायिकम् । 'मानम्' (६।४।१६९) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् ।

[पञ्चगर्गः] पञ्चन्-गर्ग । गर्गस्यापत्यं वृद्धं स्त्री = गार्गी । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'यञो डायन् च वा' (२।४।६७) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलुक् । पञ्चभिः गार्गीभिः क्रीतः = पञ्चगर्गः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अनेन इकण्लुप् । 'क्यङ्-मानि-पित्तद्धिते' (३।२।५०) पुंवद्भावः, ततो 'यञञोऽश्यापर्णान्त०' (६।१।१२६) यञो लुप् । न तु अत्र पुंवद्भावेनापि ङीनिवृत्तिः साध्या, सा च 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विपस्तद्धितलुक्यगोणी-सूच्योः' (२।४।९५) इत्यनेनापि न भविष्यति, ततः किं लुपः पित्त्वेन ? सत्यम् - 'ङ्यादेर्गौणस्या०' (२।४।९५) इति ङीनिवृत्तिरेव न स्त्रीनिवृत्तिः, अतः पित्त्वं कृत्वा 'क्यङ्-मानि-पित्तद्धिते' (३।२।५०) इति स्त्रीत्य(व)निवृत्त्यर्थः पुंवद्भावः कार्यः, तस्मिन् सति 'यञञोऽश्यापर्णान्त-गोपवनादेः' (६।१।१२६) इति यञो लुप् भवतीति शेषः ।

[द्विषाष्टिकम्] द्वाभ्यां षष्टिभ्यां क्रीतं = द्विषाष्टिकम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । 'मान-संवत्सरस्याशाण०' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ।

[त्रिषाष्टिकम्] त्रिभिः तिसृभिर्वा षष्टिभिः क्रीतं = त्रिषाष्टिकम् । पुं-स्त्री-क्लीबत्वात् षष्टेः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । 'मान-संवत्सरस्याशाण०' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । सि-अम् ॥छ॥

नवाऽणः ॥ ६।४।१४२ ॥

[नवा] नवा प्रथमा सि ।

[अणः] अण् षष्ठी ङस् ।

[द्विसहस्त्रम्, द्विसाहस्त्रम्] द्वाभ्यां सहस्राभ्यां क्रीतं = द्विसहस्त्रम् । 'सहस्र-शतमानादण्' (६।४।१३६) अण्प्र० । अनेन लुप् । एवम्-द्विसाहस्त्रम् । अणोऽलोपे सति 'मान-संवत्सरस्याशाण-कुलिजस्याऽनाम्नि' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः ।

[अध्यर्द्धसहस्त्रम्, अध्यर्द्धसाहस्त्रम्] अध्यर्द्धेन सहस्त्रेण क्रीतम् = अध्यर्द्धसहस्त्रम् । 'सहस्र-शतमानादण्' (६।४।१३६) अण्प्र० । अनेन लुप् । एवम्-अध्यर्द्धसाहस्त्रम् । अणोऽलोपे सति 'मान-संवत्सरस्या०' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः ।

[अर्द्धषष्ठसहस्त्रम्, अर्द्धषष्ठसाहस्त्रम्] अर्द्धं षष्ठं येषां ते = अर्द्धषष्ठाः । अर्द्धषष्ठैः सहस्रैः क्रीतम् = अर्द्धषष्ठसहस्त्रम्। 'सहस्त्र-शतमानादण्' (६।४।१३६) अण्प्र० । अनेन लुप् । द्वितीये न लुप् । शेषं पूर्ववत् ।

[द्विशतमानम्, द्विशातमानम्] द्वाभ्यां शतमानाभ्यां क्रीतं = द्विशतमानम् । 'सहस्र-शतमानादण्' (६।४।१३६) अण्प्र० । अनेन लुप् । द्वितीये न अण्लुप् । 'मान-संवत्सरस्या०' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः । सि-अम् ।

[अध्यर्द्धशतमानम्, अध्यर्द्धशातमानम्] अध्यर्द्धेन शतमानेन क्रीतम् = अध्यर्द्धशतमानम् । 'सहस्र-शतमानादण्' (६।४।१३६) अण्प्र० । अनेन लुप् । द्वितीये न लुप् । 'मान-संवत्सरस्याशाण०' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः । सि-अम् ।

[अर्द्धषष्ठशतमानम्, अर्द्धषष्ठशातमानम्] अर्द्धषष्ठैः शतमानैः क्रीतम् = अर्द्धषष्ठशतमानम् । 'सहस्र-शतमानादण्' (६।४।१३६) अण्प्र० । अनेन लुप् । द्वितीये न अण्लुप् । 'मान-संवत्सरस्याशाण०' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः । सि-अम् ।

[द्विद्रोणः] द्वौ द्रोणौ पचति = द्विद्रोणः । 'तं पचति द्रोणाद् वाऽञ्' (६।४।१६१) अञ्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) अञ्लुप् ।

[अध्यर्द्धद्रोणः] अध्यर्द्धं द्रोणं पचति = अध्यर्द्धद्रोणः । 'तं पचति द्रोणाद् वाऽञ्' (६।४।१६१) अञ्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) अञ्लुप् ॥छ॥

सुवर्ण-कार्षापणात् ॥ ६।४।१४३ ॥

[सुवर्णकार्षापणात्] सुवर्णश्च कार्षापणश्च = सुवर्णकार्षापणम्, तस्मात् ।

[द्विसुवर्णम्, द्विसौवर्णिकम्] द्वाभ्यां सुवर्णाभ्यां क्रीतं = द्विसुवर्णम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अनेन लुप् । एवम्-द्विसौवर्णिकम् । अत्र न लुप् । 'मान-संवत्सरस्याशाण०' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः ।

[द्विकार्षापणम्, द्विकार्षापणिकम्] द्वाभ्यां कार्षापणाभ्यां क्रीतं = द्विकार्षापणम् । एवम्-द्विकार्षापणिकम् । 'कार्षापणादिकट्०' (६।४।१३३) इकट्प्र० उभयत्र । अनेन प्रथमे लुप् ।

[द्विप्रतिकम्] द्वाभ्यां प्रतिभ्यां(कार्षापणाभ्यां) क्रीतं = द्विप्रतिकम् । 'प्रतिश्चास्य वा' (६।४।१३३) इकट्प्र० → इक । 'ऋवर्णोवर्ण-दोसिसुस०' (७।४।७१) इलुक् ।

[अध्यर्द्धकार्षापणम्, अध्यर्द्धकार्षापणिकम्] अध्यर्द्धेन कार्षापणेन क्रीतम् = अध्यर्द्धकार्षापणम् । 'कार्षापणादिकट्०' (६।४।१३३) इकट्प्र० । अनेन लुप् । एवम्-अध्यर्द्धकार्षापणिकम् । अत्र न लुप् ।

[अध्यर्द्धप्रतिकम्] अध्यर्द्धेन प्रतिना(कार्षापणेन) क्रीतम् = अध्यर्द्धप्रतिकम् । 'प्रतिश्चास्य वा' (६।४।१३३) इकट्प्र० → इक । 'ऋवर्णोवर्ण०' (७।४।७१) इलुक् । सि-अम् ॥छ॥

द्वि-त्रि-बहोर्निष्क-विस्तात् ॥ ६।४।१४४ ॥

[द्वित्रिबहोः] द्विश्च त्रिश्च बहुश्च = द्वित्रिबहु, तस्मात् ।

[निष्कविस्तात्] निष्कश्च विस्तश्च = निष्कविस्तम्, तस्मात् ।

[द्विनिष्कम्, द्विनैष्किकम्] नि 'षद्लृं विशरण-गत्यवसादनेषु' (९६६) षद् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सद् । निषीदन्ति गुणा अत्र = निष्कः । 'निष्क-तुरुष्कोदर्का-ऽलर्क-शुल्क-श्वल्क-किञ्जल्कोल्का-वृक्क-च्छेक-केका-यस्काऽऽदयः' (उणा० २६) निष्कं निपात्यते । द्वाभ्यां निष्काभ्यां क्रीतं = द्विनिष्कम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अनेन वा लुप् । द्वितीये 'मान-संवत्सरस्याशाण-कुलिजस्याऽनाम्नि' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[त्रिनिष्कम्, त्रिनैष्किकम्] त्रिभिर्निष्कैः क्रीतं = त्रिनिष्कम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अनेन वा लुप् । द्वितीये 'मान-संवत्सरस्याशाण०' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[बहुनिष्कम्, बहुनैष्किकम्] बहुभिर्निष्कैः क्रीतं = बहुनिष्कम् ।'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अनेन वा लुप् । द्वितीये 'मान-संवत्सरस्या०' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[द्विविस्तम्, द्विवैस्तिकम्] द्वाभ्यां विस्ताभ्यां क्रीतं = द्विविस्तम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अनेन वा लुप् । द्वितीये 'मान-संवत्सरस्याशाण०' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[त्रिविस्तम्, त्रिवैस्तिकम्] त्रिभिर्विस्तैः क्रीतं = त्रिविस्तम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अनेन वा लुप् । द्वितीये 'मान-संवत्सरस्याशाण०' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[बहुविस्तम्, बहुवैस्तिकम्] बहुभिर्विस्तैः क्रीतं = बहुविस्तम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अनेन वा लुप् । द्वितीये 'मान-संवत्सरस्याशाण०' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छा॥

शताद् यः ॥ ६।४।१४५ ॥

[शतात्] शत पञ्चमी ङसि ।

[यः] य प्रथमा सि ।

[द्विशत्यम्, द्विशतम्] द्वाभ्यां शताभ्यां क्रीतं = द्विशत्यम् । अनेन यप्र० । एवम्-द्विशतम् । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्-ति-ष्टेः कः' (६।४।१३०) कप्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्'(६।४।१४१) लुप् । विधानसामर्थ्याद् यकारस्य न लुप् ।

[अध्यर्द्धशत्यम्, अध्यर्द्धशतम्] अध्यर्द्धेन शतेन क्रीतम् = अध्यर्द्धशत्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्०' (६।४।१३०) कप्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्'(६।४।१४१) लुप् । सि-अम् ।

[अर्द्धषष्ठशत्यम्, अर्द्धषष्ठशतम्] अर्द्धं षष्ठं येषां तानि-तैः = अर्द्धषष्ठैः शतैः क्रीतम् = अर्द्धषष्ठशत्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्०' (६।४।१३०) कप्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्'(६।४।१४१) लुप् । सि-अम् ॥छा॥

शाणात् ॥ ६।४।१४६ ॥

[शाणात्] शाण पञ्चमी ङसि ।

[पञ्चशाण्यम्, पञ्चशाणम्] पञ्चभिः शाणैः क्रीतं = पञ्चशाण्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) लुप् । सि-अम् ।

[अध्यर्द्धशाण्यम्, अध्यर्द्धशाणम्] अध्यर्द्धेन शाणेन क्रीतम् = अध्यर्द्धशाण्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) लुप् । सि-अम् ।

[अर्द्धपञ्चमशाण्यम्, अर्द्धपञ्चमशाणम्] अर्द्धपञ्चमैः शाणैः क्रीतम् = अर्द्धपञ्चमशाण्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) लुप् । सि-अम् ॥छ॥

द्वि-त्र्यादेर्याऽण् वा ॥ ६।४।१४७ ॥

[द्वित्र्यादेः] द्विश्च त्रिश्च = द्वित्री । द्वित्री आदिः(आदी) यस्य सः = द्वित्र्यादिः, तस्मात् ।

[याऽण्] यश्च अण् च = याऽण् । प्रथमा सि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

वाग्रहणमुत्तरत्र नवानिवृत्त्यर्थम् ।

[द्विशाण्यम्, द्वैशाणम्, द्विशाणम्] द्वाभ्यां शाणाभ्यां क्रीतं = द्विशाण्यम्, द्वैशाणम् । अनेन य-अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । एवम्-द्विशाणम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) लुप् ।

[त्रिशाण्यम्, त्रैशाणम्, त्रिशाणम्] त्रिभिः शाणैः क्रीतं = त्रिशाण्यम्, त्रैशाणम् । अनेन य-अण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । एवम्-त्रिशाणम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) लुप् ॥छ॥

पण-पाद-माषाद् यः ॥ ६।४।१४८ ॥

[पणपादमाषात्] पणश्च पादश्च माषश्च = पणपादमाषम्, तस्मात् ।

[यः] य प्रथमा सि ।

विधानसामर्थ्यान्न लुप् ।

[द्विपण्यम्] द्वाभ्यां पणाभ्यां क्रीतं = द्विपण्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[त्रिपण्यम्] त्रिभिः पणैः क्रीतं = त्रिपण्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[अध्यर्द्धपण्यम्] अध्यर्द्धेन पणेन क्रीतम् = अध्यर्द्धपण्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[अर्द्धषष्ठपण्यम्] अर्द्धषष्ठेन पण्येन क्रीतम् = अर्द्धषष्ठपण्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[द्विपाद्यम्] द्वाभ्यां पादाभ्यां क्रीतं = द्विपाद्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[त्रिपाद्यम्] त्रिभिः पादैः क्रीतं = त्रिपाद्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[अध्यर्द्धपाद्यम्] अध्यर्द्धेन पादेन क्रीतम् = अध्यर्द्धपाद्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

माष-पणसाहचर्यात् पादः परिमाणं गृह्यते, न प्राण्यङ्गम् । तेन 'हिम-हति-काषि-ये पद्'(३।२।९६) इति पद्भावो न भवति । तत्र प्राण्यङ्गस्यैव ग्रहणात् । यद्वा पादसम्बन्धी यकारस्तत्र गृह्यते । अयं तु द्विगुसंबन्धीति न भवति ।

[द्विमाष्यम्] द्वाभ्यां माषाभ्यां क्रीतं = द्विमाष्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[त्रिमाष्यम्] त्रिभिर्माषैः क्रीतं = त्रिमाष्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[अध्यर्द्धमाष्यम्] अध्यर्द्धेन माषेण क्रीतम् = अध्यर्द्धमाष्यम् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ॥छ॥

खारी-काकणीभ्यः कच् ॥ ६।४।१४९ ॥

[खारीकाकणीभ्यः] खार्यश्च काकण्यश्च = खारीकाकण्यस्ताभ्यः ।

[कच्] कच् प्रथमा सि ।

[द्विखारीकम्] द्वाभ्यां खारीभ्यां क्रीतं = द्विखारीकम् । अनेन कच्प्र० → क । सि-अम् ।

[त्रिखारीकम्] तिसृभिः खारीभिः क्रीतं = त्रिखारीकम् । अनेन कच्प्र० → क । सि-अम् ।

[अध्यर्द्धखारीकम्] अध्यर्द्धया खार्या क्रीतम् = अध्यर्द्धखारीकम् । अनेन कच्प्र० → क । सि-अम् ।

[अर्द्धतृतीयखारीकम्] अर्द्धं तृतीयं यस्याः सा = अर्द्धतृतीया । अर्द्धतृतीयया खार्या क्रीतम् = अर्द्धतृतीयखारीकम् । अनेन कच्प्र० → क । सि-अम् ।

[द्विकाकणीकम्] द्वाभ्यां काकणीभ्यां क्रीतं = द्विकाकणीकम् । अनेन कच्प्र० → क । सि-अम् ।

[त्रिकाकणीकम्] तिसृभिः काकणीभिः क्रीतं = त्रिकाकणीकम् । अनेन कच्प्र० → क । सि-अम् ।

[अध्यर्द्धकाकणीकम्] अधिकं अर्द्धं यस्याः सा = अध्यर्द्धा । अध्यर्द्धया काकण्या क्रीतम् = अध्यर्द्धकाकणीकम् । अनेन कच्प्र० → क । सि-अम् ।

[अर्द्धतृतीयकाकणीकम्] अर्द्धं तृतीयं यस्याः सा = अर्द्धतृतीया । अर्द्धतृतीयाभिः काकणीभिः क्रीतम् = अर्द्धतृतीयकाकणीकम् । अनेन कच्प्र० → क । सि-अम् ।

केवलाभ्याम् - **[खारीकम्]** खार्या क्रीतं = खारीकम् । अनेन कच्प्र० → क । सि-अम् ।

[काकणीकम्] काकण्या क्रीतं = काकणीकम् । अनेन कच्प्र० → क । सि-अम् ।

चकारो 'न कचि' (२।४।१०५) इत्यनेन विहितह्रस्वत्वस्य निषेधार्थः ॥छ॥

मूल्यैः क्रीते ॥ ६।४।१५० ॥

[मूल्यैः] मूल्य तृतीया भिस् । 'भिस ऐस्' (१।४।२) भिस्० → ऐस्० ।

[क्रीते] 'डुक्रींग्श् द्रव्यविनिमये' (११५०८) क्री । क्रीयते स्म = क्रीतः । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त, तस्मिन् ।

[प्रास्थिकम्] प्रस्थेन क्रीतं = प्रास्थिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[साप्ततिकम्] सप्तत्या क्रीतं = साप्ततिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ।

[आशीतिकम्] अशीत्या क्रीतम् = आशीतिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'ऋवर्णोवर्ण-दोसिसुसश्वदकस्मात्त इकस्येतो लुक्' (७।४।७१) - अथवा 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[नैष्किकम्] निष्केण क्रीतम् ।

[पाणिकम्] पणेन क्रीतम् ।

[पादिकम्] पादेन क्रीतं = पादिकम् ।

[त्रिंशकम्] त्रिंशत् । त्रिंशता क्रीतं = त्रिंशकम् । 'त्रिंशद्-विंशतेर्डकोऽसंज्ञायामार्हदर्थे' (६।४।१२९) डकप्र० → अक । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अत्लुक् ।

[विंशकम्] विंशत्या क्रीतं = विंशकम् । 'त्रिंशद्-विंशतेर्डकोऽसंज्ञायामार्हदर्थे' (६।४।१२९) डकप्र० → अक । 'विंशतेस्तेर्डिति' (७।४।६७) तिलोपः ।

[द्विकम्] द्वि मण्ड्यते । द्वाभ्यां क्रीतं = द्विकम् । 'सङ्ख्या-डते०' (६।४।१३०) कप्र० । सि-अम् ।

[त्रिकम्] त्रि मण्ड्यते । त्रिभिः क्रीतं = त्रिकम् । 'सङ्ख्या-डते०' (६।४।१३०) कप्र० । सि-अम् ।

[शत्यम्] शतेन क्रीतं = शत्यम् । 'शतात् केवलादतस्मिन् येकौ' (६।४।१३१) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[शतिकम्] शतेन क्रीतं = शतिकम् । 'शतात् केवलादतस्मिन् येकौ' (६।४।१३१) इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[द्विकम्] द्वाभ्यां क्रीतं = द्विकम् । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्०' (६।४।१३०) कप्र० ।

[त्रिकम्] त्रिभिः क्रीतं = त्रिकम् । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्०' (६।४।१३०) कप्र० ।

[द्विप्रस्थम्] द्वाभ्यां प्रस्थाभ्यां क्रीतं = द्विप्रस्थम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) लुप्।

[त्रिप्रस्थम्] त्रिभिः प्रस्थैः क्रीतं = त्रिप्रस्थम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अनेन लुप् ।

[मौद्गिकम्] मुद्गैः क्रीतं = मौद्गिकम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[माषिकम्] माषेण क्रीतं = माषिकम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

नह्येकेन मुद्गेन माषेण वा क्रयः संभवति ॥छा।

तस्य वापे ॥ ६।४।१५१ ॥

[तस्य] तस्य पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[वापे] 'डुवपीं बीजसन्ताने' (९९५) वप् । उप्यतेऽस्मिन्निति वापस्तस्मिन् । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[प्रास्थिकम्] प्रस्थस्य वापः = प्रास्थिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[मौद्गिकम्] मुद्गस्य वापः = मौद्गिकः(कम्) । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्।

[शत्यम्] शतेन क्रीतं (शतस्य वापः) = शत्यम् । यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्।

[शतिकम्] शतेन क्रीतं (शतस्य वापः) = शतिकम् । इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक्।

[खारीकम्] खारी । खार्या क्रीतं (खार्या वापः) = खारीकम् । 'खारी-काकणीभ्यः कच्' (६।४।१४९) कच्प्र० → क । सि-अम् ॥छ॥

वात-पित्त-श्लेष्म-सन्निपाताच्छमन-कोपने ॥ ६।४।१५२ ॥

[वातपित्तश्लेष्मसन्निपातात्] वातश्च पित्तश्च (पित्तं च) श्लेष्मा च सन्निपातश्च = वातपित्तश्लेष्मसन्निपातम्, तस्मात् ।

[शमनकोपने] शम्यतेऽनेन = शमनम् । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र० → अन । 'कुपच् क्रोधे' (११९१) कुप् । कुप्यते येन तत् = कोपनम् । अनट्प्र० → अन । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । शमनं च कोपनं च = शमनकोपनम्, तस्मिन् ।

[वातिकम्] वातस्य शमनं कोपनं वा = वातिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ।

[पैत्तिकम्] पित्तस्य शमनं कोपनं वा = पैत्तिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ऐ ।

[श्लैष्मिकम्] श्लेष्मन् । श्लेष्मणः शमनं कोपनं वा = श्लैष्मिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ऐ । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लुक् ।

[सान्निपातिकम्] 'पत्लृ गतौ' (९६२) पत्, सम्-निपूर्व० । सन्निपतति वातपित्तश्लेष्मादयोऽस्मिन्निति सन्निपातः । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः आ । सन्निपातस्य शमनं कोपनं वा = सान्निपातिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

पथ्यमपथ्यं च द्रव्याद्येवमभिधीयते वैद्यशास्त्रे/प्रकरणात् प्रस्तावात् शमने कोपने च प्रत्ययो ज्ञेय इत्यर्थः ॥छ॥

हेतौ संयोगोत्पाते ॥ ६।४।१५३ ॥

[हेतौ] हेतु सप्तमी ङि । 'ङिडौँ' (१।४।२५) ङि० → डौ० → औ० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) उलुक् ।

[संयोगोत्पाते] संयोगश्च उत्पातश्च = संयोगोत्पातम्, तस्मिन् ।

हेतुः = निमित्तम् । संयोगः = सम्बन्धः । प्राणिनां शुभाशुभसूचकः पृथिव्यप्तेजोवायुआकाशरूपाणि महाभूतानि पञ्चमहाभूतपरिणामः = उत्पातः ।

[शत्यः, शतिकः] शतस्य हेतुरीश्वरसंयोगः = शत्यः, शतिकः । अनेन 'शतात् केवलादतस्मिन् येकौ' (६।४।१३१) य-इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[साहस्रः] सहस्रस्य हेतुरीश्वरसंयोगः = साहस्रः । अनेन अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सौमग्रहणिको भूमिकम्पः] सोमग्रहणस्य हेतुरुत्पातः = सौमग्रहणिको भूमिकम्पः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[सांग्रामिकमिन्द्रधनुः] संग्रामस्य हेतुरुत्पातः = सांग्रामिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । इन्द्रधनुः ।

[सौभिक्षिकः परिवेषः] शोभना भिक्षा यत्र काले तत् = सुभिक्षम् । सुभिक्षस्य हेतुरुत्पातः = सौभिक्षिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शत्यम्, शतिकम] शतस्य हेतुर्दक्षिणाक्षिस्पन्दनं स्फुरणमित्यर्थः = शत्यम्, शतिकम् । 'शतात् केवलादतस्मिन् येकौ' (६।४।१३१) य-इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । सि-अम् ।

[साहस्रम्] सहस्रस्य हेतुर्दक्षिणाक्षिस्पन्दनं = साहस्रम् । 'सहस्र-शत०' (६।४।१३६) अण्प्र० → अ । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।।छा।

पुत्राद् येयौ ॥ ६।४।१५४ ॥

[पुत्रात्] पुत्र पञ्चमी ङसि ।

[येयौ] यश्च ईयश्च = येयौ ।

[पुत्र्यः, पुत्रीयः] पुत्रस्य हेतुः संयोग उत्पातो वा = पुत्र्यः, पुत्रीयः । अनेन य-ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।।छा।

द्विस्वर-ब्रह्मवर्चसाद् योऽसङ्ख्या-परिमाणा-ऽश्वादेः ॥ ६।४।१५५ ॥

[द्विस्वरब्रह्मवर्चसात्] द्विस्वरं च ब्रह्मवर्चसं च = द्विस्वरब्रह्मवर्चसम्, तस्मात् ।

[यः] य प्रथमा सि ।

[असङ्ख्यापरिमाणाऽश्वादेः] सङ्ख्या च परिमाणश्च(णं च) अश्वादिश्च = सङ्ख्यापरिमाणाऽश्वादि । न सङ्ख्यापरिमाणाऽश्वादि = असङ्ख्यापरिमाणाऽश्वादि, तस्मात् । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० ।

[धन्यः] धनस्य हेतुः संयोग उत्पातो वा = धन्यः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[यशस्यः] यशस् । यशसो हेतुः संयोग उत्पातो वा = यशस्यः । अनेन यप्र० ।

[आयुष्यः] आयुस् । आयुषो हेतुः संयोग उत्पातो वा = आयुष्यः । अनेन यप्र० । 'नाम्यन्तस्था-कवर्गात्०' (२।३।१५) षत्वम् ।

[वात्या विद्युत्] वातस्य हेतुः संयोग उत्पातो वा = वात्या विद्युत् । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[ब्रह्मवर्चस्यः] ब्रह्मन्-वर्चस् । ब्रह्मणो वर्चः = ब्रह्मवर्चसः(सम्) । 'ब्रह्म हस्ति- 'राजपल्याद् वर्चसः' (७।३।८३) अत्समासान्तः → अ । ब्रह्मवर्चसस्य हेतुः संयोग उत्पातो वा = ब्रह्मवर्चस्यः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[गव्यः] गोर्हेतुः संयोग उत्पातो वा = गव्यः । 'गोः स्वरे यः' (६।१।२७) यप्र० । 'य्यक्ये' (१।२।२५) अव् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[वैजयिकः] विजयस्य हेतुः संयोग उत्पातो वा = वैजयिकः । 'हेतौ संयोगोत्पाते' (६।४।१५३) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आभ्युदयिकः] अभ्युदयस्य हेतुः संयोग उत्पातो वा = आभ्युदयिकः । 'हेतौ संयोगोत्पाते' (६।४।१५३) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पञ्चकः] पञ्चानां हेतुः संयोग उत्पातो वा = पञ्चकः । 'सङ्ख्या०' (६।४।१३०) कप्र० ।

[सप्तकः] सप्तानां हेतुः संयोग उत्पातो वा = सप्तकः । 'सङ्ख्या-डतेश्चा०' (६।४।१३०) कप्र० ।

[प्रास्थिकः] प्रस्थस्य हेतुः संयोग उत्पातो वा = प्रास्थिकः । 'हेतौ संयोगोत्पाते' (६।४।१५३) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[खारीकः] खारी । खार्या क्रीतः = खारीकः । 'खारी-काकणीभ्यः कच्' (६।४।१४९) कच्प्र० → क । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[आश्विकः] अश्वस्य हेतुः संयोग उत्पातो वा = आश्विकः । 'हेतौ संयोगोत्पाते' (६।४।१५३) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[गाणिकः] गणस्य हेतुः संयोग उत्पातो का = गाणिकः । 'हेतौ संयोगोत्पाते' (६।४।१५३) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[वासुकः] वसु । वसुनो-द्रव्यस्य हेतुः = वासुकः । 'हेतौ संयोगोत्पाते' (६।४।१५३) इकण्प्र० → इक । 'ऋवर्णोवर्ण-दोसिसुसशश्वद०' (७।४।७१) इकणः इकारस्य लुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छा।

पृथिवी-सर्वभूमेरीश-ज्ञातयोश्चाञ् ॥ ६।४।१५६ ॥

[पृथिवीसर्वभूमेः] पृथिवी च सर्वभूमिश्च = तत्, तस्मात् ।

[ईशज्ञातयोः] 'ईशिक् ऐश्वर्ये' (१११६) ईश् । ईष्टे । 'नाम्युपान्त्य०' (५।१।५४) कप्र० । 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा । ज्ञायते । 'ज्ञानेच्छा०' (५।२।९२) क्तप्र० → त । ईशश्च ज्ञातश्च = ईशज्ञातौ, तयोः = ईशज्ञातयोः । सप्तमी ओस् ।

[च] च प्रथमा सि ।

[अञ्] अञ् प्रथमा सि ।

[पार्थिवः] 'ईशिक् ऐश्वर्ये' (१११६) ईश् । ईष्टे । नाम्युपान्त्य-प्री-कृ-गृ-ज्ञः कः' (५।१।५४) कप्र० → अ । 'प्रथिष् प्रख्याने' (१००३) प्रथ् । प्रथते = पृथिवी । 'प्रथेरिवट् पृथ् च' (उणा० ५२१) इवट्प्र० → इव - पृथ्देशश्च । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । पृथिव्या ईशः-स्वामी = पार्थिवः । अनेन अञ्प्र० → अ । वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् ।

[सार्वभौमः] सर्वा चासौ भूमिश्च = सर्वभूमिः । 'परतः स्त्री पुम्वत् स्त्र्येकार्थेऽनूङ्' (३।२।४९) पुंवत् । सर्वभूमेरीशः = सार्वभौमः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'अनुशतिकादीनाम्' (७।४।२७) उभयपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[पार्थिवः] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा । ज्ञायते = ज्ञातः । 'ज्ञानेच्छा०' (५।२।९२) क्तप्र० → त । पृथिव्या ज्ञातः = पार्थिवः । अनेन अञ्प्र० → अ । वृद्धिः आर् ।'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । कर्त्तरि षष्ठी सम्बन्धविवक्षायां वा ।

[सार्वभौमः] सर्वभूमेर्ज्ञातः = सार्वभौमः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'अनुशतिकादीनाम्' (७।४।२७) उभयपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[पार्थिवः] पृथिव्या हेतुः संयोग उत्पातो वा = पार्थिवः । अनेन अञ्प्र० → अ । वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[सार्वभौमः] सर्वभूमेर्हेतुः संयोग उत्पातो वा = सार्वभौमः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'अनुशतिकादीनाम्' (७।४।२७) उत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

ईशज्ञातयोरिति द्विवचनं हेतुविशेषणत्वशङ्काव्यवच्छेदार्थम् ॥छा।

लोक-सर्वलोकाज्ज्ञाते ॥ ६।४।१५७ ॥

[लोकसर्वलोकात्] लोकश्च सर्वलोकश्च = लोकसर्वलोकम्, तस्मात् ।

[ज्ञाते] ज्ञात सप्तमी ङि ।

[लौकिकः] लोकस्य ज्ञातः = लौकिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[सार्वलौकिकः] सर्वलोकस्य ज्ञातः = सार्वलौकिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'अनुशतिकादीनाम्' (७।४।२७) उभयपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छा।

तदत्राऽस्मै वा वृद्ध्याय-लाभोपदा-शुल्कं देयम् ॥ ६।४।१५८ ॥

[तद्] तद् पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[अत्र] अत्र सप्तमी ङि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[अस्मै] अस्मै चतुर्थी ङे । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[वा] वा प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलुप् ।

[वृद्ध्यायलाभोपदाशुल्कम्] वृद्धिश्च आयश्च लाभश्च उपदा च शुल्कं च = वृद्ध्यायलाभोपदाशुल्कम् ।

[देयम्] देय प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

अधमर्णेनोत्तमर्णाय गृहीतधनातिरिक्तं देयं वृद्धिः । ग्रामादिषु स्वामिग्राह्यो भाग आयः । पटादीनामुपादानं मूल्यातिरिक्तं प्राप्तं द्रव्यं लाभः । उपदा उत्कोचः-लञ्च उत्कोट इति यावत् । निर्विश्यते-उपभुज्यते सुखमनेन वणिग्भिः = निर्वेशः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । रक्षायै निर्वेशो भाटकं रक्षानिर्वेशः । वणिजां रक्षानिर्वेशो-राजभागः शुल्कम् ।

[पञ्चकं शतम्] पञ्चास्मिन् शते वृद्धिः = पञ्चकं शतम् । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्-ति-ष्टेः कः' (६।४।१३०) कप्र० । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् ।

[पञ्चको ग्रामः] पञ्चास्मिन् ग्रामे आयः = पञ्चको ग्रामः । 'सङ्ख्या०' (६।४।१३०) कप्र० ।

[पञ्चकः पटः] पञ्चास्मिन् पटे लाभः = पञ्चकः पटः । 'सङ्ख्या०' (६।४।१३०) कप्र० ।

[पञ्चको व्यवहारः] पञ्चास्मिन् व्यवहारे उपदा = पञ्चको व्यवहारः । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्-ति-ष्टेः कः' (६।४।१३०) कप्र० ।

[पञ्चकं शतम्] पञ्चास्मिन् शते शुल्कं = पञ्चकं शतम् । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्०' (६।४।१३०) कप्र० ।

[शत्यम्, शतिकम्] शतमस्मिन् वृद्धिरायो लाभ उपदा शुल्कं वा देयं = शत्यम्, शतिकम् । 'शतात् केवलादतस्मिन् येकौ' (६।४।१३१) य-इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[साहस्रम्] सहस्रमस्मिन् वृद्धिरायो लाभ उपदा शुल्कं वा देयं = साहस्रम् । 'सहस्र-शतमानादण्' (६।४।१३६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वा०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[प्रास्थिकः] प्रस्थोऽस्मिन् वृद्धिरायो लाभ उपदा शुल्कं वा देयं = प्रास्थिकम्(कः) । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[द्रौणिकम्] द्रोणोऽस्मिन् वृद्धिरायो लाभ उपदा शुल्कं वा देयं = द्रौणिकम् । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पञ्चको देवदत्तः] पञ्चन् मण्ड्यते । पञ्चास्मै देवदत्ताय वृद्धिरायो लाभ उपदा शुल्कं वा देयं = पञ्चको देवदत्तः । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्०' (६।४।१३०) कप्र० ।

[शत्यः, शतिकः] शतमस्मै देवदत्ताय वृद्धिरायो लाभ उपदा शुल्कं वा देयं = शत्यः, शतिकः । 'शतात् केवलादतस्मिन् येकौ' (६।४।१३१) य-इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[साहस्रः] सहस्रमस्मै देवदत्ताय वृद्धिरायो लाभ उपदा शुल्कं वा देयं = साहस्रः । 'सहस्र-शतमानादण्' (६।४।१३६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[प्रास्थिकः] प्रस्थोऽस्मै देवदत्ताय वृद्धिरायो लाभ उपदा शुल्कं वा देयं = प्रास्थिकः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।।छा।

पूरणा-ऽर्द्धादिकः ॥ ६।४।१५९ ॥

[पूरणाऽर्द्धात्] पूरणं च अर्द्धश्च = पूरणाऽर्द्धम्, तस्मात् ।

[इकः] इक प्रथमा सि ।

[द्वितीयिकः] द्वितीयमस्मिन्नस्मै वृद्धिरायो लाभ उपदा शुल्कं वा देयं = द्वितीयिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[तृतीयिकः] त्रि । त्रयाणां पूरणः = तृतीयः । 'त्रेस्तृ च' (७।१।१६६) तीयप्र० - त्रि० → तृदेशश्च । तृतीयमस्मिन्नस्मै वा वृद्धिरायो लाभ उपदा शुल्कं वा देयं = तृतीयिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पञ्चमिकः] पञ्चानां पूरणः = पञ्चमः । 'नो मट्' (७।१।५९) मट्प्र० → म । पञ्चममस्मिन्नस्मै वा वृद्धिरायो लाभ उपदा शुल्कं वा देयं = पञ्चमिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[षष्ठिकः] षष् । षण्णां पूरणः = षष्ठः । 'षट्-कति-कतिपयात् थट्' (७।१।१६२) थट्प्र० → थ । 'तवर्गस्य श्चवर्ग-ष्टवर्गाभ्यां योगे च-टवर्गौ' (१।३।६०) थ० → ठ० । षष्ठमस्मिन्नस्मै वा वृद्धिरायो लाभ उपदा शुल्कं वा देयं = षष्ठिकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[अर्द्धिकः, अर्द्धिका स्त्री] अर्द्ध । अर्द्धमस्मिन्नस्मै वा वृद्धिरायो लाभ उपदा शुल्कं वा देयं = अर्द्धिकः, अर्द्धिका । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

अर्द्धशब्दो रूपकार्द्धे रूढः ॥छ॥

भागाद् येकौ ॥ ६।४।१६० ॥

[भागात्] भाग पञ्चमी ङसि ।

[येकौ] यश्च इकश्च = येकौ ।

[भाग्यः, भागिकः, भागिका स्त्री] भाग । भागोऽस्मिन्नस्मै वा वृद्ध्यादीनामन्यतमं देयं = भाग्यः, भागिकः । 'तदत्रास्मै वा०' (६।४।१५८) इति प्राप्तस्य अनेन अपवाद य-इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

भागशब्दोऽपि रूपकार्द्धस्य वाचकः ॥छ॥

तं पचति द्रोणाद् वाऽञ् ॥ ६।४।१६१ ॥

[तम्] तम् पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[पचति] पचतीति पचत्, तस्मिन् ।

[द्रोणात्] द्रोण पञ्चमी ङसि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[अञ्] अञ् प्रथमा सि ।

[द्रौणः, द्रौणिकः] द्रोण । द्रोणं पचति = द्रौणः । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । एवम्-द्रौणिकः । 'इकण्' (६।४।१) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[द्रौणी, द्रौणिकी स्थाली गृहिणी वा] द्रोणे पचति = द्रौणी । अनेन अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । एवम्-द्रौणिकी । 'इकण्' (६।४।१) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । स्थाली गृहिणी वा ।

[द्विद्रोणी] द्वौ द्रोणौ पचति = द्विद्रोणी । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अनेन अञ्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) अञिकणोर्लुप् । 'परिमाणात् तद्धितलुक्यबिस्ताऽऽचितकम्बल्यात्' (२।४।२३) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ॥छ॥

सम्भवदवहरतोश्च ॥ ६।४।१६२ ॥

[सम्भवदवरहतोः] सम्भवंश्च अवहरंश्च = सम्भवदवहरन्तौ, तयोः = सम्भवदहरतोः । सप्तमी ओस् ।

[च] च प्रथमा सि ।

तत्राधेयस्य-ओदनादेः प्रमाणानतिरेकेण धारणं सम्भवः । अतिरेकेणावहारः ।

[प्रास्थिकः कटाहः, प्रास्थिकी स्थाली] प्रस्थं पचहारः । प्रस्थं पचति सम्भवत्यवहरति वा = प्रास्थिकः कटाहः । कडादि इति नाम प्रसिद्धिः । प्रास्थिकी । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[खारीकः] खारी । खारीं पचति सम्भवत्यवहरति वा = खारीकः । 'खारी-काकणीभ्यः कच्' (६।४।१४९) कच्प्र० → क । 'न कचि' (२।४।१०५) इत्यनेन ह्रस्वनिषेधः ।

[कौडविकः] कुडवं पचति सम्भवत्यवहरति वा = कौडविकः । अनेन 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

सम्भवतिः संमात्यर्थेऽकर्मकः, धारयत्यर्थे सकर्मकश्च । सम्भवतीति च सकर्मक इह ग्राह्यः । सम्भवति अवगृह्णातीत्यर्थः । चकारः पचत्यर्थेन सह सम्भवदवहरतोः समुच्चयार्थः, तेनोत्तरत्र यस्याप्यनुवृत्तिः ॥छ॥

पात्रा-ऽऽचिता-ऽऽढकादीनो वा ॥ ६।४।१६३ ॥

[पात्राऽऽचिताऽऽढकात्] पात्रश्च आचितश्च आढकश्च = पात्राऽऽचिताऽऽढकम्, तस्मात् ।

[ईनः] ईन प्रथमा सि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[पात्रीणः, पात्रिकः, पात्रीणा, पात्रिकी स्थाली] पात्रं पचति सम्भवत्यवहरति वा = पात्रीणः । अनेन ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । एवम्-पात्रिकः । 'इकण्' (६।४।१) इत्यनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । स्थाली ।

[आचितीना, आचितिकी, आढकीना, आढकिकी] आचितं आढकं च पचति सम्भवत्यवहरति वा । स्वमते पुल्लिङ्गः । परमते स्त्री-नपुंसकः । आचितीना, आढकीना । अनेन ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'इकण्' (६।४।१) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

पात्रादयः परिमाणशब्दाः ॥छ॥

द्विगोरीनेकटौ वा ॥ ६।४।१६४ ॥

[द्विगोः] द्विगु पञ्चमी ङसि ।

[ईनेकटौ] ईनश्च इकट् च = ईनेकटौ ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[द्विपात्रीणः, द्विपात्रिकः, द्विपात्रः, द्विपात्रीणा, द्विपात्रिकी, द्विपात्री] द्वे पात्रे पचति संभवत्यवहरति वा = द्विपात्रीणः, द्विपात्रिकः । अनेन ईन - इकट्प्र० → इक । अनयोर्विधानसामर्थ्यान्न लुप् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । एवम्-द्विपात्रः । 'संभवदवहरतोश्च' (६।४।१६२) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) लुप् । एवमग्रेऽपि । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'परिमाणात् तद्धित०' (२।४।२३) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् ।

[द्व्याचितीना, द्व्याचितिकी, द्व्याचिता] द्वे आचिते पचति संभवत्यवहरति वा = द्व्याचितीना, द्व्याचितिकी । अनेन ईन - इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । एवम् = द्व्याचिता । 'संभवदवहरतोश्च' (६।४।१६२) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) लुप् । यथाक्रमेण 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'परिमाणात् तद्धितलु०' (२।४।२३) इति निषेधात् ङीर्न भवति ।

[द्व्याढकीना, द्व्याढकिकी, द्व्याढकी] द्वे आढके पचति संभवत्यवहरति वा = द्व्याढकीना, द्व्याढकिकी । अनेन ईन - इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । एवम् = द्व्याढकी । 'संभवदवहरतोश्च' (६।४।१६२) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) लुप् । 'परिमाणात् तद्धितलुक्य०' (२।४।२३) ङी । तारकाढकेति त्रिलिङ्गः ॥छ॥

कुलिजाद् वा लुप् च ॥ ६।४।१६५ ॥

[कुलिजात्] कुलिज पञ्चमी ङसि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[लुप्] लुक्(प्) प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[द्विकुलिजीना, द्विकुलिजिकी, द्विकुलिजी, द्वैकुलिजिकी] द्वे कुलिजे पचति संभवत्यवहरति वा = द्विकुलिजीना, द्विकुलिजिकी । अनेन ईन-इकट्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । 'संभवदवहरतोश्च' (६।४।१६२) इकण्प्र० → इक । अनेन वा लुप् । 'परिमाणात् तद्धितलुक्यबिस्ताऽऽचितकम्बल्यात्' (२।४।२३) ङी । द्वितीये वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ॥छ॥

वंशादेर्भाराद्धरद्वहदावहत्सु ॥ ६।४।१६६ ॥

[वंशादेः] वंश आदिर्यस्य सः = वंशादिः, तस्मात् ।

[भारात्] भार पञ्चमी ङसि ।

[हरद्वहदावहत्सु] हरंश्च वहंश्च आवहंश्च = हरद्वहदावहन्तः, तेषु ।

[वांशभारिकः] वंशस्य भारः = वंशभारः । वंशभारं हरति वहति आवहति वा = वांशहा(भा)रिकः । इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ।

[कौटभारिकः] कुटभारं हरति वहति आवहति वा = कौटभारिकः । अनेन 'इकण्' (६।४।१) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वांशिकः] भारभूतान् वंशान् हरति वहति आवहति वा = वांशिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कौटिकः] भारभूतान् कुटान् हरति वहति आवहति वा = कौटिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वाल्वजिकः] भारभूतान् वल्वजान् हरति वहति आवहति वा = वाल्वजिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

हरतिर्देशान्तरप्रापणे चौर्ये वा । वहतिरुत्क्षिप्य धारणे । आवहतिरुपादाने ॥छ॥

द्रव्य-वस्नात् केकम् ॥ ६।४।१६७ ॥

[द्रव्यवस्नात्] द्रव्यश्च वस्नश्च = द्रव्यवस्नम्, तस्मात् ।

[केकम्] कश्च इकश्च = केकम् । प्रथमा सि ।

[द्रव्यकः] द्रव्यं हरति वहत्यवहरति वा = द्रव्यकः ।

[वस्निकः] वस्नं हरति वहत्यवहरति वा = वस्निकः । अनेन इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

सोऽस्य भृति-वस्नांशम् ॥ ६।४।१६८ ॥

[सोऽस्य] तद् प्रथमा सि । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) द० → अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलुक् । 'तः सौ सः' (२।१।४२) स० । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । अथवा सो पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् । इदम् षष्ठी ङस् । अथवा अस्य सप्तमी ङि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[भृतिवस्नांशम्] भृतिश्च वस्नश्च अंशश्च = भृतिवस्नांशम् ।

भृतिर्वेतनम् । वस्नो नियतकालक्रयमूल्यम् । अंशो भागः ।

[पञ्चकः कर्मकरः] पञ्चन् । पञ्चास्य भृतिः = पञ्चकः । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्-ति-ष्टेः कः' (६।४।१३०) कप्र० । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् । कर्माणि करोति = कर्मकरः । 'भृतौ कर्मणः' (५।१।१०४) टप्र० → अ । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् ।

[पञ्चकः पटः] पञ्चन् । पञ्चास्य वस्नं = पञ्चकः पटः । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्०' (६।४।१३०) कप्र० । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् ।

[पञ्चकं नगरम्] पञ्चन् । पञ्चास्यांशाः = पञ्चकं नगरम् । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्०' (६।४।१३०) कप्र० । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् ।

[सप्तकः] सप्तास्य भृतिर्वस्नं अंशा वा = सप्तकः । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्०' (६।४।१३०) कप्र० । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् ।

[अष्टकः] अष्टावस्य भृतिर्वस्नं अंशा वा = अष्टकः । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्०' (६।४।१३०) कप्र० । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् ।

[शत्यः, शतिकः] शतमस्य भृतिर्वेतनं वस्नं अंशा वा = शत्यः, शतिकः । 'शतात् केवलादतस्मिन् येकौ' (६।४।१३१) य-इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[साहस्रः] सहस्रमस्य भृतिर्वस्नं अंशा वा = साहस्रः । 'सहस्र-शतमानादण्' (६।४।१३६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[प्रास्थिकः] प्रस्थोऽस्य भृतिर्वस्नं अंशा वा = प्रास्थिकः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

मानम् ॥ ६।४।१६९ ॥

[मानम्] मान सि-अम् ।

सोऽस्येति वर्त्तते ।

[प्रास्थिको राशिः] 'मांङ्क् मान-शब्दयोः' (११३७) मा । मीयते - परिच्छिद्यते इयत्ता क्रियते इत्यर्थः-येन तन्मानम् । अनट्प्र० → अन । प्रस्थो मानमस्य = प्रास्थिको राशिः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[द्रौणिकः] द्रोणो मानमस्य = द्रौणिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[खारीकः] खारी मानमस्य = खारीकः । 'खारी-काकणीभ्यः कच्' (६।४।१४९) कच्प्र० → क ।

[खारीशतिकः] खार्याः शतम् । खारीशतं मानमस्य = खारीशतिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[खारीसहस्त्रिकः] खार्याः सहस्त्रं मानमस्य = खारीसहस्त्रिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वार्षशतिको देवदत्तः] वर्षाणां शतं = वर्षशतम् । वर्षशतं मानमस्य = वार्षशतिको देवदत्तः ।

[वार्षसहस्त्रिकः] वर्षाणां सहस्त्रं = वर्षसहस्त्रम् । वर्षसहस्त्रं मानमस्य = वार्षसहस्त्रिकः । 'सहस्त्र-शतमानादण्' (६।४।१३६) न भवति । स हि केवलात् सङ्ख्यापूर्व(र्वा)द्वा भवति, न वर्षपूर्वात् ततः 'इकण्' (६।४।१) इत्यनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पाञ्चलोहितिकम्] लोहित । 'श्येतैत-हरित-भरत-रोहिताद् वर्णात् तो नश्च' (२।४।३६) ङी-तस्य नश्च । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलुक् । पञ्च लोहितानि-पञ्च लोहिन्यो वा मानमस्य = प(पा)ञ्चलोहितिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'जातिश्च णि-तद्धितय-स्वरे' (२।४।९५) पुंवद्भावः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[पाञ्चकलायिकम्] पञ्च कलाया विधान्यानि मानमस्य = पाञ्चकलायिकम् । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । सि-अम् । अनयोः संज्ञाशब्दत्वात् 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इति लुब् न भवति ।।छ।।

जीवितस्य सन् ।। ६।४।१७० ।।

[जीवितस्य] जीवनं = जीवितम्, तस्य ।

[सन्] अस्तीति सन् । **विद्यमानं इत्यर्थः ।**

सांप्रत्ययः सन् इति कोऽर्थः ? तस्य 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इति लुप् प्राप्ता न भवतीत्यर्थः ।

[षाष्टिकः] षष्टिर्जीवितमानमस्य = षाष्टिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[साप्ततिकः] सप्ततिर्जीवितमानमस्य = साप्ततिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[वार्षशतिकः] वर्षाणां शतं = वर्षशतम् । वर्षशतं जीवितमानमस्य = वार्षशतिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वार्षसहस्त्रिकः] वर्षाणां सहस्त्रं = वर्षसहस्त्रम् । वर्षसहस्त्रं जीवितमानमस्य = वार्षसहस्त्रिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[द्विषाष्टिकः] द्वे षष्टी जीवितमानमस्य = द्विषाष्टिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'मान-संवत्सरस्याशाण-कुलिजस्याऽनाम्नि' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इवर्णस्य लुक् ।

[त्रिषाष्टिकः] तिस्रः त्रयो वा षष्टयो जीवितमानमस्य = त्रिषाष्टिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'मान-संवत्सरस्याशाण०' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इवर्णस्य लुक् ।

[द्विसाप्ततिकः] द्वे सप्तती जीवितमानमस्य = द्विसाप्ततिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'मान-संवत्सरस्याशाण०' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[त्रिसाप्ततिकः] तिस्रः सप्ततयो जीवितमानमस्य = त्रिसाप्ततिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'मान-संवत्सरस्याशाण०' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[द्विवार्षशतिकः] द्वे वर्षशते जीवितमानमस्य = द्विवार्षशतिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'मान-संवत्सरस्याशाण०' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[त्रिवार्षशतिकः] त्रीणि वर्षशतानि जीवितमानमस्य = त्रिवार्षशतिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'मान-संवत्सरस्याशाण०' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् ।

[द्विवार्षसहस्रिकः] द्वे वर्षे सहस्रे जीवितमानमस्य = द्विवार्षसहस्रिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'मान-संवत्सरस्याशाण०' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[त्रिवार्षसहस्रिकः] त्रीणि वर्षसहस्राणि जीवितमानमस्य = त्रिवार्षसहस्रिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'मान-संवत्सरस्याशाण०' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

कथं पुनः षष्ट्यादयो जीवितमानं भवन्ति । वृत्तौ वर्षशत(ब्द)लोपात् । यथा "शतायुर्वै पुरुष" इति शतं वर्षाणि आयुर्यस्य सः । 'पृषोदरादयः (३।२।१५५) इत्यनेन मध्यमपदलोपः ॥छा॥

सङ्ख्यायाः सङ्घ-सूत्र-पाठे ॥ ६।४।१७१ ॥

[सङ्ख्यायाः] सङ्ख्या पञ्चमी ङसि ।

[सङ्घसूत्रपाठे] सङ्घश्च सूत्रं च पाठश्च = सङ्घसूत्रपाठम्, तस्मिन् ।

[पञ्चकः सङ्घः] पञ्च गावो मानमस्य = पञ्चकः । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्-ति-ष्टेः कः' (६।४।१३०) कप्र० । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् ।

[सप्तकः] सप्त गावो मानमस्य = सप्तकः । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्०' (६।४।१३०) कप्र० । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् ।

[अष्टकं पाणिनीयं सूत्रम्] अष्टन् । अष्टौ अध्याया मानमस्य = अष्टकम् । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्०' (६।४।१३०) कप्र० । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् । पाणिनीयं सूत्रम् ।

[दशकं वैयाघ्रपदीयम्] दश अध्याया मानमस्य = दशकम् । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्०' (६।४।१३०) कप्र० । व्याघ्रस्येव पादौ यस्य । 'पात् पादस्याऽहस्त्यादेः' (७।३।१४८) पाद० → पात्देशः । व्याघ्रपादोऽपत्यं = वैयाघ्रपद्यम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'लोकात्' (१।१।३) व् पाठउ विश्लेषियइ । 'य्वः पदान्तात् प्रागैदौत् (७।४।५) ऐ । 'य-स्वरे पादः पदणि-क्य-घुटि' (२।१।१०२) पद् । वैयाघ्रपद्येन प्रोक्तं = वैयाघ्रपदीयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । 'तद्धितयस्वरेऽनाति' (२।४।९२) यलुक् ।

[शतकं निदानम्] शतमध्याया मानमस्य = शतकम् । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्०' (६।४।१३०) कप्र० । निदानम् ।

[अष्टकः पाठोऽधीतः] अष्टन् । अष्टौ रूपाणि वारा मानमस्य = अष्टकः । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्०' (६।४।१३०) कप्र० । पाठोऽधीतः ।

[पञ्चतयं पदम्] पञ्चन् । पञ्च वर्णा मानमस्य = पञ्चतयम् । 'अवयवात् तयट्' (७।१।१५१) तयट्प्र० → तय । सि-अम् । पदम् ।

[चतुष्टयी शब्दानां प्रवृत्तिः] चतुर् । चतुरोऽवयवा मानमस्याः सा = चतुष्टयी । 'अवयवात् तयट्' (७।१।१५१) तयट्प्र० → तय । 'च-ट-ते सद्वितीये' (१।३।७) र० → स० । 'ह्रस्वान्नाम्नस्ति' (२।३।३४) स० → ष० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । शब्दानां प्रवृत्तिः ।

पञ्चादीनां सङ्ख्येयानामवयवतया सङ्घादेर्मानत्वात् 'मानम्' (६।४।१६९) इत्यनेनैव सिध्यति, परत्वात्तु तयट् प्राप्नोति, तद्बाधनार्थं वचनम् । न चातिप्रसङ्ग इति कोऽर्थः ? सङ्घे वाच्ये क एवेति । अभेदरूपापन्नेऽवयवाऽवयविरूपे सङ्घादौ तयटो बाधकमिदम् । भेदरूपापन्ने तु बहुत्वरूपापन्ने सङ्घेन तयडेव ।

[द्वये देवमनुष्याः] द्वौ अवयवौ मानमेषां = द्वये । 'द्वि-त्रिभ्यामयट् वा' (७।१।१५२) अयट्प्र० → अय । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्रथमा जस् । 'नेमा-ऽर्द्ध-प्रथम-चरम-तया-ऽल्प-कतिपयस्य वा' (१।४।१०) जस्० इ० । 'अवर्णस्येवर्णादिनैदोदरल्' (१।२।६) ए । देवाश्च मनुष्याश्च = देवमनुष्याः ।

स्याद्वादाश्रयणाच्चात्र भेदाभेदयोः संभवः ॥छ॥

नाम्नि ॥ ६।४।१७२ ॥

[नाम्नि] नामन् सप्तमी ङि । 'ई-ङौ वा' (२।१।१०९) अलुक् ।

[पञ्चकाः शकुनयः] पञ्चेति सङ्ख्या मानमेषां = पञ्चकाः । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्-ति-ष्टेः कः' (६।४।१३०) कप्र० । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् । शकुनि । प्रथमा जस् । 'जस्येदोत्' (१।४।२२० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[त्रिकाः शालङ्कायनाः] त्रि । त्रय इति सङ्ख्या मानमेषां = त्रिकाः । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्०' (६।४।१३०) कप्र० । शलङ्कु । शलङ्कोरपत्यम् । 'शालङ्क्यौदि-षाडि-वाड्वलि' (६।१।३७) इञ्प्र० → इ - उलोपश्च । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० → आयन । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलुक् । प्र० जस् ।

[सप्तका ब्रह्मवृक्षाः] सप्तन् । सप्तेति सङ्ख्या मानमेषां = सप्तकाः । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्०' (६।४।१३०) कप्र० । प्रथमा जस् । ब्रह्मवृक्षाः ।

[अष्टका राजर्षयः] अष्टन् । अष्टाविति सङ्ख्या मानमेषां = अष्टकाः । 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्०' (६।४।१३०) कप्र० । प्रथमा जस् । राजर्षयः ।

[पञ्चकाः] पञ्चैव = पञ्चकः । स्वार्थे कप्र० ।

[त्रिकाः] त्रय एव त्रिकाः । स्वार्थे कप्र० । जस्प्रत्ययो भवति । भाष्यकारमतमेतत् ॥छ॥

विंशत्यादयः ॥ ६।४।१७३ ॥

[विंशत्यादयः] विंशतिरादिर्येषां ते ।

[विंशतिः] द्वि मण्ड्यते । द्वौ दशतौ मानमेषां संख्येयानामस्य वा संख्यानस्य = विंशतिः । अनेन शतिप्र० - द्विशब्दस्य विंभावः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[त्रिंशत्] त्रि । त्रयो दशतो मानमेषां संख्येयानामस्य वा संख्यानस्य = त्रिंशत् । अनेन शत्प्र० - त्रिशब्दस्य त्रिंभावः ।

[चत्वारिंशत्] चतुर् । चत्वारो दशतो मानमेषां संख्येयानामस्य वा संख्यानस्य = चत्वारिंशत् । अनेन शत्प्र० - चतुर्शब्दस्थाने चत्वारिं भावः ।

[पञ्चाशत्] पञ्चन् । पञ्च दशतो मानमेषां संख्येयानामस्य वा संख्यानस्य = पञ्चाशत् । अनेन शत्प्र० - नकारस्य आत्वम् । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ।

[षष्टिः] षष् । षट् दशतो मानमेषां संख्येयानामस्य वा संख्यानस्य = षष्टिः । अनेन तिप्र० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० ।

[सप्ततिः] सप्तन् । सप्त दशतो मानमेषां संख्येयानामस्य वा संख्यानस्य = सप्ततिः । अनेन तिप्र० । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् ।

[अशीतिः] अष्टन् । अष्टौ दशतो मानमेषां संख्येयानामस्य वा संख्यानस्य = अशीतिः ।

[नवतिः] नवन् । नव दशतो मानमेषां संख्येयानामस्य वा संख्यानस्य = नवतिः । अनेन तिप्र० । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् ।

[शतम्] दशन् । दशतो मानमेषां संख्येयानामस्य वा संख्यानस्य = शतम् । अनेन तप्र० - दशन्शब्दस्थाने शभावश्च । सि-अम् ।

[सहस्रम्] दशन् । दश शतानि मानमेषां संख्येयानामस्य वा संख्यानस्य = सहस्रम् । अनेन सहस्रनिपात्यते ।

[अयुतम्] दशन् । दश सहस्राणि मानमेषां संख्येयानामस्य वा संख्यानस्य = अयुतम् । अनेन अयुतं निपात्यते ।

[नियुतम्] दशन् । दशायुतानि मानमेषां संख्येयानामस्य वा संख्यानस्य = नियुतम् । अनेन नियुतं निपात्यते ।

[प्रयुतम्] दश नियुतानि मानमेषां संख्येयानामस्य वा संख्यानस्य = प्रयुतम् । अनेन प्रयुतं निपात्यते ।

[अर्बुदम्] दश प्रयुतानि मानमेषां संख्येयानामस्य वा संख्यानस्य = अर्बुदम् ।

[न्यर्बुदम्] दशार्बुदानि मानमेषां संख्येयानामस्य वा संख्यानस्य = न्यर्बुदम् । अनेन न्यर्बुदं निपात्यते ।

बहुवचनात् दशायुतानि = लक्षम् । दश प्रयुतानि = कोटिः । दशाब्जानि = खर्वम् । आदिशब्दात्-दशनिखर्वाणि = महाब्जम् । दशमहाब्जानि = शङ्कुः । दशशङ्कवो वार्द्धिः । दशवार्द्धयो अन्त्यम् । दशान्तानि = मध्यम् । दशमध्यानि = परार्द्ध्यम् । इति अनेन सर्वाण्यपि निपात्यन्ते ।

[पङ्क्तिश्छन्दः] पञ्च पादा मानमस्याः = पङ्क्तिः । अनेन पङ्क्तिनिपातश्छन्दः ।

[पिपीलिकापङ्क्तिः] 'पचुण् विस्तारे' (१५८०) पच् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) पञ्च् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । पञ्चनं = पङ्क्तिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र० → ति । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लुक् । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० । पिपीलिकायाः पङ्क्तिः = पिपीलिकापङ्क्तिः ।

यदत्र लक्षणेनानुपन्नं तत्सर्वं निपातनात् सिद्धम् । लिङ्गसङ्ख्यानियमश्च "विंशत्याद्या शतादिति" सिद्ध एव ॥छ॥

त्रैंश-चात्वारिंशम् ॥ ६।४।१७४ ॥

[त्रैंशचात्वारिंशम्] त्रैंशश्च च(चा)त्वारिंशश्च = त्रैंशच(चा)त्वारिंशम् ।

[त्रैंशानि] त्रिंशदध्याया मानमेषां = त्रैंशानि । अनेन डण्प्र० → अ । वृद्धिः ऐ । 'डित्यन्त्यस्वरादे०' (२।१।११४) अलुक् । जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) जस्० → शि० → इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[चात्वारिंशानि ब्राह्मणानि] चत्वारिंशदध्याया मानमेषां = च(चा)त्वारिंशानि । अनेन डण्प्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अलुक् । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) जस्० → शि० → इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः । ब्राह्मणग्रन्थविशेषाणां नाम ॥छ॥

पञ्चद्-दशद् वर्गे वा ॥ ६।४।१७५ ॥

[पञ्चद्दशत्] पञ्चच्च दशच्च = पञ्चद्दशत् ।

[वर्गे] वर्ग सप्तमी ङि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[पञ्चद्वर्गः, पञ्चको वर्गः] पञ्चन् । पञ्च मानमस्य वर्गस्य = पञ्चद्वर्गः । अनेन अत्प्र० । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लुक् । द्वितीये 'सङ्ख्या-डतेश्चाऽशत्-ति-ष्टेः कः' (६।४।१३०) कप्र० । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलुक् । वर्गः ॥छ॥

स्तोमे डट् ॥ ६।४।१७६ ॥

[स्तोमे] स्तोम सप्तमी ङि ।

[डट्] डट् प्रथमा सि ।

ऋगादीनां समूहः स्तोमः ।

[पञ्चदशः स्तोमः] पञ्चदश ऋचो मानमस्य = पञ्चदशः । अनेन डट्प्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्लुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । स्तोमः ।

[विंशः] विंशति । विंशति ऋचो मानमस्य = विंशः ।

[पञ्चविंशः] पञ्चविंशति ऋचो मानमस्य = पञ्चविंशः ।

[त्रिंशः] त्रिंशत् ऋचो मानमस्य = त्रिंशः ।

[पञ्चदशी पङ्क्तिः] पञ्चन्-दशन् । पञ्चदश ऋचो मानमस्याः सा = पञ्चदशी । अनेन डट्प्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्लुक् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । पङ्क्तिः ॥छ॥

तमर्हति ॥ ६।४।१७७ ॥

[तम्] तम् पञ्चमी ङसि । सूत्रत्वाल्लुप् ।

[अर्हति] अर्हतीति अर्हन्, तस्मिन् ।

[श्वैतच्छत्रिकः] श्वेतच्छत्रमर्हति = श्वैतच्छत्रिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वैषिकः] विषमर्हति = वैषिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[वास्त्रयुगिकः] वस्त्रस्य युगमर्हति = वास्त्रयुगिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[आभिषेचनिकः] अभिषेचनमर्हति = आभिषेचनिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[बालीवर्द्दिकः] बलीवर्द्दमर्हति = बालिवर्द्दिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[शत्यः, शतिकः] शतमर्हति = शत्यः, शतिकः । अनेन य-इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[साहस्रः] सहस्रमर्हति = साहस्रः । 'सहस्र-शतमानादण्' (६।४।१३६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ॥छ॥

दण्डादेर्यः ॥ ६।४।१७८ ॥

[दण्डादेः] दण्ड आदिर्यस्य सः = दण्डादिः, तस्मात् ।

[यः] य प्रथमा सि ।

[दण्ड्यः] दण्ड । दण्डमर्हति = दण्ड्यः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[मुसल्यः] मुसल । मुसलमर्हति = मुसल्यः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

यज्ञादियः ॥ ६।४।१७९ ॥

[यज्ञात्] यज्ञ पञ्चमी ङसि ।

[इयः] इय प्रथमा सि ।

[यज्ञियो देशः, यज्ञियो यजमानः] यज्ञमर्हति = यज्ञियो देशो यजमानो वा । अनेन इयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

यज्ञो नाम क्रियासमुदायः कश्चित् तदभिव्यङ्ग्यं वा प्रकाश्यमित्यर्थः । पूर्वं फलदानसमर्थं अदृष्टमित्याहुः ॥छ॥

पात्रात् तौ ॥ ६।४।१८० ॥

[पात्रात्] पात्र पञ्चमी ङसि ।

[तौ] तद् औ । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) द० → अ० । 'ऐदौत् सन्ध्यक्षरैः' (१।२।१२) औ ।

[पात्र्यः, पात्रियः] पात्र । पात्रमर्हति = पात्र्यः, पात्रियः । अनेन य-इयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । ओदनादिः ।।छ।।

दक्षिणा-कडङ्गर-स्थालीबिलादीय-यौ ।। ६।४।१८१ ।।

[दक्षिणाकडङ्गरस्थालीबिलात्] दक्षिणा च कडङ्गरश्च स्थालीबिलश्च = दक्षिणाकडङ्गरस्थालीबिलम्, तस्मात् ।

[ईययौ] ईयश्च यश्च = ईययौ ।

[दक्षिणीयो दक्षिण्यो गुरुः] 卐दक्षन्तोऽस्यां = दक्षिणा । दक्षिणामर्हति = दक्षिणीयो दक्षिण्यो गुरुः । अनेन ईय-यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[कडङ्गरीयः, कडङ्गर्यो गौः] कडङ्गरमर्हति = कडङ्गरीयः, कडङ्गर्यो गौः । अनेन ईय-यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । कडङ्गरं माषादिकाष्ठम् ।

[स्थालीबिलीयाः, स्थालीबिल्यास्तण्डुलाः] स्थालीबिलमर्हति = स्थालीबिलीयाः, स्थालीबिल्याः । अनेन ईय-यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । जस् । तण्डुलाः पाकार्हा इत्यर्थः ।।छ।।

छेदादेर्नित्यम् ।। ६।४।१८२ ।।

[छेदादेः] छेद आदिर्यस्य सः = छेदादिः, तस्मात् ।

[नित्यम्] नित्यम् प्रथमा सि । सूत्रत्वाल्लोपः ।

नित्यमित्यर्हतीत्यस्य विशेषणम् ।

[छैदिकः] छेद । छेदं नित्यमर्हति = छैदिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।

[भैदिकः] भेदं नित्यमर्हति = भैदिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।।छ।।

विरागाद् विरङ्गश्च ।। ६।४।१८३ ।।

[विरागात्] विराग पञ्चमी ङसि ।

[विरङ्गश्च] विरङ्ग प्रथमा सि । च प्रथमा सि ।

[वैरङ्गिकः] विराग । नित्यं विरागमर्हति = वैरङ्गिकः । अनेन इकण्प्र० → इक । वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ।।छ।।

शीर्षच्छेदाद् यो वा ।। ६।४।१८४ ।।

[शीर्षच्छेदात्] शीर्षस्य च्छेदः = शीर्षच्छेदस्तस्मात् ।

卐 मध्यमवृत्तौ - 'दक्षिः शीघ्रे च' । दक्षन्तेऽस्यामिति दक्षिणा ।
'द्रु-हु-वृहि-दक्षिभ्य इणः' (उणा० १९४) इणप्र० ।

[यः] य प्रथमा सि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[शीर्षच्छेद्यः, शैर्षच्छेदिकश्चौरः] शीर्षच्छेदं नित्यमर्हति = शीर्षच्छेद्यश्चौरः । अनेन यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । एवम्-शैर्षच्छेदिकः । 'तमर्हति' (६।४।१७७) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० ॥छ॥

शालीन-कौपीना-ऽऽर्त्विजीनम् ॥ ६।४।१८५ ॥

[शालीनकौपीनाऽऽर्त्विजीनम्] शालीनश्च कौपीनश्च आर्त्विजीनश्च = शालीनकौपीनाऽऽर्त्विजीनम् ।

नित्यमिति निवृत्तम् ।

[शालीनः, शालीनाभार्यः] शालाप्रवेशन मण्ड्यते । शालाप्रवेशनमर्हति = शालीनः । अनेन ईनञ्प्र० → ईन - उत्तरपदस्य च लुक् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । शालीना भार्या यस्य सः = शालीनाभार्यः । 'गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ' (२।४।९६) ह्रस्वः । ञकारो वृद्धिनिमित्तत्वात् पुंवद्भावो न भवति । शालीनशब्दोऽधृष्टपर्यायः - भीरुरित्यर्थः ।

[कौपीनः] कूपप्रवेशन । कूपप्रवेशनमर्हति = कौपीनः । अनेन ईनञ्प्र० → ईन - उत्तरपदस्य च लुक् । वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् । कौपीनशब्दः पापकर्मणि गोपनीयपायूपस्थे । उपस्थशब्देन सर्ववस्तूनां मध्यभागोऽभिधीयते इति गुह्यप्रतिपत्त्यर्थं गोपनीयग्रहणम् । गुदन्तायोनि तदावरणे च चीवरखण्डे च वर्त्तते ।

[आर्त्विजीनो यजमानः, आर्त्विजीन ऋत्विक्] ऋत्विज् । ऋत्विजमर्हति = आर्त्विजीनः । अनेन ईनञ्प्र० → ईन । कर्मन् । ऋत्विक्कर्माऽर्हति = आर्त्विजीनः । अनेन ईनञ्प्र० → ईन - कर्मन् शब्दलोपश्च । वृद्धिः आर् । यजमानः ऋत्विगेव ॥छ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां बृहद्वृत्तौ तद्धितावचूरिकायां
चतुर्थः पादः समाप्तः ॥छ॥

• • •

अकारादिवर्णक्रमेण सूत्रान्तर्गतोदाहरणसूचिः ॥

अंशुमती ६।२।५७
अकर्मण्यः ६।४।१०३
अकार्णवेष्टकिकम् ६।४।१०२
अगस्तयः ६।१।१२७
अगस्तिकुलम् ६।१।१३४
अगस्तीयः ६।१।१३५
अग्निवेश ६।१।४२
अग्निवेशदशेरकाः ६।१।१३१
अग्निशर्मन् ६।१।३२
अग्नीषोमीयम् ६।२।१०८
अग्नीषोम्यम् ६।२।१०८
अग्रिमः ६।३।७५
अङ्गुलीयः ६।३।१२७
अङ्गवङ्गदाक्षयः ६।१।१३३
अङ्गवङ्गसुह्माः ६।१।१३२
अङ्गसमापनीयम् ६।४।१२२
अङ्गाः ६।१।११६, ६।१।१२४, ६।२।६९
अङ्गिरसः ६।१।१२८
अज ६।१।४२
अजकुन्दाः ६।१।११७
अजमीढाः ६।१।११७
अजादाः ६।१।११८
अतिनेपथ्यम् ६।२।१०
अत्यङ्गः ६।१।१२४
अत्रयः ६।१।१२८
अत्रिभरद्वाजिका ६।१।१३५, ६।३।१६३
अत्रीयः ६।१।१३५
अदसीयम् ६।१।७
अद्य तिष्यपुनर्वसवीयम् ६।२।७
अद्य पुष्यः ६।२।६
अद्य मघाः ६।२।६
अद्य राधानुराधीयम् ६।२।७
अधमः ६।३।७४
अधमाद्र्ध्यम् ६।३।७३
अध्यर्द्धकंसम् ६।४।१४१
अध्यर्द्धकम् ६।४।१३०
अध्यर्द्धकाकणीकम् ६।४।१४९
अध्यर्द्धकार्षापणम् ६।४।१३३, ६।४।१४३
अध्यर्द्धकार्षापणिकम् ६।४।१४३
अध्यर्द्धखारीकम् ६।४।१४९
अध्यर्द्धद्रोणः ६।४।१४२
अध्यर्द्धपण्यम् ६।४।१४८
अध्यर्द्धपाद्यम् ६।४।१४८
अध्यर्द्धप्रतिकम् ६।४।१४३
अध्यर्द्धमाष्यम् ६।४।१४८
अध्यर्द्धविंशतिकीनम् ६।४।१४०
अध्यर्द्धशतमानम् ६।४।१४२
अध्यर्द्धशतम् ६।४।१४५
अध्यर्द्धशत्यम् ६।४।१४५
अध्यर्द्धशाणम् ६।४।१४६
अध्यर्द्धशाण्यम् ६।४।१४६
अध्यर्द्धशातमानम् ६।४।१४२
अध्यर्द्धशूर्पम् ६।४।१४१
अध्यर्द्धसहस्रम् ६।४।१४२
अध्यर्द्धसाहस्रम् ६।४।१४२
अनुपदं धावति ६।४।४१
अनुप्रवेशनीयम् ६।४।१२२
अनुब्राह्मणिनः ६।२।१२३
अनुब्राह्मणिनौ ६।२।१२३
अनुब्राह्मणी ६।२।१२३
अनुरहत् ६।१।३२
अनुराधः ६।३।१०७
अनुरोहणीयम् ६।४।१२२
अनुवंश्यः ६।३।१२४, ६।३।१३६
अनुवेशनीयम् ६।४।१२२
अनूराधः ६।३।१०७
अन्तःपुरिका स्त्री ६।३।१४०
अन्तमः ६।३।७४
अन्तर्गार्ग्यः ६।१।१३४
अन्तस्थीयः ६।३।६३
अन्तिमः ६।३।७५
अन्धाश्मीयः ६।३।२१९
अन्यत्र गार्ग्यः ६।१।४
अन्यस्मिन् जीवति गार्ग्यः ६।१।३
अन्वारोहणीयम् ६।४।१२२
अपकरकः ६।३।१०१
अपधारयः ६।१।१२०
अपरकार्ष्णमृत्तिकी ६।३।२३
अपरपाञ्चालकः ६।३।२४
अपरवार्षिकः ६।३।८०
अपरवृजिकः ६।३।३८
अपरशैशिरः ६।३।८९
अपराह्णकः ६।३।१०२
अपराह्णतनः ६।३।८७
अपराह्णेतनः ६।३।८७
अपराह्णेतनम् ६।३।१०२
अपराह्णेतनी ६।३।८७
अपरैषुकामशमः ६।३।२३
अपाच्यम् ६।३।८

अपाच्या	६।१।१२३
अपान्नप्त्रियम्	६।२।१०५
अपान्नप्त्रीयम्	६।२।१०५
अपोनप्त्रियम्	६।२।१०५
अपोनप्त्रीयम्	६।२।१०५
अप्सव्यः	६।३।१२४
अभिजित्	६।३।१०९
अमात्यः	६।३।१६
अमावस्यः	६।३।१०४
अमावस्यकः	६।३।१०४
अमावास्यः	६।३।१०४
अमावास्यकः	६।३।१०४
अम्मयम्	६।२।५६
अम्लिका	६।२।५८
अयुतम्	६।४।१७३
अरिष्य	६।२।९३
अरुष्य(प)	६।२।९३
अर्जुनकः	६।३।२०७
अर्जुनपाकी	६।२।५८
अर्जुनाः	६।१।१२९
अर्द्धकंसिकम्	६।४।१३४
अर्द्धकंसिकी	६।४।१३४
अर्द्धकर्षिकम्	६।४।१३४
अर्द्धकर्षिकी	६।४।१३४
अर्द्धतृतीयकाकणीकम्	६।४।१४९
अर्द्धतृतीयखारीकम्	६।४।१४९
अर्द्धपञ्चमकंसम्	६।४।१४१
अर्द्धपञ्चमकम्	६।४।१३०
अर्द्धपञ्चमविंशतिकीनम्	६।४।१४०
अर्द्धपञ्चमशाणम्	६।४।१४६
अर्द्धपञ्चमशाण्यम्	६।४।१४६
अर्द्धपञ्चमशूर्पम्	६।४।१४१
अर्द्धपलिकम्	६।४।१३४
अर्द्धपलिकी	६।४।१३४
अर्द्धपाञ्चालकः	६।३।२४
अर्द्धमद्रकः	६।३।३८
अर्द्धवाह	६।४।१५
अर्द्धवृजिकः	६।३।३८
अर्द्धषष्ठपण्यम्	६।४।१४८
अर्द्धषष्ठशतमानम्	६।४।१४२
अर्द्धषष्ठशतम्	६।४।१४५
अर्द्धषष्ठशत्यम्	६।४।१४५
अर्द्धषष्ठशातमानम्	६।४।१४२
अर्द्धषष्ठसहस्रम्	६।४।१४२
अर्द्धषष्ठसाहस्रम्	६।४।१४२
अर्द्धिकः	६।४।१५९
अर्द्धिकम्	६।४।१३५
अर्द्धिका स्त्री	६।४।१५९
अर्द्धिकी	६।४।१३५
अद्र्ध्यम्	६।३।६९
अर्बुदम्	६।४।१७३
अवन्तयः	६।१।११८
अवन्ती	६।१।१२१
अवमः	६।३।७४
अवराद्र्ध्यम्	६।३।७३
अवस्करकः	६।३।१०२
अवान्तरदीक्षी	६।४।८३
अवारपारीणः	६।३।७
अवारीणः	६।३।७
अवास्त्रयुगिकम्	६।४।१०२
अविदूसम्	६।२।६४
अविमरीसम्	६।२।६४
अविसोढम्	६।२।६४
अवेष्यः	६।४।१०३
अशनिकः	६।३।९७
अशीतिः	६।४।१७३
अशोकम्	६।२।५७
अश्मकः	६।३।९७
अश्मकाः	६।१।११७
अश्ममयम्	६।२।४६
अश्मरः	६।२।७९
अश्वत्थकम्	६।३।११४
अश्वत्था आश्वयुजी	६।२।९९
अश्वत्था पौर्णमासी	६।२।८
अश्वत्था रात्रिः	६।२।८
अश्वत्थामः	६।१।२२, ६।३।१९३
अश्वत्थामा	६।३।१९३
अश्वत्थो मुहूर्त्तः	६।२।८
अश्वप्रपदनीयम्	६।४।१२२
अश्वयुक्	६।३।१०९
अश्वस्थानः	६।३।११०
अश्विकः	६।४।१२
अश्विकी	६।४।१२
अश्विनः	६।३।१०९
अश्विनी	६।३।१०९
अश्वीयम्	६।२।१९
अषाढः	६।३।१०५
अष्टकं पाणिनीयं सूत्रम्	६।४।१७१
अष्टकः	६।४।१६८
अष्टकः पाठोऽधीतः	६।४।१७१
अष्टका राजर्षयः	६।४।१७२
अष्टकाः पाणिनीयाः	६।२।१२८
अष्टाचत्वारिंशकः	६।४।८४
अष्टाचत्वारिंशी	६।४।८४
असुरी	६।१।१२३
अस्मदीयः	६।३।६७
अस्मदीयम्	६।१।७
अस्मद्वर्गीणः	६।३।१२९
अस्मद्वर्गीयः	६।३।१२९
अस्मद्वर्ग्यः	६।३।१२९
अहिचुम्बकायनिः	६।१।११३
अहिनकुलिका	६।३।१६४
अहीनः क्रतुः	६।२।२१
आकतिः	६।१।३६
आकम्पनिः	६।१।११०
आकर्षकः	६।३।९७
आकशापेयिः (२)	६।१।१०५
आकशापेयिकः	६।१।१०५

आकषिकः ६।४।११
आकस्मिकम् ६।३।७८
आकालिका विद्युत् (२) ६।४।१२८
आकालिका वृष्टिः ६।४।२८
आकालिकी विद्युत् (२) ६।४।१२८
आकालिकी वृष्टिः ६।४।१२८
आकालिकोऽनध्यायः (२) ६।४।१२८
आक्रन्दिकः ६।४।४०
आक्रोशिकः ६।४।५९
आक्षद्यूतिकं वैरम् ६।४।२०
आक्षपटलिकः ६।४।७४
आक्षिकः ६।४।२
आक्षिकम् ६।४।२
आख्यातिकम् ६।३।१४३
आगत्स्यौ ६।१।१२७
आगस्तीयाः ६।१।१२७, ६।१।१३५
आगस्त्य ६।२।८४
आगस्त्यः ६।१।१२७
आगस्त्यः स्त्रियः ६।१।१२७
आगस्त्यकुलम् ६।१।१३४
आग्निशर्मायणो वार्षगण्यः ६।१।५७
आग्निशर्मिरन्यः ६।१।५७
आग्निष्टोमिकः ६।२।११९
आग्निष्टोमिकम् ६।३।१४४,६।४।९७
आग्निष्टोमिकी ६।४।९६
आग्नीध्रम् ६।३।१७४
आग्नेयः ६।१।१७, ६।३।९८
आग्नेयम् ६।१।१७, ६।२।१३३, ६।३।१६०
आग्नेयो ब्राह्मणः ६।२।१०१
आग्रभोजनिकः ६।४।७०
आग्रहायणकम् ६।३।११६
आग्रहायणिकम् ६।३।११६
आग्रहायणिको मासोऽर्द्धमासो वा ६।२।९९
आग्रहायणी मार्गशीर्षी ६।२।९९
आग्रहारिकः ६।४।७०
आङ्गः ६।१।११६
आङ्गः पिता-पुत्रः ६।१।१३९, ६।१।१४१
आङ्गकः ६।३।४५, ६।३।२०९
आङ्गकम् ६।१।११६
आङ्गकुलम् ६।१।१३४
आङ्गवाङ्गदाक्षयः ६।१।१३३
आङ्गविद्यः ६।२।१२१
आङ्गायनिः ६।१।१०९
आङ्गिगः ६।१।१०९
आङ्गिगकम् ६।३।१४४
आङ्गिगरस्यः स्त्रियः ६।१।१२८
आङ्गी ६।१।१२३
आचार्यकम् ६।३।१५०
आचितिकी ६।४।१६३
आचितीना ६।४।१६३
आजकम् ६।२।१२
आजकुन्दकः ६।३।४५
आजकुन्दिः ६।१।११७
आजधेनविः ६।१।३४
आजपथिकः ६।४।९०
आजमीढकः ६।३।४५
आजमीढिः ६।१।११७
आजाद्यः ६।१।११८
आढकिकी ६।४।१६३
आढकीना ६।४।१६३
आढ्यकुलीनः ६।१।९६, ६।१।९७
आतरिकः ६।४।५३, ६।४।७४
आतरिकम् ६।३।१५३, ६।४।५०
आतिथेयः ६।१।७२
आत्मनेपदपरस्मैपदिकम् ६।३।१४३
आत्रेयः ६।१।६१, ६।१।७२, ६।१।१२८
आत्रेयः पिता-पुत्रः ६।१।१४०
आत्रेयायणो भारद्वाजो युवा ६।१।५२
आत्रेयीयाः ६।१।१३५
आत्रेयोऽन्यः ६।१।५२
आत्रेय्यः स्त्रियः ६।१।१२८
आथर्वण ६।२।११८
आथर्वणः ६।३।१६७
आथर्वणम् ६।२।२३
आदर्शकः ६।१।११४, ६।३।४४
आदितीयम् ६।१।१५
आदित्यः ६।१।१५, ६।२।१०१
आदित्यम् ६।१।१५
आदित्यव्रतिकः ६।४।८२
आदित्यव्रतिकम् ६।४।८१
आदित्य्यः ६।१।१५
आदित्य्यम् ६।१।१५
आदिपदिकः ६।४।३७
आदिमः ६।३।७५
आधर्मिकः ६।४।४९
आधारयः ६।१।१२०
आधिदैविकम् ६।३।७८
आधिभौतिकम् ६।३।७८
आधैनवम् ६।२।१५
आध्यात्मिकम् ६।३।७८
आध्वरिकम् ६।३।१४३
आनडुह्य ६।१।४९
आनडुह्यायन ६।१।४९
आनध्यायिकः ६।४।७६
आनर्त्तकम् ६।३।४६
आनिरुद्धः ६।१।६१
आनिरुद्धः पिता-पुत्रः ६।१।१४१
आनुकालिकः ६।३।३४
आनुकालिका ६।३।३४
आनुकालिकी ६।३।३४
आनुकुम्भम् ६।३।१३६
आनुकूलम् ६।३।१३६
आनुकूलिकः ६।४।२८
आनुखलम् ६।३।१३६
आनुग्रामः ६।३।१३८
आनुग्रामिकः ६।३।१३८
आनुपदिकः ६।२।११९, ६।४।४१
आनुलक्षणिकः ६।२।११९

आनुलोमिकः ६।४।२८
आनुष्टुभः ६।२।११२
आन्तःकरणम् ६।३।१३७
आन्तःपुरः ६।३।१४०
आन्तःपुरम् ६।३।१३७
आन्तःपुरिकः ६।३।१४०
आन्तपदिकः ६।४।३७
आन्तरगारम् ६।३।१३७
आन्तरगारिकः ६।३।१३७
आन्तर्गेहिकः ६।३।१३७
आन्तर्वेश्मिकः ६।३।१३७
आन्तस्थः ६।४।६०
आन्वीपिकः ६।४।२८
आपकरः ६।३।१०१
आपणिकः ६।४।५३, ६।४।७४
आपणिकम् ६।३।१५३
आपत्कालिका ६।३।३४
आपत्कालिकी ६।३।३४
आपमित्यकम् ६।४।२२
आपरशालः ६।३।२३
आपरशाला ६।३।२३
आपरसमकम् ६।३।११५
आपराह्णिकः ६।३।८७
आपराह्णिकम् ६।३।१०२
आपारेधन्वकः ६।३।४३
आपिशलः ६।२।१२९
आपिशलम् ६।३।१८१
आपिशलीयाः ६।२।१२८
आपूपिकः ६।३।२०६, ६।४।५४, ६।४।५९, ६।४।६९, ६।४।७०
आपूपिकम् ६।२।१४
आप्यम् ६।२।५६
आभिजितः ६।३।१०९
आभिषेचनिकः ६।४।१७७
आभिषेचनिकम् ६।४।११७
आभिसारकः ६।३।४४
आभिसारगर्त्तकः ६।३।४४, ६।३।५७
आभ्यवकाशिकः ६।४।७७
आभ्युदयिकः ६।४।१५५
आभ्रिकः ६।४।२
आमलकम् ६।२।५८
आमलकी ६।२।५७
आमावस्यः ६।३।८९, ६।३।१०४
आमावास्यः ६।३।८९, ६।३।१०४
आमितौजिः ६।१।३६
आमिषी ६।२।७३
आमुत्रिकम् ६।३।७८
आमुष्मिकम् ६।३।७८
आम्बरीपुत्र ६।२।६६
आम्बष्ठाः ६।१।११८
आम्बष्ठ्यः ६।१।८, ६।१।११८
आम्भसिकः ६।४।२७, ६।४।६५
आम्भसीकः ६।४।६५
आम्भसीकी ६।४।६५
आम्भिः ६।१।३६
आम्रगुप्तायनिः ६।१।८, ६।१।११०
आम्रगुप्तिः ६।१।११०
आम्रमयम् ६।२।४९
आयामुखीयः ६।३।५९
आयुधागारिकः ६।४।७५
आयुधागारिका ६।४।७५
आयुधिकः ६।४।१८
आयुधिका ६।४।१८
आयुधीयः ६।४।१८
आयुर्वेद ६।२।११८
आयुष्यः ६।४।१५५
आयुष्यम् ६।४।१२३
आरण्यक इभः ६।३।५१
आरण्यकः पन्थाः ६।३।५१
आरण्यका गोमयाः ६।३।५२
आरण्यकोऽध्यायः ६।३।५१
आरण्यको नरः ६।३।५१
आरण्यको न्यायः ६।३।५१
आरण्यको विहारः ६।३।५१
आरण्या आरण्यिका हस्तिनी ६।३।५२
आरण्याः पशवः ६।३।२२, ६।३।५१
आरण्याः सुमनसः ६।३।२२, ६।३।५१
आरण्यानि गोमयानि ६।३।५२
आरण्यिकः ६।४।७७
आरथ्य ६।१।१०७
आरात्कः ६।३।३६
आरात्का ६।३।३६
आरात्की ६।३।३६
आरिष्टीयः ६।२।९३
आरीहणकम् ६।२।८३
आरीहणकीयः ६।३।५९
आरुणपराजिनः ६।३।१८७
आरुणपराजी कल्पः ६।३।१८७
आरुणि ६।३।१८६
आरुणिः ६।१।३२
आरोहणीयम् ६।४।१२२
आर्किः ६।१।३२
आर्क्षोदो ब्राह्मणः ६।३।२१९
आर्गयनः ६।३।१४८
आर्चाभकः ६।३।१६८
आर्चाभिनः ६।२।१३०
आर्चिकम् ६।३।१४४
आर्जुनायनः ६।१।४९
आर्जुनाव ६।३।४६
आर्जुनावः ६।२।६९
आर्जुनिः ६।१।१२९, ६।१।६१
आर्जुनी ६।१।१२९
आर्तवं पुष्पफलम् ६।४।१२५
आर्त्विजीन ऋत्विक् ६।४।१८५
आर्त्विजीनो यजमानः ६।४।१८५
आर्थिकः ६।४।३७
आर्द्धमासिकः ६।३।८०, ६।४।१०४, ६।४।११६
आर्द्धमासिकम् ६।३।११३, ६।४।१०५, ६।४।११६

आर्द्रकः ६।३।१०२
आर्द्रम् ६।३।१०२
आर्द्रिका ६।३।१०२
आर्द्रीयम् ६।३।८९
आर्धः ६।२।३०
आर्षिकः ६।३।५६, ६।३।५९
आर्हतं शास्त्रम् ६।२।१३०
आर्हतः ६।२।१०१
आलण्ड्यायनपर्णा ग्रामः ६।२।६९
आवतानाः ६।१।१२६
आवन्त्यः ६।१।११८, ६।१।१२१
आवरसमकम् ६।३।११५
आवसथिकः ६।४।७७
आवस्करम् ६।३।१०२
आवस्थः ६।४।६०
आविकं मांसम् ६।२।३१
आविकं सक्थि ६।२।३१
आविमारकिकः ६।२।११९
आविष्ट्यः ६।३।१६
आव्ययीभावतत्पुरुषिकम् ६।३।१४३
आव्रीतमायवकः ६।३।३९, ६।३।४३
आशीतिकम् ६।४।१३०, ६।४।१५०
आशुचिकः ६।४।७६
आशुचिकमन्नम् ६।४।५
आश्मः ६।१।१३, ६।२।३०
आश्मकः ६।३।५६
आश्मकिः ६।१।११७
आश्मनः ६।२।३०
आश्मम् ६।२।४६
आश्मरथः कल्पः ६।३।१८७
आश्वं पल्ययनम् ६।३।१७९
आश्वः ६।१।४९
आश्वः पन्थाः ६।३।१७९
आश्वत्थः ६।३।१०९
आश्वत्थमहः ६।२।८
आश्वत्थिकम् ६।२।९७
आश्वत्थिकीयः ६।३।५९
आश्वत्थिको मासोऽर्द्धमासो वा ६।२।९९
आश्वत्थी रात्रिः ६।२।८
आश्वपञ्चम ६।३।१८६
आश्वपतः ६।१।१४
आश्वपालिकः ६।१।८६
आश्वम् ६।२।१९
आश्वयुजः ६।३।१०९
आश्वयुजका माषाः ६।३।११९
आश्वरथं चक्रम् ६।३।१७५, ६।३।१७७
आश्वरथं युगम् ६।३।१७७
आश्वलक्षणिकः ६।२।११९
आश्वसंस्थानिकः ६।४।७९
आश्वाः ६।१।१२६
आश्वायनः ६।१।४९
आश्विः ६।१।३२, ६।१।४९
आश्विकः ६।४।१५५
आश्विनः ६।३।८९
आश्वी कशा ६।३।१७९
आश्वो रथः ६।२।१४५, ६।३।१७९
आषाढः ६।२।९८, ६।३।१०५
आषाढजम्बुकः ६।३।४०
आषाढीयः ६।३।१०५
आषाढो दण्डः ६।४।१२०
आष्टकीयः ६।३।५९
आष्टिः ६।१।३२
आसन्दी ६।२।७३
आसिकः ६।४।६२
आस्तिकः ६।४।६६
आस्तेयम् ६।३।१३१
आस्थः ६।४।६०
आस्माकः ६।३।६७
आस्माकीनः ६।३।६७
आहिचुम्बकिः ६।१।११३
आहेयं विषम् ६।३।१३०
आहेयः ६।१।७२
आह्नमन्यत् ६।२।२१
आह्नम् ६।२।२६, ६।२।८७
आह्निकः ६।३।८०
आह्निकम् ६।४।१०५
आह्वजालिकः ६।३।३७
आह्वजालिका ६।३।३७
आह्वजालिकी ६।३।३७
आह्वजालीयः ६।३।३७
इः ६।१।३१
इक्कटिकम् ६।२।९६
इक्षुमती ६।२।७२
इक्ष्वाकवः ६।१।११४
इदमीयम् ६।१।७
इन्द्रजननीयः ६।३।२००
इन्द्रशर्मन् ६।१।३२
इरावती ६।२।७२
इहत्यः ६।३।१६
उक्ष्या ६।३।११
उख्यम् ६।२।१४१
उज्जयनी ६।२।६९
उडुप ६।४।२३
उडुलोमाः ६।१।२३
उडुलोमैः ६।१।२३
उत्करीयः ६।२।९१
उत्तमरथ्यम् ६।३।१७५
उत्तमादर्ध्यम् ६।३।७३
उत्तरः ६।३।१०९
उत्तरपदिकः ६।२।१२५
उत्तरपदिका ६।२।१२५
उत्तरा ६।३।१०९
उत्थापनीयः ६।४।१२१
उत्रुप ६।४।२३
उदक्या रजस्वला ६।३।१२५
उदञ्च ६।१।३२
उदितगुरुणा पूर्वरात्रेण युक्तं वर्षम् ६।२।५
उदित्ययं शब्द आदिरस्य प्रगाथस्य ६।२।११२

उदीच्यम् ६।३।८
उदुम्बराः ६।१।११७
उदुम्बरावती ६।२।७२
उद्दालकाः ६।१।१२९
उपकलमकाः ६।१।१३१
उपकाः ६।१।१३०
उपगार्ग्यम् ६।१।१३४
उपचाकुः ६।१।३२
उपधारयः ६।१।१२०
उपनिजस्त ६।४।१५
उपनिषदकः ६।२।१२६
उपनिषद् ६।३।१४८
उपबिन्दुः ६।१।३२
उब्जककुभाः ६।१।१३१
उमामयम् ६।२।४६
उमाव्यासकम् ६।३।११४
उरशलङ्कटाः ६।१।१३१
उरशा ६।२।६९
उरस्तः ६।३।२१२
उरस्यः ६।३।१९६, ६।३।२१२
उर्वाः ६।१।४१, ६।१।१२६
उलन्द ६।२।८९
उलाजिनः ६।३।९३
उलूक ६।१।४२
उशीनराः ६।१।१२३
उषस्यम् ६।२।१०९
उष्ट्रमयम् ६।२।४६
उष्णकालीयः(यम्) ६।३।३३
ऊकिनी ६।२।२७
ऊर्णामयम् ६।२।४६
ऋतव्यम् ६।२।१०९
ऋश्यकः ६।२।९४
ऋष्टिषेण ६।१।४१
एकादशान्यिकः ६।४।६८
एकादशान्यिका स्त्री ६।४।६८
एकीयम् ६।१।७
एणीपचनीयः ६।१।१०
एणीमयम् ६।२।४६
एतदीयम् ६।१।७
एला ६।२।५८
एष वै सप्तदशाक्षरश्छन्दस्यो यज्ञमनुविहितः
ऐकग्रन्थिकः ६।४।६८
ऐकचक्रकः ६।१।१०, ६।३।४२
ऐकरूपिकः ६।४।६७
ऐकागारिकश्चौरः ६।४।११८
ऐकागारिकी ६।४।११८
ऐकादशाहिकी ६।४।९६
ऐकान्यिकः ६।४।६७
ऐक्ष्वाकः ६।१।११४, ६।३।३९, ६।३।५६, ६।३।२०९
ऐक्ष्वाकौ ६।१।११४
ऐणं मांसम् ६।२।३८
ऐणी जङ्घा ६।२।३८
ऐणेयं मांसम् ६।२।३८
ऐणेयः ६।२।६१
ऐणेयी जङ्घा ६।२।३८
ऐतरेयिणः ६।२।१३०, ६।३।१८६
ऐतिकायनीयः ६।१।८
ऐदंकालिका ६।३।३४
ऐदंकालिकी ६।३।३४
ऐन्दुवक्त्रकः ६।३।५०
ऐन्द्रं हविः ६।१।११, ६।२।१०१
ऐन्द्रः पुरोडाशः ६।२।१०१
ऐन्द्रमहिकम् ६।४।११७
ऐन्द्रवर्मिः ६।१।३३
ऐन्द्रायण ६।२।८९
ऐन्द्रो मन्त्रः ६।१।११
ऐरण्डानि ६।२।५७
ऐरावतः उद्ध्यः ६।१।६७
ऐरावतकः ६।३।४३
ऐषमकम् ६।३।११४
ऐषमस्तनम् ६।३।१९
ऐषमस्त्यम् ६।३।१९
ऐषिकः ६।४।६५
ऐषीकः ६।४।६५
ऐषीकी ६।४।६५
ऐषुकारिभक्तम् ६।२।६८
ऐष्टकः ६।३।१९२
ऐष्टिकः ६।४।६५
ऐष्टीकः ६।४।६५
ऐष्टीकी ६।४।६५
ऐहलौकिकः ६।३।७९
ऐहिकम् ६।३।७८
ओदनपाणिनीयाः ६।१।१२
ओदनिकः ६।४।७२
ओदनिकी ६।४।७२
ओषधिः ६।२।५८
ओष्ठ्यः ६।३।१२४
औक्थिकः ६।२।१२२
औक्थिक्यम् ६।२।२३, ६।३।१६६
औक्षकम् ६।२।१२
औखीयाः ६।३।१८४
औग्रसेनिः ६।१।६१, ६।१।१०२
औग्रसेन्यः ६।१।६१, ६।१।१०२
औजसिकः ६।४।२७
औज्जहानि ६।१।१४२
औज्जिहानि ६।१।१४२
औडुपिकः ६।४।२३
औडुलोमिः ६।१।३२
औडुलोमिना ६।१।२३
औडुलोमिभ्याम् ६।१।२३
औडुविकः ६।४।९
औत्तरकीयः ६।३।६६
औत्तरपथिकः ६।४।९०
औत्तरपदिकः ६।२।११९, ६।४।३७
औत्तरपदीयः ६।३।६६
औत्तराहः ६।३।५
औत्तराहा स्त्री ६।३।५

औत्तराही ६।३।५
औत्तरीयः ६।३।६६
औत्पातः ६।२।११७
औत्रुपिकः ६।४।२३
औत्सः ६।१।१९, ६।३।९४, ६।३।९८, ६।३।१२३, ६।३।१४९
औत्सङ्गिकः ६।४।२३
औत्सम् ६।१।१९, ६।३।१६०
औत्साच्छात्राः ६।१।१२६
औत्सायनः ६।१।४९
औत्सी ६।१।१२३
औदको मत्स्यः ६।३।१२५
औदङ्किः ६।१।३२
औदनिकः ६।४।७२
औदन्यि ६।१।१४२
औदपानः ६।१।१९, ६।३।९८
औदपानम् ६।१।१९, ६।३।१५४
औदश्वितम् ६।२।१४४
औदश्वित्कम् ६।२।१४४
औदारः ६।१।६१
औदिः ६।१।३७
औदिञ्चिः ६।१।३२
औदुम्बर ६।२।६६
औदुम्बरं नगरम् ६।२।७०
औदुम्बरः ६।१।५४
औदुम्बरः पर्वतः ६।२।७०
औदुम्बरकः ६।३।२०९
औदुम्बरायणः ६।१।५४, ६।१।१३९
औदुम्बरायणिः ६।१।५४
औदुम्बरिः ६।१।११७, ६।१।१३९
औदुम्बरी ६।१।१२३
औदुम्बरो जनपदः ६।२।७०
औदूखलो यावकः ६।२।१४५
औद्गात्रम् ६।४।५१
औद्दालकिः ६।१।३२, ६।१।१२९
औद्दालकी ६।१।१२९
औपकर्णिकः सूचकः ६।३।१३९
औपकायनाः ६।१।१३०
औपकायन्यः स्त्रियः ६।१।१३०
औपकुम्भम् ६।३।१३६
औपकूलम् ६।३।१३६
औपखलम् ६।३।१३६
औपगवः ६।१।१,६।१।१३,६।१।२९,६।१।१२५
औपगवः पिता ६।१।१४०
औपगवकः ६।३।१५५, ६।३।२०८
औपगवकः सङ्घादिः ६।३।१७२
औपगवकम् ६।१।३९, ६।२।१२, ६।२।१३४, ६।३।१६९
औपगवम् ६।३।१६०
औपगवाः ६।१।३९ , ६।१।१२५
औपगविः ६।१।१०९, ६।१।११३
औपगविः पुत्रः ६।१।१४०
औपगविर्जाल्मः ६।१।८७
औपगवी ६।१।१२३
औपगवीयः ६।१।८
औपगवौ ६।१।१२५
औपचाकविः ६।१।३२
औपजानवं गडु ६।३।१३९
औपजानवं मांसम् ६।३।१३९
औपजानुकं शाटकम् ६।३।१३९
औपजानुकः सेवकः ६।३।१३९
औपनयनम् ६।४।११९
औपनीविकं कार्षापणम् ६।३।१३९
औपनीविकं ग्रीवादाम ६।३।१३९
औपमन्यवः ६।१।३२
औपमूलम् ६।३।१३६
औपवस्त्रम् ६।४।१२५
औपशाखम् ६।३।१३६
औपाध्यायकम् ६।३।१५०
औपाध्यायिकः शिष्यः ६।४।३
औपानहिकौ पादौ ६।४।१०२
औमकम् ६।२।३७
औमम् ६।२।३७
औरभ्रकम् ६।२।१२
औरश ६।१।१०७
औरसः ६।३।१९६
और्णः कम्बलः ६।२।३७
और्णकम् ६।२।३७
और्दायनः ६।३।१४
और्दायनी ६।३।१४
और्ध्वदमिकः ६।३।७८
और्ध्वदेहिकः ६।३।७८
और्ध्वकालिका ६।३।३४
और्ध्वकालिकी ६।३।३४
और्ध्वदमिकः ६।३।७८
और्ध्वदेहिकः ६।३।७८
और्वः ६।१।४१, ६।१।१२६
और्विः ६।१।३२
और्वौ ६।१।४१, ६।१।१२६
औलायन ६।२।६८
औल्कापातिकः ६।४।७६
औशं साम ६।२।१३७
औशनम् ६।२।१३६
औशनसम् ६।२।१३६, ६।३।१८१
औषुष्टः ६।२।६९
औषुष्टकः ६।३।४४
औषुष्टम् ६।२।६५
औष्ट्रः ६।३।१७८
औष्ट्रकं मांसम् ६।२।३६
औष्ट्रकः ६।२।६१
औष्ट्रकम् ६।२।१२
औष्ट्रपतम् ६।१।१५
औष्ट्ररथम् ६।३।१७७
औष्ट्रिका जङ्घा ६।२।३६
कंसिकम् ६।४।१३५
कंसिकी ६।४।१३५
कंसीयमयम् ६।२।४६
ककुस्थ ६।१।६०

कटग्रामीयः ६।३।५८
कटघोषीयः ६।३।५८
कटनगरीयः ६।३।५८
कटपल्वलीयः ६।३।५८
कटवर्त्तीयः ६।३।५८
कटुकबदरी ६।२।६९
कठशाठ ६।३।१८६
कठाः ६।२।१३०, ६।३।१८३
कडङ्गरीयो गौः ६।४।१८१
कडङ्ग्र्यो गौः ६।४।१८१
कडारजैमिनीयाः ६।१।१२
कणा ६।२।५८
कण्टकारिका ६।२।५८
कण्ठतालव्यः ६।३।१२४
कतिकम् ६।४।१३०
कथं पाराशरः ? ६।१।४२
कनीयसि भ्रातरि गार्ग्यः ६।१।३
कपोतमयम् ६।२।४६
कम्बलचारायणीयाः ६।१।१२
कम्बोजः ६।१।१२०
करीरमयम् ६।२।४६
करीरम् ६।२।५७
कर्कटी ६।२।५८
कर्कन्धु ६।२।७३
कर्कराः ६।३।१८३
कर्कारुः ६।२।५८
कर्णिका कर्णाभरणविशेषः-
पद्माद्यवयवश्च ६।३।१४०
कर्णिकारम् ६।२।५७
कर्ण्यः ६।३।१२४
कर्ण्यम् ६।३।१४०
कर्मण्यं शौर्यम् ६।४।१०३
कर्मन्दिनो भिक्षवः ६।३।१९०
कलकूटाः ६।१।११७
कलापकम् ६।३।११४
कलिङ्गाः ६।१।११६, ६।२।६९
कलिव ६।२।८४
कवर्गीयः ६।३।१२९
कवर्गीयो वर्णः ६।३।१२८
कश्यपाः ६।१।४१
कहूय ६।१।६०
कांस्यः ६।२।६१
कांस्यप्रस्तारिकः ६।४।७९
कांस्यम् ६।२।४१
काककायनिः ६।१।११२
काकणीकम् ६।४।१४९
काकन्दकः ६।३।४१
काकन्दी ६।२।७१
काकम् ६।२।९
काकिः ६।१।११२
काकोलूकिका ६।३।१६४
काच्छः ६।३।५६
काच्छकमस्य हसितम् ६।३।५५
काच्छको मनुष्यः ६।३।५५
काच्छिका चूला ६।३।५५
काच्छो गौः ६।३।५५
काटनगरः ६।३।५८
काठकः ६।३।१६८
काठकम् ६।२।२३
काठेरिणि ६।३।६३
काणेयः ६।१।८०
काण्डप्लविकः ६।४।९
काण्डाग्नकः ६।३।५०
काण्वा दण्डमाणवाः शिष्या वा ६।३।१६९
काण्वाः ६।१।१२, ६।३।२७
काण्वीयाः ६।३।२७
कातीयाः ६।१।१२
कात्त्रेयकः ६।३।१०
कात्त्रेयकः ६।३।९८
कादम्बपुष्पिकम् ६।३।८०
कानीनः कर्णः ६।१।६२
कानीनो व्यासः ६।१।६२
कान्तारपथिकः ६।४।९०
कान्थकः ६।३।२१
कान्थिकः ६।३।२०
कापटवः ६।१।१
कापटवकः ६।३।१५५
कापटवकम् ६।२।१२, ६।२।१३४, ६।३।१६९
कापटवम् ६।३।१६०
कापिञ्जलादाः ६।१।१३७
कापित्थो रसः ६।२।६१
कापिलदाक्षाः ६।१।१२
कापिलेयक आम्नायः ६।३।१९०
कापिलेयिनो नटाः ६।३।१९०
कापिशायनं मधु ६।३।१४
कापिशायनी द्राक्षा ६।३।१४
कापेयः ६।१।४४
कापोतं मांसम् ६।२।३१
कापोतं सक्थि ६।२।३१
कापोतः ६।२।६१
कापोतम् ६।२।४६
काप्यः ६।१।४४
काप्यायनी ६।१।४४
कामण्डलेयः ६।१।७०, ६।१।८३
कामप्रस्थीयः ६।३।४३
काम्पनिकः ६।४।६५
काम्पनीकः ६।४।६५
काम्पनीकी ६।४।६५
काम्पील्यकः ६।३।४३
काम्पील्यम् ६।२।८४
काम्बलः ६।२।१३१
काम्बवकः ६।३।४५
काम्बवाः ६।१।११८
काम्बव्यः ६।१।११८
काम्यम् ६।४।१२३
कायं हविः ६।२।१०७
कायी इष्टिः ६।२।१०७
कारन्तपिकः ६।३।३६

कारन्तपिका	६।३।३६
कारन्तपिकी	६।३।३६
कारिकेयो जाल्मः	६।१।८७
कारीरं काण्डम्	६।२।३१
कारीरं भस्म	६।२।३१
कारीरम्	६।२।४६
कारूपी	६।१।१२३
कार्कट्यकायनिः	६।१।११२
कार्कट्यायनः	६।१।११२
कार्कट्यिः	६।१।११२
कार्कणः	६।३।६२
कार्कणम्	६।३।१५४
कार्णखारिः पिता-पुत्रः	६।१।१४१
कार्णवेष्टकिकं मुखम्	६।४।१०२
कार्णायनिः	६।२।९०
कार्त्तिकिकः	६।२।१००
कार्त्तम्	६।३।१४२
कार्त्तिकः	६।२।१००, ६।३।१०९
कार्त्रायणिः	६।१।३९
कार्त्रायणिः	६।१।१०९
कार्दनेयः	६।१।८०
कार्दनेरः	६।१।८०
कार्द्दमम्	६।२।३
कार्द्दमिकम्	६।२।३
कार्परः	६।२।१३८
कार्पासः पटः	६।२।४६
कार्मः	६।४।६०
कार्मन्दकम्	६।३।१९०
कार्मार्यायणिः	६।१।१०८
कार्मुकम्	६।४।९५
कार्यशब्दिकः	६।४।४४
कार्शाश्वकम्	६।३।१९०
कार्शाश्वीयः	६।२।९३
कार्षापणिकम्	६।४।१३३
कार्षापणिकी	६।४।१३३
कार्ष्णायनो ब्राह्मणः	६।१।५७
कार्ष्णिरन्यः	६।१।५७
कालकूटिः	६।१।११७
कालञ्जरकः	६।३।४५
कालशेयं तक्रम्	६।३।१३०
काला	६।२।५८
कालापकः	६।३।१६८
कालापकम्	६।२।२३
कालापकाः	६।२।१२८
कालापाः	६।२।१३०
कालिकं वैरम्	६।४।१२७
कालिकमृणम्	६।४।१२७
कालिकी संपत्	६।४।१२७
कालिङ्गः	६।१।११६
कालिङ्गः पिता-पुत्रः	६।१।१४१
कालिङ्गकम्	६।१।११६
कालिङ्गी	६।१।१२३
कालिङ्गौ	६।१।११६
कालेयः	६।१।१७, ६।३।९८, ६।३।१४९
कालेयम्	६।१।१७, ६।२।१३३, ६।३।१६०
काल्पसौत्रः	६।२।१२०
काल्यस्तापसः	६।४।१२६
काल्या मेघाः	६।४।१२६
काल्याणिनेयः	६।१।७७
कावचिकम्	६।२।१४
काशकृत्स्नं गुरुलाघवम्	६।३।१९१
काशकृत्स्नम्	६।३।१८१
काशमयम्	६।२।४९
काशयः	६।१।११८, ६।१।१२९
काशिकः	६।३।३५
काशिका	६।३।३५
काशिकी	६।३।३५
काशिकोशलीयाः	६।३।४४
काशिलम्	६।२।८२
काशीयाः	६।३।२९
काशीयाश्छात्राः	६।३।३५
काश्मीरी वितस्ता	६।३।१५७
काश्यः	६।१।११८
काश्यपः	६।१।४१
काश्यपकः	६।३।१८८
काश्यपानाम्	६।१।४१
काश्यपिनः	६।३।१८८
काश्यपीयः	६।३।१८८
काश्यपीया संहिता	६।३।१८८
काश्यपौ	६।१।४१
काषायम्	६।२।१
काष्ठरथ्यं चक्रम्	६।३।१७६
किमीयम्	६।१।७
किशरिकः	६।४।५५
किशरिकी स्त्री	६।४।५५
किसर	६।२।७३
कीशरु	६।२।७३
कुटुम्बिनी	६।२।२७
कुट्टिमम्	६।४।२१
कुण्डिनाः	६।१।१२७
कुण्डिनी	६।१।४२
कुण्ड्या	६।३।११
कुतश्चरति मायूरिः	६।१।३१
कुतस्त्यः	६।३।१६
कुत्सकुशिकिका	६।१।१३५, ६।३।१६३
कुत्साः	६।१।१२८
कुथार	६।१।६०
कुद्रि	६।१।८४
कुन्तयः	६।१।११८
कुन्ती	६।१।१२१
कुन्दम्	६।२।५७
कुमुदिकम्	६।२।९६
कुमुद्वान्	६।२।७७
कुरवः	६।१।१००, ६।१।११८, ६।२।६९
कुरुकत	६।१।४२
कुरुकाशिका	६।३।१६३
कुरुवृष्णिका	६।३।१६३

कुरूः ६।१।१२२
कुलत्थः ६।२।५८
कुलीनः ६।१।९६, ६।१।९७
कुलीनः पिता-पुत्रः ६।१।१४१
कुल्यः ६।१।९७
कुवलम् ६।२।५८
कुशायन ६।३।१८६
कुसीदिकः ६।४।३५
कुसीदिकी ६।४।३५
कूचवार ६।३।२१५
कूदीमयम् ६।२।४७
कृकणीयः ६।३।६२
कृकला ६।१।३२
कृत्तिकः ६।३।१०९
कृशाश्विनो नटाः ६।३।१९०
कृष्णाजिनकृष्णसुन्दराः ६।१।१३१
केन कापिञ्जलिः कृशः ६।१।३१
केरलः ६।१।१२०
कैतवायनिः ६।१।१०७
कैदारकम् ६।२।१३
कैदारिकम् ६।२।१४
कैदार्यम् ६।२।१३
कैन्दासायनः ६।१।५५
कैलालपः ६।१।३१
कैलासाः(शाः) ६।२।१४०
कैशिकम् ६।२।१८
कैश्यम् ६।२।१८
कोविदारम् ६।२।५७
कोशमयम् ६।२।४६
कोशलाः ६।१।११८
कोशवृक्षीयः ६।१।१०
कोशातकी ६।२।५८
कोष्ट ६।२।८९
कोष्ठागारिकः ६।४।७५
कोष्ठागारिका ६।४।७५
कौकिलः ६।१।३१
कौकुचीवहकः ६।३।४३
कौक्कुटिकः ६।४।४५
कौक्कुटीवहकः ६।३।३६, ६।३।४३
कौक्षेयकोऽसिः ६।३।१२
कौक्षेयो व्याधिः ६।३।१३०
कौक्षोऽन्यः ६।३।१२
कौङ् कुमम् ६।२।१
कौचवार्यः ६।३।२१५
कौञ्जायनाः ६।१।४८
कौञ्जायनी ६।१।४८
कौञ्जायन्यः ६।१।४७
कौञ्जायन्यौ ६।१।४७
कौञ्जिः ६।१।३२, ६।१।४७
कौटभारिकः ६।४।१६६
कौटशिखीयः ६।३।५९
कौटिकः ६।४।१६६
कौटिलिकः कर्मारः ६।४।२६
कौटिलिकः कर्षकः ६।४।२६
कौटिलिकः परिव्राजकः ६।४।२६
कौटिलिकश्चौरः ६।४।२६
कौटिलिको मृगः ६।४।२६
कौडविकः ६।४।१६२
कौणेयकः ६।३।११
कौण्डिन्यः ६।१।१२७
कौण्डिन्यः स्त्रियः ६।१।१२७
कौण्डिन्यौ ६।१।१२७
कौण्डेयकः ६।३।११
कौद्दालिकः ६।४।२
कौद्र ६।२।८९
कौन्ताल ६।२।६६
कौन्ती ६।१।१२१
कौन्त्यः ६।१।११८, ६।१।१२१
कौपकालिका ६।३।३४
कौपकालिकी ६।३।३४
कौपिञ्जलं शकटम् ६।३।१७१
कौपिञ्जलम् ६।३।१५५
कौपिञ्जला दण्डमाणवशिष्याः ६।३।१७१
कौपिञ्जली स्थूणः(लः) ६।३।१७१
कौपीनः ६।४।१८५
कौमारः ६।१।११८
कौमारः पतिः ६।२।१३१
कौमारी भार्या ६।२।१३१
कौमुदिकम् ६।२।९७
कौम्भकारिः ६।१।१०२
कौम्भकार्यः ६।१।१०२
कौरवः ६।१।१९, ६।३।५३, ६।३।२०९
कौरवकः ६।३।५३, ६।३।२०९
कौरवकमस्य हसितम् ६।३।५३
कौरवको मनुष्यः ६।३।५३
कौरवायणिः ६।१।१००
कौरव्यः ६।१।१००, ६।१।११८
कौरव्यः पिता ६।१।१०७
कौरव्यः पिता-पुत्रः ६।१।१४०
कौरव्यः पुत्रः ६।१।१०७
कौरव्यशब्दः ६।१।१०७
कौरव्याः ६।१।१००
कौरव्यायणिः ६।१।१००
कौरव्यायणिः पुत्रः ६।१।१०७
कौरव्यायणी ६।१।१२२
कौलः ६।१।७१
कौलकः सौवीरेषु ६।३।४७
कौलटिनेयः ६।१।७८
कौलटेयः ६।१।७८
कौलटेरः ६।१।७८
कौलत्थम् ६।४।४
कौलालकम् ६।३।१९४
कौलेयकः ६।१।९७
कौलेयकः श्वा ६।३।१२
कौलोऽन्यः ६।३।१२
कौलोऽन्यत्र ६।३।४७
कौवलम् ६।१।१३५
कौशल्यः ६।१।१०८, ६।१।११८

कौशल्यायनिः ६।१।१०८
कौशाम्बी ६।२।७१, ६।३।२
कौशिककः ६।३।१८८
कौशिकिनः ६।३।१८८
कौशेयं वस्त्रं सूत्रं वा ६।२।३९
कौषीतकिरन्यः ६।१।७५
कौषीतकेयः काश्यपः ६।१।७५
कौष्टिनः ६।३।२५
कौसुम्भम् ६।२।१
कौहडः पिता ६।१।१४०
कौहडिः पुत्रः ६।१।१४०
क्रमकः ६।२।१२६
क्रयविक्रयिकः ६।४।१६
क्रयिकः ६।४।१६
क्रोडीयः ६।१।१०
क्रौञ्चः ६।१।३१
क्रौञ्चम् ६।२।१३३
क्रौडः ६।१।९
क्रौधकालिका ६।३।३४
क्रौधकालिकी ६।३।३४
क्रौरकालिका ६।३।३४
क्रौरकालिकी ६।३।३४
क्रौशशतिकः ६।४।८७
क्रौशशतिको मुनिः ६।४।८६
क्रौष्टायनः ६।१।५६
क्वत्यः ६।३।१६
क्षत्रं क्षत्रियः ६।१।३१
क्षत्रियः जातिश्चेत् ६।१।९३
क्षत्रियकुलीनः ६।१।९६
क्षाञ्जीप्रस्थकः ६।३।४३
क्षात्रविद्यः ६।२।१२१
क्षात्रिरन्यः ६।१।९३
क्षीरकलम्भाः ६।१।१२९
क्षैतयत ६।२।६८
क्षैत्रार्द्धिकः ६।३।७०
क्षैरकलम्भिः ६।१।१२९
क्षैरकलम्भिः पिता-पुत्रः ६।१।१४३
क्षैरकलम्भी ६।१।१२९
क्षैरपान्नागाराः ६।१।१२
क्षैरेयम् ६।२।१४२
क्षैरेयी यवागूः ६।२।१४२
क्षौद्रकमालवकमन्यत् ६।२।११
क्षौद्रकमालवकम् ६।२।१५
क्षौद्रकमालवी एवंनामा काचित्सेना ६।२।११
खट्वका ६।३।१०२
खट्वाका ६।३।१०२
खट्विका ६।३।१०२
खरनादिन् ६।१।३२
खरशालः ६।३।११०
खलतिकं वनानि ६।२।६९
खलिनी ६।२।२७
खल्या ६।२।२५, ६।२।२७
खसः ६।१।१२०
खाडायनि ६।३।६३
खाण्डवकम् ६।२।८३
खाण्डिकीयाः ६।३।१८४
खादायन ६।३।१८६
खानुरायण ६।२।८९
खापुरायण ६।२।८९
खारपायणीयाः ६।१।१३५
खारीकः ६।४।१५५, ६।४।१६२, ६।४।१६९
खारीकम् ६।४।१४९, ६।४।१५१
खारीशतिकः ६।४।१६९
खारीसहस्रिकः ६।४।१६९
गजता ६।२।२८
गणकम् ६।४।१३०
गया ६।२।६९
गर्गकश्यपगालवाः ६।१।१३३
गर्गकुलम् ६।१।१३४
गर्गभार्गविका ६।१।१३५, ६।१।१३६, ६।३।१६३
गर्गमयम् ६।१।१२६
गर्गरिका ६।२।५८
गर्गरूप्यम् ६।१।१२६
गर्गवत्सवाजाः ६।१।१३२
गर्गवत्सौपगवाः ६।१।१३३
गर्गाः ६।१।१२६
गर्गीयः ६।१।१३५
गव्यं पयः ६।२।५०
गव्यं सक्थि ६।२।५०
गव्यः ६।१।२७, ६।३।१४९, ६।४।१५५
गव्यम् ६।१।२७, ६।२।१०१, ६।३।१६०
गव्या ६।२।२५
गहीयः ६।३।६३
गाणिकः ६।४।१५५
गाणिक्यम् ६।२।१७
गाणिक्यायात्रः ६।२।१७
गान्धारः ६।१।११५
गान्धारम् ६।२।६५
गान्धारयः ६।१।११५
गान्धारौ ६।१।११५
गाम्भीरः ६।३।१३५
गाम्भीर्यः ६।३।१३५
गारेटकायनिः ६।१।११२
गारेटिः ६।१।११२
गार्गं लक्षणम् ६।३।१७२
गार्गः सङ्घो घोषोऽङ्को वा ६।३।१७२
गार्गकः ६।३।२०८
गार्गकम् ६।२।१२, ६।३।१६९
गार्गम् ६।३।१५५
गार्गिः ६।१।२, ६।१।३२, ६।१।४२
गार्गिको जाल्मः ६।१।८७
गार्गी ६।१।३, ६।१।५
गार्गो जाल्मः ६।१।८७
गार्गीपुत्रकायणिः ६।१।१११, ६।१।११२
गार्गीपुत्रायणिः ६।१।१११
गार्गीपुत्रिः ६।१।१११, ६।१।११२
गार्गीयः ६।३।३२
गार्गीयाः ६।१।१३५, ६।१।१३८

गार्गीवत्सवाजाः ६।१।१३२
गार्गेयः ६।१।५४
गार्गेयो माणवकः ६।१।८७
गार्ग्यः ६।१।२, ६।१।४, ६।१।५, ६।१।२९, ६।१।४२,६।१।१२६
गार्ग्यः पिता ६।१।१४१
गार्ग्यः स्त्रियः ६।१।१२६
गार्ग्यकाश्यपगालवाः ६।१।१३३
गार्ग्यकुलम् ६।१।१३४
गार्ग्यवात्स्यौपगवाः ६।१।१३३
गार्ग्यहितम् ६।१।१३४
गार्ग्यायणः ६।१।३, ६।१।४, ६।१।५, ६।१।३०, ६।१।५४
गार्ग्यायणः पुत्रः ६।१।१४१
गार्ग्यायणकः ६।३।१५५, ६।३।२०८
गार्ग्यायणकम् ६।२।१२, ६।३।१६९
गार्ग्यायणीयाः ६।१।१३८
गार्ग्यायणो जाल्मः ६।१।५
गार्ग्यो जाल्मः ६।१।५
गार्ग्यौ ६।१।१२६
गार्भिणम् ६।२।१०
गार्मुतम् ६।३।१९३
गार्ष्टेयः ६।१।८४
गार्हपत्यम् ६।१।१४
गीर्मयम् ६।२।४८
गुहा ६।२।७९
गूहलु ६।१।४२
गृहप्रवेशनीयम् ६।४।१२२
गृहमेधीयम् ६।२।१०८
गृहमेध्यम् ६।२।१०८
गैतिकः ६।४।५७
गोगडाः ६।३।१८३
गोतमाः ६।१।१२८
गोत्रा ६।२।२४
गोदौ ग्रामः ६।२।६९
गोधूमः ६।२।५८
गोनर्दीयः ६।१।१०, ६।३।३२
गोप्रपदनीयम् ६।४।१२२
गोफिल ६।२।८८
गोमयम् ६।१।२७, ६।२।५०
गोमयह्रदीयाः ६।१।१०
गोरूप्यम् ६।१।२७
गोल ६।१।४९
गोलुन्द ६।१।४२
गोशालः ६।३।११०
गोस्थानः ६।३।११०
गौकक्षाः ६।३।२७, ६।३।१६९
गौणमुख्यम् ६।३।२०१
गौतमः ६।१।६१, ६।२।१२९
गौतमा ६।२।१२९
गौतमार्द्धिकः ६।३।७०
गौदानिकः ६।४।८२
गौदानिकम् ६।४।८१
गौधारः ६।१।८१
गौधेनवम् ६।१।१९
गौधेनुकम् ६।२।१५
गौधेयोऽन्यः ६।१।८१
गौधेरः ६।१।३१, ६।१।८१
गौपवनाः ६।१।१२६
गौपुच्छिकः ६।४।९
गौप्तेयः ६।१।७१
गौमतः ६।३।२६
गौमयं भस्म ६।२।६१
गौरग्रीवीयं शकटम् ६।३।१७०
गौरग्रीवीयः सङ्घादिः ६।३।१७०
गौरग्रीवीयम् ६।३।१५५
गौरग्रीवीया दण्डमाणवशिष्याः ६।३।१७०
गौरुतल्पिकः ६।४।३८
गौरुदारिकः ६।४।३८
गौलक्षणिकः ६।२।११९
गौल्मिकः ६।४।५३
गौल्मिकम् ६।४।५०
गौष्ठः ६।३।२६
गौष्ठिकः ६।४।४६
गौसंस्थानिकः ६।४।७९
ग्रामकुण्ड्या ६।३।११
ग्रामता ६।२।२८
ग्रामिकः ६।४।७०
ग्रामीणः ६।३।९, ६।३।९८, ६।३।१२३, ६।३।१४९
ग्रामीणाभार्यः ६।३।९
ग्रामेयकः ६।३।१०
ग्राम्यः ६।३।९, ६।३।९८, ६।३।१२३, ६।३।१४९
ग्रैवम् ६।३।१३२
ग्रैवेयकोऽलङ्कारः ६।३।१२
ग्रैवेयम् ६।३।१३२
ग्रैवोऽन्यः ६।३।१२
ग्रैष्मं सस्यम् ६।३।१२०
ग्रैष्मः ६।३।८९
ग्रैष्मकं सस्यम् ६।३।१२०
ग्रैष्मकम् ६।३।११५
ग्रैष्माः ६।३।११८
ग्रैष्मायणः ६।१।४९
ग्रैष्म्यः पाटलाः ६।३।११७
ग्लुचुकायनिः ६।१।११३
ग्लौचुकायनकः ६।३।२०८
ग्लौचुकायनकम् ६।३।१६९
ग्लौचुकायनाः ६।१।१३७
ग्लौचुकायनिको जाल्मः ६।१।८७
ग्लौचुकायनो जाल्मः ६।१।८७
ग्लौचुकिः ६।१।११३
घटिकः ६।४।१०
घाण्टिकः ६।४।११
घार्तिकः सूपः ६।४।८
घासकुन्द ६।२।९७
घृतरौढीयाः ६।१।१२
चटका ६।१।७९

चटाकु: ६।१।३२
चतुरनुयोगः ६।१।२४
चतुर्दशान्यिकः ६।४।६८
चतुर्दशान्यिका स्त्री ६।४।६८
चतुर्मासः ६।३।१३३
चतुष्टयी शब्दानां प्रवृत्तिः ६।४।१७१
चत्वारिंशत् ६।४।१७३
चम्पकम् ६।२।५७
चरकाः ६।३।१८३
चरको वैशम्पायनः ६।३।१८३
चाक्रम् ६।२।२६
चाक्रवर्त्तकः ६।३।५०
चाक्रवर्मणः ६।१।३३
चाक्रिकः ६।४।६२
चाक्षुषं रूपम् ६।२।१४५
चाटकैरः ६।१।३१, ६।१।७९
चाटाकु: ६।१।३२
चाण्डालकिः ६।१।३८
चातुरं शकटम् ६।२।१४५
चातुर्दशं रक्षः ६।२।१४५
चातुर्मासकः ६।४।८५
चातुर्मासी ६।३।१३३, ६।४।८५
चातुर्मास्यानि यज्ञकर्माणि ६।३।१३४
चातुर्होतृकम् ६।३।१४४
चातुष्टयाः ६।२।१२८
चात्वारिंशत्कम् ६।४।१३०
चात्वारिंशानि ब्राह्मणानि ६।४।१७४
चान्द्रभागेयः ६।१।६७
चान्द्रायणिकः ६।४।८०, ६।४।८२
चारककः ६।३।१६८
चारकाः श्लोकाः ६।३।१८३
चारायणः ६।१।५३
चारायणीयाः ६।१।१२
चार्मणः ६।२।१३१
चार्मिकायणिः (२) ६।१।११२
चार्मिणः ६।१।११२
चाषमयम् ६।२।४९
चाषम् ६।२।९, ६।२।४९
चिक्षा ६।४।६०
चिञ्चा ६।२।५८
चित्रा माणविका ६।३।१०८
चित्रायणि ६।२।८३
चिरंतनम् ६।३।८५, ६।३।८८, ६।४।९८
चिरत्नम् ६।३।८५, ६।४।९८
चुक्षा ६।४।६०
चूर्णिनोऽपूपाः ६।४।७
चूर्णिन्यो धानाः ६।४।७
चेदयः ६।१।११८
चैकयत ६।२।६८
चैङ्कयः ६।१।१२९
चैङ्कायनीयाः ६।१।१३८
चैङ्कीयाः ६।१।१३८, ६।३।२९
चैटयत ६।२।६८
चैत्रः ६।३।१०८
चैत्रकः ६।१।६१
चैत्रिको मासोऽर्द्धमासो वा ६।२।१००
चैत्रो मासोऽर्द्धमासो वा ६।२।१००
चैदः ६।२।३०
चैदिकः ६।३।३५
चैदिका ६।३।३५
चैदिकी ६।३।३५
चैद्यः ६।१।११८
चैन्तितः ६।१।६७
चोलः ६।१।१२०
चौडम् ६।४।११९
चौदयत ६।२।६८
चौपयत ६।२।६८
चौरः ६।४।६०
चौरी ६।४।६०
चौरा हि नागरकाः ६।३।४९
चौलम् ६।४।११९
छन्दस्यः ६।३।१४७, ६।३।१९७
छन्दोभाष ६।३।१४८
छन्दोविचिती ६।३।१४८
छन्दोविजिति ६।३।१४८
छागल आत्रेयः ६।१।६४
छागलिरन्यः ६।१।६४
छागलेयिनः ६।३।१८५
छाग्यायनिः ६।१।१०८
छात्रः ६।४।६०
छान्दसः ६।२।११७, ६।३।१४८
छान्दोगम् ६।३।१६६
छान्दोग्यम् ६।२।२३, ६।३।१६६
छैदिकः ६।४।१८२
जघन्यः ६।३।१२४
जतुमयम् ६।२।४६
जनकीयः ६।३।३१
जनता ६।२।२८
जन्य ६।२।९१
जम्ब ६।१।६०
जम्बु ६।२।६०
जम्बूः ६।२।६०
जर्त्तः ६।१।१२०
जागतः ६।२।११२
जाङ्घ्याप्रहतिकं वैरम् ६।४।२०
जाङ्गलपथिकः ६।४।९०
जाजलाः ६।३।१८२
जाण्टारः ६।१।८२
जातरूपं कार्षापणम् ६।२।४२
जातरूपो निष्कः ६।२।४२
जातसेनिः ६।१।६१, ६।१।१०२
जातसेन्यः ६।१।६१, ६।१।१०२
जातुषम् ६।२।३३
जानन्धरायण ६।२।६६
जानायनिः ६।१।४९
जानायनो युवा ६।१।४९
जामदग्नः ६।१।३२, ६।१।४२

जामातृकम्	६।३।१५२
जाम्बवत	६।२।८९
जाम्बवम्	६।२।६०
जाम्बेयः	६।१।८३
जालन्धरायण	६।२।६६
जालपदा	६।२।६९
जालुकाः	६।३।१९२
जालूकाः श्लोकाः	६।३।१९२
जाह्नवी	६।२।७२
जिनदत्तमयी	६।३।१५६
जिनदत्तीयः	६।३।३२
जिह्वामूलीयः	६।३।१२७
जीवन्त	६।२।९०
जैनः	६।२।१०१
जैनमहिकम्	६।४।११७
जैमिनीयाः	६।१।१२
जैवन्तायनः	६।१।५८
जैवन्तिः	६।१।५८
जैह्नवकः	६।३।३९, ६।३।४५
जैह्वाकाताः	६।१।१२
ज्योतिषम्	६।३।१९९
ज्यौतिष्टोमिकः	६।२।११९
झार्झरः	६।४।५८
झार्झरिकः	६।४।५८
तक्षशिला	६।२।६९
तगरिकः	६।४।५५
तगरिकी स्त्री	६।४।५५
ततस्त्यः	६।३।१६
तत्रत्यः	६।३।१६
तदीयः	६।३।३२
तदीयम्	६।१।७
तन्मयम्	६।२।४९, ६।३।१५९
तन्मयी	६।३।१५९
तलुक्ष	६।१।४२
ताजमाः	६।१।१२६
ताण्डिनः	६।२।१३०
तात्कालिका	६।३।३४
तात्कालिकी	६।३।३४
तान्तुवायिः	६।१।१०२
तान्तुवाय्यः	६।१।१०२
तापसः	६।४।६०
तापसी	६।४।६०
ताम्बूलिकः	६।४।५९
तारुणः	६।१।१९
तार्किकम्	६।३।१४४
तार्क्ष्यायण	६।२।६८
तार्णबिन्दवीयं हविः	६।२।१०२
तार्णविन्दविः (२)	६।१।१०५
तार्णविन्दविकः	६।१।१०५
तालं धनुः	६।२।३२
तालमयं काण्डम्	६।२।३२
तालमयं धनुः	६।२।४६
तालव्यः	६।३।१२४
तालुनः	६।१।१९
तावकः	६।३।६७
तावकीनः	६।३।६७
तावतिकम्	६।४।१३२
तावत्कम्	६।४।१३०, ६।४।१३२
तिककितवाः	६।१।१३१
तिलः	६।२।५८
तिलखलाः	६।१।११७
तिलमयम्	६।२।५२
तिलव्रती	६।४।८३
तिष्यः	६।३।१०७
तिष्यपुनर्वसवीया रात्रिः	६।२।७
तुण्डदेव	६।२।६८
तूष्णीकः	६।४।६१
तृणमयम्	६।२।४७
तृणसा	६।२।८१
तृण्या	६।२।२५, ६।३।११
तृतीयिकः	६।४।१५९
तैकः	६।३।२६
तैकायनिः	६।१।१०७
तैकायनिः पिता-पुत्रः	६।१।१४०
तैकायनीयः	६।१।१०६
तैतल	६।२।६६
तैत्तिरम्	६।२।१३३
तैत्तिराः श्लोकाः	६।३।१८४
तैत्तिरिकः	६।४।३१
तैत्तिरीयाः	६।३।१८४
तैन्तिडीकम्	६।४।४
तैन्दुवक्त्रकः	६।३।५०
तैलखलकः	६।३।२०९
तैलखलायनः	६।१।५४
तैलखलिः	६।१।११७
तैलम्	६।२।५२
तैलम्पाता क्रियाभूमिः	६।२।११५
तैलम्पाता क्रीडा	६।२।११५
तैलम्पाता तिथिः	६।२।११५
तैलिकं शाकम्	६।४।८
तैल्वकयः	६।१।१२९
तैल्वलयः	६।१।१२९
तैल्वलायनः पुत्रः	६।१।१४३
तैल्वलिः पिता	६।१।१४३
तैषः	६।३।८९
तौदेयः	६।३।२१८
तौन्नवायिः	६।१।१०२
तौन्नवाय्यः	६।१।१०२
तौरायणिकः	६।४।९२
तौल्वलयः	६।१।१२९
तौल्वलायनः पुत्रः	६।१।१४३
तौल्वलिः पिता	६।१।१४३
तौषायणः	६।२।८९
त्यागिमम्	६।४।२१
त्यादायनिः	६।१।७
त्रपुमयम्	६।२।४६
त्रयोदशान्यिकः	६।४।६८
त्रयोदशान्यिका स्त्री	६।४।६८

त्रापुषम् ६।२।३३
त्रिंशः ६।४।१७६
त्रिंशकः ६।४।१२९
त्रिंशकम् ६।४।१२९, ६।४।१५०
त्रिंशत् ६।४।१७३
त्रिंशत्कम् ६।४।१२९, ६।४।१३०
त्रिकंसम् ६।४।१४१
त्रिककुत्तः ६।३।२११
त्रिकम् ६।४।१३०, ६।४।१५०
त्रिकाः ६।४।१७२
त्रिकाः काशकृत्स्नाः ६।२।१२८
त्रिकाः शालङ्कायनाः ६।४।१७२
त्रिकाकणीकम् ६।४।१४९
त्रिखारीकम् ६।४।१४९
त्रिनिष्कम् ६।४।१४४
त्रिनैष्किकम् ६।४।१४४
त्रिपण्यम् ६।४।१४८
त्रिपाद्यम् ६।४।१४८
त्रिपृष्टायनिः ६।१।११३
त्रिप्रस्थम् ६।४।१५०
त्रिमाष्यम् ६।४।१४८
त्रिमास्यो दारकः ६।४।११३
त्रिरथः ६।३।१७५, ६।३।१७६
त्रिरथ्यः ६।३।१७५
त्रिरात्रीणः ६।४।११०
त्रिवर्षः ६।४।१११
त्रिवर्षीणः ६।४।१११
त्रिवर्षो वत्सः ६।४।११२
त्रिवार्षशतिकः ६।४।१७०
त्रिवार्षसहस्रिकः ६।४।१७०
त्रिवार्षिकः ६।४।१११
त्रिविंशतिकीनम् ६।४।१४०
त्रिविद्यः ६।२।१२१
त्रिविस्तम् ६।४।१४४
त्रिवेदः ६।१।२४
त्रिवैस्तिकम् ६।४।१४४
त्रिशतः ६।२।४४
त्रिशाणम् ६।४।१४७
त्रिशाण्यम् ६।४।१४७
त्रिशूर्पम् ६।४।१४१
त्रिशौर्पिकम् ६।४।८०
त्रिषाष्टिकः ६।४।१७०
त्रिषाष्टिकम् ६।४।१४१
त्रिसाप्ततिकः ६।४।१७०
त्रैंशानि ६।४।१७४
त्रैककुदी लङ्का ६।३।२१०
त्रैगर्त्तः ६।२।३०
त्रैगर्त्तकः ६।३।४५, ६।३।५७
त्रैगुणिकः ६।४।३४
त्रैपृष्टिः ६।१।११३, ६।१।११४
त्रैमासिकम् ६।४।९८
त्रैयन्यिकः ६।४।६७
त्रैवणः ६।१।६२
त्रैविद्यः ६।१।२४, ६।२।१२१
त्रैशाणम् ६।४।१४७
त्र्यक्ष्यायण ६।२।६८
त्र्याक्ष्यायण ६।२।६८
त्वङ्मयम् ६।२।४८
त्वदीयः ६।३।६७
दक्षा हि नागरकाः ६।३।४९
दक्षिणाद्ध्र्यम् ६।३।७१
दक्षिणीयो गुरुः ६।४।१८१
दक्षिण्यो गुरुः ६।४।१८१
दण्डमाथः ६।४।४०
दण्डी ६।२।५८
दण्ड्यः ६।४।१७८
दन्तोष्ठ्यः ६।३।१२४
दन्त्यः ६।३।१२४
दरत् ६।१।१२३
दरदाः ६।१।११६
दर्भमयम् ६।२।४७
दल ६।२।८६
दशकं वैयाघ्रपदीयम् ६।४।१७१
दशका उमास्वातीयाः ६।२।१२८
दशगर्गः पटः ६।१।१२६
दशैकादशिकः ६।४।३६
दशैकादशिका ६।४।३६
दशैकादशिकी ६।४।३६
दाक्षं लक्षणम् ६।३।१७२
दाक्षः सङ्घो घोषोऽङ्को वा ६।३।१७२
दाक्षकः ६।३।२०८
दाक्षकम् ६।३।१६९
दाक्षम् ६।३।१५५
दाक्षाः ६।१।१२, ६।३।२८, ६।३।२९, ६।३।१६९
दाक्षायणः ६।१।३०, ६।१।५४, ६।१।७२, ६।१।१०९, ६।१।११०, ६।१।१३९, ६।१।१४०
दाक्षायणः पुत्रः ६।१।१४३
दाक्षिः ६।१।३१, ६।१।७२, ६।१।११३
दाक्षिः पिता ६।१।१४३
दाक्षिकन्थीयः ६।३।५९
दाक्षिकर्षुकः ६।३।३९
दाक्षिग्रामीयः ६।३।५९
दाक्षिणात्यः ६।३।१३
दाक्षिणानि जुहोति ६।३।१३
दाक्षिणार्द्धः ६।३।७२
दाक्षिणार्द्धिकः ६।३।७२
दाक्षिणार्द्धिकम् ६।३।७१
दाक्षिनगरीयः ६।३।५९
दाक्षिपलदीयः ६।३।५९
दाक्षिहदीयः ६।३।५९
दाक्षेयः ६।१।५४
दागव्यायनिः ६।१।१०८
दाडी ६।२।५८
दाण्डमाथिकः ६।४।४०
दाण्डम् ६।२।२६
दाण्डा क्रीडा ६।२।११६

दाण्डाघाता ६।२।११४
दाण्डायन ६।३।४६
दाण्डिकः ६।४।६५
दाण्डीकः ६।४।६५
दाण्डीकी ६।४।६५
दात्ताः ६।१।८
दात्तामित्रीयः ६।३।४१
दात्तेयः ६।१।७१
दाधिक ओदनः ६।४।८
दाधिकः ६।४।११
दाधिकम् ६।२।१४३, ६।४।३, ६।४।५
दामकण्ठ ६।३।१८६
दारदः ६।१।११६
दारदी सिन्धुः ६।३।१५७
दार्त्तेयं जलम् ६।३।१३०
दार्दरिकः ६।४।४५
दार्दुरूकम् ६।४।४
दार्भायण आग्रायणश्चेत् ६।१।५७
दार्भिरन्यः ६।१।५७
दार्वकः ६।३।४५
दार्वाः ६।१।११८
दार्व्यः ६।१।११८
दार्षदाः सक्तवः ६।२।१४५
दालीपायनः पुत्रः ६।१।१४३
दालीपिः पिता ६।१।१४३
दाशरथिः ६।१।३१, ६।१।११४
दाशौदनिकम् ६।३।१४४
दासमित्रायण ६।२।६८
दासमित्रि ६।२।६८
दासरूप्यकः ६।३।३६, ६।३।४३
दासेयः ६।१।८०
दासेरः ६।१।८०
दिवा कृत्तिकाः ६।२।६
दिवातनम् ६।३।८८
दिव्यम् ६।३।८
दिश्यः ६।३।१२४
दुल ६।२।८६
दुष्कुलीनः ६।१।९८
दूरेत्यः ६।३।४
दूर्वामयम् ६।२।४६
दृतिकः ६।४।१०
देवकीयम् ६।३।३१
देवदत्तगार्ग्यः ६।१।१३४
देवदत्तगार्ग्यौ ६।१।१३४
देवदत्तमयम् ६।३।१५६
देवदत्तरूप्यम् ६।३।१५६
देवदत्तीयः ६।३।३२
देवदत्तीयाः ६।१।६
देवव्रती ६।४।८३
देवशर्मन् ६।१।३२
देवागारिकः ६।४।७५
देवागारिका ६।४।७५
दैतेयः ६।१।६९
दैत्यः ६।१।१५, ६।१।६९, ६।३।१४९
दैत्यम् ६।१।१५, ६।३।१६०
दैपोत्सविकम् ६।४।११७
दैवः ६।३।१३५
दैवदत्तः ६।१।९, ६।१।६७, ६।३।३५, ६।३।३६, ६।३।२०६
दैवदत्तम् ६।३।१५६
दैवदत्ताः ६।१।६
दैवदत्तिका ६।१।१०, ६।३।३५
दैवदत्तिकी ६।१।१०, ६।३।३५
दैवमायुः ६।३।३१
दैवम् ६।१।२१
दैवयातवकम् ६।२।६६
दैववाचकं नन्द्यध्ययनम् ६।१।९
दैवसिकः ६।३।८०
दैवासुरम् ६।३।१६४, ६।३।२०१
दैवी ६।१।२१
दैवी वाक् ६।३।३१
दैव्यः ६।३।१३५
दैव्यम् ६।१।२१
दैव्यायनी वाक् ६।१।२१
दैष्टिकः ६।४।६६
दोडी ६।२।५८
दोषातनम् ६।३।८८
दौःशासनः ६।१।६१
दौःशासनकः ६।३।२०८
दौर्योधनः ६।१।६१
दौर्योधनकः ६।३।२०८
दौर्योधनिः ६।१।६१
दौर्वं काण्डम् ६।२।३१
दौर्वं भस्म ६।२।३१
दौर्वम् ६।२।४६
दौलेयः ६।१।७२
दौवारिकः ६।४।७४
दौवारिकम् ६।३।१५३
दौष्कुलेयः ६।१।९८
दौहित्रः ६।१।३९
दौहित्राः ६।१।१२६
द्यावापृथिवीयं हविः ६।२।१०८
द्यावापृथिव्यम् ६।२।१०८
द्रव्यकः ६।४।१६७
द्रव्यपर्यायीयम् ६।३।२०१
द्रव्यम् ६।२।३५
द्राक्षा ६।२।५८
द्रुममती ६।२।७२
द्रुमयम् ६।२।४६
द्रुवयं मानम् ६।२।४३
द्रौघणकीयः ६।३।५९
द्रौणः ६।४।१६१
द्रौणायनः ६।१।५९
द्रौणिः ६।१।५९
द्रौणिकः ६।४।१६१, ६।४।१६९
द्रौणिकम् ६।४।१५८
द्रौणिकी स्थाली गृहिणी वा ६।४।१६१
द्रौणी ६।४।१६१

द्रौवयं खण्डम् ६।२।६१
द्वये देवमनुष्याः ६।४।१७१
द्वादशका आर्हताः ६।२।१२८
द्वादशरूपिकः ६।४।६८
द्वादशान्यिकः ६।४।६८
द्वादशान्यिका स्त्री ६।४।६८
द्वादशाहिकी ६।४।९६
द्वाभ्यामन्यतरेण वा न्यूने गार्ग्यः ६।१।४
द्विकंसम् ६।४।१४१
द्विकम् ६।४।१३०, ६।४।१५०
द्विकाकणीकम् ६।४।१४९
द्विकार्षापणम् ६।४।१३३, ६।४।१४३
द्विकार्षापणिकम् ६।४।१४३
द्विकुलिजिकी ६।४।१६५
द्विकुलिजी ६।४।१६५
द्विकुलिजीना ६।४।१६५
द्विखारीकम् ६।४।१४९
द्वितीयिकः ६।४।१५९
द्विद्रोणः ६।४।१४२
द्विद्रोणी ६।४।१६१
द्विनिष्कः ६।२।४४
द्विनिष्कम् ६।४।१४४
द्विनैष्किकः ६।२।४४
द्विनैष्किकम् ६।४।१४४
द्विपण्यम् ६।४।१४८
द्विपथिकः ६।४।८८
द्विपथिकी स्त्री ६।४।८८
द्विपदा ६।२।११८
द्विपात्रः ६।४।१६४
द्विपात्रिकः ६।४।१६४
द्विपात्रिकी ६।४।१६४
द्विपात्री ६।४।१६४
द्विपात्रीणः ६।४।१६४
द्विपात्रीणा ६।४।१६४
द्विपाद्यम् ६।४।१४८
द्विप्रतिकम् ६।४।१४३
द्विप्रस्थम् ६।४।१५०
द्विमाष्यम् ६।४।१४८
द्विमास्यो दारकः ६।४।११३
द्विरथः ६।१।२४, ६।३।१७५, ६।३।१७६
द्विरथ्यः ६।३।१७५
द्विरात्रीणः ६।४।११०
द्विवर्षः ६।४।१११
द्विवर्षः सरकः ६।४।११२
द्विवर्षीणः ६।४।१११
द्विवर्षीणः सरकः ६।४।११२
द्विवर्षो दारकः ६।४।११२
द्विवर्षो मनुष्यः ६।४।११२
द्विवार्षशतिकः ६।४।१७०
द्विवार्षसहस्रिकः ६।४।१७०
द्विवार्षिकः ६।४।१११
द्विवार्षिकः सरकः ६।४।११२
द्विवार्षिको मनुष्यः ६।४।११२
द्विविंशतिकीनम् ६।४।१४०
द्विविस्तम् ६।४।१४४
द्विवेदः ६।२।१२७
द्विवैस्तिकम् ६।४।१४४
द्विशतः ६।२।४४
द्विशतकम् ६।४।१३१
द्विशतमानम् ६।४।१४२
द्विशतम् ६।४।१४५
द्विशत्यम् ६।४।१४५
द्विशाणम् ६।४।१४७
द्विशाण्यम् ६।४।१४७
द्विशातमानम् ६।४।१४२
द्विशूर्पम् (२) ६।४।१४१
द्विशौर्पिकम् ६।४।८०, ६।४।१४१
द्विषाष्टिकः ६।४।१७०
द्विषाष्टिकम् ६।४।१४१
द्विसंवत्सरीणः ६।४।११०
द्विसमीनः ६।४।११०
द्विसहस्रः ६।२।४४
द्विसहस्रम् ६।४।१४२
द्विसांवत्सरिकः ६।४।११०
द्विसाप्ततिकः ६।४।१७०
द्विसाहस्रः ६।२।४४, ६।४।८०
द्विसाहस्रम् ६।४।१४२
द्विसुवर्णम् ६।४।१४३
द्विसौवर्णिकम् ६।४।१४३
द्वीन्द्रम् ६।२।१०१
द्वीयम् ६।१।७
द्वैकुलिजिकी ६।४।१६५
द्वैगुणिकः ६।४।३४
द्वैचन्द्रायणिकः ६।४।८०
द्वैपः ६।२।१३१
द्वैपकमस्य हसितम् ६।३।६८
द्वैपको व्यासः ६।३।६८
द्वैपन्थः ६।४।८९
द्वैपन्था स्त्री ६।४।८९
द्वैपम् ६।३।६८
द्वैपारायणिकः ६।४।८०
द्वैप्यमस्य हसितम् ६।३।६८
द्वैप्यम् ६।३।६८
द्वैप्यो मनुष्यः ६।३।६८
द्वैमातुरः ६।१।६६
द्वैमात्रः ६।१।६६
द्वैमासिकम् ६।४।९८
द्वैमासिको युवा ६।४।११३
द्वैमासिको व्याधिः ६।४।११३
द्वैयन्यिकः ६।४।६७
द्वैयहिकः ६।४।११०
द्वैयह्निकः ६।४।११०
द्वैरात्रिकः ६।४।११०
द्वैवर्षिकः ६।४।१११
द्वैवाजपेयिकी ६।४।९६
द्वैशाणम् ६।४।१४७
द्वैसमिकः ६।४।११०
द्व्यक्ष्यायण ६।२।६८

द्व्यहीनः ६।४।११०
द्व्याक्ष्यायण ६।२।६८
द्व्याचिता ६।४।१६४
द्व्याचितिकी ६।४।१६४
द्व्याचितीना ६।४।१६४
द्व्याढकिकी ६।४।१६४
द्व्याढकी ६।४।१६४
द्व्याढकीना ६।४।१६४
धन्यः ६।४।१५५
धन्यम् ६।४।१२३
धानपतः ६।१।१४
धानुष्कः ६।४।६२
धान्यपतम् ६।१।१४
धार्मविद्यः ६।२।१२१
धार्मिकः ६।४।४९
धूर्मयम् ६।२।४८
धेनवः ६।१।१२६
धेनुकण्ठाः ६।३।१८३
धैनव ६।२।६८
धैनवः ६।१।१२६
धैनवौ ६।१।१२६
धैनुकम् ६।२।१५
धौमकः ६।३।४६
धौमकालिका ६।३।३४
धौमकालिकी ६।३।३४
धौमतायन ६।२।८९
नक्तंतनम् ६।३।८८
नखरजनी ६।२।५८
नडकीयः ६।२।९२
नड्वलम् ६।२।७५
नड्वान ६।२।७४
नदसा ६।२।८१
नल ६।२।८६
नवतिः ६।४।१७३
नवमालिका ६।२।५७
नाकुलः ६।१।६१
नाकुलः पिता-पुत्रः ६।१।१४१
नाकुलकः ६।३।२०८
नागरः पुरुषः ६।३।४९
नागरिकः ६।४।३०
नागरेयकः ६।३।४९
नाटेयः ६।१।८०
नाटेरः ६।१।८०
नाट्यम् ६।३।१६५, ६।३।१६६
नाडायनः ६।१।५३
नाडायनकः ६।३।१५५
नाडायनिः ६।१।३०
नाडिः ६।१।३२, ६।१।५३
नातानतिकम् ६।३।१४३
नादिकम् ६।३।२
नादेयः ६।३।२, ६।३।९४, ६।३।९५, ६।३।९८, ६।३।१२३, ६।३।१४९, ६।३।२०३, ६।३।२०४, ६।३।२१३, ६।३।२१४
नादेयम् ६।३।१६०, ६।३।२०२
नानान्द्रः ६।१।३९
नानान्द्राः ६।१।१२६
नान्दीपुरकः ६।३।३६, ६।३।४३
नापितवास्तुकः ६।३।३६, ६।३।४०
नापितायनिः ६।१।११०
नापित्यः ६।१।११०
नाभेयः ६।१।७२
नामाख्यातिकम् ६।३।१४३
नामिकम् ६।३।१४४
नारदीयम् ६।३।१९२
नारम् ६।४।५१
नारी ६।४।५१
नार्त्तिकः ६।४।५७
नार्मदो नीलः ६।१।६७
नार्मुकम् ६।३।१९३
नावतिकम् ६।४।१३०
नावयज्ञिकः ६।४।७३
नावयज्ञिकम् ६।३।१४४
नावयज्ञिकी ६।४।९६
नाविकः ६।४।१०
नाविका ६।४।१०
नास्तिकः ६।४।६६
निचकाः ६।१।११८
नित्यं ध्रुवम् ६।३।१७
निमित्त ६।३।१४८
नियुतम् ६।४।१७३
निवा(चा)कुः ६।१।३२
निषधाः ६।१।११८
निष्ट्यश्चण्डालः ६।३।१८
निष्पावः ६।२।५८
नीपाः ६।१।११८
नीलम् ६।२।४
नैकटिकः ६।४।७७
नैकेतः ६।३।२६
नैचक्यः ६।१।११८
नैत्यम् ६।४।९९
नैत्यशब्दिकः ६।४।४४
नैदाघाः ६।३।११८
नैधेयः ६।१।७२
नैपुणकीयः ६।३।६६
नैपुणिकः ६।४।४३
नैप्यः ६।१।११८
नैमित्तः ६।२।११७
नैमित्तिकः ६।२।११७
नैयग्रोधम् ६।२।५९
नैयङ्कुकः ६।४।३१
नैयायः ६।३।१४८
नैयायिकः ६।२।११८
नैरुक्तः ६।२।११७
नैवारिकः ६।४।३०
नैशः ६।३।८३, ६।३।१२२
नैशः शृगालः ६।३।१२१
नैशम् ६।४।९८
नैशिकः ६।३।८०, ६।३।८३, ६।३।१२२

नैशिकम्	६।४।९८
नैशिकः शृगालः	६।३।१२१
नैषध्यः	६।१।११८
नैषादः	६।१।३८
नैषादकर्षुकः	६।३।३९
नैषादिकः	६।१।३८
नैष्किकः	६।२।४४
नैष्किकम्	६।४।१५०
नैष्ठः	६।४।६०
न्यग्रोधकः	६।२।९४
न्यर्बुदम्	६।४।१७३
पङ्क्तिरादिरस्य अनुवाकस्य	६।२।११२
पङ्क्तिश्छन्दः	६।४।१७३
पञ्चकं नगरम्	६।४।१६८
पञ्चकं शतम्	६।४।१५८
पञ्चकः	६।४।१५५
पञ्चकः कर्मकरः	६।४।१६८
पञ्चकः पटः	६।४।१५८, ६।४।१६८
पञ्चकः सङ्घः	६।४।१७१
पञ्चकपालः	६।१।२४
पञ्चकम्	६।४।१३०
पञ्चकाः	६।४।१७२
पञ्चकाः शकुनयः	६।४।१७२
पञ्चको ग्रामः	६।४।१५८
पञ्चको देवदत्तः	६।४।१५८
पञ्चको वर्गः	६।४।१७५
पञ्चको व्यवहारः	६।४।१५८
पञ्चगर्गः	६।४।१४१
पञ्चगर्गः पटः	६।१।१२६
पञ्चजनः	६।३।१३५
पञ्चतयं पदम्	६।४।१७१
पञ्चदशः स्तोमः	६।४।१७६
पञ्चदशी पङ्क्तिः	६।४।१७६
पञ्चद्वर्गः	६।४।१७५
पञ्चपाञ्चालः	६।१।१२४
पञ्चमिकः	६।४।१५९
पञ्चविंशः	६।४।१७६
पञ्चव्याकरणः	६।२।१२७
पञ्चशाणम्	६।४।१४६
पञ्चशाण्यम्	६।४।१४६
पञ्चालनिवासः	६।१।१२४
पञ्चालमयम्	६।१।१२४
पञ्चालरूप्यम्	६।१।१२४
पञ्चालाः	६।१।११४, ६।१।१२४, ६।२।६९
पञ्चाशत्	६।४।१७३
पञ्चेन्द्रः	६।१।२४
पथकः	६।३।९६
पथिकः	६।४।८८, ६।४।८९
पथिकी स्त्री	६।४।८८
पथ्या	६।२।५८
पद	६।२।११८
पदकः	६।२।१२६
पदिकः	६।२।१२५, ६।४।१३
पदिका	६।२।१२५
पदोत्तरपदिकः	६।२।१२५
पदोत्तरपदिका	६।२।१२५
पद्यः	६।३।१२४
पन्थकः	६।३।१०३
पन्नागाराः	६।१।१२९
पफ्फलू	६।१।४२
पयस्यम्	६।२।३५
पयोमयम्	६।२।४६
परकीयः	६।३।३१
परमपारायणमधीते	६।४।८०
परमपितृष्वसुरपत्यम्	६।१।९०
परममातृष्वसुरपत्यम्	६।१।९०
परमरथ्यम्	६।३।१७५, ६।३।१७६
परशव्यमयम्	६।२।४६
परात्नः	६।३।८५
परारितनम्	६।३।८५
परारित्नम्	६।३।८५
परादर्ध्यम्	६।३।७३
परुत्तनम्	६।३।८५
परुत्नम्	६।३।८५, ६।४।९८
परुषांसक	६।३।१८६
पर्णक	६।१।१३०
पर्णीयः	६।३।६२
पर्पिकः	६।४।१२
पर्पिकी	६।४।१२
पर्वतीयं	६।३।६१
पर्वतीयानि फलानि	६।३।६१
पर्वतीयो मनुष्यः	६।३।६१
पर्वतीयो राजा पुमान् वा	६।३।६०
पर्शूः	६।१।१२३
पल्या	६।३।११
पवर्गीयो वर्णः	६।३।१२८
पश्चादर्ध्यम्	६।३।७१
पश्चिमः	६।३।७५
पहकनरकाः	६।१।१३१
पाकयज्ञिकः	६।४।७३
पाकयज्ञिकम्	६।३।१४४
पाकिमम्	६।४।२१
पाक्षायणः	६।२।८९
पाक्षिकः	६।४।३१
पाङ्क्तः प्रगाथः	६।२।११२
पाञ्चकलायिकम्	६।४।१४१, ६।४।१६९
पाञ्चजनः	६।३।१३५
पाञ्चजन्य	६।२।९०
पाञ्चजन्यः	६।३।१३५
पाञ्चमलोहितिकम्	६।४।१४१
पाञ्चलोहितिकम्	६।४।१६९
पाञ्चहोतृकम्	६।३।१४४
पाञ्चालः	६।१।१९, ६।१।११४, ६।१।१२४, ६।३।२०९
पाञ्चालकः	६।३।२०९
पाञ्चालायनिः	६।१।११०
पाञ्चालिः	६।१।११०
पाञ्चाली	६।१।१२३

पाञ्चालौ ६।१।११४
पाञ्चाल्यः ६।१।१२४
पाञ्चाशत्कम् ६।४।१३०
पाञ्चिः ६।१।३२
पाञ्चौदनिकम् ६।३।१४४
पाञ्चौदनिकी ६।४।९६
पाटच्चरः ६।३।२६
पाटलम् ६।२।५७
पाटला ६।२।५७
पाटलिपुत्रकः ६।३।४२
पाटलिपुत्रकः प्राकारः ६।२।३१, ६।३।१६०
पाटलिपुत्रकः(काः) प्रासादः(दाः) ६।२।३१
पाटलिपुत्रस्य व्याख्यानी सुकोसला ६।३।१४२
पाटवाः ६।३।३९
पाठेय ६।३।४६
पाठेयकम् ६।३।४६
पाणविकः ६।४।५७
पाणिकम् ६।४।१५०
पाणिनीयं अकालकं ६।३।१९१
पाणिनीयः ६।२।१२९, ६।३।२०८
पाणिनीयम् ६।३।१८१
पाणिनीयाः ६।१।१२
पाण्टारः ६।१।८२
पाण्टाहतः ६।१।१०४
पाण्टाहतमयम् ६।१।१३७
पाण्टाहताः ६।१।१३७
पाण्टाहतायनः ६।१।१०४
पाण्टाहतायनिः ६।१।१०४
पाण्डवः ६।१।११९
पाण्डवकः ६।३।२०९
पाण्डवाः यस्य दासाः ६।१।११९
पाण्डुकम्बली रथः ६।२।१३२
पाण्ड्यः ६।१।११९
पाण्ड्याभार्यः ६।१।११९
पाण्ड्यौ ६।१।११९
पाण्यः ६।३।१२४
पात्राः ६।२।१४०
पात्रिकः ६।४।१६३
पात्रिकी स्थाली ६।४।१६३
पात्रियः ६।४।१८०
पात्रीणः ६।४।१६३
पात्रीणा ६।४।१६३
पात्र्यः ६।४।१८०
पाथेय ६।३।४६
पादविकः ६।४।४०
पादा क्रीडा ६।२।११६
पादिकः ६।४।३७
पादिकम् ६।४।१५०
पान्थः ६।४।८९
पान्था स्त्री ६।४।८९
पान्थायनः ६।२।८९
पान्नागाराः ६।१।१२, ६।३।२९
पान्नागारिः ६।१।१२९
पान्नागारिः पिता-पुत्रः ६।१।१४३
पान्नागारी ६।१।१२९
पापमयम् ६।३।१५६
पापरूप्यम् ६।३।१५६
पापीयम् ६।३।१५६
पामन् ६।२।७९
पायसिकः ६।३।२०६
पारत्रिकम् ६।३।७८
पारदारिकः ६।४।३८
पारलौकिकः ६।३।७९
पारशवः ६।१।४०, ६।२।६१
पारशवम् ६।२।४०
पारशवाः ६।१।१२६
पारश्वधः ६।४।६३
पारश्वधिकः ६।४।६३
पारस्त्रैणेयः ६।१।४०
पारायणिकः ६।४।८०, ६।४।९२
पारावारीणः ६।३।६, ६।३।९४, ६।३।९८, ६।३।१२३
पाराशरकम् ६।३।१८९
पाराशरकल्पिकः ६।२।११९
पाराशरम् ६।३।१८९
पाराशरिः ६।१।४२
पाराशरिणो भिक्षवः ६।३।१८९
पारिग्रामः ६।३।१३८
पारिग्रामिकः ६।३।१३८
पारिधेयः ६।१।७२
पारिपथिकः ६।४।३३
पारिपन्थिकश्चौरः ६।४।३२
पारिपार्श्विकः ६।४।२९
पारिमुखः ६।३।१३६
पारिमुखिकः ६।४।२९
पारिमुख्यः ६।३।१३६
पारिषद्यः ६।४।४७
पारिहनव्यः ६।३।१३६
पारीणः ६।३।७, ६।३।१६०
पारुषिकः ६।४।५९
पारेधन्वकः ६।३।४३
पार्णः ६।३।६२
पार्थवः ६।३।२१९
पार्थिवः ६।१।१८, ६।४।१५६
पार्थिवा ६।१।१८
पार्थिवी ६।१।१८
पार्दा ६।२।७३
पार्दाकी ६।२।७३
पार्दायनः ६।३।१४
पार्दायनी ६।३।१४
पार्याप्तिकः ६।४।४३
पार्योष्ठ्यः ६।३।१३६
पार्वतमुदकम् ६।३।६१
पार्वतानि फलानि ६।३।६१
पार्वतायानः ६।१।५८
पार्वतिः ६।१।५८
पार्श्वतः ६।३।२११
पार्श्वम् ६।२।२०

पार्षद्यः ६।४।४७
पार्ष्ठिकम् ६।२।२२
पालाशकम् ६।२।९५
पावितृ ६।१।४९
पाश्चात्यः ६।३।१३
पाश्चार्द्धिकम् ६।३।७१
पाश्या ६।२।२५
पिङ्गल ६।१।४२
पितामहः ६।२।६३
पितामही ६।२।६३
पितृबध् ६।१।४२
पितृव्यः ६।२।६२
पित्र्यम् ६।२।१०९, ६।३।१५१
पिपीलिकापङ्क्तिः ६।४।१७३
पिप्पली ६।२।५८
पिष्टमयम् ६।२।५३
पिष्टिका ६।२।५४
पीतकम् ६।२।४
पीयुक्षा ६।२।८२
पीलुमूलतः ६।३।२११
पुंस्ता ६।१।२६
पुंस्त्वम् ६।१।२६
पुण्ड्राः ६।१।११६
पुण्याहवाचनम् ६।४।१२३
पुत्रीयः ६।४।१५४
पुत्र्यः ६।४।१५४
पुनर्वसुः ६।३।१०७
पुनस्तनम् ६।३।८८
पुरगा ६।२।९३
पुरवः ६।१।११६, ६।१।१२४
पुराणम् ६।३।८६, ६।४।९८
पुरातनम् ६।३।८६
पुरोडा ६।४।६०
पुरोडाशिकः ६।३।१४६
पुरोडाशिका ६।३।१४६
पुरोडाशिकी ६।३।१४६
पुल ६।२।८६
पुलस्ति ६।१।४२
पुष्करावती ६।२।७२
पुष्यः ६।३।१०७
पुष्ये पायसमश्नीयात् मघासु-
पललौदनम् ६।२।६
पूर्वकार्ष्णमृत्तिकी ६।३।२३
पूर्वग्रैष्मः ६।३।८९
पूर्वपदिकः ६।२।१२५
पूर्वपदिका ६।२।१२५
पूर्वपाञ्चालकः ६।३।२४
पूर्ववार्षिकः ६।३।८०
पूर्ववृजिकः ६।३।३८
पूर्वहैमनम् ६।३।९१
पूर्वाद्र्ध्यम् ६।३।७१
पूर्वाह्णकः ६।३।१०२
पूर्वाह्णतनः ६।३।८७, ६।३।८७
पूर्वाह्णेतनः ६।३।८७
पूर्वाह्णेतनम् ६।३।१०२, ६।४।९८
पूर्वाह्णेतनी ६।३।८७
पूर्वेषुकामशमः ६।३।२३
पृष्ठतः ६।३।२११
पृष्ठ्यः क्रतुः ६।२।२२
पैङ्गलकाण्वाः ६।१।१२
पैङ्गाक्षीपुत्रीयं हविः ६।२।१०२
पैङ्गिनः ६।३।१८७
पैङ्गी कल्पः ६।२।१३०, ६।३।१८७
पैङ्गीपुत्रीयम् ६।२।१०२
पैतामहकम् ६।३।१५०
पैतुःष्वस्रः ६।१।९०
पैतुःस्वस्रः ६।१।९०
पैतृकम् ६।३।१५१
पैतृकल्पिकः ६।२।११९
पैतृव्यकम् ६।३।१५०
पैतृष्वसेयः ६।१।९०
पैतृष्वस्रीयः ६।१।९०
पैत्तिकम् ६।४।१५२
पैत्रम् ६।४।५१
पैप्पली ६।१।१२३
पैलः ६।१।६८
पैलः पिता-पुत्रः ६।१।१४२
पैलुवहकः ६।३।४३
पैलेयः ६।१।६८
पैप्पलादकः ६।३।१६८
पैप्पलादाः ६।२।१३०, ६।३।१८२
पैप्पलिकम् ६।४।५
पैप्पलीयकच्छकः ६।३।५०
पौंस्नः ६।१।२५, ६।३।१८
पौंस्नम् ६।१।२६, ६।२।९, ६।३।१६०
पौण्ड्रः ६।१।११६
पौण्ड्री ६।१।१२३
पौत्रः ६।१।३९
पौत्रम् ६।४।५१
पौत्राः ६।१।१२६
पौत्रायणिः ६।१।१०९
पौत्रो गार्ग्यः ६।१।४
पौदन ६।३।१०
पौनर्भवः ६।१।३९
पौनर्भवाः ६।१।३९, ६।१।१२६
पौनर्भवौ ६।१।३९
पौरवः ६।१।११६
पौरवकम् ६।१।११६
पौरवीयः ६।३।२०८
पौरवीयम् ६।३।२०९
पौरवौ ६।१।११६
पौरश्चरणिकम् ६।३।१४३
पौरस्त्यः ६।३।१३
पौरुषेयमार्हतं शासनम् ६।२।२९
पौरुषेयम् ६।२।२९
पौरुषेयो ग्रन्थः ६।२।२९
पौरुषेयो वधः ६।२।२९
पौरुषेयो विकारः ६।२।२९

पौरोडाशिकः ६।३।१४६
पौरोडाशिका ६।३।१४६
पौरोडाशिकी ६।३।१४६
पौर्णमासी ६।२।९८
पौर्वकालिका ६।३।३४
पौर्वकालिकी ६।३।३४
पौर्वपदिकः ६।२।११९, ६।४।३७
पौर्वमद्रः ६।३।२४
पौर्वमद्री ६।३।२४
पौर्वशालः ६।१।२४ , ६।३।२३
पौर्वशाला ६।३।२३
पौर्वार्द्धः ६।३।७२
पौर्वार्द्धिकः ६।३।७२
पौर्वार्द्धिकम् ६।३।७१
पौर्वाह्णिकः ६।३।८७
पौर्वाह्णिकम् ६।३।१०२
पौर्विकम् ६।३।१४४
पौषं वर्षम् ६।२।५
पौषः ६।३।८९
पौषः कालः ६।२।६
पौषमहः ६।२।६
पौषम् ६।४।९८
पौषी रात्रिः ६।२।६
पौषो मासः ६।२।९८
पौषोऽर्द्धमासः ६।२।९८
पौषोऽहोरात्रः ६।२।६
पौष्करार्द्धिकः ६।३।७०
पौष्करेयकः ६।३।१०
पौष्पयः ६।१।१२९
पौष्पीयाः ६।३।२९
प्रगेतनम् ६।३।८८
प्रतिकम् ६।४।१३३
प्रतिकी ६।४।१३३
प्रतिपत् ६।३।८९
प्रतिपथिकः ६।४।३९
प्रतीच्यम् ६।३।८
प्रत्यग्रथाः ६।१।११७
प्रदोषकः ६।३।१०२
प्रद्युम्नप्रत्यागमनीयः ६।३।२००
प्रद्युम्नोदयनीयः ६।३।२००
प्रपञ्चः ६।३।१४८
प्रपापूरणीयम् ६।४।१२२
प्रयुतम् ६।४।१७३
प्ररोहणीयम् ६।४।१२२
प्राकारोऽस्याम् ६।२।११४
प्राक्तनम् ६।३।८, ६।३।८८
प्राचिकम् ६।३।८
प्राचीनयोग ६।१।४२
प्राच्यम् ६।३।८
प्राजापत्यम् ६।१।१५
प्राणपतम् ६।१।१४
प्रातस्तनम् ६।३।८८
प्रातिकण्ठिकः ६।४।३७
प्रातिकूलिकः ६।४।२८
प्रातिपथिकः ६।४।३९
प्रातिपदिकीयम् ६।३।१४२, ६।३।१४३
प्रातिलोमिकः ६।४।२८
प्रातिवाहनः ६।१।६१
प्रातीपिकः ६।४।२८
प्रात्यग्रथिः ६।१।११७
प्राथमिकम् ६।३।१४३
प्रादोषः ६।३।८३, ६।३।१२२
प्रादोषः शृगालः ६।३।१२१
प्रादोषम् ६।३।१०२, ६।४।९८
प्रादोषिकः ६।३।८०, ६।३।८३, ६।३।१२२
प्रादोषिकः शृगालः ६।३।१२१
प्रादोषिकम् ६।३।१०२, ६।४।९८
प्रापाता तिथिः ६।२।११४
प्राभूतिकः ६।४।४३
प्रावृषिकः ६।३।९२, ६।३।९९
प्रावृषेण् ६।३।९२
प्रावृषेण्यः ६।३।९२
प्रावृषेण्यम् ६।२।१११, ६।४।९८
प्राशित्रम् ६।४।१२५
प्रासादारोहणीयम् ६।४।१२२
प्रासिकः ६।४।६२
प्रास्तारिकः ६।४।७९
प्रास्थकीयः ६।३।६६
प्रास्थिकः ६।४।१५५, ६।४।१५८, ६।४।१६८
प्रास्थिकः कटाहः ६।४।१६२
प्रास्थिकम् ६।४।१५०, ६।४।१५१
प्रास्थिकी स्थाली ६।४।१६२
प्रास्थिको राशिः ६।४।१६९
प्रास्थीयः ६।३।६६
प्राह्णेतनम् ६।३।८८
प्रियगर्गः ६।१।१२६
प्रियगार्ग्याः ६।१।१२६
प्रियवङ्गः ६।१।१२४
प्रियवाङ्गाः ६।१।१२४
प्रेक्षी ६।२।८०
प्रैक्षिणः ६।३।२५
प्रैयङ्गुकः ६।२।११९
प्रैयङ्गविकः ६।२।११९
प्रोष्ठपादः ६।३।१०९
प्रौष्ठः ६।१।६०
प्रौष्ठपदिकः ६।२।११०
प्रौष्ठपदिकी ६।२।११०
प्रौष्ठिकः ६।१।६०
प्लक्षकीयः ६।२।९२
प्लविकः ६।४।१०
प्लाक्षकम् ६।३।१६९
प्लाक्षम् ६।२।५९
प्लाक्षाः ६।३।२८, ६।३।२९, ६।३।१६९
प्लाक्षायणः ६।१।५४, ६।१।११०
प्लाक्षिः ६।१।११३
प्लाक्षिकर्षुकः ६।३।३९
फलकी ६।२।८०
फल्गुनः ६।३।१०६

फल्गुनी स्त्री	६।३।१०६
फाल्गुनः	६।२।१००, ६।३।१०६
फाल्गुनः संवत्सरः	६।२।५
फाल्गुनिकः	६।२।१००
फाल्गुनीवहकः	६।३।४३
बदरम्	६।२।५८
बदरी	६।२।५७
बन्धुता	६।२।२८
बभ्रु	६।१।४२
बभ्रुः	६।१।४१
बभ्लु	६।१।४२
बल्यम्	६।२।८६
बल्वजिकम्	६।२।९६
बहुकच्छो देशः	६।३।५०
बहुकम्	६।४।१३०
बहुकुलीनः	६।१।९६, ६।१।९७
बहुकुल्यः	६।१।९७
बहुनिष्कम्	६।४।१४४
बहुनैष्किकम्	६।४।१४४
बहुपदं गृह्णाति	६।४।३७
बहुलः	६।३।१०७
बहुविस्तम्	६।४।१४४
बहुवैस्तिकम्	६।४।१४४
बाकम्	६।२।९
बाणप्रस्थकः	६।३।४३
बादरिकः	६।४।३०
बाभ्रवशालङ्कायनिका	६।३।१६४
बाभ्रवोऽन्यः	६।१।४३
बाभ्रव्य	६।२।६६
बाभ्रव्यः कौशिकः	६।१।४३
बाभ्रव्यायणी	६।१।४३
बार्हस्पत्यः	६।१।१५, ६।२।१०१
बार्हस्पत्यम्	६।१।१५, ६।३।१६०, ६।३।१८१
बार्हिण	६।२।४५
बालकीयः	६।३।५९
बालाकयः	६।१।१२९

बालाकिहास्तिदासयः	६।१।१३२
बालीवर्द्दिकः	६।४।१७७
बाष्कधेनविः	६।१।३४
बाष्कयः	६।१।२०
बाहवः	६।१।३२
बाहविः	६।१।३२
बाहीकः	६।१।१६, ६।३।९४, ६।३।९८, ६।३।१३५
बाहीकी	६।१।१६
बाहुकः	६।४।१०
बाहुका	६।४।१०
बाहुकुलेयकः	६।१।९७
बाहुगर्त्तः	६।३।५७
बाहुबलिवर्गीणः	६।३।१२९
बाहुबलिवर्गीयः	६।३।१२९
बाहुबलिवर्ग्यः	६।३।१२९
बाहुरूप्यी	६।३।२२
बाहुलेयः	६।१।८३
बाहुवर्त्तकः	६।३।५०
बाह्यः	६।१।१६ , ६।३।९४, ६।३।९८, ६।३।१३५, ६।३।१४९
बाह्वृच्यम्	६।२।२३, ६।३।१६६
बिसवान्	६।२।७३
बुधाः	६।१।११७
बुल्यम्	६।२।८६
बृहती	६।२।५७
बैन्दवाः	६।१।१२६
बैम्बकिः	६।१।३८
बैल्वं काण्डम्	६।२।३१
बैल्वं भस्म	६।२।३१
बैल्वः	६।२।६१
बैल्ववन	६।२।६६
बैल्वानि	६।२।५७
बौधिः	६।१।४४, ६।१।११७
बौधी	६।१।४४
बौध्यः	६।१।४४

बौध्यायनी	६।१।४४
ब्रह्मवर्चस्यः	६।४।१५५
ब्राध्नायनाः	६।१।४८
ब्राध्नायनी	६।१।४८
ब्राध्नायन्यः	६।१।४७
ब्राध्नायन्यौ	६।१।४७
ब्राध्निः	६।१।३२
ब्राह्मणकीयः	६।३।५९
ब्राह्मणधेनवः	६।१।३५
ब्राह्मणधेनविः	६।१।३५
ब्राह्मणराजन्यकम्	६।२।१५
ब्राह्मणिकम्	६।३।१४३
ब्राह्मण्यम्	६।२।१६
ब्राह्मण्ययात्रः	६।२।१७
भद्रपादः	६।३।१०९
भरटिकः	६।४।२४
भरटिकी	६।४।२४
भरतवर्गीणः	६।३।१२९
भरतवर्ग्यः	६।३।१२९
भरताः	६।१।१२३
भरद्वाजाः	६।१।४१
भर्गाः	६।१।११६
भल्लकीयः	६।१।१९
भल्लातकम्	६।२।५८
भवदीयः	६।३।३०
भवदीया	६।३।३०
भवन्मयम्	६।३।१५९
भवन्मयी	६।३।१५९
भस्त्रिकः	६।४।२४
भस्त्रिकी	६।४।२४
भस्ममयम्	६।२।४६
भाक्तः	६।४।७२
भाक्तिकः	६।४।७२
भागवित्तयः	६।१।१२९
भागवित्ताः	६।१।१३७
भागवित्तायनः	६।१।१०५

भागवित्तायनो जाल्मः ६।१।१०५
भागवित्तिकीयम् ६।१।१३७
भागवित्तिको जाल्मः ६।१।१०५
भागिकः ६।४।१६०
भागिका स्त्री ६।४।१६०
भागीरथी ६।२।७२
भाग्यः ६।४।१६०
भाण्डागारिकः ६।४।७५
भाण्डागारिका ६।४।७५
भाण्डिजङ्घिः पिता-पुत्रः ६।१।१४१
भाण्ड्या ६।३।११
भाद्रः ६।३।१९८
भाद्रबाहवः ६।२।१२९
भाद्रबाहवानि उत्तराध्ययनानि ६।३।१८१
भाद्रमातुरः ६।१।६६
भानवः ६।१।२८
भानवीयः ६।१।२८, ६।३।१६०
भारतं युद्धम् ६।२।११३
भारद्वाजः ६।१।४१, ६।१।५०
भारद्वाजानाम् ६।१।४१
भारद्वाजायनः आत्रेयश्चेत् ६।१।५०
भारद्वाजे ६।१।६३
भारद्वाजौ ६।१।४१
भारुकच्छकः ६।३।५०
भार्गः ६।१।११६
भार्गवः ६।१।१२८
भार्गवकुलम् ६।१।१२८, ६।१।१३४
भार्गववात्स्याग्रायणाः ६।१।१३३
भार्गवाश्छात्राः ६।१।१२८
भार्गवौ ६।१।१२८
भार्गव्यः स्त्रियः ६।१।१२८
भार्गायणस्त्रैगर्त्तश्चेत् ६।१।५१
भार्गिः ६।१।५१
भार्गी ६।१।१२३
भाल्लविनः ६।२।१३०, ६।३।१८६
भावतम् ६।३।३०

भावत्कम् ६।३।३०
भावत्की ६।३।३०
भासमयम् ६।२।४९
भासम् ६।२।४९
भास्त्रायण ६।२।८९
भास्मः ६।१।३२
भास्मनः ६।२।३०
भास्मनम् ६।२।४६
भिष ६।१।४२
भिषज ६।१।४२
भिष्णज ६।१।४२
भुलिङ्गाः ६।१।११७
भृगवः ६।१।१२८
भृगुकुलम् ६।१।१२८, ६।१।१३४
भृगुवत्साग्रायणाः ६।१।१३३
भृग्वङ्गिरसिका ६।१।१३५, ६।३।१६३
भैक्षम् ६।१।१३, ६।२।१०
भैक्षुकम् ६।२।९
भैदिकः ६।४।१८२
भैमरथी ६।३।१९८
भैमसेनिः ६।१।१०२, ६।१।६१
भैमसेन्यः ६।१।६१, ६।१।१०२
भोजकटीयः ६।१।१०, ६।३।३२, ६।३।२१९
भौयिः ६।१।३६
भौरिकिविधम् ६।२।६८
भौलिङ्गिः ६।१।११७
भ्रष्ट्रककपिष्ठलाः ६।१।१३१
भ्रातृकम् ६।३।१५२
भ्रातृजायिकः ६।४।३८
भ्रातृव्यः ६।१।८८
भ्रात्रीयः ६।१।८९
भ्राष्ट्रा अपूपाः ६।२।१४०
भ्रौवेयः ६।१।७६
मगदिन् ६।२।८४
मगधाः ६।१।११६, ६।२।६९
मङ्खु ६।१।४२

मठराः ६।१।४१
मण्डु ६।१।४२, ६।१।४१
मत्सी ६।१।१२३
मत्स्याः ६।२।६९
मथुरा ६।२।६९
मदीयः ६।३।६७
मद्रकः ६।३।३८, ६।३।२०९
मद्रकाराः ६।१।११७
मद्रशर्मन् ६।१।३२
मद्री ६।१।१२३
मधुमान् ६।२।७३
मध्यं काष्ठम् ६।३।७७
मध्यंदिनः ६।३।१२६
मध्यः कायः ६।३।७७
मध्यन्दिनम् ६।१।१९
मध्यमः ६।३।७६
मध्यमीयः ६।३।६४, ६।३।१२६
मध्यमीयः कठः ६।३।६५
मध्यमीयः शूद्रः ६।३।६५
मध्या गुणाः ६।३।७७
मध्या स्त्री ६।३।७७
मध्यीयः ६।३।१२७
मध्यो वैयाकरणः ६।३।७७
मनवः ६।१।९४
मनुषी ६।१।९४
मनुष्यः ६।१।३१
मनुष्याः ६।१।९४
मन्थरेषणाः ६।१।१२९
मन्द्रित ६।१।४२
मरुत्वतीयम् ६।२।१०८
मरुत्वत्यम् ६।२।१०८
मल्लिका ६।२।५७
मशकावती ६।२।७२
महत्कुलीनः ६।१।९९
महाकुलीनः ६।१।९९
महापारायणमधीते ६।४।८०

महापूरणीयम् ६।४।१२२
महाव्रती ६।४।८३
महिमन् ६।१।१९
महिष्मान् देशः ६।२।७७
महेन्द्रियम् ६।२।१०६
महेन्द्रीयम् ६।२।१०६
मांसिकः ६।४।७०
मांसौदनिकः ६।४।७१
मांसौदनिका ६।४।७१
मांसौदनिकी ६।४।७१
माकन्दकः ६।३।४१
माकन्दी ६।२।७१
माक्षिकं मधु ६।३।१९३
मागधः ६।१।११६
मागधः पिता-पुत्रः ६।१।१४१
मागधकम् ६।१।११६
मागधी ६।१।१२३
मागधौ ६।१।११६
माघः ६।२।९८, ६।३।१०९
माघः कालः ६।२।६
माघमहः ६।२।६
माघी रात्रिः ६।२।६
माघोऽहोरात्रः ६।२।६
माञ्जिष्ठम् ६।१।१३ , ६।२।१
माटिशिखीयः ६।३।५९
माठराः ६।१।१२६
माठर्यः ६।१।४१
माठर्यौ ६।१।४१
माडनगरः ६।३।५९
माड्डुकः ६।४।५८
माड्डुकिकः ६।४।५८
माणवः ६।१।९४
माणव्यम् ६।२।१६
माणव्ययात्रः ६।२।१७
माणिरूप्यकः ६।३।२२, ६।३।४३
माण्डूकः ६।१।६८
माण्डूकिः ६।१।६९, ६।१।६८
माण्डूकेयः ६।१।६९
मातामहः ६।२।६३
मातामही ६।२।६३
मातुःष्वस्रः ६।१।९०
मातुःस्वस्रः ६।१।९०
मातुलः ६।२।६२
मातुलकम् ६।३।१५०
मातृकम् ६।३।१५२
मातृकल्पिकः ६।२।११९
मातृकी विद्या ६।३।१५२
मातृष्वसेयः ६।१।९०
मातृष्वस्रीयः ६।१।९०
मात्रम् ६।४।५१
मात्स्यिकः ६।४।३१
माथुरः ६।३।९४, ६।३।९५, ६।३।९८, ६।३।१२३, ६।३।१४९, ६।३।२०३, ६।३।२०४, ६।३।२१३, ६।३।२१४
माथुरम् ६।३।१६०, ६।३।२०२
माथुरी वृत्तिः ६।३।१८२
माद्रः ६।३।३८
माद्रकारिः ६।१।११७
माद्रबाहेयः ६।१।८३
माधवी ६।१।४४, ६।२।५७
माधवोऽन्यः ६।१।४३
माधव्यायनी ६।१।४४
माधव्यो ब्राह्मणः ६।१।४३
माध्यंदिना उद्गायन्ति ६।३।१२६
माध्यमः ६।३।१२६
माध्यमकीयः ६।३।६६
माध्यमाश्चरणाः ६।३।६५
माध्यमिकीयः ६।३।६६
मानवः ६।१।९४
मानवाः ६।१।९४
मानवी प्रजा ६।१।४२
मानवीः प्रजाः पश्य ६।१।९४
मानव्यः ६।१।९४
मानव्यानी ६।१।९४
मानव्यायनी ६।१।४२
मानव्यौ ६।१।९४
मानसी कन्या ६।३।१९२
मानुषः ६।१।३१
मानुषाः ६।१।९४
मानुषी ६।१।९४
मानुष्यकम् ६।२।१२
मान्थरेषणाः ६।३।२९
मान्थरेषणिः ६।१।१२९
मान्थरेषणिः पिता-पुत्रः ६।१।१४३
मान्थरेषणी ६।१।१२९
मान्थविकः ६।३।३६
मान्थविका ६।३।३६
मान्थविकी ६।३।३६
मामकः ६।३।६७
मामकीनः ६।३।६७
मायूरं मांसम् ६।२।३१
मायूरं सक्थि ६।२।३१
मायूरम् ६।२।१३३
मायूरिकः ६।४।३१
मारण्डूकम् ६।४।४
मारसम्बन्धयः ६।१।१२९
मारिचिकम् ६।४।३
मारीचः ६।१।७२
मार्गशीर्षः ६।३।१०९
मार्गिकः ६।४।३१
मार्गीयवम् ६।२।१३३
मार्त्तिकः ६।२।३०
मार्दङ्गकरणिकः ६।४।५७
मार्दङ्गिकः ६।४।५७
मालती ६।२।५७
मालाप्रस्थकः ६।३।४३
मालीयः ६।१।८
माल्लकः ६।२।१३८

मात्लवास्तवः ६।३।४०
माशब्दिकः ६।४।४४
माषः ६।२।५८
माषिकम् ६।४।१५०
मासिक उत्सवः ६।४।१०६
मासिक उपाध्यायः ६।४।१०७
मासिकं चान्द्रायणम् ६।४।१०४
मासिकं ब्रह्मचर्यम् ६।४।११६
मासिकः ६।३।८०
मासिकः कर्मकरः ६।४।१०७
मासिकः पटः ६।४।१०४
मासिकः प्रासादः ६।४।१०४
मासिकम् ६।२।१११, ६।३।११३, ६।४।९८, ६।४।१०५
मासिको नायकः ६।४।११४
मासिको ब्रह्मचारी ६।४।११६
मासिको व्याधिः ६।४।१०४, ६।४।१०६
मासीनास्वसृकः ६।४।११४
मासीनो दारकः ६।४।११४
मास्यो दारकः ६।४।११४
माहः ६।१।७१
माहकाः ६।३।१६९
माहकिकन्थीयः ६।३।५९
माहकिग्रामीयः ६।३।५९
माहकिनगरीयः ६।३।५९
माहकिपलदीयः ६।३।५९
माहकिह्रदीयः ६।३।५९
माहाकुलः ६।१।९९
माहाकुलीनः ६।१।९९
माहानाम्निकः ६।४।८२
माहानाम्निकम् ६।४।८१
माहारजनम् ६।२।१
माहाराजिकः ६।२।११०, ६।३।२०५
माहाराजिकी ६।२।११०
माहावार्त्तिकाः ६।२।१२८
माहिषकः ६।३।५६
माहिषम् ६।४।५१
माहिष्मती नगरी ६।२।७७
माहेन्द्रं हविः ६।२।१०६
माहेयः ६।३।२
मिमत ६।१।५३
मिहत् ६।१।१९
मीमांसकः ६।२।१२६
मीमांसका ६।२।१२६
मीमांसाका ६।२।१२६
मीमांसिका ६।२।१२६
मुख्यः ६।३।१२४
मुचुकर्ण ६।२।९७
मुद्गः ६।२।५८
मुद्गर ६।१।४२
मुद्गल ६।१।४२
मुरलः ६।१।१२०
मुल्या ६।३।११
मुसर ६।१।४२
मुसल ६।१।४२
मुसल्यः ६।४।१७८
मुस्ता ६।२।५७
मूर्द्धन्यः ६।३।१२४
मूर्वामयम् ६।२।४६
मूलकः ६।३।१०२
मृगशिराः ६।३।१०९
मृद्वीका ६।२।५८
मृन्मयम् ६।२।४८
मैत्रेयः पुत्रः ६।१।८४
मैथिली ६।१।३१
मैनिकः ६।४।३१
मैमतः ६।१।१०४
मैमतायनः ६।१।१०४
मैमतायनिः ६।१।१०४
मैमतिः ६।१।१०४
मौञ्जिः ६।१।३२
मौञ्जीयम् ६।३।३६
मौदकः ६।३।१६८
मौदकिकः ६।३।२०६
मौदकिकः ६।४।५४, ६।४।५९, ६।४।६९
मौदाः ६।२।१३०, ६।३।१८२
मौद्ग ओदनः ६।४।७
मौद्गः सूपः ६।२।४६
मौद्गम् ६।४।४
मौद्गरिकः ६।४।६२
मौद्गिकम् ६।४।१५०, ६।४।१५१
मौद्गी यवागूः ६।४।७
मौनिचित्तिः ६।२।८५
मौरजिकः ६।४।५७
मौर्वं काण्डम् ६।२।३१
मौर्वं भस्म ६।२।३१
मौर्वम् ६।२।४६
मौलम् ६।३।१०२
मौष्टा क्रीडा ६।२।११६
मौष्टिकः ६।४।६२
मौसलपाता भूमिः ६।२।११४
मौसलिकः ६।४।६२
मौहूर्त्तः ६।२।११७
मौहूर्त्तिकः ६।२।११७
म्लुचुकायनिः ६।१।११३
म्लौचुकायनकम् ६।३।१६९
म्लौचुकिः ६।१।११३
यज्ञवल्क ६।१।४२
यज्ञियो देशः ६।४।१७९
यज्ञियो यजमानः ६।४।१७९
यतस्त्यः ६।३।१६
यत्रत्यः ६।३।१६
यदीयः ६।३।३२
यदीयम् ६।१।७
यन्मयम् ६।२।४९
यमसभीयः ६।३।२००
यवः ६।२।५८
यवनः ६।१।१२०

यवबुसकम् ६।३।११४
यवमयम् ६।२।५२
यशस्यः ६।४।१५५
यशस्यम् ६।४।१२३
यस्काः ६।१।१२५
याकृल्लोमः ६।३।२५
याकृल्लोमनः ६।३।२५
याचितकम् ६।४।२२
याज्ञवल्कानि ब्राह्मणानि ६।३।१८१
याज्ञवल्क्या(का)नि ६।२।१३०
याज्ञिकः ६।२।१२२
याज्ञिक्यम् ६।३।१६६
याथाकथाचम् ६।४।१००
याथाकथाचा दक्षिणा ६।४।१००
यादायनिः ६।१।७
यामुनः प्रणेता ६।१।६७
यामुन्दायनिः (२) ६।१।१०६
यामुन्दायनिकः ६।१।१०६
यामुन्दायनीयः ६।१।१०६
याम्यः ६।१।१५
याम्यम् ६।१।१५
यावकः ६।२।५२
यावक्रिकः ६।२।११९
यावक्रीतिकः ६।२।११९
यावतिकम् ६।४।१३२
यावत्कम् ६।४।१३०, ६।४।१३२
यावमतम् ६।२।६९
याष्टीकः ६।४।६४
याष्टीकी ६।४।६४
यास्कः ६।१।१२५
यास्ककुलम् ६।१।१३४
यास्कलाह्याश्छात्राः ६।१।१३२
यास्कायनयः ६।१।१२५
यास्कायनिः ६।१।१०९
यास्काश्छात्राः ६।१।१२५
यास्कौ ६।१।१२५

युगन्धराः ६।१।११७
युधिष्ठिराः ६।१।१२९
युष्मदीयः ६।३।६७
युष्मदीयम् ६।१।७
युष्मद्वर्गीणः ६।३।१२९
युष्मद्वर्गीयः ६।३।१२९
युष्मद्वर्ग्यः ६।३।१२९
यूथिका ६।२।५७
यूषरः ६।२।७९
योग्यः ६।४।९५
यौगन्धरः ६।३।५३, ६।३।२०९
यौगन्धरकः ६।३।५३, ६।३।२०९
यौगन्धरिः ६।१।११७
यौगिकः ६।४।९४
यौजनशतिकः ६।४।८७
यौजनशतिको मुनिः ६।४।८६
यौजनिकः साधुः ६।४।८६
यौजनिको दूतः ६।४।८७
यौधिष्ठिरायणः पुत्रः ६।१।१२९
यौधिष्ठिरिः ६।१।१२९, ६।१।६१
यौधिष्ठिरी ६।१।१२९
यौधेयी ६।१।१२३
यौवतम् ६।२।१०
यौवतेयः ६।१।७०
यौवनम् ६।२।१०
यौवनार्द्धिकः ६।३।७०
यौष्माकः ६।३।६७
यौष्माकीणः ६।३।६७
रक्षाः ६।१।१२३
रथकट्या ६।२।२४
रथन्तरं साम ६।१।१९
रथ्यं चक्रम् ६।३।१७५
रथ्यं युगम् ६।३।१७५
रथ्यः ६।३।१७६
रथ्यम् ६।३।१७६
रथ्योऽश्वः ६।३।१७५

राक्षोऽसुरम् ६।३।१६४, ६।३।२०१
रागिमम् ६।४।२१
राघवः पिता ६।१।१४३
राघविः पुत्रः ६।१।१४३
राङ्कवः ६।२।३०
राङ्कवः कम्बलः ६।३।१५
राङ्कवको मनुष्यः ६।३।१५
राङ्कवायणः ६।३।१५
राङ्कवो गौः ६।३।१५
राजकम् ६।२।१२
राजकीयः ६।३।३१
राजकीयम् ६।३।३१
राजकुलीनः ६।१।९६
राजतः ६।२।४५
राजनोऽन्यः ६।१।९२
राजन्यः ६।१।३१
राजन्यः क्षत्रियजातिश्चेत् ६।१।९२
राजन्यकम् ६।२।१२, ६।२।६६
राजपुत्रकम् ६।२।१२
राजसूयिकः ६।२।११९
राजसूयिकम् ६।३।१४४
राजसूयिकी ६।४।९६
राणायनो वासिष्ठः ६।१।५७
राणिरन्यः ६।१।५७
रात्रौ फल्गुन्यः ६।२।६
राधः ६।३।१०९
राधा ६।३।१०९
राधानुराधीयमहः ६।२।७
राधीयम् ६।३।८९
रान्ध्रसः ६।१।६१
रान्ध्रसः पिता-पुत्रः ६।१।१४१
रामदत्तायनिः पिता-पुत्रः ६।१।११३
रामदत्तिः ६।१।११३
रामो जामदग्न्यः ६।१।४२
रामोद ६।१।४९
रामोदक्ष ६।१।४९

रायस्पोष ६।२।८९
रावणः ६।१।६५
राष्ट्रपतम् ६।१।१४
राष्ट्रिः ६।३।३
राष्ट्रियं द्वारम् ६।३।२०२
राष्ट्रियः ६।३।३, ६।३।९४, ६।३।९५
६।३।९८, ६।३।१२३, ६।३।२०३
६।३।२०४, ६।३।२१३, ६।३।२१४
राष्ट्रियम् ६।३।१६०
रासनो रसः ६।२।१४५
रासभः ६।३।१७८
रासभरथम् ६।३।१७७
रेभ ६।१।४२
रेवती ६।३।१०८
रैवः ६।१।७१
रैवत ६।२।८९
रैवतः ६।३।१०८
रैवतिकः ६।१।८६
रैवतिकीयं शकटम् ६।३।१७०
रैवतिकीयः सङ्घादिः ६।३।१७०
रैवतिकीयम् ६।३।१५५
रैवतिकीया दण्डमाणवशिष्याः ६।३।१७०
रोहिणी ६।३।१०८
रोहितगिरीयः ६।३।२१९
रोहिद्गर्त्तीयः ६।३।५७
रौचनिकम् ६।२।२
रौढीयाः ६।१।१२
रौमकः ६।३।२६
रौहिणः ६।३।८९, ६।३।१०८
लकुल ६।२।८६
लङ्कशान्तमुखाः ६।१।१३१
लमकः ६।१।४१
लमकाः ६।१।१३०
ललाटिका ललाटमण्डनम् ६।३।१४०
ललाट्यम् ६।३।१४०
लवणः शाकः ६।४।६
लवणः सूपः ६।४।६
लवणा यवागूः ६।४।६
लह्याः ६।१।१२५
लाक्षणिकः ६।२।११९
लाक्षणिरन्यः ६।१।७४
लाक्षणेयो वासिष्ठः ६।१।७४
लाक्षिकम् ६।२।२
लाक्ष्मणिः ६।१।१०२
लाक्ष्मण्यः ६।१।१०२
लाङ्कि‌कायनिः (२) ६।१।११२
लाङ्किः ६।१।११२
लाङ्केयः ६।१।११२
लामकायनाः ६।१।१३०
लालाटिकः ६।४।४५
लालामिकः ६।४।३७
लावणिकः ६।४।५४
लावेरिणि ६।३।६३
लाह्यः ६।१।१२५
लाह्यायनयः ६।१।१२५
लाह्यौ ६।१।१२५
लोहध्वजमयम् ६।१।१२४
लोहध्वजरूप्यम् ६।१।१२४
लोहध्वजाः ६।१।१२४
लोहित ६।१।४२
लौकायतिकम् ६।२।१२२
लौकायितिकः ६।२।१२२
लौकिकः ६।४।१५७
लौगवः ६।१।३२
लौमम् ६।२।८७
लौहध्वज्यः ६।१।१२४
लौहध्वज्याः स्त्रियः ६।१।१२४
लौहध्वज्यौ ६।१।१२४
लौहप्रस्तारिकः ६।४।७९
वंश्यः ६।३।१२४
वकनखस्वगुदपरिणद्धाः ६।१।१३१
वङ्खरभण्डीरथाः ६।१।१३१
वङ्गाः ६।१।११६, ६।२।६९
वतण्डव ६।३।४६
वतण्डात् ६।१।४५
वतण्डी ६।१।४६
वत्सशालः ६।३।१११
वत्साः ६।१।१२६
वत्सीयः ६।१।१३५
वनवासी ६।३।२
वन्यः ६।३।२
वन्या ६।३।११
वरणा नगरम् ६।२।६९
वर्ग्यः ६।३।१२४
वला ६।२।५८
वल्वजमयम् ६।२।४७
वशिष्ठकश्यपिका ६।३।१६३
वसातयः ६।१।११८
वसिष्ठकश्यपिका ६।१।१३५
वसिष्ठाः ६।१।१२८
वस्निकः ६।४।१७, ६।४।१६७
वांशकठिनिकः ६।४।७९
वांशभारिकः ६।४।१६६
वांशिकः ६।४।१६६
वाकिनकायनिः ६।१।११२
वाकिनिः ६।१।११२
वाक्यपदीयम् ६।३।२०१
वाङ्मयम् ६।२।४८
वाङ्गः ६।१।११६
वाङ्गकः ६।३।४५, ६।३।२०९
वाङ्गकम् ६।१।११६
वाङ्गी ६।१।१२३
वाज ६।१।४२
वाजपेयिकं भक्तम् ६।४।९७
वाजपेयिकः ६।२।११९
वाजपेयिकम् ६।३।१४४
वाजपेयिकी ६।४।९६
वाजसनेय ६।३।१८६

वाजसनेयकः	६।३।१६८
वाजसनेयिनः	६।२।१३०, ६।३।१८६
वाज्रः	६।१।६१
वाडवः	६।१।८५
वाडवम्	६।२।९
वाडवेयः	६।१।८५
वाडव्यम्	६।२।१६
वाडव्ययात्रः	६।२।१७
वाड्वलिः	६।१।३७
वाणिजक	६।२।६८
वातण्डः	६।१।४५
वातण्डी	६।१।४६
वातण्ड्यायनी	६।१।४६
वातपम्	६।३।१९३
वातानुप्रस्थकः	६।३।३६, ६।३।४३
वातिकम्	६।४।१५२
वातूलः	६।२।२४
वात्या विद्युत्	६।४।१५५
वात्सकम्	६।२।१२
वात्सशालः	६।३।१११
वात्सिः	६।१।२, ६।१।३२
वात्सीयः	६।३।३२
वात्सीयाः	६।१।१३५
वात्स्यः	६।१।२, ६।१।४, ६।१।४२, ६।१।१२६
वात्स्यायनः	६।१।३, ६।१।४, ६।१।५४
वात्स्यायनकम्	६।२।१२
वात्स्यौ	६।१।१२६
वादनिकः	६।४।५७
वानस्पत्यम्	६।१।१५, ६।२।९
वानहस्तिकम्	६।२।१५
वानेयः	६।३।२
वामदेव्यम्	६।२।१३५
वामरथाः	६।३।२७
वायव्यम्	६।२।१०९
वायसविद्यिकः	६।२।१२१
वायुदत्त	६।२।८८
वायुरथायनिः	६।१।११०
वायुरथिः	६।१।११०
वायोविद	६।२।६८
वारणानि	६।२।५७
वारतन्तवीयाः	६।३।१८४
वाररुचानि वाक्यानि	६।३।१९२
वाराणसी	६।२।६९
वाराहकम्	६।२।९५
वारिपथिकः	६।४।९०
वारिषेणिः	६।१।१०२
वारुटकम्	६।३।१९४
वारुटकिः	६।१।३८
वारुणश्चरुः	६।२।१०१
वार्करूप्यः	६।३।२२
वार्काजिनः	६।३।९३
वार्क्षमूलिकः	६।४।७७
वार्जः	६।२।३०, ६।३।३८
वार्णवः	६।३।५६, ६।३।२१६
वार्तनः	६।३।४५
वार्त्तिसूत्रिकः	६।२।१२०
वार्द्धकम्	६।२।१२
वार्धकिः	६।१।१०२
वार्धक्यः	६।१।१०२
वार्धुषिकः	६।४।३४
वार्ध्रकठिनिकः	६।४।७९
वार्मतेयः	६।३।२१८
वार्मिकायणिः	६।१।११२
वार्मिणः	६।१।११२
वार्षशतिकः	६।४।१७०
वार्षशतिको देवदत्तः	६।४।१६९
वार्षसहस्रिकः	६।४।१६९, ६।४।१७०
वार्षिकः	६।३।८०, ६।३।१२२, ६।४।१०७
वार्षिकम्	६।४।९८
वार्ष्यायणिः	६।१।१०६, ६।१।१०८
वार्ष्यायणिकः	६।१।१०६
वार्ष्यायणीयः	६।१।१०६
वार्ष्यायणीयरूप्यम्	६।१।१३७
वार्ष्यायणीयाः	६।१।१३७
वालिकाज्य	६।२।६८
वालेयः	६।१।७२
वालेयार्द्धिकः	६।३।७०
वाल्मीकिः	६।१।३२
वाल्वजिकः	६।४।१६६
वाशिलम्	६।२।८२
वाशीयाः	६।३।२९
वासनम्	६।४।१३८
वासन्तं सस्यम्	६।३।१२०
वासन्तः	६।३।८९, ६।३।१२२
वासन्तम्	६।२।१११
वासन्तकं सस्यम्	६।३।१२०
वासन्त्यः कुन्दलताः	६।३।११७
वासवदत्तापुत्रायणिः	६।१।१११
वासवदत्तापुत्रिः	६।१।१११
वासवदत्तिकः	६।२।११९
वासवदत्तेयः	६।१।६७
वासातकम्	६।२।६७
वासातम्	६।२।६७
वासात्यः	६।१।११८
वासिष्ठः	६।१।६१
वासिष्ठः पिता-पुत्रः	६।१।१४०
वासिष्ठम्	६।२।१३३
वासिष्ठायनिः	६।२।९०
वासिष्ठिकोऽध्यायः	६।३।१४५
वासिष्ठी ऋक्	६।३।१४५
वासुकः	६।४।१५५
वासुदेवः	६।१।६१
वासुदेवः पिता-पुत्रः	६।१।१४१
वासुदेवकः (२)	६।३।२०७
वास्तुविद्यः	६।३।१४८
वास्तेयं पुरीषम्	६।३।१३०
वास्तोष्पतीयम्	६।२।१०८

वास्तोष्पत्यभार्यः ६।१।१५
वास्तोष्पत्यम् ६।२।१०८
वास्त्रः ६।२।१३१
वास्त्रयुगिकं शरीरम् ६।४।१०२
वास्त्रयुगिकः ६।४।१७७
वाहतवकम् ६।२।१३४
वाहिकः ६।४।१५
वाहीकः ६।३।२६
वाह्लायनः ६।३।१४
वाह्लायनी ६।३।१४
वि(वे)दभृत् ६।१।४२
विंशः ६।४।१७६
विंशकः ६।४।१२९
विंशकम् ६।४।१२९, ६।४।१५०
विंशतिः ६।४।१७३
विंशतिकम् ६।४।१२९, ६।४।१३०
विक्रयिकः ६।४।१६
विजापक ६।३।५५
विदकुलम् ६।१।१३४
विदगर्गयस्काः ६।१।१३२
विदाः ६।१।३९, ६।१।४१, ६।१।१२६, ६।१।१३५
विदारी ६।२।५७
विदेहाः ६।१।११४
विधारयः ६।१।१२०
विवधिकः ६।४।२५
विशाखः ६।३।१०७
विशिका ६।४।६०
विशिखा ६।४।६०
विश्रि ६।१।८४
विश्वधा ६।४।६०
विश्वानर ६।१।४१
विश्वावसु ६।१।४२
विषममयम् ६।३।१५६
विषमरूप्यम् ६।३।१५६
विषमीयम् ६।३।१५६
वीरणावती ६।२।७२
वीवधिकः ६।४।२५
वीवधिकी ६।४।२५
वृकगर्त्तीयः ६।३।५७
वृकलोहध्वजकुण्डीवृशाः ६।१।१३२
वृकाजिनः ६।३।९३
वृजिकः ६।३।३८, ६।३।२०९
वृहलू ६।१।४२
वेतस्वान् ६।२।७७
वेश्या नर्तकी ६।४।१०३
वेष्यो नटः ६।४।१०३
वैंशतिकम् ६।४।१३९
वैकर्णिरन्यः ६।१।६४, ६।१।७५
वैकर्णेयः काश्पयः ६।१।७५
वैकर्णो वात्स्यः ६।१।६४
वैकर्त्रम् ६।४।५१
वैकालिकः ६।३।३४
वैकालिका ६।३।३४
वैकालिकी ६।३।३४
वैकुलिशकः ६।३।४५
वैचित्रिकः ६।४।४३
वैजयार्द्धिकः ६।३।७०
वैजयिकः ६।४।१५५
वैडूर्यो मणिः ६।३।१५८
वैणाकरणिकः ६।४।५७
वैणिकः ६।४।५७
वैणुकीयः ६।३।६६
वैण्णः ६।१।७१
वैतनिकः ६।४।१५
वैतस्तः पलालशिराः ६।१।६७
वैत्रकीयः ६।३।६६
वैदं लक्षणम् ६।३।१७२
वैदः ६।१।३९, ६।१।४१, ६।१।५५, ६।१।१२६, ६।१।१३५
वैदः पिता-पुत्रः ६।१।१४०
वैदः सङ्घो घोषोऽङ्को वा ६।३।१७२
वैदकुलम् ६।१।१३४
वैदम् ६।१।३९, ६।३।१५५
वैदर्भी ६।१।१२३
वैदिः ६।१।३२, ६।१।४१
वैदिशं नगरम् ६।२।६९
वैदेहः ६।१।११४
वैदेहकः ६।३।२०९
वैदेहकम् ६।३।४६
वैदेही ६।१।१२३
वैदेहौ ६।१।११४
वैदौ ६।१।३९, ६।१।४१, ६।१।१२६, ६।१।१३५
वैद्यः ६।२।१२१
वैद्यः स्त्रियः ६।१।१२६
वैद्याधरं युद्धम् ६।२।११३
वैद्यिकः ६।४।३
वैनतेयः ६।१।७०, ६।१।६७
वैपुलिकः ६।४।४३
वैभाजित्रम् ६।४।५२
वैभुजाग्नकः ६।३।५०
वैमात्रेयः ६।१।६६
वैयवस्थः ६।४।६०
वैयाकरणः ६।२।११७
वैयाघ्रः ६।२।१३१
वैयासकिः ६।१।३८
वैयुष्टम् ६।४।९९
वैरङ्गिकः ६।४।१८३
वैल्य ६।१।४९
वैल्यायनो युवा ६।१।४९
वैवधिकः ६।४।२५
वैवधिकी ६।४।२५
वैशस्त्रम् ६।४।५२
वैशाखः ६।२।९८
वैशाखो मन्थः ६।४।१२०
वैश्रवणः ६।१।६५
वैश्वामित्रः ६।१।६१

वैश्वामित्रः पिता-पुत्रः ६।१।१४०
वैश्वामित्रम् ६।२।१३३
वैश्वामित्रिकोऽध्यायः ६।३।१४५
वैषिकः ६।४।१७७
वैषिका भक्ष्याः ६।४।५
वैष्टपुरेयः ६।१।७३
वैष्ठः ६।४।६०
वैष्वक्सेनिः ६।१।६१ , ६।१।१०२
वैष्वक्सेन्यः ६।१।६१, ६।१।१०२
व्याकरणम् ६।३।१९१
व्याकरणसमापनीयम् ६।४।१२२
व्याघ्रपात् ६।१।४२
व्यासः पाराशर्यः ६।१।४२
व्रातीनः ६।४।१९
व्रातीनाभार्यः ६।४।१९
व्रीहिः ६।२।५७, ६।२।५८
व्रीहिमयः पुरोडाशः ६।२।५१
व्रैह ओदनः ६।२।५१
व्रैहं भस्म ६।२।५१
व्रैहिपलालिकम् ६।३।८०
व्रैहिमतम् ६।२।६९
व्रैहिशाकलाः ६।१।१२
शकः ६।१।१२०
शकली ६।२।७३
शकुलाद ६।३।३५
शङ्कवः ६।१।१००
शङ्ख ६।१।४२
शण्डिक ६।३।२१५
शण्डिलकशकृत्स्नाः(साः) ६।१।१३१
शतकं निदानम् ६।४।१३१, ६।४।१७१
शतकं स्तोत्रम् ६।४।१३१
शतपथिकः ६।२।१२४
शतपथिकी ६।२।१२४
शतभिषक् ६।३।१०९
शतमयम् ६।२।४६
शतम् ६।४।१७३
शतरुद्रियम् ६।२।१०४
शतिकः ६।२।४४, ६।४।१५३, ६।४।१५८
६।४।१६८, ६।४।१७७
शतिकः पुरुषः ६।४।१३१
शतिकम् ६।२।४४, ६।४।१३१, ६।४।१५०,
६।४।१५१, ६।४।१५३, ६।४।१५८
शत्यः ६।२।४४, ६।४।१३१, ६।४।१५३
६।४।१५८, ६।४।१६८, ६।४।१७७
शत्यम् ६।२।४४, ६।४।१३१, ६।४।१५०
६।४।१५१, ६।४।१५३, ६।४।१५८
शफण्डी ६।२।६९
शब्दार्थसम्बन्धीयम् ६।३।२०१
शमीमयम् ६।२।४६
शयने शेते ६।३।९४
शयाण्ड ६।२।६८
शरदण्डाः ६।१।११७
शरमयम् ६।२।४७
शरलोमाः ६।१।२३
शरलोमैः ६।१।२३
शरावती ६।२।७२
शर्करिकः ६।२।७८
शर्करीयः ६।२।७८
शलालुकः ६।४।५६
शलालुकी ६।४।५६
शष्कण्डी ६।२।५८
शा(सा)न्तनवाः ६।१।१२९
शा(सा)लमयम् ६।२।४९
शा)(पेय ६।३।१८६
शाकटिकः ६।४।११
शाकन्धेयः ६।१।७२
शाकमयम् ६।२।४९
शाकलं लक्षणम् ६।३।१७३
शाकलः ६।२।६९
शाकलः सङ्घादिः ६।३।१७३
शाकलकं लक्षणम् ६।३।१७३
शाकलकः सङ्घादिः ६।३।१७३
शाकलम् ६।२।३
शाकलाः ६।१।१२, ६।३।२७
शाकलिकः ६।३।३६
शाकलिकम् ६।२।३
शाकलिका ६।३।३६
शाकलिकी ६।३।३६
शाकलीयम् ६।३।२७
शाकुनिकः ६।४।३१
शाकुनेयः ६।१।७२
शाकुलिकः ६।४।३१
शाक्तिकः ६।४।६४
शाक्तीकी ६।४।६४
शाङ्कव्यः ६।१।१००
शाङ्कव्याः ६।१।१००
शाङ्कव्यायनी ६।१।१००
शाङ्कुपथिकः ६।४।९०
शाङ्खः ६।१।४९
शाङ्खायनः ६।१।४९
शाङ्खायन्यः ६।१।४९
शाङ्ख्यः ६।१।४९
शाङ्गरविणः ६।३।१८६
शाट्यायनः ६।१।१०७
शाट्यायनिः ६।१।१०७
शाट्यायनिनः ६।२।१३०, ६।३।१८६
शाण्डिक्यः ६।३।२१५
शातभिषः ६।२।१३७
शातभिषजः ६।२।१३७, ६।३।१०९
शातमातुरो भरतः ६।१।६६
शातमानः ६।४।१३६
शाद्वलम् ६।२।७५
शान्तिवाचनम् ६।४।१२३
शापायनः आत्रेयश्चेत् ६।१।५०
शापिः ६।१।५०
शापेय ६।३।१८६
शाफरिकः ६।४।३१
शाफेय ६।३।१८६

शाबरजम्बुकः ६।३।३९
शाबलेयः ६।१।८३
शाब्दिकः ६।४।४५
शामीलं भस्म ६।२।३४
शामीलः ६।२।६१
शामीली शाखा ६।२।३४
शारदं दधि ६।३।८२
शारदं विरेचनम् ६।३।८१
शारदं सस्यम् ६।३।१००
शारदः श्राद्धः ६।३।८१
शारदका दर्भाः ६।३।१००
शारदका मुद्गाः ६।३।१००
शारदण्डिः ६।१।११७
शारदा यवाः ६।३।११८
शारदाः शालयः ६।३।११७
शारदिकं श्राद्धं कर्म ६।३।८१, ६।४।९८
शारदिको रोग आतपो वा ६।४।९८
शारदिकः शारद आतपः ६।३।८२
शारदिकः शारदो वा रोगः ६।३।८२
शारदो रोग आतपो वा ६।४।९८
शारद्वतः ६।१।३२
शारद्वतायनो भार्गवः ६।१।५७
शारद्वतोऽन्यः ६।१।५७
शारप्लविकः ६।४।९
शारलोमिः ६।१।३२
शारावः ६।२।१३८
शार्करः ६।२।७८
शार्करकः ६।२।७८
शार्करिकः ६।२।७८
शाङ्‌र्गवेरिकः ६।४।११
शाङ्‌र्गवेरिकम् ६।४।३, ६।४।५
शालगुप्तायनिः ६।१।८, ६।१।११०
शालगुप्तिः ६।१।११०
शालङ्काः ६।३।२८
शालङ्कायन ६।२।६६
शालङ्कायनः ६।१।५६
शालङ्किः ६।१।३७
शालङ्किः पिता-पुत्रः ६।१।१४२
शाला ६।२।५८
शालाकिकः ६।४।२
शालाकिकम् ६।४।२
शालालुकी ६।४।५६
शालीनः ६।४।१८५
शालीनाभार्यः ६।४।१८५
शालीयः ६।१।८, ६।३।३२
शाल्मलिकीयः ६।३।५९
शाश्वतम् ६।३।८९
शाश्वतिकम् ६।३।८९
शाष्कुलिकः ६।३।२०६, ६।४।५४, ६।४।५९, ६।४।६९
शाष्कुलिकम् ६।२।१४
शास्तृकम् ६।३।१५२
शास्त्रम् ६।४।५१
शिक्षकः ६।२।१२६
शिक्षका ६।२।१२६
शिक्षाका ६।२।१२६
शिक्षिका ६।२।१२६
शिखावलं नाम नगरम् ६।२।७६
शिरीषमयम् ६।२।४६
शिरीषाणि ६।२।५७
शिरीषिकः ६।२।७७
शिशुक्रन्दीयः ६।३।२००
शीर्षच्छेद्यश्चौरः ६।४।१८४
शुक्रियं हविः ६।२।१०३
शुक्रियोऽध्यायः ६।२।१०३
शुण्डाः ६।२।६९
शुनासीरीयम् ६।२।१०८
शुनासीर्यम् ६।२।१०८
शूल्यं मांसम् ६।२।१४१
शृगालगर्त्तीयः ६।३।५७
शृङ्खलतोदिन् ६।१।३२
शृङ्गशाल्मलयो ग्रामः ६।२।६९
शेफालिका ६।२।५८
शैक्षः ६।३।१४८
शैक्षितः ६।१।६७
शैग्रवगौपवनाः ६।१।१३२
शैग्रवाः ६।१।१२६
शैतिबाहेयः ६।१।८३
शैबः ६।२।६९
शैबम् ६।२।६५
शैरीषकः ६।२।७७
शैरीषम् ६।२।४६
शैरीषाणि ६।२।५७
शैर्षच्छेदिकश्चौरः ६।४।१८४
शैलालकम् ६।३।१८९
शैलालम् ६।३।१८९
शैलालिनो नटाः ६।३।१८९
शैलूषज ६।२।६६
शैवः ६।१।६०, ६।३।१९२
शैवरूप्यम् ६।३।२२
शैविरूप्यम् ६।३।२२
शैशिरः ६।३।८९
शैशिरम् ६।४।९८
शैशिरा मुद्गाः ६।३।११७
शैशुक्रन्दम् ६।३।२००
शैषिकम् ६।३।७८
शैष्यकम् ६।३।१५०
शौकम् ६।२।९
शौक्लमाथिकः ६।४।४०
शौङ्गिः ६।१।६३
शौङ्गेयश्चान्यः ६।१।६३
शौङ्गो भारद्वाजः ६।१।६३
शौणप्रस्थकः ६।३।४३
शौण्डिकम् ६।३।१५४
शौद्धः ६।१।७१
शौद्रकायण ६।२।६८
शौनकायनो वात्स्यः ६।१।५७
शौनकिनः ६।३।१८६

शौनकीया शिक्षा ६।३।१८६
शौनकोऽन्यः ६।१।५७
शौभंयः ६।१।३१
शौभनेयः ६।१।६७
शौभ्रेयः ६।१।७३
शौरसेनः ६।३।२६
शौर्पम् ६।४।१३७
शौर्पिकम् ६।४।१३७
शौल्कशालिकः ६।४।५३, ६।४।७४
शौल्कशालिकम् ६।३।१५३, ६।४।५०
शौवम् ६।२।२६
शौवस्तिकः ६।३।८४
शौवस्तिकम् ६।३।१९, ६।४।९८
शौवावतान ६।३।३५
शौवाविधम् ६।२।४९
श्माशानाभ्यासिकः ६।४।७६
श्माशानिकः ६।४।७६, ६।४।७७
श्यापर्णाः ६।१।१२६
श्यामगवः ६।१।२८
श्यामगवीयः ६।१।२८, ६।३।१६०
श्यामाकाः ६।१।१२६
श्यामाकिकः ६।४।३०
श्यामायनकः ६।३।४४
श्यामायनोऽन्यः ६।१।७४
श्यामिः ६।१।७४
श्यामेयो वासिष्ठः ६।१।७४
श्येनकपोतीयम् ६।३।२०१
श्यैनम्पाता क्रियाभूमिः ६।२।११५
श्यैनम्पाता क्रीडा ६।२।११५
श्यैनम्पाता तिथिः ६।२।११५
श्रवणः ६।३।१०९
श्रवणा ६।३।१०९
श्रवणा पौर्णमासी ६।२।८
श्रवणा रात्रिः ६।२।८
श्रवणो मुहूर्त्तः ६।२।८
श्रविष्ठः ६।३।१०५
श्राणिकः पथ्याशी ६।४।७१
श्राणिका ६।४।७१
श्राणिकी ६।४।७१
श्राद्धकल्पिकः ६।२।११९
श्राद्धम् ६।४।११९
श्रावणः ६।२।१००
श्रावणः शब्दः ६।२।१४५
श्रावणमहः ६।२।८
श्रावणिकः ६।२।१००
श्रावणी रात्रिः ६।२।८
श्राविष्ठः ६।३।१०५
श्राविष्ठीयः ६।३।१०५
श्रीविजयायनिः ६।१।११३
श्रुतस्कन्धसमापनीयम् ६।४।१२२
श्रैविजयिः ६।१।११३
श्लैष्मिकम् ६।४।१५२
श्वकुलाल ६।३।३५
श्वगणिकः ६।४।१४
श्वगणिकी ६।४।१४
श्वशुर्यः ६।१।९१
श्वशुर्यः पिता-पुत्रः ६।१।१४१
श्वशृगालिका ६।३।१६४
श्वस्तनम् ६।३।१९, ६।३।८४
श्वस्त्यम् ६।३।१९, ६।३।८४
श्वागणिकः ६।४।१४
श्वागणिकी ६।४।१४
श्वाफल्कः ६।१।६१
श्वाफल्कः पिता-पुत्रः ६।१।१४१
श्वावराहिका ६।३।१६४
श्वाविद्गर्त्तीयः ६।३।५७
श्वाविन्मयम् ६।२।४९
श्वाशुरिः ६।१।९१
श्वेतपाकी ६।२।५८
षण्मासिकः ६।४।१०८
षण्मासिको नायकः ६।४।११५
षण्मास्यः ६।४।११५, ६।४।१०८
षष्टिः ६।४।१७३
षष्टिपथिकः ६।२।१२४
षष्टिपथिकी ६।२।१२४
षष्ठिकः ६।४।१५९
षाडण्डकः ६।३।४६
षाडिः ६।१।३७
षाण्मातुरः ६।१।६६
षाण्मास्यो नायकः ६।४।११५
षाण्मासिकः ६।४।११५
षाण्मास्यः ६।४।१०८, ६।४।११५
षात्वणत्विकम् ६।३।१४३
षाष्टिकः ६।४।१७०
षाष्टिकम् ६।४।१३०
संकृति ६।१।४२
संदृश ६।२।९३
संमूर्छिमम् ६।४।२१
संवेशनीयम् ६।४।१२२
संस्फीय ६।३।४६
सकल्पः ६।२।१२७
सङ्करीयः ६।२।९१
सतीर्थ्यः ६।४।७८
सपूल ६।२।८८
सप्तकः ६।४।१५५, ६।४।१६८, ६।४।१७१
सप्तका ब्रह्मवृक्षाः ६।४।१७२
सप्ततिः ६।४।१७३
सममयम् ६।३।१५६
सममयी ६।३।१५६
समरूप्यम् ६।३।१५६
समानोदर्यो भ्राता ६।३।११२
समावेशनीयम् ६।४।१२२
समीनः ६।४।१०९
समीयम् ६।३।१५६
सर्वचर्मीणः ६।३।१९५
सर्वतन्त्रः ६।२।१२७
सर्वपाञ्चालकः ६।३।२४
सर्वमद्रकः ६।३।३८

सर्वमागधकः ६।३।२४
सर्वविद्यः ६।२।१२७
सर्ववृजिकः ६।३।३८
सर्ववेदः ६।२।१२७
सवार्त्तिकः ६।२।१२७
ससंग्रहः ६।२।१२७
सहस्रम् ६।४।१७३
सहायता ६।२।२८
सांकाश्यकोऽस्त्राजीवः ६।३।२११
सांकाश्यम् ६।२।८४
सांग्रहसूत्रिकः ६।२।१२०
सांग्रामिकमिन्द्रधनुः ६।४।१५३
सांपत्कालिका ६।३।३४
सांपत्कालिकी ६।३।३४
सांप्रतम् ६।२।१४५
सांमातुरः ६।१।६६
सांवत्सरं पर्व ६।३।९०
सांवत्सरं फलं पर्व वा ६।४।९८
सांवत्सरं फलम् ६।३।९०
सांवत्सरकम् ६।३।११६
सांवत्सरिकं श्राद्धम् ६।३।९०
सांवत्सरिकः ६।३।८०, ६।४।१०४, ६।४।१०७, ६।४।११६
सांवत्सरिकमृणम् ६।३।११३
सांवत्सरिकम् ६।२।१११, ६।३।११६ ६।४।१०५, ६।४।११६
सांवहित्रम् ६।३।१८०
सांवेशिः ६।१।३२
सांशयिकश्चैत्रो न जाने-जीवति उत मृत इति ६।४।९३
सांशयिकोऽयमूर्ध्वो न जाने-स्थाणुरुत पुरुष इति ६।४।९३
सांसदिकः ६।४।४६
सांसर्गविद्यः ६।२।१२१
सांस्थानिकः ६।४।७९
सांहितम् ६।३।१४३
साकेत ६।३।४६
साखिः ६।१।३२
साखिदत्तेयः ६।२।८८
साखेयः ६।२।८८
सागरः ६।२।७१
साङ्काश्यकः ६।३।४३
सान्तापिकः ६।४।९४
सान्धिवेलः ६।३।८९
सान्ध्यः ६।१।७१, ६।३।८९
सान्ध्यम् ६।४।९८
सान्ध्यिकः ६।४।७६
सान्निपातिकम् ६।४।१५२
सान्निवेशिकः ६।४।३०
साप्ततिकः ६।४।१७०
साप्ततिकम् ६।४।१३०, ६।४।१५०
साप्तिः ६।१।३२
साभर्तृकिकः ६।४।३८
साभासन्नयनः ६।१।८, ६।३।३२
सामकः ६।२।१२६
सामयिकं कार्यम् ६।४।१२४
सामवायिकः ६।४।३०, ६।४।४६
सामस्थः ६।४।६०
सामाजिकः ६।४।३०, ६।४।४६
सामानग्रामिकः ६।३।७९
सामानदेशिकः ६।३।७९
सामिधेनी ऋक् ६।३।१६२
सामिधेनीरन्वाह ६।३।१६२
सामिधेन्यो मन्त्रः ६।३।१६२
सामुद्रं लवणम् ६।३।४८
सामुद्रको मनुष्यः ६।३।४८
सामुद्रिका नौः ६।३।४८
सामूहिकः ६।४।४६
साम्बुरायण ६।२।८९
साम्भूयिः ६।१।३६
साम्राजः ६।१।१०१
साम्राजिः ६।१।१०१
साम्राज्यः क्षत्रियश्चेत् ६।१।१०१
सायंतनम् ६।३।८८, ६।४।९८
सायस्(स) ६।२।९३
सारघम् ६।३।१९३, ६।४।४
सारस्यायनभक्तम् ६।२।६८
सार्पण ६।२।७३
सार्पविद्यिकः ६।२।१२१
सार्वचर्मीणः ६।३।१९५
सार्वभौमः ६।४।१५६
सार्वलौकिकः ६।३।७९, ६।४।१५७
सालातुरीयः पाणिनिः ६।३।२१७
साल्वः ६।१।६८, ६।१।११६
साल्वः पत्तिः ६।३।५४
साल्वको गौः ६।३।५४
साल्वको मनुष्यः ६।३।५४
साल्वा व्रीह्यः ६।३।५४
साल्वाः ६।१।११६
साल्विका यवागूः ६।३।५४
साल्वेयः ६।१।११५, ६।१।६८
साल्वेयाः ६।१।११५
साल्वेयौ ६।१।११५
सास्थः ६।४।६०
साहदेवः ६।१।६१
साहदेवः पिता-पुत्रः ६।१।१४१
साहदेवकः ६।३।२०८
साहसिकः ६।४।२७
साहस्रः ६।२।४४, ६।४।१३६, ६।४।१५३, ६।४।१५८, ६।४।१६८, ६।४।१७७
साहस्रम् ६।४।१५३, ६।४।१५८
साहस्री परिखा ६।२।७१
सिंहाजिनः ६।३।९३
सिद्धसेनीयः स्तवः ६।३।१९२
सिद्धसेनीयाः ६।१।६
सिध्यः ६।३।१०७
सिन्दुवारम् ६।२।५७
सिन्धुकः ६।३।१०१

सिरन्ध्र ६।३।१९४
सीतान्वेषणीयः ६।३।२००
सीताहरणीयः ६।३।२००
सुदामतः ६।३।२११
सुधावत् ६।१।३२
सुपाञ्चालकः ६।३।२४
सुमद्रकः ६।३।२४, ६।३।३८
सुमागधकः ६।३।२४
सुमित्रा ६।१।३२
सुवृजिकः ६।३।२४, ६।३।३८
सुह्माः ६।१।११६, ६।२।६९
सूरमसाः ६।१।११६
सूरसेनी ६।१।१२३
सूर्यतः ६।३।२११
सेकिमम् ६।४।२१
सैंहाजिनः ६।३।९३
सैकयत ६।२।६८
सैतः ६।१।७१
सैद्धसेनाः ६।१।६त्यदीयम्
सैनापत्यम् ६।१।१४
सैनिकः ६।४।४८
सैन्धव ६।१।१०७
सैन्धवं लवणम् ६।३।५५
सैन्धवः ६।३।५६, ६।३।१०१, ६।३।२१६
सैन्धवकमस्य हसितम् ६।३।५५
सैन्धवको मनुष्यः ६।३।५५, ६।३।१०१
सैन्धविका चूला ६।३।५५
सैन्यः ६।४।४८
सैन्यम् ६।४।४८
सैपुरिकः ६।३।३६
सैपुरिका ६।१।९, ६।३।३६
सैपुरिकी ६।१।९ , ६।३।३६
सैप्रः ६।१।७१, ६।२।३०
सैरिकम् ६।३।१६१
सोदर्यः ६।३।११२
सोममयम् ६।२।४७
सौकरिकः ६।४।३१
सौखरात्रिकः ६।४।४२
सौखशायनिकः ६।४।४२
सौखशाय्यिकः ६।४।४२
सौतङ्गमिः ६।२।८५
सौतङ्गमीयः ६।३।२८
सौतङ्गमीयः सङ्घादिः ६।३।१७२
सौतारं युद्धम् ६।२।११३
सौतारः ६।१।६७, ६।३।१९८
सौत्रः ६।२।१२०
सौत्रिकम् ६।३।१४४
सौदर्शनः ६।१।६७
सौदर्शनिकः ६।३।३७
सौदर्शनिका ६।३।३७
सौदर्शनिकी ६।३।३७
सौदर्शनीयः ६।३।३७
सौदामनी विद्युत् ६।३।२१०
सौधर्मः ६।२।१२९
सौधर्मणः ६।२।१२९
सौधर्मणा ६।२।१२९
सौधर्मा ६।२।१२९
सौधातकिः ६।१।३८
सौपन्थ्यम् ६।२।८४
सौपर्णेयः ६।१।७०, ६।१।६७
सौपिक ओदनः ६।४।८
सौप्रख्यीयः ६।३।४३
सौबष्कयिः ६।१।२०
सौभद्रं युद्धम् ६।२।११३
सौभद्रः ६।३।१९८
सौभागिनेयः ६।१।७७
सौभिक्षिकः परिवेषः ६।४।१५३
सौमग्रहणिको भूमिकम्पः ६।४।१५३
सौमनसः ६।१।३२
सौमनोहरिकः ६।२।११९
सौमात्रः ६।१।६६
सौमी ऋक् ६।२।१०७
सौम्यं सूक्तम् ६।२।१०७
सौम्यं हविः ६।२।१०७
सौयामः ६।१।१०३
सौयामायनिः ६।१।१०३, ६।१।१०६
सौयामायनिकः ६।१।१०६
सौयामायनीयः ६।१।१०६
सौरभेयः ६।१।८३
सौरमसः ६।१।११६
सौरमसः पिता-पुत्रः ६।१।१४१
सौरमसकम् ६।१।११६
सौरमसी ६।१।१२३
सौरमसौ ६।१।११६
सौराष्ट्रकः ६।१।११४
सौरी बलाका ६।३।२१०
सौलक्षणिकः ६।२।११९
सौलभानि ब्राह्मणानि ६।३।१८२
सौलाभानि ६।२।१३०
सौवन्थ्यम् ६।२।८४
सौवम् ६।३।३१, ६।३।८८
सौवर्गमनिकः ६।४।४३
सौवस्तिकः ६।४।४३
सौवातः ६।३।८९
सौवास्तवी ६।२।७२
सौवीर ६।२।६८
सौवीराः ६।१।११८
सौवीर्यः ६।१।११८
सौशायन ६।२।८९
सौषु(सु)कीयः ६।३।५९
सौसुकीयः ६।३।३६
सौस्नातिकः ६।४।४२
सौह्मः ६।१।११६
सौह्मः पिता-पुत्रः ६।१।१४१
सौह्मी ६।१।१२३
स्कौनगरिकः ६।३।३६
स्कौनगरिका ६।१।९, ६।३।३६
स्कौनगरिकी ६।१।९ , ६।३।३६

स्त्री गार्गी ६।१।४
स्त्रीता ६।१।२६
स्त्रीत्वम् ६।१।२६
स्त्रैणः ६।१।२५, ६।३।९८
स्त्रैणम् ६।१।२६, ६।२।९, ६।३।१६०
स्थाणुमान् ६।२।७३
स्थाण्डिलो भिक्षुः ६।२।१३९
स्थालपथम् ६।४।९१
स्थालपथिकः ६।४।९०
स्थालपथिकमन्यत् ६।४।९१
स्थालीबिलीयाः ६।४।१८१
स्थालीबिल्यास्तण्डुलाः ६।४।१८१
स्फिज ६।४।१५
स्रुङ्मयम् ६।२।४८
स्रौघ्नं कन्यकुब्जद्वारम् ६।३।२०२
स्रौघ्नः ६।१।१३, ६।३।९४, ६।३।९५, ६।३।९८, ६।३।१२३, ६।३।२०४, ६।३।२०६, ६।३।२१३, ६।३।२१४
स्रौघ्नः पन्था दूतो वा ६।३।२०३
स्रौघ्नम् ६।३।१६०
स्वकीयम् ६।३।३१
स्वधावत् ६।१।३२
स्वर्ग्यम् ६।४।१२३
स्वस्तिवाचनम् ६।३।११३, ६।४।१२३
स्वस्रीयः ६।१।८९
स्वागतिकः ६।४।४३
स्वातिः ६।३।१०७
स्वातीयम् ६।३।८९
स्वायम्प्रभः ६।१।६७
स्वासृकम् ६।३।१५२
हरिताः ६।१।१२६
हरिद्रा ६।२।५७
हरीतकी ६।२।५८
हस्तः ६।३।१०७
हस्त्यम् ६।४।१०१
हाटकं कार्षापणम् ६।२।४२
हाटकमयी यष्टिः ६।२।४२
हाटको निष्कः ६।२।४२
हारिणिकः ६।४।३१
हारितः ६।१।५५, ६।१।१२६
हारितकाताः ६।१।१२
हारितायनः ६।१।५५
हारितीयाः ६।१।१३५
हारितौ ६।१।१२६
हारिद्रम् ६।२।१
हारिषेणिः ६।१।१०२
हारिषेण्यः ६।१।१०२
हार्त्रायणिः ६।१।१०९
हार्ष्टेयः ६।१।८४
हालः ६।२।३०
हालिकम् ६।३।१६१
हास्तिकः ६।४।११
हास्तिकम् ६।२।१४
हास्तिदासयः ६।१।१२९
हास्तिपदं शकटम् ६।३।१७१
हास्तिपदम् ६।३।१५५
हास्तिपदा दण्डमाणवशिष्याः ६।३।१७१
हास्तिपदी स्थूणः(लः) ६।३।१७१
हास्तिलक्षणिकः ६।२।११९
हास्तिशीर्षिः ६।१।३२
हास्तो रथः ६।३।१७८
हिमवत्तः ६।३।२११
हृद्गोलीयः ६।३।२१९
हैमं कार्षापणम् ६।२।४२
हैमं शरासनम् ६।२।४५
हैमनः ६।३।२०६
हैमनमनुलेपनम् ६।३।११७
हैमनम् ६।२।१११, ६।३।९१, ६।४।९८
हैमनाः ६।३।११८
हैमन्तम् ६।३।९१, ६।३।११७, ६।४।९८
हैमन्तिकम् ६।३।९१, ६।३।११७
हैमवतः ६।२।१३७
हैमवती गङ्गा ६।३।१५७, ६।३।२१०
हैमी यष्टिः ६।२।४५
हैमो निष्कः ६।२।४२
हैयङ्गवीनं नवनीतं घृतं वा ६।२।५५
हैहिरण्यः ६।३।३५
होतृयजमानः ६।४।५१
हौतृकम् ६।३।१५२
हौत्रम् ६।४।५१
हौत्रायणीयाः ६।१।१३८
हौत्रीयाः ६।१।१३८
ह्यस्तनम् ६।३।१९
ह्यस्त्यम् ६।३।१९
ह्यौगोदोहं तक्रम् ६।२।५५
ह्रीबेराणि ६।२।५७
हैबेराणि ६।२।५७

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય નવમ જન્મશતાબ્દી સ્મૃતિ
સંસ્કાર શિક્ષણ નિધિ - અમદાવાદ દ્વારા

પ્રકાશિત ગ્રંથોની સૂચિ

१) त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरितमहाकाव्यम् (भाग : १-५)
२) द्रौपदीस्वयंवरम्
३) छन्दोनुशासन (प्राकृत-अपभ्रंश)
४) प्रबन्धचतुष्टय
५) सागरदत्तश्रेष्ठीरासक-ललितांगचरित्ररासक
६) अपभ्रंश-व्याकरण (हिन्दी)
७) सुभाषितसङ्ग्रहसमुच्चयः
८) वीतरागस्तवः (हिन्दी-पद्यानुवाद)
९) न्यायसङ्ग्रहः-सटीकः
१०) सिद्धहेमशब्दानुशासन-बृहद्वृत्ति-ढुण्ढिका (भाग : १-६)
११) सिद्धहेमलघुवृत्त्युदाहरणकोशः
१२) महादेवबत्रीसी
१३) कहावली (भाग-१)
१४) प्राकृतप्रबोधः
१५) त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रसारोद्धारः (भाग : १-७)
१६) અપભ્રંશ-વ્યાકરણ (ગુજરાતી)
१७) મધ્યકાલીન ગુજરાતી શબ્દકોશ
१८) હૈમસંગોષ્ઠી
१९) હૈમસ્વાધ્યાયપોથી
२०) હેમચન્દ્રાચાર્ય-સ્મરણિકા
२१) હેમસમીક્ષા
२२) જ્ઞાનસારનું તત્ત્વદર્શન
२३) સેતુબન્ધ
२४) Studies in Des'ya Prakrit
२५) Nani Rayan
२६) अनुसन्धान (शोधपत्रिका) (अद्यावधि ६२ अंक)
२७) આર્હત આગમોનું અવલોકન

• • •